

REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः
SABDARTHACINTAMANIH

द्वितीय खण्ड
भाग - अ

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथ

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

039165
Accession No. ~~100 100000000~~
Shantarakshita Library
Tibetan Institute, Saranath

Published by
PRINTWELL
S-12 Shopping Complex
Tilak Nagar Jaipur 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT LTD
H O S-12 Shopping Complex Tilak Nagar Jaipur 302 004
B O 295-B Bharti Nagar P N Pudur Coimbatore 641 041

ISBN 81 7044-369 5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI

First Published 1860

Reprint 1992

Printed at

Efficient Offset Printers
215 Shahzada Bagh Indl Complex
Phase II Phone 533736 533762
Delhi 110035

चकास्

च'

—००००—

च । अ । अन्वाचये ॥ यच्चैकस्य प्राधान्येनाऽपरस्य गौण्येनाख्यानं सोन्वाचय' । यथा । भोवटो भिच्चा-मट गाञ्चानयेति । अत्र भिच्चाटनं प्रधानं तत्कुर्वाणो यदि गा-पश्यसि तदा तामप्यानय नोचेत् भिच्चामेवाटेति ॥ समुच्चये । परस्पर-निरपेक्षस्या नेकस्यै कस्मिन्नन्वये ॥ यथा । ईश्वरं गुरुञ्च भजस्वेति । उभयत्र न समासोऽसामर्थ्यात् ॥ इतरेतरेयोऽङ्गे । अन्योन्यार्थे । मिलितानामन्वये ॥ समाहारे । समूहे ॥ पञ्चान्तरे ॥ पादपूरणे ॥ अवधारणे ॥ हेतौ ॥ तुल्ययोगितायाम् ॥ विनियोगे ॥ चनति चिनोति वा । चनशब्दे चिञ्चयने वा । अन्येभ्योपीति ड ॥ दौचकारावविलम्बस्त्वचकौभवत' ॥ चण्० यद्यर्थे णित् । समुच्चया दौचननुबन्ध ॥

च । पु । चण्डेशे ॥ कच्छपे ॥ चन्द्रे ॥ चोरे ॥ चवर्णे ॥ चि । दुर्जने ॥ निर्वीजे ॥

चकासत् । चि । प्रकाशमाने ॥ चका

चक्र

स्ति । चकाहृदीप्तौ । लट्, शत्रादेश ॥

चकितम् । न । भयसंभ्रमे ॥ चि । शङ्किते ॥ भीते ॥ तस्यलक्षणम् । प्रियाग्रे चकितभीते रस्थानेपि भयमहदिति ॥

चकिता । स्त्री । अष्टिसन्नकषोडशाक्षरायावृत्तौ ॥ भात् समतनुरौ रष्टच्छेदेत्यादिहचकिता ॥ दुर्जयदनुजश्रेणी दुश्चेष्टाशतचकिता यद्गजपरिघन्नातायातासाध्वसविगमम् । दीव्यतिदिविषन्माला शम्भुनन्दनविपिने गच्छत शरणं कृष्ण भोभीता भवरिपुत ॥

चकोर । पु । स्वनाम्नाप्रसिद्धे पञ्चविंशे । कौमुदीजीविनि । चन्द्रिकापायिनि ॥ चटक शीतल कच्य वृष्य कापिञ्जलामिषम् । तच्च चकोरज मांसं दृष्यन् वलपुष्टिदम् ॥ चकति । चकटसौ । कठिचकिभ्यामोरन् ॥

चकोरक । पु । चकोरे ॥ स्वा० कन् ॥

चक्र । पु । कोके । चक्रवाके । चक्रवा इतिप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ न । ब्रजे । गणे ॥ सेन्ये ॥ रथाङ्गे । चक्रा । पैया इतिचभाषा ॥ राष्ट्रे ॥ दम्भान्तरे ॥ कुम्भकारोपकरणे । चाक इतिभा

चक्र

षा ॥ अस्त्रविशेषे । प्रहरणे ॥ पुट
भेदे । जलावर्त्ते ॥ ग्रामजाले ॥ त
गरपुष्पे ॥ महाभारतप्रसिद्धे व्यूह
विशेषे ॥ तैलघन्ते ॥ मूलाधार-
स्वाधिष्ठानमणिपूरानाहतविशुद्धाक्षा
खेषु शरीरस्थेषु पट्सु ॥ सर्वतोभ
द्रादौ । देवार्चाधारयन्ते ॥ मन्त्रदी
क्षोपयोगिष्वकडमादिषु ॥ श्रीच
क्रे ॥ कैलिकाना हितार्थाय श्री
सदाशिवोक्तषु महाचक्रादिपञ्चसु
॥ यथा । श्रीश्वारुवाच । चक्र पञ्च
विधप्रोक्त श्रीतन्त्रेऽहमस्मि । विधि
नापूजिते चक्र सौख्यमोक्षफलं लभे
त् ॥ महाचक्रचक्रराज दिव्यचक्रत
थापरम् । वीरचक्रं चतुर्थं च पशुच
क्रं पञ्चममिति ॥ पञ्चचक्रे सका
मानामधिकारः । यथा । राजचक्रं रा
ज्यदस्यान् महाचक्रान्तु मोक्षदम् ।
देवचक्रं देवचक्र वीरचक्रान्तु सिद्धि
दम् ॥ पशुचक्रान्तु दारिद्र्यदुःखशो
कामयप्रदम् । कापट्येदक्षिणाहोत्रे
सर्वचक्रान्तु निष्कलमिति ॥ सकामा
श्चैव निष्कामाद्विविधाभुविमानवा
। क्षुद्राश्च या कामिनोऽप्ये तेषामत्रा
धिकारिता ॥ * ॥ ब्रह्मज्ञानायतु प्रो
क्त भैरवीचक्रमुत्तमम् ॥ ब्रह्मज्ञान
युतानामुत्तमचक्रऽधिकारिता ॥ य

चक्रक

थोक्त श्रीमहानिर्वाणे । नाचाधिका
र सर्वेषां ब्रह्मज्ञान साधकान् वि
ना । परब्रह्मोपासकायै ब्रह्मज्ञानं ब्र
ह्मतत्परा । शुद्धान्त करुणा शान्ता,
सर्वप्राणिहिते रता ॥ निर्विकारा नि
र्विकल्पा दयाशीला दृढव्रता । स
त्यसङ्कल्पका ब्राह्मणा स्तयेवात्राधि
कारिणः ॥ ब्रह्मभावेन तत्त्वज्ञेये प
श्यन्ति चराचरम् । तेषां तत्त्वविदां
पुसां तत्त्वचक्रे ऽधिकारिता ॥ सर्व-
ब्रह्ममय भावश्चक्रे ऽस्मिन् तत्त्वसच-
क्रे । येषामुत्पद्यते देवित एव तत्त्व
चक्रिण इति ॥ छन्दोविशेषे । यथा ।
कुण्डलकलितनमणमिह चित्तयगन्ध
कुसुमरसविरचय बलयम् । चक्र
मुरगपतिवरपरिगुणित षोडशक
ल मतिमुल्ललितभणितम् ॥ सुन्द
रि नभसि जलदक्षयकचिरे देहिन
यनयुग मतिघनचिह्नुरे । मान मि
हहि जहि जलधरसमये किन्तव भ
वति हृदय मिदं मदये इति ॥ क्रिय
तेऽनेन । घञर्थे क । के कृत्वादीना
मिति द्वित्वम् ॥ अर्द्धं चैदि ॥

चक्रक । त्रि । तर्कविशेषे ॥ अन्यो
न्याश्रयमेवावर्त्तितं चक्रकं भवति ।
स्वापेक्षापेक्षयोर्यच्चान्वयवन्धने ऽनि
ष्टप्रसङ्गे । चतुष्कचादावपि स्वस्य

चक्रग	चक्रपा
स्वापेक्षापेक्षपेक्षितस्वस्वान्नाधिक्यम् ॥ अस्वात्माश्रयवत् चैविध्यम् ॥ अपिचास्यलक्षणं यथा । स्वापेक्षणीयापेक्षितसापेक्षितस्वनिबन्धनप्रसङ्गस्त्वमिति । अपेक्षाच ज्ञप्तावुत्तमौ स्थितौच ग्राह्या । तत्राद्या यथा । एतद्घटज्ञानं यद्येतद्घटज्ञानजन्यज्ञानजन्यज्ञानजन्यस्यात् तदा एतद्घटज्ञानजन्यज्ञानजन्यज्ञानभिन्न स्यात् । द्वितीया यथा । घटोययद्येतद्घटजन्यजन्यजन्य स्यात् तदा एतद्घटजन्यजन्यभिन्न स्यात् । तृतीया यथा । घटोययद्येतद्घटवृत्तिवृत्ति स्यात् तथाप्त्वेनोपलभ्येतेति । इतितर्कशास्त्रम् ॥	द्वयोर्धरोवा ॥ चक्रगुच्छ । पु । अशोकपादपे ॥ चक्रजीवक' । पु । कुलाले । कुम्भकारे ॥ चक्रजीवनमस्य ॥ चक्रदूष्ट । पु । शूकरे ॥ चक्रदन्ती । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥ चक्रदन्तीबीजम् । न । जयपाले ॥ चक्रधर । पु । अजे । विष्णौ ॥ अहौ । सर्पे ॥ त्रि । चक्रिणि ॥ ग्रामजातिनि ॥ धरति । धृञ्० । अच् । चक्रस्यधर ॥ चक्रधारयति वा । अच् वा हुलकासिलुक् ॥ चक्रधारणम् । न । अच् । रथावयवे काष्ठविशेषे ॥ चक्रधारा । स्त्री । प्रधौ ॥ चक्रस्यधारा ॥ चक्रनख' । पु । व्याघ्रनखाभिधेगन्धद्रव्ये ॥ चक्रनदी । स्त्री । मण्डक्याम् ॥ चक्रनामा । पु । मात्तिकधातौ ॥ चक्रनायक' । पु । व्याघ्रनखे ॥ चक्रपद्माट । पु । दहृप् ॥ चक्रपरिव्याध । पु । आरग्वधवृक्षे ॥ चक्रपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ चक्रपाणि । पु । विष्णौ । नारायणे ॥ चक्रपाणौ यस्यस । प्रहरणार्थेभ्य परे निष्ठासप्तम्यावितिसप्तम्या परत्वम् ॥ चक्रपादः । पु । रथे ॥ गले । हस्तिनि ॥
चक्रकारकम् । न । व्याघ्रनखाख्यगन्धवस्तुनि । करजे ॥ चक्रस्यकारकम् ॥ चक्रकुल्या । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ चक्रगज । पु । चक्रमर्दे ॥ चक्रगण्डु । पु । वर्तुलाकारोपधाने । चातुरे । गालसिर्हाना गोलसिर्हाना इतिचभाषा ॥ चक्रगदाधर । पु । परमात्मनि वासुदेवे ॥ मनस्तत्त्वत्मकचक्रबुद्धितत्त्वत्मिका गदाम् । धारयन् लोकरक्षार्थं गुप्तश्चक्रगदाधर ॥ चक्रगदे धरति । धृञ्० । पचाद्यच् ॥ चक्रग	

चक्रल

चक्रपुष्करिणी । स्त्री । मणिकर्णिका-
याम् ॥

चक्रफलम् । न । अस्त्रविशेषे । अट्टने ॥

चक्रबन्ध । पु । चित्रकाव्यविशेषे ॥

चक्रबन्धु । पु । } रवौ ॥

चक्रवान्धव । पु । }

चक्रभृत् । पु । विष्णौ ॥

चक्रभेदिनी । स्त्री । रात्रौ ॥

चक्रभ्रम । पु । } कुन्दाख्ये शिल्पिय

चक्रभ्रमि । स्त्री । } न्ते । चक्राकारे श

स्त्रोत्तेजनयन्त्रे । शाये ॥

चक्रमण्डली । पु । अजगरसर्पे ॥

चक्रमर्द्द' । पु । चक्रवर्ण्ड इति कसौ

दी इति च भाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ।

दद्रुमे । एङगजे ॥ चक्रमर्द्दो लघु

स्वादृ रूच्य पित्तानिलापह । हृद्यो

हिम । कफश्वासकुष्ठदद्रुकृमीन हरे

त् ॥ हन्युष्ण तत् फल कुष्ठकण्डू

दद्रुविषानिलान् । गुल्मकासकृमि

श्वासनाशनकटुक स्मृतम् ॥ चक्र द

दुःखदनाति । मृदचोदे । कर्मण्यण ॥

चक्रमर्द्दक । पु । चक्रमर्द्द ॥ स्वा० कन् ॥

चक्रयानम् । न । असाङ्ग्रामिके रथे ।

पुष्परथे ॥

चक्रयानकम् । न । चक्रयाने ॥

चक्ररद' । पु । शूकरे ॥

चक्रलक्षणा । पु । विष्णौ ॥ रथे ॥

चक्रवा

चक्रलक्षणा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

चक्रलताम् । पु । वदरसालवृक्षे ॥

चक्रला । स्त्री । उच्चटायाम् । मुस्ता

विशेषे ॥ चक्रलाति । ला० । आत

इति क ॥

चक्रवर्त्ती । पु । समुद्रपरिवृताया सर्व

भूमेरीश्वरे । सार्वभौमे ॥ चक्रे भू

मण्डले राजमण्डले वर्त्तितु चक्र सै

न्यवर्त्तयितु सर्वभूमौ चालयितु वाशी

लमस्य । सुपीतिशिनि ॥ अवश्य

वा चक्रवर्त्तयति । आवश्यके शिनि

॥ वास्तूके ॥ उग्रे मध्यगुरो । ५ ।

सन्नायाम् ॥ चि । चक्रवर्त्तिनि ॥

चक्रवर्त्तिनी । स्त्री । जन्याम् । जतूका

याम् ॥ अलक्तके ॥ जटामांस्थाम् ॥

चक्रवाक । पु । कोकपक्षिणि । चक

वा इति भाषा ॥ अस्य मास लघु क्षि

ग्वं वलप्रदमुदाहृतम् ॥ चक्रशब्देन उ

च्यते । वचपरिभाषणे । घञ् । न्य

ङ्कादि । ॥

चक्रवाकी । स्त्री । चक्रवाकस्य विहग्या

म् । चक्रवा इति भाषा ॥ जातेरि

तिङीष् ॥

चक्रवाटः । पु । क्रियारोहे ॥ शिखात

रौ ॥ पर्यन्ते ॥ मेरोर्मस्तकसमीपे

लोकपाशाश्रयभूताया मष्टादशस

हस्रयोजनविस्तीर्णायाम् नेमौ ॥

चक्रस

चक्रवाड । पु । लोकालोकाख्यपर्वते ॥

चक्राकारेण वाडते । वाडृआप्राये
। अच् ॥ न । चक्रवाले । मण्डले ॥

चक्र भूमण्डल वलते । वलवेष्टने ।
कर्मण्यण् । डलयोरेकत्वम् ॥

चक्रवात । पु । वाच्यायाम् । ववूरा
इति भाषा ॥

चक्रवाल । पु । लोकालोकपर्वते ॥ न ।

मण्डलाकारेण परिणतसमूहे । म
ण्डले ॥ चक्राकारेण वलते । वल

सत्रणे । अच् । अन्येषामपीतिदी
र्घ ॥ यद्वा । भावेघञिवाल् । चक्र

मिववालोऽस्य ॥ चक्र भूमण्डलं व
लते । वलवेष्टने । कर्मण्यण्वा ॥ चक्र

वालमस्याऽस्तीतिवा । अर्शआयच् ॥

चक्रवृद्धि । स्त्री । यत्रवृद्धिरुपधनदातु

मशक्तोऽधमर्थं सद्विक्रमिद दा
स्यामीतिस्वीकरोति तत्रयावृद्धि सा

। सूदका सूद इति भाषा ॥ वृद्धेरपि
पुनर्वृद्धिश्चक्रवृद्धि रुदाहतेति ना-

रद ॥

चक्रव्यह । पु । युद्धार्थं मण्डलाकारे

ण सैन्यरचनायाम् ॥

चक्रशल्या । स्त्री । काकतुण्ड्याम् ॥

श्वेतगुण्डायाम् ॥

चक्रश्रेणी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥

चक्रसंज्ञम् । न । वज्रे ॥

चक्री

चक्रसम्बर । पु । बुद्धभेदे । वज्रटीके ॥

चक्रा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥ कर्क
टशृङ्ग्याम् ॥

चक्राङ्ग । पु । श्वेतगति । वसे ॥ च
क्राण्यङ्गान्यस्य ॥ रथे ॥ चक्रमङ्ग

मस्य ॥

चक्राङ्गा । स्त्री । सुदर्शनायां लतायाम् ॥

चक्राङ्गी । स्त्री । कटुरोहिण्याम् ॥

हिलमोचिकायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम्

॥ वृषपर्ण्याम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

चक्राकारमङ्गमस्या । गौरादिच्वा
न् डीष् ॥ वस्याम् ॥

चक्राट । पु । विषवैद्ये ॥ धूर्त्ते ॥ दीनारे ॥

चक्राधिवासी । पु । नारङ्गवृक्षे । कि-
र्मीरत्त्वचि ॥

चक्रावर्त्त । पु । घर्षणे ॥

चक्राह्व । पु । चक्रमर्दे ॥

चक्रिक । पु । घटिके । घटिकावाद
के ॥ चक्रवाहस्वनास्त्यस्य । ठन् ॥

चक्रिका । स्त्री । दुरुद्योगे ॥ घुषाव
र्त्ते ॥ जानुनि ॥ चक्री इतिभाषा

प्रसिद्धे द्रव्यस्वरूपे ॥

चक्री । पु । जालिकभिदि ॥ केके ॥

कुखाले ॥ अहौ ॥ सूचके ॥ वैकु

ण्डे । नारायणे ॥ चक्रं मनसस्त्वात्म

कं सुदर्शनाख्य मस्यास्ति इति ॥ च

क्रवर्त्तिनि ॥ चक्रमर्दे ॥ तिनिशे ॥

चक्षुष्य

व्यालनखे ॥ काके ॥ खरे ॥ त्रि । च
क्रविशिष्टे ॥ चक्रमस्यास्ति । अतइ
निठनाविति इति ॥ चक्रयुक्तरथा
दियानारुढे ॥

चक्री । स्त्री । चक्री इतिसर्वजनप्रसि
द्धाया चूर्णपेषणायाम् । जाँता इति
भाषा ॥

चक्रीवान् । पु । गर्हभे ॥ चक्रवद्भूमणं
चक्रम् । तदस्यास्ति । मत्सुप् । आ
सन्दीवदितिसाधु ॥ चक्रीवाक्नाम
राजापि ॥

चक्रुः । पु । कर्त्तरि ॥ करोति । डुकु
ज० । कुर्भश्चेति चकारात्कु प्रत्य
योधातोर्द्वित्वञ्च ॥

चक्रन्वरी । स्त्री । जिनानांविद्यादेवी
विशेषे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

चक्षणम् । न । अवदंशे । मद्यपानरो
चक्रभक्ष्यद्रव्ये । चखना इति भाषा ॥

चक्षा । पु । वृहस्पतौ ॥ उपाध्याये ॥

चक्षुःश्रवा । पु । सर्पे ॥ चक्षुःश्रव क
र्त्ताऽस्य । सान्तः ॥

चक्षुर्वहनम् । न । मेषशृङ्गीरुच्ये ॥

चक्षुष्य । पु । केतके ॥ पुण्डरीकवृक्षे ॥
शोभाजनवृक्षे ॥ रसाञ्जने ॥ न । सौ
वीराञ्जने ॥ खर्परीतुल्ये ॥ प्रपौण्ड
रीके । स्थलपद्मे ॥ त्रि । प्रियदर्शने
॥ अचिहिते ॥ चक्षुषादर्शनीये ॥

चक्षुम

चक्षुषेहितम् । शरीरावयवाद्यत् ॥

चक्षुष्या । स्त्री । कुल्लत्तिकायाम् ॥ सु
भगायाम् ॥ अजशृङ्ग्याम् ॥ अर
ण्यकुल्लत्तिकायाम् ॥ चक्षुषेहिता ।
यत् । टाप् ॥

चक्षुः । न । लोचने । नयने । नेत्रे ।
रूपग्रहणक्षिप्तेन्द्रिये । रूपप्रकाशके
॥ उद्भूतरूपं नयनस्यगोचरो द्रव्या-
णि तद्वन्ति पृथक्प्रसङ्ग्ये । विभाग-
संयोगपरापरस्त्वस्तेहद्रवस्त्वपरिमाण
मुक्तम् ॥ क्रियां जातिं योग्यवृत्ति-
समवायञ्च तादृशम् । गृह्णाति च
क्षु संवेगादालोकोद्भूतरूपयो रि
ति कारिकावली ॥ पाणिभ्यांन स्पृशे
च्चक्षुःसुक्षुषी नैकपाणिनेतिकर्मलो
चनम् ॥ चक्षेपश्यत्यनेन चक्षतेरु
पमनुभवत्यनेन वा । चक्षिङ् ।
चक्षे शिञ्जेत्युसि । शिञ्जादनाहुं धा
तुकत्वात् ण्याञ् न ॥ मेषशृङ्गी
वृक्षे ॥

चक्षुर । पु । स्यन्दने । रथे ॥ वृक्षे ॥
न । धोरथे । यानमात्रे ॥ चक्षुति ।
चकि । सौत्र । मन्दिवाशिमथिचति
चङ्क्यङ्किभ्यउरच् ॥

चक्षुमणम् । न । अतिशयभ्रमणे । इत
स्ततो भ्रमणे ॥ पुनः पुनर्भ्रमणे ॥ अ
नतिदेहपीडाकारकचक्षुमणस्य गु

चञ्चला

णा । आयुर्वलमेधाम्नीन्द्रियशुद्धि-
कारित्वम् ॥ सदोपानद्रहितपादच-
ङ्क्रमणगुणा । अनारोग्यत्वम् । अ-
नायुष्यत्वम् । इन्द्रियदृष्टिनाशित्व-
ञ्चेति राजवल्लभ ॥

चङ्ग । वि । शोभने ॥ दञ्चे ॥ इति
मेदिनी ॥

चचेण्डा । स्त्री । फललताविशेषे । वृ-
हत् फले ॥

चञ्च । पु । पञ्चाङ्गुले ॥ चञ्चति । च-
ञ्चुगतौ । पचाद्यच् ॥

चञ्चत् । वि । देदीप्यमाने ॥

चञ्चत्पुट । पु । तालप्रभेदे ॥ ताले
चञ्चत्पुटेऽप्येयगुरुद्वन्द्वलघुसुतम् ॥

चञ्चरी । स्त्री । तिलिङ्गीयूते ॥ भ्रम-
र्याम् ॥

चञ्चरीक । पु । भ्रमरे । षट्पदे ॥

चञ्चति । चञ्चु० । पर्फरीकादित्वात्
साधु ॥ चरति वा । चर० । पर्फरी-
कादित्वादीकन् चरेर्नुम्व ॥

चञ्चल । पु । कामुके ॥ अनिले ॥ वि-

। अस्थिरे । सदाचलनस्वभावे । लो-
ले । तरले ॥ कदाचिञ्चलसती ।

चञ्चति । चञ्चु० । बाहुलकात् अ-
लच् ॥

चञ्चला । स्त्री । लज्जाम् ॥ तडिति
॥ पिप्पल्याम् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । य-

चञ्चु

था । तूर्यतालपक्षिराजमेरुहारनाथ
केन चामरध्वजेन चापिमण्डिता सु-
वर्णकेन । वर्णिता ऽतिमुन्दरेण पत्र-
गेन्द्रपिङ्गलेन चञ्चलाचकोरचारु-
लोचने सुमङ्गलेन ॥ यथा । आलि-
यादि मञ्जुकुञ्जगुञ्जतालिलालिते
न भास्करात्मजाविराजिरम्यतीरका-
ननेन । शोभिते स्थले स्थितेन सङ्ग-
ता वदूतमेन माधवेन भाविनी
तडिल्लतेव नीरदेनेति ॥ चञ्चनम्
। चञ्चु० । घञ् । चञ्च लाति ।
ला० क ॥

चञ्चा । स्त्री । नलनिर्माणे । नलनि-
र्मिते । चाच इति गौडभाषा ॥ वृ-
णनिर्मितपूरुषे । वजूका इति भाषा
॥ चञ्चति । चञ्चु० । अच् । टाप् ॥
चञ्चेव मनुष्य । लुम्भानुष्य इति
कनोलुप् ॥

चञ्चु । पु । नाडीचशाके ॥ व्यडम्ब-
के । रक्तैरण्डे ॥ एरण्डसामान्ये ॥
लुङ्गचञ्चुदन्ते ॥ स्त्री । पक्षिणामो-
ष्ठे । त्रिव्याम् । चूच इति भाषा ॥
चञ्चति । चञ्चु० । बाहुलकादु ॥
चिञ्चुक्याम् । चेचूनाडीति श्रुते ॥ च-
ञ्चु शीता सरारुच्या स्वाद्वी दोषत्र-
यापहा । धातुपुष्टिकरी वल्या मेध्या
पिच्छिलिका स्मृता ॥ पञ्चशाकविशे-

४४ ३४४

चटका

ये । विजलायाम् । चीरपत्रिकायाम् ॥
 चञ्चुका । स्त्री । चञ्चू । पक्षिणामेष्टे ॥
 चञ्चुपत्र । पुं । सुशाके । विजलायाम् ॥
 चञ्चुभृत् । पुं । स्त्री । } खगे । पक्षि
 चञ्चुमान् । पुं । स्त्री । } णि ॥
 चञ्चु । पुं । चञ्चुशाके ॥
 चञ्चुसूचि । पुं । } सुगृहे । पीतत्
 चञ्चुसूचिक । पुं । } गृहे । वया इतिभा
 षा ॥ चञ्चू । सूचि । स्वार्थे क ॥
 चञ्चू । स्त्री । चञ्चूम् । षोष्णाम् ॥
 ऊडुत ॥
 चञ्चुक । पुं । चञ्चू इतिप्रसिद्धे शाके ॥
 चटक । पुं । कलविद्धे । गृह्णीते ।
 चिडा इतिभाषा ॥ चटतिभिनत्ति
 गृहीतधान्यादिक सुखेन । चटभेद
 ने । पञ्चाद्यच् । तस्मात् स्वार्थे क ॥
 चटकका । स्त्री । चटकायाम् । चटकि
 कायाम् ॥ उदीचामातः स्थान इति
 पक्षेऽदादेशाभावः ॥
 चटका । स्त्री । चटकस्यस्त्रियाम् ॥ च
 टकस्य चटकाया वा स्त्र्यपत्ये । चि
 डिग इतिभाषा ॥ चटकस्य चटका
 या वा स्त्र्यपत्यम् । चटकायाऐरक्
 क्षियामपत्येषुग्वक्तव्यः । तच्च टाव
 नात् तद्वितेषुसे लुक्तद्वितेषुकी
 त्तिटापोलुकि पुनरजादिलक्षणाष्टा
 प्सच जातिलक्षणाष्टा षोवाधइति

चटुल

भाव ॥ नचात्रप्रत्ययस्याद्वितीकार
 शङ्क चटकायाऐरगितिखिङ्गादजा
 दिषुनिपातनाद्वातदप्रवृत्ते । चिप
 कादिस्त्राक्षेत्त्व मितितुयुक्तम् । पुं
 योगलक्षणे जातिलक्षणे वा ङीष्
 अजदिघाठाद्वाध्यते ॥ श्यामाख्य
 चिणि ॥
 चटकाशिरः । न । पिप्पलीमूले ॥ च
 टकाया शिरश्च ॥
 चटकिका । स्त्री । चटककायाम् ॥ उ
 दीचामातः स्थानेयकपूर्वायाः इतिप
 क्षेऽदादेशः ॥
 चटु । अ । प्रियेवाक्ये ॥
 चटु । पुं । चटौ । प्रियेवाक्ये ॥ व्रति
 नामासने ॥ पिचण्डे । उदरे ॥ चट
 ति । चट० । मृगव्यादित्वात् कु ॥
 चटुल । चि । चण्वले ॥ शोभने ॥ च
 टति । बाहुलकादुल्लङ्घ ॥ मल्लर्धे
 सिद्धादित्वात् लङ्वा ॥
 चटुला । स्त्री । विद्युति ॥ अजा० टाप् ॥
 चटुल्लोल । चि । चाटुल्लोले । सुचण्व
 ले ॥ इति हारावली ॥
 चटुलम् । न । सिद्धपीठविशेषे ॥ यथा
 । चटुले दक्षबाहुर्मे भैरवश्चन्द्रशेख
 र । व्यक्तकृपा भगवती भवानी त
 चदेवता । विशेषतः कलियुगे वसा
 मिचन्द्रशेखरे । इति ॥

४४ ३४४

४४ ३४४

चणक

चणक । पु । शल्यविशेषे । हरिमन्ये
 ॥ चणक शीतलो रूच पित्तरक्त
 कफापह । लघु कषायो विष्ट
 म्भी वातलो ज्वरनाशन ॥ सचाङ्गा
 रेणुसम्भृष्ट सौख्यभृष्टश्च तद्गुण । आ
 र्द्रभृष्टो बलकरो रौचनश्च प्रकीर्त्ति
 त ॥ शुष्कभृष्टोऽतिरूच स्याद्वात
 कुष्ठप्रकोपन । स्विन्न पित्तकफ ह
 न्यात् रूप चोभकरोऽहित ॥ आ
 र्द्रातिकोमलो रूच्य' पित्तरक्तचरो-
 हिम' ॥ * ॥ हरितार्द्रचणकरन्ध्रन
 न्तु । सुहरितहरिमन्य चोदभिन्नो
 नखाग्रै प्रथम मुदकसिक्तो वेसवारे
 णसिद्ध । खण्डमरिचसङ्गम् तैल
 हिङ्गुप्रसिक्त शिखरयति विभोक्तु
 र्वाठर मन्ध्रङ्गिम् ॥ छोलाभिधा-
 नकफल परिगृह्य शुद्ध तप्तं घृते सु
 खलितकथितोषणाभ्याम् । ससा-
 धित मुरभित शुचिरामठेन जिह्वा
 तले विशतिनिच्यमतिप्रकामम् ॥
 चणयते । चणदाने । कुन् ॥ मुनि
 विशेषे ॥

चणकरोटिका । खी । चणकमुद्राया
 म् ॥ चाणक्यरोटिका रूचा श्लेष्मपि
 तास्त्रनुद्गुर । विष्टभिनी न चच्च
 य्या तद्गुणा तिलशङ्खुली ॥

चणकशकम् । न । खनाम्ना प्रसिद्धे

चण्ड

शाके ॥ रूच्य चणकशक स्याद् दुर्जरं
 कफवातघ्नत् । अन्न विष्टभजनक
 पित्तनुद्गन्तशोथहृत् ॥ सुकृत्त चाण
 क शक मन्त्रतक्रण साधितम् । स
 हिङ्गुखण्डेतप्ते भर्जितरामठान्वित
 म् ॥ चारान्ध्रभावसहजा श्वणकप्र
 वाखा सम्मर्दितामरिचसैन्धवशृङ्ग
 बेरै' । सञ्चूर्णिता कटुकतैलयुतै
 सुपक्वैर्भृष्टै सुहिङ्गुचणकै परिदत्त
 वासा ॥

चणकात्मज । पु । वात्स्यायानमुनौ ॥
 चणकान्नम् । न । चणकचारे ॥ चण
 कान्नक मन्त्र्यन्न दीपन दन्तहर्षक
 म् । खण्डानुरस रूच्य शूलजीर्ण
 विवन्धनुत ॥

चणकान्नवा । न । चैत्रस्थफलवज्रणक
 पत्रशिशिरवारिणि ॥

चण्डम । पु । क्षुद्रगोक्षुरे ॥

चणपवी । पु । रुदन्तीवृक्षे ॥

चणिका । खी । टण्यविशेषे । गोदुग्धा
 याम् ॥

चण्ड । पु । तित्तिडीवृक्षे ॥ यमकि
 ङ्करे ॥ दैत्यविशेषे ॥ न । तीक्ष्णे
 ॥ त्रि । अतिकोपने ॥ तीव्रे ॥ ती
 चणवति ॥ चण्डते । चण्डिकोपे ।
 पचाद्यच् ॥ चमति । चमुअदने ।

चणतिवा । चणदाने । जमन्ताट्ट ॥

चण्डा	चण्डिल
चण्डता । स्त्री । उग्रतायाम् ॥ भावे तत् ॥	वतीनयाम् ॥ टाप् ॥ चण्डांशु । पु । रुये ॥ चण्डांशवे यस्यस ॥
चण्डनायिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ अ ष्टनायिकान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥	चण्डात । पु । करवीरे ॥ चण्डमत ति । अतः । कर्मण्यण् ॥
चण्डमुखी । स्त्री । स्थानविशेषे ॥ यथा । चण्डमुखी मन्त्रस्थाने दण्ड नी परमेश्वरीति ॥	चण्डातक । पु । न । अर्द्धांशके । वर स्त्रीणामर्द्धांशपर्यन्तेवस्त्रे ॥ चण्डां को पनावगच्छियमतति । अतः । कुन् ॥
चण्डरुद्रिका । स्त्री । विद्याविशेषे ॥	चण्डाल । पु । शूद्रादवाह्ययाम्, त्यन्ते । प्रवे । मातङ्गे । दिवाकीर्त्तौ । श्व पचे । नृणामधमे ॥ चण्डते । च डि० । पतिचण्डिभ्यामालम् ॥
चण्डवती । स्त्री । चण्डीविशेषे ॥	चण्डालकन्द । पु । कन्दविशेषे ॥
चण्डवृष्टिप्रताप । पु । दण्डकविशेषे । यथा । यदिह नयुगल तत सप्त रेखा सदा चण्डवृष्टिप्रतापो भवेद् दण्डकः । यथा । प्रलयघनघटाम्हा रम्भमेघावलीचण्डवृष्टिप्रतापाकुल गोकुलम् सपदि समवलोक्य स व्येन हस्तेन गोवर्धन नाम शैल द धल्लीलया । कमलनयन रत्नरत्ने तिगर्जन्त्वसन्मुग्धगोपाङ्गनालिङ्ग- नानन्दितो गलदभिनदधातुधारावि चित्राङ्गरागो मुराराति रस्तु प्रमेा दाय वदति ॥	चण्डालवस्त्रकी । स्त्री । चण्डालवीणा याम् । चण्डालवीणायाम् । किङ्ग रीतिभाषा ॥ चण्डालस्त्रवस्त्रकी ॥
चण्डा । स्त्री । धनहरीद्रुमे । चौरना मगन्धर्व्ये ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ अष्ट नायिकान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥ जि नानां शासनदेवताविशेषे ॥ लिङ्गि नीलतायाम् ॥ कपिकण्ठ्याम् ॥ आ खुपण्याम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ पद्मा	चण्डालिका । स्त्री । किन्नरायाम् ॥ उमायाम् ॥ ओषधीभेदे ॥ चण्डि । स्त्री । चण्ड्याम् ॥ चण्डति । चडि० । सर्वधातुभ्यङ् ॥ चण्डिका । स्त्री । भवान्याम् । चण्ड्या म् ॥ अस्या स्थानममरेश्वरे ॥ चण्डे क र्त्तरिखुल् । इत्त्वम् ॥ चण्डिकेश्वर । पु । शिवे ॥ चण्डिमा । पु । चण्डत्वे ॥ चण्डस्य भा व । पृथ् ० इमनिच् ॥ चण्डिल । पु । रुद्रे ॥ वासूकशाके ॥ ना

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतु श

पिते ॥

चण्डला । स्त्री । नदीविशेषे ॥

चण्डी । स्त्री । कात्यायन्याम् । दुर्गा

याम् ॥ हिंस्त्रायां नार्याम् ॥ कोपना

यां योषिति ॥ मार्कण्डेयपुराणोक्ते

श्रीदेवीमाहात्म्ये ॥ अतिजगती

सन्नकत्रयोदशाक्षरवृत्तिविशेषे ।

यथा । नयुगलसयुगलगैरिति चण्डी

॥ जयति दितिजरिपुताण्डवलीला

कुपितकवजकरकालियमौलौ । च

रणकमलयुगचापलचण्डी पदनख

रुचिजितभोगमणिश्री ॥ चण्डति

। चण्डिकोपे । पचाद्यच् । वच्चादि

भ्यश्चेति ङीष् ॥

चण्डी कान्त । पु । सदाशिवे ॥ चण्डा

कान्त ॥

चण्डीकुसुम* । पु । रक्तकरवीरवृक्षे ॥

चण्डीश । पु । शिवे ॥

चण्डु । पु । उन्दुरौ ॥

चतु'पत्री । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदिनि ॥

चतु'पर्णी । स्त्री । क्षुद्रान्निकायाम् ॥

चतु'पला । स्त्री । नागशलायाम् ॥

चतु'पण्ड । पु । भिरुडावृक्षे ॥

चतु'शालम् । न । सञ्जवने । अन्योन्या

भिमुखगेहचतुष्टयगृहे ॥ चतस्र

शाला समाहृता । आवन्नोवेति क्ली

वरम् ॥ पक्षे चतु'शाली ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतुर

चतु'षष्टि । स्त्री । कलाभेदे । कलाना

मन्युपविद्यायाम् ॥ सङ्ख्याभेदे । चौ

सठ इति भषा ॥ वच्चुचि । चृम्बेदे

॥ चतुरधिकाषष्टि ॥

चतु'समम् । न । मिलितचन्दनागुरु

कस्तूरीकुङ्कुमरूपे ॥ औषधविशेषे

॥ यथा । लवङ्गसैन्धवपथ्या यमा

नीचचतु'समम् । आमशलविषम्य ।

अपाचनभेदिशोषनुत् ॥ अन्यच्च ।

जातीफलचिद्विशुद्धसमन्वितञ्च

जोरञ्च टङ्कणयुतचरकेणचोक्तम्

। चूर्णानि माञ्जिकसितासहितानि

लीढ्वा आमातिसारमखिलगुरु

हन्ति शूलमिति ॥

चत्वार । त्रि । सङ्ख्याविशेषे । चार

इति भाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ यथा । च

त्वारोवेदा । चतस्रस्त्रिय । चत्वा

रिफलानि ॥ चतति चत्त्यते वा ।

चतेयाचने । चतेकरन् ॥

चतुर । पु । चक्रगण्डौ ॥ न । हस्ति

शालायाम् ॥ त्रि । नेत्रगोचरे ॥ च

टुकारे ॥ कार्यकुशले । दक्षे । पटौ

। निपुणे ॥ चतति चत्त्यते वा । च

ते० । मन्दिवाशिमथिचति चङ्क्य

क्लिभ्यउरच् ॥

चतुरसा । स्त्री । वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ य

था । द्विजवरकर्णा विह रसवर्णा भ

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतुर

वति यदासा किलचतुरसा ॥ यथा
। जयजयविष्णो विभुवनजिष्णो । अ
पनयदु ख प्रवितरसौख्यमिति ॥ य
थावा । तवरतिशाली यदिवनमा
ली । विविधविलासे सखिकमुदासे
इति ॥

चतुरक्रम' । प । सप्तधारूपकान्तर्गतं रु
पकभेदे ॥ द्रुतद्वन्द्वुतद्वन्द्व तथा प्रा
प्तोगुरुर्भवेत् । द्वाविंशत्यक्षरैर्युक्तं शु
ङ्गारे चतुरक्रमइतिदामोदरोक्ते ॥
चतुरङ्गम् । न । हस्त्यश्वरथपदातिरु
पे सैन्ये ॥ यथा । चतुरङ्गद्वयपिवल
सुमहत् प्रसङ्गेम हीतिरासायणम्
॥ * ॥ चौरङ्खेल इति सतरङ्खेल
इतिच प्रसिद्धे क्रीडाविशेषे ॥ यथा
। युधिष्ठिरलवाच । अष्टकोष्ठराच
या क्रीडा तां मे ब्रूहि तपोधन । प्र
कर्षेयैवमेनायचतुराजीयतो भवे
त् ॥ व्यासउवाच । अष्टौकोष्ठान्स
मालिख्य प्रदक्षिणक्रमेणतु । अरुणं
पूर्वतः कृत्वा दक्षिणे हरितवल्गम् ॥
पार्थपश्चिमत पीतमुत्तरेश्यामलं
वल्गम् । राज्ञोवामेगज कुर्यात् त
स्मादश्व तत स्तरिम् ॥ कुर्यात् कै
न्तेयपुरेण युद्धे पत्तिचतुष्टयम् । को
णेनौका द्वितीयेऽश्वस्तृतीयेतु गजो
वसेत् ॥ तुरीयेतु वसेद्राजा वटिका

चतुर

पुरतः स्थिता । * । पञ्चकेन वटी
राजा चतुष्केणैव कुञ्जर ॥ चिकेण
तुचलक्ष्यश्च पार्थनौका द्वयेनतु । *
। कोष्ठमेक विलङ्घ्याथ सर्वतो या
तिभूपति ॥ अग्रएव वटीयाति वल
हन्त्यग्रकोणगम् । यथेष्ट कुञ्जरोभा
ति चतुर्दिक्षु महीपते ॥ तिर्यक्चतुर
ङ्गमोयाति लङ्घयित्वाचिकोष्ठकम् ।
कोणकोष्ठद्वय लङ्घ्य प्रजेनौकायु
धिष्ठिर ॥ * ॥ सिंहासन चतराजी
नृपाकृष्टन्तुषट्पदम् । काककाष्ठ वृ
हन्नौका नौकाकृष्टप्रकारकम् ॥ *
॥ घाताघाते वटीनौका वल हन्ति
युधिष्ठिर । राजा गजो हयश्चापि च्य
क्त्वा घात निहन्तिच ॥ अत्यन्त
स्ववल रक्षेत् स्वराजावलमुत्तमम् ।
अल्पस्यारक्षयापार्थहन्तव्य वलमुत्त-
मम् ॥ नौकायाश्चत्वारिपदानि अश्व
ष्टौपदानि इत्याधिक्य मश्वस्य ॥
मतङ्गजस्य गर्वेणराजा क्रीडतिनिर्भ
रम् । तस्मात्सर्ववल दत्त्वा रक्षेत्
कौन्तेयकुञ्जरम् ॥ सिंहासन चतुरा
जी यदवस्थानतो भवेत् । सर्वसैन्यै
र्गजै र्वापि रक्षितव्यौ महीपति ॥
* ॥ अन्यद्राजपद राजा यदा क्रान्तो
युधिष्ठिर । तदासिंहासन तस्य भयम्
ते नृपसत्तम ॥ राजाच नृपति इत्या

चतुर

कुर्यात् सिंहासनं यदा । द्विगुणं वा ह
येत् पण्यमन्यथैकगुणं भवेत् ॥ द्वि
गुणपण्यं दातव्यत्वेन प्रापयेत् ॥ मि
त्रसिंहासनं पार्थं यदारोहति भूपति
। तदा सिंहासनं नाम सर्वं नयति त
द्वजम् ॥ यदा सिंहासनं कर्तुं राजा-
ब्रष्टपदाश्रितः । तदा घातेऽपि हन्तव्यो
बलेनापि सुरक्षितः ॥ * ॥ विद्यमा
नेन्द्रपेयं स्वकीये च नृपचयम् । प्रा
प्नोति च तदा तस्य चतुराजीयदा भवे
त् ॥ नृपेणैव त्वपहृत्वा चतुराजीय
दा भवेत् । द्विगुणं वा हयेत् पण्यमन्य
थैकगुणं भवेत् ॥ स्वपदस्य यदा रा
जा राजानं हन्ति पार्थिव । चतुरङ्गे
तदा भूपवाहयेच्च चतुर्गुणम् ॥ यदा
सिंहासने काले चतुराजी समुत्थि
ता । चतुराजी भवत्येव न तसिंहास
नं नृप ॥ अचेद्वीजम् । उभयथाजये
पि परसिंहासनाधिकारात् परराज
वधे शौर्याधिक्ये निष्कण्टकं च दर्शना-
त् क्रीडायामपि तथा कल्प्यते ॥
* ॥ राजद्वयं यदा हस्ते आत्मनो रा
जसि स्थिते । परेण सह तस्यैको बले
नाप्यपहार्यते ॥ राजद्वयं यदा हस्ते
न स्यादन्यकरे पर । तदा राजा हि
राजानं घातेऽपि तं हनिष्यति ॥ नृ
पाकृष्टे यदा राजा गमिष्यति युधिष्ठि

चतुर

र । घाताघातेऽपि हन्तव्यो राजा तच्च
नरक्षकः ॥ * ॥ कौशं राजपदं त्य-
क्त्वा वटिकांस्तदा ब्रजेत् । वटी न
येत् पदनामतदा कोष्ठबलं च षट् ॥
यदितस्य भवेत् पार्थं चतुराजी च षट्
पदम् । तदापि च चतुराजी भवत्ये
व न सशयः ॥ पदाते षट्पदेऽपि द्वे रा
जा वा हस्तिना तथा । षट्पदं न भवे
त् तस्य अवश्यं शृणु पार्थिव ॥ सप्तमे
कोष्ठके यास्या वटिका दशकेन वै । तदा
न्योन्यं च हन्तव्यं मुखाय दुर्वलं वज्रम्
॥ त्रिवटीकस्य कौन्तेय पुरुषस्य क-
दाचन । षट्पदं न भवत्येव इति गो
तमभाषितम् ॥ * ॥ नौकैका वटि
का यस्य विद्यते खेलेनेयदि । माढा व
टीति विख्याता पदतस्य न दृश्यति ॥
माढा घात्यापदं राजपदं कौशपदं च
तत् ॥ * । हस्ते रङ्गे वज्रनास्ति काक
काष्ठतदा भवेत् ॥ वदन्ति राजसा
सर्वे तस्य न सोमयाजयौ । * । प्रा
र्थिते पञ्चमे रात्रि मृतवन्ध्या षट्प
दे ॥ अशौचस्यान्तदाराजन् चलिन्वा
चालितं पदम् । द्विराष्ट्र्यामतौ त
स्याद्वन्यात् परबलजयी ॥ पार्थसिंहा
सने काले काककाष्ठं यदा भवेत् । सिं
हासनं भवत्येव काककाष्ठं न भवत्ये
ते ॥ * ॥ उपविष्टश्च यत् स्थाने त-

चतुर

स्योपरिचतुष्टये । नैकाचतुष्टय यत्र
क्रियते यस्य नैकया ॥ नैकाचतुष्ट
यंतवृक्षनौकेति भण्यते । * । नकु
र्यादेकदाराजन् गजस्याभिमुख गज
म् ॥ यदिकुर्वीत धर्मश्च पापग्रस्तो भ
विष्यति । स्थाना भावे यदा पार्श्वे
स्तिन इक्षितसमुत्थम् ॥ करिष्यति-
तदाराजक्रितिगोतमभाषितम् । प्रा
प्ते गजद्वये राजन् इन्तष्योवामतो ग
जः ॥ इतितिष्यादितत्त्वे चतुरङ्गक्री
डनम् ॥

चतुरङ्गा । स्त्री । घोटिकावृक्षे ॥

चतुरङ्गिणी । स्त्री । सेनायाम् ॥ रथ
मजद्वयपदातव' चत्वारि अङ्गानिय
स्याम् सा ॥

चतुरङ्गवः । पु । धनवद्देहा इति प्रसि
द्धे आरग्वधवृक्षे ॥ चतस्रोङ्गवः प्र
मायमस्यपर्वणसस्योगात् दृष्टोपि ॥

चतुरब्दा । स्त्री । चतुर्हययुगांगवि ॥
चत्वारोऽब्दा धय प्रमायमस्या ।
आर्ह्ययष्टक् । अर्धर्हेतिलुक् ॥

चतुरन्तम् । न । कोलदाडिमवृक्षा
न्ताऽन्तवेतसे ॥ अन्तवेतसवृक्षान्त
दृष्टजम्बीरनिम्बुकैः । चतुरन्तमि
दप्रोक्तग्रन्थेभावप्रकाशके ॥

चतुरश्र' । चि । चतुष्कोणे ॥ समाना

तुर्थाऽष्टमस्थाने । समानचतुर्बनिध

चतुर्ग

नेचतुरश्रसंज्ञे ॥ चतस्रोऽश्रयोऽस्य

। सुप्रातस्तुष्टेयजन्तोनिपातित ॥

चतुरात्मा । पु । परमात्मनि परमेश्वरे

॥ सर्गादिषु पृथग्विभूतयश्चतस्र-

आत्मान सन्त्यस्य । यथा । ब्रह्मा द

द्यादय काश स्यैवाखिलजन्तव ।

विभूतयो हरे रेता जगत सृष्टिहेत

वदति ॥ विष्णु र्मन्वादय काश' सर्व

भूतानिचक्षिज । स्थितेर्निमित्तभूत

स्य विष्णो रेताविभूतयः ॥ ब्रह्म का-

लोमकाद्याश्च समस्ताश्चैवजन्तव ।

चतुर्ह्यप्रकया यैता जनार्दनविभूत-

यः ॥ इति विष्णुपुराणम् ॥ यदा ।

रागदेषादिरहितत्वात् चतुरंजन

आत्माचस्यस । मनोबुद्ध्याऽहङ्कार

चित्तचतुष्टयात्मत्वाद्वा ॥

चतुराननः । पु । ब्रह्मणि । अजयो नौ

॥ यथा । तस्यां सचात्मोद्भूतकार्यिका

या सवस्थितो लोक सपश्यमानः ।

परिक्रमन् व्योम्नि विवृत्तनेत्र स्रष्टा

रिलेभेऽनुदिशं मुखानीति । श्री भा

गवतम । चत्वारिअननान्यस्य ॥

चतुर्दशयम् । न । कथामूलसहितो

व्यूषणे ॥ व्यूषणसकणामूलं कथित

चतुर्दशयम् । व्योषस्येवगुणा प्रो

क्ताअधिकाश्चतुर्दशयणे ॥

चतुर्गतिः । पु । नारायणे ॥ चतुर्था

चतुर्द	चतुर्दो
माश्रमाणा वर्णानाञ्च यथोक्तकारि णा गतिराश्रय ॥ कच्छपे ॥	चतुर्दश । वि । चतुर्दशानापूरणे ॥ तस्यपूरणे ङट् ॥
चतुर्ज्जातकम् । न । त्वगेलापत्रकना गकेसरेषु ॥ एतच्चरोचन रूच ती	चतुर्दश । त्रि । सङ्ख्याविशेषे १४ ॥ सङ्ख्येये ॥ चत्वारश्च दशच ॥ चतु
क्षोष्णा मुखगन्धहृत् । लघुपित्ता ऽभिकृद्वर्ण्ये कफवात विषापहम् ॥	रधिकादशवा ॥ चतुर्दशभुवनम् । न । पञ्चीकृतेभ्यो
चतुर्थ । वि । तुरीये ॥ चतुर्थोपूरण । तस्यपूरणेङट् तस्ययुगागम ॥	भूतेभ्योजातानि भर्भुव स्वर्माहोज नस्तप सत्यमित्येतन्नामकानि उ
चतुर्थक । पु । चतुर्थेऽङ्गि चतुर्थक इति लक्षणलक्षिते विषमज्वरविशेषे ॥	पर्युपरिविद्यमानानि सप्त । अतल वितलसुतलरसातलतलातलमहा
चतुर्थेऽङ्गिभव । कालप्रयोजनाद्भोग इति कन् । दिनद्वयन्त्वतिक्रम्य य स्या	तलपातालनामज्ञानि अथोऽथोवि द्यमानानिच सप्त । मिलित्वाचतुर्द
तसद्विचतुर्थक इत्युक्ते । चतुर्थक स्तुर्थेऽङ्गीत्युपागमदिनगृह्णात्वाव्या	शभुवनानि भवन्ति ॥ चतुर्दशाना भुवनानासमाहार ॥
ख्येयम् ॥	चतुर्दशलोकम् । न । चतुर्दशभुवने ॥ चतुर्दशी । स्त्री । चन्द्रस्य चतुर्दशकला
चतुर्थाश । त्रि । चतुर्भागैकभागे । तुरीये । पादे ॥	क्रियारूपायातिथौ ॥ तत्रोत्पन्नस्य फलम् । यथा । विरुद्धशाल पुरुष
चतुर्थिका । स्त्री । पक्षपरिमाणे ॥	सरोष श्वैर कठोर परवञ्चकस्य । परान्नभोक्ता परदारचित्तस्तुर्द
चतुर्थी । स्त्री । चन्द्रस्यचतुर्थकलाक्रि यारूपायातिथौ ॥ तत्रजातस्यफल	श्रीचे ज्ञाननस्य काले इति ॥ टित्वा न् ङीप् ॥
यथा । स्वपुत्रमित्रप्रमदाप्रमेदी ह ताभिलाषी कूपया समेत । विवा	चतुर्दोष । पु । न । चण्डोल इति च न्दोल इति चख्याते द्विपदवाहो यान
दशीलो विजयी विवादे भवेच्चतु र्थीप्रभय कठोर इति ॥ डेभ्याम्भ्य	विशेषे ॥ यथा । रात्रोयद् द्विपद यान विशेषाख्यमलविदु । चतुर्भि
स् इति चिके ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥	रुद्व्यतेयस्तुचतुर्दोलंतदुच्यते इति
चतुर्दन्त । पु । ऐरावते । इन्द्रस्यजने ॥ चत्वारोदन्ता अस्य ॥	

चतुर्दो

॥ अत्रभोज । चतुर्भिर्वाहकैर्द
एषै षड्भिर्कुम्भै सुसंस्थितैः । स्त
म्भैरष्टाभिरुदित चतुर्दोस्तमनुत्तम
म् ॥ * ॥ तद्भेदा जयकल्याणवीर
सिंहा यथाक्रमम् । चतुर्विधानां भू
पानां चतुर्दोला प्रकाशिता ॥ वि
हस्तसन्नितायामे विहस्तपरिणाह
वान् । हस्तद्वयोन्नतः प्रोक्तस्तुर्दो
लोजयाख्यया ॥ १ ॥ चतुर्हस्ताय
तो यस्तु सार्धद्वन्द्वस्तदन्यथा । चतु
र्दोला समाख्यातकल्याण स्तावदुन्न
त ॥ २ ॥ पञ्चहस्तायतो यस्तु विह
स्तपरिणाहवान् । तावदेवोन्नतोवी
रस्तुर्दोला उदाहृतः ॥ ३ ॥ आया
मपरिणाहाभ्यां चतुर्हस्तमितो हिय
। चतुर्दोला ह्ययं सिंहस्तद्वै नोन्नत
शुभः ॥ ४ ॥ * ॥ सर्वोद्यद्विविधं प्रो
क्तं सच्छदिश्यापि निच्छदि । आ
द्यः समरवर्षात् परः केलिघनाख्यये
॥ * ॥ सर्वेषामेवकाष्ठानां दण्ड
स्यावज्वारणः । चन्द्रेणैव घटना
सर्वेषामुपयुज्यते ॥ लोमजं सर्ववस्त्रे
षु कनकं सर्वधातुषु । कुम्भश्च पद्म
कोषश्च गिरिश्चेति यथाक्रमम् ॥ चै
देशानां महीन्द्राणां चतुर्दोलेषु वि
न्यसेत् ॥ हर्षण्य चार्धचन्द्रश्च चंदाः
कैकी शुको गजः । अश्वः सिंहश्चत

चतुर्दो

स्याग्नेमादिभ्यादिदशोत्तरान् ॥ म
थिनियमस्तुदण्डवत् ॥ * ॥ रक्त
शुक्लश्च पीतश्च कृष्णश्चिच्च स्तथाह
यः । नीलः कपिल इत्युक्तं पता
कानान्तुसङ्ग्रहः ॥ चतुर्दोलाः सपता
क शुभयानमितिस्यूत ॥ * ॥ सु
क्तास्तवकैर्देशभिर्युक्तः स्याद्राजके
शानाम् । चामरदण्डैर्देशभिर्दिग्ज
यिनां चतुर्दोला ॥ चापपञ्चस्य पुच्छ
श्चेत् सर्वोपरि परिन्यसेत् । याषासि
द्विरयं नाम्ना चतुर्दोला महीभुजाम्
॥ स्तम्भाच्छादरहितो निच्छदिश्चतु
श्चतुर्दोला । मानं पूर्ववत् ॥ * ॥
स पुन द्विविधः प्रोक्तः सध्वजस्याथ
निध्वजः । ध्वजान्घडञ्च न्यस्यन्ति
घटुर्गविजयैषिणः ॥ तेषां मानान्तु
चत्वारः स्वामिहस्तैः कसन्निताः ।
कोणेषु पश्चाद्दशैश्च हस्तद्वयमितौ
ध्वजौ ॥ सुवर्णं रजतं युग्मं चिविधा
नां महीभुजाम् । मणिचामरकुम्भा
नां खड्गादीनां विनिश्चयः ॥ चतुर्दो
ला ध्वजोराज्ञां विसेयो नवदण्डवत्
। निध्वजे च चतुर्दोले मानमन्यत
मशृणु ॥ आयामपरिणाहाभ्यां च
तुर्हस्तमितो हियः । विजयेनाम
विज्ञातस्तुर्दोला महीभुजाम् ॥ *
विजयो मङ्गलो भव्यो वितल्यो कैक

चतुर्धा

वृद्धित । त्रिविधाना महीन्द्राणा या
नवयमुदाहृतम् ॥ * ॥ अष्टाभिर्हस्त
तेयस्तु अष्टदोशमुशन्ति च । सोपा
नद्वितयश्चावविज्ञेयं शिल्पिनिर्मितम्
॥ * ॥ भोजस्तु । अष्टाभिर्वाक्कै ई
ण्डै षड्भिस्तु दशभिर्घटै । स्रग्मे
स्तु दशभिर्ज्ञेय मष्टदोश महीभुजा
म् ॥ तद्भेदा जयकल्याणवीरसिंहा
यथा क्रमम् । चतुर्विधानाभूपाना
मष्टदोशा प्रकीर्तिता ॥ षड्भिर्ह
स्तैर्मितायाम परिणाहश्चतुर्भुज ।
चतुर्हस्तोन्नतो राज्ञामष्टदोशं जय
विदु ॥ आयामपरिणाहाभ्या पञ्चह
स्तमितोद्दिय । कल्याणाख्योष्टदो
लोय चतुर्हस्तमितोन्नति ॥ सप्तह
स्तायत कार्यप्रवरे पञ्चहस्तक । प
ञ्चहस्तोन्नतो वीरश्चाष्टदोशो मही
भुजाम् ॥ आयामपरिणाहाभ्यामष्ट
हस्तमितोद्दिय । सिंहनामाष्टदो
लोयं विज्ञेय षड्भुजोन्नतः ॥ * ॥
सर्वोद्यद्विविध प्रोक्तः सच्छदिश्यापि
निष्कृदि । काष्ठवस्त्रघटादीनां म
शीनांचामरस्य च ॥ चतुर्दोशवदुन्ने
यो नियमेन्योपि हूरिभिः । पूर्ववन्नि
ष्कृदेर्मान ध्वजमानमिहोच्यते ॥
दशध्वजा स्तेषु चाष्टौ स्वामिहस्तव
योन्नता । पश्चा दग्रेध्वजौ राजश्चतु

चतुर्भ

हस्तमितौमतौ ॥ मणिकामरपचा
यां निर्णयेन निष्पताकवत् । निर्व्वज
श्चाष्टदोलोय, शिविकेतिसगच्छते ॥
मणिकुम्भमुखादीनां नियमेन वद
यद्वत् । इत्यष्टदोशकथनम् ॥ *
॥ एवद्वादशषोडशवि श्रुतिदोलादि
का कार्याः ॥ मानसार्द्धद्विगुणितं
सार्द्धद्विगुणितं युक्तमेतेषाम् । विं
श्रुतिदोलात् परतो भोजमतेसम्भ
वेद्यानम् ॥ ज्ञानवत्तनुयोज्यं षड्गु
णमेतज्जगद् वै व्यासः ॥ * ॥ भवि
ष्योत्तरेपि । यदुक्तवैपद् मानंते
नमानेनयोन्यप । स्वयान कुर्वते
दिव्यसचिर् सुखमश्नुते ॥ स्वयामयु
क्तयानस्थो भोगमामोतिमानव ।
परयैगिकयानस्थः क्लेशमामोतिपु
ष्कलम् ॥ योदम्भाद्यवाऽज्ञानाद्या
न प्रकुर्वते ऽन्यथा । तस्यैतानि विन
श्यन्ति आयुर्विद्यायशोधनम् ॥ प्रधा
नयानमाश्रित्यनियमेय समाश्रि
त । नाप्रधाने निर्णयोस्ति तस्मिन्नु
मनोन्नता ॥ इतियुक्तिकल्पतरु ॥
चतुर्धा । अ । चतुष्प्रकारे ॥ यथा । च
तुर्धाविभजति । सख्याया विधायधा
॥ एकराशिं चतुर्धाकुरु । अत्राधि
करणाविचालेचेति धा ॥

चतुर्भङ्गम् । न । सवलेषु धर्मार्थकाम

चतुर्भु

मोक्षेषु ॥ चत्वारिभद्राणिश्रेष्ठान्यप
वृन्दे ॥ यद्वा । चत्वारि भद्राणि ।
दिक्सङ्ख्ये स ज्ञायामितिसमासः ॥
चतुर्भुजः । पु । विष्णोः । माधवे ॥ वि
। भुजचतुष्टयविशिष्टे ॥ चत्वारोभु
जायस्यस ॥ यद्वा । भुङ्क्ते भुनक्ति
इति भुजः । चतुर्णां धर्मार्थकाममो
क्षाणां भुजः ॥

चतुर्भुजः । पु । ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि
॥ औषधविषये रसविशेषे ॥ यद्वा ।
रसगन्धकलौहाभ्रं समं सूताङ्घ्रि
हेमचः । सर्वं खल्लतले चिह्ना क
न्यारसविमर्दितम् ॥ एरण्डपत्रे रावे
ष्ट्र भान्वराग्नौ दिनचयम् । रसं स्था
प्य ततउद्गृह्य सर्वरोगेषु योजयेत्
॥ एतद्रसायनवरं विक्लवासधुसंयु
तम् । तद्व्यामिवर्षं खादे दक्षीप
क्षितनाशनम् ॥ अयमेकादशविधं
कास पञ्चविधं तथा । कुष्ठमष्टादश
विधं पाण्डुरोगान् प्रमेहकान् ॥
शूल श्वासश्च हिक्काश्च मन्दाग्निं चा
क्षपितकम् । ब्रह्मानं सर्वा नाशय
त विसर्पं विद्रधि तथा ॥ अपस्मा
रण्हेन्मादान् सर्वार्शांसिचगामया
न् । क्रमेणसेवितं हन्ति दृढमिन्द्रा
ग्रनिर्यथा ॥ पौष्टिकं वल्यमायुष्यं
पुत्रप्रसवकारणम् । चतुर्भुज्येणदेवे

चतुर्व्यू

न कृष्णाभयेण सूचितम् ॥ इति प्रयो
गामृतम् ॥ चत्वारिमुखानि अस्य ॥
चतुर्भूर्त्तिः । पु । विष्णोः ॥ चतस्त्रोभू
र्त्तयो विराट्स्त्रयाव्याकृततुरीयात्मा
नोऽस्य ॥ सिता पीता रक्ताकृष्णा चे
ति चतस्त्रो भूर्त्तयोऽस्य वा ॥

चतुर्व्यूगम् । न । चतुर्षु सत्यज्ञेताज्ञाप
रकक्षिसंश्रयेषु ॥ चतुर्भूयुगानां
समाहारः । पात्रादिस्वात्स्नीयम् ॥
चतुर्वक्त्रः । पु । ब्रह्मणि । वेधसि ॥
चतुर्वर्गः । पु । धर्मार्थकाममोक्षेषु
भिक्षितेषु ॥ चतुर्णां वर्गः समूहः ॥
चतुर्विचः । पुं । चतुर्वेद्ये । चतुर्वेदे
सरि ॥

चतुर्विधशरीरम् । न । जरायुजाण्ड-
जस्वेदजोद्भिज्जाख्येषु ॥ चतुर्विधश
रीराणि धृत्वा मुक्ता सहस्रशः ।
सुकृता न्मानवोभूत्वा ज्ञानी चेन्मो
क्षमाप्नुयात् ॥

चतुर्व्यूजम् । न । मेथिकादिचतुष्टये
॥ मेथिका चन्द्रसूरश्च कलाजाजी
यवानिका । एतच्चतुष्टययुक्तं चतुर्व्यू
जमिति स्मृतम् ॥ तद्व्यूजं भक्षितं नि
क्त्यं निहन्ति पवननामयान् । अजीर्णं
शूलमाघ्नं न पार्श्वशूलं कटिव्यथा
मिति भावप्रकाशः ॥

चतुर्व्यूहः । पु । विष्णोः । नारायणे ॥

चतुर्थ

सृष्ट्यादिकार्यार्थं चत्वारोऽव्यूहा वि
भागा वासुदेवसङ्कर्षणप्रद्युम्नानि
ह्रस्वा मूर्त्तयो यस्यस । यथा । व्यू
ह्यात्मानं चतुर्धा वै वासुदेवादिमूर्त्ति
भिः । सृष्ट्यादीन् प्रकरोत्येष वि
श्रुतात्मा जनार्दन इति व्यासवचन
म् ॥ तथाच मार्कण्डेयपुराणि मूलाका
रस्य वासुदेवाख्य व्यूहमुक्तोक्तम् ।
द्वितीया पृथिवीमूर्द्धा शेषास्या धा
रयत्यधः । तामसीसा समाख्याता
तिर्यक्ते समुपाश्रिता ॥ तृतीया कर्म
कुरुते प्रजापावनतत्परा । सत्त्वोऽहि
क्ता तु सा भ्रयाधर्मसंस्थानकारिणी ॥
चतुर्थी जलमध्यस्था भ्रमे पद्मगतत्प
रा । रजस्तस्यागुण्य सर्गसाकरोतिस
दैवकीत्यादि ॥ शरीरपुरुषश्चन्द
पुरुषो वेदपुरुषमहापुरुष इति षष्ठ्यु
चोपनिषदुक्ताश्चत्वार पुरुषाव्यूहा
अस्येति वा ॥ न । साङ्ख्ये मोक्षशा
स्त्रे ॥ तत्र हि हेय हानं हेय हेतु र्हा
नोपायश्चेति चत्वारोऽव्यूहा प्रतिपा
द्या भवन्ति । तत्र चिविध दुःख हे
यम् । तदत्यन्तनिवृत्तिर्हानम् । प्र
कृतिपुरुषसंयोगद्वारा चाविवेको हे
यहेतुः । विवेकस्यातिसुखानोपा
य इति ॥ ॥ चिकित्साशास्त्रे ॥ तत्र च
रोग आरोग्यं रोगनिदानं भैषज्यमि

चतुष्प

तिचत्वारोऽव्यूहत्वेनोक्ताः ॥

चतुर्हायणी । स्त्री । चतुर्वर्षायांगवि ॥

चत्वारो दायना यस्याः । दामदाय
नेतिङ्गीप् । त्रिचतुर्भा दायनस्येति
यत्त्वम् ॥ त्रि । अन्यत्र ॥

चतुष्कम् । न । चतुस्तम्भमण्डपे । चौख
न्ना इति भाषा ॥ अश्वस्य गतिविशेषे ॥

चतुष्की । स्त्री । मशकद्वय्याम् । मस
हरी इति भाषा ॥ पुष्करिणी वि
शेषे ॥

चतुष्टयम् । त्रि । चतुरवयवसमुदा
ये ॥ यथा चतुष्टयीशब्दानां प्रवृत्ति
रिति । शब्दानामर्थेया प्रवृत्ति सा
प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् प्रकारचतु
ष्टयवतीत्यर्थः । प्रकारभेदश्च यथा ।
जातिशब्दो गुणशब्द क्रिया शब्दो य
दृच्छाशब्दश्चेति ॥ चत्वारो ऽवयवा
यस्य । सङ्ख्याया अवयवेत्यप् । रे
फस्य विसर्गसत्त्वे चकृते ह्रस्वाच्चादावि
ति मूर्द्धन्य ॥ केन्द्रे ॥

चतुष्पत्री । स्त्री । सुनिषस्यके । चौप
त्ती शाक इति भाषा ॥ चात्रेरीसदृ
शः पञ्चैस्तुर्दश इति स्मृतः । शाको
जला ऽन्विते देशे चतुष्पत्रीति चो
च्यते ॥ सुद्रपाषाणभेदिनि ॥

चतुष्पत्र । पु । ब्राह्मणे ॥ न । चतुर्मा
र्गसङ्गमे । शृङ्गाटके ॥ चतुर्मापयां

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

ॐ
ॐ
ॐॐ
ॐ
ॐ

चतुष्पा

समाहार । तद्वितार्थेति समास ।
 ऋक्पूरितिसमासान्त । इदुदुपध
 स्वेतिषत्वम् । पथ.सख्येतिक्तीवत्वम्
 । चत्वारः पन्थानोयववा ॥

चतुष्पद । पु । गवादिपशौ ॥ करणवि
 शेषे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । चतुष्प
 दभवोमर्त्यं सदाचारविबर्जितं ।
 स्वल्पवित्तं स्त्रीणां देहस्य तुष्पादधना
 न्वित इति ॥ राशिविशेषे । मेघवृष
 सिंहेषु । धनुषोन्तादौ । मकरस्यपूर्वा
 दौ ॥ स्त्रीणां करणभेदे चेति हेम ॥
 चत्वारि पदानि पादा अस्य ॥

चतुष्पदी । स्त्री । पद्ये । चौपदी इति चौ
 पदी इति च भाषा ॥ चत्वारः पादा.
 अस्या । सङ्ख्यासु पूर्वस्येति पादस्या
 नलोपे पादान्यतरस्यामिति ङीप्
 भत्वात् पादः पदिति पदादेशः ॥

चतुष्पर्णी । स्त्री । क्षुद्रान्तिकायाम् ॥

चतुष्पला । स्त्री । नागवलायाम् ॥

चतुष्पाठी । स्त्री । चौपाड इति भाषा
 प्रसिद्धे छात्राणामध्ययनस्थले ॥ च
 तुर्णां वेदानां पाठोयस्याम् ॥

चतुष्पात्रि । पु । शतधामनि । विष्णौ
 ॥ चत्वारः पाणयोयस्य ॥ त्रि । चतु
 र्हस्तान्विते ॥

ॐ चतुष्पात्-इ । पुं । गवादिपशौ ॥ चत्वा
 रः पादा अस्य । संख्यासु पूर्वस्येति पा

चनः

दशान्तलोप ॥

चतुष्पुण्ड्र । पु । भिण्डाष्टके ।

चतुस्त्रयम् । न । चतुःसमे ॥

चतुस्त्रिंशत् । स्त्री । चतुराधकार्यां त्रिं
 शति । चौतीस इति भाषा ॥

चतुस्त्रिंशज्जातस्य । पु । बुद्धविशेषे ॥

चतुराजी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडान्तर्ग
 तक्रीडाविशेषे ॥

चत्वरम् । न । स्थण्डिले । यागार्घ्यसंस्कृ
 तभूमौ ॥ अङ्गने ॥ नानाजनावस्था

नदेशे । चौतरा इति भाषा ॥ पञ्चा स्त्रे

षे । चतसृणां रथानां सम्बन्धे ॥ गृहा

द्वहिरङ्गने ॥ चत्थते । चते ० । ह्यमृशृष्ट

अचतिभ्यः चरच् ॥ चतन्त्यस्मिन्वा ॥

चत्वारिंशत् । स्त्री । चासीस इति प्रसि
 द्धे सङ्ख्याविशेषे ॥ सङ्ख्येये ॥ च

त्वारोदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविं

शतिविंशच्चत्वारिंशदिति निपातना-

सप्रकृतेश्चत्वारिन्भावः शब्दप्रत्ययः ॥

चत्वाणः । पु । होमकुण्डे ॥ दर्भे ॥ च

तति । चते ० । स्थाचतिसृज्जेरिति वा

लच् ॥

चन । अ । असकलार्थे ॥ चनति । च

नशब्दे । पचाद्यच् ॥ अप्यर्थे ॥

चनः । न । भक्ते ॥ चाथ्यते । चायुषू

जानिशासनयोः । चायतेरन्नेह्यस्व

श्चेत्यसुन् प्रत्ययस्यनुट् च ॥

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

चन्दन

चन्द' । पु । विधौ ॥ शशी चन्दो हिम
द्युतिरिति शब्दार्थवः । चन्दति । चदि
आह्लादे । पचाद्यच् ॥

चन्दक । पुं । चादा इति गौडेषु प्र
सिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

चन्दन । पु । न । मलयजे । गन्धसारे
॥ चन्दन शीतल रूक्षं तिक्तमाह्ला
दन लघु । अमशोषविषक्षेपटुष्णा
पित्तास्रदाहनुत् ॥ श्रेष्ठस्यास्य लक्षणा
यथा । स्वादेतिक्त कषेपीतं छेदेर
क्त तनैः सितम् । ग्रन्थकोटरसंयुक्त
चन्दनश्रेष्ठमुच्यते इति ॥ चन्दनानि
च सर्वाणि सदृशानि रसादिभिः ।
गन्धेन तु विशेषोक्तिः पूर्वश्रेष्ठतमगु
णैः ॥ रक्तचन्दने ॥ यथा । कषायपा
नयो र्धौग्यचन्दनरक्तचन्दनमिति ॥
अपिच । कषायक्षेपयोग्राह्यं चन्दन
रक्तचन्दनमिति ॥ पु । वानरप्रभेदे
॥ न । औषधीभेदे । भद्रकाल्याम्
॥ चन्दयति । चदिआह्लादने । गण
न । ल्युट् । बहुलमन्यवापीति
युज्वा ॥

चन्दनगोपी । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥
चन्दनधेनु । स्त्री । पतिपुत्रवन्मृतना
युद्धेऽप्यकोत्सृष्टाया स्रन्दनाङ्कितसव
त्साया गोदाने ॥ यथा । जीवद्भ
र्षीतुयानारी पुत्रिणीमियते यदि ।

चन्द्रः

सधत्सा मङ्गिताधेनुमीचार्थीयप्र
हापयेत् ॥ पतिपुत्रवन्मृतना
यते यात्रतस्तयोः । दृष्टंनचोत्सृजे
त्पुत्रः पिता यावच्च जीवतीति ॥

चन्दनपुष्पम् । न । लघुभिः ॥

चन्दनशारिवा । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

चन्दनसार । पुं । वज्रसारं ॥

चन्दनी । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

चन्दनाचक्ष' । पुं । मलयपर्वते ॥

चन्दनादिः । पुं । पित्तीपशमनाय चन्द
नादिसप्तवासनद्रव्येषु ॥ यथा । च
न्दनश्च तथोष्णीरं कर्पूरा गन्धशोक्
धी । एताकचूर्णगोहूला सप्तैते च
न्दनादय इति ॥

चन्दनाद्रि । पु । मलयपर्वते ॥

चन्दनी । स्त्री । मदीविशेषे ॥

चन्दनीया । स्त्री । गोरौचनश्याम् ॥

चन्दिर । पुं । हस्तिनि ॥ चन्द्रे ॥ चन्द
ति । चदि० । इषिमदिमुदीत्या-
दिनाकिरच् ॥

चन्द्रः । पु । चाँद इति प्रसिद्धे हिमां
शौ । चन्द्रमसि । सुधांशौ ॥ कर्पूरे
॥ काम्पिल्ले ॥ स्वर्णे ॥ वरिणि ॥ का
म्ये । सुन्दरे ॥ मेचके । वर्षचन्द्रके
॥ रक्तरजते । शोणमुक्ताफले ॥ चि
। आह्लादजनकरथे ॥ न । स्वर्णे ॥
चुक्रं ॥ वर्षवृक्षविशेषे ॥ यथा । चि

चन्द्रका

जवरगणयुग मुपधाय परिकलयक
र मयनगणयुगलमिह गन्धयुगमपि
वितर । फणिन्दपतिभक्षितमिति-
चन्द्रमिदमितिशृणुत सकलकविकु
लद्वयमेादकरमवतनुत ॥ यथा
'अनुपहतकुसुमरसतुल्यमिदमधर
दल ममृतमयवचन मिदमाखिवि
फलयसिचल । यदपि यदुरमणपद-
मीशमुनिहृदिबुधति तदपितबरति
वक्षितमेत्यवनतटमटतीति ॥ घ
य्यापस्य दशम ॥ ५ ॥ प्रभेदे ॥ च
न्दयति आह्लादयति सकलं जगत्
। चदि० । स्फायितव्यीतिरक् ॥ पु।
क्षीपविशेषे ॥ क्षीरके ॥ मृगशिरो
नक्षत्रे ॥

चन्द्रक. । पु। मेचके । वर्धचन्द्रके ।
मयूरपिच्छस्वचन्द्राकृतौ ॥ चन्द्रइव
प्रतिकृति । इवे प्रतिकृतावितिकन्
॥ नखे ॥ चाँदामाच् इतिगौडेष्
प्रसिद्धे मत्ये ॥ न । सितमरिचे ।
शिमुवीजे ॥

चन्द्रकला । स्त्री । चन्द्रस्थषोडशे भा
गे ॥ द्रगदवाद्ये ॥ वाचामत्ये ॥

चन्द्रकान्त । पु। चन्द्रमणौ । चन्द्रेप
ले ॥ कैरवे ॥ न । कैरवे ॥ श्रीख

खचन्द्रने ॥ चन्द्र. कान्तो यस्यस ॥

चन्द्रकान्त । स्त्री । निशायाम् ॥ ज्यो

चन्द्रचा

तलायाम् ॥ चन्द्रयोषायाम् ॥ चन्द्रः
कान्तो यस्या ॥

चन्द्रकान्ति । न । रजते । रूप्ये ॥

चन्द्रकालानलम् । न । मै। कूर्तिकानां
चक्रविशेषे ॥

चन्द्रकावान् । पुं । } मयूरे ॥ मतुप् ॥
चन्द्रकी । पु । } इन् ॥

चन्द्रकुण्डः । पु । कामरूपस्ये सरोवि
शेषे ॥

चन्द्रकूट । पुं । कामरूपस्ये पर्वतवि
शेषे ॥

चन्द्रचय । पुं । अमायाम् ॥

चन्द्रगुप्तः । पु। श्रीभागवत प्रसिद्धे नक्षत्रे ॥

चन्द्रगृहम् । न । कर्कराशौ ॥

चन्द्रगोलाख्या । पु। भून्नि । दिव्यपिट
षु । स्वधाभुक्षु ॥ चन्द्रगोलेतिष्ठति
। सुपिस्थ इतिक ॥

चन्द्रगोलिका । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

चन्द्रचञ्चल । पु। खलेशमत्ये ॥

चन्द्रचञ्चला । स्त्री । चन्द्रकमत्ये ॥

चन्द्रचार । पु। चन्द्रविषयकज्ञाने ॥

तत्रादै। ये रवेरपरि चन्द्रमसमिच्छ
न्ति तान् प्रत्याह । नित्यमधस्यस्ये
न्दोर्भाभि र्भाभौ' सितभवत्यर्द्धम् ।

। स्वच्छाययान्यदस्ति कुम्भस्येवात

पक्षस्य ॥ अस्यप्रत्ययवार्धा मन्यमा

नञ्चाह । सखिलमवेशशिनि रवेर्दी

चन्द्रबा

धितयोमूर्च्छितास्मोनैशम् । च
पयन्ति दर्पणोदरविहिता इव मन्दि
रस्यान्तः ॥ शशिनः पश्चिमदिग्भागा
त् सितवृद्धि किमिच्छुपलभ्यते इ
त्याह । त्यजतोर्कतलं शशिन पश्चा
दवलम्ब्यते यथाशैक्लत्रम् । दिनकर
वशात्तवेन्दो प्रकाशतेऽथ प्रभृच्छुद
य ॥ प्रतिदिन कथंचन्द्रगोचरमुक्ता
दुर्भवति तदर्थमाह । प्रतिदिवसमे
वमर्कान् स्थानविशेषेण शैक्लत्र परि
दृष्टि । भवति शशिनेऽपराक्षेप
श्चाङ्गागे घटस्येव ॥ चन्द्रस्य नक्षत्र
गमनेन शुभाशुभत्वमाह । ऐन्द्रस्य
श्रीतकिरणौ मूलाषाढाद्वयस्य चावा
त । यास्येनवीजजलचरकाननहा
वक्त्रिभयदश्च ॥ दक्षिणपार्श्वेनगत
शशी विशाखानुराधयो पापः । म
ध्येन तु प्रशस्त पितृदेवविशाखयो
स्यापि ॥ चन्द्रस्य नक्षत्रयोगमाह । प
ञ्चनागतानि पौष्णात् द्वादशरौद्राश्च
मध्ययोगीनि । ज्येष्ठाद्यानि नवर्चा
गुण्डुपतिनातोऽप्ययुज्यन्ते ॥ चन्द्रम
स सस्थानानि दश भवन्ति । यथा ।
नौ खङ्गल दुष्टलाङ्गलं समे दण्ड
कार्मुक युग पार्श्वशय्याऽऽवर्जितकु
ण्डाख्यमिति । अथैषां सस्थाना
ना लक्षण फलञ्च कमेणाह । उन्न

चन्द्रबा

त मीषच्छृङ्गं तत्रैस्त्रानेविशाल
ता चोक्ता । नाविकपीडातस्मिन्
भवति शिवं सर्वलोकस्य ॥ १ ॥ अ
होन्ते तेषां जलमिति पीडातदुप-
जीविनां तस्मिन् । प्रीतिश्च निर्नि
मित्तं मनुजपतीनां सुभिचक्ष ॥ २
॥ दक्षिणविषाणमहोन्तं यदा दुष्ट
लाङ्गलाख्यं तत् । पाण्डनरेश्वरनि-
धनकृदुद्योगकरं वलानाञ्च ॥ ३ ॥ स
मशशिन सुभिचक्षे मृदुल्य प्रथम
दिवससदृशः स्युः । ४ । दण्डवदुदि
ते पीडा गर्वान्धपशोऽदण्डोऽह ॥ ५
॥ कार्मुकरूपे युद्धानियत्रतुज्याततो
जयस्तेषाम् । ६ । स्थानं युगमितिया
म्योत्तरायतं भूमिकम्पाय ॥ १२ ॥
७ ॥ युगमेव याम्यकोऽर्वाकिञ्चि तुङ्ग
स पार्श्वशायीत । विनिश्चिन्तितं य
वाहान् दुष्टेश्च विनिश्चयकुर्यात् ॥ ८
॥ अभ्युच्छ्रायादेकदिशशिनोऽवा
ङ्मुखभवेच्छृङ्गम् । आवर्जितमित्य
सुभिचकारितज्ञो धनस्यापि ॥ ९ ॥
अभ्युच्छिन्नारेख समन्ततो मण्डले च
कुण्डाख्यम् । अस्मिन्माण्डलिका
ना स्थानाद्यागोनस्पतीनाम् ॥ १५
॥ १० ॥ सामान्यलक्षणमाह । प्रो
क्तस्थानभावा दुदगुच्च चेमदृष्टि
ष्टिका । दक्षिणतुङ्गशङ्को दुर्भिच

चन्द्रचा

भयायनिर्दिष्ट' ॥ शृङ्गेणैकेनेन्दु वि
लीनमथवाप्यवाङ्मुखं शृङ्गम् । सम्पू
र्णं चाभिनवदृष्टैको जीविताद्भ
स्येत् ॥ १७ ॥ चन्द्रमसोरुपाणिसफ
लान्याह । सस्थानविधि कथितो रु
पाण्यस्माद्भवन्ति चन्द्रमसः । स्वस्वो
दुर्भिक्षकरो महान् सुभिन्नावह
प्रोक्तः ॥ मध्यतनु र्वज्राख्य' शुद्ध
यद् सभ्रमायराक्षाच्च । चन्द्रेण दृष्ट
रूप चेमसुभिन्नावहो भवति ॥
त्रेयोविशालमूर्त्तिर्नरपतिलक्ष्मीवि
ददुषेचन्द्र । स्थूल सुभिन्नुकारीप्रिय
धान्यकरस्तुतनुमूर्त्ति ॥ २० ॥ अथ
चन्द्रस्य कुजादिभिस्ताराग्रहैः शृङ्गे-
भिरेफलमाह । प्रत्यन्तान् कुन्धपा
श्च हन्युडुपति शृङ्गे कुजेनाहते ग्रहं
चुङ्गयन् कृत्वा मेन शशिजेनादृष्टिदुर्भ
क्षकत् । श्रेष्ठान् हन्ति नृपान् महेन्द्र
गुरुणा शुक्रेण चात्पान् नृपान् शुक्रो
याप्यमिदं फल ग्रहकृतकृष्णो यथोक्ता
गमम् ॥ शुक्रभिन्नविम्बस्य चन्द्रमस
फलमाह । भिन्न सितेन मगधान्
यवनान् पुलिन्दान् नेपालगङ्गिमहक
च्छसुराष्ट्रमन्द्रान् । पाञ्चालकैकय
कुक्षूतकपौरुषादान् हन्यादुग्रीभर
जनानपि सप्तमासान् ॥ जीवभिन्न-
स्याह । गान्धारसौवीरकसिन्धुकीरा

चन्द्रचा

न् धान्यानि शैलान् द्रविडाधिपांश्च
। द्विजांश्च मासान् दश शीतरश्मिः
सन्तापयेद्वाक्पतिना विभिन्न ॥ भौ
मभिन्नस्याह । उद्युक्तान् सहवाहनेन
रपतीस्त्रैगर्षकान् मालवान् कैलि
न्दान् गणपुङ्गवानथशिवीनयोध
कान् पार्थिवान् । हन्यात् कौरव
मत्स्यशुक्ल्यधिपतीन् राजन्यमुत्था-
नपि मालेयांशुरसृग्ग्रहेतनुगतेषण्
मासमर्यादया ॥ शनिभिन्नस्याह ।
यौधेयान् सचिवान् सकौरवान् प्रा
गीशा नथ चार्जुनायनान् । हन्या-
दर्कजभिन्नमङ्कः शीतांशु र्दशमा
सपीडया ॥ बुधभिन्नस्याह । मगधा
न्मधुरांश्च पीडयेत् वेङ्गायाश्च तट
ग्रशाङ्कुज । अपरवृत्तयुगं वदे च-
दिभिस्त्राशशिनविनिर्गतः ॥ केतुना
भिन्नस्याह । खेमारोग्यसुभिन्नुविना
श्री शीतांशु शिखिनायदिभिन्नः ।
कुर्यादायुधजीविविनाशं चौराणा-
मधिकेन च पीडाम् ॥ २७ ॥ ग्रहण
काले उत्काहतस्य चन्द्रस्य फलमाह ।
उत्कयायदाशशी ग्रस्तएव हन्यते ।
हन्यते तदन्वपो यस्य जन्मनि स्थितः
॥ चन्द्रमसो वर्णं लक्षणमाह । भस्म
निभं परुषो ऽ रण्यमूर्त्तिः शीतकर-
किरणैः परिहीनः । श्यामतनुः स्फुटि

चन्द्रप्र

त.स्फुरयोवाचुट्टमरामयचौरभया
 ॥ प्रालेयकुन्दकुमुदस्फटिकावदा
 तो यत्नादिवाद्रिसुतया परिसृज्यच
 क्र' । उच्चै कृतो निशिभविष्यति
 मे शिवाय योदृश्यतेसभविताजग
 त् शिवाय ॥ अथपचदृष्टौ हानौवा
 सान्धेचशुभाशुभमाह । शुक्लेपक्षेस
 म्पदक्षेप्रवृद्धिप्रक्षयव्यातिदृष्टिप्रजा
 न् । हीनेहानिसुखतस्तुल्यतायांक
 योसर्वतत्फलव्यत्ययेन ॥ यदिकु
 मुदस्यवाचचारगौर स्तिथिनियमा
 सचयमेतिवर्द्धतेत्रा । अधिकृतगति
 स्रग्दक्षांशु योगी भवतिन्दृष्टाविजया
 य शीतरश्मिः ॥ ३२ ॥ इतिवाराद्या
 चतुर्थीचावः ॥ ४ ॥

चन्द्रदाहा' । पु । भू० । अश्विन्वादिन
 चनेषु ॥ चन्द्रस्यदाहा' ॥

चन्द्रनामा । पु । कर्पूरे ॥ चन्द्रस्यना
 मान्येव नामान्यस्य ॥

चन्द्रपुष्पा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

चन्द्रप्रभ । पु । वृत्तार्द्धविशेषे ॥

चन्द्रप्रभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥ च

न्द्रस्य प्रभा ॥ वाकुच्याम् ॥ औषध

विशेषे ॥ अत्राहसुखबोध । कुमिरि

पुदहनयोष विफलामरदारुचव्यभू

निज्वम् । मागधिमूल मुक्त सशटि

वचामाचिकष्वैव ॥ खवयचारनि

चन्द्रभा

वायुगकुसुम्बु गजकरणातिविधा

॥ कर्षीशकान्येव समानिकुर्यात् पला

टकप्ताश्रजतो विदध्यात् । निष्पच

मुदस्यपुरस्यधीमान् पलद्वयं खौहर

जस्तथैव ॥ सिताचतुष्कं पलमत्रव

श्यानिकुम्भकुम्भशिसुन्धियुक्तम् । च

न्द्रप्रभेयं गुटिकाप्रयोज्याचार्यां सि

निर्वाशयतेष्वडेव ॥ भगन्दर घागडुर

कामलाप्यनिर्वाणवक्त्रे कुर्वतेचद्दी-

प्तिम् । चन्त्यामयान् पिप्पकफानि

खोल्यान् माडीगतेमर्मगते व्रक्षेच ॥

ग्रन्थ्यर्बुदे विहिराजयक्ष्मायोर्मेहे

भगाखे प्रवक्षेचयोज्या । सुम्नस्ये

चाश्ररिभूवकुच्छ्रेयुक्प्रवाहे प्युद

रामवेच ॥ भक्तस्यपूर्वं सततप्रये

ज्या तक्रानुपानत्वयमस्तुपानम् । आ

जोरसोऽनाङ्गसोरसेवा पयोऽन्न

वा शीतजलानुपानम् ॥ वलेननाम

सुरगोजनेन दृष्टासुप्रर्ण अक्षयेवरा

ह ॥ वलीपलितनिर्मुक्तोवृद्धोपि

सखायते ॥ न पानभोज्येपरिहार्य

मस्ति न शीतवातातप्रमैथुनेषु । श

र्भुं समभ्यर्च्य कृतप्रसादेनास्तावटी

चन्द्रमस प्रसादादिति ॥ कर्पूरके ।

कर्पूर इति भाषा ॥

चन्द्रमस । ज । कर्पूरे ॥

चन्द्रभाग । पुं । गर्धतविशेषे ॥ विभक्त

ॐ ॐ ॐ

चन्द्रे

श्चन्द्रमायस्मात् तस्मिन् पर्वतसप्त
मे । अतो देवाश्चन्द्रभागं नाम्नाचक्रुः
पुरागिरिमितिकाशिकापुराणम् ॥

चन्द्रभागा । स्त्री । कश्मीरदेशप्रसिद्धे
नदीविशेषे ॥ चन्द्रभागयोः पर्वतयो-
रियम् । तत्प्रभवत्वात् । तस्येद-
मित्यण् । टिट्ठेति ङीप् प्राप्त च
न्द्रभागाद्वान्नामिति वज्रादिगण्यस्त्व-
वान्भवति । संज्ञापूर्वकत्वाद्दृष्ट्या-
भावः ॥

चन्द्रभागी । स्त्री । चन्द्रभागायाम् ॥
वज्रादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

चन्द्रभूति । न । रूप्ये ॥

चन्द्रमक्षि । पु । चन्द्रकान्तमयौ ॥

चन्द्रमण्डलम् । न । चन्द्रविम्बे ॥ चन्द्र-
परिवेशे ॥

चन्द्रमल्ली । स्त्री । अष्टापद्याम् ॥

चन्द्रमाः । पु । विधौ । चन्द्रे ॥ चन्द्र-
कर्पूरसादृश्येन मातितुल्ययति । मा-
कुम्भाने । चन्द्रे मोडिञ्चेत्यसि ॥ च-
न्द्रमाङ्गादमिमीते निर्मिमीते इति
वा ॥ यदा । चन्द्रं रजतममृतमथ त-
दिव मीयते । चन्द्र इति वामीयते
इति दासीभारादिव्युत्पादने हर-
दत्तः ॥

ॐ चन्द्रमौलि । पु । रेरिहाणे । शिबे ॥

ॐ चन्द्ररेणु । पु । काव्यचौरे ॥

ॐ ॐ ॐ

चन्द्रव

चन्द्रचर्मम् । न । मृगशिरायाम् ॥

चन्द्रला । स्त्री । कर्णाटदेशप्रसिद्धा
यामन्वायाम् ॥ तत्स्थाने ॥

चन्द्रलेखा । स्त्री । वाकुच्याम् ॥ शशि-
कलायाम् ॥ अतिशर्करीसंज्ञकेषु
षट्शतचरावृत्तिविशेषे ॥ यथा । सौ-
म्यौ चैव वेता सप्ताष्टकैश्चन्द्रलेखा
॥ यथा । विच्छेदे ते मुरारे पाण्डु-
प्रकाशाकृशाङ्गी स्नानच्छायंदुकूल-
नभ्राजते विभ्रतोसा । राधाभोद-
त्यगर्भेष्ठीनायवा चन्द्रलेखा किष्वा-
र्त्ता त्वां स्मरन्ती धत्ते भुवं जीवयेम
मिति ॥

चन्द्रलोहकम् । न । रूप्ये ॥

चन्द्रवंशः । पु । चन्द्रसन्ताने ॥

चन्द्रवर्त्म । न । जगतीसप्तकेषादशा-
चरावृत्तिविशेषे ॥ यथा । चन्द्रवर्त्म-
नि गदन्ति रत्नमसौ ॥ यथा । चन्द्र-
वर्त्मपिहितं घनतिमिरैः राजवर्त्म-
रहितं जनगमनैः । इष्टवर्त्मतद्वत्
कुलसरसे कुलवर्त्मनि हरिस्तवकुतु-
कीति ॥

चन्द्रवल्लरी । स्त्री । सोमवल्लर्याम् ॥

चन्द्रवल्ली । स्त्री । प्रसारयाम् ॥ माष-
वीलतायाम् ॥

चन्द्रवशा । स्त्री । भारतवर्षस्य नदीवि-
शेषे ॥

ॐ ॐ ॐ

चन्द्रसू

चन्द्रवाचा । स्त्री । स्थूलैलायाम् । बहु
लायाम् ॥ चन्द्रसूकपूरस्य बालेव कर्पू
रगन्धित्वात् ॥

चन्द्रविहङ्गम् । पुं । वकपण्डिणि ॥

चन्द्रव्रतम् । न । चान्द्रायणे ॥

चन्द्रवाचा । स्त्री । } ज्योत्स्नायाम्
चन्द्रवाचिका । स्त्री । } ॥ गृहेष्वपरिगृ
हे । शिरोऽगृहे ॥

चन्द्रमुक्त । पु । जम्बुद्वीपेष्वदीपवि
शेषे ॥

चन्द्रशूरम् । न । चंदसुर चालौ इति
चत्वारिंशत्तौषधौ । चर्महन्त्याम् । पशु
मेहनकारिकायाम् । चन्द्रशूरे ॥

चन्द्रशेखर । पु । ईश्वरे । शिवे ॥ मि
रिविशेषे । यथा । विशेषतः कलि
युगे दसाभि चन्द्रशेखरे । इतिशिव
वाक्यम् ॥ चन्द्रशेखरोऽस्य ॥ पौष्य
रात्रि पुषे करवीरपुरन्दरे ॥ षो
डशध्रुवकान्तर्गते नवमध्रुवके ॥ चन्द्र
लक्ष्मणेभैरवविशेषे ॥

चन्द्रसप्त । पु । कर्पूरे ॥ चन्द्रस्य सप्ता
यस्य ॥

चन्द्रसम्भवा । पु । बुधे ॥ चन्द्रात्सम्भ
वा यस्य ॥

चन्द्रसम्भवा । स्त्री । क्षुद्रैलायाम् ॥ च
न्द्रात्सम्भवायस्या ॥

चन्द्रशूरम् । न । चन्द्रशूरे । चंदसुर

चन्द्रिका

इति भाषा ॥ चन्द्रशूरचितं चिह्ना
वातस्त्रेष्मातिसारिणाम् । चन्द्रशू-
तगद्वेषि वलपुष्टिविबर्द्धनम् ॥

चन्द्रहास । पु । असिमात्रे ॥ दशग्री
वकरवाले ॥ चन्द्रहास प्रभाऽस्य
॥ चन्द्रहासतिवा युतिमत्त्वात् । ह
सेहासने । कर्मण्यस्य ॥ न । दौष्ये ॥

चन्द्रहासा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ क्षपि
काप्रभेदे ॥

चन्द्रा । स्त्री । एलायाम् ॥ विताने ॥

चन्द्रातप । पु । विताने । उत्क्षोभे । चं
दोका इतिभाषा ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥

चन्द्रापीड । पु । शिवे ॥ चन्द्र आपी
ड शिरोभूषणमस्य ॥

चन्द्रावली । स्त्री । गोपीविशेषे ॥ यथा
। राधाचन्द्रावलीमुखा प्रोक्तानित्य
प्रियाव्रजे । कृष्णवन्निश्चयैवैवैद
ग्यादिगुणाश्रया इत्युज्ज्वलनील
मणि ॥

चन्द्रिका । स्त्री । कौमुद्याम् । ज्योत्
स्नायाम् ॥ चन्द्रोऽस्यस्या । ठन् ॥

॥ चन्द्रकायतीतितुन इत्याभावम
सङ्गात् ॥ चन्द्रमाचष्टे चन्द्रयति । त
त्करोतीतिगुणान्ताण्यस्तु वा ॥ स्थू-
लैलायाम् ॥ चन्द्रकमलस्ये ॥ कर्णस्फो
टायाम् ॥ मल्लिकायाम् ॥ श्वेतकण्ठ
कार्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ सूक्ष्मे-

चन्द्रोद

लायाम् ॥ चन्द्रशूरे ॥ अतिजगती
संज्ञकेचयोदशाक्षरावृत्तिविशेषे ॥
यथा । ननततगुरुभिश्चन्द्रिकाश्चतु
भिः । यथा । शरदस्तत्तुचश्चन्द्रिका
आलिते दिनकरतनयातीरदेशे च
रि । विहरति रभसावृत्तबीभि स
म त्रिदिवयुवतिभि कोपिदेवो य
था ॥ हरिश्चन्द्रपुरवासिन्यामन्वा
याम् ॥

चन्द्रिकाभुजम् । न । सितोत्पले ॥
चन्द्रिकाश्रव । पु । चन्द्रकान्तमयी ॥
चन्द्रिकापायी । पु । चकोरपक्षिणि ॥
चन्द्री । स्त्री । वाकुच्याम् ॥
चन्द्रेष्टा । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

चन्द्रोदयः । पुं । अग्निप्रकाशे ॥ उत्सोचे
॥ मकरध्वजाख्येरससिन्दूरे ॥ अथा
च । पलं मृदुस्वर्णदलं रसेन्द्र पला
ष्टकं षोडशगन्धकस्य । शोणै सुका
र्पासमवै प्रसूनै सर्वं विमर्शयत्कु
मारिकाङ्गि ॥ तत्काचकुम्भे निहि
तं सुगाढे मृत्पटैस्तद्विषसवयव
पचेत् क्रमाम्नौ सिकताख्ययन्त्रे ततो
रजः पल्लवरागरम्यम् ॥ निगृह्य चै
तस्य पलं पलानि चत्वारिकर्पूररज
स्तथैव । जातीफलं सोषणं मित्र

पुष्प कस्तूरिकाया इहशाखरक ॥

* ॥ चन्द्रोदयोऽयं कथितस्तु माघी भु

चन्द्रोप

तो हि वल्लीदलमध्यवर्ती । मदेो
अदानां प्रमदाश्रताना गर्वाधिकत्वं
श्रययत्यकाण्डे ॥ दृतं घनीभूतम
तीव दुग्ध मूदूनि मासानि समस्त
कानि । माषान्नपिष्टानि भवन्ति प
थ्यान्धानन्ददायीन्यपराणि चात्र ॥
॥ बलीपलितनाशनस्तनुभृतां वव.
काम्नन समस्तगदखण्डन.प्रचुररो
गपञ्चानन । गृहेषु रसराज्यं भव
ति यस्य चन्द्रोदय सपञ्चरर्द्धि
सो मृगदृशां भवेद् दुर्लभः ॥ इति
सारकौमुदी सुखबोधश्चेतिराधा
कान्त ॥ चन्द्रस्य चन्द्रवशा उदयो
यस्य ॥

चन्द्रोदवा । स्त्री । नेत्ररोगस्यौषधविशे
षे ॥ यथा । हरीतकी वचा कुष्ठ पिप्प
ली मरिचानिच । विभीतकस्यमज्जा
चशङ्कुनाभि र्मन शिला ॥ सर्वमेत
त्समं कृत्वा छागीक्षीरेणपेषयेत्
। * । नाशयेत् तिमिरं कण्डु पटला
न्यर्धुद्धानिच ॥ अधिकानिचमांसानि
यश्चराचौनपश्यति । अपिद्विवाधिकं
पुष्पमासेनैकेन साधयेत् ॥ वर्त्तिश्च
न्द्रोदयानाम्वा तथा दृष्टि प्रसादनी
॥ इतिचक्रपाणिदत्त ॥

चन्द्रोपलः । पु । चन्द्रकान्तमयी ॥

चपलः । पु । पारदे ॥ मीने ॥ चोर

चपेटा

के ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ चवे ॥ राजमा
षे ॥ चपनम् । चपसान्त्वने । ग्यन्त
एरच् । चपंलाति । ला० । क ॥ न
। शीघ्रे ॥ कियाविशेषणाच्चाद्व्यो
वर्त्तमानक्रीबम् ॥ चि । तरले ॥
चले । चणिके ॥ विकले ॥ दुर्विनी
ते ॥ चपति । चप० । दृषा० कल
॥ चोपति । चुपमन्दायां गतौ । चुपे
रञ्चोपधाया इति कलमच्यय ॥ दो
षमनिश्चित्यवधवन्धनादे कर्त्तरि ।
चिकुरे ॥

चपला । स्त्री । कमलायाम् । श्रियि ॥
विद्युति ॥ पुश्चल्याम् ॥ पिप्पल्याम्
॥ विजयायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ जि
ह्वायाम् ॥ आर्याप्रभेदे ॥ यथा । द
क्षयो द्वितीयतुर्यैगणौ जकारौ तु
चपलासा । यथा । चपलानचेत् क
दाचि नृणां भवे इक्तिभावना कृष्णे
। धर्मार्थकाममेवा स्तदाकरस्थान
सन्देह ॥ चपलाट्टाप् ॥

चपेट । पु । विस्तृताङ्गुलिपाणौ । प्र
तले । थाप् चपेटा इतिच भाषा ॥
चपति । चप० । अच । एटति । इट
गतौ । अच् । चपश्चासौ इटश्च ॥

चपेटा । स्त्री । चपेटे । प्रहस्ते ॥ ख
ण्डिकोपाध्याय शिष्याय चपेटा द
दातीतिभाष्यम् ॥ टाप् ॥

चमस

चपेटिका । स्त्री । चपेटायाम् ॥ चपे
टैव । स्वा० क । प्रत्ययस्या द्विती
त्वम् ॥

चपेटी । स्त्री । भाद्रशुक्लवष्टग्राम् ॥ भा
द्रे चपेटी विख्यातेति स्कन्दपुराणम् ॥
चमत्कार । पु । विस्मये । चित्तविस्तार
रूपे । डमरौ ॥ लोकार्तातार्थाक
क्षनेन किमेतदिति ज्ञानधाराजनने
न चित्तस्य दीर्घप्रायस्त्वचित्तविस्तार
इत्यर्थ । दृष्टहेतुभ्यो ऽसम्भ
वित्तज्ञानेन हेत्वन्तरानुसन्धाने म
नोव्यापार एवचित्तविस्तार इत्यपरे
॥ अपामार्गे ॥ चमत् करणम् । कृ
ञ्० । घञ् ॥

चमर । पु । मृगविशेषे । व्यजन्याम् ॥
यस्य श्वेतवालैर्देवराजादिव्यजन क्रिय
ते सचमद्विषाकृतिर्भवति ॥ दैत्यवि
शेषे ॥ न । चामरे ॥ चमति चम्य
ते वा अनेन वा । चमुअदने । अ-
र्त्तिकमिभ्रमिचमीत्यरश्चित् ॥

चमरपुच्छ । पु । कोकडे ॥ न । चा-
मरे ॥

चमरिक । पु । कोविदारवृक्षे । रक्त
काञ्चनारे ॥ चमरमस्यास्ति । ठन् ॥

चमरी । स्त्री । मञ्जर्याम् ॥ मृगीभेदे
। दीर्घलवायाम् । गिरिमियायाम् ॥

चमस । पु । न । दारुज्येयसपात्रवि-

चम्पक

शेषे ॥ सोमपानपात्रे ॥ पु । पर्पटे
 ॥ पिष्टविशेषे ॥ लड्डुके ॥ चमन्यस्मि
 न् । चम्यते भक्ष्यते सोमोऽस्मिन्वा
 । चमु० । अत्यविचमीत्यसच् ॥
 चमसी । स्त्री । मुक्कमसूरादिपिष्टे ॥
 चूर्णयच्छक्कमाषाणां चमसी साऽ
 भिधीयते ॥ चम्यते । चमु० । अस
 च् । गौरादिह्वान् डीष् ॥
 चमीकर । पु । कृतस्वराख्य आकरवि
 शेषे ॥
 चमू । स्त्री । सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे
 । तत्रद्वा ७२९ । रथा ७२९ ।
 अस्या २१८७ । पदातय ३६४५ ।
 समस्तसङ्ख्यया ७२९० नवत्यधि
 कशतद्वयाधिकसप्तसहस्रम्भवति ॥
 चमतिशब्दं परैश्चम्यतेवा । चमुअ
 दने । कृषिचमितनिधनिसर्जिर्गर्ज
 म्यजरिष्यू ॥
 चमूचर । पु । सैनिके ॥ चरेष्ट ॥
 चमूजघनम् । न । सेनापक्षाङ्गागे ॥
 चमूह । पु । मृगविशेषे ॥ चमति ।
 चमु० । खर्जादिह्वान् । पृ० अ
 त उच्चम् ॥ यद्वा । चमूजह्वयस्य ॥
 चम्प । न । कोविदारवृक्षे ॥
 चम्पक । पु । चम्पा इति प्रसिद्धे वृक्षे ।
 हेमपुष्पके । दीपपुष्पे ॥ चम्पक
 कटुकस्तिक्तकषायो मधुरो हिमः ।

चम्पक

विषकुमिहर कृच्छ्रकफवातास्तपि
 क्षजित ॥ चम्पयति चम्प्यते वा ।
 चपिगच्छाम् । कुन् ॥ पनसकोप
 गाशक्ते ॥ न । चापाकला इति
 गौडभाषाप्रसिद्धे कदलीफले ॥
 चम्पकवातपित्तघ्न गुरुवीर्यकर तथा
 । अतिशीत रसे पाके मधुरं कथित
 बुधैरित्यस्यगुणा ॥ चम्पकस्यपुष्पे ॥
 सुहृत्प्राप्तिसिद्धौ ॥ सायथा । न्या
 येन स्वयंपरीक्षितमप्यर्थं तावन्नश्न
 ह्यते यावद्गुरुशिष्यसत्रक्षचारिभि स
 ह न सवाद्यते अत सुहृदां गुरुशिष्य
 सत्रक्षचारिणा सवादकाना प्राप्ति
 सुहृत्प्राप्ति सासिद्धिश्चतुर्थीचम्पक
 मुच्यते इति साङ्ख्यविद् ॥
 चम्पककलिका । स्त्री । चम्पककोरके
 । गन्धमेदिन्याम् ॥
 चम्पकमाला । स्त्री । चम्पकपुष्पैर्निर्मि
 तया मालायाम् ॥ चम्पकली इति
 प्रसिद्धे स्त्रीणां कण्ठाभरणे ॥ वर्या
 वृक्षेषु पङ्क्तिच्छन्दोविभेदे ॥ यथा ।
 पादविराजन् नूपुरयुग्मा कुण्डलशो
 भासद्भि सुवर्णा । शङ्खवतीहारद्व
 यपूर्णा चम्पकमालाभातिसुवर्णा ॥
 यथा । आलिकुलभ्रष्टाहमधन्या ह
 न्तभवदुन्यारबिकन्या । नन्दकुमारो
 निर्गतशङ्क सम्प्रतिभावी कोपि-

ॐ ॐ ॐ

चय

ॐ कलङ्क इति ॥

चम्पकचतुर्दशी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

चम्पकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

चम्पकारण्यम् । न । तीर्थविशेषे ॥

चम्पकुन्द् । पु । चापकुण्डा इति गौडे धुप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

चम्पकोष । पु । पनसे ॥

चम्पा । स्त्री । कर्णराजस्य भार्यायाम् ॥ तस्यैवपुर्व्याम् । अधुना भागलपुर इति यस्यप्रसिद्धिरितिराधाकान्त ॥ तीर्थविशेषे ॥

चम्पाधिप । पु । कर्णभूपे ॥

चम्पापुरी । स्त्री । चम्पायां नमर्याम् ॥

चम्पारण्यम् । न । विदेहदेशसमीपस्थे विपिने ॥

चम्पालु । पु । पनसे ॥

चम्पावती । स्त्री । कर्णपुर्व्याम् ॥

चम्पूः । स्त्री । काव्यविशेषे ॥ तल्लक्षणा यथा । गद्यपद्यमयीवाणीचम्पूरित्यभिधीयते । इत्यलङ्कारश्चा' ॥

चम्पेश । पु । कर्णाखण्डपे ॥

चम्पोपलक्षित' । पु । अङ्गदेशे ॥ तद्देशस्थे पुम्भूम्नि ॥

चम्बेली । स्त्री । स्वनाम्ना प्रसिद्धे धुप्रविशेषे । सुमनायाम् ॥

चय । पु । समूहे ॥ वप्रे । प्राकारमूल

ॐ ॐ ॐ

चरट

बन्धने ॥ यदुपरिप्राकारो निरूप्यते ॥

प्राकाराधारवेदिकेतियावत् । तथा

चार्यशास्त्रम् । खातमुद्भूतमृदावप्र

कारयेत् तस्योपरिप्राकारमिति । प

गार इति गौडभाषा ॥ समाहृतौ ॥

परिखोद्भूतमृत्सूपे ॥ चीयते । चि

ञ्चयने । कर्मण्येरश् ॥ प्राकारे ॥

पीठे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

चयनम् । न । चिनना इति स्थाते रचनाविशेषे । इष्टकादीनामूर्द्धाघोदे शनिवेशने ॥ चिञ्जो ल्युट् ॥

चर । पु । अचद्यूतप्रभेदे ॥ भौमे ॥

जङ्गमे । चसे ॥ चले ॥ चारे । गो

पनेन राष्ट्रादे शुभाशुभादिज्ञानार्थ

राज्ञा नियुक्त पुरुषे । परतत्त्वज्ञा

नार्थ भ्रमणकर्त्तरि । यथार्हकर्णे ।

प्रणिधौ ॥ चरति । चरगतौ । पचा

द्यच् ॥ कपर्दके ॥ मेषकर्कटतुला

मकरलम्बेषु ॥ न । नक्षत्रविशेषे ।

वातादिति हरित्रीणि चन्द्राहश्च च

रचलम् ॥

चरक । पु । चारे ॥ पर्पटे ॥ चक्रक

रे । भिन्नौ ॥ मुनिग्रन्थविशेषयो ।

वैद्यशास्त्रप्रवर्तके मुनौ ॥ तत्कृते त

न्नामके ग्रन्थे ॥ चरति । चर० । शि

ल्लिसत्तयोरपूर्वस्या पीति वुम् ॥

चरट । पु । खञ्जनपक्षिणि ॥

ॐ ॐ ॐ

चरमा	चरु
चरण । पु । न । वक्ष्वादा । वेदै	चराचरम् । न । विष्टपे । जगति ॥ चि ।
कदेशे ॥ शाखाध्येतरि ॥ मूले ॥ गो	इङ्गे ॥ जङ्गमाजङ्गमे ॥ इष्टे ॥ पु ।
चे ॥ पदे । पादे ॥ न । भ्रमणे ॥ भ	कपहके ॥ चरति । चर० । चरिच
क्षणे ॥ शीले । आचारे ॥ चरन्त्यने	लीतिद्विस्वादि ॥
न । चर० । करणेतिव्युट् ॥	चरि । पु । पशौ ॥ चरति । चर० । ख
चरणगत । वि । प्रगते ॥	निकष्यज्यसीत्यादिना इप्रत्यय ॥
चरणग्रन्थि । पु । गुल्फे ॥	चरितम् । न । अनुष्ठिते ॥ चरित्रे ॥
चरणयोर्धा । पु । कुक्कुटे ॥	सञ्चारे ॥ व्रतकर्मणि ॥
चरणव्यूह । पु । वेदव्यासकृते चतुर्व	चरितार्थ । वि । प्राप्तप्रयोजने ॥
दधिवरणाग्रन्थे ॥	चरित्रम् । न । स्वभावे ॥ चेष्टिते ॥
चरणामिषम् । न । चरणमांसे ॥ चर	चर्यतेऽनेन । चर० । अर्तिलूधूख
णानामामिषम् । मुण्डस्य विभिन्ना	खनसहचरइव ॥
पाच्यं चरणानुप्रलेहितम् । चरण वा	चरिष्णु । वि । जङ्गमे ॥ चरणशील ।
तद्वद्वल्य दृष्यपित्तकर गुरु ॥	चरगतौ । अलङ्कृजितीष्णुच् ॥
चरणायुध । पु । कुक्कुटे ॥ चरणमायु	चरु' । पु । हव्यान्ने । हव्यपाके ॥ टो
ध मस्य ॥	कणाइतिख्याते भाण्डे ॥ चर्यते भ
चरम । वि । अन्ते । अवसाने । प्रान्ते	क्ष्यतेदेवै । चरन्तिभक्षयन्तिदेवा इ
॥ पश्चिमे ॥ चरति । चर० । चरे	ममिति वा । चरगतौ भक्षणेच ।
श्चेत्यमच् । प्रथमचामेतिसर्वनाम	भृशशीतृचरीत्यु ॥ अनवस्थाविता
त्वात् पञ्चजस शी । चरमे चरमा ॥	नल्लक्ष्मपाक ओदनश्चरितियात्रि
चामच्छामृत् । पु । अस्ताचले ॥ चर	का ॥ मीमांसकैरपि विवृज्यर्षधिकर
मञ्चासौच्छामृच्च ॥	ये ओदनपरत्त्वमेवचरुशब्दस्याभ्युप
चरमतीर्थकृत् । पु । वर्द्धमानाख्यार्ह	गतम् ॥ उग्रादिभ्योयदितिस्त्वचैकै
ज्ञेदे ॥	यटस्तु स्थालीपात्री चरुशब्द' ता
चरमाचल' । पु । अस्ताचले ॥ चरम	तस्थ्या दोदने भाक्तइत्याह । विश्व
श्चासावचलम् ॥	प्रकाशेतु चरुर्भाण्डेचरुव्यान्ने इत्यने
चरमाहि । पु । अस्ताचले ॥	कार्यतोक्ता ॥

चर्च्चा

चर्चव्रण । पु । चित्रापूपे ॥

चर्चरी । स्त्री । गीतभेदे ॥ अन्तजुके
शे ॥ चर्चरीगीतभेदेचकेशभित् क
रशब्दयोगितिरुद्र ॥ हर्षक्रीडाया
मितिसुभूति । कापटिकानासादर
वचने तौर्यत्रिकेचेत्यन्ये । वसन्तसम
यक्रीडायामित्येके ॥ चर्मव्याम् ।
साटोपवाक्ये ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ य
था । हारयुक्तसुवर्णकङ्कणपाणिशङ्ख
विराजिता पादनूपुरसङ्गता सुपयो
धरद्वयभूषिता । शोभिता वलयेन
पिङ्गलपद्मगाधिपवर्णिता चर्चरी त
रुणीवचेतसिचाकसीतिसुसङ्गता ॥
यथा । कोकिलाकलकूजितनशृङ्गो
सि सम्प्रतिसादरम् मन्यसे तिमिरा
पहारि सुधाकर नमुधाकरम् । दूर
मुञ्क्तसि भूषण विकलासि चन्दन
मारुते कस्य पुण्यफलेन सुन्दरि म
न्दिरं न सुखायते इति ॥ चर्च्यते ।
चर्चपरिभाषणभर्त्सनयो । बाहु
लकात् अरन् । गौ० डीष् ॥

चर्चरीक । पु । महाकाले ॥ केशविन्या
से ॥ शाके ॥ चर्च्यते चर्च अध्ययने
। पर्फ० इकन् प्रत्ययान्तोनिपातित ॥

चर्च्चा । स्त्री । चिन्तायाम् ॥ विचारणा
याम् ॥ स्यासके । चार्चिक्ये । चन्द
नादिनादेहविलेपने । चर्चना इति

चर्च्चाका

भाषा ॥ चर्च्चिकायाम् । दुर्गायाम् ॥

चर्चयनम् । चर्चअध्ययने । चुरादि
ग्यन्ताङ्गावे चिन्तिपूजिकथिकुम्बिच
र्चश्चेत्यङ् । चर्चन वा ॥

चर्च्चिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ चर्च्चाया
म् ॥ चर्च्चैव । म्वा० क ॥

चर्चित । त्रि । दिग्धे । लिप्ते । चन्द
नादिनाकृतलेपने । चर्चा चर्चलि
या इतिचभाषा ॥ चर्चासञ्ज्ञाता ऽस्य
। तारकादिस्त्वादितच् ॥

चर्च्यट । पु । चर्पेटे ॥ पर्पटे ॥ स्फार
विपुले । चिपिटे । चिपटा इति
भाषा ॥

चर्च्यटा । स्त्री । भाद्रशुक्लषष्ठ्याम् । च
र्पेय्याम् ॥

चर्च्यटी । स्त्री । पिष्टकविशेषे । पो
ल्याम् ॥

चर्च्यट । पु । इर्वारौ ॥

चर्च्यटी । स्त्री । चर्च्ययाम् । हर्षक्रीडा
वाचि । साटोपवाक्ये ॥

चर्मकषा । स्त्री । गन्धद्रव्यविशेषे ।
ससन्नायाम् । भरिफेनायाम् ॥ सा
सरोहिण्याम् ॥ चर्मण कषा ॥

चर्मकार । पु । चमार इतिभाषाप्र
सिद्धे कारावरे । पादूकृति । च
ण्डाल्या तीवराज्जाते । इतिपराशर
प्रदुति ॥ चर्मकरोति । डुकृष् ॥

ॐ ॐ ॐ

चर्म

कर्मव्ययम् ॥

चर्मकारी । स्त्री । चर्मकषायामोषधौ ॥

चर्मकीलम् । न । अर्श प्रभेदे ॥ व्या

ने। गृहीत्वा श्लेष्माक करोत्त्यर्शस्व-

चोवहि । कीलोपमस्थिरखर चर्म

कीलन्तु तद्विदु ॥

चर्मकृत् । पु । चर्मकारे ॥

चर्मचटका । स्त्री । अजिनपचायाम् ।

जतुकायाम् । चाम्चिरैया इति

भाषा ॥

चर्मचटी । स्त्री । गृहमाचिकायाम् ।

चर्मचटकायाम् ॥

चर्मचित्रकम् । न । श्वेतकुष्ठे ॥

चर्मजम् । न । रुधिरं ॥ रोमणि ॥

चर्मज्वती । स्त्री । चर्मज्वल इति भाषा

प्रसिद्धे नदीविशेषे ॥ चर्मज्वलाम्

। मतुप् । आसन्दीवदिति चर्मजो

नलोपाभावोऽप्यत्र निपात्यते ॥

चर्मतरङ्ग । पु । बलौ । जरयाश्च यच्च

र्मणि ॥

चर्मदण्ड । पु । कषायाम् । कोरडा

इति भाषा ॥

चर्मदूषिका । स्त्री । कोठरोगे ॥

चर्मह्रस्व । पु । भूर्जवृक्षे ॥

चर्म । न । चाम इति प्रसिद्धे त्वगिन्द्रि

ये । अष्टगंधरायाम् । कृतौ । अजि

ने । रोमभूमौ ॥ डालफरी इति चम-

ॐ

ॐ

ॐ

ॐ ॐ ॐ

चर्मम्

सिद्धे फलके ॥ अस्य लक्षणं यथा । श

रीरावरकं शब्दं चम इत्यभिधीयते

। तत् पुनर्द्विविधं काष्ठचर्मं सम्भवमे

दत ॥ शरीरावरकत्वं च लघुता

दृढता तथा । दुर्भेद्यतेति कथितं च

र्मणां गुणसङ्ग्रहः ॥ स्वल्पता गुरुता

चैव मृदुता सुखभेद्यता । विरुद्धवर्ण

ताचेति चर्मणा दे।षसङ्ग्रहः ॥ सि

तोरक्तस्तथापीत कृष्ण इत्यभिज्ञ

ब्धितः । प्रह्लादिजातिभेदेन चर्मणां

वर्णनिर्णयः ॥ चित्रवर्णस्तु सर्वेषां सर्व

दैवोपपद्यते इति भोजः ॥ चरति

चर्यते वाऽनेन वा ॥ चर० । मनिन् ॥

चर्मनालिका । स्त्री । ताडन्याम् ॥

चर्मपत्रा । स्त्री । चर्मचक्ष्याम् ॥

चर्मपादुका । स्त्री । उपानहि ॥

चर्मपुट । पु । } दतिसप्तके चर्म

चर्मपुठक । पु । } पाचविशेषे ॥

चर्मप्रभेदिका । स्त्री । आरायाम् ।

चर्मवेधाश्च प्रभेदे ॥ चर्मण प्रभेदि

का ॥

चर्मप्रसेविका । स्त्री । भक्षायाम् । अजि

सन्दीपनार्थं चर्मनिर्मिते यन्त्रे । भा

ती इति भाषा ॥ चर्मणा प्रसीक्यते

। विवृतन्तुसक्ताने । कृ० धुन् ॥ सचा

यामिति खलु वा ॥

चर्ममुण्डा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

ॐ ॐ ॐ

ॐ

ॐ

ॐ ॐ ॐ

ॐ

ॐ

ॐ ॐ ॐ

चर्च	चलद
चर्ममुण्डिका । स्त्री । कात्यायन्याम् । चण्डिकायाम् ॥	विवक्षणात् चर्येतिसाधुः ॥ चर्वणम् । न । दन्तैश्चर्वणे । चवावना इतिभाषा ॥ चर्वणदने । ल्युट् ॥
चर्मयष्टि । स्त्री । अश्वताडन्याम् । क शायाम् ॥ चर्मयो यष्टि ॥	चर्वा । पु । तलप्रहारे ॥ चर्वित' । चि । भक्षिते । कृतचर्वणे ॥ चर्वतेस्म । चर्व० क्त' ॥
चर्मरङ्गा । स्त्री । आवर्तकीकृतायाम् । विभाष्याम् ॥	चर्वितपाचकम् । न । चर्वितताम्बूला दित्यामपाचे । कटकोले । पतद्ग्रहे ॥ चर्व्यम् । चि । चर्वणीये ॥
चर्मर । पु । चर्मकारे ॥ इतिचिकाण्ड शेष ॥	चर्वणि । पु । जने ॥ कर्षति । कृष० कृषेरादेश्चक्षयिनि ॥
चर्मसम्भवा । स्त्री । एलायाम् ॥	चर्वणी । स्त्री । पुश्चल्याम् ॥ कर्षति मन । कृषविलेखने । कृषेरित्यनि' । कृदिकारादितिङीष ॥
चर्मसार । पुं । } रसे ॥ इतिरा चर्माम् । न । } जनिर्घण्ट ॥	चल । पु । कम्पे ॥ न । चचले । लोले । तरले ॥ अल्पकालस्थायिनि । श रीरे जगतिच ॥ प्रतिक्षयमन्यवाभा वात् ॥ नञ्चविशेषे । स्वात्त्यादि त्येभ्युतेस्त्रीणिचन्द्रश्चापिचरचलम् ॥ चि । कम्पयुक्ते । चचले ॥ चलति चलगतौ । पचाद्यच् ॥
चर्मर' । पुं । चर्मकारे ॥ चर्मक्रिया म् चृच्छति । चृच्छे कर्मण्यण ॥ चि कृष्णप्रभेदे ॥ चर्मर युक्तवर्सा स्यात् ॥	चलचञ्चु' । पु । } चकोरपक्षि- चलञ्चु' । पु । } णि ॥
चर्मी' । पु । फलकपाणौ । ठलैत इति भाषा ॥ भूर्जदन्ते ॥ भृङ्गरीटे ॥ क दल्याम् ॥ चर्मास्यास्ति । ब्रीहनि' ॥	चलत्पूर्णिमा । स्त्री । चन्द्रकमत्स्ये ॥ चलदङ्ग' । पु । } चेङ्गामाळ इ- चलदङ्गक । पु । } तगौड भाषा
चर्था । स्त्री । ईर्यायाम् । नियमाख्या गे । ध्यानमौनादिकस्यभिचुव्रतस्या नुष्ठाने । ईर्यापथस्थितौ ॥ ईर्यतेनु रो ब्राह्मोपासनया ज्ञायते इति ई र्या । ईर्याया पन्था । ऋक्पूरित्य' । ईर्यापथे ध्यानाद्युपाये परिव्राजका दीनांस्थिति तस्यामित्यर्थ ॥ आ चरणे ॥ चरणम् । चर० । गदम दचरणमश्वानुपसर्गइतियत् ॥ यद्वा । परिचर्यापरिसर्येत्यत्र परीत्यस्या	प्रसिद्धे मत्स्ये ॥

चलित	चषक
चलदल, । पु । अश्वत्यष्टये ॥ चलानि दलान्यस्य ॥	तरलिते ॥ प्रचक्रे ॥ गते ॥ चस्यते ॥ स्म । चलकम्पने । क्त ॥
चलन । पु । पादे ॥ हरिणे ॥ न । भ्र मणे ॥ कम्पे ॥ स्थिरत्त्वप्रच्युतौ ॥ दे शान्नप्रप्रिहेतुभूने क्रियाविशेषे ॥ चलनशीलम् । चल० चलनशब्दं तियुच् ॥ त्रि । कम्पे । कम्पयुक्ते ॥	चलु । पु । गण्डूषे ॥ इति हेमचन्द्र ॥ चलुक । पु । प्रसृतौ ॥ भाण्डप्रभेदे ॥ चवर्ग । पु । चादिपञ्चवर्गेषु ॥ चवर्गीय । पु । चवर्गभवेवर्ण्य ॥ वर्गा न्ताच्चेतिङ् ॥
चलनकम् । न । चण्डातके ॥ चलनी । स्त्री । वागीभेदे । गजवन्ध न्याम् ॥ बस्त्रघर्घर्याम् । बस्त्रवेध न्याम् ॥	चवल । पु । राजमाघे । चौला इति भाषा ॥ चवि । स्त्री । चविकायाम् ॥ चविकम् । न । चव्ये ॥ चव्यते । चर्व० । कुन् । पृष्ठोदरादि ॥
चलपत्र । पुं । पिप्पलवृक्षे ॥ चलानि पत्राण्यस्य ॥	चविका । स्त्री । चइ इति गौडभाषाप्र सिद्धे दृष्टे । चव्ये ॥ चविकाट्टाप ॥
चलसङ्क्रम । पुं । ईश्वरेच्छालोकाद दृवशात्तत्प्राश्यादिभागस्य स्वर्यते जस्यम्पर्के ॥	चव्यम् । न । चविकायाम् ॥ कणामू लभव चव्य विशेषाद्गुदजापहम् ॥ चव्यते । चर्व । रायत् । पृ० ॥
चला । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ चञ्चलत्वा च्चला त्ववै सर्वं यैव न सशय ॥ सि ङ्गके ॥ टाप ॥	चव्यकम् । न । चव्ये ॥ चव्यजा । स्त्री । } गजपिप्पल्याम् ॥ चव्यफलम् । न । }
चलाचल । त्रि । चञ्चले ॥ चलति । चल० । अचिचल ति द्वित्वादि ॥ पु । काके ॥	चव्या । स्त्री । वचायाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ चषक । पु न । मुरापानपात्रे । गत्त्व र्के । सरके ॥ अथचषकोद्देश । य त्पानपात्र भूपानां तज्ज्ञेय चषक वुधै । कानकं राजतचैव स्फाटि कं काचमेवच ॥ वृत्त स्वराष्टदिको यं चतुर्णां पृथिवीभुजाम् । इत्यन्य
चलातङ्ग । पु । वातरोगे ॥ चलाभास । पु । मायामयस्य रज्जुस र्पादेर्गमने ॥ चलमिव आभासते इ ति तथा ॥	
चलित । त्रि । कम्पिते ॥ उल्लसिते ।	

चाकचि

सम्मतं तेषां निर्णय पाठसम्मत ॥
स्वमुष्टिसम्मत रत्नै श्वतुर्वर्णै स
मन्वितम् । मार्त्तिकवाऽथफालवा
सर्वेषामुपयुज्यते । काष्ठज धातुज
त्रैलं जाङ्गलादिमहीभुजाम् । यद
न्यत्तोयपानादिपात्रं पृथ्वीभुजा भवे
त् ॥ एवंतत्रापिनियमवृत्तिभोजस्य
निश्चय ॥ * ॥ मधुनि । मद्ये ॥ म
द्यप्रभेदे ॥ मद्यभाजने ॥ चष्यतेऽ
नेन । चषभक्षणे । कुन् ॥

चषति । पु । भक्षणे ॥ वधे ॥

चषाल । पु । यूपकटके ॥ यज्ञसमाप्ति
स्तृचर्कं पशुबन्धनाद्यर्थं यज्ञभूमौ य
त्काष्ठमारोप्यते सयूप तस्य शिरसि
बलयाकृति र्दमरुकाकृति र्वाय का
ष्ठविकारः स चषाल । यपमले विहित
तलोद्भवलयश्च ॥ चषति चष्यते वा
। चष० । सानसिबर्णसिपर्णसीति चषे
हाल ॥

चाकचक्यम् । न । } उज्ज्वलताया
चाकचिक्यम् । न । } म् ॥ नहिलो

कसिदुसामग्री प्रातिभासिकरजतो
न्यादिका किन्तु विलक्षणैव । तथाहि
। काचादिदोषदूषितलोचनस्य पु
रोवर्त्तिद्रव्यसंयोगादिदमाकाराच्च

कचक्याकाराच्च काचिदन्त करण
वृत्तिरुदेतीति वेदान्तपरिभाषा ॥

चाङ्गेरी

चाकचिच्चा । स्त्री । श्वतवृक्षाद्याम् ॥
चाक्रायण । पु । उषस्याख्यर्षी ॥ चक्र
स्यगोत्रापत्यम् । अ० फञ् ॥

चाक्रिक । पु । बहुभिर्मिलित्वास्तुति
कारे । घाण्टिके ॥ चक्रेण समूहेन
चरति । चरतीति ठक् ॥ शाकटि
के ॥ तैलकारे ॥

चाक्षुष । पु । षष्ठिमनौ ॥ न । रूपे ॥ च
क्षुषागृह्यते । अण् ॥ चक्षुरेवा । स्वा
र्थिक प्रज्ञाद्यण् ॥ प्रत्ययविशेषे ॥
तत्तु चक्षुरिन्द्रियजन्यज्ञानम् । द्रव्य
चाक्षुषप्रति चक्षु संयोग कारणम्
। द्रव्यसमवेतचाक्षुषं प्रति चक्षु' सं
युक्तसमवाय । द्रव्यसमवेतसमवे
तचाक्षुषप्रति चक्षु संयुक्तसमवेतस
मवाय । तथाच भा० प० । द्र
व्यग्रहस्तु संयोगात् संयुक्तसमवाय
त । द्रव्येषु समवेतानां तथातत्स
मवायत ॥ तत्रापिसमवेतानां शब्द
स्य समवायत । तद्वृत्तीनां समवेत
समवायेन तु ग्रह इति ॥ त्रि । च
क्षुर्व्याप्ते ॥

चाङ्गम् । न । दन्तपटुत्वे ॥

चाङ्गेरी । स्त्री । अञ्जलोष्णिकायाम् ॥

चाङ्गेरीदीपनीरुच्या लघूणाकफवा

तनुत् । पित्तलाग्न्याग्रहणार्थं कुष्ठा
तीसारनाशिनी ॥ चाङ्गम् ईरयति

ॐ ॐ ॐ

चाणकी

। ईरप्रेरणे । कर्मखण् ॥

चाण्डल्यम् । न । चण्डलतायाम् ॥

चाट । पु । चारे ॥ आर्यमर्यादांश्च ख
मर्यादावाभिन्दाने ॥ प्रतारके ॥ आ
दैविश्वसमुत्पाद्य पश्चात्परधनाप
हर्त्तरि । प्रच्छन्नापहारिणि तस्करे ॥
योद्धरि कलहप्रिये ॥ चटनम् चाट
नवा । चटभेदने । भावे घञ् ॥

चाटकैर । पु । चटकापत्ये ॥ चटका
या चटकस्य वा पुमपत्यम् । चट
कायाएरक् । चटकस्यतिवाच्यम् ॥

चाटु । पु । न । प्रियेवाक्ये । प्रियप्राये
। चटौ ॥ चकरच बहुचाटून् प्रौढ
योषिद्वरस्योत्त । क्लीवमपि । चाटु
चाऽकृतकसंभ्रम मासां कार्मण्यत्त
मगमदुरमणोषितिच माघ ॥ चट
ति । चटभेदने । दृसनिजनीतिशुभ
॥ मिथ्याप्रियवाक्ये ॥

चाटुपटु । पु । भण्ड । भाँड इति
भाषा ॥

चाटुलोल । चि । चटुल्लोले । सुच
चले ॥

चाटुवटु । पु । भण्डे । विदूषके । क्री
डनीयकपचे ॥

चाटूति । स्त्री । सेवायाम् ॥ प्रियव
र्त्तायाम् ॥

चाणकीनम । न । चणकोत्पत्तियोग्य

ॐ ॐ ॐ

चातक

चेष्टे ॥ चणकानाम् भवन चेष्टम् ।

धान्यानामितिखञ् ॥

चाणक्य । पु । मुनिविशेषे । द्रौमिणे
॥ चणकस्य गोषापत्यम् । ग० यञ्
॥ न । तन्निर्मिते राजनीतिशास्त्रे ॥

चाणक्यमूलकम् । न । मूलकप्रभेदे ।
वालेये । विष्णुगुप्तके ॥

चाणूर । पु । कंसासुरस्य प्रधानमल्ले ॥

चाणूरसूदन । पु । श्रीकृष्णे ॥ चाणू
रसूदितवान् । सूदयतेर्नन्त्यादि
त्वाङ् ॥

चाण्डाल । पु । चण्डाले । अपचे । अ
न्यजे ॥ चण्डालराव । कुलाक्षवद्व
निषादचण्डालमिश्रामिषेभ्यश्चन्द
सुपसङ्ख्यानमितिछन्दस्यञ् ॥ प्रज्ञा
चणि लोकेपीतिकेचित् ॥

चाण्डालकि । पु । चण्डालापत्ये ॥

चण्डालवल्ली । स्त्री । कण्डोलवीणा
याम् ॥ चाण्डालस्यवीणा ॥

चाण्डालिका । स्त्री । कण्डोलवीणा-
याम् ॥ चण्डालिकाशब्दार्थे ॥ चण्डा

लस्ययम् । तस्यदमित्यञ् । टिट्ठे
तिडीप् । स्वार्थे कन् ॥ चण्डालेनकृ
ता वा । कुलाक्षदिभ्योवुञ् ॥

चाण्डाली । स्त्री । चण्डालयोषायाम्
॥ विज्ञिन्याम् ॥

चातक । पु । स्नाकके । सारङ्गे । पपी

ॐ ॐ ॐ

चातुर्भ

हा इतिभाषा ॥ यथा । सर्वसहाप
तित मम्बु न चातकानामिति ॥ च
तति । च ते० । खुल् ॥

चातकानन्दन । पु । वर्षाकाले ॥

चातुक । पु । शर्बीजे ॥ चातुको म
धुरो रूखो रक्तपित्तकफ पङ्क । श्री
तो खघु रट यश्च कषाये वातको
पन ॥

चातुर । पु । चक्रगण्डौ ॥ त्रि । नेत्र
जेचरे ॥ चाटुकारे ॥ नियन्तरि ॥
चतुरएव । स्वार्थे ऽण् ॥ न । शकटे
॥ चतुर्भिश्च ते । शेषे ऽण् ॥

चातुरकः । त्रि । चातुरार्थे ॥

चातुराश्रम्यम् । न । ब्रह्मचरिगृहस्थ
वानप्रस्थसन्यासिषु ॥ चत्वार आश्र
माएव । चतु० स्वार्थे ऽण् ॥ चतुर्णां
माश्रमाणां धर्म ॥

चातुगी । स्त्री । दाक्ष्ये । चतुरतायाम्
॥ यालोकद्वयसाधनी ननुभृतासा चा
तुरी चतुरी ॥ चतुरस्येयम् । तस्येद
मित्यण् । ङीप् ॥

चातुर्ज्जातकम् । न । चतुर्जातके ॥
स्वार्थे ऽण् ॥

चातुर्दशिक । त्रि । भूताध्ययनकर्तारि
॥ चतुर्दश्यामधीते । अध्यायिन्यदे
शकालादिति ठक् ॥

चातुर्भक्षम् । न । नागराति विषामुक्ता

चातुर्ब

गुडूचीतिचतुष्टये ॥

चातुर्मासी । स्त्री । पूर्णिमाविशेषे ॥
चतुर्षु मासेषु भवा । सप्तायामित्य
ण् । ङीप् ॥

चातुर्मास्यम् । न । यागविशेषे ॥ चा
तुर्मास्ययागस्य चत्वारि पर्वणि । वै
श्वदेवो वरुणप्रघास शक्रमेध, शु-
नासीरीयश्चेति । चतुर्षु मासेषु भ
वन्ति चातुर्मासानियन्तानि । चतु
र्मासाण्युद्योयज्ञ इति ख्य ॥ आषाढ
शुक्लद्वादश्यादिचतुर्मासकर्ष्ये व्रते
॥ यथा । आषाढशुक्लद्वादश्या पौर्ण
मास्यामथापिवा । चातुर्मास्यव्रतारम्भ
कुर्यात् कर्कटसङ्क्रमे ॥ अभावे तु
तुलार्कपिमक्षेण नियम व्रती । का
र्तिके शुक्लद्वादश्यां विधिवत् तत् स
मापयेत् ॥ चतुर्द्विपिहितर्क्षीर्णं चा
तुर्मास्य व्रत नर । कार्त्तिक्यां शुक्ल
पक्षे तु द्वादश्यां तत् समापयेदिति
वाराह ॥

चातुर्मास्यद्वितीया । स्त्री । आषाढफा
ल्गुनेर्ज्ये या द्वितीया विधुक्ष्ये ।
चातुर्मास्यद्वितीया सा प्रवदन्ति म
हर्षेय ॥

चातुर्वर्ण्यम् । न । यज्ञसाधनेषु ब्रह्मच
वियविट्शूद्रेषु ॥ चत्वारो वर्णा एव ।
चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसङ्ख्यान

चान्द्रम

मितिष्यञ् ॥ देवेषु चत्वारो वर्णा
यथा । आदित्या चवियास्तेषां वि
श्वचमरुतस्तथा । अश्विनौ च ऋतौ
शरैः तपस्युग्रेसमास्थितौ ॥ ऋता
स्वाङ्गिरसो देवा ब्राह्मणा इति निश्चय
इति ॥

चातुर्वेद्य । पु । चतुर्वेदे ॥ चतुरो वे
दानधीते चतुर्वेद । स एव । चतुर्वेद
स्योभयपदवृद्धिश्चेति ब्राह्मणादिगणे
पाठत् प्यञ् ॥

चान्त्राल । पु । याज्ञिकानां गर्सविशे
षे ॥ चान्त्राल एव । स्वार्थे अण् ॥

चानूर । पु । कसमल्ले । चागूरे ॥

चानूरसूदन । पु । ओक्वणो ॥ चानू
रसूदितवान् सूदयति वा । सूदय
रणे । ल्यु ॥

चान्द्र । पु । चन्द्रकान्तमणौ ॥ शुक्ला
द्यमान्ते मासे ॥ कृष्णादिपूर्णिमान्ते
च मासे ॥ न । चान्द्रायणे ॥ चन्द्रस्या
यम् अण् ॥

चान्द्रकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥ इति राज
निर्घण्ट ॥

चान्द्रभागा । स्त्री । } चन्द्रभागा
चान्द्रभागी । स्त्री । } याम् ॥

चान्द्रमस । पु । इन्दुजे ॥ भारतवर्षीये
पक्षीपविशेषे ॥ न । मृगशिरोनख
चे ॥ त्रि । चन्द्रमससम्बन्धिनि ॥ च

चान्द्रय

न्द्रमसोऽपत्यम् इदं वा । अण् ॥

चान्द्रमसायन । पु । बुधे । सौम्ये ॥

चान्द्रमास' । पु । चन्द्रसम्बन्धिमासे ॥

सत्तु गौणमुख्यभेदेन द्विविध ।

तत्राय कृष्णप्रतिपदादिपौर्णमास्य

न्त । द्वितीय शुक्लप्रतिपदादिदर्श

न्त । चान्द्रोपशुक्लपक्षादिः कृष्णा

दिर्वेति च द्विधेऽप्युक्ते ॥ तत्र मुख्य

चान्द्रे कर्माणि । आब्दिकश्राद्धादि

सपिण्डीकरणान्तश्राद्धानि चान्द्रायण

प्राजापत्यादिग्रतानि दानकर्म नि

त्यज्ञान गृहपुष्करिण्यादिप्रतिष्ठा

साधारणतिथिविहितकर्माणि चेति ॥

गौणचान्द्रे कर्माणि । अष्टकादिपार्व

णश्राद्धवारुणीज्ञान जन्मतिथिकृत्

जन्माष्टम्याद्युपवासे दुर्गात्सवादि

तिथिनियतपूजाचेति ॥ चान्द्रश्चा

सौमासश्च ॥

चान्द्रव्रतम् । न । नृपतेर्व्रतविशेषे ॥

यथा ॥ परिपूर्णं यथा चन्द्र दृष्टा ह

प्यन्ति मानवा । तथा प्रकृतयो य

स्मिन् स चान्द्रव्रतिको नृपव्रतमनु ॥

चान्द्राख्यम् । न । आह्वये ॥

चान्द्रायणम् । न । व्रतविशेषे । इन्द्रव्रते

॥ तच्चतुर्विधं भवति । पिप्लिका

मध्याख्ययवमध्याख्ययतिचान्द्रायण

शिशुचान्द्रायणभेदात् । तथाहि ॥

चान्द्राय

एकैकहासयेत् पिण्ड कृष्णशुक्लेचव
 र्हयेत् । उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्रा
 यशस्मृतम् ॥ त्रिषवणं स्नायं कुर्वाण
 पौर्णमास्या पञ्चदशग्रासानभिस्त्वात
 त कृष्णप्रतिपत्क्रमेण एकैकग्रासंहा
 सयेत् । तथाच चतुर्दश्यामेकोग्रा
 स सम्पद्यते । ततो ऽमायामुपोध्य
 शुक्लप्रतिपत्प्रभृतिभिरेकैक वृद्धि-
 नयेत् एव पौर्णमास्या पञ्चदशग्रा
 सा सम्पद्यन्ते । एतत्पिपीलिकाम
 ध्यास्य चान्द्रायणम् ॥ १ ॥ एतमेववि
 धिकृत्स्न माचरेद्यवमध्यमे । शुक्ल
 पञ्चादिनियतश्चरञ्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 एवमेवपिण्डहासद्वित्रिषवणस्नाना
 त्मकविधानं यवमध्यास्ये चान्द्रायणे
 शुक्लपक्षमादित कृत्वा सयतेन्द्रिय
 चान्द्रायणमनुतिष्ठन् आचरेत् ।
 ततश्च शुक्लप्रतिपदमारभ्य एकैकपि
 ण्डवर्हयेत् । यथापौर्णमास्या पञ्चद
 शग्रासा सम्पद्यन्ते । तत कृष्णप्रतिपद
 मारभ्य एकैकपिण्डहासयेत् । यथा
 अमावास्यायामुपवासोभवति ॥ २ ॥
 अष्टावष्टौसमन्नीयात् पिण्डान्मध्य
 दिनेस्थिते । नियतात्मा हविष्याशी
 यतिचान्द्रायणं चरन् ॥ ३ ॥ चतुर
 प्रातरन्नीयात्पिण्डान्विप्र समाहि
 तः । चतुरोक्तमितेह्यर्थे त्रिशुचान्द्रा

चामर

यण स्मृतमितिमनु ॥ ४ ॥

चान्द्रायणिक । पु । तपस्विविशेषे ।
 चान्द्रायणं वर्त्तयति । चारायणतुरा
 यणचान्द्रायणं वर्त्तयतीतिठञ् ॥
 चान्द्री । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥ ज्यो
 त्स्नायाम् ॥

चाप । पु । धनुषि । शरासने ॥ धनु
 राशौ ॥ पञ्चकलस्य ॥ ऽतृतीयप्रभे
 दे ॥ चापस्य व प्रभेदस्य विकारः । अ
 वयवेचप्राग्योषधिदृष्टेभ्यश्चत्यश्व ॥

चापपट । पु । पियालदृष्टे ॥

चापलम् । न । अनवस्थितौ ॥ तल्लक्ष्य
 यथा । मात्सर्यद्वेषरागादेश्चापल
 न्वनवस्थितिरिति ॥ अविनीतत्वे ।
 प्रयोजनं विनापि वाक्पाश्यादिभ्या
 पारयितुंत्वे । अविमृश्यकरणरूपे
 चपलकर्मणि ॥ सञ्चारिभावे ॥ आ
 त्मप्रकाशिनीचेष्टारागा देश्चापलम
 तमितिलक्षणात् ॥ चपलस्यकर्मभा
 वो वा । यु० अण् ॥

चापल्यम् । न । चपलतायाम् ॥ चाञ्च
 ल्ये । चापले ॥ चपलस्यकर्मभावो
 वा । गुणवचनत्वात् प्राप्तस्य व्यञ्जो
 युवादिपाठप्राप्तेनाणा बाधप्रसङ्गेपि
 ब्रा० ष्यञ् ॥

चामर । पु । न । चमरीपुच्छनिर्मि
 ते बालव्यजने । प्रकीर्णके । चौर

चामर

चौरी इति च भाषा ॥ अस्मप्रयो
जनप्रदर्शनार्थमाह । देवैश्च
वै किल वाचहेतो' सृष्टा हिमच्छा
धरकन्दरेषु । आपीतवर्णाश्च भवन्ति
तासां कृष्णाश्चालू लभवा सिताश्च
॥ चमरीया गुणसम्पदमाह । सेहो
सदुक्त बहुवाचता च वैषम्यमल्ला-
स्थिनिबन्धनक्षमम् । शौक्ल्यञ्च तासां
गुणसम्पदुक्ता विदुः । क्वास्तु सानि न
शोभनानि ॥ चामरदण्डलक्षणमा-
ह । अस्मद्वृद्धकामितोस्य दण्डो ह-
स्तोन्नवारलिसमो भवान्य । काष्ठाच्छु-
भात् काञ्चनरूप्यगुप्ताह्नैश्च सर्वै-
श्च चितामराचाम् ॥ वर्णक्रमेण दण्ड-
खण्डः । बभ्र्यातपवः श्वेत्तवापवि-
तानकुन्तध्वजचामरायाम् । आपी-
ततन्त्रीमधुकृष्णवर्णा वर्णक्रमेणैव वि-
तायदण्डः ॥ दण्डादे समपर्वण्य फ-
लमाह । मातृभूषणकुलक्षयावहा-
रोगसृष्ट्युजननाशपर्वभिः । द्यादि-
भिर्द्विकविवर्द्धितैः क्रमाद्वादशान्तरवि-
रतैः समैः फलम् ॥ तेषामेव व्यादि-
षु विषमेषु द्विकविवर्द्धितेषु फलम् ।
याचाप्रसिद्धिर्द्विषताविनाशो खा-
भा । प्रभूता वसुधागमश्च । वृद्धिः प्रभू-
ना मभिवाञ्छितासि स्व्यदिष्वयु-
ग्मेषु तदीश्वरायाम् ॥ इति वारा

चामुण्डा

द्यां ७० ध्यायः ॥ विशेषोयुक्तिकस्य
तरोर्ध्वेय ॥ दण्डे ॥ अतिशर्करीस-
प्रकपञ्चदशाक्षरायावृत्ते प्रभेदे । य-
था । हारवत्पवो धरः मृगेन्द्ररज्जुसु-
न्दर चामरध्वजद्वयेन मण्डितं हि
चामरम् । उत्तराजमेतदेव नगाराज-
भाषितं पण्डितावलीविनोदकारि-
चारभाषितम् ॥ यथा । रासखास्य
गोपकामिनीजनेन खेकता पुष्पपु-
ष्पमञ्जुकुसुममध्यगेन दोलता । ताव-
न्वक्ष्यमासि गोपवालि काविसासिना
माधवेन जायतां सुखावमन्द्वांसिने-
ति ॥ गुर्बेऽक्षरेऽ ॥

चामरपुष्प । पु । न । पूगे ॥ काशे ॥
आसे ॥ केतके ॥

चामरा । खी । चामरे ॥ दण्डे ॥ अ-
जा० टापु ॥

चामरी । पु । घोटके । कित्तिनि ॥
इति चिकाण्डशेषः ॥

चामीकरम् । न । स्वर्णे । कनके ॥ च-
मीकरे आकर विशेषे भवम् । तत्र
भवः इत्यण् ॥ यथा । चमनम् चमू०
। इण जादिभ्य इतीच् । अनाचमे-
रिति आङोऽविवर्द्धितत्वादृद्धिः ।
चामीकरोति । कृणोहेष्वितिट् ॥

चामुण्डा । खी । मातृकामेदे । चर्म-
मुण्डायाम् । भैरव्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

चामुण्डा

। गौर्याम् ॥ मोक्षकारणीभूतनि-
र्विकल्पकवृत्तिविशेष उमसेनां वि-
यदादिसमूहकृपां डाति खडयोरैक्या
क्लाति आदत्ते स्वात्मसाक्षात्कारेण
नाशयति इति व्युत्पत्तेः । पृषोदरा-
दिच्छात् सर्वसुखमिच्छाहुः ॥ मया
तवात्रोपहतौ चण्डमुण्डौ महाप-
शू इत्यत्र पशुपदद्विवचनयोः स्वार-
थेन तूष्णमूलभेदेनाज्ञानद्वयकथने
न यस्याश्चण्डश्चमुण्डश्चगृहीत्वात्
मुपागताः । चामुण्डोऽत ततो लोके
स्थाता देवी भविष्यसीत्यत्रापि तूष्ण-
मूलाविद्ययोराराधानमेव गृहीत्येति
पदेनानूच निर्वचनकथनादखण्डब्र-
ह्मविद्येत्येव चामुण्डापदस्यार्थोक्तिर्य-
त इति सूक्ष्मदृष्टारहस्यम् ॥ यदा ।
चमति । चमुञ्जदने । वा० उग्र ।
चामुरदनीय पदार्थः । सच ब्रह्मा-
तिरिक्त सर्वोपि । अन्ताचराचरय-
दृशादित्यधिकरणे तथानिर्णयात् ।
तडापयति उट्टापयति नविषवी
कुरुते ब्रह्मसाचविषयिणीति यावत्
॥ अथवा चकार एकाक्षरनिघण्टुरी-
त्याचन्द्रवाचक आह्लादप्रकाशगु-
णयोगादिहज्ञानघर आनन्दपरोवा-
सचब्रह्मैववक्ति तदासमन्तान्मुण्डय-
तीति चामुण्डा । मुण्डन नामाधा

चारः

रापेक्षयान्यूनसत्ताकवस्तुनिरासः ।
शिरश्चर्मोपेक्षयान्यूनतादात्म्यवता
मेव केशानावपने प्रयोगात् ॥ अथ
वा चाना बुद्धीना मुखाना वा मुण्ड-
मिव शीर्षमिव स्थिता सर्वोत्तमा च
रसवृत्तिरूपा ब्रह्मविद्येतियावदिति
गौडपादटीकानुवादीभास्कररायः ॥
चाम्पिला । स्त्री । नद्याम् । निर्भरि-
ण्याम् ॥
चाम्पेय । पुं । चम्पके ॥ स्वर्णे ॥ कि-
ञ्जल्के ॥ नागकेसरे ॥ चम्पाया अप-
त्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥
चाम्पेयकम् । ऋ । किञ्जल्के ॥
चायनीय । त्रि । पूजनीये ॥
चार । पु । पियालवृक्षे । चिरौजी इ-
ति प्रसिद्धे ॥ चारः पित्तकफास्त्र-
स्तत्फलं मधुरं गुणः क्षिग्धं सरं मरु-
त् पित्तदाहज्वरदृषापहम् ॥ पिया-
लमज्जा मधुरो दृष्यः पित्तानिला-
पहः । हृद्योऽतिदुर्जरः क्षिग्धो वि-
ष्टम्भी चामवर्द्धनः ॥ गतौ ॥ वन्द्ये ॥
अवसर्पे । चरे । प्रणिधौ ॥ चारान-
विचारयेत् तीर्थेष्वात्मनश्च परस्त्व-
च । पाषण्डादीनां विज्ञातानन्योन्यमि-
तरेपि च ॥ * ॥ अमौक्ष्य समान्द्य म-
शुषाभाषित्तमभ्यूहकत्वञ्चोत्तचार-
गुणा इति नीतिः वाक्यमृतम् ॥ * ॥

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

ॐ
ॐ
ॐॐ
ॐ
ॐ

चार

तल्लक्षणं यथा । विवस्वानिव तेजो
भिर्नभस्वानिव वेगत । राजाचरेज्ज
गतसर्वं प्राप्नुयात्सोक्तसम्पत्तौ ॥ तर्के
ज्ञितञ्च स्मृतिमान् स्वीयभावा प्र
काशक । क्लेशावाससहोदक्ष सर्वच
भयवर्जित ॥ सुभक्तो राजसुतया
कार्याणां प्रतिपत्तिमान् । नृपो नि
हन्त्याच्चारणपरराष्ट्रं विचक्षण ॥
कालसोमन्त्रकुशलान् सांवत्सरचि
कित्सकान् । तथान्यानपियुष्णीत
समर्थान् शुद्धचेतसः ॥ अक्रुद्धाश्च त
था ऽलुब्धान दृष्टार्थानतत्त्वभाषिण
। पाषण्डिनस्तपसादीन परराष्ट्रे नि
योजयेत् ॥ स्वदेशपरदेशज्ञानं सु
शीलान् सुविचक्षणान् । वार्त्ताह-
र्थान् बहुश्चैव चाराणां विनियोजये
त् ॥ नैकस्य वचने राजाचारस्य प्रत्य
यं वहेत् । द्वयोः सम्बन्धमाज्ञायतश्च
क्तं कार्यमाचरेत् ॥ तस्माद्राजाप्रयु
ष्णीतचारान् बहुमुखान् वहून् । नी
रेतो वामना कुजास्तद्विधायै च का
रव ॥ भिक्षुकश्चाराणां दास्योमाखा
कार्यं कलाविदः । अन्तःपुरगता
वार्त्ता निर्दरेयुरन्विताम् ॥ प्रकाश
श्चाऽप्रकाशश्चारास्तु द्विविधो मतः ।
अप्रकाशोऽयमुद्दिष्टः प्रकाशोऽदृतसत्त
कः ॥ इति युक्ति कल्पतरु ॥ कारागा

चारिणी

रे ॥ न । कृषिमविषे ॥ चरणम् । च
रगतौ । घञ् ॥ चरति वा । पचा
द्यच् ॥ चरणव । प्रज्ञाद्यञ् ॥
चारक । पु । अश्वदे पाणके ॥ सञ्चा
रके ॥ वन्धे ॥ पियालद्रुमे ॥ चारे
॥ स्वार्थे क ॥
चारचक्षुः । पु । राजनि ॥ चाराश्चक्षू
षिद्यस्य । गावः पश्यन्ति गन्धेन वेदै
पश्यन्ति च द्विजा । चारैः पश्यन्ति
राजान् स्त्रुभ्यामितरेजना ॥ स्व
परमण्डलकार्याकार्यविलोकने चारा
श्चक्षुषि चित्तिपाखानामिति नीतिवा
क्यामृतम् ॥
चारचुम्बु । त्रि । गतिविशेषेर्विन्ते ॥
चुम्बुप् ॥
चारटिका । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥
चारटो । स्त्री । पद्मचारिण्यामोषधौ
॥ भूम्यामल्याम् ॥ चारयति । चरे
र्यन्तात् ऋकादिभ्यो ऽटन् । ङीप् ॥
चारण । पु । कीर्तिसम्भारकनटे । कु
शीलवे ॥ चारयति कीर्त्तिम् । चर०
। शिञ्जन्तः । न० ल्यु ॥ देवानां स्तुति
पाठके ॥
चारपथ । पु । राजपथे ॥
चारभट । पु । वीरे ॥
चारवायु । पु । निदाघजेवायौ ॥
चारिणी । स्त्री । कश्यपीदृशे ॥

ॐ
ॐ
ॐ
ॐॐ
ॐ
ॐ
ॐ

ॐ

चारुम

चारिषम् । न । स्वभावे । चरित्रे ॥

कुलकमागताचारे ॥ चरित्रमेव । स्वा
र्थेऽण् ॥ चरन्ति तेन । चर० । चरेर्ह

त्तरति शिष्यश्च वा । स्वरेभेद ॥

चारिषा । स्त्री । तित्तिडीष्टचे

चारी । स्त्री । नृत्याङ्गविशेषे ॥ वि

वरणन्तुसङ्गीतदामोदरे ॥

चारु । पु । ब्रह्मस्यतौ ॥ वि । शोभने

। रम्ये । मनोहरे ॥ चरति चित्ते ।

चर० । दृसनिजनिचरिचटिभ्यो जु

ष् ॥ न । कुङ्कुमे ॥

चारुक' । पु । शरबीजे ॥

चारुकेशरा । स्त्री । तरुणीपुष्पे ॥ ना

गरमुस्तायाम् ॥

चारुगर्भ' । पु ।

चारुगुप्त' । पु । } श्रीकृष्णपुत्रे ॥

चारुदेव्या । पु । रुक्मिण्यां श्रीकृष्ण

तनये ॥

चारुधारा । स्त्री । इन्द्राण्याम् ॥ स्था

दिंदाणी गतावरी चारुधारेति र-

भस ।

चारुनालकम् । न । रक्तपद्मे ॥

चारुपर्णी । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्ध

भादालिषा इति गौडभाषा ॥

चारुफला । स्त्री । शालायाम् ॥ चारु

शिफलान्यस्या' ॥

चारुमती । स्त्री । रुक्मिण्यां श्रीकृष्ण

चार्वाक.

कन्यायाम् ॥

चारुलोचन । पु । हरियो ॥ वि । सु
लोचने ॥

चारुवर्दना । स्त्री । नार्थ्याम् ॥

चारुवाहु । पु ।

चारुविन्द । पु ।

} श्रीकृष्णात्मजे ॥

चारुव्रता । स्त्री । मासोपवासिन्याम् ॥

चारुशिक्षा । स्त्री । मयौ ॥

चार्श्चिक । वि । चर्चाभिन्ने ॥ उक्था-

दिस्वाट् ठक् ॥

चार्श्चिक्यम् । न । चन्दनादिना देहवि

लेपने । चर्चायाम् । स्यासके ॥ च

र्चमध्ययने । धात्वर्थनिर्देशे ण्युष् ।

चर्चिकैव । स्वार्थेऽप्यज ॥

चार्म्य' । पु । चर्महतस्थे ॥ चर्मणाप

रिहृत । परिहृतोरथइत्यण् ॥

चार्म्यणम् । न । चर्मसमूहे ॥ चर्मणां

समूह । भिन्नादिभ्योऽण् ॥

चार्वाक' । पु । वैद्वैकदेशिनि । आका

शभिन्नभूतचतुष्टयवादिनि तार्किक

विशेषे । नास्तिके । बार्हस्पत्ये ।

लौकावतिके ॥ तस्येदंमतम् । शरी

रमेवात्मा । प्रज्वलितगृहात् स्वपुत्र

परित्यज्यापि स्वस्य निर्गमदर्शनात्-

। स्थूलोद्भूतोऽस्मिन्त्यनुभवाच्च ॥ प्र

त्यक्षमेकचार्वाका' प्रमाण मन्वन्ते-

॥ अपिच । सर्वथालोकायतमेवशा

ॐ

ॐ

चाष

खम् । यत्र प्रत्यक्षमेव प्रमाणम् । पृ
थिव्यापस्तजावायवस्तत्त्वानि चत्वार्ये
व । अर्थकामौ च पुरुषार्थौ । भूतान्ये
व चेतयन्ते नास्ति परलोकः । मृग्यु
रेवापवर्ग इति ॥ दुर्योधनसखे राज्ञ
सविशेषे ॥

चाक्षी । स्त्री शोभनायाम् ॥ वृद्धौ ॥
ज्योत्स्नायाम् ॥ धनदभार्यायाम् ॥
दीप्तौ ॥

चाखः । पुं । छप्पर इति खान इति च ख्या
ते पटले । पिटे । छदिषि ॥ चख
ति । चखगतौ । च्व खितिकसन्तेभ्यो
ख । वृद्धिः ॥

चाखक' । पुं । गम्भीरवेदिनि । अङ्गुश
दुर्धरे इति नि । इति चिकाण्डशेषः ॥

चाखनम् । न । चाखन्याम् । चुइच्छि
द्रसमोपेत चाखनं तितलः स्मृतमि
तिकाण्ड्य' ॥ चाख्यते ऽनेन वा । च-
ख० । गत्यन्त । ल्युट् ॥ धूनने ॥

चाखनी । स्त्री । तितलौ । बहुच्छिद्रा
याम् । चखनी इति भाषा ॥ चा
ख्यते ऽनया वा । चलेख्यन्ता ल्युट् ।
ङीप् ॥

चाष' । पुं । स्वर्णचूडे । किकीदिवौ ।
नीलाङ्गे । पुण्यदर्शने ॥ अशोकस्य
विशोकस्य नन्दन पुष्टिर्वर्धनः । हे
मनुष्ये मणिग्रिव' स्वस्तिकं स्थाप

चिकित्

राजित ॥ अष्टौ चाषस्य नामानि ॥
चाषदृष्टा तु य पठेत् । अर्थसिद्धिर्भवे
तस्य मिष्टमन्नं वराङ्गनेति पठन्ति ।
नीलकण्ठ इत्यस्य प्रसिद्धिर्लोके ॥ चा
षयति । चषहितायाम् । स्वार्थगण
नात् अच् । चषभक्षणे । हेतुमण
गयन्ताद्वा ऽच् ॥

चास' । पुं । इक्षुप्रभेदे ॥ पक्षिविशेषे
। चाषे ॥

चिक । पुं । गन्धमूषिके ॥

चिकर्त्तिषु । चि । कर्त्तितुमिच्छौ ॥
कुसीछेदने । सन्नन्तादुपपत्यय' ॥

चिकित्सक' । पुं । वैद्ये । चिकित्सा
जीविनि ॥ आयुर्वेदकृताभ्यासः स
र्वेषां प्रियदर्शनः । आर्यशीलगुणोपे
त एष वैद्यो विधीयते ॥ चिकित्स
ति । कितेर्व्याधिप्रतीकारे इति सक्त
न्तात् खलु ॥

चिकित्सा । स्त्री । रोगवारणे । चक्
प्रतिक्रियायाम् । क्रियायाम् ॥ आ
सुर्यादिभेदात्सा चिधा । यथा ।
आसुरी मानुषी दैवी चिकित्सा
साचिधामता । सूतप्रधाना दैवी स्या
च्छेदभेदात्मिका सुरी ॥ मानुषी
षड्रसाक्षेयाजपहोमादिसंस्कृता ।
कलौ चाल्पवले लोके मानुषी तत्र पू
जिता ॥ तस्यालक्ष्यं यथा । याभि'

चिकित्

क्रियाभिर्जायन्ते शरीरे धातवः स
मा । साचिकित्सा विकाराणां क
र्म तद्भिषजामतम् ॥ याह्युदीर्घं
शमयति नान्य व्याधि करोति च ।
साक्रिया न तु या व्याधि हरत्यन्य
मुदीरयेत् ॥ अस्या फलम् । कचि
दर्थं कचिन्मैत्री कचिदुर्म कचिद्य
श । कर्मभ्यासः कचिच्चेति चिकि
त्सानास्ति निष्फला ॥ अस्याभङ्गा
नियथा । रोगा दूतो भिषग्दीर्घ
मायुर्द्रव्यञ्च सेवक । सदैवधं चि
कित्सायामित्यङ्गानि बुधाजगुरि
ति ॥ गुप्तिज्जिह्व इति कितेर्ब्याधिप्र
तीकारे निग्रहे अपनयने नाशने स
शये च सन् । चिकित्सनम् । अप्रत्य
थात् ॥

चिकित्सित । चि । प्रतिकृतामये ।
कृतप्रतीकारे ॥ न । चिकित्साया
म् ॥ भेषजे ॥ चिकित्सा सञ्जाता
ऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

चिकित्स्य । चि । रोगान्माचयितव्ये ॥
चिकित्सितुयोग्य । रोगे ॥ यथा ।
जातमात्रं श्चिकित्स्य स्यान्नोपेक्ष्योऽ
ल्पतयागद । वज्रिशत्रुविषैस्तुल्य
स्वल्पोपि विकरोत्यसौ ॥ रोगमादौ
परीक्षेत तदनन्तरमौषधम् । तत
कमेभिषक्पश्चाद्ज्ञानपूर्वसमाचरे

चिकुर

दिति ॥

चिकिन । चि । चिपिटे । चिके ॥ ना
सिकायानतम् । इनच्पिटच् चिक
चिच्चेति ने रिनच् प्रकृतेश्चिकादे
श्च । तद्योगान्नासिका चिकिना ।
पुरुषश्चिकिन ॥

चिकिल । पु । पङ्गे । चीकडइतिभाषा ॥
चिकीर्षा । स्त्री । कर्तुमिच्छायाम् ॥
कृञ्० । अप्रत्ययादिच् । टाप् ॥
चिकीर्षितम् । न । अभिप्राये ॥ कर्तु
मीप्सिते ॥

चिकार्घु । चि । कर्तुमिच्छौ । करणे
च्छाविशिष्टे ॥ कर्तुमिच्छति चिकी
र्षति । तच्छील । सनाशसभिच्छुड ॥

चिकुर । पु । कुन्तले । वाले ॥ दृक्षप्र
भेदे ॥ पक्षिविशेषे ॥ शैले । पर्वते
॥ गृहवभ्रौ ॥ सरीसृपे ॥ चि । तर
ले । चञ्चले ॥ चपले । दोषमनि
श्चिद्यवधवन्धनादे कर्त्तरि ॥ लक्ष्ये
॥ यथा । तावीक्ष्यलीलाचिकुरा म
नङ्ग स्वचापसौन्दर्यमुदं मुमोचेति
॥ चिदित्यथक्तशब्द कुराति । कुर
शब्दे । इगुपधेतिक ॥

चिकुरपक्ष । पुं ।
चिकुरपाश । पु । } केशसमूहे ॥
चिकुरहस्त । पु ।

चिकुर । पु । चिकुरे ॥ इतिशब्दभेद

ॐ ॐ ॐ

चिक्रसा

प्रकाश. ॥

चिक्र । पु । लुक्कुन्दर्याम् ॥ चि । नत
नासिके । चिकिने ॥ नासिकायाम
तम् । कप्रत्ययेनेश्चिका देशश्च ॥
चिक्रय' । पु । पूगवृक्षे ॥ न । पूगफले
॥ त्रि । मस्ये । क्षिप्ते । चिकया इ
ति भाषा ॥ चिक्रनम् । चिक्रगतौ
। सं'क्षिप् । चिक्र कयति । कयशब्दे
। मू'क ॥ यदा । चिक्रनम् । घञ्
। चिक्रस्य अयाम् । अयशब्दे । अञ्
। शकन्धादि' ॥ यदा । चेतति ।
चितीसंज्ञाने । चितेः कय कश्च ।
बाहुल्यकादगुणः ॥

चिक्रया । स्त्री । उत्तमायाङ्गवि । नैचि
क्याम् ॥ पूगफले ॥

चिक्रयी । स्त्री । पूगफले ॥

चिक्रस' । पुं । यवचूर्णे ॥ इति हेम ॥

चिक्रा । स्त्री । पूगफले ॥ इति राजनि
र्घण्डः ॥

चिक्रसा । स्त्री । क्रमितुमिच्छायाम् ।
जिह्वायाम् ॥ क्रमेः सञ्ज्ञाद प्र
त्ययादित्यकारप्रत्यये टाप् । सुक्र
मेरनात्मनेपदनिमित्तेऽतीतानामे
न भवति । अचक्रमेवृ'त्यादित्यति-
रिक्तार्थे ऽप्यऽनुपसर्गाच्चेति वैकल्पि
कस्यात्मनेपदनिमित्तस्यऽनुपसर्गत्व-
स्यैवैकिकस्य सम्भवात् ॥

चिच्छक्ति

चिच्छट । पु । गर्लाचिच्छा इति मोचा

चिच्छडी इति च गौड भाषा प्रसिद्धे
मस्ये । महाशब्दे ॥

चिच्छटी । स्त्री । घुषाचिच्छडी इति
गौड प्रसिद्धे मस्ये ॥

चिच्छड । पुं । चिच्छटेमस्ये ॥

चिच्छिण्डः । पु । चिच्छिडे । सुदीर्घ-
फले ॥

चिच्छीषा । स्त्री । चेतुमिच्छायाम् ॥

चिनेते सञ्ज्ञाद प्रत्ययादिति चि
यामकार प्रत्ययः । विभाषाचेरिति
विकल्पात् कुत्साभावः ॥

चिच्छक्ति' । स्त्री । चैतन्ये ॥ यथोक्तं स
ङ्क्षेपशारीरके । चिच्छक्ति' परमे
श्वरस्य विमला चैतन्यमेवोच्यत इति
। अचोक्तं श्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे
१८ ऽध्याये । चिच्छक्तिरस्ति परमा
त्मनि तेन सोऽपि व्यक्तो जगत्सुविदि
तोऽभवत्कृत्यकर्ता । कोऽन्यस्त्वयाचि
रहित' प्रभवत्यमुष्मिन् कर्तुं विव-
र्त्तुमपि सञ्चितुं स्वशक्त्येति ॥ २८ ॥

हेमात् साचिच्छक्ति, परमात्मन्य
स्ति तेन हेतुना सोऽपि परमात्मा व्य-
क्तो नामरूपात्मको भवति तच्चाजग
त्सुविदितः प्रसिद्ध तया भवत्कृत्यक
र्ता प्रपञ्चसृष्टिस्थितिसंहतिकर्ता भ
वति । क पुरुषो ऽस्यात् परमात्म

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

चित्

नेऽन्यस्वद्विरहितः स्वशक्त्यैवामुष्मि
न्प्रपञ्चे कर्तुं विहर्षुं तथासम्बलितु
प्रभवति नकोपीत्यर्थः । यद्यस्ति त
र्हितवापित्वशक्तिरूपा भवत्येव । ए
तादृशीत्वंसकलकारणा महनीयेति
भावः । तदुक्तं दक्षिणामूर्तिसहिता
याम् । मन्त्राविना शिवेष्टुत्तमे नाम
धाम न विद्यते इति ॥

चिन्हा । स्त्री । अक्षिकाऽगमे ॥ चिमि
त्यथ्यक्तं शब्द चिनेति ॥ चिञ्० ।
अन्येभ्योपीतिङ् ॥ फले ॥ चिन्हा-
या फलम् । हरीतक्यादिष्वात्फ
लप्रत्ययस्युप् ॥

चिन्हाक्षम् । न । } अक्षशाकैः ॥
चिन्हासारः । पु । }

चिन्धिक । स्त्री । अक्षिकायाम् । अम्
ली इति इम्ली इतिचभाषा ॥

चिन्डिड । पु । सुदीर्घफले । चचैडा
इति भाषा ॥ चिन्डो वातचित्तमो
बल्यः पथ्यो रुचिग्रहः । शोषयेतिचि
त किञ्चिद्भुजैर्न्यून पटोलतः ॥

चिन्चुकी । स्त्री । चञ्चुयाम् । दीर्घप
त्रायाम् । चैच् नीडीशाके ॥

चिन्चोटक । पुं । अङ्गुलोष्ठो । चैच्को
इतिचैच्ड । इतिचगौडप्रसिद्धे टुबो ॥

चित् । अ । असाकल्ये । असकलार्थे ॥
यथा । किञ्चित् ॥ चेतति । चितीसं

चित्तम्

ज्ञाने । क्षिप् ॥

चित् । स्त्री । चसी । वृद्धे ॥ अजडे
। निर्विशेषस्फुरणभाषे चेतने । स्वत
एव प्रकाशमाने ब्रह्मणि ॥ निर्विक
ल्पकं सर्वावभासकं चानं प्रत्यगात्म
स्वरूपं चिदिति व्याख्यातारः ॥ चिदि
हास्मीतिचिन्मात्रमिदचिन्मयमेवच
। चित्त्वं चिद्वहमेतेषां लोकाश्चिदि
तिभावयेत्युपदेशः ॥ चिती० ।
सं० क्षिप् ॥

चितः । वि । छन्दे ॥ चीयतेत्यम् । चि
ञ्० । क्तः ॥

चिता । स्त्री । चित्तायाम् । मृतार्थे
दारुषु । प्रेतदारुार्थे ऽग्न्याधाने ॥
शवदारुार्थे रचनायुक्तकाष्ठेषु ॥ सं
वृत्तौ ॥ चीयतेत्यम् । चिञ्चयमे ।
क्तः । टाप् ॥

चिताचूडकम् । न । चितायाम् ॥

चिति । स्त्री । चित्तायाम् ॥ समूहे ।
वृद्धे ॥ निर्विशेषकसकिदि ॥ सौधा
दिष्विष्टकासङ्ख्याज्ञानार्थाङ्गविशे-
षे ॥ अग्निज्ञानविशेषे ॥ चीयते ।
चिञ्० । स्त्रियां अधिकरणेवातिन् ॥

चितिका । स्त्री । कटिशृङ्खलायाम् ॥

चित्तम् । न । चेतति । अनुसन्धाना

त्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ चित्तं
स्य बुद्धावन्तर्भावः विषयपरिच्छिन्ति

चित्तस्य

रूपस्वाविशेषात् । बुद्धेर्ह्यपूर्वाविष-
यः चित्तस्य पूर्वानुभूत इति विषयमे-
दात्त चित्तस्य कचित् पृथङ्निर्देशो
प्यस्ति ॥ चैतन्ये ॥ यथा । एवमजा-
यते चित्तमिति ॥ विज्ञानस्त्वन्ते ॥ चि-
ती० । भावे क्तः । श्रुतिदत्त इतीह नि-
षेधः ॥ चितायाम् ॥ चिताकाष्ठमठी-
चैत्यं चिताचूडकमिष्यते । चित्तस्ये-
ति त्रिकाण्डशेषात् ॥

चित्तकाशः । पु । चित्तपरिच्छेदे ॥
नान्यश्चित्तकाशव्यतिरेकेण परिच्छे-
दकः कालो यस्य तथा ॥

चित्तजन्मा । पु । कामदेवे ॥

चित्तदोषः । पु । शून्यतायाम् ॥

चित्तनदी । स्त्री । उभयतोवाहिन्या-
म् ॥ इयं शुभयतोवहति कल्याणा-
य वहति पापाय च । तच्च वा कैवल्य-
प्राप्तिरा विवेकनिष्ठा सा कल्याणक-
रा । वास्त्वविवेकनिष्ठा संसारप्राप्ति-
रा सा पापवहा ॥

चित्तप्रसन्नता । स्त्री । हर्षे ॥

चित्तवन्धनम् । न । चित्तवन्धकारणे
। मूलाज्ञाने ॥ चित्तवन्धनम् ॥

चित्तमज्जनम् । न । रूपक्रियानुसन्धा-
नराहित्ये ॥

चित्तमोदकः । पु । लट्ठुकविशेषे ॥

चित्तस्य । पु । स्वप्नविशेषे ॥ कसितति

चित्तवि

खोद्भवतैलविपक्व खवण्ययुतं नवहि-
ङ्गुरसाद्यम् । चिकटुकयुक्तनिगार्ह-
कमिश्र बहुगुणचित्तस्य भासमनर्थ-
म् ॥ रसे पाके च मधुरं रक्तपित्तवि-
नाशनम् ॥

चित्तविशेषः । पु । योगप्रतिपक्षेषु व्या-
धिख्यानादिषु ॥ चित्तं विच्छिपत्ति
योगादपमयन्तीति चित्तविशेषाः
योगप्रतिपक्षाः । ते च नव योगस्य
चेत्योक्ताः । यथा । व्याधिख्यान सप्त
यप्रमादास्य विरतिभ्रान्तिदर्शना-
ख्यभूमिकल्पानवस्थितध्यानं चित्त-
विशेषास्तेन्तराया इति ३० । तत्तत्तं
यभ्रान्तिदर्शने तावद्वृत्तिरूपतया वृ-
त्तिनिरोधरूपस्य समाधेः साक्षा-
त्प्रतिपक्षौ । व्याध्यादयस्तु सप्त
वृत्तिसहचरिततया तत्प्रतिपक्षा-
भवन्ति ॥

चित्तवित् । पु । विज्ञानात्मवादिनिवौ-
हविशेषे ॥ चित्तमेव वाच्याकारशू-
न्य विज्ञानं तदेवात्मेति विज्ञानवा-
दिनो भ्रान्तिरेव । सुषुप्ते व्यभिचा-
रात् वेद्यस्य च घटादिव दतिरिक्त-
वेद्यत्वात् ॥

चित्तविप्रवः । पुं । उन्मादे ॥

चित्तविभ्रमः । पु । उन्मादे ॥ चित्तस्य
विभ्रमोऽनवस्थानम् ॥

चित्र

चित्रसमुन्नति । स्त्री । माने ॥ चित्र
स्य सम्यगुन्नति ॥

चित्रहारी । चि । मनोरमे ॥

चित्राभोग । पु । एकस्मिन्विषये म
नसो भूयोभूय प्रवृत्तौ । एकस्मि-
न्विषयेचित्तस्थैर्ये । मनस्कारे ॥ आ
भोजनम् आभोग । भुजेर्भावे घञ्
। चित्रस्य आभोगस्तदेकप्रवणता
आभोगपरत्वमितियावत् ॥

चित्ति । स्त्री । प्रज्ञायाम् ॥

चित्तैकाग्र्यम् । न । अन्यार्थनिवृत्तौ ॥

चित्तोक्तिः । स्त्री । दैवप्रप्ते ॥

चित्तोद्यम् । न । सप्तमगृहे ॥

चित्तोन्नति । स्त्री । गर्भे ॥

चित्प्रतिविम्ब । पु । जीवे ॥ चित् प्र
तिविम्ब ॥

चित्त्य । पु । अग्र्यौ ॥ चीयते ऽसावि
त्यर्थे चित्त्याग्रचित्त्येचेति चिने
ते' कर्मणि यप्रत्ययस्तु गार्गमश्च नि
पात्यते ॥ न । चितायाम् । मृतक
चैत्ये ॥ जिनैकसि ॥

चित्त्या । स्त्री । मृतचित्तौ । चिताया
म् ॥ टाप् ॥

चित्र । पु । यमविशेषे ॥ यथा । वृको
दराय चित्रायेति ॥ कर्बुरवर्णे ॥ अ
शोकट्ये ॥ चित्रकवृक्षे ॥ एरण्डवृक्षे
॥ न । तिष्ठके ॥ आलेख्ये । मूरत इ

चित्रक

तिभाषा ॥ अद्भुते ॥ कर्बुरे । नानावर्णे
॥ आकाशे ॥ न । अलङ्कारविशेषे ॥ य

था । तच्चित्रयववर्णानां खड्गाद्याकृति
हेतुता । सन्निवेशविशेषेण यच्चन्यस्ता
वर्णा खड्गमुरजपद्माद्याकारमुक्तास
यन्ति तच्चित्रकाव्यम् ॥ कष्टकाव्यमे

तत् ॥ * ॥ अष्टिसन्नकषोडशाचरा

यादृत्तौ ॥ यथा । चित्रसप्तमीरित

समानिकापदद्वयन्तु । यथा । विदु

मारुणाधरोष्ठशोभिनेषुवाद्यहृष्ट व

स्त्ववीजनाङ्गसङ्गजातमुग्धकण्टकाङ्ग

। त्वासदैवत्वासुदेवपुण्यलभ्यपादसे

ववन्यपुष्पचित्रकेश त्वास्मरामिरो

पवेशइति ॥ चित्रचायते दुःखवि-

स्मारकत्वात् । चैङ् पाखने । आतो

ऽनुपसर्गेक ॥ चित्रयति वा चित्र-

चिभी करणे । गत्यन्तात् पचाद्यच् ॥

चिनेति चीयते वा । अमिचमीति

क्त ॥ चि । कर्बुराद्भुतयुक्ते ॥

चित्रक । पु । पाठिनि । वज्रिसंज्ञके

ओषधौ । चीता इति भाषा ॥ चि

त्रक' कटुक पाके वज्रिकृत् पाचनो

कघु । रूच्योष्णो ग्रहणी कुष्ठशोथा

र्भ । कृमिकासनुत् ॥ वातश्लेष्महरो

ग्राही वातार्श श्लेष्मपित्तहृत् ॥ वि

चित्रं चैत्रक शक कासमर्दविमर्दि

तम् । तप्ततैले सवाह्वीके प्राचित

चित्रकू

चित्रदे

तक्रसम्भृतम् ॥ चीता इतिभाषा प्र
सिद्धे व्याघ्रविशेषे । शूरे । मृगान्त
के ॥ शरणवृक्षे ॥ न । तिलके ॥
चित्रयति । चित्र० । कुन्शिलिसंज्ञ
यो ॥ यथा । चित्रसंमुद्रिषायते । चै
७० । कान्तात् स्वार्थकम् ॥ चित्र
करोतिवा । अन्येभ्यो ऽपीतिङः ॥

चित्रकण्ठः । पुं । कपोते ॥ ॥

चित्रकम्बुजः । पुं । गलीचा इति दुष्की चा
इतिचभाषा प्रसिद्धे कम्बुज विशेषे ॥

चित्रकरः । पुं । शूरागर्भे चित्रकर्मैर
सजाते चित्तेरा इतिख्याते वर्णस
ङ्गरजातिविशेषे । चित्रकारे । र-
ज्जाजीवे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥
चित्रकरोति । कुक्कुब्ज० । दिवाविभा
निशेतिट् ॥

चित्रकर्म । पुं । तिनिश्रुमे ॥ चि । वि
विधाङ्गुतकर्मणि ॥

चित्रकाय । पुं । व्याघ्रे । वाघ इतिभा
षाप्रसिद्धे ॥ चीता इतिभाषाप्रसि
द्धे चित्रव्याघ्रे ॥ चित्रः कायोऽस्य ॥

चित्रकारः । पुं । चित्रकरे ॥ स्वपतेर
पिगान्धिका चित्रकारोव्यजायते ति
प्र०प्र० ॥ चित्र करोति । कुक्कुब्ज०
कर्मण्यङ् ॥

चित्रकूटः । पुं । त्वनान्ना प्रसिद्धे पर्व
तविशेषे ॥

चित्रकूत् । पु । तिनिश्रुमे ॥ चित्रका
रे ॥ चित्रकरोति । क्तिप् ॥

चित्रकोक । पुं । वाङ्मनीतिख्यातेज
न्तौ । व्येष्व्याम् । अकने । ह्या
चले ॥

चित्रगन्धम् । न । हरिताले ॥

चित्रगुप्त । पु । चतुर्दशयमानगर्भतय
मे ॥ यथा । ह्यकोदरायचिषायचित्र
गुप्तायवैनम इति ॥ ब्रह्मपादके यम
स्यलेखके ॥ अस्योत्पत्त्यादिराचार
निर्यायसम्प्रादवधार्या ॥

चित्रजल्प । पुं । वाक्यविशेषे ॥ यथा
। प्रेष्ठस्यसुहृदालोके मूढसेफाभिजृ
म्भितः । भूरिभावनको जल्पोयसी
ब्रौत्कशितान्तिमः ॥ चित्रजल्पोदशा
ज्ञायप्रजल्पपरिजल्पितम् । विजल्पो
जल्पसजल्पावजल्पो ऽभिजल्पि
तम् ॥ आजल्पः प्रतिजल्पश्च सुजल्प
श्चेति कीर्तित भिन्नुक्त्यन्तनील
मणिः ॥

चित्रतण्डुला । स्त्री । विडङ्गे ॥ चित्रा
स्तण्डुलाप्रस्था ॥

चित्रत्वक् । पु । भूर्जवृक्षे ॥

चित्रदण्डक । पु । श्यामवृक्षे ॥

चित्रदर्शनम् । न । स्मारके ॥ स्मारकं
चित्रदर्शनम् ॥

चित्रदेवी । स्त्री । महेश्वरायाम् ॥

चित्रप

चित्रनेत्रा । स्त्री । सारिकाविहगे ॥

चित्रपक्षः । पु । तित्तिरिपक्षिणि ॥ चि-
तिरोषादितिख्याते पाण्डुसंज्ञकेष-
णे ॥ चित्रपक्षः कफहरो वातघ्नो घ्न-
यो प्रयुक्तः ॥

चित्रपटः । पु । छीट इति प्रसिद्धे वस्त्रे ॥

चित्रपत्रिका । स्त्री । श्लेषपुष्प्याम् ॥
कपित्थपत्र्याम् ॥

चित्रपद्मी । स्त्री । जलपिप्पल्याम् ॥

चित्रपदा । स्त्री । गोधापदीलतायाम्
॥ अनुष्टुप्सप्तकाष्टाक्षरादृष्टिविशे-
षे ॥ यथा । चित्रपदा यदि भौगौ
। यथा । यामुनसैकतदेशे गोपवधू
जलकेलौ । कसरिपो गतिस्त्रीणां
चित्रपदाजगद्व्यात् ॥ सवैया न्तर्ग-
तायामपिहसौ । यथा । सप्तयदा
भगणा परतो गुरुस्तगतो लघुको
जितदेश चित्रपदेति तदा युधि वि-
विक्रमतो धृतवैरिधराधिपकेश । सा
कथिता धिक्कमङ्गलपिङ्गलनागवरे
कह्याभिनिवेश गौडकुलोज्ज्वलघा-
रवधारय चेतसि हेयशक्तनरे-
वेति ॥

चित्रपर्णिका । स्त्री । चित्रपर्णीप्रभेदे
। विपण्याम् । दीर्घपत्रायाम् ॥

चित्रपर्णी । स्त्री । पुष्पिण्याम् ॥ चि-
त्रपर्णमल्लः । एककर्णेति छीट ॥ क

चित्रर

चित्रफोटावतायाम् ॥ जलपिप्पल्या-
म् ॥ श्लेषपुष्प्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥

चित्रपादा । स्त्री । सारिकापक्षिणि ॥

चित्रपिच्छक । पु । मयूरे ॥

चित्रपुङ्ख । पु । शरे ॥

चित्रपुष्पी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

चित्रपृष्ठः । पु । कलविद्धे । चटके ॥

चित्रफल । पु । चित्तल इति गौडप्र-
सिद्धे मत्स्ये ॥

चित्रफला । स्त्री । चिर्मिटायाम् ॥ म-
गेर्वारौ ॥ चिज्जिन्याम् ॥ वासीक्या-
म् ॥ कण्टकार्याम् ॥ फलरक्षाच-
इति गौड प्रसिद्धे मत्स्ये । राजघ्नीये
। फलक्याम् ॥ वृहदिन्द्रवारुण्याम् ॥

चित्रभानुः । पुं । अद्यौ । वैश्वानरे ॥
सूर्ये ॥ चित्रकटके ॥ भैरवे ॥ चित्रा-
भानवोऽस्य । क्षुब्धादित्वात् पूर्वप-
दादिति नगत्वम् ॥ घोडशेवत्सरे ॥
अस्यफलम् । अथकामुद्रमाषाश्व-
न्यक्षविदर्शप्रिये । महाघर्षजायतेक-
वं चित्रभानौ वरानने ॥

चित्रभेषजा । स्त्री । काकोदुम्बरिणा-
याम् ॥

चित्रमृग । पु । वृषताखेसुगे ॥

चित्रमेखल । पु । मयूरे ॥

चित्रवोधी । पु । अर्जुनवृक्षे ॥

चित्ररथः । पु । सूर्ये ॥ मन्मथविशेषे ॥

चित्रचित्र

विद्याधरे ॥

चित्रचः । पु । कर्तुरवर्ते । किमीरे
॥ चि । तद्युक्ते ॥

चित्रचता । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

चित्रचा । स्त्री । गोरचीरुचे ॥

चित्रलेखा । स्त्री । असुरोविशेषे । वा

वासुरच्युताया जघाया सस्याम् ।

कुम्भायुतनयायाम् ॥ धूमिलचका

ष्टादशाक्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा ।

मन्दागन्ता नयरक्षयुता कीर्तिता

चित्रलेखा ॥ यथा । अङ्गे ऽमुष्मिन्

जमति मृगदृशां साररूपं यदासीदा

कृष्णेदं वज्रयुवतिसम् । वेधसा सा अ

धावि । नैतादृक्चेत् कश्चिद्विमु

ता मन्तरेणाच्युतस्य प्रीततक्षां नय

नयुगम भूचित्रलेखाङ्गतावामिति ॥

चित्रलोचना । स्त्री । सारिकायाम् ॥

चित्रवदाय । पु । बाठीनमस्ये ॥

चित्रवह्निक् । पु । वदायमस्ये ॥

चित्रवल्ली । स्त्री । मृगेर्वादी ॥ महे

न्द्रवारुण्याम् ॥

चित्रवीर्यः । पु । रत्नैरुडे ॥

चित्रशिखण्डिजः । पुं । वृहस्पतौ ॥

चित्रशिखण्डी जङ्गिराः ततोऽजातः ।

जनी० । पञ्चम्यामितिङः ॥

चित्रशिखण्डी । पु । सप्तर्षिषु ॥ यथा

॥ मरीचि रङ्गिरा अग्निः पुनः स्याः

चित्रा

पुनश्च । क्रतुः । वसिष्ठश्चेति सप्तैते

श्रेयाश्चित्रशिखण्डिनः ॥ चित्रशि

खण्डश्चूडाविशेषोऽस्येषामितिष्यु

तपस्याप्रत्येकं सप्तापि मरीच्यादय

श्चित्रशिखण्डिनः ॥

चित्रशिखण्डिमद्वतः । पु । वृहस्पतौ ॥

चित्रसर्पः । पु । मातुधाने ॥

चित्रसेनः । पुं । ब्रह्मपादजमसीशाख

कामस्यस्य चित्रगुप्तादिचितयान्तर्गत

मूर्तिविशेषे ॥ अयम्वमर्त्यलोचनस्य

विशेषकः । यथा । चित्रसेने महा

विद्यां मगलेतिगुरोर्नयम् । ब्रह्मा

सन्तोष्य पुत्रादीन् याचिन्वा प्राप्य

मन्त्रं त ॥ राज्यं चकार ह्युत्तमि

त्राङ्गदमधोगयः ॥ इत्याचारनिर्णय

तन्त्रम् ॥

चित्रा । स्त्री । आशुपर्व्याम् ॥ गोतु

ज्यायाम् ॥ सुभद्राधाम् ॥ इणिका

याम् ॥ मायायाम् ॥ सर्पविशेषे ॥

नदीविशेषे ॥ असुरोविशेषे ॥ म

नेर्वादी ॥ मण्डदूर्वायाम् ॥ सुतये

ष्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ वैदिकक

र्मविशेषे ॥ चतुर्दशे मन्त्रे ॥ अच

जातस्यकसम् । यथा । प्रतापसन्ता

पितृशुपयो ह्यो नये चापिविचि

त्रवासाः । प्रह्निकाले अहिं बध्ना

चित्रा बुद्धिर्विचित्रा खलुतस्यवासे ॥

चित्राङ्ग

अतिशयरीसंशयकपदशाचराष्ट-
 त्तिप्रभेदे ॥ यथा । चित्रानामच्छ-
 न्निच चेत् चयोमात्रकारौ । यथा ।
 क्रोमासी लीकालोका बद्धत कलि
 न्नात्मजान्ते खेचन्मुक्ताङ्गादरगुणस-
 'गुणसन् मूर्धुचित्रा । कसारतेर्मूर्ति
 स्तद्वन्मेहदिक्रीडतीय कोम्यःस्मर्गे
 मोक्षो वास्माद्विचते तन्मजानैरिति
 ॥ चित्र रूपमस्यस्या ॥ चित्रायां
 आसायाम् ॥ चित्रारेवतीरेचिगी-
 भ्यः स्त्रियां नचवाख्यो लुक् ॥ नाडी
 विशेषे ॥ सुषुम्णामूखदेवे चित्रा
 नाश्यासि । तस्मान्मध्येतु चित्रास्या
 नाडी सूक्ष्मातुवर्त्तत इतितन्ववच
 नात् ॥

चित्राङ्गी । स्त्री । सारिकायाम् ॥

चित्राङ्गुप । पु । श्लेषपुष्प्याम् ॥

चित्राङ्ग । पुं । चित्रके ॥ रक्तचित्रके ॥

सर्पे ॥ न । हिङ्गुले ॥ हरिताले ॥

चित्राङ्गद । पु । शान्तनुराजपुत्रे । च

न्रवर्गवीर्यपविशेषे । विचित्रवीर्य

भ्रातरि ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ ब्रह्मपाद

चमसीशाखकायस्यस्य चित्रमुत्तादि

पितयान्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥ अयस्या

घोलोकस्यविवेचक । अस्याघोगम

नकारण माचारनिर्णयतन्त्रे दृष्टव्य

म् ॥ चित्राण्यङ्गदानियस्य ॥

चिदाका

चित्राङ्गदस्य । स्त्री । व्यासदेवस्यजन-
 न्याम् । सत्यवत्याम् ॥

चित्राङ्गी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ कर्ण
 जलौकायाम् ॥

चित्राटीर । पु । चन्द्रे । विधौ ॥ च-
 यटाकर्णधर्मिच्छागास्यविन्दुभिरङ्कित
 भाले ॥ येनभासमङ्किततत्र ॥ च-
 यटाकर्णोपहारायहतच्छागास्यविन्दु
 पुं । इतिमेदिनी ॥

चित्राङ्गपुपः । पुं । चिताद्रपिटा इतिगौ-
 ष भाषा प्रसिद्धे पिष्टके । चरुवणे ॥

चित्रायसम । न । तीक्ष्णलोहि ॥

चित्रिणी । स्त्री । पद्मिण्यादिषतुर्विध
 स्त्रीषुमध्ये स्त्रीविशेषे ॥ मेर्यामीन

मन्त्रा । अस्यालक्षणात् । भवति इति

रसज्ञा नातिदीर्घा नखर्वा विषकृ

सुमसुनासां सिग्धदेहोत्पन्नास्त्री ।

कठिनघनकुचाश्चा सुन्दरी सा सुर्भी

षा सकल गुणविचित्रा चित्रिणी

चित्रवक्त्रेति ॥

चित्रेश । पु । चन्द्रमसि ॥

चित्रोक्ति । स्त्री । आकाशवायुस्याम् ॥

आश्चर्यकथने ॥

चित्रौदनम् । न । विचित्राक्षे ॥

चिदम्बरम् । न । जालास्यस्याने ॥

चिदाकाश । पुं । न । शुद्धात्मनि ॥

मादामैषो जगन्नीरं वर्षच्छेद्य

चिन्ता

या तथा । चिदाकाशस्य नोद्धानि
नैवास्माभ इतिस्थितिः ॥ चिन्ताका
श चिदाकाश माकाशश्चतुतीयक
म् । द्वाभ्यां शून्यतरं विद्विचिदाका
शं महामुने ॥

चिदात्मकः । चि । निर्विशेषस्फुरणमा
नस्वरूपे चिद्वैते ॥ बाध्यते जाग्र
तिस्वप्नः सुप्ते जाग्रच्च बाध्यते । चिद
वैतन्मु न कापि बाध्यते वास्तवस्त
तः ॥ चितो न बाधकां वैत चित्प्र
सादेन भासनात् । अबाध्यत्वाद्वास्त
वस्त चिद्वैतस्य सुस्थितम् ॥

चिदाभासः । पुं । बुद्धावात्मप्रतिबि
म्बे । जीवे ॥ योहिचराचरात्मकेषु
शरीरजातेषु निरत्यसन्निहित । चि
दभासतेस ॥

चिद्रसमूहः । चि । स्फुरत्सुखपरिते ॥

चिद्रूपः । चि । ज्ञानमये ॥ हृदयालौ ॥

चिन्तनम् । न । कर्त्तव्याकर्त्तव्यचिन्ता
याम् ॥ विचारे ॥ चितिसृष्ट्याम् ।

स्युट् । अन् ॥ स्मरणे ॥

चिन्तयन् । चि । ध्यायति ॥

चिन्ता । स्त्री । आध्याने । चिन्तने ।

सृष्ट्याम् ॥ आत्मीययोगश्चेन्मापा

यालोचनात्मिकार्यावुद्धौ ॥ दर्शन

सम्भोगयोः प्रकारभावनायाम् ॥ चि

त्ताचिन्ताद्वयोर्मध्ये चिन्तानामगरी

चिन्तिया

यसि । चिताद्वयति निर्जीवसजीवो
द्वयतेऽनया ॥ चिन्तनम् । चितिः
। चितिपूजीत्यङ् ॥ चिन्तयतेऽनया
वा ॥ कृतप्रागत्यघटते विद्यया क प्र
दातिच । इतिचिन्ता न कर्त्तव्या धन
स्यच धनस्यच ॥

चिन्तामणिः । पु । वाञ्छितप्रदे मन्त्रिवि
शेषे ॥ तस्मिन् यद्यच्चिन्तयते तत्त
च्चिन्तोपाधिकमेवावभासते नस्वरू
पतस्तथा ॥ स्पर्शमयौ ॥ यथाचि
न्तामणि सृष्ट्वा लोहं काञ्चनतां भ
जेत् ॥ ब्रह्मणि ॥ आयुरारोग्यमर्ज
श्चभोगांश्चैवानुषङ्गिकान् । इहाति
धायतां निरत्यसर्वकामप्रदे हरिः ॥
मन्त्रविशेषे ॥ याचायोगान्तरे ॥ स
हजस्थानगोभौमो भाग्यस्यसृष्टृ
स्यति । चिन्तामणि समाख्योयं का
तु सङ्कल्पपूरक ॥ बुद्धविशेषे ॥

चिन्तावेशः । न । मन्त्रयागृहे । द्वा
र्वटे ॥

चिन्तित । चि । कृतचिन्तने । मनसा
विचारिते ॥ यथा । यच्चिन्तितं त
दिहदूरतरं प्रयाति यच्चेतसानगणि
तंतदिहाभ्युपैति । प्रातर्भवासि व
सुधाधिपचक्रवर्त्ती सोऽहब्रजामि-
विधिने जटिलस्तपस्वीति ॥

चिन्तिया । स्त्री । चिन्तायाम् ॥

चिपिट

चिन्तोक्ति । स्त्री । चिन्तावचने ॥

चिन्त्य । चि । निरूपणीये । चिन्तितु
शक्य । विचारणीये ॥

चिन्त्यमान । चि । विचार्यमाणे ॥

चिन्न । पु । चीयाइति स्थातेऽन्विशे
षे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥चिन्मय । चि । चैतन्यरूपे ॥ चिन्मय
स्याद्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः ।
उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणोरूप
कल्पना । रूपस्थानां देवतानां स्त्री
पुसादिककल्पना ॥चिपिट । पु । चिउरा इति प्रसिद्धे-
खाद्यभेदे । पृथुके । घान्यचमसे ॥ शा-
क्य सतुषा आर्द्रा भृष्टा अस्फुटिता
स्त । कुट्टिता चिपिटो मोक्तास्ते स्मृ-
ताः पृथुका अपि ॥ शाक्योपायवनाद्या
याश्चिपिटो पृष्ठिबर्हना इति च ॥
अस्य भक्ष्यविधिनिषेधौ यथा । द्वि-
त्विन्नमन्न पृथुक शुद्ध देशविशेष
के । नाच्यन्तश्च विप्राणां भक्ष्ये
च निवेदने ॥ अभक्ष्य तस्य तीनाञ्च
विधवा ब्रह्मचारिणामिति ब्रह्मवैव-
र्तपुराणम् ॥ आर्द्रसस्याभ्योषे ॥ चि ।
पिडितविक्षृते ॥ पिच्छटे ॥ नासिका
यानते ॥ इनच्पिटच् चिकचिचेति
पिटच् प्रच्यय प्रकृतेश्चिरादेश्च ॥

चिपिटक । पु । चिपिटे । पृथुके ॥

चिरजी

चिपिटमिव । सन्नायाम् इवेति वा-
कम् ॥

चिपिटा । स्त्री । गुण्डासिनीटुणे ॥

चिप्प । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ यथा ।
नखमांस मधिष्ठाय वातपित्तञ्च
देहिनाम् । कुर्वाते दाहपाकौ चत
व्याधिं चिप्प मादिशेदिति ॥

चिमि । पु । शुक्लरोगे ॥ पट्टवृक्षे ॥

चिमिक । पु । शुक्लपक्षिणि ॥

चिमिचिम । पु । अर्शसोऽन्याविशेषे
॥ कण्डूविशेषे । स्पर्शप्रियतायाम् ॥चिरम् । न । सञ्वादि (१५) चिकले ॥
दीर्घकाले ॥ चि । तद्वति ॥

चिरकारी । चि । चिरक्रिये ॥

चिरकाश । पु । दीर्घकाले । दीर्घ
रात्रे ॥चिरक्रिय । चि । दीर्घरूपे । अतिविश-
न्नेन क्रियासम्पादके ॥ चिराक्रिया
यस्य ॥

चिरजीवक । पु । जीवकद्रुमे ॥

चिरजीवी । पु । काके ॥ विष्णौ ॥ जी-
वकद्रुमे ॥ शास्त्रमसितरौ ॥ अश्वत्या
मादिषु ॥ अश्वत्यामा वलि व्यासे
वनूमाश्च विभीषण । कूप परशुरा-
मश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥ चि । व-
हुकालजीविनि ॥

चिरजीवी । पु । विष्णौ ॥ काके ॥ जी-

चिरंजीव

मकं ह० ॥ आत्मनिष्ठ० ॥ त्रि । वि
रजीविनि ॥

चिरयुतः । पु । वैवने ॥

चिरयटी । स्त्री । प्राप्तवैवनायां पितृगे
हस्थायाम् । सुवासिन्याम् ॥ चिरे
ष्व अटति पितृगेहाङ्गर्तृगेहम् । अट
गतौ । अच् । पृषोदरादि । वयस्य
चरमइति स्त्रीप् ॥ तद्वयस्याम् । द्वि
तीयवयस्यायाम् ॥

किरान्तित्तोः । पुं । चिरायता इतिमसि
 द्वे भूनिष्ये । किरान्तित्तो ॥

चिरंजीव । चि । पुरातने । चिरमने ॥
चिरभन । चिरपत्तपत्तरिमिभनो
वक्तव्य ॥

चिरन्तनः । जि । बुरातने ॥ चिरैमवे
। सायचिरमिति व्युत्पुलौ । निपात
नान्मान्नसंज्ञं ॥

विरपाकी । पु । कपित्थे ॥

चिरपुष्प । पु । वक्राणां ऽ नमे ॥

चिरप्रसूता । स्त्री । बष्कवियद्याम् ॥ चि
रप्रसूता । सुसुपेति समास ॥

चिरम् । अ । बहुकाशार्थे । चिराय ॥

चिरमेही । पु । गहमे ॥

चिरंजीवः । पु । चित्ते ॥

चिरराजम् । न । दीर्घकाले ॥

चिरराजाय । अ । दीर्घकाले ॥ चिरा

राशय । अक्षप्रत्ययवेत्यभाजिति

चिराल

योगविभागाद्दत् । चिररानान्अय
ते । अय० । कर्मस्यस्य ॥

चिरलोकपितर । पुं भूनि । अग्निष्वात्ता
दिषु ॥ अग्निष्वात्ताद्येलोकेपितर
शिरवासिनः ॥

चिरवित्त्वः । पु । करञ्जवृक्षे ॥ चिरं
विस्तति । विसर्गभेदेने । बाहुल्यका
द्वये ॥

चिररुता । स्त्री । वष्कयिष्याम् ।

चिरकृतिका । स्त्री । वृष्कविग्रहाम् ॥

चिरस्य । अ । दीर्घकाले ॥ चिरमस्य
ति । अमु० । एतत् । संज्ञापूर्वकत्वा
दुक्तमावः । अ० ॥

चिरा । धी । बहुकालसंघ्यायाम् ॥

चिराटिका । स्त्री । श्वेतपुमर्नवायाम् ॥
पाताली इति गौडभाषाप्रसिद्धं चटि
कायाम् ॥

चिरात् । अ । दीर्घकाले ॥

शिरात् । पु । गरुडे ॥

चिरतिक्ते । पु । चिरतिक्ते ॥

चिराय । अ । दीर्घकाले ॥ चिरमय
ते । अय० । कर्मण्यण् ॥

चिरायुः । पु । विबुधे । देवतायाम् ॥

त्रि । चिरजीविनि ॥ चिरमायुर्यस्य

॥ भवति यदि मनः

रायुरित्यागम ॥

चिराय । पुं। शब्दादि (15) त्रिकर्षे ॥

चिञ्चि

चिरिः । पु । तोता इतिप्रसिद्धे मुक
घञिञि ॥

चिरेण । अ । चिरमित्यर्थे ॥

चिर्झटी । स्त्री । कर्कश्याम् ॥

चिर्झिट । पु । न । कर्कटी सस्ये ।

वेलसैध इतिसैधकचरी इतिचभाषा

प्रसिद्धाया सुचिचायाम् ॥ चिर्झिट म

धुररुचगुरुधितकफापहम् अनुष्ण

ग्राहि विष्टम्भि पकृतूष्णधितलम् ॥

चिर्झिटा । स्त्री । चिभ्रड इति भाषा
प्रसिद्धे चिर्झिटे ॥

चिञ्चिमिलिका । स्त्री । कण्ठीभेदे ॥ ख

द्योते ॥ चिद्युति ॥

चिञ्चमीलिका । स्त्री । चिञ्चिमिलिका
याम् ॥

चिञ्चिचिमा । पु । वाखियामडक इति
गौडभाषाप्रसिद्धे मत्ये । नलमी

ने ॥ चिञ्चिलसने । इगुपभात् कि

दिति इ । वीष्मायाचिञ्चम् । चि

चिचिचिचिचिचि मिमीते । माङ्गा

ने । आतइतिक । धृषोदरादि ॥

चिञ्चिविलासचिनेतिवा । चिञ्च०

। बाहुलकान् भक् ॥ चेङ्गो इतिगौ

डप्रसिद्धे मत्ये ॥

चिञ्चिचिञ्चि । पु । विखोसे ॥

चिञ्चिचिमी । पु । } वाखियामडक

चिञ्चिचिमी । पु । } इतिगौडप्रसि

चिञ्चि

हे चिञ्चिचिमे ॥

चिञ्चिमिलिका । स्त्री । चिञ्चिमिलिकार्थे ॥

चिञ्चिमीनक । पु । चिञ्चिचिमेमत्ये ॥

चिञ्चिमीलिका । स्त्री । चिञ्चिमिलि-
कार्थे ॥

चिञ्चिचिम । पु ।

चिञ्चिचिमि । पु ।

चिञ्चिम । पु ।

नलमीने । चि
चिचिमे ॥

चिञ्च । पु । आतायिनि । खभ्रान्तौ ।

चील इति भाषा ॥ चिञ्चति । चिञ्च

शैथिल्ये भावकरणेच । अच् ॥ क्लि

जनेचे ॥ चि । क्लिजनेचवति ॥ क्लि

जेचचुषा अय्य । क्लिजस्य चिञ्चपि

ल् लश्चात् चचुषीति चिलादेशो

लश्च प्रत्यय । चचुर्गत क्लेदरोग

चिञ्चश्चवाच्य । तद्योगाच्चचुस्तद्यो

गात् पुरुषोषीतिव्याख्यातार ॥

चिञ्चक । पु । लोभे ॥

चिञ्चभक्ष्या । स्त्री । इष्टविलासिन्याम् ॥

चिञ्चाम । पु । प्रसङ्गचौरे । गाठकटा

लुटेरा पिडाराज्वाचोर इत्यादि

भाषा ॥

चिञ्चि । पु । भूमध्ये ॥

चिञ्चि । स्त्री । चद्रवास्तुकशके । गौ

डवास्तुके । वयुआ इति प्रसिद्धे शा

के ॥ लोभे ॥ भिद्याम् ॥ चिञ्चति ।

चिञ्चशैथिल्ये । अच् । गौ । डीघ ॥

चीन.

चिविल्लिका । स्त्री । चुरचुपविशेषे ।

रक्तदलायाम् ॥

चिवु । पु । चिवुके । ओष्ठाधीभागे ।

ठोडि इति भाषा ॥ चीवति । चीय

ते वा । चीट्वादानसवरयथा ।

स्रगव्यादिच्छात् कु ॥ चिनेतिशो

भावा । प्राग्वत् ॥

चिवुकम् । न । चिवौ ॥ स्वार्थेकन् ॥

पु । मुचुकुन्दरुचे ॥

चिङ्गम् । न । लाङ्गने । लङ्गणे ॥ प

ताकायाम् ॥ चङ्गतेऽनेन । चङ्गप

रिकत्तने । वा०नक् उपधाया इत्त्व

च् ॥ लङ्वादि (१५) विकले ॥

चिङ्गकारी । वि । घोरदर्शने ॥ विधा

तिनि ॥

चिङ्गधारिणी । स्त्री । श्यामावतायाम् ॥

चिङ्गित । चि । अङ्गिते । चिङ्गवि-

शिष्टे ॥

चिङ्ग । पु । } गंधारी इति सर्वत-

चिङ्गक । पु । } प्रसिद्धे घृष्टे ॥ चिङ्ग

कोवातनिर्हारी श्लेष्मघ्नोधातुबुद्धि

कृत् । आग्नेयो विषवयस्यफल म-

त्यनिषूदनम् ॥

चीडा । स्त्री । चीडागन्ध इति गौड

प्रसिद्धेगन्धव्ये । दारुगन्धायाम् ॥

चात्कार' । पु । भयध्वनौ ॥

चीनः । पुं । देशविशेषे ॥ यथा । का

चीनक'

श्रीरक्तुसमारम्य कामरूपास्तुपवि

मे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशा-

चदक्षिणे ॥ मानसेशाद्वर्षपूर्वचीन

देशः प्रकीर्तित इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

तद्देशजे अनुष्ये । चीनदेशोद्भवे

पूर्वं क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालो

पादिनाशूद्वस्त्रमापन्ने दस्युपहवाच्ये

॥ आगमोक्ते सम्प्रदायविशेषे ॥ अ

शुकविशेषे । मखमख इत्याधुनिक

भाषाप्रसिद्धे बहुविधाङ्गतवस्त्रे ॥

चीया इतिप्रसिद्धे ग्रीष्मि विशेषे ॥

चीनक.कङ्गु भेदोक्ति सन्नेयः कङ्गु

वज्रुयै ॥ तन्तौ ॥ स्रगविशेषे ॥ न ।

पताकायाम् ॥ सीसके ॥ चिनेति

। चिञ्० बाहुलकानुनक् दीर्घश्च ॥

चीनक । पुं । चीया इति प्रसिद्धेवा

च्ये । काककङ्गौ ॥ कङ्गुन्याम् ॥ ची

नकर्पूरे ॥

चीनकर्पूर । पुं । चीनाकर्पूर इति मा

घाप्रसिद्धे कर्पूरविशेषे । कृत्रिमे ।

मेघसारे । धवले ॥

चीनजम् । न । तीक्ष्णलौहे ॥

चीनपिष्टम् । न । सिन्दरे ॥ चीनस

पिष्टम् ॥ सीसके ॥

चीनवङ्गम् । न । सीसके ॥

चीनाक । पुं । चीनिनाकर्पूर इति प्र

सिद्धे कर्पूरविशेषे ॥ चीनाकसंज्ञ

चीरका

कर्पूर कफचयकर' स्मृत । कुष्ठक
 ण्डूविषहर स्तथातिक्तरसश्च ॥
 चीनाकर्कटी । स्त्री । चिचकूटदेशप्र-
 सिद्धायां कर्कव्याम् । राजकर्कव्याम् ॥
 चीरम् । न । गोस्सने ॥ वक्षुविशेषे ॥
 रेखाभेदे ॥ लेखनभेदे ॥ चूडायाम्
 ॥ सीसके ॥ जीर्णवस्त्रखण्डे ॥ ची
 राणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति
 भिक्षा मिति भागवतम् ॥ वृक्ष-
 चि ॥ चिनोति । चिञ्० । मुसिचि
 मीना दीर्घश्चेतिक्न ॥
 चीरक । पु । विक्रियालेखे । विकार
 लेखने ॥
 चीरपत्रिका । स्त्री । चक्षुशाके ॥
 चीरपर्श । पु । शालवृक्षे ॥
 चीरभृत् । पु । तापसे ॥
 चीरि । स्त्री । नेत्राशुके ॥ इतिशब्द
 रत्नावली ॥
 चीरिका । स्त्री । भिक्ष्याम् । कच्छा
 याम् ॥
 चीरितच्छदा । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥
 चीरी । स्त्री । भिक्ष्याम् ॥ कच्छाटि
 कायाम् ॥ नेत्राशुके ॥ गौ० ङीष् ॥
 चीरकम् । न । चेंडर इति गौड प्र-
 सिद्धे फले ॥

चीरका । स्त्री । भिक्ष्याम् ॥ चीति
 रौति । रुशब्दे । बाहुलकात् कक ॥

चुक्र

चीर्ष । चि । शीलिते ॥ सञ्चिते ॥
 चीर्षपर्श । पु । निम्नागमे ॥ खर्जुरी
 भूरुहे ॥
 चील्लिका । स्त्री । भिक्ष्याम् । चीर्षाम्
 । चील्लिकायाम् । चील्ल्याम् ॥
 चीवरम् । न । भिक्षोर्बस्त्रे ॥ चिनोति
 । चिञ्चयने । छित्तरच्छस्त्रधीव
 रेत्थादिनाम्बरच् धातोर्दीर्घश्च ॥
 चीवरी । पु । वृद्धभिक्षुके ॥ मन्त्रार्थी
 यज्ञनि ॥
 चुक्कार । पु । सिङ्गनादे ॥
 चुक्र । पु । अन्ते ॥ अन्तवेतसे ॥ न ।
 चुक्रइति प्रसिद्धे अन्तद्रव्यविशेषे ।
 तिल्लडीके । वृक्षान्ते ॥ चुक्रा इति
 प्रसिद्धे पत्रशाके । अन्तवास्तुके । इ
 लान्ते ॥ चुक्र मत्स्यन्त मुष्णश्च दी
 पनपाचनं परम् । शूलगुल्मविवन्धा
 मवातक्षेपहरम् परम् ॥ वमितृष्णा
 म्यवैरस्यहृत् पीडावह्निमान्द्यहृत् ॥
 काञ्जिकप्रभेदे । रसान्ते । सहस्रवे
 धे ॥ सन्धानविशेषे ॥ यथा । यन्म
 स्त्वादिशुचौ भाण्डे समुष्टौश्रका
 ञ्जिकम् । धान्यराशौ चिरात्रस्थशु
 क्तचुक्रतदुच्यते ॥ द्विगुण गुडमध्वा
 रनालमस्तुक्रमादिहेति परिभाषा
 ॥ चकते ऽनेन चक्यतेवा । चक
 टसौ प्रतिघातेच । चक्रिरम्योरुच्यो

चुकी

पधाया इतिरक् ॥

चुक्रकम् । न । चूका इतिप्रसिद्धेशाके ॥

चुक्रफलम् । न । वृक्षान्ते ॥

चुक्रवास्तूकम् । न । चुक्रे । चूका इति
भाषा ॥

चुक्रशकम् । न । शकविशेषे ॥ चुक्रश
कमतिकोमलशिलापेषितकटुकतै
लसयुतम् । सैन्धवैलमरिचान्वित
पुनर्भोक्तुरेव हसनारसमयेत् ॥ चु
क्रांचुक्रतरं स्वादुषातघ्नपित्तघ्नत् स
रम् । रुच्यं खघुतरं पाकेसहन्ता
क सुरोचकम् ॥

चुक्रा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् । अलोणी
इति भाषा ॥

चुक्रान्ताम् । न । वृक्षान्ते ॥

चुक्रान्ता । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चिष्वा
याम् ॥ कार्ष्णिकप्रभेदे ॥

चुक्रिका । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ तिलि
याम् ॥ चकयति । चकय्यथने । च
किर्य्योरुच्योपधाया इति रक् । चु
क्रमिव । इवेप्रतिकृता धितिकन् ॥
कुचाङ्गेर्याम् ॥

चुकी । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चुक्रिकाया
म् । चूका इतिभाषा ॥ चुकील्ल
ल्लतरा स्वादी वातघ्नी कफपित्त
घ्नत । रुच्या खघुतरापाकेहन्ताके
नातिरोचनी ॥ गौरादिस्त्वान्डीष् ॥

चुम्बन

चुचुक । पु । न । चूचुके । कुचानने ॥

चुचू । पु । मुनिषसकशाके ॥

चुचु । पु । ब्राह्मणेन वैदेहयोषाया
मुत्पादिते सङ्करजातौ ॥ मेदान्धुचु
चुमङ्गनामारय्यपशुहिसनम् ॥ छु
च्छुन्दर्याम् ॥

चुचुरी । स्त्री । तिलिडीवीजैर्युते ॥

चुचुली । स्त्री । चुचुरीक्रीडायाम् ।
तिलिडीकास्थिभिर्युतक्रीडायाम् ॥

चुगटा । स्त्री । } कूपे ॥ कूपसमीपाऽ

चुगटी । स्त्री । } लज्जलाशये ॥

चुत । पु । } गुदद्वारे ॥

चुति । स्त्री । }

चुन्दी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

चुप्य । वि । मन्दगमनकर्त्तरि ॥ चो
पति । चुपमन्दायांगतौ । चुप. कि
ञ्चेतिदशपादीस्थपाठात् प ॥

चुत्रम् । न । मुखे ॥ चुम्बति । चुविष
क्रसंयोगे । कृमेन्द्रेतिरन् ॥

चुम्बक । पु । स्वतः प्रसिद्धे अयस्कान्ते
। लोहकर्षके । कान्तपाषाणे ॥

चुम्बको लेखन ग्रीतो मेदाविष
गरापह ॥ घटकोर्द्धवलम्बने ॥ वि
। बहुग्रन्थैकदेशके ॥ कामुके । चु
म्बनपरे ॥ धूर्त्ते ॥

चुम्बनम् । न । चूबना इतिप्रसिद्धे मु
खसंयोगे ॥ तस्य स्थानानि यथा ।

चुल्ल

मुखे स्तने ललाटे च कण्ठे च नेत्रयो
रपि । गण्डे च कर्णयोश्चैव कक्षोश्च
भगमूर्धसु ॥ चुम्बनस्थान मित्युक्त
विज्ञेय कामुकैरिहेतिका मशोऽसुम् ॥

चुरा । स्त्री । चौर्ये ॥

चुरी । स्त्री । उपकूपे । कूपसमीपस्था
ल्यजलाधारे । खेल इति भाषा ॥

चुलिआला । स्त्री । माचावृत्तप्रभेदे
॥ देहादलशेषे यदा पञ्चकलो वि
मलोद्भिन्निराजति । फलिपतिवृत्त
ति किञ्चित् । चुलिआलामिह ता
मनुगायति ॥ यथा । स्मितपटुकप
टविलोकिता रपहतमानसपङ्कजलो
चन । दृष्टिपथे भवितासिमम गोप
वधूजनशो कविमोचनेति ॥

चुलुक । पु । घनपङ्के ॥ प्रहृतौ ॥ भा
ण्डप्रभेदे ॥ न । माघसज्जनजले ॥

चुलुकी । पु । शिशुमाराकृतिमत्स्ये ॥

चुलुम्प । पु । बाललालने ॥

चुलुम्पा । स्त्री । छाग्याम् ॥

चुलुम्पी । स्त्री । शिशुमाराकृति
मत्स्ये ॥

चुल्ल । पु । क्लिबनेत्रे ॥ चि । तद्युक्ते ॥
क्लिब्रे चक्षुषी अस्य । चुल्लेति क्लि
बस्य चुल्लदेशे लक्ष्यप्रत्यय । च
चुर्गत क्लेदरोगशुल्लशब्दवाच्य । त
द्योगाच्चक्षुस्तद्योगात् पुरुषोपीति

चूडा

व्याख्यातार ॥

चुल्लकी । स्त्री । शिशुमारे ॥ कुण्डी
भेदे ॥ कुलान्तरे ॥

चुल्लि । स्त्री । चलहा इति प्रसिद्ध पा
कार्यमग्निस्थाने । अश्वमत्ते । उद्गाने
॥ चितायाम् ॥ चुल्ल्यते ऽव । चुल्ल
भावकरणे । इन् ॥ चुल्ल्यते ऽवाग्नि
र्धा । चुदप्रेरणे । बाहुलकात् लिक् ॥

चुल्ला । स्त्री । चितायाम् ॥ उद्गाने ।
चलहा इति भाषा । कृदिकारादिति
ङीष् ॥

चुल्ल । पु । न । वृक्षे । मांसपिण्डक
विशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ यन
सादिफलस्यासारभागे ॥

चूचुकम् । न । कुचाग्र । कुचानने ।
स्तनवृन्ते ॥ चूच्यते । चूचयाने । बा
हुलकादृक् । पृषोदरादित्वात् षस्य
च । चूचुइत्यथ्यक्त कायति पीयमान
म् । अन्येभ्योपीतिङ ॥

चूडक । पु । कूपे ॥ इति त्रिकाण्ड
शेष ॥

चूडा । स्त्री । वडभ्याम् ॥ शिखायाम् ।
जुटिकायाम् ॥ बाहुभूषणे ॥ अग्रे ॥
भूषणमात्रे । शिर शिख भूषणेषु
चूडेति यादव ॥ मयूरशिखायाम् ॥
कूपे ॥ दशसंस्कारान्तर्गतसंस्कार
विशेषे ॥ लघ्वादि (15) चिकले ॥ चू

चूर्ण

व्यते । चुडसमुच्छ्राये । भिदादिच्वा
दङ्दीर्घश्च ॥ यद्वा । चुद्यते । चुद०
। भिदादिच्वादङ् डच्चदीर्घश्च
निपातनात् ॥

चूडाकर्म्म । पु । दशसंस्कारान्तर्गतस
ंस्कारविशेषे । चैले । चूडाकरणे ॥
चूडामणि । पु । शिरोरत्ने ॥ काकचि
न्नाफले ॥ चूडायामणि ॥ उपरा
गविशेषे ॥ यथा । सूर्यवारेरवेग्रास
सोमवारेविधोर्ग्रह । चूडामणिरि
तिख्यातस्तथानन्तफललभेदिति ॥

चूडालम् । न । दृष्टान्ते ॥

चूडालम् । न । भक्तके ॥ वि । चूडा
युक्त ॥ चूडाऽख्यस्य । प्राणिस्थादा
तेनलजन्यतत्त्वसाम् ॥

चूडाला । स्त्री । उच्चटायाम् ॥ अतगु
ञ्जायाम् ॥ नागरमुञ्जायाम् ॥ लज
न्नाट्टाम् ॥

चूडावान् । वि । चूडायुक्ते ॥ पञ्चम
तुम् ॥

चूत । पु । आम्रवृक्षे । रसाले ॥ चो
प्यतेष्व । चूषपाने । क्त । पृषोद
रादि ॥ च्योततिरसमितिवा । च्यु
तिरुच्चरणे । अच् ॥ गुह्यद्वारे ॥

चूतक । पु । आम्रे ॥ कृपके ॥

चूर्ण । पु । न । सम्प्रेषणेनजातेरजसि ।

चूरण चूर्ण चून चूर इत्यादिभाषा

चिषा

प्रसिद्धे । चोदे ॥ तल्लक्षणादि यथा
। अत्यन्तशुष्क यद्दृश्य सुपिष्ट वस्तु
गालितम् । तत्स्याच्चूर्णं रज चोदस्त
न्माषाकर्म्मसंस्मिता ॥ चूर्णेगुड समो
देय शर्कराद्विगुणामता । चूर्णे तु
भर्जितं हिङ्गुदेय नोत्क्रोदकृद्भवेत्
॥ लिङ्गे चूर्णं द्वै सर्वैर्घृताद्यैर्द्विगुणो
न्मितै । पिबेच्चतुर्गुणैरेव चूर्णमा
लोडितद्वै ॥ चूर्णावलेपगुटिका
कल्काना मनुमानकम् । पित्तघात
कफातङ्गे चिष्येकपञ्च माहरेदिति
भावमिच्छ ॥ चूर्णाषधस्त्वपूर्वावीर्ये
पञ्चत्रयपर्यन्तं तिष्ठति ॥ धूलौ ॥ चूना
इति प्रसिद्धे चार विशेषे ॥ चूर्ण्यते
। चूर्ण्यपेषणे । चु० । एरच् ॥

चूर्णक । पु । सक्तुषु ॥ स्वार्थके चूर्ण
शब्दार्थे ॥ न । गद्यमभेदे ॥ यथा ।
अपाद पदसन्ता नो गद्य तत्तुत्रिधाम
तम् । चूर्णकोत्कलिका प्रायदत्तगन्धि
प्रभेदतः ॥ अकठोराक्षर स्वल्पसमा
स चूर्णकं विदुः । तत्तुवैदर्भरीति
स्य गद्य द्वयतर भवेत् ॥ भवत्युक्त
लिकाप्राय समासाद्यं दृढाक्षरम् ।
एतैकदेशसम्बन्धाद्दृत्तगन्धिपुनःस्तु
तम् ॥ तत्रचूर्णक यथा । सहि ज्ञया
णामेवजगतांगति परम पुरुषः पु
रुषोत्तमो दृप्तदानवभरेण भङ्गुरा

चूर्णी

क्लीं धरणीमवलोक्य कवचाद्वदय
 स्तस्या भारमवतारयितुं रामकृष्ण
 स्वरूपेणाश्रितो यदुवशे अवततारे
 ति ॥ पु । आमलकविशेषे ॥
 चूर्णकार । पु । चूनरी इति गौडभा
 षाप्रसिद्धे नटकन्यायापुण्ड्रकाज्जा-
 ते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥
 चूर्णकुन्तल । पु । शिरस्थे क्षुद्रकुन्तले
 । अलके ॥ चूर्णस्य कर्चुरादिचोदस्य
 कुन्तल ॥
 चूर्णखण्ड । पु । न । कर्करे । कङ्कर-
 तिकाकर इति च भाषा ॥
 चूर्णदासी । स्त्री । पिष्टकारिण्याम् ।
 पिसनहारी इति भाषा ॥
 चूर्णपारद । पु । हिङ्गुले ॥
 चूर्णशाकाङ्ग । पु । गौरसुवर्णशके ॥
 चूर्णा । स्त्री । वासयोगे । पटवासादि
 चोदे । निवासयुक्तिषु । सुगन्धिचू-
 र्णे ॥ चूर्णते । चूर्ण° ॥ घञ् ॥
 चूर्मि । स्त्री । पातजले महाभाष्ये ॥
 कपर्दके ॥ शतसङ्ख्यककपर्दकेषु ॥
 चूर्णस्यकरणम् । तत्करोतीति गण्य
 न्तादचव् ॥ यद्वा । चरणं चोरणवा । घृ-
 णि पृश्निपाठिर्णचूर्णिभूर्णि इति साधुः ॥
 चूर्मिका । स्त्री । सक्तुषु ॥
 चूर्मित । चि । सवलिते ॥ कृतचूर्णे ॥
 चूर्मी । स्त्री । महाभाष्ये ॥ कपर्दीक

चेटक.

शते ॥ कृदिकारादिति पक्षे डीष् ॥
 चूर्णीकृत । पु । महाभाष्यकारे । पत-
 जलौ ॥
 चूर्णीकृत । पु । गन्धविशेषे ॥ यथा ।
 गन्धचूर्णं गन्धपत्रं चूर्णं सुमनसां त-
 या । प्रशस्तगन्धयुक्तानां पत्रचूर्णा-
 नियानिच ॥ तानि गन्धाह्वयानि स्यु-
 सगन्ध प्रथमं स्मृत इति ॥ चि । कृ-
 तचूर्णे ॥
 चूल । पु । कपाटाघो भागान्तरे ॥
 चूलक । पु । केशे ॥
 चूला । स्त्री । गृहोपरिगृहे । चन्द्रशा-
 लायाम् ॥ चूलायाम् ॥
 चूलिकम् । न । घृतभृष्टसमितायाम् ॥
 चूलिका । स्त्री । हस्तिकर्णमूले ॥ चू-
 ल्यते ऽनया । चूलसमुच्छ्राये । स-
 न्नायामिति श्रुत् ॥ नाटकाङ्गे ॥
 चूषा । स्त्री । कक्षायाम् । गजमध्यव-
 न्धनरज्ज्वाम् ॥ चूष्यते पीयते पृष्ठ-
 मांसेनादृश्यतां नीयते । चूषपाने ।
 कर्मणि घञर्थे क ॥
 चेकितान । पु । वृषविशेषे ॥
 चेठ । पु । दासे ॥ चेठति । चिटपर-
 प्रेष्ठे । अच् ॥
 चेठक । पु । दासे । भृत्ये ॥ चेष्ठते ।
 चिट° । कृजादिभ्यो वुन् ॥ उपपत्ति-
 नायकविशेषे । सन्धानचतुरे ॥

चेतकी

चेटि । स्त्री । दास्याम् ॥ चेटति । चि
ट० । इन् ॥

चेटिका । स्त्री । दास्याम् ॥ स्वार्थे क ॥
करण्याम् ॥

चेटी । स्त्री । दास्याम् ॥ चेटति । चि
ट० । सर्वधातुभ्यङ् । कृदिकारादि
तिपच्चे ङीष् ॥ करण्याम् ॥

चेडिका । स्त्री । } चेडिकायाम् । दा
चेडी । स्त्री । } स्याम् ॥

चेत् । अ । यद्यर्थे । पञ्चान्तरे ॥ अस
न्देहे ऽपिसन्देहवचने ॥ यथा । सत्य
ञ्जेतुर्वाक्यमेव पितरो देवाश्च
योगिनी प्रीताचेत् परदेवताचय-
दिचे देदाः प्रमाणहिचेत् । ज्ञात्ती
यं यदि दर्शनं भवति चेदाज्ञाप्यमे
वास्तिचेत् स्वातन्त्र्या अपिकौशिका
श्च यदिचेत् स्यान्मेजयः सर्वदेति ॥
चेतति । चिती संज्ञाने । विच् ॥

चेतकः । त्रि । चेतनकर्त्तरि ॥ चेतय
ति । चिती० । खुल् ॥

चेतकी । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ चिरे
खा चेतकी ज्ञेयेति तस्यालक्षणा ॥
चेतकी द्विविधा प्रोक्ता श्वेता कृष्णा
च वर्णतः । षडङ्गजायता शुक्ला कृ
ष्णाश्चेकाङ्गजास्तृता ॥ काचिदास्वा
दभाषेण काचिज्ज्ञेयभेदयेत् । का
चित्स्वार्थेन दृष्ट्या ऽन्या चतुर्धाभे

चेतना

इयेच्छिवा ॥ चेतकीपादपञ्चाया
मुपसर्पन्ति ये नराः । भिद्यन्ते तत्
क्षणादेव पशुपक्षिमृगादयः ॥ चेत
कीतु धृता हस्ते यावत्तिष्ठति देहि
नः । तावद्भिद्येत वेगैस्तु प्रभावाच्चा
वसंशयः ॥ नृपादिसुकुमाराणां कू
शानां भेषजद्विषाम् । चेतकी पर
मा शस्ता हिता सुखविरेचिनी ॥
गौरादिह्वान् ङीष् ॥

चेतनः । त्रि । प्राणिनि ॥ पु । मनुष्ये
॥ आत्मनि । प्राणादिप्रवर्त्तके ॥ र
थादौ निवताचेष्टा चेतनेना ऽनधि
ष्ठिते । नट्टहा चेतनस्तेन प्राणादी
नां प्रवर्त्तकः ॥ चेतति । चिती० ।
नं० ल्यु ॥

चेतनकी । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

चेतना । स्त्री । सविदि । धियि । कु
ट्टौ ॥ स्वरूपज्ञानव्यञ्जिकायां प्रभा
यासाधारणकारणिकायां चित्तदृ
ष्टौ ज्ञानाख्यायाम् भगवतो विभूतौ
॥ चेतयते ऽनया । चित्तसञ्चेतने ।
चु० । ग्यासन्त्योयुष् । टाप् ॥ जी
वनाख्याम् ॥ चेतनानां सविष्ठानं स
नेदेहसुषेन्द्रियः । केशलोमनखा
ग्रान्त मलद्रवगुणैर्विना ॥

चेतनाख्यानम् । न । सर्वशरीरे ॥ ह
दये ॥

चेदिरा

चेतनीया । स्त्री । ऋद्धिनामौषधौ ॥

चेत० । न । चित्ते ॥ चित्ती० । असुन्
॥ पु । चैतन्य ॥ साक्षीचेता इति
श्रुते ॥चेतोऽंशु । पु । जीवे ॥ चेतसश्चैतन्य
स्य अश्रुरिव ॥चेतोऽसुख । पु । चैतन्यदीप्ताज्ञानद
क्षिप्रधाने प्राप्ते ॥ स्वप्नादिप्रतिबोध
चेत प्रतिद्वारीभूतत्वात् । स्वप्नो जा
गरितश्चेति प्रतिबोधशब्दितं चेतस्त
त् प्रतिद्वारभूतत्वं द्वारभावेन स्थित
त्वम् न हि स्वप्नस्य जागरितस्य वा सु
षुप्तद्वारमन्तरेण सम्भवेति तयो
स्तत्कार्यत्वात् अत सुषुप्ताभिमानो
प्राप्त स्थानद्वयकारणत्वात् चेतो
मुख्यपदेशभागित्यर्थः ॥चेदि । पु । देशविशेषे । चेदुरे । डा
हले ॥ पुभूम्नि । तद्देशस्ये । चेदय ॥चेदिपति । पु । उपरिचरवसौ ॥ चेदि
रानि ॥ चेदीनां देशविशेषाणां
पतिः ॥चेदिराट् । पु । शिशुपाले ॥ चेदिपुरा
ट् यस्य । सं० क्तिप् ॥ यदा । चेदी
नांराट् । अन्ये० क्तिप् । इतिकेचित्-
। वस्तुतस्तुसत्सुविधेति क्तिप् ॥चेदिराज । पु । शिशुपाले ॥ चेदीनां
देशविशेषाणां राजा । टच् ॥ उप-

चेलुक

रिचरवसौ ॥

चेली । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ इति ह
लायुध ॥चेलम् । वि । चेतस्यमात्रे ॥ चेतुयोग्य
म् । चिन्० । अर्हंकृत्यट्चश्चेति
योग्यतायामचोयत् ॥चेलम् । न । वस्त्रे ॥ वि । अधमे ॥ चि
लति चिल्यते वा । चिलवसने । चे
लति चेल्यते वा । चेलुगता । अच्
। घञ्वा ॥चेलकम् । न । चेलशब्दार्थे ॥ स्वा
र्थेक ॥चेलान । पु । चेलना इति गौडप्रसि
द्धे फलवताविशेषे । अल्पप्रमाणके ॥चेलान्न । पु । फलवताविशेषे । चि
वफले । अतापनसे । सुखाग्रे ॥चेलिका । स्त्री । चेली इति प्रसिद्धे
पट्टवस्त्रे ॥ यथा । सेव कृष्णस्य वनि
ता पीतशाटीपरिच्छदा । रक्तचे-
लिकवाच्छाशातकुम्भघनस्तनी ।
इति पाद्मेपाताखण्डम् ॥चेली । स्त्री । अधमायाम् ॥ गौरादि
त्वान् ङीष् ॥ चेलडितिपचादैटि
त्वान् ङीप्वा ॥

चेलीमः । पु । बालियाख्यमीने ॥

चेलुक । पु । बुद्धिभिर्बुद्धिगणे । आम
खेरे ॥

चैत्य

चेष्टक । पु । रतिवन्धविशेषे ॥ यथा
। पादमेक हृदिन्यस्य इतरेणैवचेष्ट
येत् । कान्तः क्रोडे स्थितानारीवन्धो
यचेष्टकोमत ॥ वि । चेष्टाकर्त्तरि ॥
चेष्टा । स्त्री । कायपरिस्पन्दनादिरूपा
या क्रियायाम् । प्राणधर्मे ॥

चेष्टामाश्र । पु । प्रलये ॥

चेष्टितम् । न । गतौ ॥ चेष्टायाम् ॥

चरिषे ॥ त्रि । चेष्टान्विते ॥

चैकितान । पु । चिकितानस्पर्श
पत्ये ॥

चैकितानेय । पु । ब्रह्मदत्ताख्येऋषि
विशेषे ॥ चिकितानस्यापत्य चैकि
तान । तदपत्य युवाचैकितानेय ॥

चैकितायन । पु । दल्लभ्यगोत्रापत्य
त्वात् दाल्लभ्येऋषिविशेषे ॥ चिकि
तावनस्यापत्यम् । अण् ॥

चैतन्यम् । न । चेतमायाम् ॥ ब्रह्मणि
। सर्वभूतभौतिकप्रपञ्चाधिष्ठानप्रका
शे ॥ चैतन्य परमाणूनां प्रधानस्या
पिनेय्यते । ज्ञानक्रियेजगत्कर्त्तृदृ
श्येते चेतनाश्रये ॥ नेध्यतेवैशेषि
कै साख्यैश्चेतिशेष ॥ प्रकृतौ ॥ भा
वेस्वार्थेवाप्यञ् ॥

चैत्त । पु । विज्ञानस्तन्धातिरिक्तस्त
न्धामात्रे ॥

चैत्य । पुं । उद्देश्यपादपे । ग्रामादि

चैत्र

प्रसिद्धिहेतो महावृक्षे । देवतरौ
। देवावासे ॥ जिनविम्बे ॥ जिनसभा
तरौ ॥ बुद्धे । न । आयतने ॥ चि
ताचिह्ने ॥ बुद्धवेद्ये ॥ जिनसभाया
म् ॥ यज्ञस्थाने ॥ जनानां विश्राम
स्थाने ॥ देवस्थाने ॥ चित्यामिचि
त्येचेतिसाधु । चित्यायाद्दम् ।
तस्येदमित्यण् ॥

चैत्यगृहम् । न । चतुष्पथमण्डपे ॥

चैत्यद्रु । पु । अश्वत्याऽगमे ॥ प्रस्थात
वृक्षे ॥

चैत्यद्रुम । पु । अश्वत्यवृक्षे ॥ प्रसिद्ध
द्रुमे ॥ ग्रामादिसमीपे ख्यातवृक्षे ॥

चैत्यमुख । पु । कमण्डलौ ॥

चैत्यवृक्ष । पु । चैत्यद्रुमे ॥

चैत्योपराग । पु । कर्तृत्वादि सर्वप्र
पञ्चसम्बन्धे ॥ चैत्येन उपराग ॥

चैत्र । पु । मासविशेषे । चैत्रिके ।

मघौ ॥ अत्रजातस्यफलम् । सत्क
र्मशालो विनयो सुवेशो भोगी सु
खी स्यान्मधुरान्नभोजी । सत्सङ्ग
युक्ता द्विजदेवभक्तो भवेन्मनुष्योम
धुमासजन्मा ॥ चैत्रीपौर्णमास्यस्मि
न् । विभाषाफाल्गुनीत्यादिनापञ्चे
ऽण् ॥ अश्विनिशेषे ॥ चित्रागर्भजे
बुधपुत्रे सप्तर्षीपाधिपतौ सुरधरा-
जस्यपितामहे ॥ बुद्धिभिक्षुके ॥ न ।

चोच्च

मृते ॥ देवकुले । देउल इति गौ
डभाषा ॥ मृतकचैत्ये ॥

चैत्रक । पु । मधुमासि ॥ न । चिच
कस्यशाकादौ ॥

चैत्ररथम् । न । कुवेरस्योद्याने ॥ मे
रोः प्राच्यायेविक्रमभ्रैल सस्यम्-
लोद्याने ॥ चित्ररथेन गन्धर्वैश्च निर्द-
त्तम् । तेन निर्दत्तमित्यण् ॥

चैत्रावली । स्त्री । चैत्र्यापूर्णमायाम्
। मधूत्सवे । सुषसन्ते ॥

चैत्रिक । पु । चैत्रे । मधुमासि ॥ चै-
त्रीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गु-
नी अवगाकार्तिकी चैत्रीभ्य इति प-
ठेठक् । ठस्येक ॥

चैत्री । स्त्री । चैत्रपूर्णमायाम् ॥ चित्र-
यायुक्ता पौर्णमासी । नचत्रेण युक्त
काल इत्यण् । ततोऽडीप् ॥

चैद्य । पु । दमघोषात्मजे । शिशुपा-
ले ॥ चेदीनां जनपदानामयम् । ए-
वेत्कोशला जादाज्यङ् इति ज्यङ्-
॥ पुभूभिः । चेदिदेशोद्भवे । चेदिष ॥

चैलम् । न । मृदुवस्त्रे ॥ चेलति चेल्य-
तेवा । चेलगतौ । अच् घञ्वा ।
तत प्रचाद्यण् ॥

चोकम् । न । हेमाक्षायामूले ॥

चोच्च । पु । मीते ॥ चि । शुचौ ॥ स्व-
भावशुचा वरण्यादिदेशे ॥ दच् ॥

चोद्यम्

अभीक्ष्णे ॥ मनोज्ञे । चोखा इति
भाषा ॥

चोचम् । न । वल्के ॥ चर्मणि ॥ गुडच्छ-
चि ॥ त्वक्पचे । तेजपात इति भाषा ॥

प्रशस्तं चोचमस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥
चोटी । स्त्री । शय्याम् ॥ इति हे० ॥

चोड । पु । प्रावरण ॥ कञ्चुके ॥ पुभू-
भिः । देशविशेषे । चोडा ॥

चोदक । त्रि । प्रेरके ॥ चोदयति । चु-
दप्रेरण । हेतुमस्मिजन्तात् कर्मणि
ण्वुल् ॥

चोदनम् । न । प्रेरणे ॥

चोदना । स्त्री । विधौ ॥ चोदनाचोप-
देशश्च विधिश्वैकार्यवाचिन इति भ-
ट्टोक्तिः ॥ विधिवाक्ये । क्रियाया-
प्रवर्तकेवचने ॥ चोदना नाम लिङ्-
लोऽतव्यदादिशब्दव्यवस्थापितवि-
धिनिषेधरूपयजनादिक्रियाप्रवर्तकं
वचनमभिधीयते ॥ तर्जनायाम् ॥
प्रवर्तनायाम् ॥ प्रेरणायाम् ॥ शब्द-
भावनायाम् ॥ चोद्यते प्रवर्त्यतेऽन-
येति । युच् ॥

चोदनागुड । पु । कन्दुके ॥

चोदित । त्रि । प्रेरिते ॥

चोद्यम् । न । अद्भुते ॥ प्रश्ने ॥ पूवप-
च् ॥ चोद्यवा परिहारो वा क्रियता

द्वैतभाषया । अद्वैतभाषया चोद्य

चोरित.

नास्ति नापितदुत्तरम् ॥ वि । चो
दनाहं । प्रेर्ये । प्रेरणायोग्ये ॥ चो
दितुयोग्यः । अहंकृत्यदृक्चस्वेति
यत् ॥

चोपनम् । न । शनैर्गमने ॥ मौने ॥
चुपेल्युट् ॥

चोर । पु । स्तेयकर्त्तरि । तस्कारे ।
दस्यौ । प्रच्छन्नापहारिणि ॥ गन्ध
द्रव्यविशेषे ॥ कृष्णशक्याम् ॥ चोरय
ति । चुरस्तेये । पचायच् ॥

चोरक । पु । पृक्कायाम् । ग्रन्थिपर्णम
भेदे । भंडिउरइति नैपालभाषा ॥

चोरघात । पु । रात्राहस्तिविशेषे ॥
चोरंरुन्ति । हन० । कृत्यत्युटोबहु
लभिन्यण् ॥

चोरपुष्पिका । स्त्री । शङ्खिन्याम् ॥
चोरपुष्प्येव । स्वार्थेकन् ॥

चोरपुष्पी । स्त्री । शङ्खिन्याम् । के
शिन्याम् । सांखाहूली इति भाषा ॥
चोरद्वपुष्पमस्या रात्रिविकाशित्वा
त् । पाककर्णेति ङीष् ॥

चोरसायु । स्त्री । काकनासासता
याम् ॥

चोरा । स्त्री । चोरपुष्पग्राम् ॥

चोरिका । स्त्री । चौर्ये ॥

चोरित । वि । मुषिते ॥ चौर्यतेस्य ।
चुर० । क्त० ॥

चोषः

चोष । पु । कूर्पासके । स्त्रीणां कञ्चु
लिकाख्ये आमपदीनकञ्चुके ॥ चो
ल्यते ऽनेनवा । चुलसमुच्छ्राये । अ
च् घोवा ॥ चोला इति प्रसिद्धे पुंसो
वस्त्रविशेषे ॥ अधुना ताञ्जोर इति
प्रसिद्धे देशे । इविडतैलङ्गयोर्मध्ये
चोलदेश प्रकीर्तित । लम्बकणां
श्चते प्रोक्ता स्तङ्गेदो ऽवान्तरे भवे
त् ॥ चीनदेशस्येहदविशेष ॥ श्मश्रु
धारिणि वेदयागानधिकारिणि स्तेच्छ
विशेषे । पूर्वमय चचिय आसीत् स
गरोराजास्य धर्मनाश वेशान्यस्तस्य
चकार ॥ न । वसने ॥

चोलक । पु । बाणधारके । कवचे ॥
न । वत्कले ॥

चोलकी । पु । करीरे ॥ नारङ्गे ॥ कि
ष्कुपर्वणि ॥

चोलण्डुक । पु । शिरोवेष्टे ॥

चोलनम् । न । नागरङ्गे ॥ किष्कुपर्व
णि ॥ करीरे ॥

चोलहृद् । पु । चीनदेशीयसरोवि
शेषे ॥

चोली । स्त्री । कूर्पासके । अग्न्या इ
ति भाषा ॥ अल्पसोल गौरादिच्चा
न् ङीष् ॥

चोलोण्डुक । पु । शिरोवेष्टे । उष्णीचे ॥

चोष । पु । दाहविशेषे । पार्श्वस्थिता

चौपैया

निनेवसन्तापे ॥ चूषणेनेवपीडा
याम् ॥

चोष्य. । चि । इच्छुदण्डादौ । यद्वनै
निष्पीड्य रसांश्च निगीर्या ऽवशिष्ट
च्यज्यतेत चोष्यमुच्यते ॥

चोक्त । पुं । सिन्धुवारे । ज्योत्समे ॥
चौडम् । न । चूडाकरणकर्मणि ॥ चू-
डाप्रयोजनमस्य । चूडादिभ्यउपस
ङ्ख्यानमिच्छण् ॥

चौद्यम् । न । जलाशयविशेषे ॥ तज्ज
ले ॥ शिलाक्रीणं स्वयं श्वभ्र नीला
जनसमोदकम् । खतावितानसञ्च
न चौद्यमिच्छभिधीयते ॥ चौद्यव
ह्निकर नीर रुक्ष कफहर लघु । म
धुर पित्तनुदुरुच्य पाचन विशदस्मृ
तम् ॥

चौपैया । स्त्री । मात्रावृत्तविशेषे ॥ य
था । चौपैयावृत्त चित्रन्मात्र फण्यप
तिपिङ्गलभणितम् कुरुसप्ततुरङ्गम
मतिहृदयङ्गममन्तेगुरुमुपनीतम् ।
यदिदशवसुरविभिच्छन्दोविद्धि क्रि-
यतैयतिरभिरामम् सपदिस्तवसम
ये नृपति कवये वितरति ससदि
कामम् ॥ यथा । काखियकुलगञ्जन
दुरितविभञ्जनसज्जनरञ्जनकारी
गोवर्द्धनधारी गोपविहारीवृन्दावन
सम्भारी । हतदुर्जयदानवपाणि

च्युतिः

तमानवमुदिताखण्डलपाणी सङ्गत
गोपाणीनिधुवनशाली भवतुमुदे
वनमासीति ॥

चौर । पु । पाटञ्चरे । तस्करे ॥ चोर
पुष्पगोधौ ॥ सुगन्धे ॥ चोरणम् ।
चुरस्मेवे । अप्रच्ययात् । सत्रापूर्वक
त्वान्नगुण । चुराशीलमस्य । छत्रा
दिभ्योण ॥ चोरयववा । स्वार्थिक
प्रचाद्यण् ॥

चौरा । स्त्री । चोरपुष्पिकायाम् ॥
चौरिका । स्त्री । चौर्यं ॥ चोरस्य भा
व कर्मवा । मनोत्रादित्वाद् वुञ् ॥
चौर्यम् । न । चौरिकायाम् । स्तन्ये ॥
चोरस्य कर्मभावोवा । ब्राह्मणादि-
त्वात् ष्यञ् ॥

चौलम् । न । मुण्डनकर्मणि । चूडाक
रणे ॥

चौलुक्य । पु । राजर्षिविशेषे ॥ चुलु
कस्य शोचापत्यम् । गर्गादित्वात् य
ञ् ॥ चि । चुलुकेन कृते ॥

च्यवन । पु । भार्गवे ऋषिविशेषे ॥ न
। पतने ॥

च्युत । चि । क्षरिते । गलिते ॥ च्यूय
तेस्य । च्युङ्गता । क्त ॥ गत्यर्थी
कर्मकेतिकर्त्तरिक्तो वा ॥ चुटिते ॥

च्युताचार । चि । खलितव्रते ॥

च्युति । स्त्री । चरणे ॥ यथा । धैर्यच्यु

छगला

ति ॥ भगे । येनौ ॥ गुदद्वारे ॥
 च्युतोपल । पु । भ्रष्टरत्ने ॥ भ्रष्टपाषाणे ॥
 च्युप । पु । वक्त्रे । मुखे ॥ च्यवन्ते भा
 षन्ते ऽनेन । च्युङ् । अनेकार्थत्वा
 द्भाषणे । च्युव किञ्चेतिपः ॥
 च्योतत् । चि । श्रोतति ॥
 च्यौत् । पु । गन्तरि ॥ अण्डजे ॥ क्षी
 यपुण्ये । च्यवते । च्युङ् । जनिदे
 त्यादिना तण् ॥

छ

॥०००॥

छ । पु । छकारे ॥ छेदने ॥ चि । नि
 र्मले ॥ तरले ॥ न । गृहे ॥
 छग । पु । छागे । अजे ॥
 छगण । पु । न । करीषे । छाणा इ
 ति भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
 छमल । पु । छागे ॥ न । नीलवस्त्रे ॥
 छायते । छोछेदने । छोगुग्धस्वश्चे
 तिकलच् ॥
 छगलक । पु । छागे ॥ स्वार्थे क ॥
 छगलण्ड । पु । दक्षिणदेशे समुद्रसन्नि
 धौ प्रचण्डा देव्या स्थाने ॥
 छगला । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥
 छगलान्तिका । स्त्री । वृद्धदारकभेष
 जे ॥ छगलखेवान्त्रमस्या । गौरादि
 त्वान्डीष् । कन् । ह्रस्व ॥

छत्रम्

छगलान्त्री । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥
 छके ॥ छगलखेवान्त्रमस्या । गौरा
 दित्वान्डीष् ॥
 छगली । स्त्री । वृद्धदारकभेषजे ॥ छा
 गमातरि ॥
 छच्छिका । स्त्री । छाछ इतिप्रसिद्धे त
 क्रप्रभेदे ॥ छच्छिका सरहोन स्याद
 छाप्रचुरवारिका ॥ छच्छिका श्री
 तला लब्धो पित्तश्रमवृषाहरो ।
 वातनुत् कफकृत् सातु दीपनीलव
 णान्विता ॥ सरहोनम् दधि इति
 सम्बन्धः ॥
 छटा । स्त्री । दीप्तौ ॥ परम्परायाम् ॥
 छटाफल । पु । गुवाकवृक्षे ॥
 छटाभा । स्त्री । विद्युति ॥
 छत्र । पु । अतिच्छत्रे । मूलेन पत्रेण च
 वचाकारे वृक्षे । छातारियाविष छा
 तनाविष खरविष इति च गौडभा
 षा ॥ भूदण्डे ॥
 छत्रम् । न । आतपत्रे । छाता इति
 छत्री इति च भाषा ॥ अथाखलक्षणम्
 । निचितन्तु हंसपक्षैः कृकवाकुमयू
 रसारसानावा । दौकूलेन नवेन तु
 समन्ततश्चादित शुक्लम् ॥ मुक्ताफ
 लैः रूपचित प्रलम्बमाखाविलस्पटि
 कमूलम् ॥ षड्मुखशुद्धैर्म नवपर्वण
 गैः कदण्डन्तु ॥ दण्डार्धविस्तृतं तत्

छत्रधा	छत्रर
समाहृतं रत्नभूषितमुदग्रम् । नृप	र इति भाषा ॥
ते सदातपचं कल्याणपर विजयद	छत्रपत्रम् । न । स्थलपद्मे ॥ पु । भूर्ज
च ॥ युवराजनृपतिपत्न्यो सेनाप	वृक्षे ॥
तिदण्डनायकानाञ्च । दण्डोर्ध्वपञ्च	छत्रपुष्पक । पु । तिलकवृक्षे ॥
हस्त समपञ्चकृतोर्ध्व विस्तार ॥	छत्रभङ्ग । पु । नृपक्षये । नृपनाम्ने ॥
अन्येषा मुष्णश्च प्रसादपट्टैर्विभूषित	स्वातन्त्र्ये ॥ वैधव्ये ॥
शिरस्कम् । व्यालम्बिरत्नमाल छत्र	छत्रवृक्ष । पु । मुचुकुन्दे । पुष्पवृक्ष
कार्यन्तु मायूरम् ॥ अन्येषान्तुनरा	विशेषे ॥
णा शीतातपवारणन्तु चतुरस्रम् ।	छत्रा । स्त्री । मधुरिकायाम् । मिसौ
समवृत्तदण्डयुक्तं छत्रकायन्तु विप्रा	॥ अतिच्छत्रे ॥ धान्याके ॥ शिली
शाम् ॥ ई ॥ इति वाराह्यामेक स-	न्ध्रे ॥ छत्रमस्या अस्ति । अच् । छ
प्ततितमोऽध्याय ॥ ७१ ॥ विशेषोयु	त्राकारस्तवकत्वात् ॥ मञ्जिष्ठायाम्
क्तिकल्पतरौद्रव्य ॥ छादयति छा	॥ टाप् ॥
द्यतेऽनेनवा । छदन्नपवारणे । गद्य	छत्राक । पु । जालवर्गुरकेवृक्षे ॥ न ।
न्त । घृन् । इस्मन्त्रन्किषुचेतिह स्व	शिलीन्ध्रे ॥
॥ पत्रपात्रपवित्रेत्यादिलिङ्गानुशास	छत्राकी । स्त्री । रास्त्रायाम् ॥ छत्रमक
नात् पुस्त्वमपिबोध्यम् ॥	ति । अककुटिलायांगतौ । कर्म
छत्रक । पु । मत्स्यरङ्गखगे ॥ अतिच्छ	गद्यम् ॥
त्रे । रांगाकुलियाखडा इति गौड	छत्रातिच्छत्र । पु । छत्रातिच्छत्रायाम्
भाषा ॥ ईश्वरगृहविशेषे ॥ न । छ	। छत्रवत्तृणे । छत्राकारे जलोद्भवे
चार्थे ॥	सुगन्धाखट्वाविशेषे ॥
छत्रमुच्छ । पु । गुण्डतृणे ॥	छत्राधान्यम् । न । धन्याके ॥
छत्रचक्रम् । न । राज्ञां शुभाशुभ	छत्रिका । स्त्री । दिलीरे । शिलीन्ध्रे ॥
ज्ञानबोधके समयामृतोक्तेचक्रवि	छत्री । त्रि । छत्रवति ॥ मत्स्ये ईदनि
शेषे ॥	॥ पु । नापिते ॥
छत्रधर । पु । } छत्रस्यधारके । छा	छत्रर । पु । गृहे ॥ कुञ्ज ॥ छादयति
छत्रधार । पु । } याकरे । छाताधा	छद° । छत्ररच्छत्ररेत्यादिना

छद्म

छरच् । दस्यतकारो निपातनात् ॥

छद् । पु । पचे । पलाशे ॥ गरुति ।
पचे ॥ ग्रन्थिघर्णे ॥ तमालवृक्षे ॥ छ
द्यते ऽनेन । छद्० । शिजभावे पु
सिसन्नायामितिघ । छाद्यते ऽनेन
वा । छादेर्घ इति ह्रस्व ॥

छदनम् । न । पचे । पर्थे ॥ पचे ॥ पिधा
ने ॥ तेजपात इति प्रसिद्धे तमालपचे
॥ छद्यते ऽनेन । छद्० । आधृषाद्वेति
शिजभावपचे करणेल्यु ॥

छदपत्र । पु । भूर्जपत्रवृक्षे ॥

छदि । पु । छदिषि । छप्परइति छा
न इति चभाषाप्रसिद्धे ॥

छदिः । स्त्री । पटले । छानइति भाषा
॥ छाद्यति छाद्यते ऽनेनवा । छद्० ।
चु० । अर्चिषुचीतिइति । इस्मन्नि
तिह्रस्व ॥ छदि स्त्रियामेवेति लिङ्गा
वुशासनसूत्रम् ॥

छद्मजित । त्रि । व्याजलब्धे ॥ छद्मना
मिषेण जितो लब्ध ॥

छद्मतापस । पु । वैडालव्रतिके ॥

छद्म । न । कपटे । व्याजे । ग्राह्ये ॥
अपदेशे ॥ स्वरूपाच्छादने ॥ छाद्य
तेनेन । छद्० । चु० । मनिन् । इस्म
न्चन्क्षिषुचेतिह्रस्व ॥

छद्मिका । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

छद्मरः । पुं । छद्मरे ॥

छन्दः

छन्द । पु । वशे ॥ अभिप्राये ॥ विष
भेदे ॥ इच्छायाम् ॥ यथा । छन्द'
काम कर्मपापं भय स्यात् कर्मण्य' फ
लम् । अनर्थरूप चितय मद्भैते वी
द्यते नहि ॥ कर्मशब्देन धर्माधर्मा
वुच्येते ॥ छन्द्यते छन्दन वा । छदि
सवरणे इच्छायामपि । घञ् ॥

छन्द पर्ण । पु । मायामये ससारवृक्षे ॥
छन्दांसि छादनात् तत्त्ववस्तुप्रावर
णात् ससारवृक्षरक्षणाद्वा कर्मका
ण्डानि ऋग्यजुः सामलक्षणाणि ।
तानि पर्णानीव पर्णानियस्य । यथा
वृक्षस्य परिरक्षणाद्यानिपर्णानि भव
न्ति तथाससारवृक्षस्य परिरक्षणाद्या
नि कर्मकाण्डानि । धर्माधर्मतद्भेद
फलार्थत्वात् छन्दसाम् ॥

छन्दस्तुत् । पु । गरुडे । वैभतेवे ॥ छ
न्दोभि स्वाधयवै सौति । टुञ्० क्ति
प्तुक् ॥

छन्दः । न । वेदे ॥ स्वैराचारे ॥ अभि
लाषे ॥ नियताक्षरपादरूपेगायत्र्य
नुष्टुपादौ । गायत्र्युष्णिगनुष्टु-
बृतीपङ्क्ति त्रिष्टुब्जगतीषु सप्तसु ॥
पद्ये ॥ पद्यस्यलक्षणं यथा । पद्यं च
तुष्टुदी तच्च वृत्तजातिरिति विधा ।
वृत्त मन्त्ररसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृ
तामवेत् ॥ सममर्दुसमवृत्तं विषम

छन्दोभ

चेतितविधा । समंसमचतुष्पादं भ
वत्यर्द्धसमपुन ॥ आदिसृतीयवच
स्य पादसूर्यो द्वितीयवत् । भिन्न-
चिह्नचतुष्पाद विषमं परिकीर्तित
म् ॥ एषामर्थः । अक्षरसङ्ख्यात
मक्षरगणनया परिप्राप्त वृत्तमु
च्यते । मात्राकृता मात्रागणनयानि
र्याता जाति जातिसप्तका भवति
॥ सम समचतुष्पादम् । अर्द्धसमव
स्यप्रथम, पाद तृतीयेन पादेन तु
ल्यः । चतुर्थ पादे द्वितीयेन पादेन
तुल्यः । विषमं पृथक्लक्षणचतुष्पा
दम् । इति ॥ तत्तुनानाविधम् । त
स्य पिङ्गलादयो बहवोऽग्न्या सन्ति
॥ छन्दसां स्वच्छोदाहरणानि तत्
तत् स्थाने दृष्टव्यानि ॥ चन्दनम्
चन्द्यते ऽनेनवा । चदिभाङ्गादने
दीप्तौ च । चन्देरादेश्वर्यसुम् ॥
छन्दस्य । त्रि । इच्छयाकृते ॥ छन्दसा
निर्मित । छन्दसेनिर्मित इति यत् ॥
छन्दोग । पु । सामगे । सामवेदश्चे ब्रा
ह्मणे ॥ छन्दोगायति । गैश्चन्दे । गा
योष्टगिति षष्ठ् ॥
छन्दोगपरिशिष्टम् । न । कान्त्यायनमु
निकृते सामवेदिनां कर्मकोषके गो
भिलसूत्राणां परिशेषशास्त्रे ॥

छन्दोभङ्गः । पु । छन्दस पतने ॥ अपि

छर्दिका

माघं मघं कुर्याच्छन्दोभङ्गं त्यजेद्भि
राम् ॥

छन्दोविधिति । स्त्री । श्रुतच्छन्दसां प्र
त्यायके शास्त्रे ॥

छन्नम् । न । निर्जनस्थाने । रहसि ॥
छद्यतेऽस्य । छद० । त्त । आगमशा
स्त्रस्थानित्यस्मान्नेट् ॥ चि । छादिते
। ढका इतिभाषा ॥ छाद्यतेऽस्य । छ
द० । शिजन्त । वादान्तत्यादिना
साधु ॥

छमण्ड । त्रि । मृतपितृके । छोरा छो
री इतिछोकरा छोकरी इतिचभाषा
इत्युणादिकोषः ॥

छर्द्धम् । न । वमने ॥

छर्द्धन । पु । अचन्नुघराचसे ॥ नि-
म्बवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ न । वमने ॥

छर्द्दपनिका । स्त्री । कर्कश्याम् ॥

छर्दि । स्त्री । वमनरोगे । वमद्यौ ॥
छादयन्नामनंवेगै रर्दयन्नाङ्गमञ्जनैः
। निरुच्यते छर्दिरिति दोषोवक्रप्र
धावित ॥ छर्दयति । छृदीसन्दीपने
। शिजन्तादचद् ॥ कास आसोज्ज
रो हिक्का तृष्णा वैचिन्त्यमेवच । इ
होमस्तमकश्चेतिज्ञेयाश्छर्देरपद्रवा ॥

छर्दिका । स्त्री । उत्कासिकार्याम् । छ
र्दिषि ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥

छर्दिकारिपु । पु । चुरैस्त्रायाम् ॥ चि

छलम्

। छर्दिमे ॥

छर्दिम । पु । अरिष्टे । निम्बे । मासके ॥
छर्दिः । स्त्री । बमौ । वमने ॥ छर्दति
। कृदीसन्दीपने । अर्चिशुचीत्यादि
ना इति ॥

छर्दी । स्त्री । वमने ॥ आमाशयोत्को
भ्रमवाहि सर्वा श्चर्योमता लङ्गुन
मेवतस्मात् । विधीयते भावतजां
विनातु सशोधनं वा कफपित्तहारी
तिवैद्यकम् ॥ कृदिकारादक्षितन इति
छीष् ॥

छलम् । न । स्वखिते । कूटयुद्धादिना
युद्धमर्यादायाश्चलने ॥ छलनि । शा
ब्दे । व्याजे । स्वरूपाच्छादने ॥ ता
त्पर्यान्तरेण प्रयुक्तस्य शब्दस्याऽर्था
न्तरेण कथने ॥ तथाचाक्षपाद प्रणी
त छलम् । वचनविघातोऽर्थविक
ल्पोपपत्त्या छलम् । ५० ॥ अर्थस्य वा
अभिमतस्य योविकल्पोविरुद्ध क
ल्पोऽर्थान्तरकल्पनेति यावत् तदुप
पत्त्या युक्तिविशेषेण योवचनस्य वा
युक्तस्य विघातो दूषणं तच्छलमि
त्यर्थः । वक्तृतात्पर्याऽविषयार्थक
ल्पनेन दूषणाभिधानमिति फलितम्
। तात्पर्याविषयत्वम् विशेष्ये विशे
ष्ये ससर्गे वा ॥ यथा । नेपाळादा
गतोय नवकम्बलबन्नादित्यत्र नव

छाग'

सख्यापरस्वकल्पनयाऽसिद्धाभिधान
म् । प्रमेय धर्मत्वादित्यत्र पुण्यत्वा
र्थकल्पनया भागासिद्धाभिधानम् ।
वर्जिमान् धूमादित्यत्र धूमावयवे
व्यभिचाराभिधानम् ॥ तत्त्रिविध
वाक्छल सामान्यच्छलमुपचारच्छ
लम् ॥ ५१ ॥ छानम् । छोछेदने ।
दृषादित्वात्कल ॥

छलना । स्त्री । परप्रतारणायाम् ॥
छलित । पु । स्वखिते । छले ॥
छल्ली । स्त्री । विरुधि ॥ सन्ताने ॥ व-
त्कले । छात्र इति भाषा ॥ कुसुम
विशेषे ॥

छधि । स्त्री । शोभायाम् ॥ छधि ॥
क्षति असारम् । छो० । कृधिष्ट्वि-
च्छवीत्यादिना क्लिप्तन्तो निपातित
॥ छिनत्ति तमो वा । छिदिरद्वैधी
करणे ॥

छा । पु । श्रावके ॥ इत्येकाक्षर ॥

छा । स्त्री । छादने ॥

छाग । पु । वस्त्रे । छागलके । अजे ।
वर्करे । वकरा इति भाषा ॥ ततप
रीचोक्तायुक्तिकल्पवरौ भोजराज
न । नक्षत्राणां विभेदेन नराणां तु
गणत्रयम् । तेषां शुभाय निर्दिष्ट पशु
वस्तुत्रयवर्तौ ॥ वेकृष्णा । शुचयश्कागा
पशवो न्ये तथैव च । देवजातिनिवृत्त

छाग

सृज्यास्तेसर्वार्थोपसिद्धये ॥ येपीता
हरितावापिनरजाते रुदीरिता ।
ये शुक्लाश्चमहान्तोवारचोजाते शु
भप्रदा ॥ योमोहादयवा ज्ञानाव
लिमन्य प्रयच्छति । वधएवफलं तस्य
नान्यत् किञ्चित् फलभवेदिति ॥
अस्यमासगुणा । छागमास खघुनि
ग्य स्वादुपाक त्रिदोषनुत् । नाति
शोत मदाहिंसात् स्वादुपोनसनाश
नम् ॥ परबलकरच्यंष्टहय वीर्यव
र्द्धनम् ॥ अजायाअप्रसूताया मांस
पीनसनाशनम् । शुष्ककासेऽरुचौशो
षेहितममेश्वदीपनम् ॥ अजासुत
स्यवालस्य मांस खघुतरस्मृतम् । ह
वज्वरहर ओष्ठसुस्वादुबलद भृशम्
॥ मासनिष्कासिताण्डस्य छागस्य क
फकृत्रस । श्रोत शुद्धिकर वल्य मां
सद् वातपित्तनुत् ॥ दृढस्य वातल
रुच तथा व्याधिमृतस्य च । ऊर्ध्वज
बुविकार प्रच्छागमुण्डरुचिप्रदमिति ॥
* ॥ अथछागलक्षणम् । छागशुभाशु
भलक्षण मभिधास्ये नवदशाष्टदन्ता
स्ते । धन्या स्याप्यावेश्मनि सन्त्याज्या
सप्तदन्तास्ते ॥ दक्षिणपार्श्वे मण्डल
मसित शुक्लस्य शुभफलं भवति ।
कष्यनिभ कृष्णलोहितवर्णानांश्वे
तमतिशुभदम् ॥ स्तनवदवलम्बतेय

छाग

कण्ठेऽजाना मणि सविज्ञेय । एक
मणि शुभफलकृद् धन्यतमा द्वित्रि
मणयोये ॥ मुण्डा सर्वेशुभदा सर्व
सिता सर्व कृष्णदेहाश्च । अर्द्धासि
ता सितार्द्धा धन्या कपिलाद्धृक्कृष्णश्च
॥ * ॥ अथचतुर्थी कुट्टककुट्टिकजटि
खवामनानां क्रमेण लक्षण करोति ।
विचरति यूवस्याग्रे प्रथमं वाम्भौव
गाहते योऽज । सशुभ सितमूर्द्धा
वा मूर्द्धनि वा कृत्तिकायस्य ॥ सपृष
तकण्ठगिरावा तिसृषृष्टनिभस्ताम्रद
कृशस्त । कृष्णचरण सितोवा कृ
ष्णोवा श्वेतचरणोय ॥ य कृष्णाण्ड
श्वेतो मध्ये कृष्णेन भवतिपट्टेन ।
योवाचरति सशब्द मन्दश्च सशो-
भनश्छाग ॥ ऋष्यगिरोरुहपादो
योवाप्राक्पाण्डुरोऽपरेनील । स-
भवति शुभकृच्छाम श्लोकश्चाप्यत्र
गर्गीकृत ॥ तमाह । कुट्टक कुट्टिक
श्चैव जटिलो वामनस्तथा । तेच-
त्वार श्रिय पुत्रा नालक्ष्मीके वस
न्तिवै ॥ * ॥ अथाऽप्रशस्तानां लक्षण
म् ॥ अथाऽप्रशस्ता खरतुल्यनादा
प्रदीप्तपुच्छा कुनखा विवर्णा । निवृ
त्तकर्णद्विपमस्तकाश्च भवन्ति तेचा
सिततालुजिह्वा ॥ * ॥ अथ शुभलक्ष
णानि । वर्णं प्रशस्तै र्मणिभिः प्रयुक्ता

छागवा

मुण्डाश्च ये ताम्रविलोचनाश्च । ते
पूजिता वेश्मनि मानवाना सौख्या
नि कुर्वन्ति यत्र श्रियश्चेति ॥ पुरो
डाशे ॥ न । छागीदुग्धे ॥ क्वति ।
छो० । छायते छिद्यते वा । छापूख
डिभ्य किदिति गन् ॥ चि । छाग छा
ग्यो । सन्धनि ॥ मत्स्यविशेषे ॥ यथा
। श्वेतं सुपाकं समदीर्घवृत्तनि श-
त्कलं छागलकं वदन्ति । गले चिक
ण्ट किलतस्त्रपृष्ठे कण्ट सुपथ्यो रुचि
देवस्तप्रद इति ॥

छागण । पु । करीषाम्नी । गोठेकी
आग इतिभाषा ॥

छागभोजी । पु । वृके ॥ चि । छागभ
चके ॥

छागरथः । पु । अग्नौ ॥ छागोरथेऽस्य ॥
छागल । पु । छागे ॥ छागलएव । प्रज्ञा
द्यम् ॥ आचये च ऋषिविशेषे ॥ छाग
लस्या पत्न्यम् । विकर्णशुक्लच्छगला
दिपत्न्यम् ॥

छागलक' । पु । अजे । स्तुभे । वर्करे । छा
गे ॥ स्वार्थेक' ॥

छागलाद्यम् । न । भैषज्यरत्नावल्यक्ते
भिषजाद्यतविशेषे ॥

छागलान्तिका । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥

छागलान्त्री । स्त्री । वृके ॥

छागवाहन । पु । अग्नौ ॥

छाचक

छागिका । स्त्री । छाग्याम् ॥ स्वार्थेकः ।

केण इति ह्रस्व ॥

छागी । स्त्री । अजायाम् । छागमात
रि ॥ छागात् जातेरितिङीष् ॥

छागीदुग्धम् । न । अजाक्षीरे ॥ छागं क
षायं मधुर शीत ग्राहि पयो लघु
। रक्तपित्तातिसारघ्न चयकासज्वरा
पहम् ॥ अजानां लघुकायस्त्वानाना
हृष्यनिषेवणात् । नात्यम्बुपानाद्
व्यायामात् सर्वव्याधिहरंपय ॥

छात । चि । छिन्ने ॥ दुर्वले ॥ छायते
स्म । छो० क्त । छतिस्मवा । गत्य
र्थेतिक्त । शाक्योरन्यतरस्यामिती
त्वा भाव ॥

छात्र । पु । अन्तेवासिनि । शिष्ये ॥
गुरुदोषाच्छादनं कृत्रम् । तच्छील
मस्य । छात्रादिभ्योण ॥ न । मधुप्र
भेदे ॥ वरटा, कपिला पीता प्रा
योहिमवतोवने । कुर्वन्ति छात्रकाका
रंतज्जछात्रमधु स्मृतम् ॥ छात्रकपि
लपीतस्यात् पिच्छलशीतलगुरु
स्वादुपाक कृमिन्निवरक्तपित्तप्रमेह
जित् ॥ भ्रमटगमो हविषहृततर्पण
अगुणाधिकम् ॥

छात्रकम् । न । छात्रेमधुनि ॥ यथा ।

छत्राकारमुपटल सरघा पीतपिङ्ग
ला । या कुर्वन्तितदुत्पन्नमधुच्छा

छान्दोग्य

चकमीरितम् ॥ श्वित्रमेहकृमिघ्नञ्च
विद्याच्छात्र गुणोत्तरम् ॥

छात्रगण्ड । पु । पदाक्षविदि । श्लोका
अपदवेत्तरि ॥

छात्रदर्शनम् । न । हैयङ्गवीने ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥ शिष्यावलोकने ॥

छात्रादिनित्य' । पु । मठे ॥ छात्रोऽ
न्तेवासी आदिर्धेयां परिव्राजकचप
यकादीनाम् तेषानित्य ॥

छादनम् । न । दले । पत्रे ॥ आच्छाद
ने ॥ अन्तर्धाने ॥ पु । नीलान्नान
वृक्षे ॥

छादित' । चि । संदृते । आच्छादिते
॥ यथा । घनतरघनवृन्दैश्छादितौ
पुष्पवन्नाविच्छिन्नट ॥ छाद्यतेस्म । छ
द'वादान्तात्पक्षेसाधु ॥

छादिषेयम् । न । टुक् ॥ छादिषे इदम्
। छदिरुपधिवलेट्ठञ् ॥

छात्रिकः । चि । कापटिके । व्याजेन
अवहर्त्तरि ॥ छत्रनाचरति । ठक् ॥

छान्दस । पु । ओत्रिये । वेदाध्ययन
कर्त्तरि । वेदवेत्तरि ॥ छन्दोधीते
वेत्तिषा । पक्षे तदधीतेतद्देदेत्यण्
॥ छन्दसो व्याख्यानस्तत्र भवेवा । छ
न्दसेयङ्गा विन्यण् । यतितु छन्द
स' ॥ चि । छन्दस्सन्धनि ॥

छान्दोग्यम् । न । छन्दोगानां धर्मे आ

छायाप

त्राये समूहे च ॥ चरणेभ्यो धर्मवदिति
छन्दोगौक्थिकेतिष्य ॥ सामवेदो
पनिषदि ॥

छाया । स्त्री । आतपाभावे । भावानु
गायाम् । श्यामायाम् ॥ प्रतिविम्बे
॥ अर्कयोधिति । सत्ताप्रतिवृत्तौ ॥
पालने ॥ उत्लोचने ॥ कान्तौ ॥ स
च्छोभायाम् ॥ पङ्क्तौ ॥ तमसि ॥
अतिधृतिसत्तकेन विशाचरा वृत्ति
विशेषे ॥ यथा । भवेत् सैवच्छाया
तद्युगयुतास्याद्वादशान्ते यदा ॥
सैव मेघविस्फूर्जितैवेत्यर्थ । यथा
। अभीष्टजुष्टोयो वितरति लसदो
श्चारुशाखोज्ज्वल स्फुरन्नानारत्नस्त
वकिततनु शिवाशुकालम्बित । न
यस्माद्धिच्छाया मुपमतवताससा
रतीश्रुतप स्तनोतिप्रोत्ताप स जग
दवतात्कसारिकल्पद्रुम ॥ अति ।
छो० । श्यावधेतिण । आतोयुब् ॥
यदा । माछाससिभ्योय ॥ सादृश्ये ॥
छायाकर । चि । छवधारे । छाताधार
इतिभाषा ॥

छायातनय । पु । शनैश्चरे ॥ छायाया
स्तनय ॥

छायातरु । पु । स्थिरच्छायवृक्षे ॥

छायात्मज । पु । शनिग्रहे ॥

छायापथ । पु । आकाशे ॥ देवपथे ।

छिक्किका

नभ सरिति ॥ स्वातीपथे ॥ छाया
पथेनाम ज्योतिष्कमध्यवर्त्तिकश्च
त्तिरस्मीनोऽवकाशइतिमस्तिनाथ ॥
छायापुत्र । पु । मन्दे । शनौ ॥
छायापुरुष । पु । आकाशेदृश्ये नि
जच्छाया रूपे पुरुषे ॥ तदवलोकन
विधिर्धोगप्रदीपिकायां दृश्य ॥
छायाभृत । पु । चन्द्रे ॥
छायाभिन्नम् । न । आतपथे । छजे ॥
छायासुगंधर । पु । विधौ । चन्द्रे ॥
छायावृत्त । पु । छायाप्रधाने दृश्ये ॥
शक्रपार्थिवादि ॥
छायासुत । पु । शनौ ॥
छि । पु । गर्हायाम् ॥ इत्येकाक्षर-
कोष ॥
छिक्कनो । स्त्री । चवक्कात । नकछिक्क
नीतिश्रुतौषधौ ॥ छिक्कनी कटुका
ख्यातोऽप्येषा वज्रपित्तकृत् । वा
तरक्तवरीकुष्ठकृमिवातकफापहा ॥
छिक्कर । पु । सुगविशेषे ॥ मांसं छि
क्करज कृत्त माज्ये तप्ते सुभृष्टकम् ।
दधिसैन्धवहिङ्गाद्य सुधूलेनाति धू
क्षितम् ॥ कषाय मधुर स्वादु कफ
पित्तानिशापहम् । त्रिपाकेकटुक प्रो
क्तं विशेषेणामिवर्द्धनम् ॥

छिक्का । स्त्री च्युते ॥ छीकइतिभाषा ॥

छिक्किका । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥

छद्मम्

छित । चि । खूने ॥ छायेतेस्म । छो०
। क्त । शास्त्रान्यतरस्यामितीत्ववा ॥
छित्ति । स्त्री । छेदे ॥ छिद्रे ॥ छिद्यते
छेदन वा । छिदिर्० । छियांक्तिन्
॥ पु । करज वृक्षे ॥
छित्त्वर । चि । धूर्त्ते ॥ वैरिणि ॥ न ।
छेदनद्रव्ये ॥ छिनत्ति । छिदिर्० ।
छित्त्वरच्छत्तरेत्यादिनाप्वरच नि
पातनाहकारस्यत करो गुणा भावश्च ॥
छिद् । चि । छेदनकर्त्तरि ॥ छिनत्ति
। छिदिर्० । क्तिप् ॥
छिदकम् । न । वज्रे ॥
छिदा । स्त्री । छेदने । वैधीकरणे ॥
छिदिर्० । विदभिदादिभ्योङ् ।
टाप् ॥
छिदि । स्त्री । कुठारे ॥ शस्त्रे ॥ छिन
त्ति । छिदिर्० । इन् ॥ हगुश्रुपृकुटी
त्यादिनाह किदा ॥
छिदिरः । पु । पावके ॥ रज्जौ ॥ कर
वाले ॥ परन्वधे ॥ छिनत्ति । छिदि
र्० । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदी
त्यादिनाकिरच् ॥
छिदुर । चि । वैरिणि ॥ धूर्त्ते ॥ न ।
छेदनद्रव्ये ॥ छेदके ॥ छिनत्ति त
च्छीलः । छिदिर्० । विदभिदि
छिदे. कुरच् ॥

छिद्गर् । न । दूषणे ॥ रन्ध्रे ॥ निस्थं

छिन्नवे

छिन्नानुसार्यरे ॥ अवकाशे ॥ गर्ते
 ॥ अष्टमभवने ॥ छिद्रते । छिद्रमे
 दने । घञ् । यद्वा । छिद्यते । छि
 दिर्० । स्फायितस्वीतिरक् ॥
 छिद्रवैदेही । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥
 छिद्रान्तः । पु । नले । पोटागले ॥
 छिद्राफलम् । न । मायाफले ॥
 छिद्रित । चि । विद्धे । कृतच्छिद्रे । वे
 धिते । वींघा इति भाषा ॥ छिद्र
 तेस्य । छिद्र० अदन्त । क्त ॥
 छिन्न' । चि । कृत्ते । छाते । खूने । कृ
 तच्छेदने । काटा चीरा फाडा इति
 भाषा ॥ छिद्यतेस्य । छिदिर्० । क्त ॥
 छिन्नग्रन्थिनिका । स्त्री । त्रिपर्णिका
 याम् ॥
 छिन्नद्वैध । त्रि । अवस्थादिपरिपाकेण
 निवृत्तसर्वसंशये ॥
 छिन्नपत्री । स्त्री । अम्बुष्ठायाम् ॥
 छिन्नमस्ता । स्त्री । महाविद्याप्रभेदे
 । प्रचण्डचण्डिकायाम् ॥ छिन्नमस्त
 यस्या ॥ त्रि । छिन्नमस्तके ॥
 छिन्नरुह । पु । तिलकवृक्षे ॥
 छिन्नरुहा । स्त्री । अमृतायाम् । गुडू
 च्याम् ॥ छिन्नारोहति । रुह० । इ
 गुपधेतिक । व्यापेरिति ह्रस्व ॥
 शक्त्याम् ॥ स्वर्णकेतक्याम् ॥
 छिन्नवेशिका । स्त्री । पाठायाम् ॥

छेक

छिन्ना । स्त्री । छिन्नमस्तायां देव्याम्
 ॥ गुडूच्याम् ॥ इक्षुर्याम् । पुश्रुल्याम्
 ॥ क्षान्ताच्छिदेष्टाप् ॥
 छिन्नोद्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् । गिलो
 य इति विख्यातायाम् ॥
 छिलिहिण्ट । पु । पातालगरुड्यामो
 षधौ ॥ छिलिहिण्ट परवृष्य कफ
 म् पवनापह ॥ छिलिहिण्डोषि ॥
 कुच्छुका । स्त्री । कुच्छुन्द्याम् ॥
 कुच्छुन्दरी । स्त्री । गन्धमुख्याम् । कु
 छुदर इति भाषा ॥
 कुहम् । न । प्रतीकरणे ॥ रश्मौ ॥
 कुप । पु । श्रुपे ॥ स्पर्शने ॥
 कुरणम् । न । विलेपने ॥
 कुरा । स्त्री । सुधायाम् । चूर्णे । लेप
 नद्रव्ये । चूना इति भाषा ॥
 कुरिका । स्त्री । शस्त्रविशेषे । असिपु
 व्याम् ॥ कुरति । कुरच्छेदने । कुन्
 ॥ इगुपधेतिके कन् वा । इच्छम् ॥
 कुरित । चि । खचिते ॥ रञ्जिते ॥ रु
 धिते ॥
 कुरी । स्त्री । कुरिकायाम् ॥
 कूरिकापत्री । स्त्री । श्वेतायाम् ॥
 कूरी । स्त्री । कुरिकायाम् ॥ इति-
 भरत ॥
 छेक । त्रि । गृह्यके । गृहाश्रिते मृगे
 षचिण्णिष ॥ नागरे । विदग्धे ॥ छ

छेदित

ज'

ति छायेते वा । छे० । वा० छेकन् ॥

छेद' । त्रि । छेदनीये ॥ परिच्छेद्ये ॥

छेका । स्त्री । मत्तायाम् ॥

॥ छेत्तु शक्य । शक्तिनिष्ठचेति श

छेकानुप्रास । पु । अलङ्कारविशेषे ॥

क्याऽर्थेकृत्य ॥

सोनेकस्य सङ्घात् पूर्वं । अनेकस्य अ

छेमण्ड । पु । पितृहीने । छोडा छोरा

र्याद्यञ्जनस्य सकृदेकवार सादृश्य

इत्यादिभाषा ॥ इत्युयादिकोष ॥

छेकानुप्रास । उदाहरण यथा । त

छेलक । पु । छागे ॥

तो ऽ कणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपु श

छेलिका । स्त्री । आजायाम् । छा

श्री । दधेकामपरिचामकामिनी ग

ग्याम् ॥

यडपाण्डुताम् ॥

छलु । पु । सोमराज्याम् ॥

छेकोक्ति' । स्त्री । वक्तोक्तौ ॥ छेकाया

छेदिक । पु । चेतसे ॥ छिन्नप्रकृष्ट

उक्ति ॥

त्वात् छेदनिश्चयमर्थेति छेदादिभ्यो

छत्ता । त्रि । छेदनकर्त्तरि ॥ छिनत्ति

निश्चयमिति ठञ् ॥

। छिदृ० । टच् ॥

छोटिका । स्त्री । तर्ज्यन्मृदुमध्वनौ

छेदः । पु । खण्डे ॥ छेदने ॥ छेदनम्

। अङ्गुलिध्वनौ ॥

छिद्यते वा । छिदिदृ० । घञ् ॥

छोटी । पु । कैवर्त्ते । जाबिके ॥

छेदनम् । न । भिदि ॥ कल्पने । बह्वै

छोरणम् । न । परिस्थाने । छोडना

ने । कर्त्तने । अस्त्रेण विधाकरणे । छां

इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

गना काटना इति भाषा ॥ छिदि

छोखल्ल । पु । मातुलुङ्गे । टावानेबु

दृ० । ल्युट् ॥

इतिगौड भाषा ॥

छेदनीय । पु । कतकवृक्षे ॥ चि । छे

छोहारा । स्त्री । द्वीपान्तरखर्जूरिका

द्ये ॥ छेदितु योग्य । अर्थेकृत्यटच्

याम् ॥ खर्जूरी गोक्षनाकारा पर

श्चेति अनीयर् ॥

द्वीपादिहागता । जायते पश्चिमेदे

छेदवत् । चि । विच्छेदयुक्ते ॥

शे सा छोहारेतिकीर्त्यते ॥

छेदि । त्रि । छेत्तरि ॥ छिनत्ति । छि

दिदृ० । हृपिभिरुचिदृतिविदिच्छिदि

ज

कीर्त्तिभ्यश्चेति इन् ॥

॥०००॥

छेदितः । त्रि । छिन्ने ॥

ज । पु । जकारे ॥ ज्ञस्युच्चाये ॥ जन्म

जगत्

म् ॥ तातमावे ॥ जनार्दने ॥ वेगे
॥ भुक्तौ ॥ विषे ॥ मुरुमध्यमे (१५१)
॥ चि। वेगिते ॥ जेतारि ॥ जायते । ज
नी० अन्येभ्योपि दृश्यत इति उ ॥

जकुट । पु । मन्त्रया चले ॥ मुनि ॥

॥ न । वार्त्ताकुपुष्पे ॥

जक्षम् । न । भक्षणे ॥

जक्षि । स्त्री । भोजने ॥

जगच्चक्षु । पु । सूर्ये ॥

जगत् । पु । वायो ॥ चि। जङ्गमे ॥ न ।

विश्वस्मिन् । लोके । सचराचरे प्र

पञ्चभूते भोगोपयोगिपरिकरसहि

ते मायामये जन्तुचक्रे ॥ यथा । न

निरूपयितुं शक्या विस्पष्ट भासते

यथा । सामायेतीन्द्रजालादौ लो

का सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टं भाति ज

गच्चेदमशक्य तन्निरूपणम् । माया

मयजगत्तस्मादीक्षस्वाप्तवशातत

॥ यथा । यदुपते कगतामधुरापुरी

रधुपते कगताक्षरकोशश्चा । इति

विचिन्त्य कुक्ष्य मनस्विन न सदि

द जगदित्यवधारयेति रूपसनात

न गोस्वामिनौ ॥ गच्छति । गच्छ

गतौ । क्षुतिमभिजुहोतीनां देवेति

क्षिप्रिद्विच्छे गम कावितिमलोपे तु

किं जगत् जगती । वदातु वर्त्तमाने

पृषद्वृक्षमहज्जगच्छतुवच्चेति क्षुत्पा

जगद्

यते तदा उमिदचामिति मुनि ज
मन् जगन्ता विख्यादिवोधम् ॥ साम
विशेषे ॥

जगती । स्त्री । भुषने । लोके । जयति

॥ क्ष्मायाम् ॥ जने ॥ जम्बूद्वीपे ॥ वा

स्तुविशेषे ॥ कन्दोविशेषे । द्वादशा

चरायां दत्तौ ॥ गच्छति । गच्छ

वर्त्तमाने पृषदिति साधु । शतवङ्गा

वादुगतिश्चेति क्षीप् ॥ यदा । क्षुति

गमिजुहोतीनां देवेति क्षिप् । गम

कावितिमलोपे तुक् ॥

जगतीधर । पु । भूधरे ॥ जगत्त्या
धर ॥

जगत्कर्त्ता । पु । वक्ष्यति ॥ जगत्.
कर्त्ता ॥

जगत्पति । पु । परमेश्वरे । हिताहितौप
देशकवेदमयोत्तत्वेन सर्वस्य जगत्.
पावितरि ॥ जगतां पति ॥

जगत्प्रभु । पु । नारायणे ॥ जगत् ज
ङ्गमाजङ्गमम् तस्य प्रभु स्वामी ॥
बुहे ॥

जगत्प्राण । पु । समीरणे । वायो ॥ ज
गतां प्राण ॥

जगत्साक्षी । पु । सूर्ये ॥ जगतां साक्षी ॥

जगदम्बा । स्त्री । जगज्जनन्याम् । गौ
रीयम् । पार्वत्याम् ॥ जगतामम्बा ॥

जगदम्बिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

जगन्ना

जगदात्री । स्त्री । दुर्गाप्रभेदे ॥
 जगदाधार । पु । वायौ ॥ काले ॥ त्रि ।
 जगतामाश्रये ॥ जगताम् आधारः ॥
 जगदीश । पु । विष्णौ ॥ जगतामीश ॥
 जगद्गौरी । स्त्री । मनसादेव्याम् ॥
 जगद्वक्त्र । पु । वायौ ॥ जगतो वक्त्रयेन ॥
 जगद्योनिः । पु । सदाशिवे ॥ विधात-
 रि ॥ विष्णौ ॥ स्त्री । प्रकृतौ ॥
 भूमौ ॥ जगतो योनिः ॥
 जगद्रूपम् । न । नामरूपात्मके विश्व-
 स्मिन् ॥ अस्ति भाति प्रियरूप नाम
 चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यं चय ब्रह्मा
 रूपं जगद्रूपं ततो द्वयम् ॥
 जगद्वह्नी । स्त्री । धरिव्याम् ॥
 जगद्विनाश । युगान्ते ॥ जगता विना-
 शो यस्मिन् जगत्त्या विनाशः ॥
 जगन्नु । पु । जन्तौ ॥ वैश्वानरे ॥
 जगन्नाथ । पु । विष्णौ ॥ पुरुषोत्तम-
 स्त्रे ॥ उद्यानपीठस्थे भैरवे ॥ उद्या-
 ने विमलाक्षेत्रे जगन्नाथस्तु भैरवद्व-
 ज्यागमशास्त्रम् ॥ शास्त्रग्रामे हरेर्म-
 र्त्तिर्जगन्नाथश्च भारतम् । कलेर्दश-
 सहस्रान्तेययौत्यक्ताहरे पदमिति
 ब्रह्मवैवर्तम् ॥ वैशाखस्यामले पक्षे
 अष्टम्या पुष्ययोगतः । कृता प्रतिष्ठा
 भोविष्ठा शोभने गुरुवासरे ॥ कृता
 ब्रह्मवातिशेषः ॥ महापवित्रं हिहरे

जघन

निवेदितं नियोजयेद् यः पितृदेव-
 कर्मसु । तृप्यन्ति तस्मै पितरः सुरा-
 श्वः प्रयान्तिलोकं मधुसूदनस्येति म-
 हाप्रसादमाहात्म्यस्यं वचनम् ॥
 जगन्निवास । पु । जगतामाधारे सदा-
 श्रये परात्मनि ॥ जगतां निवासः ॥
 जगन्नु । पु । जगन्त्वर्थे ॥
 जगत् । पुं । कवचे । सन्नाहे ॥ जगता-
 गृह्यते । प्रातिपदिकाद्यान्त्यर्थ इति
 सिक् । बाहुलकादरः । आगर्ति ।
 अच् । पृषोदरादिर्बा ॥
 जगत् । पु । मदनद्रुमे ॥ मेदके । सु-
 राकल्के ॥ पितृमये ॥ चि । धूर्त्ते ।
 कितवे ॥ भृशं गच्छति गच्छते वा । ग-
 लच्छदने । यङ्लुगन्तात् अच् । स-
 ज्ञापूर्यकत्वाद्दीर्घः । इति न-
 दोर्घः ॥
 जग्धम् । त्रि । भुक्ते । भक्षिते ॥ अद्य-
 तेस्स । अदः । क्त । अदो जग्धिल्य-
 सिकितीति जग्धि । इकारउच्चारणा-
 यः । धत्त्वम् । भरो भरिसवर्णे ॥
 जग्धतृण । त्रि । भक्षिततृणे ॥ जग्ध-
 तृणमनेन ॥
 जग्धि । स्त्री । विघसे । भोजने । जे-
 मने ॥ अदनम् । अदः । स्त्रियांक्ति-
 न् । अदो जग्धिल्यप्ति किति ॥
 जघनम् । न । स्त्रियः श्रोणिपुरोभागे

जघन्य

॥ कटौ ॥ हन्यते । हन्ते, शरीराव
यवेद्वेचेत्यच् ॥ यदा । वक्र हन्ति ।
यङ्लुगन्तादच् । अनित्यमागमशा-
स्त्रमित्यभ्यासस्यनुगतोनुनासिका
न्तयेतिनुक्न ॥

जघनकूपौ । पु । कुकुन्दरयो ॥ द्विव
चनान्तोयमिति हलायुध ॥

जघनचपला । स्त्री । मात्राटत्तेष्वार्या
प्रभेदे ॥ यथा । प्राक्प्रतिपादितम
हं प्रथमेचरमेदलेतुचपलाया । ल
ज्जाश्रयेत सोक्ता विशुद्धीभिर्जघ
नचपला ॥ यथा । कृष्ण शृङ्गारपटु
र्यौवनमदचञ्चल सुललिताङ्ग ।
आसीद्ब्रजाङ्गनाना मनोहरोजघ
नचपलानामिति ॥

जघनेफला । स्त्री । काकेदुन्दरिका
याम् । कडम्बरी इति भाषा ॥ जघ
नेफनमस्या । अमूर्द्धेति सप्तम्या अ
लुक् ॥

जघन्य । वि । चरमे ॥ गर्हिते ॥ ह-
र्मार्थकामा सममेवसेव्या योह्येक
सक्त सजनेजघन्य ॥ अलो ॥ पु ।
शूरे ॥ न । मेहने । शिश्रे ॥ अलो
षा शतभिषा आर्द्रा स्वाति ज्येष्ठा
भरणी एषुनक्षत्रेषु ॥ जघनेभव ।
दिगादिस्वात् यत् शरीरावयवत्वा
दा ॥ यदा । कुटिल हन्यते । हन्ते

जङ्गल

यङ्लतादचोयत् । अनित्यमागम
शास्त्रमिति नुगतोऽनुनासिकान्त-
स्येति ननुक् ॥ जघनमिववा ।
शा०य. ॥

जघन्यज । पु । स्त्री । दृषले । शूरे ॥
चि । कनिष्ठे ॥ जघन्येऽवरकाले जा
त । सप्तम्यांजनेर्ह ॥ जघन्यात्त्या
ज्यात् जात । जनी० । पञ्चम्यामजा
ताविति ङ ॥

जघन्यभम् । न । जघन्यसंज्ञकेषु घ
ट्सु नक्षत्रेषु ॥ जघन्यश्चतुर्भम् ॥

जग्नि । पु । हननयोग्यास्त्रे ॥

जङ्गु । वि । घातके । हन्तरि ॥ हन्ति
। हन० । कुर्मश्चेतिचकारात् अन्य
तोपि कुर्वातेर्द्विस्त्वञ्च ॥

जङ्गम । वि । स्थावरेतरे । चरे । च
रिण्यौ ॥ वक्रगच्छति । गत्यर्थानां
नित्यकौटिल्यइति यङ्भृशार्थे वा
। षचाद्यच् ॥

जङ्गमकुटी । स्त्री । छप्ते ॥ वारिवा-
याम् ॥

जङ्गममुक्म । पु । प्रचारिपदातिसमू
हे । गत इति भाषा ॥

जङ्गमेतर । वि । स्थावरे ॥

जङ्गल । पु । न । पिशिते ॥ वि । नि
जनस्थाने ॥ वनप्रधानदेशे ॥

जङ्गल । पु । सेतौ ॥ रोधविशेषे ।

जङ्गल

जङ्गलाद्विख्याते ॥ इतिजटाधर ॥

जङ्गलम् । न । विधे ॥ इतिचिकाण्डशेष ॥

जङ्गल्यमान । वि । अतिशयेन हन्यमा
ने । भृशपीड्यमाने ॥

जङ्गल । स्त्री । प्रसूतायाम् । गुल्फोर्द्ध
जान्वधोभागे । टङ्गायाम् । टांग जा
घ इतिच भाषा ॥ जायस्ते रोमायय
स्याम् । जनी० । अच् । तस्य जङ्गल्य
॥ यद्वा । जङ्गल्यते कुठिल गच्छति
। हन्येयङ्कुगन्तात् अन्येभ्योपीति
ङ् ॥ ठाप् ॥

जङ्गलकरिक । वि । धावके । जाङ्गिके
। जङ्गलजीविनि ॥ जङ्गलसाध्यत्वादु
प्रक्षारात् गतिर्जङ्गल । सैवकरो रा
जदेयो भागु आकर श्रेष्ठोवा । ज-
ङ्गलकरोऽस्यास्ति । अतश्च निठनावि
त्तिठत् ॥ जङ्गलैव करीहस्ती यस्येति
वा । कन् ॥

जङ्गलायाम् । न । जङ्गलसन्नाहे । मङ्
चुये ॥

जङ्गल । वि । वेगिनि । अतिजवे ॥
अतिशयिता जङ्गलस्य ॥ सिद्धादित्वा
ल्लच ॥ पशुविशेषाणागणे ॥ हरि
यैणकुलार्थपृषतन्यङ्कुशम्बरा । रा
जीवोपिच मुण्डीचेत्याद्या जङ्गल
लसङ्गका ॥ हरिश्वास्तामवर्ण स्यादे
य । कृष्ण । प्रकीर्तित । कुरङ्गईष

जटा

ताम स्याद्वरिणा कृतिकोमहान् ॥

जटुष्यो नीलाण्डको लोके सरोभ
इतिकीर्तित' । पृषतश्चन्द्रविन्दु
स्याद्वरिणात्किञ्चिदल्पक । न्यङ्गर्वहु
विषाणोद्यशम्बरोगवयान् महान् ।
राजीवस्तुम्भगोक्षेयोराजीभि परि
तोहत ॥ योमृग शृङ्गहीन स्यात्
समुण्डीति निगद्यते ॥ जङ्गला
प्रायशः सर्वेपित्तक्षेमहरा । स्मृता
। किञ्चिद्वातकराश्चापि सघ्नोवका
वर्जना ॥

जङ्गलः । वि । जङ्गले ॥ अतिशयिते
जङ्गलस्य । पिच्छादित्वात् इलच् ॥
जज' । पु । योधे ॥ जजति । जङ्गल्युद्धे
। पञ्चाद्यच् ॥

जङ्गलपूक । वि । वाङ्माले ॥ पुन पुन
भृशवा गर्हित अपति तच्छील । य
जजपदशायङ् इत्यूक

जङ्गलभ्यमान । वि । गात्रविनामेन वि-
दारितमुखेपुरुषे ॥ इति कर्ममी
मांसा ॥

जटा । स्त्री । केशविकारे । लम्बकचे ।
व्रतिन शिखायाम् । सटायाम् ॥ जा
यते जन्यतेवा । जनेष्टन्लोपश्चेति
ठन् धातोर्न्यस्य लोपश्च ॥ मूले ।
शिफायाम् । जड इति भाषा ॥ मां
स्याम् ॥ वेदपाठविशेषे ॥ सामगा-

जटाका	जटुल
नोपकरणे ॥ रुद्रजटायाम् । शताव यीम् ॥ जटति । जटसङ्घाते । ऋच् । टाप् ॥ जटाअख्यस्याबा । अर्शसादच् ॥ जटाजूट । पु । जटासमूहे ॥ जटा नां- जूटावन्ध ॥ जटान्वाच । पु । प्रदोषे ॥ जटाटङ्ग । पु । शिवे ॥ जटायाठङ्को- यस्य ॥ जटाटीर । महादेवे । शिवे ॥ जटाधर । पु । महेश्वरे ॥ बृहमेदे ॥ ध रति । धृञ् । पचाद्यच् । जटानां ध र ॥ चि । जटाधारिणि ॥ जटाधर सन् जुहुधीह पावकम् ॥ जटामांसी । स्त्री । नलदे । मास्याम् । सुगन्धिद्वयविशेषे ॥ जटायु । पुं । अरुणपुत्रे सम्पाते क नीयसि दशरथसखे गृध्रविशेषे ॥ ॥ जटायति प्राप्नोति । या० म० कु० ॥ गुग्गुलौ ॥ जटायुध । पु । गुग्गुलौ ॥ जटायुः । पु । जटायौ ॥ गुग्गुली ॥ जटात्रायुरस्य ॥ जटाल । पु । कचूरे ॥ गुग्गुली ॥ मु- ष्कके ॥ वटे ॥ चि । जटाधरे । जटा वति ॥ जटाऽख्यस्य । प्राणिस्थादा- नोन्नजन्यतरस्याम् ॥ जटाखा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥ द्राप् ॥	जटाकान् । चि । जटिले ॥ जटावती । स्त्री । जटामांस्याम् ॥ जटावर्त्ती । स्त्री । गन्धमांस्याम् ॥ रुद्र जटायाम् ॥ जटि । पु । प्रचद्रुमे ॥ जटायाम् ॥ स मूहे । जटति । जट० सर्वधात्तुम्भ इन् ॥ जटित । चि । खचिते ॥ जटी । पु । प्रचाममे । पाकरि इति भाषा ॥ सर्वविशेषे ॥ चि । जटायुक्ते ॥ मत्तर्धे ब्री० इति ॥ जटिल । पु । जटावति ब्रह्मचारिप्रभे दे ॥ सिंहे । केशरिणि ॥ चि । जटा युक्ते ॥ यथा । यच्चिन्तिन तदिह दूर तर प्रयाति यच्चेत्तसा नगवितं तदि हाभ्युपैति । प्रातर्भवामि वसुधाधि पचक्रवर्त्ती सेह ब्रजामि विपिने- जटिल स्तपसीति ॥ जटाख्यस्य ।- पि० इत्यच् ॥ जटिला । स्त्री । जटामांस्याम् ॥ पिप्य ल्याम् ॥ वचायाम् ॥ दमनकहृत्ते ॥ राधिकाश्वश्याम् ॥ टाप् ॥ जटी । स्त्री । प्रचवृत्ते ॥ जटामांस्याम् ॥ कुदिकारादिति ङीष् ॥ जटुल । पु । पिप्लो । देहस्येवृणालक्ष्य णि । कस्यच इति भाषा ॥ जटति । जट० । बाहुलकादुलच् ॥

जडा	जतुपु
जठर' । पु । न । कुक्षौ ॥ पि । दृष्टे ॥ क र्कशे । कठिने ॥ जायतेऽस्मिन् ज न्तुर्मलोवा । जनेररष्ठचेत्यर । पृषो दरादि ॥	जडिमा । पु । जडतायाम् ॥ यथा । इ ष्टाऽनिष्टापरिज्ञान यत्र प्रश्ने च्चऽनु त्तरम् । दर्शनश्रवणाभावो जडिमा सोऽभिधीयते ॥ जडस्य भाव । इम निष् ॥
जठरनुत् । पु । आरग्वधे ॥	जडुक् । पु । जटुले ॥ जलति । जल । वा० उल्लङ्घ । उल्लयोरैक्यम् ॥
जठरामय' । पु । जलोदररोगे ॥	जतु । न । अलक्ते । साक्षायाम् ॥ जा यते । जनी० । फलिपाटीत्यु तोन्ता देशश्च ॥
जड । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पुरुषे ॥ यथा । इष्टवाऽनिष्टवा सुखदुःखवा न वेति योमोहात् । परवशगः समवेदिह नाम्ना जडसंज्ञक पुरुष इति ॥ वेदग्रह णासमर्थे । मूर्खे ॥ न । वारिणि ॥ सी सके ॥ त्रि । हिमग्रस्ते ॥ मूके ॥ अप्रचे । बुद्धिविकले ॥ अचिदात्मघ टादीनां यत्स्वरूपं जडहितत् ॥ अ नुद्यमे ॥ जनति घनीभवति । ज लघातने । अच् । उल्लयोरैक्यम् ॥	जतुकम् । न । हिङ्गुनि ॥ साक्षायाम् ॥ जटुले ॥ जल्लिख । इवेप्रतिकृतावि तिकन् ॥
जडक्रिय । त्रि । चिरक्रिये । दीर्घसू त्रिणि ॥ जडाक्रियाऽस्य ॥	जतुका । स्त्री । अजिनपचायाम् । च र्मचटिकायाम् ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । अन्याम् ॥ पर्यङ्गाम् ॥ मासवदेश प्रसिद्धे सताविशेषे । तिर्यक्फलाया म् । निशान्धायाम् । जनेष्टायाम् ॥ कनन्तात टाप् ॥
जडता । स्त्री । जाड्ये । सौमित्र्ये । अ पाठवे ॥ विरहदुःखेन जीवनमात्र स्थितौ ॥	जतुकारी । स्त्री । जतूकालतायाम् ॥ जतुकृत् । स्त्री । जय म । चक्रवर्त्तिन्या म् । गन्धद्रव्यविशेषे । चक्रवत् इति । षा ॥ जतुकरोति । क्तिप् ॥
जडभरत । पु । ऋषभपुत्रे । रात्रि ॥ यन्मान्नेद् भारतं वर्षमभूत् ॥	जटु । स्त्री । पर्यङ्गाम् ॥
जडा । स्त्री । शूकशिम्व्याम् ॥ भूम्या मलक्याम् ॥ अज्ञायाम् ॥ जडयति । तत्करोतीति भिजन्तात् अच् । टाप् ॥	जटुनी । स्त्री । चर्मचटिकायाम् ॥ जटु । पु । नये । शूतोपकरण विशेषे । पाशकगुटिकायाम् ॥

जनक

जतुमहि । पु । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ यथा

। सममुत्सन्नमरुज मण्डलकफर

क्तजम् । सहज खल्लचैकेषां खल्लो

जतुमणिश्चस ॥ इतिनिदानम् ॥

जतुरस । पु । अलक्तके ॥

जतूका । स्त्री । अजिनपत्रायाम् ॥ ज-

नीवृक्षे । चकवत इतिभाषाप्रसिद्धे

॥ जायते आरोग्यमनया । जनी०

। उलूकादयश्चेति निपातनात् कचि

दकिङ्कित्यपिनलोप ॥

जबु । न । स्कन्धकचयो सन्धौ । कण्ठ

स्त्राघोभागे स्थितयोरस्त्रोः ॥ कच

योर्वक्षस सन्धी जवुणी समुदाहृते

॥ जायते बाहुरस्मात् । जनी० । ज

वर्वादिच्चात् कप्रत्ययेनकारस्यत-

कारश्च ॥

जक्षश्मकम् । न । शिखाजतुनि ॥

जन । पु । लोके ॥ पृथग्जने । पामरे ॥

आखीयविवेकहीने ॥ महर्लोकोर्द्ध

लोके ॥ जनेऽष्टकोव्यवच्छिन्न पि

तृजङ्गुजनाश्रय ॥ जनन जन, जन्म

। भावेघञ् । जनिषधोश्चेतिनट्टि

॥ समुद्रस्य दैत्यविशेषेषु ॥ शार्करा

क्ष्ये मुनौ ॥

जनक । पु । पितरि ॥ मिथिषा-

धिषेविदेहे ॥ कारणे ॥ जनयति ।

जनोप्रादुर्भावे । खुल् । जनिवह्नी

जनी

श्चेतिनट्टि ॥ पि । उत्पादयितरि ॥

जनकतनया । स्त्री । } सीतायाम् ॥

जनकनन्दिनी । स्त्री । }

जनकराजकूप । पु । तीर्थविशेषे ॥

जनकमुता । स्त्री । जानक्याम् ॥

जनकात्मजा । स्त्री । श्रीरामपत्न्याम्

। सीतायाम् ॥ जनकस्य आत्मजा ॥

जनकारी । पु । अलक्तके ॥ नान्तोऽ

यम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

जनङ्गम । पु । चण्डाले ॥ अधार्मिका

न् जनान् गच्छति । जनेभ्यो गच्छ

तिवा । गमश्चेति खच् मुमागम' ॥

जनता । स्त्री । जनानां समूहे ॥ ग्राम

जनवन्धुभ्यस्तल् । तलन्त स्त्रियाम्

॥ जनत्वे ॥ भावेतल् ॥

जननम् । न । वशे ॥ जन्मनि ॥ जन्यते

। जनी० जनजनने वा । गयन्त' । क

र्मखिल्युट् ॥ दीक्षयाध्वरेय जमान

स्यजन्मनि ॥ पुनर्वा एतमृत्विजो गर्भं

कुर्वन्ति ये दीक्षयन्तीत्यादिश्रुते ।

मातुरग्रेऽधिजनन द्वितीय भौजिव

न्यने । तृतीय यच्चदीक्षायाद्विजस्य

श्रुतिचोदनादितिमनुस्मृतेश्च ॥

जननि । स्त्री । जनीनामगन्धद्रव्ये ॥

जननी । स्त्री । मातरि । प्रस्वाम् ॥ द-

यायाम् ॥ कटुकायाम् ॥ मञ्जिष्ठा

याम् ॥ अलक्तके ॥ जटामीक्षाम् ॥

जनलो

जनीनामगन्धद्वये ॥ जनयति । ज
नी० कृत्यस्युटे बहुलमिति स्युट् ।
टिष्ठान् डीप् ॥

जनपद । पु । देशे । नीयति ॥ जन.प
पदं वस्सु यच ॥ जने ॥

जनपदी । पु । जनपदस्वामिनि ॥

जनप्रवाद । पु । कौलीने । वचनीय
तायाम् । लोकाप्रवादे ॥

जनप्रिय' । पु । धान्यके ॥ शोभाजने
॥ चि । जनानां प्रीतिविषये ॥

जनमेजय । पु । परीक्षितराजस्य पुत्रे
। मारीक्षिते ॥ पुरुराजपुत्रे ॥ जममे
जयति । गयन्तादेजे कर्त्तरि खञ् ।
जनसमुत्साहम् ॥

जनयिता । पु । ताते । पितरि ॥ जनय
ति । जनी । कृष् ॥

जनयिषी । स्त्री । जनन्याम् । मातरि
॥ कृजन्तात् । कजेभ्यो डीप् ॥

जनरव' । पु । लोकवादे ॥ यथा । परी
वाद स्तथो भवति वितथोवापि म
हतां तथा प्युच्चैर्धात्रां हरतिमहि
मान जनरव । तुलोत्तीर्णस्यापि प्र
कटनिहतशेषतमसो रवेस्तादृक्-
तेजो नहिभवति कन्यां गतवत् ॥
इति लक्ष्मणसेन ॥

जनलोक' । पु । महर्लोको परिभुवने
। महर्लोकः चितेरुर्द्ध्वं मेककोटि

जनार्द

प्रमाणत । कोटिद्वये च संख्याते ।
जनोभूर्लोकतो जनै ॥ निवसन्त्यम
वा यचमानसा ब्रह्मण सुताः । सन
न्दनाद्या योगीन्द्रा सर्वे ते ह्यूर्ध्वरेत
स इति काशीखण्डम् ॥

जनवल्लभ । पु । श्वेतरोहितवृक्षे ॥ चि ।
लोकप्रिये ॥

जनवाद' । पु । जनप्रवादे ॥

जनवार्त्ता । स्त्री । लोकानां किवद
न्त्याम् ॥

जनश्रुति । स्त्री । सत्यान्वतसाधारण्य
लोकप्रसिद्धौ । किवदन्त्याम् ॥ जने
भ्य श्रूयते । श्रुश्रवणे । क्तिन् ॥

जनस्थानम् । न । दण्डकारण्ये ॥ दण्ड
कारण्यस्थान्तिके स्थानविशेषे ॥

जनातिग' । चि । लोकातिशयिनि ॥
जनमतिगच्छति । नम० । अन्यथा
पीतिड ॥

जनान्त । पु । देशे । जिला इति पार
स्य भाषा ॥ इति धनञ्जय' ॥

जनान्तिकम् । न । अप्रकाशे । अगोच
रे ॥ विप्रताकाकरेणाऽन्यानपवाय
न्तिये कथाम् । अन्योन्यामन्त्रणं यत्
स्या ज्ञानानातज्ज्ञ नान्तिकम् ॥

जनार्दन । पु । नारायणे । विष्णौ ॥
सर्वे साधुभिर्जनैः स्वामिर्लषिताम्युद
यनि श्रेयससिद्धये अर्चते याच्यते

जनी

इति व्युत्पत्तौ अर्दतेर्यात्रार्थात् कृ
त्यल्युटो बहुलमिति कर्मणि ल्युट् ॥
यदा । जनन जन जन्म । तमर्दय
ति इति जनार्दन । अर्ददिसायाम्
। नन्द्यादिस्त्वाल्यु ॥ जना समुद्र
स्यादैच्यभेदा तेषामर्दन इति वा ॥
जनान् दुर्जनान् अर्दयति हिनस्ती
ति वा ॥

जनाग्रन । पु । वृके ॥

जनाश्रय । पु । मण्डपे ॥ जनानालो
काना माश्रयः ॥

जनि । स्त्री । उत्पत्तौ । अभूतप्रादुर्भा
वे ॥ नाऽसतो जन्मना योग सत
सत्त्वान्नचेष्ट्यते । कूटस्थे विक्रिया ना
स्ति तस्माद् ज्ञानतो जनि ॥ जनन
म् । जनी० । जनिघसिभ्यामिष् । ज
निवध्योश्चेति वृद्धिनिषेधः ॥

जनित । त्रि । उत्पादिते ॥

जनिच्च । पु । पितरि ॥ जायते ऽस्मा
त् । जनी० । जनिदेव्यादिना जने
रित्वन् । जनिच्चै मातापितरौ ॥

जनिच्चा । स्त्री । मातरि ॥ टाप् ॥

जनिनीलिका । स्त्री । महानील्याम् ॥

जनिमा । पु । जन्मनि ॥ जायते । ज
नी० । जनिमृड् भ्यामिमनिष् ॥

जनी । स्त्री । सीमन्तिन्याम् ॥ वध्वाम्
। क्षुपायाम् ॥ जायते गर्भे वशोवा

जन्तुना

ऽस्थाम् ॥ उत्पत्तौ ॥ श्लेषधीभेदे ।
जतूकायाम् ॥ जायते आरोग्यमन
या । जनी० । जनिघसिभ्यामितीष्
। जनिवध्योश्चेति नष्टाद् । कृदिका
रादिति ङीष् ॥

जनुः । न । जन्मनि ॥ जननम् । जनी० ।
जनेरुसि ॥

जनु । स्त्री । जनने । जन्मनि ॥

जनेष्ट । पु । मुहुरवृत्ते ॥

जनेष्टा । स्त्री । जतूकायाम् ॥ जातीपु
ष्पे ॥ वृद्धिनामैषधौ ॥ हरिद्रायाम् ॥

जनोदाहरणम् । न । यशसि ॥

जनौ । पु । जनरक्षके ॥ जनान् अव
ति । अव० । च्छोरित्युट् । वृद्धि ।
म्लौवत् ॥

जन्तु । पु । प्राणिनि । जननशीले ॥
अविद्यादि हृदयग्रन्थिभिर्युते ससारि
णि । वस्तुस्वरूपादर्शिनि ब्रह्मादिस्त
म्बपर्यन्ते प्राणिजाते ॥ जायते । ज
नी० । कमिमनिजनीति तु ॥

जन्तुकम्बु । पु । कृमिशङ्खे ॥

जन्तुका । स्त्री । नाडीहिङ्गुनि । राम
व्याम् ॥ लाक्षायाम् ॥

जन्तुघ्न । पु । बीजपूरे ॥ न । विडङ्गे
हिङ्गुनि ॥ त्रि । जन्तुघातिनि ॥

जन्तुघ्नी । स्त्री । विडङ्गे ॥

जन्तुनाशनम् । न । हिङ्गुनि ॥ विडङ्गे ॥

जन्म

जन्तुपादप । पु । कोषाम्रवृक्षे ॥

जन्तुफल । पु । उदुम्बरे ॥ जन्तव फलेऽस्य

जन्तुमारी । स्त्री । निम्बूके ॥

जन्तुला । स्त्री । काशटणे ॥

जन्तुहन्त्री । स्त्री । विडङ्गे ॥

जन्म । पु । न । जन्मनि ॥ जन्मम् । इ

धुयुधीति बाहुलकाज् जनेर्मक् ॥

जन्मकील । पु । हरौ ॥

जन्मद । पु । दिनरि ॥

जन्मदा । स्त्री । मातरि ॥

जन्म । न । आद्यक्षयसम्बन्धे । उत्पत्तौ

। जनने । शुभाशुभकर्मवशात् पौन-
पुन्येन तत्तद्विविधयोनिषूङ्गवे । गर्भं

वासयोनिद्वारनिस्सरणरूपे विग्रह-
भेदग्रहणे ॥ वासना कर्म विद्याचरण

जन्मप्रयोजकम् ॥ उक्तञ्च सारकलि-
कायाम् । गर्भात् कोटिगुणं दुःखं

योनियन्त्रनिपीडने । समूर्च्छातस्य
जठराज्जायमानस्य देहिनः ॥ जाय-

मानं पुरीषाखण्डमूषशुक्राविलान-
न । प्राजापत्येन वा तेन पीड्यमाना

स्थिवन्धनः ॥ अधोमुखो वैक्रियते प्र-
बलैः स्मृतिमावृतैः । क्लेशान्विक्रा-

न्तिमायातिजठरान्मातु रानुर इति
॥ प्रेत्यभावे ॥ सच अपूर्वदेहेन्द्रि-

यादिसम्बन्धः । निकायविशिष्टाभिर-
पूर्वाभिर्देहेन्द्रियमनोऽहङ्कारबुद्धि-

जन्मी

वेदनाभि पुरुषस्याभिसम्बन्धो जन्मः

। नतु पुरुषस्य परिणाम तस्यापरि-

क्षाभिसत्त्वात् । जन्मात्रं नासत सत्त्व

किन्तु देहेन सयुतिः । प्रादुर्भावा-

जनेरर्थं सतयवसयुज्यते इत्युक्तं ॥

प्रथमतारायाम् ॥ जननम जायते-

वा । जनी० । मनिन् ॥

जन्मबन्धविनिर्मुक्तः । त्रि । जन्मात्मके

न बन्धेन विभेदेऽप्यन्तिकस्य लक्षणे

न निरवशेषत्यक्ते ॥

जन्ममासः । पु । जन्मनोमासे ॥ आर-

भ्य जन्मदिवस यावत् त्रिंशद्दिन भवे-

त् । जन्ममासः स विज्ञेयो वर्जित-

सर्वकर्मसु ॥

जन्मार्थम् । न । जन्मनो नक्षत्रे ॥

जन्मवर्त्म । न । योनौ । भगे ॥ जन्म-
नोवर्त्म ॥

जन्मान्तरम् । न । परलोके । भवाम्भ-
रे । अमुष ॥

जन्माष्टमी । स्त्री । श्रीकृष्णस्य जन्मति-

थौ ॥ सातमुखचान्द्रेण आवणस्य

कृष्णाष्टमी । गौणचान्द्रेण भाद्रपदस्य कृ-

ष्णाष्टमी ॥ अथ भाद्रपदे मासि कृ-

ष्णाष्टम्यां कलौ युगे । अष्टाविंशति-

मे जातः कृष्णोऽसौ देवकी सुतः ॥

जन्मी । पु । प्राणिनि ॥ जन्मीऽस्या-

स्ति । अतर्हनि ॥ जन्माऽस्यास्ति वा-

जन्म

ग्री० इति ॥

जन्मेजव । पु । जनमेजये रात्रि ॥
जन्मनैवातिशुद्धेन शब्दनेजितवान्
यतः । एककम्पनेधातोर्हि जन्मेज
यदतिश्रुतइतिनिवृत्ति ॥ शकध्वादि
त्वात् पररूपम् ॥

जन्म । पु । जनके ॥ न । अट्टे ॥ परी
वादे । कौकीने ॥ युधि । सङ्ग्रामे ॥
त्रि । उत्पाद्ये ॥ जनकस्य स्वभावा-
दि अन्येतिष्ठति निश्चितम् । यथा
श्रीकृष्णपादाङ्ग काखीयवशमस्तके
॥ नवोढात्रातिमित्रभृत्स्थेषु ॥ नव
वरस्यत्रातिमित्रभृत्स्थेषु ॥ वरसिन्धे
। जामातृवत्सत्वे ॥ देहे ॥ जननम्
। जनेर्यक् ॥ जायते वा । भवमेवे
तिसाधु ॥ यद्वा । जायते जनयति
वा । अचोयत् तकिशसिचतिवति
जनिभ्योऽद्वाच्य । जनेर्यद्विधि स्वरा
र्चः । ऋहोर्ग्यदिति ग्यतापिरूप
सिद्धे । नचट्टिप्रसङ्ग जनिवध्योश्च
तिनिषेधात् ॥ जनस्यजल्प मतजन
हलादितियत् ॥ यद्वा । जनीषधू व
इति प्रापयति । संज्ञायामितिसाधु ॥
जन्म । स्त्री । मातृवयस्यायाम् ॥ मुदि
। ग्रीतौ ॥ जायते ऽस्याम् । जनयति
वा । ग्यदन्तात् यदन्ताद्वा टाप् ॥

जन्म । पु । प्राणिनि ॥ अग्नौ ॥ धात

जवाला

रि । परमेष्ठिनि ॥ जायते । जनी० ।

यजिमनिशुन्निदसिजनिभ्योयुच् ॥
जप । पु । श्रुतिमन्त्राद्यावृत्तौ ॥ जप
स्तद्भाषण ध्येयसम्मुखीकरण मुने ।
मानसस्यान्त सञ्जल्परूपस्य उपांशु
सत्तकस्यच स्वसवेद्यलघु ध्वने भाष्य
स्यच श्रूयमाणस्य मन्त्रस्य ध्येयसम्मु
खीकरणायावर्त्तने ॥ मन्त्रार्थाज्ञाने
जपस्य फलाजनकत्वमुक्ततन्त्रशास्त्रे
। यथा । यथापशुर्भारवाही न तस्य
भजते फलम् । तथैवार्थानभिज्ञो
न जपस्यफलमश्नुतइति ॥ स्वाध्याये
॥ जपनम् जप्यतेवा । जयमानसेच
। यधजपोरनुपसर्ग इत्यप् ॥

जपनम् । न । जपे ॥

जपपरायण । पु । जपनशीले । जपा
सत्ते ॥

जपा । स्त्री । जपावृत्ते ॥ जपासङ्ख्याहि
शी केश्या विसन्ध्याकफवातजित् ॥
जपति । जप० । पचाद्यच् । टाप् ॥
जप्यम् । त्रि । अघमर्षणादौ ॥ जप्यते ।
जप० । पोरदुषधादितियत् ॥
जप्येश्वर । पु । सिद्धस्थानविशेषे ॥ य
था । जप्येश्वरे महास्थानेशङ्करीच
विशूखिनो । विशूखीशङ्करस्तवसर्व
पापविमोचक इति ॥

जवाला । स्त्री । सत्यकामस्यर्षेर्मातरि ॥

जम्बीर

जमज. । वि. । यमजे ॥

जमदग्नि । पु. । परशुरामपतिरि । ऋ
चीकमुनिपुत्रे भृगुवशजे यमदग्नि
मुनौ ॥जमनम् । न. । भोजने ॥ जमुअदने ।
ल्युट् ॥जम्पती । पु. । सहेत्रया जायापत्न्यो ॥
जायाश्च पतिश्च राजदन्तादिगणे पा
ठात् जायाशब्दस्य जमभावोऽभिपा
द्यते ॥ निर्याद्विवचनान्त ॥जम्बाल । पु. । शैवाल्ये ॥ पङ्के ॥ जमति
। जमु० । बाहुलकाद्वाचन् ॥ यद्वा ।
जम्बज्जदने इति धातु । भावे घञ्
। जम्बलाति । लादाने । आतोऽनुपे
तिक । पृ० ॥जम्बालिनी । स्त्री । नदाम् । शैबलि-
न्याम् ॥जम्बीर । पु. । जम्बीरी इति जमटु इति च
पर्वतीयभाषाप्रसिद्धे दन्तशठे । जम्बी
रे । जम्बले ॥ जम्बीर मुष्ण गुर्वल्ल
वातक्षेपविवन्धनुत् । शूलकासक-
फक्षेपच्छर्दिट्पणामदेऽर्जित् ॥ आ
स्यवैरस्यहृत् पीडा वक्त्रिमान्यकुम्भी
न् हरेत् । स्वल्पजम्बीरिकातद्वत्
ष्णाच्छर्दिनिवारिणी ॥ प्रस्थपुष्पे । म
रुवा इति ख्याते ॥ अर्जके ॥ सिता-
र्जके ॥ जम्यते । जमु० । गम्भीरा

जम्बू

दयश्चेति ईरन्नन्त साधु. ॥ यद्वा ।

जम्यते । विच् । वीरयति । वीरवि
क्रान्तौ । अच् । जम्बासौ वीरश्च ॥जम्बु । स्त्री । जामन इति प्रसिद्धे दृक्षे । सु
रभिपत्रायाम् । नीलफलायाम् ॥ मे
रुसरिति ॥ जम्बुद्वीपे ॥ जम्बुद्वीप
चित्तेर्नाभिस्तद्वृत्तं लक्ष्योऽजनम् ।
चाराध्विना परिरुत परिरुत्तेन ता
यता ॥ न । जम्बूपले । जाम्बवे ॥
जमति । उमु० । अन्वदन् भूजम्बू इ
त्यादिना कू प्रत्ययो वुगारमश्च
निपातित । बाहुलकात् ह्रस्व ॥
फलेतु जम्बाः फलम् । जम्बावेत्य
णोऽभावे ओरञ् । फलेलुक् । ह्र
स्वोऽनपुसके ॥जम्बुक । पु. । जम्बुकार्थेषु ॥ गोलाप
जाम इति गौडभाषाप्रसिद्धे दृक्षे-
॥ श्योनाक्षप्रभेदे ॥ जमति । जमु० ।स्रगत्वादयश्चेति साधु ॥ शृगाले ॥
जम्बुद्वीप । पु. । न. । भूमेः सप्तद्वीपान्तर्ग
ते द्वीपविशेषे । जम्बुद्वीपे ॥

जम्बुमार्ग । पु. । तीर्थविशेषे ॥

जम्बुल । पु. । जम्बुले ॥

जम्बुवनजम् । न. । श्वेतजवापुष्पे ॥

जम्बू । स्त्री । मेरुतरङ्गिण्याम् ॥ -
नागदमन्याम् ॥ जामन इति प्रसिद्धे
दृक्षे । राजफलायाम् । सुरभिपत्राया

जम्बूका

म् ॥ सावृहतक्षुद्रभेदेन द्विविधा ।
तत्रवृहत्त्या पर्याया । महाजम्बू
महापत्रा राजजम्बू वृहत्फला फ
लेन्द्र नन्द महाफला सुरभिपत्राचे
त ॥ विष्टम्भित्व रोचनत्वं गुरुत्वं
च फलेगुणा ॥ क्षुद्राया पर्याया ।
सूक्ष्मकृष्णफला दीर्घपत्रा मध्यमा ॥
अथैववनजम्बूपर्याया । भूमिजम्बू
काकजम्बू नादेयी शीतपल्लवा सू
क्ष्मपत्रा जलजम्बूका ॥ फलगुणा ।
जम्बू सङ्गाहिणी रूक्षा कफपित्ता
स्त्रदाहनुत् ॥ जम्बू फले । जम्बू
नि । जाम्बवे ॥ जम्बूदीपे ॥ जम्बू
ति । जम्बू । अन्दहनम्बू जम्बूकफे
लूककर्मभूदिधिसूरित्युणादि सूक्ष्मेण
कूप्रत्ययोवुगागमस्यनिपातित ॥ जा
यते वा । जनेर्वा तौ तेनैवनिपाति
तौ ॥ फलेतु जम्बू फलम् । जम्बू
वेत्यणोऽभावपत्ते ओरम् । तस्य
लुप्चेति लुप् । लुपियुक्तवत् ॥ ज
म्बूदीपे ॥

जम्बूक । पु । फेरवे । शृगाले ॥ नीचे
॥ पश्चिमाश्यापतौ । वरुणे ॥ गुला
पजामनइति प्रसिद्धे फलवृक्षे ॥ श्यो
नाकप्रभेदे । जम्बूति । जम्बू । उलू
कादित्वात् साधु ॥

जम्बूका । स्त्री । काकलीशायाम् ।

जम्भ

निर्वीजायाम् । रसाधिकायाम् ॥

जम्बूदीपम् । न । पु । भूमे सप्तदीपा
न्तर्गते द्वीपविशेषे ॥ यथा । भूमे
रङ्गं चारस्मिन्धोरदकस्थ जम्बूदीपं
प्राहुराचार्यवर्या । अर्द्धेऽन्यस्मिन्
द्वीपघटकस्थयाम्ये चारस्मीराजम्बु-
धीनानिवेश ॥ इतिसिद्धान्तशिरो
मणि ॥ पुराणमतेन तु । अथद्वीप-
पद्मकोषमध्यवर्त्तिकोषद्वयलक्ष्यो
जनविस्तीर्णं पद्मपत्रमिवसमवर्त्तुल
लक्ष्यो जनविस्तृतलवणसमुद्रेण वे
ष्टित । यस्मिन् प्रत्येकनवसहस्र
योजनायामानि नववर्षाणि तेषां व
र्षाणामष्टौ सीमापर्वता सन्तीति ॥

जम्बूल । पु । जम्बूविष्टपे ॥ केतकी
वृक्षे । क्रकचच्छदे ॥ न । वरपचीय
स्त्रीणापरिहासवचने ॥

जम्बूलमालिका । स्त्री । कन्यावरयोर्मु
खचन्द्रिकायाम् ॥ जम्बूलानां वर
पचीयस्त्री परिहासवचनानामालि
का श्रेणी ॥ इतिहरिवंशटीकाया-
नीलकण्ठ ॥

जम्भ । पु । दैत्यविशेषे ॥ दन्ते ॥ ज
म्बीरे ॥ भक्षणे ॥ अश्वे ॥ हनौ ॥
तूणे ॥ जम्भयति । जम्भीगात्रविना
मे । पचाद्यच् । रधिजभोरचीति
नुम् ॥

जम्भीर

जम्भक' । पु । जम्भार्थेषु ॥ जम्भी० । खु
लुट्चाविति खुल् । नुम् ॥ स्वार्थे
कोवा ॥

जम्भका । स्त्री । जम्भायाम् ॥

जम्भन' । पु । राजसविशेषे ॥

जम्भद्विट् । पु । इन्द्रे ॥

जम्भभेदी । पु । हरिहये । इन्द्रे ॥ ज
म्भसुरभेतु शीलभस्य । सुप्यजा
तावितिणिनि ॥

जम्भर' । पुं । जम्बीरे ॥

जम्भल । पुं । जम्बीरे ॥ वृद्धदेवता
विशेषे ॥ जम्भयति । जम्भी० । दृषा
दित्वाकल । रधिजभोरितिनुम् ॥

जम्भला । स्त्री । राजसीविशेषे ॥ यथा
समुद्रस्यो तरेतीरे जम्भला नाम
राजसी । तस्या स्मरणमात्रेण विश
ल्यानर्भिसी भवेदिति ॥

जम्भा । स्त्री । जम्भायाम् ॥ इतिराज
निर्घण्ट ॥

जम्भारि । पु । इन्द्रे ॥ वज्रौ ॥ वज्रे ॥ ज
म्भस्त्रारि ॥

जम्भी । पु । जम्बीरे ॥ इतिशब्दच
न्द्रिका ॥

जम्भीर । पु । जम्भारी इति ख्याते
जम्भीरद्रुमे ॥ जम्भयति । जम्भी०
गम्भीरादित्वात् ईरन् । रधिजभो
रितिनुम् ॥

जयद

जय । पु । अग्निमन्ये ॥ जयन्ते ॥ युधि
ष्ठिरे ॥ शत्रुपराङ्मुखीकरणे । विज
ये । उत्कर्षप्राप्तौ । पराजितापेक्षयो
त्कर्षलक्षणे । जीत इति भाषा ॥

जयोरन्ध्र प्रहारिणाम् ॥ वीरर
से ॥ नारायणस्य पार्षदविशेषे ॥ इ
क्ष्वाकुवशजे विजयनन्दनराजे ॥ द
क्षिणद्वारगृहे ॥ अष्टाविंशतितमे
वत्सरे ॥ क्षत्रियास्य तत्रा वैश्या
शत्राश्चनटनर्त्तका । पीडितास्ते व
रारोहेजये सर्वे न सशय ॥ जयन
म् जीयतेऽनेनवा । जि० । यरच् ॥

जयति वा । पचाकृच् ॥ शास्त्रविशे
षे ॥ यथोक्त ऋक्षचारिकाख्ये भवि
ष्यपुराणे । अष्टादशपुराणानि राम
स्यचरित तत्रा । विष्णु धर्मादिशा
स्त्राणिशिवधर्माश्चभारत ॥ काण्वर्य
ष्वपञ्चमोवेदो यन्महाभारतंस्मृत
म् । सौराष्ट्रधर्मांराजेन्द्रमानवाक्ता
महीपते ॥ जयेतिनाम एतेषामव
दन्तिमनीषिण इति ॥

जयकोलाहल । पु । पाशकभेदे ॥

जयस्य कोलाहलो यस्मिन् ॥

जयध्वनौ ॥

जयदक्का । स्त्री । जीतकाङ्क्षा इति
भाषा प्रविष्टे वाच्यविशेषे ॥

जयदत्त । पु । इन्द्रपुत्रे । पाकशासनौ ॥

जयन्ती

जयद्रथ । पु । सिन्धुराजे ॥

जयेनम् । न । तुरङ्गादिसन्नाहे ॥ जये
॥ जिजये । स्युट् ॥

जयनी । स्त्री । इन्द्रसुतायाम् ॥

जयन्त । पु । इन्द्रपुत्रे । पाकशासनौ ॥

भीमे ॥ चन्द्रे ॥ शिवे । शम्भौ ॥

॥ कृष्णानुजे ॥ भुवकविशेषे ॥ तल्लक्ष

णं यथा । आदिताले जयन्त स्थात्

शृङ्गाररससयुत । रुद्रसखाचरपद

आयुर्वृद्धिकर परइतिदामोदर ॥

जयति । जि० तृभूवह्वसीत्यादि

नाभक्त । भोक्त ॥ तोर्यविशेषे ॥

जयन्तिका । स्त्री । हरिश्चायाम् ॥ जायती
त्वगितिच प्रसिद्धेद्रव्ये ॥

जयन्ती । स्त्री । जयायाम् । तर्कार्याम्

॥ नादेय्याम् ॥ अस्यागुणा । मदगन्ध

युक्तत्वम् । तिक्तत्वम् । कटुत्वम् ।

उष्णत्वम् । कुम्भितनाशित्वम् । क

ण्डविशोधनत्वम् । तत्रकृष्णारसाय

नी । इतिराजनिर्घण्ट ॥ उमायाम्

। गौर्याम् ॥ इन्द्रपुत्र्याम् ॥ पताका

याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ योगविशेषे ॥

यथा । जय पुण्यचक्रुतेजयन्तीमि

तिताविदु । रोहिणी सहिताकृष्णा

मासेच आवणे ऽष्टमी ॥ अर्द्धरात्रा

दधश्चोर्ध्वकक्षयापियदाभवेत् । जय

न्तीनामसा प्रोक्ता सर्वपापप्रणाशि

जयपा

नी ॥ यात्रायोगविशेषे ॥ यथा । यत्र

स्वोच्चगतसुन्दरो लम्भादेकादशे स्थि

त । जयन्तानामयोगाय शत्रुपक्ष-

विनाशकृत् ॥ जयति । जि० । तृभू

वह्वसि भासि साधि गडि मण्डि

जिनन्दिभ्यश्चेति भक्तृसच पितृ । भो

क्त । पितृत्वान् डीष् ॥

जयपत्रम् । न । डिक्री इति डिगरी इ

तिच इङ्ग्रेजभाषा प्रसिद्धे विजयपत्रे

। विवादविषयकजयबोधकलिपौ ॥

यथा । यद्वृत्त व्यवहारात्तु पूर्वपक्षो

त्तरादिकम् । क्रिया ऽवधारणोपेत

जयपत्रे ऽखिल लिखेत् ॥ पूर्वोत्तर

क्रियायुक्त निरर्थायान्त यदा नृप । प्र

दद्याज्जयिने लेख्य जयपत्र तदुच्यते

इति ॥ अश्वमेधोययचघोटककपा-

लवदाया लिपौ ॥ यथा । चैलोक्य

विजयीरामो रावणान्तकर प्रभु ।

तदीक्षितोवाजिमेधे तस्यायप्रोक्षि

त पशु ॥ पालितो लक्ष्मणेनैव सु

लक्षणविलक्षित । सम्पूज्यचपरि-

त्याज्य सर्वैरितिचसंस्कृताम् ॥ इ

तिवाशिष्ठरामायणम् ॥

जयपाल । पु । दन्तीवाजे । सारके ।

जमालगोटा इति भाषा ॥ त्रिधात

रि ॥ विष्णौ ॥ नृपे ॥ इतिशब्दरत्ना

वली ॥

जया	जरन्
जयपुत्रक । पु । पाशकविशेषे ॥	॥ जयति । जि० । पचाद्यच् । टाप् ॥
जयमङ्गल । पु । ज्वरघ्ने औषधविशेषे ॥	जयारव । पु । वन्दिनां जयजयेति शब्दे ॥
राजवाह्ये हस्तनि ॥ ध्रुवकविशेषे ॥	जयावहा । स्त्री । भद्रदन्तीवृक्षे ॥
यथा । चतुर्विंशतिवर्णाङ्घ्रि' कधि	जयाश्रया । स्त्री । जरडीवृक्षे ॥
तो जयमङ्गलः । शृङ्गारबीरवारेव	जयाह्वा । स्त्री । भद्रदन्तीवृक्षे ॥
ताले चांघ्रपुटेष्वसति ॥	जयी । त्रि । जययुक्त । विजयिनि ॥ जे
जयवाहिनी । स्त्री । शय्याम् । इन्द्रायुध	तंशीलमस्य । प्रजोरिनिरिच्छधि-
म् ॥ चारुभारामहेन्द्रायी चेन्द्रायी	कारे जिह्विविश्रीश्वमाश्रयाभ्य
जयवाहिनीतिरभसः ॥ जयवादिनी	मपरिभूप्रसूभ्यश्चेति इति ॥
तिपाठान्तरम् ॥ माहेय्याम् ॥ जय	जय्य' । चि । जेतुशक्ये ॥ जिजये जि-
सैन्ये ॥ जयस्य वाहिनी ॥	अभिभवेवा । अकिञ्चित्चेति शक्ता
जयशेखर । पु । स्वर्चमूलत्रिकोणोच्च	वचोयत् । गुण । चय्यजय्यौशक्ता-
स्थानगोयदिगीप्सति । जयशेखर-	र्थे इति यान्तादेश' ॥
योगोय नानाऽमितफलप्रद इ	जरठ । चि । कर्कशे ॥ पाण्डो ॥ कठि
तिवर्षिते याचयोगे ॥	ने ॥ जीर्णे ॥ जीर्यति । जृष्टवयो-
जया । स्त्री । जयन्त्याम् ॥ तिथिविशेषे	हानौ । बाहुककादठः ॥ पु । जरा
। जयोदश्यष्टमीचैव तृतीयाचजया	यामिति विश्व ॥
स्युता ॥ पथ्यायाम् । हरोतक्याम् ॥	जरडी । स्त्री । तृणविशेषे । गमाटि-
उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ व्युत्थयति	कायाम् । सुनालायाम् ॥
र्यथा । जय कल्याणवचनो ह्याका	जरण । पुं । न । जीरके ॥ अजाज्या-
रोदाहवाचकः । अयं ददाति यानि	म् । कृष्णजीरके ॥ हिङ्गुनि ॥ सौ
च्य साजयापरि कीर्त्तितेति ब्रह्म	वर्चसे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ पु । कासमर्दे
वैवस्वपुराणम् ॥ दुर्गायाः सख्याम् ॥	॥ जरयति । जृष्ट' । नंदादिस्त्राष्ट
बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ गणि	॥ ल्यु
कारिकायाम् । अग्निमन्यवृक्षे ॥ वि	जरणहुमः । पुं । अश्वकर्णवृक्षे ॥
जयायाम् । भङ्गायाम् ॥ पताकावि	जरणा । स्त्री । कृष्णजीरके ॥
शेषे ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ शान्तावृक्षे	जरन । त्रि । जरातुरे । वृद्धे ॥ बुरान

जरा

ने ॥ जीर्यति । जृष्० । जीर्यते र
टन् ॥

जरती । स्त्री । जीर्णायाम् । दृष्टायाम्
॥ उगितश्चेतिङ्गीप् ॥

जरत्कार । पु । जरत्कारमुनौ ॥

जरत्कार । पु । मुनिविशेषे । यायाव
रे ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

जरत्कार । स्त्री । मनसादेय्याम् ॥

जरत्कारप्रिया । स्त्री । मनसादेय्याम् ॥

जरद्भव । पु । दृढोच्चे ॥ जरन्चासौगौ
श्च । पूर्वकालैकेतिसमास । गोरत
द्वितलुकीतिटच् ॥ गृध्रविशेषे ॥

जरन्त । पु । महिषे ॥ पि । वृद्धे ॥ जी
र्यति । जृष्० । जृविशिभ्यांभश्च ॥

जरसान् । पु । पुरुषे ॥ जीर्यते । जृष्०

। कन्दस्यसानश्चुजृभ्यामित्यसानच् ॥

जरा । स्त्री । विस्त्रसायाम् । वयः कृत

स्यमांसाद्यवस्थाविशेषे । प्रक्षाश

क्तिते जीनिरोधपगपरिभवादिह

पायां वलिपलितादिलक्षणायां व

योहानौ ॥ सातुकालकन्या । यथा ।

कालकन्या जरा साक्षात् लोकस्ता

नाभिनन्दति । स्वसार जगृहे मृच्यु

क्षयाय जज्ञेश्वर ॥ इति श्रीभागव

तम् ॥ एषां भेदप्रभेदेन चतुष्टयं

वज्रसंभृता । मृच्युकन्यासुताश्चैव

जरा तस्याश्चकन्यका ॥ जराश्च भ्रा

जरा

टभि सार्धं शश्वद्भूमति भूतलम् ।

एते चोपायवेत्तारं न गच्छन्ति च

सम्मतम् ॥ पक्षायन्ते च तदृष्ट्वा वै

न तेय भिवोरगा ॥ चक्षुर्जलञ्च व्या

याम पादाधक्षैषसेवनम् । कर्णतै

लमूर्ध्नितैलं जराभ्याधिविनाशनम्

॥ वसन्ते भ्रमणवर्जितसेवा ऽस्वमक

रोतिय । बालाञ्चसेवते काले जरा

तं नोपगच्छति ॥ खातग्रीतोद-

कसायी सेवते चन्दनद्रवम् । नोपया

ति जरातञ्च निदाघे ऽनिलसेवि

नम् ॥ प्रादुष्टुष्णोदकसायीघन-

तोय नसेवते । समये च समाहा-

री जरातं नोपगच्छति ॥ ब्रह्म

द्र न गृह्णाति भ्रमणं तत्रवर्जये-

त् । खातसायी समाहारी जरात

नोपतिष्ठते ॥ खातसायी च हेमन्ते

काले वज्रं निषेवते । भुङ्क्ते नवा

जमुष्णञ्च जरात नोपगच्छति ॥ शि

शिरः ऽशुकवज्रं च नवोष्णान्नञ्च सेव

ते । य एवोष्णोदकसायी जरातनो

पगच्छति ॥ सद्योमास नवान्नञ्च

बालस्त्रीं चीरभोजनम् । दृतञ्च से

वते योहि जरा त नोपगच्छति ॥

भुङ्क्ते सदनं चुत्काले दृष्ट्वा वापीय

तेजलम् ॥ । नित्यं भुङ्क्ते च ताम्र

ज जरा त नोपगच्छति ॥ दधिहैय

जरापु

ज्वीनञ्च नवनीत तथागुडम् । नि
 त्यं भुङ्क्ते सयमीयो जरातं नैव
 गच्छति ॥ शुष्कमासं स्त्रियो दृढा
 वाचार्कं स्तरुणं दधि । तं सेवन्तं जरा
 याति प्रहृष्टाभ्रातृभिः सह ॥ रात्रौ
 येदधिसेवन्ते पुष्पलीञ्च रजस्वलाम्
 । तमुपैति जरा हृष्टाभ्रातृभिः स
 हमुन्दरि इति ब्रह्म वैवर्त्तपुराणे
 ब्रह्मखण्डम् ॥ अस्याञ्चौषधं यथा ।
 पलाशचूर्णं समधु गव्याज्यामलका
 न्वितम् । सविडङ्गं पीतमार्चनं रकु
 र्यान्महामतिम् ॥ मासैकेन महा
 देव जराभरणवर्जित ॥ पलाशबी
 जं सद्यततिलमध्वन्वितं समम् । स
 साहं भक्षितं रुद्रजरां नयति सख
 यमिति गाढे १८६ अध्याय ॥
 क्षीरिकाटके ॥ राक्षसीविशेषे ॥
 यथा । अन्यस्यामपि भार्यायां शकले
 देहदृष्ट्यात् । तेमात्रावहित्स्ते जराया
 चाभिसन्धिते ॥ जीर्यं त्यनया ।
 जृष्टं । षड्विंशतिभिः । ऋद्धशो
 डिगुण । टाप् ॥ याचभार्याविरूपा
 क्षीकशला कलहप्रिया । वचनोत्त
 रवक्त्रीच साजरान जराजरेति चा
 गक्यम् ॥

जरातुर । चि । जर्जरे । जरारोगग्रस्ते ॥

जरापुष्ट । पु । जरासन्धे ॥

जरास

जराभीरु । पुं । मदने । कामदेवे
 ॥ चि । जराभयशीले ॥

जरायणि । पु । जरासन्धे ॥

जरायु । पु । उत्खे । गर्भाशये । गर्भा
 वरणाचर्मणि ॥ येन वेष्टितो गर्भं कु
 र्वीतिष्ठतिसजरायु ॥ यातुचर्माकृ
 तिः सूक्ष्माजरायुः सानिगद्यते इति
 भगवतीगीतोक्तेः ॥ जटायौ पक्षि
 राज्ञे ॥ जरामेति । किञ्चरये श्रिया
 इति जुष्ण ॥

जरायुजः । चि । मनुष्यपञ्चादेः ॥ पञ्च
 वश्वं मृगाश्चैव व्याजाश्चोभयतो द
 त । रक्षांसि च पिशाचाश्च मनुष्या
 श्च जरायुजा इति मनु ॥ यातुच
 र्माकृतिः सूक्ष्मा जरायुः सानिगद्य
 ते । शुक्रशोणितयोर्योगस्तस्मिन्स
 ज्ञायते यतः । तत्र गर्भाभवेऽस्मात्ते
 न प्रोक्तो जरायुज इति श्रीभागवते भ
 गवतीगीता ॥ जरायोजातः । पञ्च
 म्यामिति जनेर्दे ॥

जरासन्ध । पु । चन्द्रवशीयेऽपि विशेषे
 । मागधभूषे । बार्हद्वेयौ ॥ अन्यस्या
 मपि भार्यायां शकले देहदृष्ट्यात् ।
 तेमात्रावहित्स्ते जराया चाभिसन्धि
 ते ॥ जीवजीवेति क्रीडन्त्याज
 रासन्धोऽभवत्सुत इति भागवम्
 ॥ जरायासन्धितो यस्मात् जरासन्धस

जल

त स्मृत ॥

जरासन्धजित् । पु । भीमसेने ॥

जरी । वि । वृद्धे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

जह्वयम् । न । मासे ॥ श्रद्धमासे ॥

जीर्यति । जृष्णं । जृष्ट्वा मृद्यन्

॥ पु । असुरविशेषइति वेदभाष्यम् ॥

जर्जरम् । न । शैवले ॥ शक्रध्वजे ॥ वि

। जरातुरे ॥ जीर्णे ॥ जर्जति । जर्जप

रिभाषणभर्त्सनयो । बाहुलका

दर ॥

जर्जरिक । वि । बहुच्छिद्रस्थे ॥ ज

रातुरे ॥ जर्जति । जर्जणं पफरीका

द्वयश्चेति साधु ॥

जर्जम् । पु । चन्द्रे ॥ वृद्धे ॥ जीर्यति । जृ

ष्णं । हाट्टजृषीति नन् ॥ वि । जर्जे ॥

जर्जक । पु । जट्ट इति प्रसिद्धे वाहीक

देशस्थे शूद्रे ॥ यथा । आकल नामन

गर मापगानामनिष्ठा । जर्जिका

नामवाहीका स्तेषावृत्तं सुनिन्दित

मिति भारते कर्णपर्व ॥

जर्जिल । पु । जरण्यतिले ॥ जर्जिल

कथ्यते सङ्गिररग्य प्रभवस्तिष्ठ ॥

जर्जु । पु । योनौ ॥ मतङ्गजे ॥ जायते

। जनी । जनेस्सुरश्च । तु इत्यविभ

क्तिको निर्देश । तमुच्यते वारेपश्चात्ता

देश ॥

जल । वि । जडे ॥ न । गोकलने ॥

जलम्

हीवेरे ॥ नीरे । अम्बुनि । तोये ॥

॥ पञ्चभूतान्तर्गतभूतविशेषतत् ॥

अस्योत्पत्त्यादयो निरूप्यन्ते ॥ रु

पमावादि कुर्वाणात् तेजसोदैवचे

दितात् । रसमात्रमभूत् तस्मादम्भो

जिह्वारसग्रह ॥ वर्णं शुक्लो रसस्पर्शो

जले मधुरशीतलौ । स्नेहस्तत्रद्रवत्त्व

न्तुर्सांसिद्धिकमुदाहृतम् ॥ निश्च्यता

दिप्रथमवत् किन्तु देहमयो निजम् ।

इन्द्रियरसनसिन्धुर्ह्रमादिर्विषयो म

त इति कारिकावली ॥ जलंचतुर्वि

धं प्राहु रन्तरीक्षोद्भवं बुधा । धा

राज कारकश्चैव तौषार हैममि

त्यपि ॥ हेमन्ते सारस तोय ताडा

ग वाहित स्मृतम् । हेमन्तविहितं

तोयं शिशिरेऽपि प्रपद्यते ॥ वसन्तग्री

ष्मयो कौपं वाप्यं वानैभरजलम् ।

मदेयं वारिनादेयं वसन्तग्रीष्मयोर्बु

धै । विषवदनदद्याणां पत्राद्यैर्दूषित

यतः ॥ औद्भिदं वान्तरीक्षवा कौ

पंवा प्रावृषिस्मृतम् । शस्त्रं शरद्वि

नादेयं नीरं मशूदकपरम् ॥ दिवा

रविकरैर्जुष्टं निशिशीतकरांशुभि

। ज्ञेयमशूदकनाम स्निग्धदोषप्रया

पहम् ॥ अनभिध्यन्दि निर्दोषमान्त

रीक्षजलोपमम् । वस्थ रसायनमे

व्यं शीतं लघु सुधासमम् ॥ अन्यथा

जलम्

। शरदिस्वच्छमुदयादगत्यस्याखिल
हितम् ॥ वृद्धसुश्रुतस्तु । पौषेवारि
सरोजातं माघेतत्तुतडागजम् । फा
ल्गुने कूपसम्भूतं चैत्रेचौख्य हितं म
तम् ॥ वैशाखेनैर्भारतीरं ज्येष्ठे श
स्त तथैद्भिदम् । आषाढेशस्यतेकौ
प श्रावणे दिव्यमेव च ॥ भाद्रेकौप
पय शस्त माश्विने चौख्यमेव च ।
कार्तिके मार्गशीर्षे च जलमात्रं प्रश
स्यते ॥ पानविधिस्तु । अथ्यमुपान ।
अविच्यतेन मनस्वुपानाच्चसएषदो
ष । तस्मा जरो वज्रिविवर्धना
य मुहु मुहु वारि पिबेद्भूरि ॥
अल्पामुपानविषयस्तु । अरोचके
प्रतिश्याये मन्देद्यौ श्वयथौ चये
। मुखप्रसेके जठरे कुष्ठेनेवामयेष्व
रे ॥ ब्रणेचमधुमेहेषपित्रेत् पानी
य मल्पकम् ॥ पानावश्यकन्तु । जी
वन जीविना जीवो जगत्सर्वन्तुतन्म
यम् । अतोऽत्यन्तत गस्तुतो न क्वचि
हारिबारयेत् ॥ अन्तेनापिविनाजन्तु
प्राणान् धारयते चिरम् । तोयाभा
वे पिपासार्त्तं खणात् प्रायेर्विमुच्य
ते ॥ हारीतोप्याह । तृणागरीय
सी घोरासद्य प्राणविनाशिनी । त
द्भादेय तृषार्त्ताय पानीयं ब्राह्मणा
रथम् ॥ तृषितोमेवमायाति मे

जलम्

हात् प्राणान् विमुच्यति । अत सर्वा
स्ववस्थासु न क्वचिद्धारिबारयेत् ॥ प्र
शस्तजलन्तु । अगन्ध मद्यक्तरस सु
शीत तर्धनाशनम् । अच्छंलघुचङ्ग
द्यच्चतोय गुणवदुच्यते ॥ निन्द्यं जल
म् । पिच्छिल कृमिल क्लिप्तं पथ्यं
वालकहर्मै । विषयं विरस सान्द्रं
दुर्गन्ध न हितं जलम् ॥ अतिनिन्द्य
जलम् । कलुषं कृत्र मम्मोजपर्वणी
लीहृणादिभि । दुर्देशजमसस्पृष्टं
सौरचान्द्रमसां शुभिः ॥ अनार्त्तवं
वार्षिकमपि प्रथम तच्च भूमिगम् ।
व्यापक परिहर्त्तव्यं सर्वदोषप्रकोपन
म् ॥ तत्कुर्यात् स्नानपानाभ्यां तृ-
ष्णाध्यानेदरज्वरान् । कासाग्निमा
न्द्याभिव्यन्दकण्डूगण्डादिकांस्तथा ॥
दुष्टोदकनिर्दोषीकरणोपायस्तु । नि
न्दितश्चापि पानीयं क्वचित्कर्यतापि
तम् । सुवर्णरजतलोहं पाषाणं सि
कतां मृदम् ॥ भृशं सन्ताप्यनिर्वाप्य
सप्तधासाधिततथा । कर्पूरजातीपु
त्रागपाटलादिसुवासितम् ॥ शुचि
सान्द्रपटस्त्रावै क्षुद्रजन्तुविवर्जितम्
। स्वच्छकनकमुक्ताद्यैः शुद्धं स्नादोष
वर्जितम् ॥ पर्णमूलविसग्रन्यमुक्ता
कनकशैवलै । गोमेदेन च वस्त्रेण कु
र्यादम्बुप्रसादनम् ॥ जलस्य पाकाव

जलकु

धिस्तु । आमजलजीर्धति । याममा
 च तद्वर्द्धमाचं शृतशीतलम् । तद्वर्द्ध
 माचनुशृतंकदुष्य पय प्रपाकेषय
 वकासा ॥ विशेष पानीये द्रव्य
 ॥ पर्वाषाढाख्ये नक्षत्रे ॥ जलति । ज
 लप्रपवारणे । पचाद्यच् ॥ ईशाने चा
 पिपूर्वस्मिन् पश्चिमे च तयोस्तरे । शि
 विरत्यजलं मद्रमन्यवाशुभमेव च ॥
 जलकण्टक । पु । शृङ्गाटके ॥ कुम्भीरे ॥
 जलकपि । पुं । शिशुमारे ॥
 जलकपोत । पु । जलपारावते ॥
 जलकरङ्ग । पु । नारिकेलफले ॥ अम्बु
 जे ॥ शङ्खे ॥ जलकतायाम् ॥ मेघे ॥
 जलकल्क । पुं । जम्बाले ॥
 जलकाक । पु । जलकौवा इति प्रसि
 द्धे दाक्षिणे पक्षिणि । पानीकौडि
 इति गौडभाषा ॥ स्निग्धगुरुहिमव
 र्थं मांसजलपक्षिणान् वातहरम् ॥
 जलकाङ्क । पुं । इस्तिनि ॥
 जलकाङ्गी । पु । इस्तिनि ॥ वि । जला
 ऽभिलाषिणि ॥
 जलकाङ्गार । पुं । वरुणे ॥
 जलकामुक । पु । कुटुम्बिनीहृत्ते ॥
 जलकिराट । पुं । ग्राहे ॥
 जलकुङ्कुट । पुं । कारण्डवखगे । मज्जी ॥
 जलकुङ्कुटी । स्त्री । गङ्गाचिह्न्याम् ॥
 जलकुङ्कुम् । पु । कायटिखगे । कौडा

जलज

बाखी इति गौडभाषा ॥
 जलकुम्भ । पुं । शैवाले ॥
 जलकुखक । पु । पङ्कारे ॥
 जलकूपी । स्त्री । कूपमर्त्ते ॥ पुष्करि
 ण्याम् ॥
 जलकूर्म । पु । शिशुमारे ॥
 जलकेश । पु । शैवाले ॥
 जलक्रीडा । स्त्री । नद्यादौ वयसादि
 भि सहजलनि क्षेपादिरूपायां स्त्रे
 लायाम् । व्याप्युक्ष्याम् । करपत्रि
 कायाम् ॥ परितापिषु वासरेषु प
 र्यं सटलेखास्थितमांससौम्यकम्
 । सुविशीधितनक्रमीजाल व्यवगा
 हेत जल मुहृत्समेत ॥
 जलगुल्म । पु । जलावर्त्ते ॥ कच्छपे ।
 कमठे ॥ जलचक्षरे ॥
 जलङ्ग । पु । ओषधिविशेषे । महा
 काले ॥
 जलचक्षरम् । म । चक्षुरिति ख्याते ज
 लगुल्मे । चातरजख इति गौड
 भाषा ॥
 जलचर । पुं । ग्राह्यादिषादसु ॥ जले
 चरति । चर० । चरेष्ट । तं
 जलचारी । पुं । मत्स्ये ॥ वि । जलच
 रमाषे ॥
 जलज । पु । विजलवृत्ते ॥ शैवर्त्ते ॥
 वानीरहृत्ते ॥ शैवर्त्ते ॥ कूपीरहृत्ते ॥ क

जलध

जलधिया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ जलधौ
जाता । सप्तम्या अनेर्द्ध ॥ वि । अन्धि
जमाचे ॥

जलधेनु । स्त्री । दानार्थकृषिमधेनौ ॥
जलनकुल । पु । उद्रे । जलमार्जारे ।
उद्विलाव इति भाषा । घाडिया
इति गौडभाषा ॥

जलनिधि । पु । उदन्वति । समुद्रे ॥
जलानि नितरां धीयन्ते ऽच । कर्म
गद्यधिकरणेचेतिधाज कि । जलानां
निधिरितिवा । नेरुपसर्गस्योपसर्गा
न्तर निवृत्त्यर्थमुपादानम् ॥

जलनिर्गम । पु । धमे । अन्वुमार्गे ॥
प्राकारगृहभित्त्यादिषु जलानि सरण
जालके ॥ नद्यादावधस्यस्यजलस्यो
र्द्धनिसरणे ॥ निर्गमनम् । गल्लु० ।
ग्रहवृष्टनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥ निर्ग
म्यते ऽनेनवा करणे खनोद्यचेतिध
। जलाना निर्गम ॥

जलनीलिका । स्त्री । शैवाले ॥ स्वा
र्थेकन् । ह्रस्व ॥

जलनीली । स्त्री । शैवाले ॥ जलनी
लयति । गीलवर्णे । णिच् । कर्म
गद्यण् ॥

जलन्धर । पु । असुरविशेषे ॥

जलपति । पु । वरुणे । दैत्यदेवे ॥
समुद्रे ॥

जलबु

जलपवित्रम् । न । संन्यासिनां चिद्वद्व
वद्देवस्त्रे ॥ तत्तुवितस्तिमाचं शुक्लव
स्त्रु सर्वदाचमनादौ जलशोधनार्थं च
तुष्कोणदेर द्विकोणदेरवा भवति ॥

जलपारावत । पु । कोपिनि । जल
कपोते ॥

जलपित्तम् । न । वक्रौ ॥ जलाना पि
त्तमिव दाहकत्वात् ॥

जलपिप्पली । स्त्री । जलपीपर इति
भाषाप्रसिद्धे पिप्पलीविशेषे । ला
ङ्गल्याम् । शारदाम् ॥ जलपिप्पलि
का इत्या चक्षुष्या शुक्ला लघु ।
सङ्ग्राहिणी हिमा रूक्षा रक्तदा
हव्रणापहा ॥ कटुपाकरसा रुच्याक
षाया वक्रिर्वर्हिनी ॥ जलस्य पिप्प-
लीव ॥

जलपृष्ठजम् । न । शैवाले ॥

जलप्रायम् । न । अनूपे ॥ जलप्राययत्र ॥

जलप्रिय । पु । चातके ॥ मत्स्ये ॥

जलप्रव । पु । उद्रे । जलनकुले ॥

जलफलम् । न । शृङ्गाटके ॥

जलवन्धक । पु । जलमध्यगे स्त्रोतोभे
दकरे दारुशिलादौ । विदारके ।
कूपके ॥

जलवन्धु । पु । मीने ॥

जलबुद्बुदम् । न । जलविम्बे । बुल्लु
ला बुद्बुदा इतिच भाषा ॥ यथा ।

जलव

मानुष्येकदलीस्तम्भनिस्तारे सारमा
र्गणम् । य. करोति स वैमूढोज
लबुधुदसन्निभे ॥

जलप्रक्षी । स्त्री । हिलमोच्याम् ॥

जलभू । पु. मेघे ॥ जलपिपल्याम् ॥

जलमक्षिका । स्त्री । वारिकृमौ ॥

जलमङ्गु । पु. मत्स्यरङ्गविहङ्गमे ॥

जलमधूक । पु. जलमहुम्भा इति स्या
ते मधूकवृक्षप्रभेदे । दीर्घपत्रे । म
ङ्गल्ये ॥

जलमसिः । पु. मेघे ॥ इतिहारावली ॥

जलमार्ग । पु. प्रणालके । प्रणाल्या
म् । पनाला पनारा इति च स्याते ॥

जलमाज्जोर । पु. जलनकुले ॥

जलमुक्-ग् । पु. धूमयोनौ । मेघे ॥

जलमुचति । मुल्लुमोचये । क्षिप् ॥

जलमूर्ति । पु. शिवे ॥ जलमूर्ति
यस्य ॥ स्त्री । करकायाम् ॥ जलस्य
मूर्ति ॥

जलमोदम् । न. उग्रीरे ॥

जलयन्त्रम् । न. फुहारा इति स्याते
धारायन्त्रे ॥

जलयन्त्रगृहम् । न. जलमथ्यकृतगृहे
। जलभवने । जलमहल इति भाषा ॥

समुद्रगृहे । फुहारेकाघर इति भाषा ॥

जलयन्त्रनिकेतनम् । न. जलयन्त्र
गृहे ॥

जलवा

जलयन्त्रमन्दिरम् । न. समुद्रगृहे ।
फुहारेकाघर इति भाषा ॥

जलरङ्ग । पु. ।

जलरङ्गु । पु. ।

जलरङ्ग । पु. ।

दाप्यूहपक्षिणि ॥

जलरण्ड । पु. जलरूपे ॥ इति हेम ॥

जलरस' । पु. लवणे ॥

जलरण्ड । पु. जलावर्त्ते ॥ पयोरेणौ ॥

भुजङ्गमे ॥ इति मेदिनी ॥

जलरट् । पु. पद्मे ॥

जलरहम् । न. पद्मे ॥ जले रोहति ।

रह० । इगुपधेतिक ॥

जलरूप' । पु. मकरे ॥ इति त्रिकाण्ड
शेष ॥

जललता । स्त्री । तरङ्गे ॥ इतिहारा
वली ॥

जलवगयट' । पु. जलवसन्ताख्यव्रणो ।
मोगे ॥ पानीवसन्त इति गौडभाषा ॥

जलवत्कल । पु. कुट्टणे । कुम्भिका
याम् ॥

जलवल्ली । स्त्री । शृङ्गाटके ॥

जलवानीर' । पु. चम्बुवेतसे ॥ जले
जातोवानीर' । भाक्यार्थिवादि ॥

जलवायस । पु. मङ्गुपक्षिणि ॥

जलवालक । पु. विन्ध्यपर्वते ॥

जलवालिका । स्त्री । विद्युति ॥

जलवास । पु. विष्णुकन्दे ॥ न. उग्रीरे ॥

जलश

जलवाह । पु । मेघ ॥ जलवहति ।
वहे कर्मण्यण् ॥

जलवाहक । पु । महिषे । खुलापे ॥
जलस्य वाहक ॥

जलविडाल । पु । जलनकुले ॥

जलविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करा
याम् ॥

जलविल्व । पु । कर्कटे ॥ पञ्चाङ्ग ॥
जलचक्षरे । चातरजल इति गौड
भाषा । चहर इति भाषा ॥

जजविधुवम् । न । आम्बिनचिक्रिते ।
तुलासङ्क्रान्तौ ॥ ज्योतिर्विदा चक्र
विशेषे ॥

जलविहङ्गम । पु । सलिलकुक्कुटकार
गण्डवकलहंसदिषु ॥

जलवृश्चिक । पु । चिङ्गटमत्स्ये ॥
जलवेतस । पु । परिव्याघ्रे । वानीर
वृक्षे ॥ जलेजातोवेतस । शाकपा
थिवादि । जलजोवेतस भीतस
ङ्गाहीवातकोपन ॥

जलव्यध । पु । कङ्कचोटमत्स्ये ॥

जलव्याल । पु । अलगर्हसर्पे । अस्त्रा
ध इति भाषा ॥ जलस्थो व्याल ॥ क्रू
रकर्माणि जलजन्तौ ॥

जलशय । पु । विष्णौ ॥ श्रुते ऽस्मिन्
। पुसीति शीङोघ । जलशय शय्या
अस्य ॥

जलह

जलशयन । पु । विष्णौ ॥ जलेशयन
यस्य ॥

जलशायी । पु । नारायणे ॥

जलशुक्ति । स्त्री । शम्बूके ॥

जलशूकम् । न । शैवाले ॥

जलशूकर । पु । कुम्भीरे ॥

जलसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलसूचि । पु । कङ्कचोटिमत्स्ये ॥ शृ
ङ्गाटके ॥ शिशुमारे ॥ काके ॥ स्त्री
। जलौकायाम् ॥

जलस्तम्भनम् । न । मन्त्रादिना जल
गतिवारणे ॥

जलस्था । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

जलहम् । न । स्वल्पजलयन्त्रगृहे ॥

जलहरणम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे ॥

यथा । लघुगुरुकनियमगत मिहक
णिपतिमत सवगत मतिमुखनिगद
षदम् दशवसुभुवनैर्यति रिहयदि
भवति हि रसिकजन हृदयविहितम
दम् । वसुविमलचतुष्कलगणहत
गुणिगणचरणविरामाहितसगणम्
कचिदपि गुरुसहित भवति कवि
हित छन्द सुन्दरि जलहरणम् ॥

यथा ॥ उपगम्य निभृततर मभिन
वजलधर सुभमसुदर्शनचक्रधरम्-
सखिकथयहृदयरुज मुरगराजभुज
ममलकमलदलनयनवरम् । अति

अलाधि	अलाश
कुटिलकठिनहठ मपनय मविशठ दर्शन मपि न ददासि चिरा दचि राङ्गलनासदृशीनवयौवनकान्ति र चिरमिहचिरतरा ॥	अलान्विका । स्त्री । कूपे ॥ अलायुका । स्त्री । अलौकायाम् ॥ अल मस्या आधु इत्यर्थे वृषोदरादिष्वा त् साधु ॥
अलहस्ती । पु । ग्राह्याख्यादसि ॥ अलहास । पु । समुद्रफेने । फेने ॥ इ तिचिकाण्डशेष ॥	अलार्णव । पु । वर्षाकाले ॥ अलस मुह्रे ॥ अलार्ह । पु । आर्हवस्त्रे ॥
अलाकाश । पु । अलस्याकाशे ॥ यथा । घटान्निखिले नीरं यत् तत्र प्रति विम्बित । साभ्रमवन्न आकाशो अ लाकाशउदीर्यते ॥	अलार्त्रा । स्त्री । यात्रिकानां अजनवि शेषे । धुविषे ॥ धुविषं ताक्षदन्तस्या दुत्क्षेपव्यजनव्यतत् । अलेनार्हं अ लार्हास्यादिति वैजयन्ती ॥ लिङ्ग- वस्त्रे ॥
अलाची । स्त्री । अलपिप्पल्याम् ॥ अलाखु । पु । अलप्लवे ॥ अलाचलम् । न । स्वतोवारिनिर्गमे ॥ शैवाले ॥	अलाखु । पु । पानीयालौ ॥ अलाखुकम् । न । पद्मकन्दे ॥ अलाखुका । स्त्री । अलौकायाम् ॥ अलाखुकम् । न । शालूके । पद्मादिक न्दे । मृणाखमूले ॥
अलाटन । पु । लोहपृष्ठे । कङ्कखगे ॥ अलाटनी । स्त्री । अलौकायाम् ॥ अलाण्टक । पु । नक्रराजे । हांगर- इतिभाषा ॥ न । पोताधाने ॥	अलालोका । स्त्री । अलौकायाम् ॥ अलावर्त्त । पुं । अम्भसाम्भ्रमे । अल- गुहमे ॥
अलात्मिका । स्त्री । अलौकायाम् ॥ अलाधार । पु । तडागादिजलाशये ॥ अलपात्रे । आध्रियते ऽस्मिन् । धृङ् अवस्थाने । अध्यायन्यायेत्यावेत्यव अवहाराधारवायानामुपसखानाद् घञ् । अलस्य आधारः ॥	अलाशय । पु । तडागादिजलाधारे ॥ शृङ्गाटके ॥ समुह्रे ॥ न । उशीरे ॥ लामज्जके ॥ णि । अलाशये ॥ अल माशयो हृदय मस्य ॥ अलमाशये तिष्ठत्यववा । पुसीतिघ ॥ अलेभा शेते वा । अच् ॥
अलाधिदैवत । पु । न । वश्ये ॥ न । पूर्वाघाटानक्षत्रे ॥	अलाशया । स्त्री । गुण्डालाष्ट्रये ॥

जलेश्व

जलाश्रय । पु । वृत्तगुण्डतृणे ॥
 जलाश्रया । स्त्री । शूलीतृणे ॥ वला-
 कायाम् ॥
 जलाठीला । स्त्री । पुष्करिण्याम् ॥
 जलाह्वयम् । न । उत्पले ॥
 जलूका । स्त्री । जलौकायाम् ॥
 जलेचर । पु । हसमङ्गुवकादिजलच-
 रपक्षिणि ॥ जले चरति । चरेष्ट ।
 तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥
 जलेच्छया । स्त्री । हस्तिशुण्डाद्ये ॥
 जलेजातम् । न । पद्मे ॥
 जलेन्द्र । पु । वरुणे ॥ जम्भले । पूर्वय-
 चे ॥ महोदधौ ॥ जलाना मिन्द्र ॥
 जलेन्धन । पु । वाडवाग्नौ ॥ न । सौ-
 रविशुदादितेजसि ॥
 जलेरुहा । स्त्री । कुटुम्बिनीद्ये ॥
 जलेवाह । पु । सूवा इति गोताखोर-
 इति च ख्याते जाति विशेषे ॥ यथा । ज-
 लेवाहा नथाहूय बहूस्तत्र न्ययोज-
 यत् । तत्कृत्वा परमं यत्न मापु राभ-
 रण न तत् । इति पाप्मे पातालख-
 ण्डम् ॥
 जलेश्वय । पु । मत्स्ये ॥ जले श्वेते । शी-
 ल् ॥ अधिकरणेश्वेतेरित्यच् । श्वय-
 वासेत्यलुक् ॥
 जलेश्वर । पु । वरुणे ॥ समुद्रे ॥ जला-
 नामीश्वर ॥

जलोद्भ

जलोका । स्त्री । जलौकायाम् ॥
 जलोष्कास । पु । परीवाहे । प्रवृद्धजल-
 स्य निर्गममार्गे । समधिकजलस्य सर्व-
 तो वहने वा । समधिकजलस्योपायै-
 र्निष्कासने वा ॥ जलानि उच्छसन्त्ये-
 भि । श्वसप्राणने । हलश्चेति घञ् ॥
 जलानामुच्छसन वा । भावे घञ् ॥
 जलोदरम् । न । जठरामये ॥ तस्य
 निदानादि यथा । य. स्नेहपीतो-
 ऽप्यनुवासितो वा वान्तो विरिक्तो
 प्यथवानिरुद्धः । पिबेज्जलं शीतल-
 माशु तस्य स्त्रोतांसि दुष्यन्ति हि त-
 द्दहानि ॥ स्नेहोपस्तिप्तेष्वथवापितेषु
 दकोदर पूर्ववदभ्युपैति । क्षिग्ध म-
 हत् तत्परिदृत्तनाभिसमातत पू-
 र्णं मिदाम्मुनाच ॥ यथादृति क्षुभ्य-
 ति कम्पते च शब्दायतेचापि दकोद-
 रन्तत् । जन्मनैवोदरं सर्वं प्रायः कृ-
 त्कृतममतम् । वस्त्रिनस्तदजातान्मु-
 यत्रसाध्य नबोद्धितमिति ॥
 जलोद्भुतगति । स्त्री । दादशाचराया-
 जगत्या प्रमेदे ॥ यथा । जसौ जस-
 युतौ जलोद्भुतगति । यथा । यदीय-
 हलतो विलोक्य विपदङ्कलिन्दत-
 नया जलोद्भुतगति । विलासविपिन-
 विवेश सहसा करोतु कुशलं हली-
 स जगताम् ॥

जलौका

जलोद्भवा । स्त्री । लघुवाच्याम् ॥

जलोद्भूता । स्त्री । गुण्डावाच्याम् ॥

जलोरगी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलौकाः । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जल
मोक स्थान मस्या । ओकस् सान्त
म् प्रसिद्धम् ॥

जलौकस । स्त्री । भूनि । रक्तपायाम् ॥

जलमोक स्थानमासाम् । सान्तोय
बहुवचनान्त इत्यमर ॥ जलोरगी
जलोकात् जलौकाच्च जलौकसीति
संसारवत्सा बहुवचन प्रायिकमिति
वदन्ति ॥

जलौकस । पु । रक्तपायाम् ॥ जलमो
कोऽस्यास्ति । अर्शभावाच्च । जलौकसे
नेव रक्ताकृष्टिनिपुणेन वेश्याजने
नेति वासदत्ता ॥

जलौका । स्त्री । जलोरग्याम् । रक्तपा
याम् ॥ * ॥ अथातो जलौकावचार-
णीयमध्यायं व्याख्यास्याम ॥ * ॥ न
पाक्यवाक्यविरभोरुदुर्बलनारीसु
कुमाराणामनुग्रहार्थं परमसुकुमा
रोऽयं शोणितावसेचनेपायेऽभि
हितो जलौकस । तत्र वातपित्तक-
फदुष्टशोणित यथासख्यं शृङ्गजलौ
कावावुभिरवसेचयेत् सिग्धशीतह
वत्वात् सज्जिगिसर्व्वी ॥ * ॥ भ
वन्ति चात्र ॥ उष्णं समधुरं सिग्धं ग

जलौका

वां शृङ्गं प्रकीर्तितम् । तस्माद्वा-

तोपखण्डे तु हितं तदवसेचने ॥

श्रीताधिवासा मधुरा जलौका वा

रिसम्भवा तस्मात्पि तोपखण्डे तु हि

ता सात्ववसेचने ॥ अस्मावुकटुक

रुच्यं तीक्ष्णञ्च परिकीर्तितम् ।

तस्माच्च छेभोपखण्डे तु हितं तदवसेच

ने ॥ * ॥ तत्र प्रच्छित्तमुबखपट

लावनदेन शृङ्गेण शोणितं मवसेचये

दाचूषणात् । सान्तर्दीपयाऽस्मावा

॥ * ॥ अथ जलायुका वक्ष्यन्ते-

। जलमासामायुरिति जलायुका जल

मासामोक इति जलौकस । ता

द्वादश तासां सविषा षट् । ता-

वक्ष्येयवनिर्विषा । तत्र सविषा । कृ

ष्णा कर्बुरा अलगर्द्दा इन्द्रायुधासामु

द्रिका गोचन्दना चेति । तास्वप्ननशृ

र्मावर्सा पृथुशिरा कृष्णा । वर्मम

तस्यवदायता छिन्नोन्नतकुक्षि कर्बु

रा । रामशा मन्त्रापाश्वी कृष्णमुख्य

लगर्द्दा । इन्द्रायुधवदूर्ध्वराजभिस्त्रि

चिता इन्द्रायुधा । ईषदसितपीतिका

विचित्रपुष्पाकृतचित्रा सामुद्रिका ।

गोवृषणवदधोभागे द्विधाभूताकृति

रणमुखी गोचन्दनेति । ताभिर्दष्टे

पुरुषे दशे श्वयथुरतिमात्र कण्डूमं

च्छा ज्वरोदाहृष्टं दिर्मदं । सदनमि

जलौका

ति लिङ्गानि भवन्ति । तत्र महागद
पानालेपननस्यकर्मादिषूपयोज्य ।
इन्द्रायुधादष्ट मसाध्यमित्येता सवि
षा सचिकित्सिताव्याख्याता ॥ *
॥ अथ निर्विषा । कपिला पिङ्गला
शङ्कुमुखी मूषिका पुण्डरीकमुखी
सावरिकाचेति ॥ * ॥ तत्र मन शि
खारञ्जिताभ्यामिव पार्श्वोभ्या पृष्ठे स्नि
ग्धामुज्जवर्णा कपिला । किञ्चिद्रक्ता वृ
त्तकाया पिङ्गाऽऽशुगाच्च पिङ्गला । य
कृद्वर्णा शीघ्रपायिनी दीर्घतीक्ष्ण
मुखी शङ्कुमुखी । मूषिकाकृतिव
र्णाऽनिष्टगन्धा च मूषिका । मुज्जव
र्णा पुण्डरीकतुल्यमुखी पुण्डरीक
मुखी । स्निग्धपद्मपत्रवर्णाष्टादशा-
ङ्गुलप्रमाणा सावरिका सप्तच पञ्चर्थे
॥ इत्यविषाव्याख्याता ॥ तासां
यवनपाण्ड्यसह्यपौतनादीनिचेत्रा
णि । तेषु महाशरीरा वलव
न्त्य शीघ्रपायिन्यो महाशना निर्वि
षाश्च विशेषेण भवन्ति ॥ तत्र सवि
षमत्स्यकोटदर्हुरमूत्रपुरीषकोथजा
ता कलुषेष्वम्भ सुच सविषा । य
ज्ञोत्पलनलिनकुमुदसौगन्धिककुव-
लयपुण्डरीकशैवालकोथजाता वि
मलेष्वम्भ सु च निर्विषा ॥ * ॥
भवति चात्र ॥ चेत्तेषु विचरन्त्येता

जलौका

सखिलेषु सुगन्धिषु । न च सङ्कीर्ण
चारिण्यो न च पङ्केशया सुखा ॥
* ॥ तासां प्रग्रहणमार्हचर्माणान्यैर्हा
प्रयोगैर्गृह्णीयात् । अथैनानवे मह
ति घटे सरस्तडागोदकपङ्कमावाप्य
निदध्यात् । भक्ष्यार्थं चासामुपहरे
च्छैवल वल्लूरमौदकाश्च कन्दाश्च सूर्षी
कृत्य निदध्यात् । स्वापार्थं तृणमौद
कानिच पत्राणि । ह्यहात् व्यह्यह्य
न्यज्जल भक्ष्यच दद्यात् सप्त रात्रात्
सप्तरात्राच्च घटमन्य सक्रामयेत् ॥ +
॥ भवति चात्र ॥ स्थूलमथा परिक्षिष्टा
पृथ्वीमन्दविचेष्टिता । अग्राह्ययोऽ
ल्पपायिन्य सविषाश्च न पूजिता ॥
अथ जलौकाऽवसेकसाध्यव्याधितमु
पवेश्य सन्निवेश्य वा विरुध्य चास्य तं
मवकाशं मृज्जोमयचूर्णैर्यद्यरुज स्यात्
। गृहीताश्च ता सर्षपरजनीकल्को
दकप्रदिग्धगात्री सखिलशरावमध्ये
मुहूर्त्तं स्थिताविगतक्लमा चान्त्वा ता
भीरोग ग्राहयेत् । सूक्ष्मशुक्लार्द्रपि
चुप्नोतावज्जन्नाकृत्वा मुखमपाहणुया
त् । अगृह्णन्त्ये चोरविन्दु शोणितवि
न्दुवादद्यात् शस्त्रपदानि वा कुर्वीत
यद्येवमपि न गृह्णीयात्तदान्या ग्राहये
त् । यदाच निविशतिऽश्वखुरवदानन
कृत्वोन्नम्य च स्नान्यतदा जानीयाद्गृ

जलौका

ज्ञातीति गृह्णन्ती चार्धवस्त्रावच्छन्नां
धारयेत्सेचयेच्च । दशे तोदकण्डू-
प्रादुर्भावैर्जानीयाच्छुद्धिमयमादत्त
इति शुद्धमाददानामपनयेत् । अथ
शोणितगन्धेन न मुञ्चेन्मुख मस्या
सैन्धवचूर्णेनावकिरेत् । अथपतितां
तण्डुलकण्डनं प्रदिग्धगार्भी तैलस
वणाभ्यक्तमुखीवामहस्ताङ्गुष्ठाङ्गुली
भ्यां गृहीतपुच्छां दक्षिणहस्ताङ्गुष्ठा
ङ्गुलिभ्यां ग्रन्थेनैरनुलोममनुमा
र्जयेत्तां मुखाद्वामयेत् यथावत्स
म्यग्वान्तलिङ्गानीति । सम्यग्वान्ता स
लिखसरकन्यस्ता भोक्तुकामा सती
चरेत् । या सीदति न चेष्टते सा दु
र्जान्ता तां पुनः सम्यग्वामयेत् । दु
र्जान्ताया व्याधिरसाध्य इन्द्रमदेनाम
गदो भवति । अथ सुषान्तां तां पूर्वव
त्सन्निदध्यात् शोणितस्य च योगा
योगाननेष्य जलौकाप्रणान्मधुनाव
घट्टयेच्छीताभिरङ्गिश्च परिषेचये
त्त्वग्नीत वा ब्रह्म कषायमधुरस्निग्ध
शीतैश्च प्रदेष्टै प्रदिद्यादिति । भव
तिचात्र ॥ चेन्नाणि ग्रहस्य जाती पोष
क सावचारस्य । जलौकसाम्यं यो वे
त्ति तत्साध्यान्स जयेद्गदान् ॥ इति
सुश्रुते सूत्रस्थाने * १३ ५ ध्याय ॥
अथमोको ऽस्याः । ओकउच.के

अथ

इतिनिपातनादोको ऽदत्त' । टाप् ॥

अल्प । पु । विजिगीषुवचने । स्वपक्ष
स्थापनपरपक्षदूषणवच्यां विजिगी
षुकथायाम् ॥ यथोक्तोपपन्नः स्थूल
जातिनिग्रहस्थानसाधनोपा लम्भोऽज
ल्प । न्यायसूत्राम् १ । ४२ ॥ यथो
क्तेषु यदुपपन्नं तेनोपपन्न इत्यर्थः ।
मध्यमपदलोपीसमास ॥ भाष्ये ॥
वादे ॥ अल्पनम् । अल्पव्यक्तायां वा
पि । घञ् ॥

अल्पक' । पि । बहुभाषिणि ॥ अल्पति
। अल्प० ग्लुक् ॥

अल्पन् । वि । व्याहरति ॥

अल्पनम् । न । कथने ॥ किं मिथ्याश्रित
अल्पनेन सतत रेवक्तरामवद ॥ वि ।
बहुभाषिणि ॥ अल्पति । अल्प० नं
द्यादिस्त्रास्त्वु ॥

अल्पाक' । पि । वाचाले । बहुकृतसि
तभाषिणि ॥ अल्पति । अल्प० तच्छी
ल । अल्पभिद्येतिधाकन् । धिप्वात्
स्त्रिया अल्पाकी ॥

अल्पित । वि । उक्ते । कथिते ॥ अल्प्य
तेस्य । अल्प० क्त ॥ न । कथने ॥

अथ । पु । वेगे ॥ वि । वेगवति ॥ जु
इति सौभोधात् । अथनम् । अदो
रप् ॥ न । सवेगगतिवचने ॥ वेगा
स्यगुणे ॥

जवादि

जवन' । पु ॥ वेगिहये ॥ जवशील' ।

जु इति सौचो गतौ वेगेच । जुचड्
क्रम्येति युच् ॥ इउमान इति जन
प्रसिद्धे देशे ॥ स्नेच्छजातिविशेषे
। जवनदेशोद्भवे प्रथमतः चित्रिये प
श्चाद्विहितक्रियालोपादिना गूढत्वमा
पन्ने दस्युपदवाच्ये ॥ सगरोऽस्य सर्व
शिरोमुण्डन सर्वधर्मवह्निष्कृतत्वञ्च
चकार ॥ श्रीकाटीसंगे ॥ घोटके
॥ न । वेगे । स्यदे ॥ वि । वेगिनि ॥

जवनालम् । न । जुन्हरी जुवार इति च
प्रसिद्धे धान्ये ॥

जवनिका । स्त्री । कनात चिक सिरकी
इत्यादिभाषाप्रसिद्धे व्यवधायकव-
स्त्रादौ । प्रतिसीरायाम् । तिरस्क
रिण्यम् । व्यवधानपद्याम् ॥ जव
न्यस्याम् । जु० । ल्युट् । कन् ॥

जवनी । स्त्री । अपद्याम् ॥ औषधीभेदे ॥

जवसम् । न । घासे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

जवा । स्त्री । ओड्पुष्पे ॥ ओड्डुखे ॥

जवति । जु० । अच् । टाप् ॥ मरुप्र
सिद्धे खड्गजन्तुविशेषे ॥

जवादि । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे । गन्ध
राजे । कृत्रिमे । मृगधर्मजे ॥ जवादि
नीरस त्रिगुण मीषत्पिङ्गं सुगन्ध
दम् । आतपेवहुलामोद रासां यो
ग्यञ्चतन्मतमितिलक्षणां ॥

जहद

जवाधिक' । पु । जवने । वेगाधिकहये ॥

जवेन अधिक' ॥ वि । अतिशयवे
गवति ॥

जवापुष्पम् । न । ओड्पुष्पे ॥ जवापुष्प
मस्य ॥

जवी । वि । वेगवति ॥ जवोऽस्यास्ति ।
इति ॥ उष्ट्रे ॥ घोटके ॥

जविष्ठः । वि । अतिवेगवति ॥ अतिश
येन जववान् । अतिशयने इहन् ।
विन्मतोर्लुगिति मतुपोलुक् ॥

जवीय । वि । जववस्तरे ॥ मत्त्वन्तादीय
सुनि मतुपोलुक् ॥

जसुरि । पु । वज्रे ॥ अस्यति । जसुमेच
ये । जसिस्तहोरिन् । जसुरये आ
नाय जसुरिचुधित मिति वेदभा-
ष्यम् ॥

जहक' । पु । काले ॥ बाले ॥ निर्मोहे ॥

निर्मोके ॥ जहाति । ओहाक्० । ज
हातेर्वेचेति कुन् ॥ वि । त्यागिनि ॥

जहदजहल्लक्षणा । स्त्री । अशान्तरपरि

त्यागेनाशान्तरलक्षणायां । भाग

त्यागलक्षणायां । वाच्यार्थिकदेश

परित्यागेनैकदेशवृत्तौ ॥ यथा ।

सोयदेवदत्त इतिवाक्ये सशब्दाय

शब्दयोस्तदर्थयोर्वा विरुद्धतत्कालौ

तत्कालविशिष्टत्वपरित्यागेन अवि

रुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्ष्यभाव

जङ्गु

सम्बन्धप्रति ॥

जङ्गुक्षणा । स्त्री । वाच्यार्थमशेषत
परित्यज्य तत्सम्बन्धिन्यर्थान्तरेप्र-
दत्तिरूपायां जङ्गुक्षणायां ॥ यथा ।
गङ्गायां घोष प्रतिवसतीति वाक्ये
गङ्गाघोषयो राधारोच्यभावखल-
यस्य वाच्यार्थस्या ऽशेषतोर्विरुद्ध-
त्वात् वाच्यार्थमशेष परित्यज्य तत्
सम्बन्धितीरखलयाया युक्तत्वात् ज-
ङ्गुक्षणासङ्गच्छते ॥

जङ्गुत्स्वार्थः । स्त्री । जङ्गुक्षणायां ॥
जङ्गुत्स्वार्थातुतमेव यत्कृद्विर्विरो-
धिनीत्युक्ते ॥

जङ्गु । स्त्री । मुण्डितिकायां ॥

जङ्गुनक । पु । प्रत्यये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

जङ्गुः । पु । अपत्ये ॥ यथा । मृगजङ्गु-
ना मृगापत्येनेति श्रीधरस्वामी ॥

जङ्गु । पु । चन्द्रवशोद्भवेकुराजपुत्रे
॥ गङ्गा ऽऽ गमनकाले येन गङ्गा पीता
पुनर्भगीत्यप्रार्थनया ऊरु भिक्षा
वह्निर्निर्मिता तेन सा जाह्नवीति
ख्याति मागता ॥ विष्णोः ॥ जनान्
सञ्चारसमये ऽपङ्गुते ऽपनयति । ऋ-
ङ् अपनयने । क्तिप् ॥ जङ्गुत्स्यवि-
दुष भक्त न् नयति परमिति वा ॥

यद्वा । जङ्गुति । जङ्गुक् प्यागे ।
जङ्गुतेर्दे ऽन्तलोपश्चेति नु ॥

जागरि

जङ्गुतनया । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ जङ्गोरा

अर्धेस्तनया ॥

जङ्गुसप्तमी । स्त्री । वैशाखसितसप्त-
म्याम् ॥ शुक्लपक्षसप्तम्या वैशाखे
जङ्गुपुत्रिकाम् । प्रपूजयेत् सुखार्था-
य स्वर्गलोचनफलाय चैत्युत्तरकामा-
स्यातन्त्रे ११ पटल ॥

जङ्गुसुता । स्त्री । गङ्गायाम् ॥

जा । स्त्री । यातरि । भर्तुर्भ्रातृभार्या-
याम् ॥ इत्येकाचरकोषः ॥

जागत । पु । प्रगाथविशेषे ॥ जगती
आदिरस्य । सोऽस्यादिरिति च्छन्दस-
प्रगाथेऽप्यित्यम् ॥ न । जगतीश्च-
सि ॥ स्वार्थे ऽण् ॥

जागर । पु । जागरणे । अन्त करणस्य
कृतस्य चिकाशे ॥ जागृनिद्राद्ये । भा-
वे घञ् ॥ जाग्रोविचीतिगुण ॥

जागरणम् । न । जागरे । निद्राभावे ॥
प्रमितिर्जागरे जाग्रद् भ्रम स्वप्नो ऽथ
मूढता । पानादिजन्यामुप्ति स्यादे-
व जागरणं विधा ॥ जागृ० । ल्युट् ॥

जागरा । स्त्री । जागर्यायाम् ॥ जागरण-
म् । स्त्रियामधिकारे जागर्त्तोरकारो-
वा । जाग्रोविचिसुखडितस्विति
मुख ॥

जागरितम् । न । इन्द्रिवैरर्धोपचयौ ॥
स्वप्नदर्शनहेतुककर्मक्षये जागरित

जागृत्

मागच्छन् स्वोपाध्यातः करणेन्द्रिय-
सचिवस्तत्तदिन्द्रियविषयाननुमेया
श्चस्थूलां व्यावहारिकान् पदार्था
ननुभवति तदिदमस्य जागरितमि-
त्युक्तम् ॥ जागृ० । त् ॥

जागरितस्थान । पु । व्यष्ट्युपहित
चैतन्ये विश्वशब्दवाच्ये ॥ जागरित-
स्थानमस्य ॥

जागरितान्तम् । न । जागरितमध्ये जा-
गरितविषये ॥

जागरिता । वि । सजागरे । जागरुके
॥ जागरणशीले । जागृ० । दृक् ॥
जागरी । वि । जागरुके ॥ जागरमस्या
स्ति । इति ॥

जागरुक । वि । अग्रमत्ते । सजागरे ।
जागरितरि । जागरणशीले ॥ जाग-
र्त्तितच्छोकः । जागृ० । जागरुकद-
तिजामर्त्तेरुक् ॥

जागर्त्ति । स्त्री । जागरणे ॥ स्त्रियां-
क्तिन् ॥

जागर्था । स्त्री । जागरे ॥ जागरणम् ।
जागर्त्तेरकारोवेति पक्षेऽपि । यक् ।
जाग्रोविष्ठीतिगुण ॥

जागुडम् । न । कुङ्कुमे ॥ पु । देशवि-
शेषे ॥ तत्रत्यकुङ्कुममन्थनमभवति ।

जागृत् । पु । जागरणे ॥ जागृ० । क्ति-
प्तुकौ ॥

जागृत्

जागृवान् । वि । जागरुके ॥

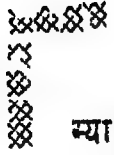
जागृवि । धुं । अग्रौ ॥ नृपे ॥ जागर्त्ति
। जागृ० । अग्रुस्तृजागृथः क्तिन् ॥
जाग्रत् । वि । जागरणविशिष्टे ॥ स्त्री ।

जागरितावस्थायाम् ॥ यथा । ओ-
षादिज्ञानेन्द्रियैः शब्दादिविषयं य-
ज्ज्ञायते सा जाग्रदवस्था । साचचि-
धः । यथा । प्रमितिर्जागरे जाग्रत्
भ्रमः स्वप्नेऽयमवस्था । पानादिज-
न्यासुप्ति स्यादेव जागरणं त्रिधा ॥
जाग्रति । जागृ० । शतृ ॥

जाग्रिया । स्त्री । जागरणे ॥ जागरणम् ।
जागृ० । जागर्त्तेरकारोवेति पक्षेऽपि ।
यक् । गुणात् परस्मैने रिङादेश इति
घातुपारायणम् ॥

जाघनी । स्त्री । ऊरौ ॥ इतिविकाशः
शेषः ॥

जागृत् । पु । कपिञ्जले पक्षिणि ॥
स्वप्नावस्थाते निर्वारिदेशे ॥ आ-
काशशुभ्र उच्चश्च स्वल्पपानोयपाद-
प । शमीकरीरविल्बार्क पीलुकर्क-
शुसङ्कुल ॥ हरिणैर्गर्ग्यपृषतगोक-
र्ग्यखरसङ्कुल । सुस्वादुफलवान् दे-
शो वातलो जागृत् स्मृतः ॥ * ॥ मा-
सवर्गे ऽत्र जागृत्ता विलस्याश्च गुहा-
शयाः । तथा पक्ष्मगा ज्ञेया किष्कि-
रा प्रसुप्ता अपि ॥ प्रसुप्ता अथचरा

जङ्गु

म्या अष्टौ जाङ्गुजातय ॥ जाङ्गुजा
मवुगरुखा स्तुवरा लघवस्तथा ।
वल्यास्तदं हया दृष्या दीपना दोष
हागिण ॥ मृकतां मिमृशस्त्वचग
नृदत्त दिने तय । बाधिर्यं मरुचि
छर्दिं प्रमेहं मुखजान् गदान् । स्त्री
पदं गलगण्डश्च नः शयन्यनिलाम
यान् ॥ जङ्गुलेभव । तत्रभवद्वत्यण्
॥ न । पञ्चजे । मांसे ॥ * ॥ पानीयवि
शेषे ॥ यथा । अल्पोदकेऽल्पदृक्त्वस्य पि
त्तरक्तं मयः न्वित । ज्ञातव्ये जाङ्गुलो
देशं स्तवत्य जाङ्गुजजलम् ॥ जङ्गु
खंसखिलं रुच्य लघुण लघुपित्तनुत्
। वज्रिकृत् कफकृत् पथ्य विकारान्
धरते बहून् ॥ जाखिलीफले ॥ चि ।
जङ्गुलोत्पद्ये ॥

जाङ्गुलदेश । पु । कुरुदेशसमीपस्थे दे
शे ॥ यथा । अल्पोदकदृष्टो यस्तु प्रवा
त प्रचुरात । सन्नेयो जाङ्गुलो दे
शे बहुधान्यादि संयुत इति ॥ जाङ्गु
लश्चासौ देशश्च ॥

जाङ्गुलि । पु । विषवैद्ये ॥

जाङ्गुली । स्त्री । शूकशिंथ्याम् । जागु
ली इति पर्वतीयभाषा ॥ विषवि
द्यायाम् ॥

जाङ्गुलम् । न । जखिलीफले ॥

जाङ्गुलिक । पु । विषवैद्ये ॥ जाङ्गु

जात

स्त्री विषविद्या तामधीते वेदवा । वस
न्तादित्वाङ्क ॥ जाङ्गुल्यादीत्यति वा
। तेन दीव्यतीति ठक् ॥ परीक्षित स
मन्नीयात् जाङ्गुलीभिर्भिषग्वृत ॥
जाङ्गुली । स्त्री । विषविद्यायाम् ॥ जा
ङ्गुलीविषघ्नो मन्त्र इति कश्चित् ॥
जाङ्गुलिक । पुं । उष्ट्रे ॥ श्रीकारीष्ट्ये ॥
जङ्गुलीधिनि । धावके । जङ्गुलक
के ॥ जङ्गुभाजीवति । चेतनादिभ्यो
जीवतीति ठञ् ॥

जाजी । चि । योधिनि ॥ जजति । जज
युहे । ताच्छील्येणिनि ॥

जाज्वल्यमान । चि । देदीप्यमाने ॥
भृशं ज्वलजि । ज्वलदीप्तौ । धातो
रेकाच इति यङ् । ततो जट, शान
जादेश ॥

जाटलि । पु । स्त्री । दृक्त्वविशेषे ॥ ज
टनम् । जटसङ्घाते । घञ् । जाट
लाति । लादाने । बाहुलकात् डि ॥

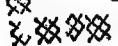
जाठर । पुं । उदरस्थेऽम्नौ ॥ जठरे
भव । तत्रभवद्वत्यण् ॥

जाडार । पु । जडात्मजे ॥ जडस्याप
त्यम् । आरगुदीचामित्यारक् ॥

जाड्यम् । न । जडतायाम् । स्तम्भे ॥
जडस्य भावः । घञ् ॥

जाड्यारि । पु । जम्बीरे ॥

जात । चि । उत्पन्ने । स्वकृतधर्माधर्मादि

जातवे

वशात्त्वशरीरेन्द्रियसम्बन्धे ॥ यथा
 । एकयोनौ सकृज्जातः क्लेशं सोढु
 न शक्नुयात् । अनन्तयोनिष्वऽस
 कृज्जायमानस्य का कथा ॥ न । व्य
 क्ते ॥ ओघे । सङ्घे ॥ जन्मनि ॥ जा
 यतेऽनेन । जनीप्रादुर्भावे । क्लिप्
 तौचेतिक्ते । जनसनेत्यात्वम् ॥
 जातकम् । न । जातस्य शुभाशुभनिर्णय
 यके होराग्रन्थे । दृष्टज्जातकादौ
 ॥ जातकर्माख्यमङ्गले ॥ चि । जाते ॥
 जातकर्मा । न । जातस्य कर्तव्यमन्त्रवत्
 सर्पि प्राशनदिरूपे जमनसंस्कारे ॥
 प्राङ्माभिर्बर्तनात् पुरोजातकर्मावि
 धीयते । मन्त्रवत् प्राशन चास्य हिर
 ण्यमधुसर्पिषामितिमनु ॥ जातस्य
 कर्म । जातकर्मवा ॥
 जातमात्रं चि । सद्योजाते ॥ जातएव ॥
 जातरूपम् । न । स्वर्णे ॥ धुस्तूरे ॥ आ
 करजे स्वर्णे ॥ चि । प्राप्तरूपे ॥ जात
 रूप यस्य । यदा । प्रशस्त जातम् ।
 प्रशसाया रूपम् ॥
 जातवेदाः । पुं । पुन पुनर्हृदिषां भोक्त
 रि । हुताग्ने ॥ विद्यते लभ्यते । वि
 विहृल्लभाभे । असुन् ॥ जात वेदो
 धन यस्मात् ॥ जातेजाते सर्वप्रपञ्च
 स्य स्वस्मिन्व्यस्तत्त्वेन ये विद्यते ।
 विदसत्तायाम् । जात वेत्ति वेद्यते

जाति

वा । विदचेतनादौ । असुन् ॥ जा
 तानि भुवनानि चराचराणि सर्वत्र
 त्वेन स्वस्मादुत्पन्नत्वेन च वेत्ति वा ।
 जातानि सर्वकारणत्वेन य विदन्ति वा
 ॥ चित्रकौषधौ ॥
 जातापत्त्या । स्त्री । प्रसूतायाम् ॥ जा
 त मपत्त्य मस्या ॥
 जाति । स्त्री । गोत्रे ॥ जन्मनि ॥ चु
 द्याम् । अश्रुप्रसूतिकायाम् ॥ आमल
 क्याम् ॥ सामान्ये । ब्राह्मणक्षत्रिय
 वैश्यशूद्रात्मके ॥ कुब्जसि ॥ जाती
 फले ॥ माखत्याम् । चवेली इति
 भाषा ॥ श्वेताजाति स्तथापीता प्रो
 च्यते स्वर्णजातिका । जातीयुग ति
 क्त मुष्णतुवर लघु दोषजित् ।
 शिरोक्षिमुष्णदन्ताक्षिर्विषकुष्ठव्रणा
 स्तजित् ॥ काम्पिस्ते ॥ * ॥ समान
 प्रसवात्मिका जाति ॥ २ । १३४ ।
 इति न्यायसूत्रम् ॥ अस्यार्थः । समा
 न समानाकारक प्रसवो बुद्धिजनन
 म् आत्मा स्वरूपयस्या सा । तथाच
 समानाकारबुद्धिजननयोग्यत्वमर्थ
 । समानाकारबुद्धिजननयोग्यधर्मवि
 शेषो निश्चयानेकसमवेतत्वरूपार्थइ
 त्यपि वदन्ति । इदन्तु बोध्यम् । एवं स
 त्थाकृत्यविषयको गवादिपदान्-
 शाब्दबोधः । अनुभवेपि तथैव कार्य

जाति

कारणभावकल्पनात् गोपदस्य गो
त्वविशिष्टशक्तिरेवस्यादिति ॥ नि
श्चये सत्यनेकसमवेतस्य जाति
त्वमिति न्यायसिद्धान्तमुक्तावशि -
॥ * ॥ गोत्वादौ ॥ तस्य लक्षणं यथा
। आकृतिग्रहणजातिं लिङ्गानाञ्च न
सर्वभाक् । सकृदाख्यातनिर्गोद्या
गोत्रञ्च चरणौ सह ॥ अस्यार्थः । आ
क्रियते व्यज्यतेऽनयेति आकृतिः स
स्थानम् । गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणं जा
नम् । आकृत्याग्रहणं यस्या सा आ
कृतिग्रहणा । जातिराकृतिग्रहणा भ
वति । सस्थानव्यङ्ग्येत्यर्थः । तेन
मनुष्यगोमृगहंसादीनां पृथक् पृथ
क् संस्थानैर्व्यज्यमाना मनुष्यस्य गो
मृगसाश्च सत्त्वादि जातिः ॥ एवं
ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूराणां पृथक्
संस्थानाभावत् ब्राह्मणत्वादेर्जाति
त्वनायातमिति लक्षणांतरमाह ।
लिङ्गानाञ्च न सर्वभागिति । या
सर्वाणि लिङ्गानि न भजते सा च जा
तिरित्यर्थः । स्त्रीपुंसयोरेवेत्यन्ता
द्विचतुषट्पदोऽगा । जाते भेदाः
पुमाव्याश्चेत्यमरसिंहे जातिभेदा
नां स्त्रीपुंसयोरेवेति नियमे ब्राह्मणा
दीनां सर्वलिङ्गभाजित्वा भाषा
जातित्वम् । किन्तु अज्ञातस्य

जातिः

जनस्य हंसं दृष्टवतोऽपि तस्य स
स्थानेन हंसत्वव्यञ्जितुं न शक्यते इ
ति हंसस्यापि जातित्वमाकातमित
पूर्वलिङ्गस्य दोषः । एव देवदत्ता
दिसंज्ञाशब्दस्यापि सर्वलिङ्गभाजित्वा
भाषाज्जातित्वापत्तिरिति द्वितीय-
लक्षणस्य दोषः । इति दोषप्रत्येयमाक
र्तुं त्रयोर्लक्षणयोर्विशेषणमाह । स
कृदाख्यातनिर्गोद्येति । सकृदेकवार
माख्यातेन उपदेशेन निश्चिन्त्ये
न ग्राह्या ग्रहीतुं न कथा इत्यर्थः ।
तेन ईदृशो हंस इत्युपदेशे हंसदृष्ट
वतस्तस्य सस्थानेन हंसत्वव्यञ्जितुं
शक्यतयेति पूर्वलिङ्गस्य न दोषः
। एव देवदत्तादिसंज्ञाशब्दस्यैक-
स्मिन्नुपदेशेऽपि अन्यस्मिन् ज्ञाना-
भावात् जातित्वं न स्यादिति परल
क्षणस्यापि न दोषः । गार्ग्यं, पुरुष
गार्गी स्त्री गार्ग्यं कुलमिति स
र्वलिङ्गभाजित्वात् सस्थानव्यङ्ग्य
त्वाभावाच्च गार्ग्यादीनां जातित्वा
नुपपत्तौ तृतीयलक्षणमाह । गो
त्रञ्चेति । पुत्रपौत्रप्रभृतिकमपत्य
गोत्रमिति पूर्वाचार्यपरिभाषितगो
त्रमिह गृह्यते गार्गीवात्सीत्यादि ।
चतुर्थलक्षणमाह । चरणौः सहिति
। चरणञ्च जातिरित्यर्थः । चरणश

जाति

ब्दो वेदैकदेशवाची कठादिरूप स
 च अध्ययनक्रियासम्बन्धेन प्रवृत्तत्वा
 त् क्रियावाचक एव न तु जाति वाचक
 । तेनास्य जातिसञ्ज्ञार्थं चरणै सहे
 त्युक्तम् गार्ग्यादीनां यजश्चेति ङी
 पिसिद्धेपि जातिसंज्ञाफलान्तु गार्गी
 भार्यायस्मासौ गार्गीभार्य इत्यादौ
 जातेऽचेति पुत्रज्ञावनिषेध । गार्गी
 चासौ भार्याचेति गार्ग्यभार्या इत्या
 दौ पुत्रत्वमन्धारयेति पुन पुत्रदभा
 व ॥ * ॥ प्रादुर्भावविनाशभ्यां सत्त्व
 स्य युगधनुषौ । असर्वलिङ्गावच्छ्रयौ
 तां जाति कवयो विदुः ॥ गोपश्च च
 रणानि चेत्त्यपरस्य जातिलक्षणम्-
 । यथा पूर्वं जातिलक्षणं तथा कुमारी
 भार्य इति भवितव्यम् । यद्योत्तर त
 था कुमारभार्य इति इति भाष्यम् ॥ ज
 ननम् जनयति वा । जनी० । स्त्रि
 याक्तिम् । जनसनेत्यात्वम् ॥ * ॥
 साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्थान जा
 ति । साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामिति स व
 धारणो निर्देश । तेन व्याप्तिनिरपे
 क्षाभ्यां साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्था
 न दूषणाभिधान जातिरित्यर्थ ॥
 घड्जादिसप्तसु ॥ कात्यायनकारप्रभे
 दे ॥ घटत्वादिरूपा जातिर्हि घटा
 दिशब्द एव सौ निमित्तम् ॥

जातिसा

जातिकोषम् । न । जातीफले । जाय
 फल इति भाषा ॥
 जातिकोषी । स्त्री । जातीपठ्याम् । जा
 विप्ती इति भाषा ॥
 जातिधर्मः । पु । ब्राह्मणत्वादनिवन्ध
 ने अध्ययनाध्यापनादौ ॥ जातेर्धर्मः ॥
 जातिफलम् । न । जातिकोषे ॥
 जातिब्राह्मणः । पु । तप श्रुतविहीने
 विप्रे ॥ यथा । तप श्रुतश्च यो निश्च ए
 तद्ब्राह्मणकारणम् । तप श्रुताभ्या
 योहीनो जातिब्राह्मण एव स इति ॥
 जात्याजन्मना ब्राह्मण ॥
 जातिभ्रशकरम् । न । नवविधपातका
 न्तर्गते पातकविशेषे ॥ यथा । ब्राह्म
 णस्य रुजः कृत्वा घातिरघ्रेयमन्वयो
 । जैह्व्यश्च मैथुनपुंसि जातिभ्रशक
 रस्मृतमिति ॥
 जातिवैरम् । न । स्वाभाविकशत्रुत्वे ॥
 तत् पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथा
 श्रीकृष्णशिशुपालयोः ॥ वास्तुजम्
 २ यथा कौरवपाण्डवानाम् ॥ वाग्ज
 म् ३ यथा श्रोणद्रुपदयोः ॥ सापन्न
 म् ४ यथा मृषिकनकुलयोः ॥ अप
 राधजम् ५ यथा पूजनीब्रह्मदत्तयोः
 । इति महाभारतम् ॥

जातिशस्यम् । न ।
 जातिसारम् । न । } जातीफले ॥

जातीय.

जातिस्मर । पु । तीर्थविशेषे ॥ वि ।

पूर्वजन्मजातिस्मरणवति ॥

जाती । स्त्री । सुमनायाम् । सुमनसि

। माखत्थाम् । चमेली इतिभाषा ॥

तत्पुष्पे ॥ क्तिन्नन्तात् क्तिजन्ताद्वा

ङीष् ॥ जात्या पुष्पम् । पुष्पमूलेषु

बहुलमित्यनुदात्तादेरजो ऽमश्च-

लुक् ॥

जातीकोशम् । न । जायफल इतिप्रसि

द्धे जातीफले ॥

जातीपत्री । स्त्री । सुमन पत्रिकाया

म् । जावित्री इतिभाषा ॥ जातीप

त्री लघु स्वादु कटुष्णा रुचिर्वर्ण

कृत् । कफकासवमिश्रासतृष्णाकृ

म्भिषिषापहा ॥

जातीफलम् । न । जातीकोषे ॥ जाती

फलरसेतिहं तीक्ष्णोष्ण रोचन ल

घ् । कटुक दीपनं ग्राहि स्वर्णं श्लेष्मा

निलापहम् ॥ निष्ठान्ति मुखवैरस्य

मलदैर्गन्धकृष्णता । कुमिकासव

मिश्रासशोषपीनसङ्गुज ॥ जात्य

फलम् । ज तीक्ष्णताया फलवा ॥

जातीय । वि । जातौभवे ॥ वृद्धाच्छ

॥ प्रकारार्थबोधके तद्वितप्रत्ययवि

शेषे ॥ यथा । तार्किकप्रकारः । ता

र्किकजातीय । प्रकारवचनेजाती

यर् ॥

जात्य

जातीरसम् । न । बेले ॥

जातु । अ । कदाचिदर्धे ॥ यथा । जातु

जनो नैति सुख कर्मबाहुल्यात् क

र्मणैव याति सुखं ज्ञानपुरस्तात् ।

ज्ञानरस ब्रह्मरस येन निपीतं दार

भय मारभय तेनविगीतमिति ॥

॥ शब्दे ॥ विगर्हणे ॥ अविकल्पे ॥

निधेधे ॥ जायति । जैष्ये । बाहु

लकात् क्तुम् ॥

जातुकम् । न । हिङ्गुनि ॥ इतिशब्दश्च

न्द्रिका ॥

जातुधान । पुं । राजसे ॥ जातु कदा

चित्त्रन्मप्राप्य धानं सन्निधानमस्य ॥

जातुषम् । वि । साद्यानिर्मिते ॥ ज

तुनोविकार । अपुजतुनो घृणि-

त्यम् ॥

जातूकर्ण । पु । ऋषिविशेषे ॥ वैश

शाखप्रवर्त्तके मुनिविशेषे ॥

जातेष्टि । स्त्री । वैश्वामर द्वादशकपा

लनिर्वपेत् पुत्रेजातइतिजातकर्मणि

विहितायामिष्ट्याम् ॥

जातोच्च । पु । दम्यवतसे । युवदृषे ॥

जातश्चा सा वुच्चाचा । अचतुरेति

साधु ॥ उत्पन्न उच्चाजातोच्च इत्य

मर । अत्रउत्पन्नोद्भूदम्यभाव -

प्राप्तवलीवर्द्धभावोवाच्य ॥

जात्य । वि । अष्टे । कुलीने ॥ कान्ते

जापक.

॥ जातौभव' । यत् ॥

जात्यन्ध । वि । जन्मान्धे ॥

जात्याभास । वि । मायोत्पन्ने रज्जुस
र्पादौ ॥ अजातिसत् जातिवदाभा
सते इतिविग्रह ॥

जात्युत्तरम् । न । असदुत्तरे ॥

जानकी । स्त्री । सीतायाम् ॥

जानपद' । पु । जने ॥ देशे ॥ वि । ज
नपदोत्पन्ने ॥ जनपदे भव' । उत्
सादिच्चादञ् ॥जानपदी । स्त्री । जनपदोत्पन्नवृत्तौ
॥ जानपदात् वृत्तौ वाच्यायां जान
पदकुण्डे च्यादिना ङीष् ॥ अजन्तत्वे
न टिट्ठेति ङीप्पाद्युदात्त' ॥ जनप
दप्रभवायाम् ॥

जानान् । वि । ज्ञानवति ॥

जानु । न । अरुञ्जयोर्मध्यभागे ।
अष्टीवति । घोटु इति भाषा ॥ जा
यते । अनीश' दृसनिक्रीतिञुष् ।
अनिवध्योश्चेति नप्रवर्त्तते अनुबन्ध
द्वयसामर्थ्यात् ॥जानुकम् । न । जानुनि ॥ स्वार्थेयावादि
भ्य'कन् ॥

जानुकारक । पु । रवे पार्श्वगविग्रहे ॥

जाप । पु । जपे ॥ जपेर्भावेघञ् ॥

जापक' । वि । जपकर्त्तरि ॥ जपति ।

जपमानसे । खलु ॥

जामि.

जापनम् । न । निरसने ॥ निर्वर्त्तने ॥

जावाल । पु । सत्यकामे मुनौ ॥ जवा
लाया अपत्यम् । अण् ॥

जावालि' । पु । मुनिविशेषे ॥

जामदग्न्य । पु । जमदग्निसुते । पर
शुरामे ॥ जमदग्नेर्गोत्रापत्यम् । ग
र्गादिभ्यो यञ् इत्यनन्तरापत्येपि
गोत्ररूपाधारोपात् यञ् । अनन्त
रविवक्षायां न्तु कष्यन्थकेत्य ऽणि जा
मदम्न इति बोध्यम् ॥जामलम् । न । तन्त्रशास्त्रविशेषे । या
मले ॥जामाता । पु । दुहितु पत्यौ ॥ सूर्या
वर्त्ते । सुलचिया इति गौडप्रसिद्धे
शाके ॥ धवे । वल्लभे ॥ जाया माति
मिमीते मिनेति वा । मा० । माङ्० ।
डुमिञ्० वा । नतृनेष्टितिसाधु ॥जामि । स्त्री । स्वसरि । भगिन्याम् ॥
कुलस्त्रियाम् ॥ दुहितरि ॥ स्त्रुषाया
म् ॥ शोचन्ति जामयो यद् विनश्य
त्याशु तत्कुलम् । न शोचन्ति तु
यच्चेता वर्द्धते तद्विसर्गदेति मनु ।
ग्रहपतिसंवर्द्धनीयसन्निहितसमिण्ड
स्त्रियो जामय इति कुल्लूकभट्ट ॥ जा
यति जायते वा । जैचये । बाहु
ल्लकानुमिः ॥ यद्वा । जमति । जमु
अदने । बाहुल्लकादिण् दीर्घश्च

जम्बून

॥ कर्मशीजजादिभ्यस्तीञ् वेति-
स्वामी ॥

जामिता । स्त्री । आलस्ये ॥

जामा । स्त्री । कुलयोषायाम् ॥ स्वसरि
॥ डीष् ॥

जामेय । पु । भागिनेये ॥ जाम्याअप
त्यम् । स्त्रीभ्योटक् ॥

जाम्बवम् । न । जम्बूफले ॥ जम्बाःफल
म् । जम्बावेत्यण् । तस्यविधानान्न
लुक् ॥ सुवर्णे ॥ कपिविशेषे ॥ नगर
विशेषे ॥

जाम्बवान् । पु । ब्रह्मणःपुत्रे । रामाय
णादिप्रसिद्धपराक्रमे कच्चराजे ॥
जाम्बवता । स्त्री । जाम्बवतोदुहितरि
श्रीकृष्णपत्न्याम् ॥ नागदमन्याम् ॥

जाम्बवी । स्त्री । नागदमन्याम् ॥

जाम्बुवान् । पुं । जाम्बवति ॥

जाम्बूनदम् । न । स्वर्णे ॥ धुसूरे ॥ का
चनविशेषे ॥ यथा जाम्बूनदेनाम्ब
सदृशं लोहमस्मिन्नेति । तथा च कु-
लधर्मेण समयोन्य समोभवेदिति ॥
समय आचारः ॥ जम्बूरसस्य नद्यां
भवम् । तत्रभवद्रत्यण् ॥ तीरस्य
द्रसप्राप्य सुखवायुविशेषिता । जा
म्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषण
म् ॥ तद्रसं जम्बूरसम् ॥ यथा । मेरु
मन्दरपर्वतस्यजम्बूफलानां मधुश्च

जायाजी

निपातविशीर्षानां मनस्विप्रायाणां
मिभकायनिभानां रसेन जम्बूनाम
मदी इलायुतं वदति । तस्या उभ-
योक्तीरयो र्भक्तिका जम्बूरसेनानु
विध्यमाना वाय्वर्कसंयोगविपाके-
न सदामरलोकाभरणं जाम्बूनदं-
नाम स्वर्णं भवति ॥ इति श्रीभाग
वतम् ॥

जम्बूनदेश्वरी । स्त्री । देवीविशेषे ॥
तत्स्थाने ॥

जायकम् । न । काशीयके । पीतवर्णे
सुगन्धिकाष्ठप्रभेदे । कालिदा इति
गौडभाषा ॥ जयति मन्थान्तरम् ।
जिह्वभिभवे । खलु ॥

जायमान । पु । उपनीते ॥

जाया । स्त्री । विधिनाजिवाहितायां
स्त्रियम् । पत्न्याम् । द्वितीयायाम्
॥ जायते ऽस्याम् । जनी० । जनेर्वक् ।
येविभाषेत्यात्मम् । पतिर्भार्या संप्र
विश्य गर्भोभूत्सेह जायते । जायाया
स्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः
॥ स्त्र्यात् सप्तमभवने ॥

जायाम् । चि । तिष्ठकात्तकादिचिङ्ग-
॥ जायांजति । इन० । जमनुष्यक
र्तुके चेतिटक् ॥ डीपि जायाम्नी ॥

जायाजीवः । पुं । नटे ॥ जाययाजीव
ति । जीव० । इगुपचेतिक् ॥

जाल.

जायानुजीवी । पु । नटे ॥ वकपण्डि
णि ॥ वेश्यापतौ ॥ दु स्त्रे ॥

जायापती । पु । द्विवचनान्त । सहेतया
भार्याभर्त्ता ॥ जायाच पतिश्च । रा
जदत्तादिषु निपातनात् पूर्वनिपात ॥
जायु । पु । औषधे ॥ जयति रोगान्
। जि० । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशू
भ्यउय इत्युय ॥

जार । पु । उपपतौ ॥ जरयति । जृष्०
। दारजारौकर्त्तरिणि लुक्तेति घञ्
। जीर्यतेऽनेनेति करणेवा घञ् ॥

जारज । त्रि । विजन्मनि । अनियुक्ता
सुते ॥ जारात् जात । जनी०।उ ॥

जारणी । स्त्री । स्थूलजीरके ॥

जारङ्गवी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्रवि
शेषाणां संज्ञविशेषे ॥ यथा । ज्येष्ठा
नुराधाविशाखावीथीजारङ्गवीमता
। एतास्तुवीथयस्तिस्त्रो मध्यमोमार्गं
उच्यतइति ॥

जारित । चि । शेषिते ॥

जारी । स्त्री । औषधीभेदे । जाडी
इतिगौडभाषा ॥

जारय । पु । त्रिगुणदक्षिणाकयज्ञे ॥

जालः । पु । नीपवृक्षे ॥ न । गवाक्षे ।

जाली इतिभाषा ॥ आनाये । स्त्र

त्रादिनिर्मिते मत्स्यादिजन्तुरोधकव
स्तुनि ॥ चारके । पश्यादिधारणार्थे

जालप्रा

पाशे ॥ दम्भे ॥ वृन्दे । गणे ॥ इन्द्र-

जाले ॥ जलेक्षिप्यते । शेषइत्ययम् ॥

जलतिघनीभवति । जलघातने ।

ज्वलितीति ॥ यद्वा । जालयति ।

जलसवरणे । च० । पचायच् ॥

जालक । पु । गवाक्षे ॥ न । कोरके ॥

दम्भे ॥ कुलाये ॥ आनाये ॥ न ।

स्त्री । मोचकफले ॥ नवकलिकावृ-

न्दे । चारके ॥ समूहे ॥

जालकार । त्रि । जालकर्त्तरि ॥

जालकारक । पु । कूर्कटके । लूताया

म् ॥ त्रि । जालकर्त्तरि ॥ जालस्य-

कारक ॥

जालकिनी । स्त्री । मेघ्याम् ॥

जालगर्दभ । पु । रोगविशेषे ॥ तस्य

लक्षणा यथा । विसर्पवत् सर्पति य

श्रेयस्तनुरपाकवान् । दाहज्वरकर

पित्तात् सन्नेयो जालगर्दभइति ॥

जालगोणिका । स्त्री । कण्ठावायाम् ॥

जालजीवी । पु । धीवरे ॥

जालन्धर । पु । पीठविशेषे ॥ त्रिमूर्त्तदे

शे ॥ पुभून्नि । जालन्धरा ॥ तद्देशस्थे

षु । त्रिमूर्त्तेषु ॥

जालपात् । पु । हसे ॥

जालपाद । पु । गरारिप्रभृतिपक्षि वि

शेषेषु ॥ जालाकारपादस्त्रादेशाम् ॥

जालप्राया । स्त्री । योदुगां लोहमय्या

जाबम.

मङ्गरविषयाम् ॥

जाबवर्वूरक्तः । पुं । वर्वूरवृक्षविशेषे । छ
त्राके ॥ जाबवर्वूरको कृष्णो वातरो
गकभापह' । पित्तदाहकरश्चोष्ण.
कषामश्वप्रकीर्तितः ॥

जाबवान् । पि । मायाविनि ॥

जाबिकः । पु । वागुरिके । जाबजीवि
नि ॥ खूतायाम् ॥ कैवर्त्ते ॥ त्रि ।
ग्रामजाबिनि ॥ जालेन चरति । प
र्षादिभ्यष्टन् । डीपि जाबिकी ॥
जाबिका । स्त्री । वस्त्रविशेषे ॥ स्त्रीणां
मुखारखवस्त्रे ॥ गिरिसारे ॥ जलौ
कायाम् ॥ विधवायाम् ॥ भटानालौ
हरचिताङ्गरचिण्याम् । लोहसजा
हे ॥ चारुके ॥

जाबिनी । स्त्री । चित्रार्धगृहे । चित्र
ब्राह्म्यायाम् ॥ कोषातक्याम् ॥ राज
कोषातक्याम् । तोरजी इति यस्या.
प्रसिद्धिः ॥

जाली । स्त्री । पटोलिकायाम् । तोर
जी इति प्रसिद्धतायाम् ॥ पटोले
॥ जलति । जल० । ज्वलितीतिण
। जातेरिति गौरादिच्चाडाडीष् ॥

जाबम । पु । पामरे ॥ क्रूरे ॥ असमी
क्ष्यकारिणि ॥ जाबयति जाब्यते वा
। जलप्रपवारणे । प्राहुषकान्म, ।
नेडुशिकृति ॥ जाबं करोतिवा ॥

जि

जाबाल' । पु । सत्यकामेमुनौ ॥ ज०

वालाया अपत्यम् । अण् ॥ अजाजी
वे । छागजीविनि । गडरिया इतिभा
षा ॥ जवमलतिआलाति वा । अल० ।
अण् कोवा । जवालौ ऽजः तस्यायम्
। अण् ॥

जाबकम् । न । कालीयनामगन्धर्व्ये ॥
इतिसारमुन्दरी ॥

जाबी । पु । भुवकप्रभेदे ॥ जाबीति
नान्नाभुवको द्वाविंशत्यक्षरान्वित ।
सन्निपातेन तालेन शृङ्गारे ऽभीष्ट
दोरसे ॥ नान्तः शब्दोयम् ॥

जाबक । पु । घोड् खगे । घोघ इति
भाषा ॥ मार्जारैः ॥ खड्गायाम् ॥ का
दृष्ट्याम् । जलौकायाम् ॥ गात्रसङ्को
चिनिप्राणिविशेषे । कामरूपिणि ।
विश्रवासे ॥

जाबवी । स्त्री । गङ्गायाम् । विपथगा
याम् ॥ जानुद्वारा पुरादत्ता जङ्गु'
सम्पीयकोपत । तस्यकन्या स्वरूपा
च जाबवी तेनकीर्तितेति० च्छावैव
र्त्तपुराणम् ॥ जङ्गोरपत्य स्त्री । अण्
डीप् ॥

जाबवीय । पि । गात्रे ॥ जाबव्याअय
म् । तस्येदमिष्यर्थे दृष्टाच्छ. ॥

जि. । पु । पिशाचे ॥ त्रि । जेतारि ॥ इ
त्येकाक्षरकोषः ॥

जिघांसु.

जिगत्सु । पु । प्राणेषु ॥ जिगंसति । ग
त्सु० । गमे सन्वच्चेतिक्त्सु । अनुदा
त्तोपदेशे त्यादिना मलोप ॥

जिगमिषा । स्त्री । गमनेच्छायाम् । ग
न्तुमिच्छायाम् ॥

जिगमिषु । त्रि । गन्तुमिच्छौ ॥

जिगीषा । स्त्री । जेतुमिच्छायाम् । ज
यस्पृहायाम् ॥ जेतुमिच्छति जिगी
षति । जिगीषतीति जिगीषा । अ
प्रत्ययात् । टाप् ॥ व्यवसाये ॥ प्र-
कर्षे ॥

जिगीषु । त्रि । जयेच्छौ । जेतुमिच्छौ
। निज्योत्साहवति ॥

जिघत्सा । स्त्री । क्षुधायाम् । बुभुक्षा
याम् ॥ अत्तुमिच्छा वस्तुमिच्छावा
। अदे सन्नन्तादप्रत्यय । लुङ्सने
र्घञ् इतिघञ्ज्ञादेश ॥

जिघतसु । त्रि । क्षुधार्ते । बुभुक्षिते
॥ अत्तुमिच्छु । अदे सनि लुङ्स
नेर्घञ् । तत सनाशसेत्यु ॥

जिघांसक । त्रि । हननेच्छुके ॥

जिघासा । स्त्री । हननेच्छायाम् ॥ ह
न्तुमिच्छेत्यर्थ ॥

जिघांसु । पु । शत्रौ ॥ त्रि । हन्तुमि
च्छौ ॥ हने सन्नन्तादुप्रत्यय । अ

भ्यासाच्चेतिक्त्वम् । अञ्जनगमास
नीतिदीर्घ ॥

जित

जिघत्सा । स्त्री । गृहीतुमिच्छायाम् ॥

जिघत्सु । त्रि । गृहीतुमिच्छौ ॥ गृहे
सन्नन्तादु ॥

जिघ । त्रि । घ्राणकर्त्तरि ॥

जिज्ञिनी । स्त्री । दृक्विशेषे । प्रमेदि
न्याम् । भिज्जिन्याम् ॥ जिज्ञिनीमधु
रासेण्या कषाया योनिशोधनी ।
कटुका प्रणह्मोगवातातीसारहृत्
पटु ॥

जिज्ञी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ जिज्ञति
। जिगिगतौ । पचाद्यच् । गौरादि-
त्त्वान् ङीष् ॥

जिजीविषा । स्त्री । जीवितुमिच्छा
याम् ॥

जिजीविषु । त्रि । जीवितुमिच्छौ ॥

जिज्ञासनीय । त्रि । जिज्ञासितव्ये ।
जिज्ञासे ॥

जिज्ञासा । स्त्री । ज्ञातुमिच्छायाम् ॥

जिज्ञासितम् । त्रि । ज्ञातुमिष्टे ॥ विचा
रिते ॥ कृतजिज्ञासे ॥

जिज्ञासु । त्रि । मुमुक्षौ । आत्मज्ञा-
नार्थिनि ॥ ज्ञातुमिच्छौ ॥ बहुश्रुत
स्वल्पभाषी जिज्ञासुर्ज्ञानवानपीति
तन्त्रम् ॥

जित । त्रि । प्राप्तपराजये । परिभूते ।

पराजिते ॥ यथा । नहि जिते जेतु
रग्रे स्यात् मुचितम् ॥ भजते विदे

जितामि

श मधिकेनजित कदनुपनेश मय
वा कुशल ॥ लब्धे । स्वायत्तीकृते ।
वशीकृते ॥ पु । अर्द्धदुपासकविशेषे ॥
जितकाम । पि । सदाशिवे ॥ जित
कामोयेन ॥
जितकाशि । पि । दृढमुष्टौ ॥ इतिमहा
भारतेनौलकगुह्य ॥
जितकाशी । पि । जिताहवे । जयिनि
॥ जितेनजयेन काशते प्रकाशते ।
काशदीप्तौ । श्रीके शिनिः ॥
जितक्रोध । पु । शिवे ॥ विषयो ॥ जि
त क्रोधोयेन ॥ जितक्रोध कर्म त
र्हिचुरारीन् धृति माधव । वेदमा
र्गस्थापनार्थं नतु कोपवशात्प्रभु ॥
भृगुपादघातेनापिक्रोधानुत्पत्ते ॥
पि । जितामर्षे ॥
जितनेमि । पु । आश्रये । अश्वत्थनि
र्मितेदृष्टे ॥ पि । जितनेजिके ॥
जितशत्रु । पु । दृष्टार्हत्पितरि ॥ पि ।
कृतशत्रुपराजये ॥
जितसङ्गदोष । पि । प्रियाप्रियसन्नि
धवपि रागद्वेषविर्जिते ॥ जिता
सङ्गजनिता दोषा येन ॥
जितात्मा । पि । जितेन्द्रिये ॥ जितआ
त्मायेन ॥

जितामित्र । पु । हरौ ॥ जितामित्रा
वाह्या आभ्यन्तराश्च येन ॥ पि ॥ कृ

जितः

तशत्रुपराजये ॥

जितारि । पु । बुद्धे ॥ दृष्टार्हत्पितरि ॥
त्रि । जितशत्रौ ॥ जिताक्षरशोभेन ॥
जिताष्टमी । स्त्री । श्रीमूलाष्टम्याम् ॥
जिताहव । पु । जितकाशिनि ॥
जितुम । पु । मिथुनराशौ ॥
जितेन्द्रियः । पि । स्ववशीकृतसर्ववाह्ये
न्द्रिये । शान्ते ॥ यथा । श्रुत्वा स्पृष्ट्वा
च दृष्ट्वाच भुक्त्वा प्राप्त्वाच बो ज्ञर
। न हृष्यति ग्लायतिवा सविशेषो
जितेन्द्रियः ॥ जितानि वशीकृतानि
इन्द्रियाणि शोभादीमियेन ॥ इत्युक्ते
॥ पु । कामवृद्ध्याख्ये शुभप्रश्लेषे ॥
जितेन्द्रियास्तुः । पु । काशदृष्टिदृष्टे ॥
जितसम । पि । जयशीलानामध्ये उ
त्तमे ॥
जित्यः । पु । हस्तौ । दृष्टदृष्टे । कृष्टस
मीक्षरार्थं स्थूलकाष्ठे ॥ विभूषवि
नीयजिह्वा मुक्ककज्जहृषिषु इति
तिघातनात्कथम् ॥
जित्वा । पु । जयिनि ॥ जयति । जि०
श्रीङ्कुशीत्यादिनाकनिप् ॥
जित्वर । पि । जेतारि ॥ जयशील ।
इक्ष्वाकुजितसर्पिभ्य करप् ॥
जित्वरी । स्त्री । काशिकापुर्याम् ॥ टि
ट्टेतिङीप् ॥ जयशीलायाम् ॥
जिन । पु । अर्हति ॥ बुद्धे ॥ विषयो ॥

जिह्वग

अतिवृद्धे ॥ विन्वाकचिमवादिजिमुनि
 विशेषे ॥ वि । जिह्वरे ॥ अवति । जिह्वामाय । वि । कपटवहुले ॥
 जि० । इण्पिम्जिदीकृष्यविभ्यो
 नक् ॥
 जिनसम् । ज । जिनगृहे । तैत्थे ।
 विहारे ॥
 जिनसुत । पु । बुद्धे ॥ बुद्धोन्माजिन
 सुत' श्रीकट्टेम् भविष्यति । इति
 श्रीभागवतम् ॥
 जिनेन्द्र । पु । बुद्धे ॥ जिनातामिन्द्र' ॥
 जित्रि । पुं । काले । समये ॥ प्रविष्टि ॥
 जीर्मेति जीर्मेते वा । जृम् ॥ जी
 र्यते किन्नुरश्चव इति किन्प्रश्चयो
 राक्षसवादे अ । बाहुलकाद्व श्रित्ति
 तिदीर्घान् ॥
 जिष्णु' । पु । वासवे ॥ अर्जुने ॥ जिष्णो
 ॥ अर्के ॥ वसुधु ॥ त्रि । जिह्वरे ॥
 जयति । जयनश्रीलोवा । जिजये ॥
 भिमवेवा । ग्लाजिस्थश्चेतिशु ॥
 जिहीर्षा । स्त्री । हर्षमिच्छायाम् ॥
 हृज् ॥ अमन्ययादित्य ॥
 जिह्वा । वि । कुटिले ॥ मन्दे ॥ न । तग
 रपादये ॥ जहाति होयतेवा । ज्योहा
 क् ॥ जहाते सन्वदालोपश्चेतिमन् ॥
 जिह्वग । पु । सर्वे ॥ मदने ॥ वि । म
 न्दगे ॥ जिह्वकुटिलगच्छति । गल् ॥
 अन्येभ्योपीतिङ् ॥

जिह्वानि

जिह्वतर । स्त्री । सङ्कोचे ॥
 जिह्वामाय । वि । कपटवहुले ॥
 जिह्वामोहन' । पु । भेके ॥
 जिह्वशय्य । पु । त्थदिरे ॥
 जिह्वित । वि । घूर्णित ॥
 जिह्व । पु । न । तगरमूले ॥
 जिह्वल । वि । लुब्धे । लोचुमे ॥ अथा ।
 आहकृत्वा पराशब्दे भुज्जते ये च
 जिह्वला । पतन्ति मरके घोरे लु
 सपिडो दकक्रिया ॥
 जिह्व । स्त्री । तसनाग्राम् । रसज्ञाने
 न्द्रिये ॥ अस्या परीक्षा यथा ।
 आकपवप्रभाहृष्टा स्फुटिका रसना
 ऽ निजात् । रक्ता श्यामा भवेत्
 पिप्ता क्लिप्ता र्द्रा धवला कफात् ॥
 मरिद्धा खरस्पर्शा कृष्णा दोषत्रये
 ऽ धिके । सैव दोषद्वयाधिक्ये दोष
 द्वितयलक्षणेति भावमिन्द्र' ॥ लेढि
 लिहन्त्यनयावा । लिह् ॥ श्रेवयह
 जिह्वेतिसाधु ॥
 जिह्वानिर्लेखनम् । न । जिह्वामार्जने ।
 जीभी कर्मा इति भाषा ॥ जिह्वा
 मार्जनद्वये । जीभी इति भाषा ॥
 तत्तु दशाङ्गुल कोमलं कृशं स्वर्णं
 रूप्यताम्र लोहनिर्मितं जिह्वामला
 प्रकर्षणे प्रशस्तम् । तस्यगुण । वक्तव्यै
 रस्यजिह्वाश्रितमलनाशित्वम् । आ

जीमूत

रोग्यरुचिकारित्वचेतिराज्यलभ ॥
 जिह्वाप । पु । शुनि ॥ मार्जरा ॥ व्या
 घ्रे ॥ द्वीपिनि । चित्रव्याघ्रे ॥ मत्तके
 ॥ सिंहे ॥ जिह्वापिवति । पा० । क ॥
 जिह्वामलम् । न । कुलुके ॥
 जिह्वामूलीय । पु । कवाभ्या प्रागर्द्ध
 विसर्गसदृशे (४) विसर्गप्रभेदे ॥ जि
 ह्वामूलेभव । जिह्वामूलाङ्गुलेष्व ॥
 जिह्वारद । पु । खगे ॥
 जिह्वालिट् । पु । कुक्कुरे ॥ मार्जारे ॥
 जिह्वयालेढि । लिङ् । क्तिप् ॥
 जिह्वाश्लथ । पु । खदिररुचे ॥
 जिह्वात्वाद । पु । लेहने ॥ आस्वदन
 म् । षट् । घञ । जिह्वयाआ
 स्वाद् ॥
 जीन । चि । घृष्टे ॥ जिनातिस्म । ज्या०
 । गत्यर्थेतिक्त । ग्रहिज्येति सम्प्रसा
 रणम् ॥ हलइति दीर्घ । स्वादिभ्य
 श्चेतिनस्त्वम् ॥ चर्मपुटे ॥
 जीमूत । पु । अट्टी ॥ धृतिकरे इति
 मेदिनी ॥ भृतिकरे इति हेम ॥ देव
 ताडे ॥ जीमूतवृक्ष ॥ पयोधरे ॥ वासवे
 घोषके ॥ मुस्तके ॥ जयति नभ
 जीयते ऽनिलेन वा । जि० । जेमेट् चो
 दात्तइतिक्त । जेर्दीघश्च ॥ जीवस्यो
 दकस्यमूत पटवन्धोयस्येति वा । पृ० ॥
 जीवनं जल मूत वदुमनेन । मूङ्

जीर्ण

वन्धने । कर्मणि क्त । पृषोदरादित्वा
 त् वनशब्दलोप ॥ ज्यानजी । ज्या०
 स० क्तिप् । जियावयोऽन्यामूतोव
 द्वाइति वा ॥ जीवन मुञ्चति वा । पृ० ॥
 जीमूतक । पु । देवदात्याम् ॥
 जीमूतकट । पु । पर्वते ॥
 जीमूतमलम् । न । शय्याम् ॥
 जीमूतवाहन । पु । इन्द्रे ॥ जीमूता वा
 हनमस्य ॥ धर्मरत्ननामकस्मृतिसङ्
 ग्रहकर्त्तरि ॥
 जीमूतवाही । पु । धूमे ॥
 जीमूताष्टमी । स्त्री । गौण्याश्विनकृष्णा
 ष्टम्याम् ॥
 जीर । पु । जीरके ॥ खड्गे ॥ अयौ ॥
 जुवति । जु सौत्र । जीरीचेतिरक ॥
 जिनाति वा । ज्या० । ज्यश्चेतिरग्वा ॥
 जीरक । पु । अजाज्याम् । जीरा इति
 भाषा ॥ जीरात् सञ्जायामितिकन्
 ॥ अस्यगुणावयवा । जीरकचित्तयं
 रुक्च कटूष्णदीपनं खघु । सङ्ग्राहि
 पित्तखंमेघ गर्भाशयविशुद्धिक्वत् ॥
 ज्वरघ्न पाचन वल्यं वृष्य रुच्य कफा
 पङ्कम् । चक्षुष्य पवनाध्मानगुल्म
 क्षर्यतिसारहृदिति भावप्रकाश ॥
 जीरण । पु । जीरके ॥
 जीरिका । स्त्री । वधपचोत्थये ॥
 जीर्ण । पु । जीरके ॥ न । शैलजी ॥ त्रि ।

जीर्णास्थि

दृष्टे । जरति ॥ पुरातने ॥ परिपक्वे ॥
जीर्यतिस्म । जृष्० । गच्छर्थेतिक्त
। ऋतइत् । निष्ठानक्षम् ॥

जीर्णज्वर । पु । पुरातनज्वरे ॥ अस्य
सामान्यलक्षणं यथा । योद्वादशस्थो
दिवसेभ्य ऊर्ध्वं दोषत्रयं स्तद्विगुणे
भ्य ऊर्ध्वम् । तृणां तनौ तिष्ठति मन्द-
वेगो भिषग्भिरुक्तो ज्वर एष जीर्ण-
इति ॥

जीर्णदारु । न । विधारा इति प्रसिद्धे
दृढदारुकभेदे । सुपुष्पिकायाम् ॥

जीर्णपत्र । पु । पट्टिकालोभ्रे ॥

जीर्णपत्रिका । स्त्री । वनपत्रीतृणे ॥

जीर्णपर्ण । पु । कदम्बे ॥ न । पुरातन
पर्णे ॥ चि । तद्वति ॥

जीर्णफल्गु । स्त्री । जीर्णदारुणि ॥

जीर्णवज्रम् । न । वैक्रान्तमखौ ॥

जीर्णवस्त्रम् । न । पटञ्चरे । मन्त्रवस्त्रे ॥

जीर्णञ्च तद्वस्त्रञ्च ॥ चि । तद्युक्त ॥

जीर्णवुध्न । पु । पट्टिकालोभ्रे ॥ कैव-
र्त्तमुस्तके ॥

जीर्णवुध्नकम् । न । परिपेले ॥

जीर्णा । स्त्री । स्थूलजीरके ॥

जीर्णास्थिमृत्तिका । स्त्री । अकारार्थं
कृत्रिममृद्विशेषे ॥ यथा । अथवक्ष्ये
तुजीर्णास्थिमृत्तिकाकरणं प्रिये । शि-
लावतुस्थले कुर्याद्दीर्घं गत्तं म

जीव

नोहरम् ॥ निक्षिपेत् तत्रमानास्थि-
सञ्चयं द्विचतुष्पदाम् । सर्जिचारं म-
हाचारं मृत्चारं लवणानिच ॥ ग-
न्धकोष्णजलक्षेप्य नानामूषाणि त-
त्र च । एव कृत्वा मासषट्कं दद्यात्
पाषाणमृत्तिकां ॥ कङ्कास्थ्यूर्ध्वं त-
दूर्ध्वान्तु कुर्यादङ्गीष्टकाशुभाम् । त्रि-
वर्षाज्जायते सर्वमेकीभूतं दृष्टत्स-
मम् ॥ ततोनिष्कास्य तच्चूर्णं कृत्वा
पाषाणि निर्ममेत् । प्रशस्तं भोजनं
तत्र सूचयेद्दन्तदूषणम् ॥ महावि-
षस्य सयोगात् तस्य भङ्गं प्रजायते
। दृषीविषादिसंयोगात् पाचे स्फो-
टाभवन्ति हि ॥ तत्रक्षिप्तं क्षुद्रविषं
पात्रं कृष्णं प्रजायते । एवञ्चात्मा त-
त्र दद्यान्नकदाचिद्विषादिकमिति रा-
वण ॥

जीर्म्भि । स्त्री । ज्यामौ । जीर्णक्षेत्रे ॥ ज-
रणम् । जृष्णवयोहानौ । क्षिन् । ऋ-
त्वादिभ्यः क्षिन्निष्ठावत् । रदाभ्यामि-
ति नक्षत्रम् ॥

जीर्णोद्धार । पु । भग्नमन्दिरादे स-
स्कारे ॥

जीर्यन् । चि । वयोहानिप्राप्नुवति ॥

जीर्वि । पु । कुठारे । परशौ ॥ जृष्ण-
०

। जृशस्तु जागृभ्यः क्षिन् ॥

जीव । पु । प्राणिनि ॥ दत्तौ ॥ दृष्ट

जीवः

भेदे ॥ वृक्षस्पतौ ॥ असुधारणे ॥ क
र्त्ते ॥ मनुष्यादिकीटपर्यन्ते प्राणि
मात्रे । कार्यकरणसङ्घाते ॥ अनेका
न्तवादिनां जीवास्तिकायसञ्चया प
रिभाषिते जीवपदार्थे ॥ त्रिविधश्चा
सौ । अनादिसिद्धमुक्तवदुभेदात् । अ
नादिसिद्धो ऽर्हन् जीवास्तिकाया
ख्यः । व्यपेतमोहादिवन्धोमुक्तः ।
मोहाद्यावृत्तस्तु वदुइति ॥ * ॥ उपाधि
प्रविष्टे ब्रह्मणि । वाङ्मन प्राणकरण
ग्रामानुप्रविष्टे । घटावच्छिन्नाकाश
वत् शरीरचितयावच्छिन्ने चैतन्ये ॥
दर्पणस्थमुखप्रतिबिम्बवत् बुद्धिस्थे-
चैतन्यप्रतिबिम्बे ॥ सामासाहङ्कारे
। चित्प्रतिबिम्बे ॥ प्राणादिकलापस्य
धारयितरि ॥ प्राणान् चेषन्नरूपेण
धारयन् जीव उच्यते ॥ लिङ्गदेहे ॥
एवं पञ्चविधं लिङ्गं चिदत् षोडश
विस्तृतम् । एष चेतनया युक्तो जी
व इत्यभिधीयते ॥ इति श्रीभागवत
म् ॥ पञ्चविधं पञ्चतन्मात्रात्मकम् ।
। चिद्वत् त्रिगुणम् । षोडशविकारा
त्मनाविस्तृतमित्यर्थः ॥ * ॥ विज्ञा
नमयकोषावच्छिन्नश्चिदात्मा कर्त्तृ
त्वभोक्तृत्वाद्यभिमानित्वेन इहलो
कपरलोकगामी व्यावहारिको जी
व उच्यते ॥ वालाग्रशतभागस्य शत

जीवक

धा कल्पितस्यच । भागो जीवः स
विज्ञेयः सचानन्त्यायकल्पते ॥ * ॥
जीवो नाम देहादिव्यतिरिक्तस्तत्सा
चीत्वम्पदार्था योय विज्ञानमय यो
य संसरति योय संसारी नतु देहा
दिर्जीवः तस्य दृश्यस्य दृष्टस्यानुपपत्तेः
॥ * ॥ अस्मि देवि परम्ब्रह्मस्वरूपी
निष्कलः शिवः । सर्वज्ञः सर्वकर्त्ता च
सर्वेशो निर्मलो ऽव्ययः ॥ स्वयं व्यो
ति रनाद्यन्तो निर्विकारः परात्परः
। निर्गुणः सच्चिदानन्दस्तद्ग्रा जीव
सञ्चकाः ॥ अनाद्यवियोपहिता यथा
ग्नौ विस्फुलिङ्गकाः । देवाद्युपाधिस
म्भिन्ना स्ते कर्मभि रनादिभिः ॥ सु
खदुःखप्रदै पुण्यपापकूपै र्नियन्त्रि
ताः । तत्तज्जातियुत देह मायुर्भौ
गश्च कर्मजम् ॥ प्रतिजन्म प्रपद्यन्ते
तेषा मप्यपरं पुनः । सूक्ष्मं लिङ्गं श
रीरं तदामोक्षा दक्षयं प्रिये ॥ इति
कुलार्णवे १ उल्लासः ॥ पु । न । जी
विते ॥ जीवनम् । जीवः । इह लोके
ति घञ् ॥ जीवति वा । इगुपधस्य-
चण क ॥ जीवयति वा । अच् । स
तस्य जीवनमन्वयत्वात् ॥
जीवकः । पु । प्राणके द्रुमे ॥ पीतसा
ले । विजयसार इति ख्याते ॥ कृपणे
॥ अपणे ॥ अष्टगर्गान्तर्गतौ षड्विधे

जीवच्च

। कूर्चशीर्षे । ह्रस्वाङ्गे ॥ अस्यस्वरूप
पर्यायगुणा । यथा । जीवकर्षभकौ
ज्ञेयौ हिमाद्रिशिखरोद्भवौ । रसे-
नकन्दवत्कन्दौ नि सारौ सूक्ष्मपत्र-
कौ ॥ जीवक कूर्चकाकार ऋषभो
वृषशृङ्गवत् ॥ जीवको मधुर शृङ्गो
ह्रस्वाङ्ग कूर्चशीर्षक । ऋषभो वृ-
षभो धीरो विघाणी न्द्राक्ष इत्य-
पि ॥ जीवकर्षभकौ बल्यौ शीतौ गु-
क्रकफप्रदौ । मधुरौ पित्तदाहार्श-
कार्श्यघातक्षयापहाविति ॥ चि । से-
वके । सेविनि ॥ वृद्धाग्निनि ॥ जी-
विनि ॥ आहितुष्टिके ॥ जीवयति-
। जीव० । खुब् ॥ जीवतात् आग्नि-
घिचेतिबुन ॥

जीवघन । पु । हिरण्यगर्भे ॥ घनोमू-
र्त्ति । जीवखल्लो घन जीवघन
सैन्धवखिल्यवत् ॥

जीवजीव । पु । चकोरे ॥

जीवजीव । पु । चकोरे ॥ जीवजी-
वयति । तद्दर्शनेनविघनशत । कृ-
त्त्यल्युटो बहुलमिति बाहुलकात्
खब् ॥ खगान्तरे ॥ द्रुमप्रभेदे ॥

जीवत्तोका । स्त्री । जीवदत्सायाम् ।

जीवत्वाम् ॥ इतिहेम ॥

जीवत्वम् । न । कूटस्यादीनां चतुर्णां
समूहे ॥ तय हि । कूटस्थप्रज्ञा अन्तः

जीवन

करणम् अन्त करणाश्रयाऽविद्याचि-
दाभासश्चेति चतुष्टयमिलितसज्जो-
वत्वमितिनीलकण्ठशैव ॥

जीवत्पति । स्त्री । सधवायाम् ॥

जीवत्पितृक । चि । विद्यमानपितृके
॥ यथा । अमास्तान गयाश्राद्ध दक्षि-
णामुखभोजनम् । न जीवत्पितृक
कुर्यात् कृतेपि पितृहामवे दितिर-
घुनन्दन ॥

जीवय । पु । कूर्मे ॥ प्राणे ॥ मयूरे ॥
मेघे ॥ चि । चिरायुषि ॥ धार्मिके ॥
जीवति । जीव० । शीङ्गशचिदगमि-
वच्चजीविप्राणिभ्योऽय ॥

जीवद् । पु । वैद्ये ॥ विद्विषि । रिपौ
॥ ग्रन्थिपर्ये ॥ चि । जीवनदातरि ॥

जीव ददाति । डुदाब् ० । क ॥

जीवदात्री । स्त्री । ऋद्धिनामौषधौ ॥

जीवधनम् । न । गवादिपशुषु ॥

जीवनम् । न । वर्त्तने । जीविकायाम्

॥ जीवन्त्यनेन । जीव० । ल्युट् ॥

नीरे । जले ॥ प्राणधारणे । आयु-
षि । जन्ममृत्योर्मेध्यकाले ॥ हीन

जीवना द जीवन वरम् ॥ मज्जनि

॥ हैयङ्गवीने ॥ पु । पुत्रे । जीवकौ

षधे ॥ वाते ॥ क्षुद्रफलकटचे ॥ जी-

व्यतेऽनेन । जीव० । करणाऽधिकार

ययोश्चेतिकरणे ल्युट् ॥

जीवनी

जीवनकम् । न । अन्ने ॥

जीवनयोनि । स्त्री । यत्नविशेषे ॥ स
तु । अतीन्द्रिय शरीरे प्राणसञ्चार
कारणम् । इति भाषापरिच्छेद ॥
जीवनहेतु । पु । वर्त्तनोपाये ॥ विद्या
शिल्पभृति, सेवागोरक्ष विपणि कृषि
। वृत्तिर्भैक्ष्य कुषीदश्च दशजीवनहे
तव ॥

जीवना । स्त्री । मेदोषधे ॥

जीवनाघातम् । न । त्रिष ॥

जीवनावास । पु । वरुणे ॥ जीवन मा
वासो यस्य ॥

जीवनिका । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

जीवनी । स्त्री । गुर्जरदेशे डोडो इति
प्रसिद्धायां जीवन्त्याम् । मधुस्रवाया
म् । काकोल्याम् ॥ डोड्याम् ॥ मे
दायाम् ॥ महामेदायाम् ॥ यथ्याम् ॥
जोष्यते ऽनया । जीव० । करणेत्युट् ॥

जीवनीयकम् । न । } जले । वारि-

जीवनीयकम् । न । } णि ॥ जीवना

यहितम् । छ ॥ जीवनीयगणे ॥

जीवनीयगण । पु । औषधविशेषे ॥

यथा । अष्टवर्ग सयष्टीको जीवन्ती

मुद्गपर्णिका । माषपर्णी गणो ऽयन्तु

जीवनीय इति स्मृत ॥ जीवनी म

धुरश्चापि नास्तीति सपरिकीर्तितः ॥

जीवनीयगण, प्रोक्तः शुक्रवृद्धदृक्गणो

जीवन्ती

हिम ॥ गुरुर्गर्भप्रद स्तन्य कफकृत्

पित्तरक्तहृत् । तृष्णा शोष ज्वरदा

ह भ्रम मूर्च्छा व्यपोहति ॥ अपिच

। अष्टवर्गश्च परिण्यौ जीवन्ती मधु

क स्तथा । जीवनोयगण प्रोक्तो जी

वन स्तु पुन स्तथेति वैद्यक परि

भाषा ॥

जीवनीया । स्त्री । जीवन्त्याम् । गुर्जरे

डोडो इति प्रसिद्धायाम् ॥ जीवना

यहिता । तस्मै हितमिति छ ॥

जीवनेत्री । स्त्री । सहल्याम् ॥

जीवनौषधम् । न । जीवातौ । स्तस

जीवनौषधे ॥ येन म्रियमाणो जी

वति । जीवनस्य औषधम् ॥

जीवन्तः । पु । प्राणे ॥ औषधे ॥ जीवशा

के ॥ त्रि । आयुष्मति ॥ जीव्यात् ।

जीव० रुद्धिनन्दि जीविप्राणिभ्यः षि

दाशिषोतिभक्तः । भ्रान्त ॥

जीवन्तिका । स्त्री । गुडच्याम् ॥ जीवा

त्यशके ॥ वन्दायाम् ॥ हरीतक्या

म् । जीवति । जीव० रुद्धिनन्दीति

भक्तः षित्तान् डीप् । कन् ॥

जीवन्ती । स्त्री । जीवन्त्याम् । मधुस्र

वायाम् ॥ जीवन्तो शीतला स्वादू

स्निग्धा दोषत्रयापहा ॥ रसायनो

पलकरो चक्षुष्या ग्राहिणी लघु ॥

शारुप्रकारस्तु जीवन्त्या कोमल

जीवन्मु

पत्र त्विन्न तक्र सुभर्जितम् । हिङ्गुना
सयुते तैले तक्र चिन्ना प्रलेहयेत्
॥ डोडी इति गुर्जरेऽस्या प्रसिद्धिः ॥
शय्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ वन्दायाम् ॥ डो
च्याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ जीवन्ती
स्वर्णवर्णिनीति खच्छणम् ॥ जीवति
जीवयति वा । जीव० लट् शतुरु
गित्त्वान् डीप् ॥

जीवन्मुक्त । वि । आत्मविदि । जीवन्ने
व मुक्तससारे ॥ जीवन्मुक्तो नाम
स्वस्वरूपाखण्डब्रह्मज्ञानेन तदज्ञा
नबाधनद्वारा स्वस्वरूपाखण्डब्रह्म
णि साक्षात्कृते अज्ञानतत्कार्यस
न्धितकर्मसंशयविपर्ययादीना म
पिबाधितत्वा दखिलबन्धरहितो
ब्रह्मनिष्ठ इति ॥ * ॥ ननुजीवन्मुक्तो
व्यवहरति न वा । आद्ये तस्य वद्वान्न
दिलच्छणता । द्वितीये देहस्थानुपयो
गात् सद्य पातप्रसङ्ग इत्यत आह ।
अयन्तु व्युत्थानसमये भासशोणि
तमूत्रपुरीषादि भाजनेन शरीरेण
आन्यमान्यपटुत्वादि भाजनेनेन्द्रिय
ग्रामेण अशनायापिपासाशोकभो
हादिभाजनेन चान्त कारणेन पूर्वपूर्व
वासनया क्रियमाणानि कर्माणि भु
ज्यमानानि ज्ञानाविरुद्धान्यारब्धफ
लानि च पश्यन्नपि बाधितत्वात् पर

जीवन्मु

मार्थतो न पश्यतीति । दृष्टान्तेनो
क्तमर्थं स्पष्टयति । यथेन्द्रजालमिति
ज्ञानवान् तदिदमिन्द्रजाल पश्यन्न
पि परमार्थमिदमिति न पश्यति ।
उक्तञ्च । सुषुप्तिवज्जाग्रति यो न
पश्यति द्वयन्तु पश्यन्नपि चाऽद्वयत्वं
त । तथाच कुर्वन्नपि निष्क्रियश्च य
स आत्मवि ज्ञान्य इतीह निश्चयः
इति ॥ वेदविद्यादृत ज्ञान देशिक
स्य मुखात् स्वयम् । गृहीत्वाष्टोत्तर
शत ये पठन्ति द्विजोत्तमा । प्रारब्ध
जयपर्यन्त जीवन्मुक्ताभवन्ति ते ॥ अ
ष्टोत्तरशत मुनिषदाम् ॥ कैलिके
के ॥ यथा । धन्या माहेश्वरा स्वार्थ
प्रत्यभिज्ञानशालिन । स्वपरिज्ञान
मात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्ति हि ॥ म
हामन्त्रप्रभावेण कुलाचारप्रभावत
। स्वेच्छाचारा निविकल्पा जीवन्मु
क्ता हि कैलिका ॥ यो नार्थो मवद
यच्छ स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ जीव
न्नेव मुक्त ॥

जीवन्मुक्ति । स्त्री । जीवतो बन्धनिवृ
त्तौ ॥ जीवत पुरुषस्य कर्तृत्वभोक्तृ
त्वसुखदुखादिलक्षण शिवतज्जर्म
केशरूपत्वाद्वन्धो भवति तन्निवृत्ति
स्वरूपा जीवन्मुक्ति ॥

जीवन्मुक्त्युपाय । पु । कुलमार्गे ॥ जी

जीवशा

वन्मुक्ते रूपायस्तु कुलमार्गेहिनापर
इतिसदाशिवोक्ते ॥

जीवपुत्र । पु । } जीयापोताइति
जीवपुत्रक । पु । } प्रसिद्धे पुत्रजीव
द्रुमे ॥

जीवपुष्पा । स्त्री । दृढजीवन्याम् ॥

जीवप्रिया । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

जीवभद्रा । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् ॥ दृ
दिनामौषधे ॥

जीवभूत । वि । प्राणधारणोपाधिना
कर्त्ता भोक्ता ससारीति स्रष्टैव प्रसि
द्धिमुपगते ॥

जीवमन्दिरम् । न । शरीरे ॥

जीवला । स्त्री । सैहल्याम् ॥

जीवलोक । पुं । ससारे ॥ यथा । मा
ता पिता गुरुजन स्वजनो ममेति
मायोपमे जगति कस्य भवेत् प्रति-
ष्ठा । एको यतो ब्रजति कर्मपुर स
रोऽय विश्रामवृक्षसदृश खलुजी
वलोक ॥ सायसायं वासवृक्ष समे
ता प्रातः प्रातस्तेन तेन प्रयान्ति । त्व
क्लान्थोन्य तच्च वृक्ष विहङ्गा स्तद्वत्
तद्वज् ज्ञातयोऽ ज्ञातयश्चेति ॥ जी
वानलोक ॥

जीववल्ली । स्त्री । चीरकाकोल्याम् ॥

जीवशाक । पु । मालवप्रसिद्धे शाक
विशेषे । जीवन्ते । रक्तनाले । तास

जीविका

पत्रे ॥

जीवशुक्ता । स्त्री । चीरकाकोल्याम् ॥

जीवश्रेष्ठा । स्त्री । कटिनामौषधे ॥

जीवसङ्घः । पुं । कामवृद्धिवर्धने ॥

जीवसाधनम् । न । धान्ये ॥

जीवसूः । स्त्री । जीवदत्सायाम् । जी
वदत्तोकायाम् ॥

जीवस्थानम् । न । मर्मणि ॥

जीवा । स्त्री । जीवन्तिकायाम् । मधु-
स्रवायाम् । डोडो इति गुर्जरभाषा
॥ मौर्याम् । धनुषोगुणे ॥ वचायाम्
॥ शिञ्जिते ॥ भूमौ ॥ दृष्टौ ॥ जीव
ति । जीव० । पचायच् । टाप् ॥

जीवातु । पुं । न । अन्ने । भक्ते ॥ जी
विते ॥ जीवनौषधे । मृतसंजीवनौ
षधे ॥ जीवयति जीवत्यनेन वा ।
जीव० । जीवेरातु ॥

जीवात्मा । पु । देहिनि । जीवे । पुन
र्भविनि ॥

जीवाधार । पुं । क्षेत्रे ॥ हृदये ॥

जीवान्तक । पु । जीवनार्थं पक्ष्यादी-
ना घातके । शाकुनिके ॥ चि । जी
वनाशके ॥ जीवाना मन्तक ॥

जीवाला । स्त्री । सैहल्याम् ॥

जीवास्तिकाय । पु । अनेकान्तवादिनां
जीवपदार्थे ॥

जीविका । स्त्री । आजीवे । जीवनो-

जीवोत्प

पाये ॥ जीवन्त्याम् ॥ जीयते ऽन
या । जीव० । गुरोश्चक्षुष्य । सं
ज्ञायं कन् । कृन्वा ॥

जीवितम् । न । प्राणने । जीवने ॥ वि
। जीवनान्विते ॥ ब्रह्मादीनामपि जी
वित स्वल्पमेव ॥ यथा । ये समर्था ज
गत्स्थिन् सृष्टिस्थित्यन्तकारिण ।
तेपि काले प्रलीयन्ते कालोद्भवस्य
त्तर इति स्मृते ॥

जीवितकाल । पु । जीवनावच्छिन्नका
ले । आयुषि ॥ जीवितस्य कालः ॥

जीवितज्ञा । स्त्री । नाड्याम् ॥ इ० रा० ॥

जीविताशा । स्त्री । जीवनलोभे ॥ जी
र्यति जीर्यतः । केशा दन्ता जीर्यन्ति
जीर्यतः । जीविताशा धनाशाच जी
र्यतो ऽपि न जीर्यति ॥

जीवितेश । पु । यमे । पितृपतौ ॥ प्रा
णनाथे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वि । जी
वितेश्वरे ॥ प्रिये ॥ जीवितस्वामिनि
॥ जीवातौ ॥

जीवी । पु । प्राणिनि ॥ जीविनां दाह
लो रोग कर्मभोग शुभाशुभः । भ
क्तो वैद्यस्त निहन्ति कृष्णभक्तिरसा
यनात् ॥

जीवेष्टि । स्त्री । दृढस्थितिसत्वे ॥

जीवोत्पत्तिवादः । पु । पञ्चरात्राणां

वादे ॥ सयथा । ब्रह्मणो वासुदेवा

जुगुक्

ख्याञ् जीव सङ्कर्षणाभिधः । जायते
च मन स्वप्नात् प्रबुद्धाख्यं तत पु
न ॥ अहङ्कारो ऽनिदृष्टाख्यश्चत्तारो
विश्वरूपका । वासुदेवाराधना
द्यैर्जायते बन्धमोक्षणमिति ॥

जीवोपाधि । पु । सुषुप्त्यादिषु ॥ चयो
जीवोपाधयः । तथाहि । सुषुप्तौ बु
द्धादिसंस्कारोपरजित मज्ञानमात्र
मुपाधिः । स्वप्ने जाग्रदासनामय लि
ङ्गशरीरमुपाधिः । जाग्रदवस्थाया
स्तु सूक्ष्मशरीरसदृष्टसूक्ष्मशरीरमु
पाधिरिति ॥

जीव्या । स्त्री । गोचुरदुधायाम् ॥ जी
वन्त्याम् ॥ हरीतक्याम् ॥

जु० । स्त्री । त्वरागमने ॥ सामान्यग
मने ॥

जुगुप्सनम् । न । निन्दने ॥ त्रि । जुगु
प्साशीले ॥ जुगुप्सते तच्छीलः । गु
पेरनुदात्तेतश्चेति युच् ॥

जुगुप्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ छणायाम् ।
घिन् इति भाषा ॥ जुगुप्सनम् । गुपगो
पनकुत्सनयोः । मुपेर्निन्दायांसन् ।
अप्रत्ययादिति भावे छियाम् । टाप् ॥

जुगुप्सित । वि । निन्द्ये ॥

जुगुक् । पु । वृद्धदारके ॥ जुगुति । जु
गिवर्जने । अच् ॥ जुगुग्यते वा । घञ् ॥

जुगुक् । पु । वृद्धदारकवृत्ते ॥ स्वाद्य

जुहू

कन् ॥

जुटकम् । न । जटाशाम् ॥ इति शब्द
रत्नावली ॥
जुटिका । स्त्री । शिखायाम् । चोटी
इति भाषा ॥ सहतकेशेषु ॥ जूडा
जूटी इति भाषा ॥
जुषन् । वि । सेवमाने ॥
जुषमाण । वि । प्रोयमाणे ॥ सेवमाने ॥
जुष्कक । पु । मुङ्गमृषे ॥
जुष्टम् । न । उच्छिष्ट । भूठ भूठ इति च
भाषा ॥ वि । सेविते ॥ प्रीते । जुष्य
ते स्म । जुषी प्रीतिसेवनयो । क्त ॥
जुष्य । वि । सेव्ये ॥
जुहुराण । वि । कुटिले ॥ चन्द्रे ॥ जु
हूर्षति । हुच्छीकौटिल्ये । हुच्छे
सनोलुक् छलोपश्वेत्यानच् ॥ जु
हुराण कौटिल्यकारि इति भाष्यम् ॥
जुहुवान् । पु । अनले ॥
जुहुवाण । पु । अध्वर्यौ ॥ जातवेद
सि ॥ चन्द्रे ॥
जुहू । स्त्री । सुभेदे । पलाशकाष्ठनि
र्मिते ऽर्द्धचन्द्रावृतिरूपे यज्ञपात्रे ॥
पर्यमये यज्ञपात्रविशेषे ॥ जुहोति
अनया वा । हुदानादनयो । वृत्ति
गमि जुहोतीनां द्वेचेति क्विप् जुहो
तेर्दीर्घः ॥ चैलोक्यात्मनः कोषस्य
प्राभागे ॥ जुह्यत्यस्यादिशिकर्मि

जृम्भ

ण. प्राङ्मुखा सन्त इति ॥

जृ । स्त्री । अनाशे ॥ सरस्वत्याम् ॥
पिशाच्याम् ॥ जवने ॥ जु सौचोगतौ
। भ्राज भासेति क्विप् दीर्घश्च । जू जु
वौ जुव ॥ क्विब्रचिप्रच्छीत्यादिना
क्विप् दीर्घो वा ॥
जृट । पु । जटाशाम् । जूडा इति भाषा
॥ वन्धे ॥
जूटक । पु । न । केशवन्धे । जटाशाम् ॥
जृति । स्त्री । जवने । वेगे ॥ जु सौत्रो
वेगे । क्तिन् । कृतियतीत्यादिना
निपातनाद् दीर्घः ॥
जृतिका । स्त्री । कर्पूरविशेषे ॥
जृर्मा । पु । उलपे ॥
जृर्माख्य । पु । उलू इति गौडप्रहिङ्गे
दृणविशेषे । खरच्छदे । सूच्यग्रे ॥
जृर्माक्षय । पु । देवधान्ये । जुवाग् इति
भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
जूर्मा । स्त्री । वेगे ॥ आदिस्थे ॥ ज्वर
ति । ज्वररोगे । वीज्याज्वरिभ्यो नि ॥
जूर्ति । स्त्री । ज्वरे ॥ ज्वरणम् । ज्वरः
क्तिन् । ज्वरत्त्वरेत्यट् ॥
जूष । पु । न । यृषे ॥
जूषणम् । न । धातुपुण्याम् । धातुका
फूल इति भाषा ॥
जृम्भ । वि । मुखादिविकाशे । जृम्भा
याम् ॥ जृम्भाच्यर्थं समीरणात् ॥

जेता

पीत्त्वैक श्वास मनिल पुन स्थजति
वेगान् । आलस्यनिद्रायुक्तस्य सजृ
म्भ इतिकथ्यते ॥ अस्यचिकित्सा ।
यथा । शुग्ही पिप्पल्यूषण दीप्यक
श्च सिन्धूङ्गत्त चेति सर्वे पृथग्वा । त
द्रूप वा सूक्ष्मचूर्णीकृत वा जृम्भाभ
ङ्ग स्तत्कृत स्यात्तदैव ॥ जृम्भावेगे
समुत्पन्ने शोभनेशयनेनरम् । स्वाप
वेत् तेन नियमाजृम्भावेग प्रशाम्य
ति ॥ जृम्भावेग क्षय याति कटुतै
लेन सईनात् । भोजनात् स्वादुभो
ज्याना तथा ताम्बूलमक्षयादिति ॥
जृम्भणम् । जृभि० घञ् ॥
जृम्भणम् । न । जृम्भे ॥ जृभिगाचवि
नामे ॥ भावेल्युट् ॥
जृम्भमाण । वि । जृम्भाकुर्वणे ॥ वि
वर्द्धमाने ॥
जृम्भा । स्त्री । विकाशे ॥ मुखविदारणे
। जृम्भे ॥ जृभि० गुरोश्चेत्य । टाप् ॥
जृम्भिका । स्त्री । जृम्भे ॥
जृम्भितम् । न । स्त्रीणा करणे ॥ ईहा
याम् । विचेष्टिते ॥ प्रवृद्धे ॥ जृम्भे ॥
स्फुटिते । प्राप्तविकाशे ॥ जृम्भ स
ज्जातो ऽस्य । तारकादिस्त्रादितच् ॥
जृम्भिणी । स्त्री । एलापर्णाम् ॥
जेतुम् । अ । वशीकर्तुमिच्छर्थे ॥
जेता । वि । जिह्वरे । जैवे ॥ जयनशी

जैवलि

ल । टन् । टच्चा ॥ विजितोत्कर्षी
ज्जेतुरुत्कर्षी भवति ॥ पु । मधुच्छ
न्दस पुत्रे ऋषिविशेषे ॥
जेन्ताक । पु । चरकोक्ते स्वेदविशेषे ॥
जेमनम् । न । भोजने । जामना इतिभा
षा ॥ जमुअदने । ल्युट् ॥
जेय । वि । जेतव्यमात्रके ॥ जेतुयो
ग्य । अर्हेकृत्यतृचश्चेति योग्यता
यामचोयत् ॥
जैव । पुं । प्रारदे ॥ न । औषधे ॥ वि ।
जेतरि ॥ जेतैव । प्र० अण् । जैवस्तु
जेतायोगच्छत्यल विद्विषत'प्रति ॥
जैवरथ । वि । जयशीले ॥ इतिहला
युध ॥
जैवी । स्त्री । जयन्तीवृत्ते ॥
जैन । पु । जिनमतावलम्बिनि । वै-
दे ॥ जिनस्यायम् । अण् ॥
जैपाल । पु । जयपालवृत्ते ॥
जैमिनि । पु । पर्वसीमासाक्षर्ये ऋ
षिविशेषे ॥ अय सामवेदधरो वेदव्या
सशिष्योवज्रवाक् ॥ यथा । मुने क
ल्याणमित्रस्य जैमिनेश्वापि कीर्त्तना
त । विद्युदग्निभयं नास्ति पठितेच
गृहेदरेइति ॥
जैवम् । वि । जीवसम्बन्धिनि ॥ जीवस्ये
दम् । अण् ॥
जैवलि । पु । प्रवाहणे ॥ जीवलस्यरा

जोषा

जोऽपत्यम् । इञ् ॥

जैवात्क । पु । ग्लावि । सोमे ॥ भेष
जे ॥ कर्पूरे ॥ वि । आयुषति । दीर्घा
युषि ॥ कृशे ॥ जीवति जीवयति वा
। जीव० । जीवेरित्यनु घृतौ आत्
कन् वृद्धिश्चेतिसाधु ॥

जैह्वाग्निनेयः । पु । जिह्वाग्निनोऽपत्ये
॥ मुन्नादिच्चाट्ठक् । दाण्डिनायने
तिटिलोपाभाव ॥

जैह्वम् । न । कुटिलत्वे ॥

जौङ्गकम् । न । अगुरुणि ॥ जुङ्गति जु
ङ्ग्यते वा । जुगिर्वर्जने । कुन् । पृ
षोदरादिः ॥

जौङ्गट । पु । गर्भिण्यभिलाषे । दोहदे
॥ इति चारात्रकी ॥

जौटिङ्ग । पु । महादेवे ॥ महाव्रतिनि ॥

जोड' । पु । जोडने ॥ जोडनम् । जुड
वन्धने । घञ् ॥

जोडनम् । न । वन्धने ॥

जोन्नाल । पु । }
जोन्नाल । स्त्री । } देवधान्ये ॥

जोषणम् । न । सेवने ॥

जोषम् । अ । मुखे ॥ प्रशसायाम् ॥
तूष्णीमर्थे ॥ लङ्गने ॥ जुषते । जु
षट्सौ । बाहुलकादम् ॥

जोषा । स्त्री । योषिति ॥ जुषते जु-
ष्यते वा । जुषी प्रीतिसेवनयो ।

जप्ति.

अच् घञ्वा ॥

जोषिका । स्त्री ॥ जाषिकायाम् ॥

जोषित् । स्त्री । योषिति ॥ ह्रस्ववृद्धि-
षिभ्य इतिपाठे जुषेरिति ॥

जोषिता । स्त्री । स्त्रियाम् ॥ जोष्यते
स्म । शिजन्तात्कर्मणि क्त' ॥

जोष्य । वि । प्रियेविषये ॥ जोष्यान्
हि जुषतः काच समाप्तौऽ निष्क-
तोमम ॥

जोहलम् । न । } पञ्चमाश्रयवि-
जोहलकम् । न । } तीये (ऽ।ऽ)
पर्याये ॥

ज । पु । ब्रह्मणि । स्वप्रकाशे ॥ चान्द्र
मसायने । बुधग्रहे ॥ विचक्षण्ये । वि
दुषि ॥ पद्मासने । चतुरानने ॥ भौ
मे ॥ जानाति । चाश्रयवोधने । इ
गुपधेतिकः । आतौलोपश्रुतिष्येत्या
लोप ॥

जपित' । वि । जप्ते ॥ जप्यतेस्म । चा
मारणादौमिन् । ग्यन्तः क्त । बादा
न्तशान्तेतिसाधु' ॥

जप्त । वि । जपिते ॥ जप्यतेस्म । चा
अवबोधने मारणादौचवर्त्तते । मा
रणादौचाभिन् । ग्यन्त' । क्त । वा
दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ता
इतिसाधुः ॥

जप्ति । स्त्री । बुद्धौ । मनीषायाम् ॥

ज्ञाति

ज्ञपयति । ज्ञपमिच्च । अयं ज्ञाने
ज्ञापने मारणतोषणनिशमने षुच
वर्तते । चुरादि । तत्र ज्ञानार्थकात्
ज्ञपेय्यन्तत्वात् प्राप्तं युच बाधित्वा
बाहुल्यकात् क्तिन् ॥ ज्ञाने ॥ ज्ञप्ते
स्तु कारणराम शिष्यप्रज्ञैवकेवला ॥
ज्ञात । वि । ज्ञानेन विषयीकृते । प्रती
ते । बुद्धे । प्रमिते ॥ ज्ञा० क्त ॥
ज्ञातनन्दन । पु । वर्द्धमानार्हद्विशेषे ॥
ज्ञातव्य । वि । अवगन्तव्ये । बोध्ये ॥
मन्तव्ये ॥

ज्ञातसिद्धान्त । पु । तान्त्रिके । शास्त्रत
त्त्वज्ञे । तत्त्वार्थज्ञातरि ॥ ज्ञाता सि
द्धान्ता येन ॥ आगमभाषया सर्वसि
द्धान्तोपरि विराजमाने कौले ॥ यथा ।
सर्वे भ्यश्चोत्तमा वेदा वेदेभ्यो वैष्ण
वंपरम् । वैष्णवादुत्तमशैवशैवाद्दक्षि
णमुत्तमम् ॥ दक्षिणादुत्तम वार्म
वामात् सिद्धान्त मुत्तमम् । सिद्धान्
तादुत्तम कौल कौलात् परतर
न हीति ॥

ज्ञाति । पु । ताते । पितरि ॥ पितृव्या
दिपितृपक्षे । सगेव । सपिण्डसङ्गे
दरादौ । स्वजने ॥ सचतुर्विध । स
प्तमपुरुषपर्यन्त सपिण्ड । ततश्चि
पुरुषपर्यन्त सकुल्य । ततश्चतुर्थपुरु
षपर्यन्त समानोदक । जन्मनामसू

ज्ञानम्

तिपर्यन्तमपि समानोदक । तत् प
र गोपज. ॥ ज्ञातिद्रोहे दोषोयथा
। यानि कानिच पापानि ब्रह्महत्या
दिकानिच । ज्ञातिद्रोहस्य पापस्य
कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ जानाति
। ज्ञा० । क्तिष् ॥ ज्ञायते वा । क्तिन् ॥
ज्ञाता । वि । ज्ञानशीले । विदुरे । ज्ञा
निनि ॥ ज्ञानाश्रये । अहङ्कारादि
प्रकाशकत्वेन चेतने ॥ जानाति ।
ज्ञा० । क्तम् ॥ वृत्तिद्वारा विषयज्ञा
नवति ॥

ज्ञातेयम् । न । ज्ञातिस्त्वे ॥ ज्ञातेर्भावा
कर्म वा । कपिज्ञात्योर्दक् ॥

ज्ञान । पु । जीवे ॥ जज्ञासावनश्च ।
विषयान् जानाति प्राणिति चेत्यर्थ ॥

ज्ञानम् । न । विशेषेण सामान्येन चाव
बोधे ॥ पदार्थग्राहिकायां वृत्तौ ॥

यथा । ज्ञानद्विधा वस्तुमात्रद्योतक
निर्विकल्पकम् । सविकल्पन्तु सञ्जा
दिद्योतकत्वाद्नेकधा ॥ सङ्कल्पस-

शयभ्रान्तिस्मृतिसादृश्यनिश्चया ।
ऊहे ऽनध्यवसायश्च तथान्ये ऽनुभ

वा अपि ॥ इत्यादिभेदेनानेकवि-
धाभवन्तीत्यर्थ ॥ सम्यगवबोधे ॥

न्यायमते । अप्रमाच प्रमाचेति ज्ञा
न द्विविधमुच्यते । तच्छून्ये तन्माति

र्यास्तादप्रमा सानिरूपिता ॥ तत् प्र

ज्ञानम्

पञ्चो विपर्यास सशयोपि प्रकीर्त्ति-
तः । आद्योदेहआत्मबुद्धि शङ्खादौ
पीततामति ॥ भवेन्निश्चयरूपासा
सशयोऽथ प्रदर्श्यते । किंस्विन्नरोवा
स्थाणुर्वेद्यादिवुद्धिस्तु सशयः ॥ तद्
भावाऽप्रकाराधी सत् प्रकारातुनि-
श्चयः ॥ ससंशयो भवेद्याधीरेकत्रा
भावभावयोः । साधारणादिधर्मस्य
ज्ञानं सशयकारणम् ॥ दोषोऽप्रमा-
याजनक प्रमायास्तुगुणो भवेत् ।
पित्तदूरत्वादिरूपो दोषो नानावि-
धोऽमृतः ॥ गुण स्याद्भ्रमभिन्नस्तु ज्ञा-
नमत्रोच्यते प्रमा । अथवातत् प्रका-
रं यज्ज्ञानं तद्वत् विशेष्यकम् ॥ ज्ञा-
नं यद्विर्विकल्पाख्यं तदतीन्द्रियमित्य-
ते । तत् प्रमा नाऽप्रमा नापि ज्ञानं य-
द्विर्विकल्पकम् ॥ प्रकारत्वादिशून्य-
हिसम्बन्धानवगाहनात् ॥ इति भाषा-
परिच्छेदः ॥ * ॥ योगेतु । एकत्वं बुद्धि-
मनसो रिन्द्रियाणाञ्च सर्वशः । आ-
त्मनोऽप्यपि न स्थात ज्ञानमेतदनुत्त-
मम् ॥ इति मोक्षधर्मः ॥ एकत्वं बु-
द्धिमात्रेणावस्थानम् बुद्धिरुत्तिनिरो-
ध इति यावत् ॥ देवताध्यानादौ ॥
विवेकविज्ञाने । शास्त्राचार्योपदेश-
जे परमात्मविषये सा चान्मोक्षफले
आत्मनिश्चये ॥ तत्त्वज्ञाने ॥ शास्त्रे ॥

ज्ञानम्

मोक्षफलिकायां धियि ॥ जीवेश्वरज-
गद्धेदभमाधिष्ठानभूते निश्चयस्वप्रका-
शे सच्चिदानन्दरूपाद्वितीये परमा-
र्थसत्ये ॥ आत्मा मात्मसर्वपदार्थावबो-
धे ॥ विवेक सामर्थ्ये ॥ अहङ्गहोपास-
ने ॥ शब्दयुक्तिम्यामात्मनिश्चये ॥ अ-
मानित्व मदम्भित्वमहिंसा चान्ति-
रार्जवम् । आचार्योपासनं शौच स्थै-
र्यं मात्मविनिग्रहः ॥ इन्द्रियार्थेषु वै-
राग्य मनहङ्कार एव च । जन्ममृत्यु-
जराव्याधदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ -
असक्ति रनभिष्वङ्ग पुत्रदारगृहादि-
षु । निश्चयश्च समचित्तत्वं मिष्टानि-
ष्टोपपत्तिश्च ॥ मयि ज्ञानम्ययोगेन
भक्तिरथभिचारिणी । विविक्तदेश-
सेवित्व मरति जैनससदि ॥ अथा-
त्मज्ञाननिश्चयश्च तत्त्वज्ञानार्थदर्शन-
म् । एतज्ज्ञानामति प्रोक्तं भजान-
यदतोऽन्यथा ॥ सात्त्विकादिभेदात् त-
त् त्रिविधम् । यथा । सर्वभूतेषु ये-
नैक भाव मय्यय मोक्षते । अविभ-
क्त विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विक-
कम् ॥ सात्त्विक सर्वससारोच्छ्रित-
कारणम् ॥ पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं
नाज्ज्ञानं पृथग्विधान् । वेत्ति स-
र्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्विराजसम् ॥
यत्तु कृतस्वदेकस्मिन् कार्ये स-

ज्ञानम्

ज्ञानहेतुकम् । अतस्त्वार्यवदल्पञ्च त
ततामस मुदाहृतम् ॥ राजस ताम
सञ्च ससारकारणम् ॥ आत्मन अ
वयमननाभ्यां परिनिष्पन्ने ॥ प्रमा-
णजन्यचेतोवृत्त्यभिव्यक्तसच्चिद्रूपे ॥
परमात्मज्ञानसाधने ॥ शास्त्रादात्मत-
त्त्वस्यावगमे ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ सा
ङ्गवेदतदर्थविषयेऽवबोधे ॥ ब्रह्मात्मै-
क्यसाक्षात्कार ॥ * ॥ गुणपुरुषान्यता
ख्यातौ ॥ अथ्यवसाये ॥ * ॥ महा
वाक्यजन्याखण्डाकारायां बुद्धौ ॥ स्व
स्वरूपस्फुरणे ॥ ब्रह्मैवाह समः शा-
ना सच्चिदानन्दकचय । नाह देहे
ह्यसद्रूपो ज्ञानमिच्छुच्यते बुधै ॥
निर्विकारो निराकारो निरवयो
हमश्चय । नाह ॥ निरामयो नि
रामासो निर्विकल्पोऽहमातत । ना
ह ॥ निर्गुणो निष्क्रियो निश्च्योनि
त्यमुक्तो हमच्युत । नाह ॥ नि
र्मलो निश्चलोऽनन्त शुद्धोहमजरो
मर । नाह ॥ लोकवासनया जन्तो
शास्त्रवासनयाभिच । देहवासनया-
ज्ञान यथावन्नैव जायते ॥ * ॥ ज्ञा
नमुत्पद्यते पुसा च्यात् पापस्यकर्म
य । यथा दर्शतलप्रखे पश्यत्या-
त्मानमात्मनि ॥ वेदे ॥ जायतेऽने
न । ज्ञा ॥ करणे स्युट् ॥ अन्यव्यति

ज्ञानम्

रेकाभ्या जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु । य
देक केवल ज्ञान तदेवास्मि पर वृ
हत् ॥ ज्ञानात् न विज्ञास्येयं ज्ञान-
ज्ञानेन शान्यति । ज्ञानात् ज्ञान परि
त्यज्य ज्ञानमेवावशिष्यते ॥

ज्ञानगम्यम् । न । ज्ञेये ब्रह्मणि ॥ ज्ञा
नेन अमानिच्छादिनासाधनकलापेन
ज्ञानहेतुतया ज्ञानशब्दितेन गम्य
प्राप्य ज्ञेय ब्रह्म नतुतदिना ॥ ज्ञानेन
गम्यते । गल् ० । पोरदुपधादितियत् ॥
वि । परमेश्वरे । परमात्मनि ॥ नक
र्मणा न ज्ञानकर्मभ्यां गम्यते किन्तु
ज्ञानेनैवगम्यते इति सहस्रनामभा
ष्यम् । विवृतचैतत् तारकब्रह्मान
न्दसरस्वतीयतिना ॥ यथा । ज्ञानेनै-
व गम्योज्ञानगम्य । सर्ववाक्य साध
धारण मितिन्यायात् ज्ञानेनैवेत्यत्र
धारणलाभइत्यभिप्रेत्याह । नकर्म
येति । ज्ञानेन केवलकर्मणां साक्षा
न्मोक्षसाधनत्वं व्यावर्त्यते । न ज्ञान
कर्मभ्या मिच्छनेन समुच्चयो वार्यत
इति ॥

ज्ञानतपा । पु । विदुषि । आत्मविदि
॥ ज्ञानमेवतप सर्वकर्मचयहेतुर्यस्य
स । नहिज्ञानेन सदृश पवित्रमिह
विद्यते ॥

ज्ञानदग्धगरीरे । वि । सर्वसङ्गनिह

ज्ञाननि

तेभिर्ही ॥ ज्ञानदग्धशरीरस्य पुन
दाहो नास्तीत्यत्र ज्ञानक । सर्वस
ज्जनिदृष्टस्य ध्यानयोगरतस्य च । न
तस्य दहन कार्यं नैवपिण्डोदकक्रि
या ॥ निदध्यात् प्रणवेनैव विलेभि
षो कलेवरम् । प्रोक्ष्य खननञ्चा
पि सर्वं तेनैव कारयेत् ॥

ज्ञानदर्पणः । पु । पूर्वजिने । मञ्जुघोशे ॥
ज्ञानदा । स्त्री । शारदायाम् ॥ ज्ञान
ददाति । बुदाञ् ० । आतइतिक'
॥ चि । ज्ञानस्य दातरि ॥

ज्ञानदाता । पु । ब्रह्मोपदेष्टरि श्रीगुरौ
॥ पितुर्दशगुणा माता गौरवेणेति
निश्चितम् । मातुः शतगुण पूज्यो
ज्ञानदाता गुरुः प्रभो ॥ ज्ञानस्य-
दाता ॥

ज्ञानदीपः । पु । दीपसदृशज्ञाने ॥
स्वप्रकाशचैतन्यानन्दाद्वितीयकचय-
आत्मा स एव मदिषयान्त करणपरि
णामरूपो दीप उच्यते ॥ ज्ञानं दी
प इव ॥

ज्ञानदीपितः । चि । ज्ञानेन प्रकाशिते
॥ बाधपूर्वकसमाधौ ॥ ज्ञान वेदान्तवा
क्यमन्यो ब्रह्मात्मैकसाक्षात्कार तेन
अविद्यातत्त्वायनाश्वारा दीपितः अ
न्यन्तोऽज्जलित ॥

ज्ञाननिर्दूतकर्मणः । चि । अवधूते । व

ज्ञानय

रमहसे ॥ ज्ञानेन निर्दूतं समुन्मू
लितं पुनर्देहसम्यन्धकारण कर्मण
पुण्यपापात्मक कर्म यस्य ॥

ज्ञाननिष्ठ । चि । ज्ञानिनि ॥ ज्ञाने नि
ष्ठाऽस्य ॥

ज्ञानप्रव । पु । ज्ञानपोते ॥

ज्ञानमय । पु । शिवे ॥ चि । अक्षय
ब्रह्माकारे प्रकाशस्वरूपे ॥ ज्ञानं
तत्त्वतः समस्तपदार्थावबोधस्तदा-
त्मक ॥

ज्ञानयज्ञः । पुं । न्यायेन वेदार्थनिश्चय
परे ॥ ब्रह्मात्मा वपरे यज्ञं यज्ञेनैवो
पजुह्वति । ब्रह्मात्मा सत्त्वज्ञानान
मानन्वरूपं निरस्तसमस्तविशेषं ब्र-
ह्म तत्पदार्थं तस्मिन्मयो यज्ञं प्र
त्यगात्मानं त्वं पदार्थम् यज्ञेनैव य
ज्ञशब्द आत्मनामसु यास्तेन पठितः
इत्यमृतकचये तृतीया एवकारो भे
दाभेदव्यावृत्त्यर्थः त्वपदार्थाभेदेनै
वोपजुह्वति तत्त्वस्वरूपतया पश्यन्ती
त्यर्थः । अपरे पूर्वस्मात् कर्मयोगि
नो विश्वव्यास्तत्त्वदर्शननिष्ठा सन्या
सिन इत्यर्थः ॥ * ॥ भवापापवतां
नृणां ज्ञानयज्ञो न रोचते । प्रत्युत
ज्ञानयज्ञं सु प्रदेष्टो भासते स्वतः ॥
भोगसारस्वविभ्रान्त्वा ज्ञाने भोगौ
व्यवर्त्तयति । प्रदेष्टोऽमुदुचितस्य

ज्ञानाग्नि

महापापवतोभवेत् ॥

ज्ञानयोग । पु । निष्ठाविशेषे । ज्ञान
मेव ब्रह्मणा युज्यते इति ज्ञानयोग
निष्ठायां ॥ ब्रह्मज्ञानप्राप्त्युपाये ॥
ज्ञानयोगव्यवस्थिति । स्त्री । जीवन्मु
क्तौ ॥ आत्मसाक्षात्कारमनोनाश
वासनाक्षयानुकूलपुरुष प्रयत्नाभ्यां
विशिष्टासत्तारविद्ययावस्थिति ॥
ज्ञानलक्षणा । स्त्री । विविधालौकिक
सन्निकर्षान्तर्गतसन्निकर्षे ॥ तल्लक्ष
णं यथा । विषयी यस्य तस्यैव व्यापा
रो ज्ञानलक्षण इति । अस्यार्थः । तदि
षयज्ञापकतद्विषयज्ञानम् । यथा पूर्वे
घटादिज्ञाने सति पश्चात् घटादि
ज्ञानम् ॥

ज्ञानवान् । वि । ज्ञानिनि ॥ ब्रह्मविदि
॥ ज्ञानमस्त्यस्य । मतुप् ॥

ज्ञानशपी । स्त्री । काश्यन्तर्गततीर्थ
विशेषे । ज्ञानोदतीर्थे ॥

ज्ञानसाधनम् । न । इन्द्रिये ॥

ज्ञानसिद्धि । स्त्री । ब्रह्मात्मैक्यबोधे ॥

ज्ञानस्तन्त्रः । पु । निर्विकल्पके ॥

ज्ञानस्वरूप । पु । जीवे ॥ ज्ञानसावन
श्च । विषयान् जानाति प्राणितिव
। तादृशस्वरूपोजीवः ॥

ज्ञानाग्निदग्धकर्मा । वि । पण्डिते ॥

कर्मादावकर्मादिदर्शनं ज्ञानं तदेवा

ज्ञानी

ग्नि स्नेहदग्धानि शुभाशुभलक्षणा
निकर्माणि यस्यसः ॥

ज्ञानापोहः । पु । विस्मरणे ॥

ज्ञानाभ्यास । पु । अवस्थावाटतो ॥ त
द्धिन्तन तत्कथन मन्योन्य तत्प्रबो
धनम् । एतदेकपरत्वञ्च ज्ञानाभ्या
सविदुर्बुधा ॥ सर्गादावेव नोत्पन्नं ह
श्य नास्त्येव तत् सदा । इदं जगदह
चेति बोधाभ्यास विदु परम् ॥

ज्ञानावस्थितचेता । पु । स्थितप्रज्ञे ॥
निर्विकल्पकब्रह्मात्मैक्यबोध एवाऽव
स्थित चेतो यस्यसः ॥

ज्ञानासि । पु । आत्मविषयकनिश्चय-
खण्डे ॥

ज्ञानी । वि । पदवाक्यन्यायादिमान
निपुणे । तत्त्वदर्शिनि । कृतसाक्षा
त्कारे ॥ परोक्षज्ञानवति ॥ स्वतोऽ
परोक्ष ज्ञान मसम्भावनादिप्रति
बन्धेन फलमजनयन् परोक्षमिच्छु
पचर्यते ॥ भगवत् तत्त्वसाक्षात्कारो
ज्ञान तेन नित्ययुक्ते ॥ तीर्थमाये ।
निवृत्तसर्वकामे । निष्कामभक्ते । त
त्त्वज्ञानवति ॥ ज्ञानिना हृदयाम्भो
जे हृल्लेखा परमेश्वरीति देवीगीता
॥ पु । दैवज्ञे ॥ ज्ञानमस्यासि । अ
त इति ठनाविति इति ॥

ज्ञानेन्द्रियम् । न । धीन्द्रियेष । ओच

ज्ञेयम्

स्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणास्थेषु ॥ यता
न्याकाशादीनां सात्त्विकांशेभ्यो व्य-
स्येभ्यः पृथक् पृथक् क्रमेणोत्पन्नानि ॥
यथोक्तं देवीभागवते । पञ्चभूतस्थस-
त्त्वांशे ओम्नादीनां समुद्भव । ज्ञाने
न्द्रियाणां राजेन्द्र प्रत्येकमिति ॥ ज्ञा-
नसाधनमिन्द्रियम् ज्ञानार्थमिन्द्रिय-
वा ॥ क्रमशो दिग्वातार्कप्रचेतोऽन्वि-
नो ज्ञानेन्द्रियाणां देवता ॥ शब्दस्य
शैक्यपरसगन्धस्य क्रमशो ज्ञानेन्द्रि-
याणां विषयाः ॥

ज्ञापकम् ॥ वि । गमके । बोधके ॥ नि-
दर्शने ॥ ज्ञापयति । ज्ञा० खुख् ॥
ज्ञापनम् । न । बोधने । जनावना इति
भाषा ॥

ज्ञापिका । स्त्री । बोधिकायाम् ॥

ज्ञापितः । वि । ज्ञापिते ॥ कृत्तिते ॥
प्रबोधिते ॥

ज्ञीष्यमानः । वि । बोधयितुमिष्टेर्धे ॥
ज्ञेयम् । वि । वेदितव्ये । ज्ञानविषये
। ज्ञानकर्मणि ॥ अज्ञातत्वात् ज्ञातु-
मर्हे ब्रह्मणि ॥ अज्ञातत्वाभावेन
ज्ञातुमनर्हत्वात् ॥ * ॥ ज्ञेययत्तत्
प्रवक्ष्यामि यद् ज्ञात्वाऽस्तमश्नुते
। अनादिमत् परम्ब्रह्म न सत्तत्त्वा-
सदुच्यते ॥ सर्वत पाणिपादं तत्
सर्वतोऽक्षिरोमुखम् । सर्वत श्रु-

ज्यायान्

तिमल्लोके सर्व मावृण्यतिष्ठति ॥
सर्वेन्द्रियगुणाभास सर्वेन्द्रियविष-
र्जितम् । असक्त सर्वभूतैव निर्गु-
ण गुणभोक्तृ च ॥ वहि रन्तश्च भूता-
ना मचर चरमेव च । सूक्ष्मत्वात्
तद्विज्ञेयं दूरस्थ चान्तिके च तत्
॥ अविभक्त विभक्तेषु विभक्त मिव
चक्षितम् । भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं य-
सिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ज्योतिषा मपि
तज्ज्योति स्तमसः पर मुच्यते । ज्ञा-
न ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धि-
ष्ठितम् ॥ ज्ञातुं योग्यम् । ज्ञा० । अ-
चोयत् । ईक्षति । गुण ॥

ज्या । स्त्री । मातरि ॥ वसुधायाम् ॥
ज्यैर्धाम् । धनुर्गुणे ॥ जिनाति । ज्या-
वबोधानौ । अघ्न्यादिस्वात् यग-
न्तोनिपातितः ॥ अन्येभ्योपीति ङो-
वा । टाप् ॥

ज्याघातवारणम् । न । गोधायाम् । त-
ले ॥ जाया शिञ्जिन्या गुणस्य आ-
घात स्तस्य वारणम् ॥

ज्यानि । स्त्री । जीर्णे ॥ ज्ञानौ ॥ तटि-
न्याम् ॥ ज्यानम् । ज्या० । ग्नाज्याङ्गा-
भ्योनिः ॥ यङ् । जिनाति । ज्या० ।
वीज्याञ्च रिभ्योनिः ॥

ज्यायान् । वि । अतिधृष्टे । वर्षीयसि
॥ अतिप्रशस्ते ॥ अयमनयो रतिम-

ज्येष्ठसा

येन वृद्ध प्रशस्यो वा । ज्येष्ठ वृद्धस्य
च । द्विवचनेतीयसुनि वृद्धप्रशस्ययो
र्ज्यादेश । ज्यादादीयस इत्यात्मम् ॥
ज्यायसी । स्त्री । अतिप्रशस्यायाम् ॥
वृद्धायाम् ॥ ज्येष्ठायाम् ॥ ऊीप् ॥
ज्येष्ठ । पु । शुके । ग्रीष्मर्तौ । प्रथमे
मासि ॥ ज्येष्ठी पूर्णमास्य ऽस्मिन् ।
सास्मिन् पैर्णमासीत्यण् । संज्ञापू
र्वस्वविधेरनित्यत्वाद्बृहद्भाव ॥ वि
। अतिवृद्धे ॥ श्रेष्ठे ॥ अयमेषामति
श्रेयेन वृद्ध प्रशस्योवा । अतिशयने
तमविष्ठनावितीष्ठनि वृद्धस्य च ज्येष्ठे
त्यनेन च वृद्धप्रशस्ययोर्य्यादेश ॥
अग्रजे ॥

ज्येष्ठतात' । पु । पितुरग्रजे ॥ तातस्य
ज्येष्ठ' । राज० ज्येष्ठस्यपूर्वनिपातः ॥
ज्येष्ठवर्ष' । पुं । ब्राह्मणे ॥ वर्णानां ज्ये
ष्ठ । राज० ॥ कर्मधारयो वा ॥ चि
। श्रेष्ठवर्णे ॥

ज्येष्ठवत्ता । स्त्री । सहदेव्याम् ॥
ज्येष्ठश्वश्रू' । स्त्री । कुल्याम् । पत्न्या
ज्येष्ठभगिन्याम् । बहीसाक्षी इति
ज्येष्ठसास इतिचभाषा ॥

ज्येष्ठसामगः । पुं । ज्येष्ठसामांगातरि ॥
तानि च आरण्यके गीयन्ते ॥

ज्येष्ठसाम । न । सामप्रभेदे । आरण्य
के गीयमाने सामनि ॥ तदध्ययना

ज्येष्ठाश्र

ज्ञप्रते ॥

ज्येष्ठस्थानम् । न । तीर्थविशेषे ॥ अथ
महादेवसिष्ठति ॥

ज्येष्ठा । स्त्री । अश्विन्यादिष्वष्टादशे मन्त्रे
चे ॥ सत्कीर्त्तिपुत्रैर्विविधैः समेतो
वित्तान्वितो ऽत्यन्तसत्प्रताप' ।
श्रेष्ठप्रतिष्ठो विकस्यस्वभावो ज्येष्ठा भ
वेद्यस्यचजन्मकाले ॥ गृहगोधाया-
म् ॥ मध्यमाङ्गुलौ ॥ गङ्गायाम् ॥
अक्षय्याम् ॥ नायिकाभेदे । परि
शीतल्लेसति भर्तुरधिकस्नेहायाम् ॥
प्रथमजायाम् ॥ ज्येष्ठस्यस्त्रियाम् ॥ ज्ये
ष्ठस्यस्त्री । पुत्रो गल्लक्षणाङ्गीर्षबाधि
त्वाभजादित्वाद्वाप ॥

ज्येष्ठामूलीयः । पु । ज्येष्ठे ॥ ज्येष्ठामूली
य मिच्छन्ति मास माषाढपूर्वजम् ॥
ज्येष्ठाम् । न । तण्डुलान्नुनि । मण्डे ॥
ज्येष्ठाश्रम' । पुं । गृहिणि ॥ यस्मात्-
चयोप्याश्रमिणो ज्ञानेनाग्नेन चाऽ-
न्वहम् । गृहस्थेनैव धार्यन्ते तस्मान्
ज्येष्ठाश्रमो गृही ॥ ज्येष्ठ आश्रमोय
स्य । कर्मधारयो वा ॥

ज्येष्ठाश्रमी । पु । गृहस्थे । गृहस्थो ब्र-
ह्मचारी च वानप्रस्थोऽथभिक्षुक ।
चत्वार आश्रमाः प्रोक्ताः सर्वे गार्ह
स्थ्यमूलकाः ॥ ज्येष्ठश्चा सावाश्र-
मी च ॥

ज्योतिषी

ज्येष्ठी । स्त्री । गृहगोधायाम् । द्विपक्ष

स्त्री इतिभाषा ॥

ज्यैष्ठ । पु । ज्येष्ठे मासे । शुक्ले ॥ विदेश

वृत्ति पुरुष । सुतीव्र । क्षमान्वित

स्यात् खलु दीर्घस्वरः । विचित्रवृ

द्धि विंदुषां वरिष्ठो ज्यैष्ठाभिधाने ज

नन हि यस्य ॥ ज्यैष्ठीपूर्णमासस्मिन्

। सास्मिन् पौर्णमासीत्ययम् ॥

ज्यैष्ठिनेयः । पु । ज्येष्ठाया अपत्ये ॥ कल्या

ययादिस्वात् ढक् इतडादेशश्च ॥

ज्यैष्ठी । स्त्री । ज्येष्ठपूर्णिमायाम् ॥ ज्ये

ष्ठयायुक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेणयु

क्त कास्वइत्ययम् । ततोऽडीप् ॥ गृ

हगोधायाम् ॥

ज्यैष्ठ्यम् । न । ज्येष्ठस्त्रे ॥ यथा । विप्रा

सांज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं चचियास्मान्तुवी

र्येत । वैश्यानां धान्यधनत शूद्राणा

मेवजन्मतइतिमनु ॥

ज्योक् । अ । कास्वभूयस्त्रे ॥ प्रश्ने ॥ श्री

भार्गवे ॥ सम्प्रत्यर्थे ॥

ज्योतिरिङ्ग । पु । खद्योते ॥

ज्योतिरिङ्गण । पुं । तमोमणौ । खद्यो

ते ॥ ज्योतिर्नक्षत्र तद्वदिङ्गति । इगि

गतौ । चक्षुनशब्दार्थादितियुच् ॥

ज्योतिर्माचक्षद । पु । तीर्थविशेषे ॥

ज्योतिर्विह । पु । कास्वपरमार्थवादिनि ॥

ज्योतिर्विजम् । न । खद्योते ॥

ज्योतिष

ज्योतिषकम् । न । चन्द्रसूर्यादिग्रहन

चत्रमण्डले । राशिचक्रे ॥ सप्तविश

तिभै ज्योतिषक स्तिमितवायुगम्

। तदर्द्धाशो भवेद्वाशि नवर्षचरणा

ङ्कितः ॥

ज्योतिषशास्त्रम् । न । ग्रहनक्षत्रादीनां

तत्त्वनिर्णायके शास्त्रे ॥ सिद्धान्त संहि

ताहोरारूपस्तन्मथयात्मकम् । वेद

स्य निर्मल चक्षुर्ज्योतिषशास्त्रमकस्म

धम् ॥ विनैतदखिलश्रौतस्मार्त्तं क

र्म न तिष्ठति । तस्माज्जगद्दिताये

दं ब्रह्मणानिर्मितं पुरा ॥ अतएवदि

जैरेतदध्येतव्यं प्रयत्नतः ॥

ज्योतिषम् । न । वेदाङ्गविशेषे ॥ ग्रह-

णादिगणनशास्त्रे । पञ्चस्तन्मिदंशा

स्त्रं हेरागणितसंहिता । केरलि

शकुनचेति ज्योतिषशास्त्रमुदीरितम्

॥ वेदाहि यच्चार्थं मभिप्रवृत्ता का

लानुपूर्व्या विहितास्तयज्ञा । तस्मा

दिद कास्वविधानशास्त्रं योज्योतिषं

वेद सवेदयज्ञान् ॥ यथा शिखा म

यूराणां नामाना मणयो यथा । तद्वद्वे

दाङ्गशास्त्राणां गणितमूर्ध्निस्थि-

तम् ॥ सेहाहोभाच्च भोहाच्च योवि

प्रोऽज्ञानतोपिवा । शूद्राणामुपदे-

शन्तुदद्यात् सनरकं ब्रजेतू ॥ ज्योति

र्नक्षत्राद्यधिकृत्यकृतोऽग्रन्यः । कृतेश्च

ज्योतिः

न्ये इत्यण् । सत्तापूर्वकत्वाच्चवृद्धिः ॥
 ज्योतिषी । स्त्री । तारायाम् ॥
 ज्योतिष्कः । पु । चित्रकटचे ॥ मेधिका
 बीजे ॥ गणिकारिकाटचे ॥ पुभू
 त्वि । ज्योतिष्का । चन्द्रार्कग्रहनक्षत्र
 तारकास्तु ॥ न । मेरो शृङ्गान्तरे ॥
 तदीशभागे तस्यात्र शृङ्गमादित्य
 सन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमिच्छा
 तु सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्या ऋद्ध
 पुर्या' ईशानभागे ॥
 ज्योतिष्टोम । पु । षोडशस्त्रिंशत्साध्ये
 यज्ञविशेषे ॥ अथद्वादशशतगोदक्षि
 णाभवति ॥ ज्योतींषि स्तोमा यस्य
 यज्ञस्य सोम ज्योतिष्टोमः । ज्योति
 रायुष स्तोम इतिषस्त्वम् । सलोपः ॥
 ज्योतिष न् । पु । स्वर्ये ॥ प्रचक्षीपस्येऽ
 द्विविशेषे ॥ षि । दीप्तियुक्ते ॥ ज्यो
 तिरस्यस्ति । मतुप् ॥
 ज्योतिष्मती । स्त्री । पारावताङ्ग्याम् ।
 कटभ्याम् । मालकांगयी इतिभाषा
 ॥ ज्योतिष्मती कटुस्त्रिंशत् सरा कफ
 समीरजित् । अच्युष्णा वामनी ती
 ष्णा वज्रिवृद्धिस्मृतिप्रदा ॥ राची ॥
 उगिच्छान् ङीप् ॥
 ज्योतिः । पु । अमौ ॥ दिवाकरे ॥ मेधि
 कायाम् ॥ न । दृष्टौ । नेत्रकनीनिका
 मध्ये ॥ नक्षत्रे ॥ प्रकाशे ॥ सर्वावभा

ज्योत्स्नः

सके ब्रह्मणि चैतन्ये । आदित्यादी
 नां बुद्ध्यादीनाञ्च बाह्यानां मान्तरा
 णामपि जडज्योतिषां चैतन्यज्योति
 षोऽवभासकस्योपपत्तेः ॥ विज्ञाने ॥
 द्योतते द्योतनं वाऽनेनवा । द्युतः ।
 द्युतेरितिनादेश्च ॥
 ज्योतीरथ । पु । ध्रुवे । औत्तानपादैः ॥
 ज्योत्स्ना । स्त्री । चन्द्रातपे ॥ ज्योतिस्स
 युक्तनिधि ॥ कैसुद्याम् ॥ श्वेतघो
 षायाम् ॥ ज्योतिरस्यसा । ज्योत्स्ना
 तमिस्त्रेत्यादिना ज्योतिषउपध लो
 पोऽनप्रत्ययश्च निपात्यते ॥
 ज्योत्स्नाप्रियः । पु । चकोरे ॥
 ज्योत्स्नाटचः । पु । दीपाधारविशेषे ॥
 ज्योत्स्नी । स्त्री । पटोलिकायाम् । चर्च
 डा इति प्रसिद्धे दीर्घफले ॥ चन्द्रि
 कायुक्तायां राची । चादनीरात इति
 भाषा ॥ रेणुकानामगन्धश्च ॥ ज्यो
 त्स्नाऽस्यसा । ज्योत्स्नादिभ्यउपस
 स्थानमिच्छण् । सत्तापूर्वकत्वाच्चवृद्धिभा
 वः । ङीप् ॥
 ज्योतिषिकः । पु । दैवज्ञे । कालपरमा
 र्थवादिनि ॥ ज्योतिषमधीते वेदवा
 । क्रतूकथादीति ठक् ॥
 ज्योत्स्नः । पु । शुक्लपत्रे ॥ ज्योत्स्नाऽ
 स्मिन्नस्ति । ज्योत्स्नादित्य दण् ॥ वि
 दीप्ते । ज्योत्स्नायुक्ते ॥

ज्वर	ज्वरान.
ज्योत्स्निका । स्त्री । चन्द्रिकायुक्तायां रात्रौ ॥ पटोल्याम् ॥	मुखस्य च । चवयुश्चानलिप्सा च ज्वरमुक्तस्य लक्षणम् ॥
ज्योत्स्नी । स्त्री । ज्योत्स्नया युक्तायां रात्रौ ॥ ज्योत्स्न्याम् ॥ अगन्तस्वान्डीप् ॥	ज्वरघ्न । पु । गुडूच्याम् ॥ वास्तूके ॥ चि । ज्वरनाशके ॥
ज्वर । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे रोगे । जूत्ता । रोगप्रवृत्ति । महागदे ॥ तस्योत्पत्तिः संख्याचोक्ता भिषग्भिः । दक्षापमानसंक्रुद्धरुद्रनिश्वाससम्भवः । ज्वरोऽष्टधा पृथग्द्वन्द्वसंघातागन्तुजः स्मृत इति ॥ तथा हि । वातिकः पित्तकश्चैव कफजो वातपित्तजः । वातश्लेष्मप्रभूतश्च पित्तश्लेष्मोद्भवस्तथा ॥ संघातागन्तुजा वैव ज्वरोऽष्टविधोऽयं त इति ॥ अपि च । जनक सर्वरोगाणां दुर्वारो दाहणो ज्वरः । शिथभक्तश्च योगी च स एव विकृताकृतिः ॥ भीमस्त्रिपादस्त्रिशिरः षड्भुजानवलोचनः । भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकयमोपमः ॥ मन्दाग्निस्तस्य जनको मान्दमेर्जनकास्तथा । पित्तश्लेष्मसमीराश्च प्राणिनां दुःखदायकाः ॥ इत्यादि वैद्यशास्त्रतो विशेषोऽवगन्तव्यः ॥ ज्वरं नाम् । ज्वररोगे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वात् दृष्टाभावः ॥ ज्वरति । अञ् वा ॥ संज्ञापहेतुत्वाच्छोके ॥ ज्वरमुक्तस्य लक्षणं यथा । स्वदोषधुक्त्वं शिरसः कण्डूपाको	ज्वरघ्नी । स्त्री । ॥ ज्वरचन्त्री । स्त्री । ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ ज्वरान्ति । पु । आधिमन्यवे । ज्वररूपान्ती ॥ ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्तिकायाम् ॥ ज्वरान्तकः । पु । नेपाक्षनिम्बे ॥ ज्वरग्वधे ॥ औषधविशेषे ॥ चि । ज्वरनाशके ॥ ज्वरापहा । स्त्री । विल्वशुण्ठ्याम् । विल्वपत्र्याम् ॥ चि । ज्वरनाशके ॥ ज्वरारिः । पुं । ज्वरघ्नौषधविशेषे ॥ ज्वरितः । चि । ज्वरिणि ॥ ज्वरः संज्ञातोऽयः । तारकादिस्त्रादितश्च ॥ ज्वरी । चि । ज्वरयुक्तः ॥ गुर्वभिष्यन्द्य काले वा ज्वरीनायात् कथञ्चन ॥ ज्वलः । पु । ज्वाले । दीप्तौ ॥ चि । दीप्तिविशिष्टः ॥ ज्वलति । ज्वलदीप्तौ । अच् ॥ ज्वलका । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ ज्वलत् । चि । दीप्तिमतिः ॥ ज्वलनः । पु । अमौ ॥ चिपकवृक्षे ॥ न । दहने ॥ ज्वलति । ज्वलः । जुच

ज्वालिका

डुकम्यदन्द्रम्यस्त्रगृधिवलशुचलषप-
 तपद, इति ताच्छील्यादिषुयुच् ॥
 ज्वलनाश्या । पु । सूर्यकान्तमणौ ॥
 ज्वलित' । वि । दग्धे ॥ उज्ज्वले ॥ भा
 स्तुरे ॥ उज्ज्वलिते ॥ ज्वल० । क्त ॥
 ज्वलिनी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥
 ज्वाल् । पु । अग्निशिखायाम् ॥ चि ।
 दीप्तिविशिष्टे ॥ ज्वलत । ज्वल० ।
 ज्वलि तकरुन्तेभ्योण् ॥
 ज्वाला । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥ टाप् ॥
 ज्वालागर्दभक' । पुं । जालगर्दभरोगे ॥
 ज्वालाजिह्व । पुं । अग्नौ ॥
 ज्वालामरिचम् । न । रक्तमरिचे । पि
 पली लालमरिच इत्यादि भाषा ॥
 ज्वालामुखी । स्त्री । जालन्धरपीठान्त
 र्गतपीठस्थानविशेषे ॥ तत्रभगवत्या
 जिह्वापतिता । तत्राम्बिकादेवी ।
 उन्मत्तनामको भैरवश्च ॥ तथाहि ।
 ज्वालामुखा महाजिह्वा देव उन्म-
 त्तभैरव । अम्बिका सिद्धिदानास्त्री
 स्तन जालन्धरे ममेति तन्त्रचूडाम
 णि, ॥ देव्यन्तरे ॥ ज्वालामुखयस्या ॥
 ज्वालिका । स्त्री । ज्वलायाम् । जाल
 इतिभाषा ॥

ज

—•••••—

जम्पी

ज । पु । जण्डीशे ॥ सुस्तुरौ ॥ दै-
 त्यराजे ॥ ध्वनौ ॥ जञ्जावाते ।
 जंखड इतिख्याते । प्रचण्डानिले ॥
 वृष्टौ ॥ चि । नष्टवस्तुनि ॥
 जगज्जगयमान । वि । चाकचिक्य
 युक्ते ॥
 जगिति । अ । शैथ्ये ॥
 जङ्कार । पु । भ्रमरादिसमूहशब्दे ॥
 जङ्कृति । पु । कांस्यतालादिध्वनौ ॥
 जञ्जा । स्त्री । वाते ॥ तारवायौ ॥
 नष्टे ॥ ध्वनिविशेषे ॥ अम्बुकर्णवर्धन ॥
 जञ्जानिल । पु । माष्टधिकवायौ ॥
 जञ्जावात । पु । जञ्जानिले ॥
 जटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वितु-
 न्नकौषधौ ॥ जज्यते । जटसङ्घाते ।
 घञ् । शत्रुपूर्वकस्त्रान्नवृद्धि ॥
 जटि । पु । लुहवृक्षे ॥ जट० । इन् ॥
 जटिति । अ । शीघ्रार्थे । तत्क्षणार्थे
 ॥ जट० । सम्पदादिच्चात् क्तिप् । जट
 मेति । इण् ॥ क्तिच् ॥
 जणत्कार । पु । } कङ्कणादिध्वने र-
 जनत्कार' । पु । } नुकरणशब्दे ॥
 जम्प । पु । सम्पातपतने । लम्फे ॥ स्वे
 च्छाधीनपतने ॥
 जम्पा । पु । वानरे ॥
 जम्पाशी । पु । मत्थरङ्गविहङ्गमे ॥
 जम्पी । पु । वानरे ॥

जर्जर

जर । पुं । निर्जरे । उत्साविर्गते नि
रिवारि प्रवाहे ॥ जरणम् । जृष्व
योहानौ । कटोरम् ॥

जरा । स्त्री । जरे । निर्जरे ॥ घिस्रा
इङ् ॥

जरि । स्त्री । जरे ॥ जरणम् । जृष्व० ।
अचङ् ॥

जरी । स्त्री । निरिवारिप्रवाहे ॥ कृ
दिकारादितिङीष् ॥

जर्जर । पुं । कलियुगे ॥ वाद्यभाण्ड
विशेषे । बडीजाँज इतिभाषा ॥ गौ
डास्तु चर्मपुटाच्छादितकाष्ठस्थाने
इति करङ् इतिख्याते च । डिङि
मोहेश्वरी प्रोक्तो जर्जर षट्ङ् । अ
तः । इति सत्पर्याया । जल्लकी ज
ल्ली जल्लरी जर्जरी इतिशब्दरत्नाव-
लीत्याहुः ॥

नेपाक्षमायया भ्यालीति प्रसिद्धे कां
स्यवाच्ये ॥ नदविशेषे ॥ जल्लर इ
ति प्रसिद्धे जल्लपात्रविशेषे ॥ जरणा
जर्जर इतिच ख्याते पाकसाधने लो
हद्रव्ये ॥ जर्ज इति शब्दराति । आ
तोऽनुपेतिक ॥ यद्वा । जर्जति । जर्ज
परिभाषणभर्त्तनयो । बाहुलका
दर ॥

जर्जरकः । पुं । कलियुगे ॥ अक्षयार्ध
वोधकेषु, जर्जरशब्दार्थेषु । क. ॥

जल्लरी

जर्जरा । स्त्री । वैश्यायाम् ॥

जर्जरिका । स्त्री । रोटिकाविशेषे ॥
यथा । धूमसीरचिता रोटी प्रोक्ता
जर्जरिकावुधै । जर्जरी कफपित्तघ्नी
किञ्चिदातकरीस्यूतेति ॥

जर्जरी । स्त्री । जर्जरवाच्ये ॥ जल्लरी इ
ति ख्याते स्वल्पेनारिपाचे ॥ धूमसी
रोटिकायाम् ॥

जर्जरीकः । पुं । न । शरीरे ॥ जर्जति ।
जर्जपरिभाषणभर्त्तनयो । पर्फरी
कादिभ्यात् साधुः ॥

जल्लजल्ला । स्त्री । इस्तिकर्षास्त्याक्षने ॥
जल्लरी । स्त्री । हुल्लुक्के । जर्जरवाच्ये
॥ बाहुल्यस्तले । केशवके ॥

जल्ला । स्त्री । आतपस्योर्मौ ॥ कन्यायाम् ॥

जल्ल । पुं । प्राप्त्वात् चवियात् सवर्णा
यामुत्पन्नैर्वर्षसङ्करजातिविशेषे ॥ क
रण्ये । मल्ले ॥ भाँड इति प्रख्याते
प्रहासके ॥

जल्लकम् । न । कांस्यनिष्पन्ने करता
ल्ले ॥ यथा । शिवागारे जल्लकम् ख-
र्यागारे च शङ्कुकम् । दुर्गागारे वशि
वाद्य मधुरीम्ब न वादयेत् ॥

जल्लकण्ड । पुं । कपोते ॥

जल्लरी । स्त्री । हुल्लुक्कवाच्ये ॥ बकके
शेषु ॥ जर्जते । जर्ज० । बाहुल्यकाद-
रन् । षष्ठोदरादि । गौरादिभ्याम् ॥

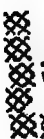
जाटखि.

डाप् ॥ शुद्धे ॥ क्लदे ॥
 जह्निता । स्त्री । उदत्तममले । जिह्नी इति
 भाषा ॥ बोते ॥ दीप्तौ । आतपश्चै ॥
 जह्नी । स्त्री । जर्जरबाधे ॥
 जह्नीष । पु । तर्कुलासके । चरखा इ
 ति भाषा ॥
 जष । पु । मत्स्ये । मीने ॥ मीनरा-
 शौ ॥ तापे ॥ अटव्याम् ॥ न । खि
 ले ॥ जषति । जषहिसार्थ । पचाय
 च् ॥ यथा । जष्यते । खनेषचे-
 ति घ । ॥
 जषकेतन । पु । } कामदेवे । मद
 जषकेतु । पु । } ने ॥ जषोमकर.
 केतनञ् केतुर्वा यस्य ॥
 जषा । स्त्री । नामवन्नायाम् ॥ टाप् ॥
 जषाङ् । पु । अनिरुद्धे । कन्दर्पे ॥
 जषाशन । पु । शिशुमारे ॥ चि । म
 त्सादे ॥
 जषोदरी । स्त्री । व्यासमातरि ॥
 जाङ्गितम् । न । चरणालङ्कारविशेषे ॥
 जाट । पु । निकुञ्जे ॥ कान्तारे ॥ व-
 शादीनां मार्जने ॥ न । सङ्घाते ॥ ज
 टनम् । जट० । घञ् ॥
 जाटख । पु । घण्टापाटलौ । लोभवि
 शेषे ॥ जाट सङ्घात लाति । का० ।
 आतोनुपेतिक ॥

जाटखि. । पु । स्त्री । जाटखिदधे ॥

जाबुक

जाटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥ यूची
 दधे ॥ जष्यते । जटसङ्घाते । घञ् ॥
 जाटामला । स्त्री । }
 जाटिका । स्त्री । } भूम्यामलक्या-
 जाटी । स्त्री । } म् ॥
 जामकम् । न । दग्धेष्टकाविशेषे । जा
 माइति जांवा इति च भाषा ॥
 जामरः । पु । तर्कुशाये । तर्कुवेकीसा
 य इति भाषा ॥
 जाकैर । द्वि । जाजैरिके । जर्जरबाध
 कर्त्तरि ॥ जर्जरबाधन शिल्प मस्य
 । मङ्गुकर्जरादयान्यतरस्यामित्य
 य् ॥
 जाजैरिक । द्वि । जाजैरे ॥ जर्जरबाध
 न शिल्प मस्य । पञ्चेष्टक् ॥
 जाखि । स्त्री । पानकविशेषे ॥ यथा ।
 आसमामफल पिष्ट राजिकालवशा
 न्वितम् । भृष्टहिङ्गुयुतं पूतं चोखि-
 तं जाखिरच्यते ॥ जाखि ईरतिजि
 ह्वाया' कुण्डल कण्ठशोधिनी । म
 स्य मन्दं निपीता सा रोचनी वरि
 वोधिनी ॥
 जाबु. । पु । जाउ इति श्रुते पिचुल ३ च्
 ॥ जामिति मन्दं वेति गच्छति । वी
 गत्यादिषु । मित० डु ॥
 जाबुक । पु । पिचुले । जाउ इति भा
 वा ॥ संज्ञायां कम् ॥

जिह्विका

जिह्विकम् । न । फलविशेषे ॥

जिह्विनी । स्त्री । उत्कायाम् ॥ जिह्विनी
नीटचे ॥

जिह्वी । स्त्री । जिह्विनीटचे ॥

जिह्विम । पु । दावायौ ॥

जिह्विरिष्टा । स्त्री । जिह्विभरी इ-
ति गौडप्रसिद्धे च उपविशेषे । पीत
पुष्पायाम् । रोमाश्रयफलायाम् ॥

जिह्वी । स्त्री । जिह्व्याम् ॥ यथा ।

जिह्वजा वाऽव्यक्तमधुरा कूजन्ती म-
धुराकृतिरित्यागमः ॥

जिह्विका । स्त्री । भिरव्याम् ॥ कन् ॥

जिह्वी । स्त्री । सैरीयके ॥ भिमिति
रटति । रट० । अच् । पृषोदरादि-

। गौरादिह्वान्डीष् ॥ अस्यागुणा-

। कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । दन्तामय

शूलवातकफशोफकासज्वदोषना-

शित्तच्चेति राजनिर्घण्ट ॥ कुन्दर-

हणे ॥

जिरिका । स्त्री ।

जिरी । स्त्री ।

जिरीका । स्त्री ।

जिह्व्याम् । भी-

गुर इ० भींगर

इति च भाषा ॥

जिह्वि । स्त्री । वाद्यविशेषे ॥ यथा ।

घण्टा शङ्ख स्तथा भेरीसदृशैः भि-

न्निरेव च । पञ्चानां शस्यते वाद्यं

देवताराधनेषु चेति गूढार्थदीपिका ॥

जिह्विवा । स्त्री । जिह्वीकायाम् । स्त्री

जोडः

र्याम् ॥ उदत्तनाशुके ॥ आतपस्य

चौ ॥ विलेपनसमले ॥ स्वार्थे कन् ॥

जिह्वी । स्त्री । कीटविशेषे । भींगर

इति भाषाप्रसिद्धे । भिरिकायाम् ।

चीर्याम् ॥ आतपस्य ॥ वर्याम् ॥

उदत्तनाशुके ॥ स्थालीलज्जदग्धाने

॥ चिक्षति । चिक्षशैथिल्ये । अच् ।

पृषोदरादिह्वान्डीष् । गौरादि

ह्वान् डीष् ॥

जिह्वीकण्ड । पु । गृहकपोते ॥

जिह्वीका । स्त्री । जिह्विकार्थेषु ॥

जीरका । स्त्री । जिह्व्याम् । भींगर

इति भाषा । भीतिरौति । ह्यञ्जे

। बाहुलकात् कक् ॥

जुष्ट । पु । अमकाण्डद्रुमे । स्तम्भे ।

गुल्मे । भ्रुण्ड इति भाषा ॥

जुमरि । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ यथा ।

प्रायः शृङ्गार बहुला माध्वीकमधुरा

सदु । एकैव भुमरिर्लोके वर्णादि

नियमोज्झिता ॥ अतो लक्ष्यते

स्या नोदाहारि विशेषकम् । इदं हि

शालगं सूत्रं प्रसिद्धं नृपरजनम् ॥

इति सङ्गीतदामोदरः ॥

जूषिः । स्त्री । क्रमुकभेदे ॥ दुष्टदैव

श्रुतौ ॥

जोडः । पु । गुवाकवृक्षे ॥ इति भूरि प्र-

योगः ॥

टङ्कना

अ

अ. । पु। अकारे ॥ बलीवर्दे ॥ शुक्रे ॥
 वाममतौ ॥ गायने ॥ घर्घरध्वनौ ॥
 ॥॥ इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडी
 चवालप्रधानेपनामतुलाराममिश्रा
 त्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना त-
 याश्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसप-
 रिब्राजकाचार्यश्रीमद्भरिहरानन्दना-
 थभारतिशिष्येण ब्राह्मणवधूतश्रीशु-
 खानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते
 शब्दार्थचिन्तामणौ चवर्गं समाप्ति-
 कृत ॥ १ ॥

तत् सत्

ट'

ट । पु। टकारे ॥ वामने ॥ पादे ॥
 निस्वने ॥ न। करङ्गे ॥ टङ्कारे ॥ टगणे ॥
 टङ्कदेशीय. । पु। धासूकशाके ॥ इति
 चिकाण्डशेष' ॥

टङ्कनामान. । पुभूवि. । देशविशेषे ।
 वाहीकेषु ॥ वाहीकाष्टङ्कनामान

टङ्कक

इति हेमचन्द्र ॥

टगण । पु। चयोदशभेदभिक्षेपायमा-
 चिके। यथा। (५५५ शिव १) (॥५५
 शशि २) (॥५५ दिनपति ३) (॥५५
 सुरपति ४) (॥५५ शेष ५) (॥५५।
 अचि ६) (॥५५। सरोजम् ७) (॥५५।
 घाता ८) (५५ ॥ कलि ९) (॥५५ ॥
 चन्द्र १०) (॥५५ ॥ ध्रुव ११) (५५ ॥
 धर्म. १२) (॥५५ ॥ शालिकर १३)
 इति षण्मात्रे त्रयोदशभेदा ॥

टगर । पु। टङ्कणचारे ॥ हेलाविभ-
 मगोचरे ॥ वि। केकराचे ॥

टङ्क । पु। कोपे ॥ असिकोशे ॥ खड्गे ॥
 ग्रावदारणे। टाँकी इति भाषा ॥ चतु-
 र्माषकस्वरूपेमाने । चतुर्विंशतिर-
 क्तिकाख्ये वा ॥ दर्पे ॥ यरगौ ॥
 राजासे ॥ पु। न। नीलकपित्थे ॥
 खनिचे ॥ टङ्कने ॥ टङ्कयति । टकि-
 वन्धे । चुरादि । अच् ॥ टम् इति
 शब्दङ्कारयति वा । कै० । आतोऽनु-
 पेतिक सुपीति वा ॥

टङ्कक । पु। रजतमुद्रायाम् । रूप्या इति
 भाषा इत्यमरटीकासारसुन्दरी ॥

टङ्ककपति । पु। रूप्याध्यचे ॥

टङ्ककशाला । स्त्री । रजतमुद्रागृहे । ट-
 कशाल इति भाषा ॥ इत्यमरटीका-
 सारसुन्दरी ॥

टङ्गनी	टिण्डिश
टङ्गटोक । पु । शिवे ॥ इतिचिकाण्ड शेषः ॥	टङ्गरी । स्त्री । अन्वताख्याने । मृषा वादे । टरटर इति भाषा ॥ लम्मा वाद्ये ॥ पठहवाद्ये ॥
टङ्गण । पु । न । रसशोधने । मालती तीरजे । लोहद्रविणि । मुहागाइति प्रसिद्धे चारे ॥ टङ्गण वक्रिकु द्रुच कफहृद्वातपित्तकृत् ॥ टङ्गयते ल्यु ट् । पृषोदरादि ॥	टङ्गुरा । पुं । मेरीरावे ॥ टङ्गनम् । न । विक्लवे ॥ टवर्ग । पु । टादिपञ्चवर्गेषु ॥ टवर्गीय । पुं । टवर्गभवेवर्गेषु । वर्गान्ता च्चेतिच्छः ॥
टङ्गनम् । न । टङ्गणे ॥ टङ्गा । स्त्री । जङ्गायाम् । टांग इति भाषा इतिमेदिनी ॥	टा । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ टाङ्गम् । न । मद्यप्रभेदे ॥ टाङ्गर । पु । नागवीटे ॥
टङ्गानक । पु । ब्रह्मदाकरच्ये ॥ टङ्गार । पु । विस्मये ॥ प्रसिद्धौ ॥ शि ञ्जिनीध्वनौ ॥ टमितिशब्द करोति । कृ० अण् ॥	टार । पु । रङ्गे ॥ तुरङ्गे ॥ खङ्गे ॥ टिटिभ । पु । टिटिभक । पु । } टिटिभे ॥
टङ्गारी । स्त्री । देकारी इति गौड प्र सिद्धे चूपविशेषे ॥ टङ्गारी वातजि त् तित्ता स्नेहघ्नी दीपनी खघ्नु । शोथोदरव्याहन्त्री हिता पीठवि सर्पिणाम् ॥	टिटिभ । पु । टटीहरी इति भाषा प्रसिद्धे कायष्टिखगे । टीठि इति गौड भाषा ॥ टिट्टि शब्द भाषते । टिट्टि शब्देन भाति वा । अन्ये भ्योपीतिड ॥ दानवविशेषे ॥
टङ्ग । पुं । न । खनिचे ॥ खङ्ग विशेषे । असौ ॥ जङ्गायाम् । टांग इति भाषा ॥	टिट्टिभक । पु । कायष्टिके । टिट्टिभे ॥ स्वार्थे कन् ॥
टङ्गण । पु । न । } टङ्गणे ॥ इति टङ्गन । पु । न । } राजवल्लभ ॥	टिण्डिशिका । स्त्री । अम्बुशरीषिका याम् ॥
टङ्गिनी । स्त्री । पाठायाम् । अम्बुषाया म् । आकनादी इति गौडभाषा ॥	टिण्डिश । पु । डिण्डसी इति टिण्डा इति चभाषा प्रसिद्धे फलशकविशेषे ।
टङ्गनी । स्त्री । ज्येष्ण्याम् । द्विपक लो इति विस्तृत्या इति च भाषा ॥	मुनिनिर्मिते । रोमशफले । डि खिड्डे ॥

ठगण

ठिप्पनी । स्त्री । टीकायाम् ॥

टीका । स्त्री । विषम पदव्याख्यायाम् ॥
वृत्तौ ॥ व्याख्यामाधे ॥ टीकायते ग-
म्यतेऽर्थानया । टीकागतौ । गुरोश्च
हलङ्ग्य । टाप् ॥

टुगुटुक । पु । श्योनाकटुके ॥ कृष्णख
दिरटुके ॥ टुगुटुनि इति गौडप्रसि
द्धे पक्षिविशेषे ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥
त्रि । अल्पे ॥ टुगुटु इति कायति ।
कै० । आत इति क ॥

टुनाका । स्त्री । तालमूल्याम् ॥

टेर । वि । वक्रचक्षुषि । टेरेके ॥

टेरक । त्रि । वल्लिरे । केकरे । वक्रच
क्षुषि । भैंग इति भैङ्गा इति च भाषा ॥

ठ

ठ । पु । ठकारे ॥ मण्डले ॥ चन्द्रवि-
म्बे ॥ शून्ये ॥ लोकगोचरे ॥ महे
श्वरे ॥ दृढङ्गनौ ॥ ठगणे ॥ पु । न ।
अनुकरणशब्दे ॥

ठङ्गर । पु । विष्णुप्रतिमायाम् । ठाकु
र इति भाषा ॥ द्विजोपाधि विशेषे ॥
यथा । त्वत्तिष्ठठङ्गर ॥ रुद्रपालठङ्क
र इति ॥

ठगण । पु । अष्टभेदभिन्ने पञ्चसाचि

डङ्गरी

के ॥ यथा (१५५ इन्द्रासनम् १) (५१५

शूर २) (॥ ५ चाप ३) (५५ । ही
र ४) (॥ ५ । शेखरम् ५) (५॥ कु
सुमम् ६) [५॥ अहिगण ७] ॥ ॥ ॥

पापगण ८] इति ॥

ठठम् । अ । } अनुकरणशब्दे । ठ
ठठम् । अ । } न् ठन् इति ठनन् ठ
नन् इति च भाषा ॥ यथा । रामाभिषेके
मद्विचित्रलाया' कक्षाच्युतो हेम
घट स्तरण्या । सोपान मारुह्य च
कारशब्द ठठ ठठ ठठठ ठठ ठ ॥
इति महानाटकम् ॥

ड

ड । पु । डकारे ॥ वाडवाग्नौ ॥ शिवे ॥
शब्दे ॥ चासे ॥ डगणे ॥

डगण । पु । पञ्चभेदभिन्ने चतुर्माधिके
॥ यथा [५५ गज १] [॥ ५ रथ २]
[५ । तुरङ्गम. ३] [५ ॥ पदाति ४]
[॥ ॥ मत्ति ५] इति ॥

डङ्गर । पु । डङ्गरे ॥

डङ्गरी । स्त्री । गजदन्तफलायाम् । दी
र्घेर्वावाम् । ककडी इति तरा इति च
भाषा ॥

डङ्गक

डङ्गरी । स्त्री । डङ्गरीफले ॥

डण्ड । पु । डङ्गरीतिख्याते मत्स्ये ॥
डण्डमत्स्यो रसे तिक्त पित्त रक्त
कफ हरेत् । वातसाधारण प्रोक्त शु
क्रलो वलवर्द्धन ॥

डम । पु । चाण्डाल्या लेटाज्जाते डो
म इति प्रसिद्धे ऽन्यजे ॥

डमर । पु । अश्वकलहे ॥ विप्लवे ।
धाकडलुगटनादे । डाका इति धाडा
इति च भाषा ॥ परचक्रादिभये ॥ न ।
भीत्यापलायने । शृगाखकायाम् ॥
डम इति शब्दस्य रानम् । रा० । वा
हुलकात् घञर्थेक ॥

डमर । पु । वाद्यप्रभेदे । कापालिक
योगिवाद्य ॥ चमत्कारे ॥ डमिति
शब्द मित्यर्त्ति । मृगव्यादिस्त्वादर्त्ते
कु । गणपाठादेवगुण ॥

डवनम् । न । पुरुषस्त्वन्वाह्यो यानवि
शेषे । कर्णीरथे । चौडोल इति ख्या
ते ॥ डीयते ऽनेन । डीङ् विहाय
सागतौ । ल्युट् ॥ नभोगतौ ॥

डङ्गकम् । न । वशादिरचिते पात्र विशे
षे । डगरा डाला डबडा छावी इ
ति भाषा ॥ त्रिशतञ्च षष्ठ्याधिक ड
ङ्गक षष्ठ्यस्युतम् । समोज्य सोपवी
तञ्च सोपहारं मनोहर मिति ब्रह्मा
वैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम् ॥

डामर

डवित्य । पु । काष्ठमये मृगे ॥ डित्य ।
काष्ठमयो हस्ती डवित्यस्तन्मयो मृ
ग इति सुपञ्चव्याकरणोक्ते ॥

डहु । पु । लकुचे । लिकुचे । वडह
ल इति प्रसिद्धे वृचे ॥ दहति तोह
ति वा । दहभस्मीकरणे । तुहिर
भर्दने वा । मृगव्यादिषु निपातित ॥

डा । स्त्री । डाकिन्याम् ॥

डाकिनी । स्त्री । कालीगणविशेषे ॥
डाकानासमूहे ॥ खलादिस्त्वादिनि ॥

डङ्गरी । स्त्री । डङ्गरीफले ॥

डामर । पु । चमत्कारे ॥ शिवोक्त ष
ड्विधे शास्त्रविशेषे ॥ तेषां नामानि
श्लोकसङ्ख्याश्लोक्तावाराहीतन्त्रे ।
यथा । डामर षड्विधो ज्ञेय प्रथमो
योगडामर । श्लोकास्तत्र त्रयस्त्रिंशत्
तथा पञ्चशतानि च । त्रिंशतिसह
स्राणि श्लोकानि चेह सङ्ख्याया ॥ १ ॥

॥ एकादशसहस्राणि सङ्ख्याता
शिवडामरे । श्लोकाः सप्तैव निश्चि
त्य ईश्वरेणैव भाषिता ॥ २ ॥ ताव

च्छ्लोकसहस्राणि पञ्चश्लोकशतानि
च । गुणोत्तराणि दुर्गाया डामरे क
थितानि च ॥ ३ ॥ नवश्लोकसहस्रा

णि नवश्लोकशतानि च । सारस्वते
तथा श्लोकाः पञ्चैव परिकीर्त्तिताः ॥

४ ॥ स्वरसङ्ख्या सहस्राणि श्लोकाः

डिण्डिम.

ना ब्रह्माडामरे । पञ्चोत्तरशतान्यथ
सङ्ख्यातानि शिवेन तु ॥ ५ ॥ षष्ठि
श्लोकसङ्ख्याणि गान्धर्वेडामरोत्त
मे । श्लोकाश्च षष्ठिसङ्ख्याता ब्रह्मा
णाथ्यक्तयोनिनेति ॥ तथाहि । यो
गङ्गामर २३५३३ । शिवडामर-
११००७ । दुर्गाडामर ११५०३ । सा
रस्वतडामर ८८०५ । ब्रह्माडामर
७१०५ । गान्धर्वेडामर. ६००६० ॥
इति ॥ भूतडामरादयो ऽन्येऽपि सन्ति
। भूतानां डामरश्च मत्कारो ऽचेति नि
बन्धकार ॥ डमरे ॥

डाहल । पु । चैय । जेपुरेदेशे ॥

डाहुक । पु । दात्तूखगे ॥

डिक्करी । खी । दिक्करीयाम् ॥

डिङ्गर । पु । डङ्गरे ॥ जेपे ॥ खले ॥

भूर्त्ते ॥ सेवके ॥

डिण्डिभाण्डम् । न । वादिषविशेषे ॥

पट्टमदङ्गकरटा. समेता यत्र वाद्य
न्ते तानि डिण्डिभाण्डा नीतिव्याख्या
नात् ॥

डिण्डिम । पु । डौंडी इति ख्याते वा
द्यभेदे ॥ यथा । श्लोकार्हेन च यत्
प्रोक्त तदुक्त ग्रन्थकोटिभि ॥ ब्रह्मा
सत्य जगन्मिथ्येत्येष वेदान्तडिण्डि

म ॥ गजधण्डानादे ॥ यथा । मतिरेव

वला इरीयसी तदभावे करिणामि

डिम्यः

य दशा । इति घोषयतीव डिण्डिम.

करिणो हस्तिपकाहत कणान् ॥ पा

नीयामलके ॥ डिण्डि इति शब्द-

मिनोति प्रकाशयति । डुमिन् ० । ड ॥

डिण्डिर । पु । समुद्रफेने ॥

डिण्डिश । पु । डिण्डसीढेढस टिण्डा

इत्यादि भाषाप्रसिद्धे मुनिनिर्मि-

ते । रोमशफले ॥ डिण्डिशो कचि

कृ ज्ञेदी पित्तक्षोषापह. स्मृत । सु

शीतो वातलो रुचो मूत्रलश्चाश्म

रीहर ॥ * ॥ निशेषबीज स्वतिष्ठ

तखण्ड सहिष्णुक प्रोज्झितचण्डश

ब्दम् । केहेप्रतप्त चण्डर्विदण्ड क

चिप्रद डिण्डिशक सपिण्डम् ॥

डिण्डीर । पु । अधिकफे । समुद्रफे-

ने ॥ डिण्डि इति शब्दम् ईरयति । ई

रगतौ कम्पनेच । अश् अखा ॥

डिण्डीरमोदकम् । न । गृञ्जने ॥

डित्य । पु । काष्ठमये गजे ॥ डित्य

काष्ठमये हस्ती डित्यस्तन्मयो म

गइति सुपस्यथा करणोक्तो ॥ विशेष

लक्षयुक्तो पुरुषे ॥ यथा । श्यामरु

पोयुवाविद्वान् सुन्दर प्रियदर्शन ।

सर्वशास्त्रार्थवेत्ता च डित्य इत्यभिधी-

यत इति कलापटीका ॥

डिम । पु । नाटकस्य रूपकविशेषे ॥

डिम्ब । पु । भयघ्नौ ॥ अण्डे ॥ पु-

डीनम्

पुसे ॥ ग्रीष्मि ॥ विष्णवे । डमरे ।
 अग्रस्त कलहे ॥ एरण्डे ॥ भवे ॥
 डिम्बनम् । डिविनोदे । घञ् ॥
 डिम्बाहव । पुं । भूभृताशुन्ये युद्धे ॥
 डिम्बिका । स्त्री । जलविम्बे ॥ शोणक
 वृक्षे ॥ कामुकस्त्रियाम् ॥
 डिम्भ । चि । वास्त्रिणे । वैधेये ॥ बाले
 । शिशौ ॥ डिम्भयति । डिम्भिसङ्घा
 ते । चुरादि । पचावच् ॥ डिम्भ
 ते वा घञ् ॥ अस्यरूपान्तरं डिम्बो
 पीतिद्विरूपकोष ॥
 डिम्भक । पु । डिम्भे ॥ स्वार्थेक ॥
 डिम्भचक्रम् । न । स्वरोदयोक्ते नरा
 यां शुभाशुभनिर्णायके चक्र वि० ॥
 यथा । डिम्भचक्रे न्यसेद्भानि भानु
 भादिद्विमस्तके । मुखेचीणि द्वयस्त
 न्ये चैकैक वाहुहस्तयो ॥ हृदिप
 च्च नाभिगुह्ये चैकैकषट्चजानुनो
 । चरणाभ्यां तथैकैकजन्मार्चपतना
 त् फलम् ॥ श्रीर्षस्थेरुषलाभ स्यात्
 वक्रमिष्टाक्षभोजनम् । स्कन्धधनीच
 वाहुभ्यां स्थानमष्टौ भ । वर ॥ पा
 णिभ्यां तस्करो लक्ष्मीर्हृदयस्थायश्च
 नाभित । गुह्ये कामोऽभ्रमोजान्वो
 रक्षजीवी चपादयोरिति स्वरोदय ॥

डिम्भा । स्त्री । स्तनपायाम् ॥ टाप् ॥

डीनम् । न । पक्षिगतिप्रभेदे पतनमा

डुण्डुल

चे ॥ कर्णपर्वणिविशेषोऽस्यष्टव्य ॥
 आगमशास्त्रविशेषे यथा । डामर
 डमर डीन श्रुत काशीविद्यासकम्
 । सप्तकोटि महाग्रन्था ममवक्त्रादि
 निर्गता ॥ इति मुण्डमालातन्त्रम् ॥
 डयनम् । डीड् विज्ञायसागतौ ।
 नपुसके भावेक्त । स्वादयश्चोदित
 । ओदितश्चेति निष्ठातस्य न ॥
 डीनडीनकम् । न । खगानागतिक्रिया
 विशेषे ॥ तेषांपतन निर्विशेषणञ्
 कुत्सितश्च डीनडीनकपदवाच्यम् ॥
 डीनावडीनम् । न । पक्षिणांगतिविशे
 षे ॥ तत्तु एकस्यागतौ गत्यन्तर-
 मिश्रणम् ॥ अधःकुत्सितगमनञ्च ॥
 डीयमान । डि । आकाश प्रप्युङ्ग-
 च्छति ॥
 डुण्डु । पु । डुण्डुभसर्पे ॥
 डुण्डुभ । पु । राजिलेसर्पे ॥ डुण्डु
 च्यनुकरणशब्द । तम् भवति तेन
 भातीति वा । अन्येभ्योपीतिड ॥
 यद्वा । लक्ष्यते । ओलडिउत्स्येपे ।
 घञ् । डल्योरेकत्वम् । डभति ।
 डमपूरणे । इगुपधेतिक । डण्डश्चा
 सावुभश्च । पृषोदरादि ॥ डिमुखो
 डुण्डुभ स्मृत ॥
 डुण्डुल । पु । चुरोखूके । पिङ्गले । वृ
 हद्राविधि ॥

डोम'

डुलिः । स्त्री । कमव्याम् ॥ डोलयति ।

डुलउत्क्षेपे । इगुपधादितिकिः ॥

डुलिका । स्त्री । खञ्जनाकृतिपक्षि
विशेषे ॥

डुली । स्त्री । चिल्लीशाके ॥

डोडिका । स्त्री । सुमुष्ण्याम् । करे

रुन्ना इति प्रसिद्धे फलशाकविशेषे ॥

डोडिकापुष्टिदा वृष्या रुन्ना वज्रि

प्रदा लघु । हन्ति पित्तकफार्शासि

कृमिगुल्मविषामयान् ॥ * ॥ वाल

डोडीफल मविकल खिन्नमीषच्च

तोये लेहे हिङ्गुप्रणयिनिततो ने-

सवारैण सिद्धम् । गव्य तर्ज कथित

निहिते साधित रामठेन खादन् खा

दन निभृत ममृतनिन्दितभोक्तृभि

कै ॥ * ॥ सम्भूज्यशुष्कतरण्ये प्रता

पात् प्रतप्त माज्ये नवडोडिशाक

म् । ससैन्धवं रामठदत्तवास खाद

करो निन्दति थञ्जनानि ॥ डोडिका

वातला रुचा शीता गुर्वी विषाप

हा । सुस्विका रोचनी हृद्या अस्विन्ना

कण्ठकर्त्तरी ॥

डोडी । स्त्री । डोडिकायाम् ॥ क्षुप

विशेषे । जीवन्त्याम् । सुखालुका

याम् ॥

डोम' । पु । स्वनाम्नाख्याते ऽस्पृश्यजा

तौ ॥ यथा । अण्डालश्चैव डोमश्च

दुष्टि'

ज्ञानकस्य तथा इति । दण्डीरश्चैव

मण्डीरो भूषण्डश्च दृष्टाश्रमी ॥ दृ

यामुण्डी लिङ्गधारीसमाएते यश्च

स्विनि । स्पृष्टा प्रमादत कात्त्यागाय

त्यष्टशत जपेदिति मतस्यसूक्ततन्त्रे

३८ पटल ॥

डोरम् । न । } हस्तादिवन्धनसूत्रे ॥

डोरकम् । न । }

डोरडी । स्त्री । दृष्ट्याम् ॥ इतिराज

निर्घण्ट ॥

द

द । पु । दकारे ॥ दक्कायाम् ॥ मुनि ॥

श्रवण्डूले ॥ निर्गुणे ॥ ध्वनौ ॥ द

गणे ॥

दक्का । स्त्री । यश्च पटहे ॥ दगितिका

यति । कैशब्दे । आतइतिक । ॥

दक्कारी । स्त्री । तारिणीदेव्याम् ॥

दगण । पु । भेदचयविशिष्टे त्रिमाचि

के ॥ यथा । (१५ ध्वज १) (५ । ता-

ल, २) (॥ ताण्डवम् ३) इति ॥

ढालम् । न फलके ॥

ढाली । त्रि । चर्मणि ॥

ढामरा । स्त्री । हस्याम् ॥

दुष्टि । पु । श्रीगणेशविशेषे ॥ यथा ।

अन्नेषणे दुष्टिरयप्रयितो सिधातु

यः

सर्वार्थदुहिततया भवदुहितनामा
। काशीप्रवेशमपि कोशमतेऽपदे
ही तोषं शिना तव विनायक दुहित
राज ॥ इति काशीखण्डगणेश प्रति
शिववाक्यम् ॥

होष । पु। स्वनाम स्य ते वाचविशेषे ॥

यः

य । पु। यकारे ॥ घुहदेवताविशेषे ।
विन्दुदेवे ॥ भूषये ॥ गुणवर्जिते ॥
पानीयनिष्ठये ॥ निर्यये ॥ ज्ञाने ॥
यः । पु। ब्रह्मलोकस्थे समुद्रोपमे स
देविशेषे ॥

* ॥ * ॥ इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाखी
चवालप्रधानेपनामसुखाराममिश्रा
त्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना त
थाश्रीसुखकुलावधूतश्रीपरमहंस
परिभाजकाचार्यश्रीमहरिहरानन्द
नाथभारतिग्रन्थेण ब्राह्मणवधूतश्री
सुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचित
ते ग्रन्थार्थचिन्तामणौ टवर्ग, समा-
प्तः ॥ १ ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

तकम्

तत् सत्

.....

त

त । पु। तकार ॥ चैरे ॥ अन्वसे ॥
पुच्छे ॥ क्रोडे ॥ स्नेच्छे ॥ रत्ने ॥ सुग
ते ॥ योघे ॥ गौरविशर्जितपुच्छे ॥
क्रोष्टुपुच्छे ॥ स्त्री । न । तरणे ॥ पु
रये ॥ तटति । तटउच्छ्राये । ड. ॥

तकिल । त्रि । धूर्त्ते ॥

तकिला । स्त्री । औषधे ॥

तकम् । न । चतुर्धाश्रयजलसयुक्ते दधि
नि । गोरसजे । दण्डाहते । काक
सेये ॥ तत्पञ्चविधम् । यथा । ससर
निर्जलं घोरं मथितन्त्रसरोदकम्
। तत्रां पादजल प्रोक्त मुदन्निच्छाई-
वारिकम् ॥ छच्छिकासरहीनास्या-
दच्छाप्रचुरवारिका ॥ * ॥ तुर्याश्रेण
जलेन सयुतमतिस्थूलं सदल्लदधिप्रा
यो माहिष मंगुकेन विमले मृद्गाज
ने गाखयेत् । भृष्टहिङ्गुचजीरकञ्च
जवणं राजीञ्चकिञ्चिन्मितां पिष्ट्वात
पविमिश्रयेद्भवतितत् तकनकस्य-
प्रियम् ॥ अस्यगुणायथा । तकवचिक
रं वक्रिदीपनं पाचन परम् । उदरेये
गदास्तेषां नाशनं हृत्तिकारकम् ॥
अपिच । तकग्राहि कषायान् स्वादु

तक्रम्

पाकरसं खघु । वीर्येण हीपनं द
 व्य प्रीयनं वातनाशनम् ॥ ग्रहण
 दिमतां पथ्य भवेत् सङ्गुहिवाघवा
 त् ॥ * ॥ किञ्च स्वादुविपाकिञ्चा क
 चपितप्रकोपकम् । कषायेण्यविका
 शिञ्चाश्रीष्यं चापिकफापहम् ॥ न
 तक्रसेवी व्यजते कदाचिन्नतक्रदग्धाः
 प्रभवन्ति रोमाः । यथासुराणामस
 तं सुखाय तथा नराणां भुवितक्रमा
 दुः ॥ समुद्रतटततक्रं पथ्यं खघुविशे
 षत । स्तोकोद्धृततट तस्याहुव द
 थ्यं कफापहम् ॥ अनुद्रुततटं सा
 न्द्र गुरुपुष्टिकफपहम् ॥ * ॥ वाते
 ऽन्ध यजते तक्रं शुष्णीसैन्धवसंयुतम्
 । पित्ते स्वादुसितायुक्तं सव्योषं न
 वितक्रके ॥ * ॥ हिङ्गुबीरयुतघोष्कसै
 न्धवेनसुसयुतम् । भवेदतीववातप्र
 मर्जोतीसारहृत् परम् ॥ सुख्यं पुष्टि
 दं वल्य वस्तिशूलविनाशनम् । मूष
 कृच्छ्रे तु सगुड पाण्डुरोगे सचिद्व
 कम् ॥ शीतकाले ऽदिमान्द्ये च तथा
 वातामयेषु च । अरुचौ स्तोतसादो
 षे तक्रच्छादस्तोपमम् ॥ तत्तु च
 न्ति गरुडर्हिप्रसेकविषमन्वरान् ।
 पाण्डुमेदोमदगुणैर्मूषग्रहभगन्
 रान् ॥ मेघं गुल्म मतीसारं कृच्छ
 रीहिहृदराक्षीः । त्रिषकोठधृतया

तक्रमा

धीन् कुष्ठशोमदवाङ्मनीन् ॥ नैवत
 क्रं चते दद्यान्नोष्णवाले न दुर्वले
 । न मूच्छाधमहाह्वे न रोगे रक्त
 पैतिके ॥ * ॥ वायुक्तानिदधीन्
 द्योतदुग्धं तक्रमादिजेत् ॥ अजामय
 कृतकगुणाः । तक्रमामं कषं कोष्ठे च
 न्ति कषे करोति च । पीनसन्वासका
 सादौ पक्वमेव प्रयुज्यते ॥ तन्वति
 तच्छते वा । तन्पुगता । स्फायितन्वी
 तिरक् । न्यङ्कादिः ॥
 तक्रकूर्चिका । खी । ज्ञाना इतिगौड
 भाषाप्रसिद्धे दुग्धविद्धता ॥ उष्ण-
 दुग्धे तक्रवेणा ज्ञाता ज्ञात् तक्र-
 कूर्चिका ॥ तक्रेण सह पक्वखीरे ॥
 तक्रेणपक्वं यत्खीरं सामवेत् तक्र
 कूर्चिकेति ॥
 तक्रपिण्डः । पु । खीरविद्धता ॥ ह्रा
 तक्रेणवा नष्टं दुग्धं वक्षं सुवाससा ।
 इवभागेन खीन यत् तक्रपिण्डः ख-
 उच्यते ॥
 तक्रमांसम् । न । मांसप्रकारविशेषे ॥
 यथा । पाकपात्रे दत्तं दद्याद् हरिर्हा-
 शिङ्गुभर्जयेत् । जगादे. सक्कषा
 ऽपिण्डान्द्वयोर्भर्जयेत् ॥ सिद्धि
 योग्यं जलं दद्यात् पक्वेनूदुतरं व-
 या । रात्रिकादिभुजे तक्रमांसकषणा
 निधारयेत् ॥ तक्रमांसन्तु वातत्रं च

तगरः

बुध्वा वक्षप्रदम् । कपर्जं पिप्लवं
 निम्बित् सर्वाचारस्य पावनम् ॥
 तक्रवामनः । पु । नारङ्गे ॥
 तक्राटः । पु । मन्थानदण्डे ॥ तक्रो अ
 टति । अट० । अच् ॥
 तक्रः । पुं । भरतात्मजे । तक्रशिलाधी
 जे ॥ न । चित्रानक्षत्रे ॥
 तक्रः । पु । पातालस्थाऽहनागान्तर्गत
 मगराजविशेषे । कश्यपात्मशुभे
 जाते इन्द्रसखे ॥ वर्द्धकौ । तस्वि ॥
 इक्ष्विष्ये ॥ विश्वकर्माक्षि ॥ तक्षति
 । तक्षूतनूकरणे । खलुख ॥
 तक्षवम् । न । कुम्भकरणे । तक्षू० ।
 खलुख ॥
 तक्षणी । स्त्री । वाक्षाम् । वक्षसा इति
 भाषा ॥ गौरादि ॥
 तक्षा । पु । त्वष्टरि । वर्द्धकौ ॥ काष्ठं त
 क्षोति तक्षति वा । तक्षू० । कनिन्
 बुद्धि तक्षीति कनिन् ॥
 तक्षशिला । स्त्री । देशविशेषे ॥ नगरी
 विशेषे । सिन्धुदेशे भरतात्मवत्त
 तक्षराजधान्याम् ॥
 तनक्ष । पुं । अन्तः(५५)खर्चो ॥ तक्षं च
 कोगख ॥
 तगर । पुं । चादनी इति देशभाषा
 । तक्षिणे पुष्पवृक्षविशेषे । तितपुष्पे ।
 कटुच्छदे । कावपर्वे । टगर इति-

तटस्थः

गौडभाषा ॥ मदनवृक्षे ॥ न । न
 न्यावर्त्तवृक्षे । पिण्डतगर इतिकोङ्क
 खभाषा । तगरमुख इतिगौडभाषा
 ॥ तन्मूले तत्पुष्पेच ॥ तगरद्वय
 मुष्णंस्वात् स्वादुन्निग्नधनुष्युतम् ।
 विषा ऽपस्सारमूर्द्धाचिरोगदोषत्र-
 यापहम् ॥ काहुल्यवृक्षे ॥
 तगरपादिकम् । न । तगरे । नन्द्या
 वर्त्ते ॥
 तगरपादी । स्त्री । नतं । तगरे ॥
 तङ्क । पु । दु खेन जीवने ॥
 तङ्कनम् । न । दु खेनजीवने ॥ तकि०
 । खलुट् ॥
 तङ्क । पु । जनपदविशेषे ॥
 तङ्कख । पु । नीवृद्धिषे ॥
 तच्छीख । पि । तत्स्वभावे ॥ य, स्व
 भावत, फलनिरपेक्ष स्तवप्रवर्त्तते त
 तच्छीख ॥
 तज्ज । पि । सांष्ट्टिकाखे ॥ तज्जाते ॥
 तज्ज । पि । तदभिज्ञे ॥ तत् जानाति
 । इगुपधेतिक् ॥
 तज्जी । स्त्री । हिज्जुपत्थ्याम् ॥
 तट । पि । प्रसीरे । कूले । रोधसि
 तटति । तटउच्छ्राये । अच् ॥
 न । खेचे ॥
 तटस्थः । पि । तीरस्थे ॥ तटे तिष्ठति ।
 डा० । क ॥ न । तङ्गिज्जखेति त

तडाग'

बोधकत्वमिति खद्यव्यवहिते स्वरु
पेतखद्यवे ॥ स्वरुपाऽनन्वयित्वे
सति विशेषणान्तरं सख्येतरव्यावर्त
कत्वरूपे खद्यवे ॥

तटाक. । पु. तडागे । पद्माकरे ॥ त
ठमकति । अककुटिलायांगतौ । क
र्मण्यय ॥

तडाग । पु. तडागे ॥ तटमगति । अ
गकुटिलायांगतौ । कर्मण्यय ॥

तटिनी । स्त्री । नद्याम् ॥ तटमख्यस्या
। अतश्च निठनावितीति । पुष्कादि
व्योदेशे इति इतिर्वा । कर्मण्यय इति
ङीप् ॥

तटी । स्त्री । तीरे । कूले ॥ तटति ।
तट० अच् । जातित्वान् ङीष् ॥

तडाक । पु. तडागे ॥ तट्यते । तड
आघाते । पिनाकादयश्चेतिसाधु ॥

तडाग । पु. जलाधारविशेषे । पद्मा
करे ॥ मग्नस्तभूमिभागस्यो बहुस
वत्सरोधित । जलाशयस्तडाग.
स्यादित्याहुः शास्त्रकोविदाः ॥ * ॥
पञ्चशतधनु परिमिते जलाशये ॥
यथा । अतुर्विंशज्जुलोहसो धनुस्त
च्चतुस्तर । अतधन्वन्तरश्चैव तावत्
पुष्करिणीशुभा । एतत् पञ्चगुणं प्रो
क्तस्तडाग इति निर्णयः ॥ इति मन्त्र-
वर्धमानधृतौवशिष्ट ॥ यन्त्रकूटके ॥

तण्डुलः

तण्डुले । तड० आघाते । तडगाद
यश्चेति निपातित ॥

तडाघात' । पु. । ऊर्ध्वीकृत्य इति शु
खडाघाते ॥ यथा । उच्चैः करिकराद्ये
पेतडाघात विदुर्बुधा इति ॥

तडित् । स्त्री । विद्युति ॥ तडयत्यभ
म् । तड० । ताडेरिषुक्चेतीति प्र
त्यय ॥ अतिके ॥

तडित्वान् । पु. वारिदे । मेघे ॥ तडि
त' सन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥ मुखके ॥
तण्डक । पु. न । खञ्जने ॥ फेने ॥

सम. समायवाचि । समस्तप्रदजात
के ॥ गृहदारुणि ॥ तडस्कन्धे ॥ चि ।
मायाबहुले ॥ तण्डते । तडिताडने
। खडु ॥ उपघातके ॥

तण्डु । पु. शिवद्वारपालविशेषे ॥
तण्डुरीय । पु. कीटमात्रे ॥ न । त
ण्डुलोदके ॥ चि । बर्बरे ॥ इति हे
मचन्द्र ॥

तण्डुल । पु. धान्यादिजिकरे । धान्या
दिसारे । चाष्टर इति चाँयश्च इति चभा
षा ॥ तण्डुलो मेघजन्तुम सनवस्व
तिदुर्जरः ॥ तड्यते । तडआघाते
। सानसिषर्षसिषर्षसितण्डुलाङ्गमे-
त्यादिना निपातनादुलच् प्रत्यये
नुमागमश्च ॥ यथा । प्रियन्ते लुप्यन्ते
तन्यन्ते ताड्यन्ते वा इति तण्डुलाः ।

तण्डुलो

वृक्षलुटितनिताडिभ्यल्लक्ष् तण्डु
 आदेश ॥ विडङ्गे ॥ अल्पमारिषे ॥
 तण्डुलपरीक्षा । स्त्री । नवविधदिव्या
 नर्गतदिव्यविशेषे ॥

तण्डुला । स्त्री । महासमज्ञायाम् ॥
 विडङ्गे ॥

तण्डुलान्मु । न । ज्येष्ठ न्मुनि । तण्डुलो
 दके ॥

तण्डुलिकाग्रम । पु । तीर्थविशेषे ॥
 तण्डुली । स्त्री । यवतिक्ताख्यलतायाम्

॥ शशाण्डस्याम् ॥ तण्डुलीयशाके ॥
 तण्डुलीक । पु । अल्पमारिषे ॥

तण्डुलीयः । पु । मेघनादे । अल्पमा
 रिषे । बहुवीर्ये । सुशाके । चैला

इ इतिभाषा ॥ तण्डुलीयो लघु
 ग्रीतो रुच्यः पित्तकफासृजित् । ख

ष्टमूषमखो रच्यो दीपनो विषहार
 कः ॥ तण्डुलायहित । विभाषाह

विरपूपादिभ्य इति छः ॥ विडङ्गत
 रौ ॥ ताप्ये ॥

तण्डुलीयकः । पु । तण्डुलीयशाके ॥
 विडङ्गे ॥ स्वार्थेकन् ॥

तण्डुलीविका । स्त्री ।
 तण्डुलुः । पु ।

तण्डुलोयः । पु ।
 तण्डुलेरः । पु ।

तण्डुलोत्थम् । न । तण्डुलान्मुनि ॥

ततः

तण्डुलोदकम् । न । तण्डुलान्मुनि ॥

यथा । कलमष्टगुण दत्त्वा पक्षं क-
 ण्डिततण्डुलात् । भावयित्वा ततो
 देय तण्डुलोदककर्मणीति वैद्यकप
 रिभाषा ॥

तण्डुलौघः । पु । वेष्टवंशे ॥ तण्डुलस
 मूहे ॥

तण्डुल्यः । पु । तण्डुलीयशाके ॥ तण्डु
 लायहितः । विभाषाहविरपूपादि-
 भ्य इतिपच्चेयत् ॥

तण्डुलीयः । पु । कीटमात्रे ॥ न । तण्डु
 लोदके ॥ त्रि । बर्बरे ॥ इतिमेदि-
 निकर ॥

तत् । अ । हेतौ ॥ तनोति । तनुवि-
 स्तारे । क्षिप् । ममादीनांकाविस्थ
 नुनासिकलोपे तुक् ॥

ततम् । न । धीणादिवाच्ये ॥ पु । वा-
 यौ ॥ त्रि । व्यासे ॥ विस्तृते । प्रथौ ॥

तन्यते । तनुः । तनिस्तृम्यांकिञ्चे
 ति तनोतेस्तन् ॥ तन्यतेस्त्व वा । त

नुः । तत् । अनुदात्तोपदेशेति न
 लोपः ॥

ततपत्री । स्त्री । कदलीदृष्टे ॥
 तंतमः । त्रि । बहुषुमध्ये एकस्मिन् ॥

तंतरः । त्रि । द्वयोर्मध्ये एकस्मिन् ॥
 ततवत् । त्रि । विस्तारयुक्ते ॥

ततश्च । अ । आदौ ॥ यदिपञ्चे ॥ आन

तत्त्वम्

कार्ये ॥ कथान्तरे ॥ हेतौ ॥ पञ्चम्य
र्थे ॥ तस्मात् । पञ्चम्यास्तसिद्धि ।
त्यदाशक्तम् ॥

तत्त्वम् । वि । ततोभवे ॥ तत्सम्बन्धि

नि ॥ अथवात् पत्यम् ॥

तति । स्त्री । श्रेण्याम् ॥

तत्काव । पु । तदात्वे । वर्तमानका

ले ॥ सचासौ कावश्च ॥

तत्कावधीः । वि । प्रत्युत्पन्नमतौ । उ

पस्थितबुद्धौ ॥ तत्कालेधीर्यस्य ॥

तत्क्रिय । वि । कर्मकारे । वेतन वि

नाकर्मकारके ॥

तत्त्वम् । पु । सद्योर्थे ॥ सचासौ च

राश्च । सर्ववच्छयो वा ॥

तत्त्वम् । न । यायार्थे । स्वरूपे । अना

रोपितस्वरूपे ॥ परमात्मनि । ब्रह्मा-

णि ॥ ब्रह्मभावे ॥ तदितिसर्वनाम स

र्वञ्च ब्रह्म तस्यनाम तदिति । तद्वा

व तत्त्व ब्रह्मणो याथात्म्य तत्त्वमिति

पूज्यपादानां व्याख्यानम् ॥ आदि

मध्यावसानेषु दुःख सर्वमिदं यत् ।

तस्मात् सर्वं परित्यज्य तत्त्वनिष्ठो

भवानघेत्युपदेशः ॥ अथाहुर्मौडपा

दाचार्याः । तत्त्वमाध्यात्मिकं दृष्ट्वा

तत्त्वं दृष्ट्वा तु वाह्यतः । तच्छीभूत

स्तद्वारामस्तत्त्वाद् प्रच्युतोभवेदिति

॥ तच्च चागमसंसिद्धं मित्या हुर्वेद

तत्त्वम्

वादिन ॥ विवृण्वितम्बन्धे ॥ तन्मन

तत् । तनुः । किप् । अन्येषामपीतिवः

। न्वत्त्यइत्युपलक्षणीतवाच्यो ॥

वाच्यप्रभेदे ॥ चेतसि ॥ वस्तुनि ॥ अ

व्यज्ञाने ॥ पारमार्थिके । धर्मस्वरू

पे ॥ मूलप्रकृत्यादिचतुर्विंशतिषु ॥

मूलप्रकृतिरविकृतिर्भेददायाः प्रकृ

तिविकृतयः सप्त । षोडशकसुप्रिका

रो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥ त

स्यभावः । त्वः ॥ * ॥ वेदानां बहुतर्क

कर्मप्रमतिग्रस्ता परमायया भाट्टा

कर्मकलाकुला इतधियो द्वैतेहि वै-

शेषिकाः । अन्ये भेदरता विवादक

ज्ञा स्ते तत्त्वतो वञ्चिता तस्मात्

सिद्धमतं स्वभावकमर्थधीरः परमस्य

येत् ॥ सत्त्वरजस्तमसु ॥ तत्त्वन्तु ना

नाम्बुनिभिर्नानाविधमुक्तम् । विस्तर

भियां तच्च सङ्गृहीतम् ॥ * ॥ सर्वस्मिन्

दृश्येवाध्यमानेऽपि तद्वाधाधिष्ठानत्वे

न स्वयमवाध्यमान मनारोपितं स्व

रूपतत्त्वमिति विवरणकाराः । अक्षय

र्याया अमृतं सत्यं परमार्थं सतत्त्व

मिच्छेते एकार्थवाचिनः परमार्थ

तो ब्रह्मणोवाचका शब्दा इति भाष्य

काराः ॥

तत्त्वज्ञानम् । न । ब्रह्मज्ञाने ॥ बुद्धेर्मु

खविशेषे ॥ यथा । प्रमाणाप्रमेयसंशय

तत्त्वभा

प्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनि
र्णयवाद्जल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छ
खजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञा
नान्निश्चयेसाधिगमः । इतिगोतमः ॥
अनारोपितवस्तुप्रत्यये ॥ इदसर्वदे
तजातमद्वितीये चिदान्तात्मनिमा
ययाकल्पितत्त्वान्मृषैव आत्मैवैक
परमार्थसत्य सच्चिदानन्दाऽद्वयोह
मस्मीतिपरिचिन्तने ॥ तत्त्वज्ञानम् ॥
तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् । न । तत्त्वज्ञाना
र्थस्थालोचने ॥ तत्त्वज्ञानस्याहन्वद्भा
स्मीतिसाक्षात्कारस्य वेदान्तवाक्य क
रणकस्यामानित्वादि सर्वसाधनप-
रिपाकफलस्य अर्थः । प्रयोजनमविद्या
तत्कार्यात्मकनिखिलदुःखनिवृत्तिरूप
प परमानन्दावाप्तिरूपश्च मोक्ष-
तस्य दर्शनम् आलोचनम् । तत्त्वज्ञा
नफलालोचनेहि तत्साधनेप्रवृत्ति-
स्यात् ॥

तत्त्वतः । अ । यथावदर्थे ॥

तत्त्वदर्शी । नि । वस्तुवाचात्म्यदर्शनशी
ले ब्रह्मविद् कृतसाक्षात्कारे ॥ त
त्त्ववस्तुजोयावाक्यम् तद्द्रष्टुंशील य
स्य । शिनि ॥

तत्त्वभावः । पु । नेतिनेतीत्यादियुति
निर्दिष्टे विदिताविदिताभ्यामन्यासि
कद्वयसमभावे ॥

तत्पर.

तत्त्वविचारः । पुं । भूतार्थचिन्तायाम् ॥

तत्त्ववित्-इ । त्रि । स्वरूपविदि । याथात्म्य
विदि । ब्रह्मविदि ॥ शैवे ॥ शैवेति
आत्मविद्याश्रिवा इति सञ्ज्ञेपतस्त्री
शितत्त्वानि सर्वजगत्प्रवर्तकानी
तिमन्यते ॥ तत्त्वस्वरूपसकलसंसा
रधर्मविखण्डनसच्चित्सुखरूपब्रह्माह
मस्मीतिवेत्तिजानातीतितत्त्ववित् ॥

तत्पत्नी । स्त्री । हिङ्गुतरूपव्याम् ॥

तत्पदवाच्यार्थः । त्रि । अज्ञानादिसम
ष्ट्युपाध्युपहिताधारभूतेऽनुपहित
चैतन्ये । चिदेकरसरूपिणि ॥

तत्पदवाच्य । त्रि । तत्पदाभिधे ॥

तत्पदवाच्यार्थः । त्रि । अज्ञानादिसम
ष्टि, एतदुपहितसर्वज्ञत्वादिविशि
ष्टचैतन्यम् एतदनुपहितचैतन्यस्यै
तत्पय तत्तय पिण्डवदेकज्ञेनावभा
समान तत्पदवाच्यार्थो भवतीतिव्यु
त्पादितेर्थे ॥

तत्पदाभिध । त्रि । तत्पदवाच्ये ॥ भा
योपाधिर्जगद्योनिः सर्वज्ञत्वादिलक्ष
ण । पारोक्ष्यश्रवण सत्याद्यात्मक
स्तत्पदाभिधइत्याहुः ॥

तत्पदार्थः । पु । जगत्कारणे परमात्म
नि ॥ यज्जगत्कारण तत्त्वतत्पदार्थ
स उच्यते ॥ तदिति पदस्य अर्थः ॥

तत्परः । पि । तद्वत्ते ॥ आसक्ते ॥ तत्

तथाग

परमुत्तमं यस्य । तेन पूर्यते वा । पु
 पालनपूरणयोः । ऋदोरप् ॥
 तत्परायणः । चि । तदासक्ते ॥
 तत्पुरुषः । पु । प्रायउत्तरपदार्थप्रधाने
 समासविशेषे ॥ सच चेधा । व्यधिकर
 णपदः । समानाधिकरणपदः सङ्ख्या
 पूर्वपदश्चेति ॥
 तत्फल । पु । कुवलये ॥ कुष्ठाख्यौष
 धौ ॥ चोरनामसुगन्धिद्रव्ये ॥
 तत्र । अ । तस्मिन् । सप्तम्यर्थे ॥ सप्त
 म्याख्यम् ॥ तस्यामवस्थायाम् ॥
 तत्रत्य । चि । तत्रभवे ॥ अव्ययात्-
 त्यप् ॥
 तत्रभवान् । चि । स्नाथे । पूज्ये ॥ इत
 राभ्योपिदृश्यन्त इतिप्राग्दीव्यतीयः ।
 प्रथमार्थेत्वम् । सुसुपेतिसमासः ॥
 तथा । अ । साम्ये ॥ अभ्युपगमे ॥ पृष्ठ
 प्रतिवाक्ये ॥ समुच्चये ॥ निश्चये ॥
 तेन प्रकारेण । प्रकारवचनेयाङ् ।
 विभक्तित्वात् त्यदाद्यत्वम् ॥
 तथागत । पु । बुद्धमुनौ । सुगते ॥ त
 या सत्यगत ज्ञानं यस्य यथापुनरावृ
 त्तिर्न भवति तथा तेन प्रकारेण गत
 इति तथागतः । सुसुपेतिसमासः ।
 तथाच सुगतिसाधकतास्योक्ता भव-
 ति । तदुक्तवैकाङ्ग्यमे । यथागता
 स्ते मनयः शिवांगार्थं तथागतः शब्दे

तदन्य

पि ततस्तथागत इति ॥ चि । प्रकान्त
 गतिशालिनि ॥ तथाभूते ॥
 तथाच । अ । पूर्वोक्ताद्यदृढीकरणे ॥
 तथाहि । अ । निदर्शने ॥ प्रसिद्धमेवे
 त्यर्थे ॥ तथाच हिच ॥
 तथैव । अ । तद्वदेवेत्यर्थे ॥
 तथ्यम् । न । सत्ये । ऋते ॥ चि । त
 वति ॥ तथासाधु । तत्रसाधुरिति-
 यत् ॥
 स । चि । पूर्वोक्ते । बुद्धिस्थस्य परामर्शे
 । सोऽ इतिभाषा ॥ तद्देशकालाव
 स्थादौ दृष्ट स इति कथ्यते ॥ विप्र
 कृष्टविषये ॥ स्त्री । सा ॥ न । तत्
 तद् । सत्यज्ञानादिलक्षणचित्तस्य
 तत्त्वमस्यादिश्रुतिप्रसिद्धस्य ब्रह्मणो
 नाभिः ॥ यथा । तदित्यनभिसम्भा
 यफलं यत्तत्तत् क्रियाः । दानक्रिया
 श्चविविधाः । क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभि
 रिति ॥ तदिति ब्रह्माभिधानमुच्चार्य
 अनभिसम्भायचकर्मणः फलमिच्छार्थः
 ॥ तनेति । तनु० । त्यजितनियमि
 भ्यो ङिदित्यदिः ॥
 तदनन्यत्वम् । न । तदभिन्नत्वे ॥ त-
 स्मात् अनन्यत्वं नाम पृथक्सत्तारा
 हित्यम् ॥
 तदन्यवाधितार्थप्रसङ्गः । पु । दोषेवि
 शेषे ॥ यथा । धूमे यदि वक्रिष्यभि

तद्गुणः

चारी स्वात्वरुचिष्यो न स्वादि-
प्यादि' ॥

तदर्पणम् । न । वस्तुनः प्रत्यर्पणे । प्रति
दाने । स्वाभिने निक्षेपार्पण ॥ त-
स्य अर्पणम् ॥

तदा । अ । तस्मिन् काले ॥ तदोदाह
॥ सर्वैकान्येति वा दा ॥

तदात्म । पु । तत्स्वरूपे ॥ तस्यात्मा ॥
तदात्मम् । न । वर्तमानकाले ॥ त-
देत्यस्य भाव । तस्य भावस्त्वतलौ ॥

तदादि । वि । तदाप्रभृतौ ॥ सकाश
आदिर्यस्य यस्मिन्वा ॥

तदानीम् । अ । तस्मिन्काले । तदार्थे
॥ तदोदाह । दानीम् ॥

तदामुखम् । न । आरम्भे ॥

तदेष । वि । सहेत्याप्रत्ययबोधे
त्यर्थे ॥

तद्गत । वि । तत्परे ॥

तद्गतमानस । वि । एकाग्रचित्ततये
ष्ठगतान्त, करणे ॥

तद्गुण । पु । काव्यालङ्कारप्रभेदे ॥

स्वमुत्पद्य गुण योगा दत्त, क्वच
गुणस्य यत् । वस्तु तद्गुणतामेति भ-
व्यमेतत् तद्गुण ॥ वस्तुतिरस्कृत
निजरूप केनापिसमीपमतेन प्रगुणत
या स्वगुणसम्पदे परत्वं तद्वतिभा-
समेव यत् समासादयति स तद्गुणः

तद्गुडिः

। तस्याऽप्रकृतस्य गुणोऽप्यस्तीति ।

उदाहरणम् । विभिन्नवर्णा गहवा
ग्रजेन सूर्यस्य रथा, परितः स्फुर-
न्त्या । रत्ने पुनर्यत्र च तत्त्वं स्वा-
मानन्तिरे वंशकरीरनीलैः ॥ अथ
रवितुल्यापेक्षया गहवाग्रजस्य तदपे-
क्षया च हरिन्मणीनां प्रगण्यवर्णता ॥

तद्ग्रहः । वि । तद्भिनिवेशे ॥ तस्मिन्
ग्रहस्तद्ग्रह' ॥

तद्दिनम् । अ । दिनमध्ये ॥ प्रतिदिने
इति हेमचन्द्र' ॥ न । पूर्वोक्तदिने ॥

तद्गुण' । वि । कृपणे ॥ इति हेम,
तद्गुण' । पु । विनापिशिलेन स्वधर्मो
यमिति य' प्रवर्तते सतद्गुणो ॥

तद्भित् । पु । इति विशेषे । तद्भिताह
स्वधिकारविहितप्रत्ययेषु ॥ तेचदि-
विधा' । प्रकृत्यर्थभित्ती' स्वार्थिका
च ॥ तेभ्य प्रयोगेभ्योहितः ॥

तद्वत् । वि । पूर्वोक्तवति ॥ सद्यप्यस्ति
। मतुप् ॥ तत्सदृशे ॥ तेन तुल्ये ॥
तुल्यार्थे वति ॥

तद्वत् । स्त्री । वाच्यविशेषे ॥ इति हेम-
चन्द्र' ॥

तद्गुडि' । स्त्री । परमात्मसाक्षात्कार-
पराधावुद्दे ॥ वि । सर्वदा निर्वीज
समाधिभाषिकृतसाक्षात्कारे ॥ त-
स्मिन् ज्ञानप्रकाशिते परमात्मतत्त्वे

तनुक

सच्चिदानन्दघने एव बाह्यसर्वविष-
यपरिह्यागेन साधनपरिपाकात्-
वर्यवसिता बुद्धिरन्तःकरणवृत्ति सा
चात्कारलक्षणायस्य स तथा ॥

तनय । त्रि । पुं । तनोति कुलम्
तन्यते वा । तनु० । वक्षिमलितनि-
म्य कयन् ॥

तनया । स्त्री । दुहितरि । पुत्र्याम् ॥
टाप् ॥ चक्रकुख्यायां लतायाम् ॥
दृतकुमार्याम् ॥

तनिका । स्त्री । तनी इति भाषाप्रसि-
द्धे बन्धनरज्जौ ॥ यथा । वितानत-
निका ॥

तनिमा । पु । तनुच्चे । तानवे ॥ तनो-
र्भाव । पृष्ठादिस्वात् इमनिष् ॥

तनिष्ठ । चि । चुट्टे ॥ अयमेषा मतिश्च
येनतनु । अतश्चायने इष्टम् ॥

तनीयान् । चि । अल्पे ॥ अयमनयो-
र्तिशयेन तनु । विवचनविभज्येती-
यसुन् ॥

तनु । स्त्री । काये । शरीरे ॥ त्वचि ॥
स्त्रियाम् ॥ तनूयाम् ॥ वेतो गुणवच-
नादिति पञ्चिकोऽङ्गीषभावः ॥ चि ।

अल्पे ॥ विरले ॥ कृशे ॥ तनोति
तन्यते वा । तनु० । भृशशीत्यु ॥

लये ॥

तनुकम् । न । सूत्रे ॥ तनुसूत्र इति

तनुर

यावादिषु पाठात् कन ॥

तनुचीर । पु । आघातके ॥

तनुच्छद । पु । वर्मणि ॥ तनुच्छाद्य
ते ऽनेन । छद० । पुसिसन्नायामि
तिथ ॥

तनुच्छाय । पु । जालवर्षुरकदृच्छे ॥
॥ स्त्री । न । शरीरच्छायायाम् ॥

तनोच्छाया । विभाषासेनेति वाक्की-
यत्वम् ॥

तनुज । पु । पुत्रे ॥ तनोर्जात । उ ॥

तनुजा । स्त्री । पुत्र्याम् ॥ टाप् ॥

तनुत्रम् । न । वर्मणि । सन्नाहे ॥ तनु-
चायते । चैङ् ॥ आतीनुपेत्तिक ॥

तनुत्राणम् । न । कवचे । तनुचे ॥ शरी-
ररक्षणे ॥

तनुस्वचा । स्त्री । क्षुद्राग्निमन्ये ॥

तनुपत्र । पु । इक्षुदीदृच्छे ॥

तनुभस्त्रा । स्त्री । नास्तिकायाम् ॥ तनो-
र्भस्त्रेव ॥ तन्वयाचर्मप्रसेविकायाम्

। छोटी भाषी इति छोटीमसक
इति च भाषा ॥

तनुभृत् । पु । जीवे ॥

तनुमध्या । स्त्री । गायत्रीकृत्य प्रभेदे ॥
त्यौचेत्तनुमध्या । य० । मूर्तिर्मुद्रश्च

चो रण्यद्भुतरूपा । आस्तां समचि-
त्ते निश्च तनुमध्या ॥

तनुरस । पु । घर्मे । स्वेदजले ॥ अल्प

तनूजा	तन्तुकी
रसे ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥	तनूनपम् । न । आज्ये । दृते ॥ तन्वा
तनुरट् । न । रोमणि ॥	ऊनकृशं पाति । पा० । क. ॥
तनुरहम् । न । तनुरहे ॥ त्रि । तनौ रुहे ॥	तनूनपात् । पु । अमौ । पावके ॥ तनू शरीरं न पातयति । नभ्राण्यपादि
तनुवात । पु । नरकविशेषे ॥	तिनिपातित । तनूनपातौ । तनून
तनुवारम् । न । वर्मणि । सन्नाहे ॥ त मुद्योति आद्योति आच्छादयति । घृज्० । कर्मण्यण् ॥	पात ॥ तनूस्वस्वरूप न पाति मरच ति । आशुविनाशित्वात् इति तनून पाच्छन्न । उगिद्वामितिनुमित
तनुवीजः । पु । राजवदरे ॥	नूनयान् तनूनपातौ तनूनपात इ
तनुव्रण । पुं । वल्मीकरोमे ॥	तिवा ॥ तन्वा ऊन कृश पाति । तनू
तनु० । न । शरीरे ॥ तनोति तन्यते वा । तनु० । अस्तिपृथपियजितनिध नितपिभ्योनिदिन्युसिप्रत्यय । तनु षी तनूषि ॥	नप दृतादि तत् अस्ति । अदो ऽन न्न इतिविट् । तनूनपात् तनूनपा- दौ तनूनपादइतिवा ॥ चित्रके ॥
तनुसञ्चारिणी । स्त्री । वास्तिकायाम् ॥	तनूरहम् । न । रोमणि ॥ पक्षिपक्षे ।
तनुसर । स्वेदे ॥ तनो सरति । रु० अच् ॥	पतचे ॥ पुचे ॥ तन्वा रोहति । रु- ह० । इगुपधेतिक । मू०कोवा ॥
तनू । स्त्री । काये । शरीरे ॥ तनो ति तन्यते वा । तनु० । भृशशीत्यु । प्राणजातेरित्युङ् ॥ कृषिषमित निधनीत्यूर्वा ॥	तनूरहद । पु । पायौ । गुदे ॥ तन्ति । स्त्री । प्रसारितरज्ज्वाम् ॥ दा मन्याम् ॥
तनूकृत । चि । तष्टे । सूक्ष्मीकृते ॥	तन्तु । पु । सूचे ॥ ग्राहे ॥ अपत्ये ॥
अतनुस्तनुरकारि । कृञ् क्त ॥	सन्ततौ ॥ तनोति तन्यते वा । त
तनूज । पु । पुचे ॥ त्रि । शरीरजे ॥	नु० । सितनीतितुन् ॥
तन्वाः जातः । पञ्चम्यामितिङ् ।	तन्तुकाष्ठम् । न । तूल्याम् । तांतका काठ इति भाषा ॥
तनूजनि । पु । पुचे ॥ तन्वाजनिर्गम्य ॥	तन्तुकी । स्त्री । नाय्याम् ॥
तनूजा । स्त्री । पुष्पिकायाम् ॥ टाप् ॥	तन्तुकीट । पु । कोषकारे । गुट्टियोका इतिगौड भाषा । रेसमकाकीडा

तन्त्रम्

इति भाषा ॥

तन्त्रुय । पुं । ग्राहे । ज्ञां गृह इति गौ
उभाषा ॥

तन्त्रुनाग । पु । ग्राहे ॥

तन्त्रुनाभ । पु । खूतायाम् ॥

तन्त्रुनिर्यास । पु । ताखट्टये ॥

तन्त्रुपर्व । न । परमेश्वरोपवीतदानति
थौ । श्रावण्या पूर्णिमायाम् ॥

तन्त्रुभ । पु । सर्षपे ॥ तन्त्रुना भाति ।
भा० । सुपीतिक ॥ वत्से ॥

तन्त्रुरम् । न । }
तन्त्रुलम् । न । } मृणाले ॥

तन्त्रुली । स्त्री । सितापाके । चासनी
इति भाषा ॥

तन्त्रुवाप । पु । तन्त्रवाये । कुविन्दे ॥
तन्त्रुन् वपति । टुवप्० । कर्मसंख्यम् ॥

तन्त्रुवाय । पु । खूतायाम् ॥ तन्त्रुन् व
यति । वेङ्० । क्षावामश्चेत्यम् ॥ त
न्त्रवाये । कुविन्दे । कोली इति तांती
इति भाषा ॥

तन्त्रुविग्रहा । स्त्री । कदल्याम् ॥

तन्त्रुशाखा । स्त्री । गर्त्तिकायाम् । त-
न्त्रुवपनगृहे ॥ तन्त्रुनां शाखा ॥

तन्त्रुसन्ततम् । न । जने । खूते । वुना
कपडा इति भाषा ॥

तन्त्रुसार । पुं । गुवाकट्टये ॥

तन्त्रुम् । न । कुटुम्बकृत्ये ॥ सिद्धान्ते ॥

तन्त्रम्

उत्तमौषधे ॥ प्रधाने ॥ तन्त्रुवाये ॥

परिच्छदे ॥ हेतौ ॥ उभयार्थ प्रयो
जके । उभयोद्देशेन सकृत्प्रवृत्तौ ॥

इतिकर्तव्यतायाम् ॥ रात्रे ॥ परच्छ
न्दे ॥ करणे ॥ व्यर्थस धके ॥ तन्त्रौ ॥

स्वराष्ट्रचिन्तायाम् ॥ परिजने ॥ वाप
साधने । तन्त्रुवायशलाकायाम् ॥ त

न्यन्ते तन्त्रुबोऽस्मिन् । घृन् ॥ प्रवन्द्ये
॥ शपथे ॥ धने ॥ गृहे ॥ वपनसाध

ने ॥ कुले ॥ श्रुतिशाखाविशेषे ॥
शास्त्रविशेषे ॥ तस्यलक्षण यथा । स

र्गश्च प्रतिसर्गश्च मन्त्रनिर्णयवच ।
देवतानाम् सस्थान तीर्थानां चैव

वर्णनम् ॥ तथैवाश्रमधर्मैश्च विप्रस
स्थानमेव च । सस्थानेष्वेव भूतानां

यन्त्राणाञ्चैव निर्णय ॥ उत्पत्तिर्विबु
धानाञ्च तद्वर्णनकल्पसहितम् । सं

स्थान ज्योतिषां चैव पुराणास्थानमे
व च ॥ क्रोषस्य कथनञ्चैव व्रतानां प्र

तिभाषणम् । शौचाशौचस्य चाख्या
न नरकाणाञ्च वर्णनम् ॥ हरचक्रस्य

चाख्यान स्त्री युसोश्चैव लक्षणम् ।
राजधर्मो दानधर्मो युगधर्मस्तथैव

च ॥ व्यवहार कथ्यते च तस्माच्चाध्या
त्मवर्णनम् । इत्यादिलक्षणैर्धुक्ता

तन्त्रमित्यभिधीयते ॥ * ॥ अथ तस्य
माहात्म्यम् । विष्णुर्वरिष्ठो देवानां च

तन्त्रुसार । पुं । गुवाकट्टये ॥

तन्त्रुम् । न । कुटुम्बकृत्ये ॥ सिद्धान्ते ॥

तन्त्रम्

दानामुदधिस्तथा । नदीनाञ्चयथा
 गङ्गा पर्वतानां हिमालय ॥ अथ
 सर्ववृक्षाणां राक्षसिन्द्रो यथावर ।
 देवीनाञ्च यथादुर्गा वर्णानां ब्राह्म
 णीयथा ॥ तथासमस्तशास्त्राणां त-
 न्त्रशास्त्रं मनुत्तमम् । सर्वकामप्रद
 पुण्यं तन्त्रं वै वेदसंमितम् ॥ कीर्त्त-
 नदेव देवस्य हरस्य मतमेव च । पाव-
 नं अद्धानां नामिह लोके परमचेति
 ॥ तच्च चतुर्षष्टिसंख्यकम् । यथा ।
 सिद्धीश्वर महातन्त्रं कालीतन्त्रं कु-
 लार्णवम् । चानार्णवनीलतन्त्रं फे-
 ल्कारी तन्त्रमुत्तमम् ॥ देव्यागममु-
 त्तराख्यं श्रीक्रमं सिद्धियामलम् । म-
 त्स्यसूक्तं सिद्धसारं सिद्धिसारस्वतं त-
 था ॥ वाराहीतन्त्रं देवेशि योगि-
 नीतन्त्रमुत्तमम् । गणेशविमर्षिणी
 तन्त्रं निरुद्धा तन्त्रं शिवागमम् ॥ चा-
 मुख्याख्यं महेशानि मुख्यामाख्या
 तन्त्रकम् । हसमाहेश्वर तन्त्रं नि-
 रुत्तरमनुत्तमम् ॥ कुलप्रकाशकं दे-
 विकल्पं गान्धर्वकशिवे । क्रियासारं
 निबन्धाख्यं स्वतन्त्रतन्त्रमुत्तमम् ॥
 सम्बोधनं तन्त्रराजं ललिताख्यं त-
 थाशिवे । राधाख्यं मालिनी तन्त्रं
 रुद्रयामलमुत्तमम् ॥ वृद्धश्च श्रीक्रम-
 तन्त्रं गवाक्षं सुकुमुदिनी । विशु-

तन्त्रम्

क्षेत्रतन्त्रं मालिनीविजयं तथा ॥
 ॥ समयाचारतन्त्रं भैरवीतन्त्रमु-
 त्तमम् । योगिनी हृदय तन्त्रं भैरवं
 परमेश्वरि ॥ सनत्कुमारक तन्त्रयो-
 नितन्त्रं प्रकीर्तितम् । तन्त्रान्तरं
 देवेशिनवर्त्तेश्वरतथा ॥ कुलचूडा
 मणितन्त्रं भावचूडामणीयकम् । म-
 न्त्रदेवप्रकाशश्च कामाख्यानामक
 तथा ॥ कामधेनु कुमारीचभूतडा
 मरसत्तकम् । मालिनीविजयतन्त्रं
 यामलब्रह्मयामलम् ॥ विश्वसारं
 महातन्त्रं महाकालकुलामृतम् ।
 कुलोर्द्ध्वं कुलिकाख्यं यन्त्रचिन्ता
 मणीयकम् ॥ एतानितन्त्ररत्नानि
 सफलानियुगेयुगे । कालीत्रिंश-
 कादीनि तन्त्राणि परमेश्वरि ॥ का-
 लकल्पे सुसिद्धानि अथक्रान्तासु भू-
 मिषु । महाचीनादितन्त्राणि अवि-
 कल्पे महेश्वरि ॥ सुसिद्धानि वरारो-
 हे रथक्रान्तासु भूमिषु इति सि-
 द्धिसारस्वतम् ॥ * ॥ अपि च । चतु-
 षष्टिश्च तन्त्राणि यामलादीनि पा-
 र्थ्वी । सफलानीह वाराहे विष्णु-
 क्रान्तासु भूमिषु ॥ कल्पभेदेन तन्त्रा-
 णि कथितानि च यानि च । पाषण्ड-
 मोहनायैव विफलानीह सुन्दरीति
 महाविश्वसारतन्त्रम् ॥ वि । ज्ञायते

तन्त्रता

॥ साङ्ख्यादिशास्त्रविशेषे ॥ तन्त्र्यन्ते
व्युत्पाद्यन्ते तत्त्वान्यनेनेति व्युत्पत्ते ॥
तन्ननम् । तन्त्र्यते० ऽनेन वा । तनु०
। घृन् ॥ यद्वा । तन्त्रणम् । तन्त्र्यते वा
। तत्रिकुटुम्बधारणे । घञ् ॥

तन्त्रकम् । न । अनादिते । नवीनवस्त्रे
॥ तन्त्रादचिरपङ्कते इति साधु ॥

तन्त्रकाष्ठम् । न । तन्त्रवायस्य तुर्याम् ॥

तन्त्रता । स्त्री । अनेकमुद्दिश्य सकृत् प्र-
वृत्तौ ॥ यथा । आग्नेयाष्टकपालैर्द्रव्य-
धैन्द्रपयोयागानां च यागा आग्नेया-
ष्टकपालोपायुयागामीषोमीयैका-
दशकपालयागानां च यागा सकृत्
सकृदनुष्ठितेन प्रयाजाद्यङ्गेनोपका-
र सिद्ध्यति । तथा नानाब्रह्मवधस-
त्वे सर्वोद्देशेन सकृत् प्रायश्चित्तेक-
से ब्रह्मवधजन्यमापनाशः । तन्त्रता
वा हेतुश्च । अदृष्टार्थैकजातीयकर्म-
ण काजदेशकर्त्तादीनां प्रयेभानुव-
न्धवैधहेतुभूतानामभेदे उद्देश्यवि-
शेषाग्रह इति । एवञ्च ज्ञातो ऽधिका-
री भवति दैवैषैषेच कर्मणि । पवि-
त्राणां तथाजाप्येदानेचविधिदर्शिते
इति विष्णुक्तम् । अस्नास्नानाचरेत् क-
र्मजपहोमादिकिञ्चनेति दक्षोक्तञ्च
क्रियाज्ञानकर्त्तृसंस्कारद्वारैव तद्वि-
नकर्त्तव्याशेषकर्त्तव्यं मेकमेव नतु

तन्त्रा

प्रतिकर्मकर्त्तव्यम् । इति प्रायश्चित्त-
स्वम् ॥

तन्त्रवाप । पु । तन्त्रवाये ॥ तन्त्रवोवि-
तन्त्र्यन्ते यच्च तत् तन्त्रम् । तद् वयति ।
टुवप० । कर्मण्यण् ॥

तन्त्रवाय । पु । कुविन्दे ॥ वर्णसङ्करजा-
तिरयम् ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । ताम्र-
कुट्टाच्छङ्खकार्यौ मणिकारश्च जाय-
ते । मणिकारात् ताम्रकुट्ट्यां मणि-
बन्धो प्यजायत ॥ मणिवन्ध्यान्मणि-
कार्यौ तन्त्रवायाश्च जन्तिरे । इति
पराशरपटुति ॥ तन्त्रवो वितन्त्र्यन्ते
यस्मिन् । तत् तन्त्रम् । तद् वयति ।
वेष्० । त्वावामश्चेति कापवादेो ऽण् ॥

तन्त्रिका । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ तन्त्रयते ।
तत्रि० । खुल् ॥ तन्त्र्येव वा । कन्
। इत्स्व ॥

तन्त्रिपालक । पु । जयद्रथन्वपे ॥

तन्त्री । स्त्री । वीणागुणे ॥ अमृताया-
म् । गुडूच्याम् ॥ देहशिरायाम् ॥ ना-
व्याम् ॥ रज्ज्वाम् ॥ नदीविशेषे ॥
युवतीप्रभेदे ॥ वीणाप्रभेदे । तन्त्र-
यते । तत्रि० । अवितृक्ष्ण तन्त्रिस्थैर् ॥

तन्त्रा । स्त्री । निशायाम् ॥ आलस्ये ।
प्रमीलयायाम् ॥ तस्या निदानं लब्ध-
याञ्च । यथा । तमोवातकफात् त-
न्नेति ॥ इन्द्रियार्थेष्वसन्निति गौर-

तन्त्री

यं जृम्भां क्लम । निद्रार्त्तस्येव यस्ये
 हा तस्य तन्द्रां विनिर्दिशेदिति ॥ नि
 द्रायां प्रबुद्धस्य क्लमाभावः । तन्द्रा
 यान्तु प्रबोधितस्यापि क्लम इत्यनयो
 र्भेदः ॥ तत् राति । तत्पूर्वाद्रातेरा
 तोऽनुपेतिक । टाप् ॥ तत् श्रातिवा
 । श्राज्जुत्सायागतौ । स्पृष्टिगृहीत्या
 दिना तदेनान्तत्वं निपाच्यते ॥ नि
 द्रातन्त्रेतिवा निपाच्यते ॥ तन्द्राच
 सुखस्यभार्या निद्राया कन्या प्रीतेर्भ
 गिनी । यथा । निद्राकन्याच तन्द्रा
 सा प्रीतिरन्यासुखप्रिये । याभ्याम्यास
 जगत्सर्वे विधिपुत्रविधेर्विधाविति ॥
 तन्द्राबलु । चि । निद्रालौ ॥ तत् श्राति
 । द्रा० । स्पृष्टिगृहीतपतिदयिनिद्रातन्द्रा
 अहाम्यन्नालुजितितच्छ्रीलादिषु आ
 लुच् । तच्छब्दस्य नान्तत्वं समासस्य
 निपाच्यते ॥

तन्त्रि । स्त्री । आलस्ये ॥ निद्रायाम् ॥ त
 न्द्राया करणम् । तत्करोतीतिगण्य
 न्नादचङ् ॥ यद्वा । तदि सौचोधा
 तु ॥ तस्मात् वङ्क्यादयश्चेत्त्यौ
 णादिक क्रिन् ॥

तन्त्रिका । स्त्री । तन्द्रायाम् ॥

तन्त्रित । चि । अलस्ये ॥ तन्द्रा सञ्जाता

अस्य । ता० इतच् ॥

तन्त्री । स्त्री । अत्यन्तश्रमादिना सव-

तन्वि

न्द्रियासामर्थ्ये । प्रमीखायाम् ॥ त
 न्द्रया कृदिकारादितिङीष् ॥ तत्
 रातिवा । आतोऽनुपेतिकः । गौ० ङी
 ष् ॥ तत् श्रातिवा । द्रा० । निद्रातन्त्रे
 तितदेनान्तत्वं निपाच्यते ॥

तन्विष्ठ । चि । सर्वकर्मसन्ध्यासेन ब्रह्मा
 त्मेक्यविचारपरे ॥ तस्मिन्नेव ब्रह्मणि
 सर्वकर्मानुष्ठानविधौपनिदृष्ट्या स्थि
 तिर्यस्येत्यर्थः ॥ तस्मिन्स्थिते ॥

तन्मया । चि । तद्भावभाविते ॥ अभे
 दे ॥

तन्मात्रम् । न । शब्दादीनास्त्वक्षेपु ।

शब्दतन्मात्राणि स्पर्शतन्मात्राणीत्या
 दिपदवाच्येषु ॥ नक्षेत्रा शान्तादिवि
 शेषोऽस्ति । यथोक्तविष्णुपुराणे । त
 स्मिंस्तस्मिंस्तुतन्मात्रा तेनतन्मात्रता
 स्मृता । तन्मात्राण्यविशेषाणि अवि
 शेषा स्ततोद्धृते ॥ न शान्तानामिधो
 रास्ते न मृदाश्चाविशेषिण इति ॥ सा
 मात्रा यस्मिन् तत् । चि । तावन्मात्रे ॥

तन्यतु । पु । वायौ ॥ निशि ॥ तनोती
 । तनु० । ऋतन्यङ्गीत्यादिभ्यस्तुच्
 ॥ तन्यतुर्गर्जितमिति तन्यतुरगनि
 रितिचवेदभाष्यम् ॥

तन्ववस्था । स्त्री । अभिव्यक्तस्यापि स
 हकार्येऽलाभात् कार्यजनने ॥

तन्वि । स्त्री । पृश्निपण्याम् ॥

तपन'

तन्वी । स्त्री । कृशाङ्ग्याम् ॥ वेतो गु
णवचनादिति डीष् । तनुशब्दस्तनु
शब्दगुणमुक्त्वा तद्द्रव्यमभिधत्त इति गु
णवचनं ॥ शास्त्रपर्यायम् ॥ सङ्कृति
सत्तके चतुर्विंशत्यक्षरात्मके वृत्ते ॥
'भूतमुनीनै र्यतिरिहभतना स्त्रीभ
नयाश्चरद्भिभवतितन्वी ॥ यथा ।
आधवमग्नौ मधुकरविरुतैः कोकि-
लकूजितमलयसमीरैः । कम्पमुपे
तामलयजसलिलैः प्रावनतोप्यऽवि
मततनुदाहा ॥ पद्मपलाशैर्विरचित
प्रयने देहजसञ्ज्वरभरपरिदूने ।
निश्चसतीसामुहुरतिपरुष ध्यानख
क्षेतवनिवसतितन्वी ॥ इति ॥

तप' । पु । ग्रीष्मे । ज्येष्ठाष्टम्योः ॥ त
पति । तपसन्तापे । पञ्चाक्षच् ॥
तपःकरः । पु । तपस्वीमत्ये ॥ चि । त
पस्याकारके ॥
तपःक्लेशसह । चि । दान्ते ॥ तपसं क्लेश
। सहते । षष्ठे । अच् । तपःक्लेशस्य
सहः ॥

तप स्थः । चि । तपसिस्थिते ॥ सुपिस्थ
इति कः ॥

तपःस्थली । स्त्री । काश्याम् ॥

तपती । स्त्री । छाया'नामसूर्यपत्न्या

म् ॥ सूर्यसुतायाम् ॥ नदीदिशेषे ॥

तपन । पु । सवितरि ॥ अह्नवरे । भ

तपः

क्लातवृत्ते ॥ निरयान्तरे ॥ ग्रीष्मे ॥
अकेंवृत्ते ॥ बुद्राग्निमन्यवृत्ते ॥ स्त्र
र्यकान्तमग्नौ ॥ तापे ॥ तपति । तपः
। ल्यु ॥

तपनच्छद । पु । आदित्यपत्रवृत्ते ॥

तपनतनया । स्त्री । यमुनायाम् ॥ तप
नस्य तनया ॥ शमीवृत्ते ॥

तपनमणि । पु । सूर्यकान्तमग्नौ ॥

तपनात्मजा । स्त्री । गोदावरीनयाम् ।
यमुनायाम् ॥ तपनस्य आत्मजा ॥

तपनी । स्त्री । गोदावर्याम् ॥

तपनीयम् । न । स्वर्णे ॥ तप्यते ऽनेन
। तपः । कृत्यल्युट् इत्यनीयर ॥

तपनीयकम् । न । सुवर्णे ॥

तपनेष्टम् । न । तापे ॥

तपाः । पु । माघमासे ॥ शिशिरे ॥ त
पन्त्यस्मिन् । तपः । असुन ॥

तपः । न । जनलोकोपरिवर्तिनि लो
कविशेषे ॥ यथा । तपो ऽर्ककोटि

र्यवास्ते महायोगी सनन्दन । च
भुः सनत्कुमारश्च सनकश्च महा

तपा इति ॥ ज्ञानादिलक्षणोत्पन्ना
णि ॥ अन्तर्यामिब्राह्मणदृष्टया त

पस्याच्चापयतीत्युक्ते ॥ आलो
चने ॥ ज्ञाने ॥ स्वधर्मे । स्वाश्रम-

विहितकर्मणि ॥ वैधक्लेशजनकेक
र्मणि ॥ नवमभयने ॥ कामानश

तपः

ने ॥ तपोनानशनात्परम् ॥ क्षुत्
पिपासाशीतोष्णादिद्वन्द्वसङ्घने ॥ चि
त्तप्रसादहेतुभूते व्रतनियमोपासना
दिकर्मणि ॥ काष्ठमौनाकारमौना
दिव्रते ॥ कायेन्द्रियमनसांसमाधा
ने ॥ शास्त्रीयमार्गेण कायेन्द्रियमन
सांशोषणे ॥ कृच्छ्रचान्द्रायणप्राजा
पत्यादिरूपे प्रायश्चित्ते ॥ अशास्त्रि
हिततप्तशिवारोहणादौ ॥ वानप्र
स्थास्यास धारणार्थम् ॥ तच्च शारीरा
दिभेदात्त्रिविधम् । यथा । देवद्वि
जगुरुप्राज्ञपूजनं शौच मार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरतप उच्य
ते ॥ अनुदेगकर्तृ वाक्य सत्य प्रिय-
हितश्चयत् । स्वाध्यायाभ्यासन वैवशा
द्भूय तप उच्यते ॥ मन प्रसाद सौ
म्यत्वं मौन मात्मविनिग्रह । भाव
समुद्धिरिच्छेतन् तपोमानसमुच्य
ते ॥ तदपि सात्त्विकादिभेदात् त्रि-
विधं यथा । अद्वया परमात्म तप
स्तन् त्रिविधं नरैः । अफलाकाङ्क्षि-
भिर्युक्ते सात्त्विकं परिचक्षते ॥ स
त्कारानपूजार्थं तपोदम्भेनैव वय-
त् । क्रियते तद्देहप्रोक्तं राजसं च
क्षमभुवम् ॥ मूढग्राहेणात्मनो य
त् पीडय क्रियते तप । परस्योत्
सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतमि-

तपस्वी

ति ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च ह्यैकाग्र्य
परमन्तप ॥ ब्राह्मणस्य तपो ज्ञानं
तप च तत्परचयम् । वैश्यस्य तु तपो
वार्त्ता तप शूद्रस्य सेवनम् ॥ तपनम्
तप्यतेऽनेन वा । तपः । तपति ईष्टे
। तपतेऽर्घ्ये वा । अमुन् ॥

तपस । पु । चन्द्रे ॥ तपति । तपः । अ
त्यविचमितमिनमीत्यादिना ऽस-
च् ॥ पक्षिणि ॥

तपस्तच्च । पु । इन्द्रे ॥ इति हेमचन्द्र ॥
तपस्य । त्रि । तपसि स्थिते ॥ सुपि स्थ
इति क । खर्परेशरीतिपाक्षिको वि
सर्गलोप ॥

तपस्य । त्रि । फाल्गुने मासि ॥ अर्जुने
॥ तपसि सधु । तपस धुरितियत् ॥
न । कुन्दमुष्मद्गुमे ॥

तपस्या । स्त्री । निरमस्थितौ । व्रतच
र्यायाम् । तपश्चर्यायाम् ॥ तपश्चर
ति तपस्यति । कर्मणोरोमन्वतपो
भ्यां नर्त्तिचरोरितिक्यङ् । तपस्यति
इति तपस्या । अपत्ययादिति स्त्रिया
मप्रत्यय । टाप् ॥

तपस्वी । त्रि । तापसे । पारिकाङ्क्षि
णि ॥ कृच्छ्रचान्द्रायणद्वितप प्रधाने
वानप्रस्थादौ ॥ अनुकम्प्ये । दीने
॥ प्रशस्तपसि ॥ तपो ॥ ऽस्यास्ति । त
पस्य हस्ताभ्यामिति विनि । पु । ना

तप्त

रदे ॥ घृतकरणे ॥ तपस्यामाच
इति गौडभाषा प्रसिद्धे मन्त्रे । चे
ष्टके ॥ इति राजनिर्घण्टे ॥

तपस्विनी । स्त्री । तपोयुक्तायाम् ॥

जटाभाष्याम् ॥ कटुरोहिण्याम् ॥

महाश्रावणिकायाम् ॥ सन्तापव
क्षाम् ॥ कञ्जेभ्य इति ङीप् ॥

तपस्विपत्र । पु । दमनकटुचे ॥

तपास्त्रय । पु । वर्षाकाले ॥ तपस्या
प्ययो यस्मिन् ॥

तपित । वि । तप्ते । तपा इति भाषा ॥

तपिनी । स्त्री । नद्यन्तरे ॥

तपुः । न । सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ श्रौ ॥

तपति । तप० । अर्त्तिपूर्वपियजित
निधनितपिभ्यो निदित्युत्ति । तपुर्वी
तपूषि ॥

तपोधन । पु । तापसे । तपस्विनि ॥

दमनकटुचे ॥ तपोधनयस्य ॥

तपोधना । स्त्री । मुण्डीर्याम् ॥

तपोनिष्ठ । पु । सदाध्ययननिष्ठे ता-
पसविशेषे ॥

तपोयज्ञ । पु । तपस्विनि ॥ कृच्छ्र चा
न्द्रायणादितपस्ययज्ञो ऽस्य ॥

तपोवट । पु । ब्रह्मावर्त्तदेशे ॥

तपोवनम् । न । गुह्यकलोकावासफल
के तीर्थविशेषे ॥

तप्त । वि । प्रज्वलिते ॥ तप्यतेऽस्य ।

तप्तम्

तप० । क्त० ॥ तापयुक्ते । सन्नापिते ॥

तप्तकम् । न । तवा इति लोकप्रसिद्धे
पोलिकादिसाधने ॥

तप्तकुम्भ । पु । नरकविशेषे ॥

तप्तकृच्छ्र । पु । व्रतविशेषे ॥ यथा ।

तप्तकृच्छ्र चरन् विप्रो जलक्षीर

घृतानिषान् । प्रतिव्यह पिबेदुष्णा

नृसकृत्स्नायी समाहित इति ॥ अथ

पराशरोक्तो विशेष ॥ यथा । घट्पल

न्तु पिबे दग्ध स्त्रिपलन्तु पय पिबेत् ।

पलमेकपिबेत्सर्पिलसप्तकृच्छ्र विधी

यते । इति ॥ पयो घृतमुदक वायुत

सप्रतिव्यह पिबेत् सप्तसप्तकृच्छ्र । इ-

ति गौतम ॥

तप्तपाषाणकुण्डम् । न । नरकविशेषे ॥

तप्तबालुक । पु । नरकविशेषे ॥

तप्तमासकम् । न । पुण्यपापयो परी
क्षाविशेषे ॥

तप्तमुद्रा । स्त्री । शरीरधार्याग्नितप्त

धातुमथभगवदायुधचिह्ने ॥ यथा ।

आषाढशुक्लद्वादश्यां हरौ शिशयि-

षै सति । वैष्णव पारण कृत्वा तप्त

मुद्राश्च धारयेत् ॥ ब्राह्मण क्षत्रियो

वैश्य शूद्रश्चैकान्तितर्द्धये । कुर्वन्ना

त्मार्षण तप्तमुद्राभिर्देह मङ्कयेत्

॥ * ॥ तप्तमुद्राधारणनिष्ठतोक्ता

वायुपुराणे । अग्निनैव च सन्तप्त चक्र

तत्तमु

मादाय वैष्णव । धारयेत् सर्ववर्णा
ना हरिसालोक्यसिद्धये ॥ ब्रह्माण्डे ।
कृत्वा धातुमयीं मुद्रां तापयित्वा स्व
कांतनुम् । चक्रादिचिह्नितां भूप धा
रयेद्वैष्णवो नर ॥ नारदीयपञ्च-
रात्रे । द्वादशारक्तुषट्कोण वलयच
यसयुतम् । हरेः सुदर्शनं तप्त धार
येत् तद्विचक्षण ॥ सौपर्णे च श्रीभ
गवद्गण्डसंवादे तत्तमुद्राप्रकरणे ।
गर्भतन्त्रविशेषेण सर्ववर्णेष्वयविधिः ।
विप्रो वा क्षत्रियो वापि वैश्यः शूद्रस्त-
थैव च ॥ भास्त्रे । अग्निहोत्र यथानि
त्य वेदस्याध्ययनं यथा । ब्राह्मणस्य त
थैवेदं तप्तचक्रादिधारणम् ॥ किञ्च
तत्रैवोत्तरखण्डे श्रीशिवोमासंवादे ।
शङ्खचक्राङ्गनं कुर्याद्ब्राह्मणो बाहु-
मुख्योः । हुताग्निनैव सन्नप्य सर्वपा
पापनुत्तये ॥ चक्रवा शङ्खचक्रे वा त
थापन्वायुधनिवा । धारयित्वाैवविधि
वद् ब्रह्मकर्मसामारभेत् ॥ * ॥ कि
ञ्च तत्प्रसङ्ग एव । अधृत्वाविधिना च
क्र ब्राह्मण प्राकृते भवेत् । किञ्च ।
न तस्य किञ्चिदस्तीया दपि क्रतुसह-
स्त्रिण । सर्ववेदविदे वापि सर्वशा
स्त्रविशारद । अधृत्वाविधिना चक्र
ब्राह्मणः पतितो भवेत् ॥ किञ्च ।
तप्तेनैवाङ्गनं कुर्याद्ब्राह्मणस्य विधा

तत्तमप

नतः । श्रौतस्मार्त्तादिसिद्ध्यर्थं मन्त्र-
सिद्ध्यै तथैव च ॥ हरे पूजाधिकारा
र्थं चक्र धार्यं विधानतः । वैष्णवस्य
स्यसिद्ध्यर्थं भक्तिसिद्ध्यै विशेषतः ॥
किञ्च । उपवीतादिवद्गार्याः शङ्ख
चक्रादयस्तथा । ब्राह्मणस्य विशेषेण-
वैष्णवस्य विशेषतः ॥ * ॥ अथ । यो
ह वै सुश्लोकमौले धर्माननुतिष्ठमा-
नोऽग्निना चक्र धत्ते । अग्निर्वै सह
स्वारः सहस्वारो नेमिर्नेमिना तप्तत
नु सायुज्यं सलोकतामामोतीत्या
द्या न्युतयो बहुष्युददाहृताः सन्ति-
वेङ्कटाचार्यादिभिः । तद्भिन्नानि पुरा
णवचनानि च तानि गौरवभियान लि-
खितानि । मन्वादिस्मृतिषु रामाय-
णभारतादिष्वष्टहस्तात् मन्वर्थविप
रीताया स्मृतेरप्रशस्तत्वाच्च ॥
तत्तद्रूपकम् । न । रौप्ये ॥
तत्तत्सुराकुण्डम् । न । नरकान्तरे ॥
तत्तत्सुर्भिर्कुण्डम् । न । नरकविशेषे ॥
तत्ताङ्गार । पु । महानरकान्तरे ॥
तत्तम । पु । तमोगुह्ये ॥ तमालवृक्षे ॥
स्वर्भानौ ॥ न । पादाग्रे ॥ अन्यकारे ॥
ताम्यति । तमुग्लानौ । पचाद्यच्च ॥
तमनम् । भावे घञ्वा । नोदात्तोप
देशस्येति नष्ट्वि ॥
तत्तमपति । पु । क्रियादृङ्निरोद्धुरि वा

तमः

मदेवनाथे ॥

तम.प्रधान । पु । तमोगुणप्रधानमा
योपाधिके परमात्मनि ॥ चि । तमो
गुणप्रधाने ॥

तम.प्रभ. । पु । नरकविशेषे ॥

तम प्रभा । स्त्री । नरकभूमिभेदे ॥

तमक । पु । आसुरोगप्रभेदे ॥

तमङ्गक' । पु । इन्द्रकोषे । मन्त्रके ॥

तमत । चि । दृष्टिते । दृष्ट्यापरे ॥

ताम्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । भृश

दृष्टियजीत्यादिनाऽतच् ॥

तमप्रभ. । पु । नरकविशेषे ॥

तमरम् । न । वज्रे ॥ इतिहेम ॥

तमः । न । चक्षुर्दृष्टेर्निरोधके शर्व
रादिध्वान्ते ॥ शोके ॥ पापे ॥ का

र्थाकार्याविवेके ॥ अविद्यायाम् ॥

मन्दान्धकारे ॥ मोहान्धकारे ॥ वि-

शेषदर्शनविरोधिदोषे ॥ सर्वदेहि-

नां मोहनेप्रकृतेर्गुणविशेषे ॥ प्र-

मादाख्यनिद्राभिस्तन्निवध्नाति ॥ गु-

हवरणकमेवतमदृष्ट साङ्ख्याचा-

र्यै । तमस्वयमविक्रियम् । यन्मोह

हेतु स्तन्मोहात्मक तम । भेदस्त

मसोऽष्टविधः । तमसोऽविद्याया

अष्टविधोभेदः । अष्टसु अन्तर्गतमह

दहङ्कारपञ्चतन्मात्रेष्वनात्मस्वात्मवु

द्दिरविद्या तमस्तस्याष्टविधविविधत्वा

तमाल

दष्टविधत्वं ॥ मले ॥ ताम्यति त

म्यतेऽनेनवा । तमुत्खानौ । असुन्

॥ पु । न । विधुन्नुदे ॥

तमसम् । न । अन्धकारे ॥ ताम्यति ग्ला

निं प्राप्नोत्यनेनास्मिन्ना । तमु० ।

अत्यविचमितमीत्यादिनाऽसच् ॥

तमसा । स्त्री । नदीविशेषे ॥

तमस्तति । स्त्री । ध्वान्ते । अन्धकार

समूहे ॥ तमसस्तति ॥

तमस्विनी । स्त्री । क्षपायाम् । रात्रौ

॥ तमोऽस्त्यस्याम् । अस्मायामेवे-

तिविनि. ॥ हरिद्रायाम् ॥

तमा । स्त्री । रजन्याम् ॥ तमालद्रुमे

॥ ताम्यत्यस्याम् । तमु० । अच् ।

टाप् ॥

तमाल । पु । तिलके । पुण्ड्रे ॥ खड्गे ।

असौ ॥ वरुणद्रुमे ॥ तापिच्छे । का

खल्लन्धे ॥ तमाल, शाखवदयो दा

हविस्फोटहत्पुन ॥ कृष्णखद्विरे ॥

ताम्यति । तमु० । तमिविशिविष्टी

तिकाखन् ॥ न । पचके । तेजपात

इतिभाषा ॥

तमालकम् । न । सुनिषस्यशोके ॥ प

चके ॥ पु । न । तमालद्रुमे ॥

तमालपत्रम् । न । तापिच्छे । काखल्ल

न्धे ॥ तिलके ॥ पचके । तेजपात-

इतिभाषा ॥ तमालस्य पत्रमिव तदा

तमोज्यो

कृतिस्त्वात् ॥

तमाशिका । स्त्री । तामवस्थाम् ॥ भू

म्यामलक्याम् ॥ तामलितदेष्टे ॥

तमाची । स्त्री । तामवस्थाम् ॥ वदय

दृष्टे ॥

तमि । स्त्री । रात्री ॥

तमिस्त्रम् । न । कोपे ॥ तिमिरे । अ

न्यकारे ॥ तमोऽख्यव । भावप्रधानो

निर्देश । ज्योत्स्नातमिस्त्रेति साधु ॥

तमिस्त्राख्यायस्त्रेनास्येति वा । अर्थ

आद्य ॥

तमिस्त्रपचः । पुं । कृष्णपच्ये ॥

तमिस्त्रा । स्त्री । कृष्णपचनिशायाम् ॥

भूतरात्री ॥ दर्शयामिन्याम् ॥ तम

स्ततौ । तमसांसमूहे ॥ तत्र ह्यवय

वभूतानि तमांसि विद्यन्ते । तमोऽवहु

त्वमख्यस्याम् । ज्योत्स्नातमिस्त्रेति

तमसउपधायाइत्वरप्रत्ययरचनिपा

तितः । टाप् ॥

तमी । स्त्री । यामिन्याम् । रात्र्याम्

॥ ताम्यन्त्यस्याम् । तमु० । इम् । कृ

दिकारादिति डीष् ॥ हरिद्रायाम् ॥

तमोगुण । पु । विषादात्मके । विषा

दोमोह स्तत्त्वरूपे ॥

तमोघ्न । पु । सूर्ये ॥ वक्रौ ॥ इन्दौ ॥

वुष्टे ॥ शङ्करे ॥ विष्णौ ॥ तमोऽहन्ति

। इज० । अमनुष्य कर्तृकेचेति टक् ॥

तमोऽह

तमोज्योति । पु । खद्योते ॥ तमसि

ज्योतिरस्य ॥

तमोऽनुत् । पु । चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ अमौ

॥ दीपे ॥ तमोऽनुदति । खुद० ।

क्षिप् ॥

तमोऽनुदः । पुं । प्रकृते । प्रेरके स्वयम्भु

वि ॥ आदिष्ये ॥

तमोऽपह । पु । सहस्रांशौ ॥ अमाङ्गे

॥ वक्रौ ॥ तमोऽपहन्तीति विग्रहे

अपेक्षेयतमसोरित्यनेन अपपूर्वाह

ने समसिकर्मोपपदे कर्तरिङः ॥

जिने ॥

तमोऽभित् । पु । तमोऽनुदर्भे ॥ खद्यो

ते ॥ तमोऽभिनति । भिद्वि० । कि

पुत्तुको ॥

तमोऽमणि । पु । खद्योते ॥ तमोऽम

णिरिव ॥ गोमोदकमयी ॥

तमोऽशिसी । स्त्री । तमोऽशुक इति गा

त्रा मसिहे देशे । तामलिते । वेला

कृते ॥

तमोऽविकार । पु । गोमे ॥

तमोऽविशाक । पु । मूकतः सर्गे पञ्चादि

स्यावरान्ते ॥ मूकतः सर्गेऽपिमोहम

यस्यास्तमोऽवहुकः ॥

तमोऽहरः । पुं । चन्द्रे ॥ न । ज्योतिषि ॥

निर्गुणशामभागे च सद्यभागेऽहृता

निजा । मध्योनाद्यः स्वयं ज्योतिस्तस्यो

तरङ्गि

तिर्नेतलोहरम् ॥ त्रि । तमसोहर
यकर्त्तरि ॥ हरति । हृन् । अच् ।
तमसोहरः ॥

तम्पा । स्त्री । } गवि । सौरभेयाम् ॥
तम्पा । स्त्री । } इतिहेमचन्द्र ॥
तन्त्रिका । स्त्री । तन्त्रियाम् ॥
तन्त्री । स्त्री । तयी इति भाषाप्रसिद्धे
कान्दविकभाण्डे ॥

तय । पु । रचके ॥ तयति । तयरच-
ये गतौ च । अच् ॥

तरः । पु । तरये ॥ न । लोभे ॥ तरति
। तृ० । अच् । तरय वा । कदोरप् ॥
तरयः । पु । तरय इति प्रसिद्धे तरचौ ॥
तरचुः । पु । मृगादने । तेंदुवावाघ इ-
तितरय इत्यादिनाम्ना च ख्याते कचु-
ष्यामे ॥ तरगतिं मार्गे वा चिणोति
। चिणुहिसायाम् । मित० डु ॥

तरचुक । पु । तरचौ ॥ सन्नार्याकन् ॥
तरङ्ग । पुं । वायुना नद्यादिजलस्य ति-
र्यगूर्ध्वप्रवने । भङ्गे । ऊर्म्याम् । खह-
र डेड इत्यादि भाषा ॥ तरति । तृ-
प्रवनसन्तरणयो । तरत्यादिभ्यश्चे-
त्यङ्गच् ॥ अन्वादिसमुत्क्राले ॥

तरङ्गिणी । स्त्री । नद्याम् । तटिन्या-
म् ॥ तरङ्गा सन्त्वस्याम् । अतद्गनि-
। पुष्करादिभ्यादिनिर्वा । कृन्नेभ्यो
ङीप् ॥

तरङ्गी

तरङ्गितः । त्रि । भङ्गिमति । सञ्जात-

तरङ्गे ॥ तरङ्गा सञ्जाताभ्यस्य । ता-
इतच् ॥ यद्वा । तरङ्गवत्कृतः मन्त्र-
नात् तल्लरोतीति णिचि कर्त्तरिक्तः
। याद्विष्टवङ्गावाक्यतुपोऽनुक् ॥

तरण । पु । भेषके । उडुपे । डौंगाप्रति-
भाषा ॥ स्वर्गे ॥ न । पारगमने । सन्त-
रणे ॥ प्रवनपूर्वकदेशान्तरगमने ॥

तरणिः । पु । सुमणौ । स्वर्गे ॥ भेषके
॥ अत्रौ । किरणे ॥ ताम्रे ॥ स्त्री ।
नौकायाम् ॥ दृतकुमार्याम् ॥ तर-
न्यनेनसंसारम् । तरन्त्यनयाका ।
तृ० । अर्त्तिस्त्वृधमीत्यादिनातर-
तेरनि ॥

तरणिपेटकः । पुं । काष्ठाम्बुवाहिन्याम् ॥
तरणिरत्नम् । न । माणिक्ये ॥

तरणी । स्त्री । नावि ॥ घृतकुमार्याम्
॥ पद्मचारिण्याम् ॥ कृदिकारादि-
तिङ्गीष् ॥

तरण्ड । पु । न । वडिशीसूचवन्धन-
काष्ठे । ऊड इति डग्न इति च भाषा ॥
प्रवे ॥ नौकायाम् ॥ कुम्भतुम्बीरम्भा-
दिजप्रवे ॥ पु । देशविशेषे ॥ तर-
ति । तृ० । बाहुषकादण्डन् ॥

तरण्डपादा । स्त्री । } नावि ॥ इ-
तरण्डा । स्त्री । } तिग्रब्धर-
तरण्डी । स्त्री । } लावली ॥

तरन्नु

तरन्नुम । अङ्गुनाधिकभावेनेत्यर्थे ॥
 तरन्-द् । स्त्री । भेलके । प्रवे ॥ प्रवसा
 ने ॥ कारखडविचङ्गमे ॥
 तरदी । स्त्री । कण्टकिटविशेषे ।
 तीप्रायाम् । रक्तबीजकायाम् ॥
 तरद्वटी । स्त्री । पक्वानविशेषे ॥ यथा
 । घृतेन मर्दिता दध्ना कनिकां फे
 नवेत् ततः । विधायवटिका स्तस्या
 घृते मन्दाग्निना पचेत् ॥ प्रक्षिप्ता
 खण्डपाकेन कर्पूरेण विमिश्रयेत् ।
 ततएतां समरिचा स्तरद्वयसु ता
 स्मृताः ॥ वस्त्रा मुष्टिकरी इत्या घृ-
 त्वा पित्तानिष्ठापहा । सुस्निग्धा क
 फदात्यर्थं किञ्चित् सन्धानकृद्भिता ॥
 तरन्त । पु । समुद्रे ॥ भेके ॥ आश्वरे ।
 राचसे ॥ तीर्थे ॥ तृ० । तृभूवदि
 वसीत्यादिनाजम् सचचित् ॥
 तरन्ती । स्त्री । नौकायाम् ॥ तरति ती
 र्यते ऽनयात्रा । जच पिच्छान्कीप् ॥
 तरपण्यम् । न । आतरे । नद्यादिसन्ता
 रण्युक्ते ॥ तरण्यम् । तृ० । कदेर
 प् । तरण्य पण्यम् ॥
 तरण्युजम् । न । तरवूज इति प्रसिद्धे
 फले ॥ यथा । ज्येष्ठमासि महेशा
 नि पौर्णमास्यां निगार्हके । दृष्ट्वा
 तुरा महाकाशी भ्रमन्ती पिटका
 मने ॥ तज्जन्ताप्रद्वया तस्यैक

तरलि

दत्त तरन्नुजम् ॥ तत्फलम दद्यात्
 तृप्तावरदासिहरप्रिया ॥ यो मे दद्या
 त् फलं रम्यं सचिरायुश्चतुर्युगमिच्छु
 तरकामाख्यातन्त्रम् ॥
 तरल । पु । हारमध्यमयौ ॥ हारे ॥
 तले ॥ वि । चण्डले ॥ कामुके । पि
 ङ्गे ॥ भास्वरे ॥ मध्यगून्यद्रव्ये ॥ द्रवी
 भूते ॥ तरति । तृ० । अकृष् ॥ त
 रलातिवा । आतद्वतिकः ॥ दृषादि
 स्वादवा कलः ॥
 तरलनयना । स्त्री । चण्डलनेत्रायावनि
 तायाम् ॥ तरलेलोलोनयनेयस्या ॥
 तरलनयनि । पु । वर्णदत्तविशेषे ॥
 द्विजवरगणयुग मुपनय सकुसुमन
 रसमिहरचय । सुदतिविमलमति
 प्रक्षिपतिनिगदिसनरलनयनिरिति
 ॥ यथा । अपहरपुरहर ममहर म
 भिनवकलियुगभयहर । विमगिति
 विहितमयनवर सुकृतसुखभयभय
 रधरेति ॥
 तरललोचना । स्त्री । चण्डललोचना
 याम् ॥ तरले लोचने यस्या ॥
 तरला । स्त्री । यथाग्वाम् ॥ सुरायाम्
 ॥ मधुमक्षिकायाम् ॥ तर लाति ।
 ला० । क । टाप् ॥
 तरलावित । पु । चण्डलावरिते ॥
 तरलित । वि । आन्दोलिते । प्रेक्षिते

तरिणी

ते । कम्पिते । धूते । प्रेक्षिते । खुचि
ते । ता० इतच् ॥

तरवारि । पु । तरवार इति प्रसिद्धे ख
प्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ चतुरङ्गारिपो
सेना शिबन्ती स्तरवारिभिरितित
न्तराजस्य ॥ विशेषस्त्वस्यान्यत्र खड्ग
परीक्षायां युक्तिकल्पतरौ च दृश्य ॥

तरङ्ग । न । बले ॥ रोगे ॥ अवे । वेगे
॥ सवेगगतिवचने ऽस्य प्रयोगः ॥ ती
रे ॥ कपौ । प्रवगे ॥ वेगाख्यगुणे ॥
तरन्त्यनेन । तृ० । असुन् ॥

तरसम् । न । मासे ॥ तरोवलमस्य
स्मिन् । अर्धमासश्च ॥

तरसा । अ । जटिस्थर्थे । श्रेष्ठे ॥

तरस्थानम् । न । बडे ॥ तरस्थानम् ॥

तरस्त्री । पु । गर्भे ॥ नावौ ॥ त्रि । शू
त्रे ॥ वेगिनि ॥ तरोवलमजोवा ऽस्या
स्ति । अस्यायास्ते चेति बनि ॥

तराब्जु । पु । नैविशेषे । होडे । व-
चने ॥

तरालु । पु । नौकाविशेषे ॥

तरि । स्त्री । नौकायाम् ॥ वस्त्रादी
नां पेटके ॥ दशायाम् ॥ तरन्त्यनया
। तृ० । अचइ ॥

तरिक । पु । प्रवे । भेलके ॥

तरिका । स्त्री । नावि ॥

तरिणी । स्त्री । नौकायाम् ॥

तख

तरिता । स्त्री । तर्ज्ज्याम् ॥ गाँजा इ
ति भाषाप्रसिद्धमन्तर्याम् ॥ यथा ।

सविदा काखकूटश्च ताम्रकूटश्च धु
स्तुरम् । अहिमेन खर्जुरस स्तारि
का तरिता तथेति तन्त्रम् ॥

तरिरब । पु । अरिषे ॥ इति हारा
वली ॥

तरी । स्त्री । वस्त्रादिपेटके ॥ द्रोण्या
म् ॥ वेडायाम् । नावि ॥ गदाया
म् ॥ धूमे ॥ दशायाम् ॥ तरन्त्यन
या । तृ० । अचइ । कृदिकारादिति
छीष् ॥ पचादौ तरडिति घाठान्
छीष् वा ॥

तरी । स्त्री । नावि ॥ तरन्त्यनया ।
तृ० । अवितृस्तृतन्त्रमर्थः ॥

तरीष । पु । स्वर्गे ॥ महोदधौ ॥ शो
भनाकारे ॥ मेले ॥ व्यवसाये ॥ स
मर्थे ॥ वेधे ॥ तरन्ति येन । तृ०
। कृतृभ्यामीषन् ॥

तरीषी । स्त्री । शक्रकन्यायाम् ॥

तख । पु । अगमे । हुमे ॥ तरन्ति नर
क मनेन रोपका । तृ० । भृशशीतू
चरीति उपत्यय ॥

तखकुणि । पु । पक्षिविशेषे । वांगुदे
। वागुड इति भाषा ॥

तखखण्ड । पु । तख्खा समूहे ॥ दन्ता
दिभ्यः खण्ड ॥

तद्वत्

तद्वत्जीवनम् । न । हुममूले ॥

तद्वत् । पु । एरयडे ॥ स्थूलजीरके ॥ न ।

कुञ्जपुष्पे ॥ पि । यूनि । जातसारय्ये

॥ नूतने ॥ तरति । तृ० । चोरश्च

लोवेत्युनन् ॥

तद्वत्ज्वर । पु । सप्ताहावधिज्वरे ॥ य

था । आसप्तरात्र तद्वत् ज्वरमाहु
र्जनीषिण्य ॥तद्वत्दधि । न । पञ्चदिनातीतद-
धिनि ॥

तद्वत्ती । स्त्री । युवत्याम् । द्वितीयवय-

प्राप्तायानार्याम् ॥ आषोडषाद्भवेदा

द्या तद्वत्ती त्रिशतामतेत्युक्त ॥ तर

ति । तृ० । चोरश्चोवेत्युनन् । वयस्य

चरमइतिडीप् । नजसजीकगिति

या ॥ गौरादिर्डीष वा । स्वरेविशेष

॥ दृतकुमार्याम् । सहायाम् । दन्ती

दृष्टे ॥ श्रीहानामगन्धश्च ॥ सेवती

इतिभाषाप्रसिद्धे पुष्पे । सहायाम् ।

गन्धाध्यायाम् ॥

तद्वत्ती कटाक्षमात्र । पु । तिलकदृष्टे ॥

तद्वत्तूष्णिका । स्त्री । } वातुन्याम् । वा

तद्वत्तूष्णिका । स्त्री । } दुड पचीइति

भाषा ॥

तद्वत्तख । पु । कष्टके ॥

तद्वत्भुक् । पुं । वन्दाके ॥

तद्वत्सग । पु । वानरे ॥

तर्कः

तद्वराग । पुं । नवीनपल्लवे । किञ्च
खवे ॥

तद्वराज । पुं । ताकट्टमे ॥

तद्वरहा । स्त्री । } वन्दाके ॥
तद्वरोहिणी । स्त्री । }

तद्ववल्ली । स्त्री । जतुकावतायाम् ॥

तद्वविलासिनी । स्त्री । नवमल्लिकाया

म् । सप्तलावतायाम् ॥ तरोर्विला

सिनी ॥

तद्वशायी । पु । खगे । पक्षिणि ॥

तद्वसार । पु । कर्पूरे ॥ इतिहारावली ॥

तद्वस्था । स्त्री । वन्दाके ॥

तद्वटः । पु । उत्पलकन्दे ॥

तर्कः । पु । काङ्गायाम् ॥ वितर्के । अ-

भिचारशङ्कानिवर्तके ॥ सचपञ्चवि

धः । यथा । आत्माश्रयः १ । अन्यो

न्याश्रयः २ । चक्रक ३ । अनवस्था

४ । प्रमाणवाधितार्थक ५ इति ॥

ऊहे । अविज्ञाततत्त्वर्थे कारणीयप

त्तितस्तत्त्वज्ञानार्थे ऊहे ॥ अनुमाने

॥ व्याप्यारोपेण व्यापकारोपे । व्या

प्यारोपात् व्यापकप्रसङ्गने । यथा । व

र्जिनस्यात् तर्हिधूमेऽपि न स्यात् ॥

मीमांसादितर्कशास्त्रे । आगमावि

रोधिन्यायेन आगमार्थपरीक्षणे ।

विचारे ॥ बुद्धिसाधे । स्वबुद्ध्या

भाषे ॥ हेतुदृष्टान्तात्मनि ॥ तर्कशब्दः ॥

तर्कवि

तर्कभाषार्थश्चुरादौ पटपुटेतिद-
ण्डके पठित । भावेघञ् ॥ तर्कोऽ
र्थवाद इति कर्कोपाध्याय । यथा ।
अक्ता शर्करा उपदधातीतिविधि
श्रूयते । तत्राञ्जनसाधन घृत तैल वा
तन्मध्ये केनाक्ता इतिसंशये तेजो-
वै घृतमित्यर्थवादात् घृतेनाक्ता इ
ति निर्णयते । अतस्तर्कोऽर्थवाद ॥
तर्कोमीमांसेति कल्पतत्कार ॥ *
॥ अचिन्त्या खलु ये भावा न तांस्त
र्कं योजयेत् । नाऽप्रतिष्ठिततर्क
ण गम्भीरार्थस्य निश्चय ॥

तर्कक । पु । याचके ॥ तर्ककारके ॥

तर्कयन् । वि । उत्प्रेक्ष्यमाणे ॥

तर्कविद्या । स्त्री । आन्वीक्षिक्याम् ॥

तर्कस्य न्यायस्य विद्या ॥ तथाहि । च
तुर्विधेभ्य पृथिव्यादिपरमाणुभ्यो वि-
श्वमुत्पद्यते त एवोपादानभूता ना-
न्यत् । निमित्तकारणमीश कर्तृत्वा-
त् कुलालबदिति तर्कविद्याया प्रमे-
यम् ॥ * ॥ अहो दुर्मतयः सर्वा पुरुष-
स्य निरूपणे । तर्कविद्या न जानन्ति अ-
मेय पुरुषोत्तमम् ॥ अमेयम् अभिन्न-
निमित्तोपादानत्वात् । यत एतदपि
न जानन्ति सर्वे प्रमेयजात घटादिव
त् कार्यमिति परमाणुपादानकारण-
मयपेक्षणीयमेवेति । परमाणूनां

तर्क

प्रमेयत्वहेतुना कार्यत्वसिद्धौ तत्रो-
पादानमपेक्षणीयम् । एव तत्रतत्रा-
पीक्ष्य नवस्था स्यात् । अतोऽप्रमेयः
परमात्मैवोपादान नान्यदन्यकल्पि-
तम् अनपेक्षणात् । तथाहि । अम्भ-
शीतकण्ठरीचनगरस्वप्नेन्द्रजाला-
दिवत् कार्य मेय मसत्त्वमेत दुद-
यध्वसदियुक्त जगत् । शुक्तौ रूप्य-
मिव स्त्रजौ भुजग स्वात्मावबोधे
हरा वज्राते प्रभवत्यथास्तमयते
तत्त्वावबोधोदयादिति प्रबोधचन्द्रो-
दय ॥

तर्कारी । स्त्री । जयाद्गुमे । अरणी इ-

तिभाषा । जाही इति कश्चित् । त-

र्कमृच्छति । सृगतौ । कर्मण्यण् ।

डीप् । गौरादिच्ञान् डीष्वा ॥

तर्किण । पु । } दद्गुमे ॥ इतिरत्न

तर्किण । पु । } माला ॥

तर्की । वि । तर्कविशिष्टे । मीमांसके

॥ यथा । चैविद्यो हेतुकस्तर्की नैरु-

क्तो धर्मपाठक । त्रयस्याश्रमिण पू-

र्धे परिषत् स्यादशावरेतिमनु ॥

तर्कु । पु । कपालनालिकायाम् । त-

र्कुण्ड्याम् ॥ कृत्यतेनेन । कृतीवेष्टने

। कृतेराद्यन्तविपर्ययश्चेत्यु । कका-

रतकारयोर्विनिमय । तत्कुआ इति

भाषा ॥

तर्कक.	तर्पण
तर्कुटम् । न । कर्त्तने । कातना इति भाषा ॥ इतिविकाखशेषः ॥	तर्म् । पु । स्वर्ये ॥ प्रवे ॥ इतिशब्दाः ॥ तर्त्तरीकम् । न । वहिचे । पोते । जहा
तर्कुटी । स्त्री । तर्क्का ॥ इतिहारावली ॥ तर्कुपिण्ड । पु । तर्कुस्थितमृत्पिण्डे । वर्त्तुलायाम् ॥ इतिहारावली ॥	जइतियवनभाषा ॥ त्रि । पाग्ने ॥ तर्द् । चि । हिसके ॥ तर्द्दिसाद्याम् । अच् ॥
तर्कुपीठी । स्त्री । तर्कुपिण्डे ॥ इति हारावली ॥ तर्कुलासक । पु । तर्कुभ्रमणयन्त्रे । ज	तर्द्दू । पु । दारुनिर्मितदव्याम् । दा रुहस्तके । डोइ इतिभाषा ॥ जलत
ल्लोले । चरखा इतिभाषा ॥ इ. हा. ॥ तर्कुग्राण । पु । तर्कुघर्षणपापाणे । जा मरे । सामके ॥ इतिविकाखशेषः ॥	रणो पकरणे ॥ तरति० । तू० । चो दुट्चेत्यर्दुडागमश्च ॥ तर्दति । तृ
तर्कु । पु । तरचुके ॥ इतिशब्० ॥ तर्च्य । पु । यवचारे ॥ तर्ज्जनम् । न । भर्त्तने ॥ भयजनने ॥	यत्तिवा । तर्द० । उट्दिर्हिसामा दरयोर्वा । बाहुलकात् ऊ ॥
तर्ज्ज० । ल्युट् ॥ तर्ज्जनी । स्त्री । प्रदेशिन्याम् । अङ्गुष्ठ निकटाङ्गुलौ ॥ तर्ज्जते ऽनया । त	तर्पणम् । न । तृप्तौ ॥ प्रीणने ॥ यच्च काष्ठे ॥ महायज्ञविशेषे । पितृयज्ञे
र्जभर्त्तने । करणे ल्युट् ॥ तर्ज्जिक । पु । देशविशेषे । तायिके ॥ तर्ज्जित । त्रि । भर्त्तते ॥ तर्ज्जतेस्म । तर्जभर्त्तने । क्त ॥	। पिबुद्देश्यामुदाने । पितृणा कव्य वालादीनाञ्च विधिना जलाद्दाने न तृप्तिसम्पादने ॥ तद्विविधम् । प्र
तर्क । पु । वत्से ॥ तृणोति तर्कोति वा । तृणुद्दाने । अच् ॥ तर्कक । पु । गोपुत्रे । दत्से । वच्छा इतिभाषा ॥ सद्योजातसु तर्कक ॥ तृणोति तर्कोतिवा । तृणु० । तृणुच् ॥	धानमङ्गुष्ठ ॥ तच्चाय यथा । तर्पणञ्च शुचि कुर्यात् प्रत्यह स्नातको द्वि ज । देवेभ्यश्च ऋषिभ्यश्च पितृभ्यश्च यथाक्रमम् ॥ विधवा मधिवृत्त्य । त
	र्पण प्रत्यह कार्य भर्त्तुं कुशतिलो दकै । तत्पितु स्तत्पितुश्चापि नामगोत्रादिपूर्वकमिति ॥ * ॥ द्वि
	तीय यथा । निश्च नैमित्तिक का म्य चिविध स्नानमुच्यते । तर्पणान्तु भवेत्तस्य अङ्गुष्ठेन व्यवस्थितम् ॥
	तर्पणाकरणे दोषोयथा । नास्ति

तल

क्यभावा दृश्चापि न तर्पयति वैसु
 त' । पिबन्ति लेहनि स्नाव पितरो
 वै जलायिन इति ॥ जीवत्पितृ
 कस्य तन्निषेधो यथा । दर्शस्तान गया
 श्राद्ध तिलै स्तर्पण मेव च । न जीव
 त् पितृको भूप कुर्यात् कृत्वा घ मा
 मुयादिति ॥ तृपप्रीयने भावेत्युट् ॥
 तर्पणी । स्त्री । गुरुस्तन्ध्वद्भुमे ॥
 तर्पणेच्छु । पु । भीष्म ॥ वि । तर्पणा
 काङ्क्षे ॥
 तर्पिणी । स्त्री । चारव्याम् । पद्मचारि
 गयामोषधौ ॥
 तर्प्य । न । यूपाग्रे ॥ तरति । तृ० । सर्व
 धातुभ्योमनिन् ॥
 तर्प्यट् । पु । दत्सरे ॥ चक्रमर्द ॥
 तर्प । पु । खिप्सायाम् ॥ उदन्यायाम्
 ॥ भेलके ॥ तर्पणम् । जितृषपिपा
 सायाम् । घञ् ॥ तरन्त्यनेन । तृ०
 वृत्तुवदी तसोऽत्रा ॥
 तर्पणम् । न । तृषि । पिपासायाम् ॥
 जितृषः । ल्युट् ॥
 तर्पित । वि । सटृष्णे । तृषिते ।
 तिसाया इति भाषा ॥
 तर्हि । अ । विशेषे ॥ तदार्थे ॥ तस्मिन्
 काले । अनद्यतनेर्हि च न्यतरस्याम् ॥
 तल । पु । तालमहीरुहे ॥ चपेटे ॥ त्वा
 रौ ॥ सव्येन पाणिना तन्नीघाते ॥

तलित

आधारे ॥ स्वभावे ॥ पु । न । अघो
 भागे । अनूर्द्ध्वे । तले इति नीचे इति च ।
 भाषा ॥ स्वरूपे ॥ यथा । महीतल
 म् ॥ न । क नने । वने ॥ कार्यवीजे
 ॥ आलवाले । गर्ते ॥ पादतलस्य म
 ध्ये ॥ स्त्री । न । । ज्याघातवारणे ॥
 तलति । तलप्रतिष्ठाम् । पचाद्यच् ॥
 तलकम् । न । पुष्करिण्याम् । तलाव
 इति हिट् भाषा ॥ इति हारावली ॥
 तलप्रहार । पु । चपेटे । चर्वणि । त-
 लाघाते ॥
 तलसरकम् । न । अश्वस्य वक्षस्य लक्ष्म
 नरज्जौ । वक्रपट्टे । तद्गतिभाषा ॥
 तलहृदयम् । न । पादतलस्य मध्ये ॥
 तला । स्त्री । गे धायाम् । ज्याघात
 वारणे ॥
 तलाची । स्त्री । नलनिर्मिते कटे ॥
 तलातलम् । न । अतलादिषु पञ्चमेऽ
 धो भुवने ॥
 तलिका । स्त्री । वक्रपट्टे । तलसारके ॥
 तलित् । स्त्री । विद्युति । तडिति ॥
 उलघोरेकत्वात्सरणात्वर्याविपर्यय ॥
 तलित चि । आज्यादिभट्टमासादौ ॥
 तलितमांसम् । न । पक्वमासप्रभेदे ।
 भृष्टमासे ॥ यथा । शुद्धमासविधाने
 न मांस सव्यक् प्रसाधितम् । पुन-
 स्तदाज्ये सम्भृष्ट तलित प्रोच्यते वु-

तल्ल

धै ॥ तल्लितं दल्लमेधाग्रिमांसौज
शुक्रदुद्विक्तम् । तर्पणलघुसुखिगधरो
चमदृढताकरम् ॥

तल्लित । वि । विरले ॥ स्तोके ॥ स्व-
च्छे ॥ दुर्गले ॥ न । शय्यायाम् ॥
तल्लति तल्ल्यते वा । तल्ल० । तल्लि
पुलिभ्यामिनन् ॥

तल्लिमम । न । कुट्टिमे ॥ तल्ले ॥ च
न्द्रहासे ॥ विताने ॥

तल्लुन । पु । पवने ॥ यूनि ॥ तरति
। तृ० चोरश्चलोवे च्युनन् ॥

तल्लुनी । स्त्री । युवत्याम् । तरय्या
म् ॥ वयस्यचरम इति नञ्स्तजिति
वा डीप् । गौ० डीष् वा ॥

तल्लेचण । पु । शूकरे ॥ इतिशब्दा० ॥

तल्लोदगी । स्त्री । भार्यायाम् ॥

तल्लोदा । स्त्री । नद्याम् ॥

तल्लकम् । न । वने ॥ इतिप्रिकाण्ड
शेष ॥

तल्लम । न । अट्टे ॥ कलचे । दारेषु ॥

शय्यायाम् ॥ तल्ल्यते ऽस्मिन् । तल्ल०

। खण्डशिल्पशब्देति साधु ॥

तल्लकीट । पु । मत्तुये ॥

तल्लनम् । न । करिपृष्ठे ॥ पृष्ठवंशस्य
मासे ॥

तल्ल । पु । जलाधारविशेषे । तल्लाव
इति हिन्दूभाषा ॥ न । विले । जाल

तविष

वाले ॥ वि । तस्मिन् खीने ॥

तल्लज । पु । मतल्लिकायाम् । प्रशस्ते
॥ लजति । लजकन्तो । पचाद्यच्
। तदल्लज । अयमजहल्लिङ्ग समा
से उत्तरपदे भवति । यथा । प्रश
स्ताकुमारी कुमारीतल्लज । तल्ल
जस्य ह्रुदिशब्दत्वात् प्रशसावचनैश्चे
तिसमास ॥

तल्लिका । स्त्री । कुञ्चिकायाम् । कूचि
कायाम् । कूची ताली इत्यादि
भाषा ॥

तल्ली । स्त्री । तरय्याम् ॥

तवल्लीरम् । न । पय च्छीरे । यवजी ।

तीखुर इति भाषा ॥ तवल्लीरन्तुमधु
रं शिशिरं दाहपित्तहृत । चयकास
कफश्वासास्तदोषं हन्ति च सेवनात् ॥

तवल्लीरी । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

तवराज । पु । यवासशर्करायाम् ॥

तवराजोद्भूतखण्ड । पुं । यवासशर्करा
भवखण्डे । सिद्धमेदके ॥

तवर्ग । पु । तादिपञ्चवर्गेषु ॥

तवर्गीय । पु । तवर्गभवेवर्गे ॥ वर्गान्ता
च्चेति ठक् ॥

तविष । पुं । स्वर्गे ॥ महोदधौ ॥ त-
वेति सौवोधात् । तवेति चेति टिप्पणम्
॥ सुवर्गे ॥ शोभनाकृतौ ॥ व्यवसा
ये ॥ भेले ॥

तस्थिवा	ताडनी
<p>तविषी । स्त्री । शक्रकन्यायाम् ॥ धरि याम् ॥ नद्याम् ॥ वैदिकनिघण्टौ । तु वलेपि ॥ टित्त्वान् ङीप् ॥ तट्ट' । वि । तनूकृते ॥ तव्यतेस्स । तच्चू० । क्त' । स्त्रोरितिकलोपेष्ट त्वम् ॥ तट्टि. । स्त्री । काष्ठतचखे ॥ तसर' । पु । वस्त्रजात्यन्तरे । टसर इति भाषा ॥ खत्रवेष्टने । तासनी इति गौडभाषाप्रसिद्धे तन्त्रवायो पकरखे ॥ तनेति । तनु० । तन्पृषि भ्यांक्षरन् । अनुदात्तोपदेशेत्यादि नानुनासिकलोप ॥ तस्कर' । पु । चोरे ॥ द्विविधा स्तस्कर रान् विद्यात् परद्रव्यस्पर्धारकान् । म कार्शांश्च प्रकाशांश्च चारश्चुर्मांशी पति ॥ प्रकाशवन्धका स्तेषां नानाप क्षोपजीविन । प्रच्छन्नवन्धका स्वेते येस्तेनाटविकादय ॥ तत्करोति । दि वाविभेद्यन्न कियत्तद्बहुष्वित्यच् ॥ तद्बृहतो करपथ्यो रितिसुट्दलो मौ ॥ दमनवृक्षे ॥ पुष्पाशके ॥ तस्करस्त्रायु । पु । काकनासखतायाम् ॥ तस्कररी । स्त्री । कोपनायां नार्य्याम् ॥ तस्थिवान् । वि । स्थितिमति । स्थिते ॥ ष्टा० । छन्दसिखिट् । द्वित्वादिका र्थम् । खिट्' कानजादेशः ॥ कसु-</p>	<p>श्चेतिकसुप्रत्ययोवा ॥ तस्थू । पु । स्थावरे ॥ ताच्छीष्यम् । न । नियततत्त्वभावता याम् ॥ भावेष्ट्यञ् ॥ ताटङ्क' । पु । ताडपत्रे । कर्णिकायाम् । ताडङ्के ॥ गुर्वचरे ॥ ताटस्थ्यम् । न । उदासीनत्वे ॥ निक टस्थत्वे ॥ ताड । पुं । ताडने ॥ घोषे । शब्दे ॥ मुष्टिमेयट्ट्यादिषु ॥ अद्वौ ॥ ताडका । स्त्री । राक्षसीविशेषे ॥ ताडकान्तक । पु । श्रीरामे ॥ ताडकाफलम् । न । दृढदेहायाम् ॥ ताडकेय । पु । मारीचराक्षसे ॥ ता डकाया अपत्यम् । स्त्रीभ्योऽङ्क् ॥ ताडङ्क । पु । कर्णभूषायाम् । कर्णदर्प णे । कानतडङ्का इतिभाषा ॥ ताडनम् । न । आघाते ॥ यथा । शता पराघे वनितां पुष्पेणापि न ताडयेत् । दोषात्त गणयेत् स्त्रीणां गुणानेव प्रकाशयेदितिमान्निका' ॥ लाजने वहवोदेषा स्ताडने वहवोगुणा । तस्मात् पुष्षश्च शिष्यश्च ताडयेन्नतु लाडयेत् ॥ ताडनी । स्त्री । अश्वताडनयष्ट्याम् । कशायाम् ॥ ताड्यतेऽनया । तडङ्गा घाते । गत्यन्त. । ल्युट् । ङीप् ॥</p>

ताण्डवि	तादर्थ्य
ताण्डपचम् । न । ताण्डपे ॥	ताण्ड । न । त्वय्यशास्त्रे ॥
ताण्डागम् । न । तडागोदके ॥ यथा । प्रशस्तभूमिभागस्थो बहुसंवत्सरो षित । जलाशय स्तडागः स्यात्ताण्डा- गं तच्छलं स्मृतम् ॥ ताण्डाममुदकं स्वा- दु कषायं कटुपाकि च । वातलं बहुवि- रूपं मलकृपितकफापचम् ॥ त- डागस्येदम् । अण्ड ॥	ताण्डी । पु । सान्नः शाखाविशेषः ॥ ध्यायिनि ॥
ताण्डिः । स्त्री । ताण्डीद्रुमे । ताण्डियात- इति गौड भाषाप्रसिद्धे ॥	तातः । पु । जनके । पितरि ॥ अनुक- रूप्ये ॥ त्रि । पूज्ये ॥ चतुष्कले (५ ॥) आदिगुरौ ॥ तनेति । तनु० । दुत- निभ्यां दीर्घश्चेति क्तः । अनुदात्तेति नलोपः ॥
ताण्डी । स्त्री । पञ्चद्रुमे । ताण्डियात- इति गौडभाषा ॥ आभरण विशेष- इति दुर्गसिंहः ॥	तातगुः । पु । चुइताते । काका चाचा- इति भाषा ॥ चि । जनकस्यहिते ॥ तातजनयित्व्यौ । स्त्री । मातापित्री- ॥ त्रिवचनान्तायम् ॥
ताण्डमानः । त्रि । पटहादिवाचे ॥ त्रि । तत्काशताडिते । इत्यमाने । ताण्ड- नयुक्ते ॥	ताततुल्यः । त्रि । पितृसमे । मनेज- वसे ॥ तातेन तुल्यः ॥
ताण्ड । पुं । मुख्यनरे ॥	तातनः । पु । खञ्जने ॥
ताण्डवः । पु । न । ताण्डे । त्वय्ये ॥ पु- न्यस्य ताण्डवंप्राहुः स्त्रीन्यस्य ताण्ड- मुच्यते ॥ तण्डुना प्रोक्तम् । तेन प्रो- क्तमिच्यत् ॥ तृणान्तरे ॥ उद्धतन्व- त्ये ॥ चिखद्युनि (॥ ॥) ॥	तातस्यः । पु । बलि । रोगे ॥ पाके ॥ लोचकूटे ॥ मनेजवे । ताततुल्ये ॥ चि । तप्तभावे ॥
ताण्डवताण्डिकः । पु । नन्दिनि । शि- वदारिणि ॥	ताति । पु । पुत्रे ॥ इति जटाधरः ॥
ताण्डवप्रियः । पुं । शिष्ये ॥ चि । त्वय्य- प्रिये ॥ ताण्डव प्रियं यस्य ॥	तात्काशिकः । पुं । तत्काशभावे ॥
ताण्डवितम् । न । नर्तिते ॥	तात्काशिकविकारः । पु । विद्यासाख्ये भावे ॥ तत्काशिकविकारः स्यादि- साख्योऽङ्गक्रियादिषु ॥
	तात्पर्यम् । न । तत्परतायाम् ॥ व- स्तुरिच्छायाम् ॥ अभिप्राये ॥ तत्प- रस्य भावः । व्यञ्ज् ॥
	तादर्थ्यम् । न । तदर्थत्वे । तस्यैव इदम् ॥

तानव

तदर्थम् । तस्य भावः । ब्राह्मणादि-
ज्ञातं व्यञ्जम् ॥

तादात्म्यम् । न । तत्त्वरूपे ॥ अभेद-
सम्बन्धे ॥ तस्य आत्मा तदात्मा । त-
दात्मनो भावः । ब्रा० व्यञ्जम् ॥

तादृशः । त्रि । तादृशि ॥ सद्रवदृश्यते ।
तमिव पश्यति वा । दृशिर् प्रेक्ष्यते
। त्यदादिध्वित्यत्र कस्योपिवाच्य इति
कस्य । आसर्वनाम्न । इत्यत्र दृष्टेने
तिवार्त्तिकेयात्वम्

तादृक् । त्रि । तत्राविधे । उपमान-
गोचरे । तादृशे ॥ तमिवेव पश्यन्ति
सद्रवायं पश्यति दृश्यते वा । त्यदादि-
षु दृश्य इति किञ् । आसर्वनाम्न इत्या-
कम् । ब्रश्चेतिष । जश्च्चेनङ् । कु-
च्चेनङ् । चत्वेपथ्येकः ॥

तादृश । पु । तादृशि ॥ सद्रवदृश्यते
तमिव पश्यति वा । त्यदादिध्विति
कञ् ॥

तान् । पु । गानाङ्गविशेषे ॥ यथा । वि-
स्तार्यते प्रयोगा वैर्मूर्च्छनाशेषसं-
श्रवा । तानास्तेष्वनपञ्चाशत् सप्त
स्वरसमुद्भवा ॥ तेभ्य एव भवन्त्ये-
कूटताना पृथक् पृथक् । तस्युपपन्न-
सङ्ख्याणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ न ।
विस्तारे ॥ ज्ञानविशेषे ॥

तानवम् । न । तनुत्वे ॥ नाचेतनुता

तान्दूर

याम् ॥ यथा । तानवं तनुतामात्रे
दैर्घ्यस्य भ्रमणादिकृतम् ॥ तनेर्भावं
। इगन्ताच्चेत्यञ् ॥

तानूर । पुं । आवर्त्ते । पयसाभ्रमे ॥
तान् । त्रि । ज्ञाने ॥ ज्ञान् । आन्ते ॥
तानवः । त्रि । प्रावरणान्तरे ॥ तन्तूना-
विकारः । ओरञ् ॥

तान्त्रिकः । त्रि । ज्ञातसिद्धान्ते । शास्त्र-
तत्त्वज्ञे । ब्राह्मणादिनि कौलिके । य-
थानरेषु तन्त्रज्ञा । सरितां जाह्नवी
यथा । यथा ऽहनिदिवेशाना मागमा-
नामिदमथा ॥ तन्त्रं सिद्धान्तमधीते
वेदवा । उक्त्वादिच्चाट्ठक् ॥ त-
न्त्रसम्बन्धिनि ॥

तान्दूरम् । न । मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥
यथा । अङ्गारपूर्णगर्त्ते बद्धस्य म-
मकम्भितम् । सस्फुटं पिहितं मांसं
पक्वं तान्दूरं भुज्यते ॥ सुस्वादुतान्दूर-
म् । पचेद्गर्त्तेन त्रीन्वर्त्तयन् कम्भिसम्भार-
रसभृतम् । चतुर्दिग्गुण्डलाकारे
पार्श्वप्रज्वलितानले । विपक्वं सुरभि-
स्वादु तान्दूरमिति कीर्तितम् ॥ अ-
न्यच्च । कोदिकाया सुसम्भार मल-
य मवलम्बितम् । मांसं पिधाय वा
ह्याग्निज्वालायास्वेदितं वरम् ॥ ता-
न्दूरं कचिदवल्यं मृदु पथ्यतमं सु-
तमम् । सद्योपेतं नव स्तूय मन्त्रवा

तापस

दोषकारकमिति ॥

ताप । पु । सन्तापे ॥ कृच्छ्रे ॥ तपनम्

। तपसन्तापे । घञ् ॥

तापक' । पुं । ज्वरे ॥ चि । तापकृति ॥

तापयति । तप० । खुल् ॥

तापस्य । पु । अर्जुने ॥ इति पु० ॥

तापत्रयम् । न । आध्यात्मिकाधिभौति

काधिदैविकदुःखत्रये ॥ आध्यात्मि

कादिभैषेयज्ञात्वा तापत्रयं बुधः । उ

त्पन्नज्ञानवैराग्यः प्राप्नोत्यात्यन्तिकं

फलम् ॥ तापानां त्रयम् ॥

तापन । पु । सूर्ये ॥ कामवाणे ॥ अ

सुरविशेषे ॥ सूर्यकान्तमणौ । चि ।

तापके । तापयितरि ॥ तापयति ।

तप० । कर्त्तरि ल्युः ॥

तापनीय । पुं । निष्कपरिमिते सुवर्णे

॥ तपनीयस्य विकारः परिमाणः ।

जातरूपेभ्यः परिमाण इत्यण् ॥

तापस' । पु । दमनकवृक्षे ॥ वक्रपश्चिणि

॥ न । तमाखपचे । तेजपात इति भा

षा ॥ चि । तपस्विनि ॥ वानप्रस्थे ॥

तपोऽस्मास्ति । अण्चेत्यण् ॥ यद्वा ।

तप ग्रीवमस्य । छत्रादिभ्योण् ॥

तापसतर । पु । } इन्द्रदीवृक्षे । इ

तापसद्रुम । पु । } गुम्फा इति भाषा

॥ तापसोपयुक्ततर ॥

तापसद्रुमसन्निभा । स्त्री । गर्भदात्री

तापी

शुभे ॥

तापसप्रिय' । पुं । प्रियाखट्वमे ॥

तापसप्रिया । स्त्री । श्राव्यायाम् ॥

तापसेष्टः । पु । प्रियाले । चारे ॥

तापहरी । स्त्री । ताहरी इति प्रसिद्धे

व्यञ्जनपदार्थे ॥ यथा । घृते हरिद्रा

संयुक्ते माषाणां भर्जयेद्वटीः । तण्डु

खाश्चाऽपि निर्द्धातान् सहैव परिभ

र्जयेत् ॥ सिद्धियोग्यं जलं तत्र प्रक्षि

प्य कुशलं पचेत् । खड्गान्द्रकचिद्रू

नि माचया तत्र निक्षिपेत् ॥ एषां सि

द्धि समायाता प्रोक्ता तापहरीबुधै

॥ भवेत्तापहरीवत्या वृष्ट्या स्नेसा

द्यमाचरेत् । दृष्ट्वातीतर्पणीवत्यागु

र्वी तत्र गुणाः स्मृताः ॥

तापिच्छ । पु । तमालवृक्षे ॥ तापिन

छादयति । छद्० । कर्मण्यण् । घृ

षोदरादिः ॥ न । तमालपुष्पे ॥

तापिच्छस्यपुष्पम् । फले लुनितितद्धि

तस्य लुक् । द्विहीन प्रसवे सर्वमिति

क्लीवता ॥

तापिच्छम् । न । धातुमाचिके ॥ इति

राजनिर्घण्टः ॥

तापित' । चि । पीडिते ॥ जातसन्तपे ॥

। तपगया इति भाषा ॥ ताप'सञ्जा

तोस्य । ता० इतच् ॥

तापी । पुं । बुद्धे ॥ चि । तापवन्नि ॥

तामलि

तापोऽस्या ऽस्ति । अतश्च निठमावि-
तीनि ॥

तापी । स्त्री । विन्ध्याद्रिप्रसिद्धायां पश्चि-
मवाहिन्यां सरिति ॥ यमुनावाम् ॥

तापोजम् । न । स्वर्णमाचिके ॥

ताप्यः । पु । न । धातुमाचिके ॥

ताप्यकम् । न । माचिके ॥

तामः । पु । भीषणे ॥ दोषे ॥

तामिरम् । न । जले ॥ घृते ॥ इ० रुद्र ॥

तामिरसम् । न । पद्मे ॥ तामे ॥ का-

चने ॥ तामरे जले सस्ति । वसस्व

मे । अन्येभ्योपीतिङ् । ॥ यथा । त-

व्यते । तमु० । घञ् । नोदात्तोपदे

शस्येति निषेधस्यानिवृत्त्या न घृडि

निषेधः । रस्यते । रसमास्वादे ।

चु० । अदन्त । एरच् । तामश्चतद्र

सञ्च ॥ जगतीरुन्द् प्रमेदे । यथा

। इह वद तामरसं नजजाय ॥ स्फु

टमुघमाम करन्मनोर्त्तं व्रजलक्ष्म

नयनालिनिपीतम् । तत्रमुखताम

रसं भुरगवो हृदयतडागत्रिकाग्नि

ममास्तु ॥

तामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥ ता

मस्या सावामलकीच । पृषोदरादि ॥

तामलिसम् । न । } तमोचुकरति

तामलिनी । स्त्री । } प्रसिद्धे हामलि

से देशे । विष्णुगृहे ॥

तामस

तामसः । पु । भुजगे ॥ खले ॥ उलूके

॥ भूताद्यहङ्कारे ॥ अधर्माज्ञानावै

राग्यानेश्वर्याभिधानेषु चतुर्षु बुद्धि

र्भेषु ॥ चतुर्थे मनौ ॥ न । कृष्णे धने

॥ यथा । पार्श्वकसूतचौर्यार्तिप्रति

रूपकसाक्षैः । आजेनोपार्जित य-

त्तु तत् कृष्णं समुदाहृतम् ॥ पार्श्व

क अपाव सन्पातया योजयति ।

आचार्योपरपीडया । प्रतिरूपकेण

कृष्णिमरत्नादिना । साहस्येन समुद्र

यानगिर्यारोहणादिना । आजेनवा

ह्मयवेशेन गृह्णादना । कृष्ण ताम

सम् ॥ चि । तमसायुक्ते ॥ तमोवृत्तौ ॥

तामसकीलकः । पु । राहुसुते-

षु केतुषु ॥ यथा । तामसकीलक

सञ्ज्ञा राहुसुता केतव खयस्ति श

त् । वर्यस्यानाकारै स्तान् दृष्टार्कै

फलं ब्रूयात् ॥ ते चार्कमण्डलगता

पापफलाश्चन्द्रमण्डले सौम्या । ध्वा

कृष्णकवम्भप्रहरणरूपा । पापा श-

शाङ्केऽपि ॥ तेषामुदये रूपायाम्भ

कलुष रजोदृत ध्योम । नगतश्चि

खरामर्हः सशर्करो वातिमाकृतश्च-

ण्डः ॥ ऋतुविपरी तास्तरवोदीप्ता

लग्नपश्चिणोदिशादाश्च । निर्घात

महीकम्पादयो भवन्त्यवचेत्पाताः ॥

॥ अम्भः कलुषादीनामुत्पातानां नि

तामस

फलत्वमाह । न पृथक् फलानि-
 तेषां शिखिकीलकराहुर्दर्शनानि
 यदि । तदुदयकारण मेघां केत्वा
 दीनां फलक्रमाद् ब्रूयात् ॥ * ॥ ताम
 सकीलाना दर्शनवशात् फलमाह ।
 यस्मिन् यस्मिन् देशे दर्शन माया
 न्ति सूर्यविवस्वा । तस्मिंस्तस्मिन्
 व्यसन महीपतीनां परिचेयम् ॥
 ॥ क्षुत्प्रस्नानशरीरा मुनयोप्युत्
 सृष्टधर्मसञ्चरिता । निर्मासवालह
 स्ताः कृच्छ्रेणायान्ति परदेशम् ॥ त
 स्कारविक्षुप्तवित्तः प्रदीर्घनिः श्वास
 मुकुलिताक्षिपुटा । सन्त सन्नश
 रीरा शोकोद्भववाघरुदुहश ॥ चा
 माजुगुप्सुमाना स्वन्वपतिपरचक्र
 पीडिता मनुजाः स्वन्वपतिचरितक
 र्मच पुराकृत प्राप्नुवन्त्यन्ये ॥ गर्भेष्व
 पिनिष्पन्ना वारिमुचो न प्रभूतवारि
 मुच । सरितो यान्ति तनुस्त्व क्वचित्
 क्वचिज्जायते सस्यम् ॥ * ॥ तेषामाकृ
 तिवशेनफलमाह । दण्डेनरेन्द्रस्यु
 र्याधिभय स्यात्कवन्धसस्थाने । ध्वा
 ड्चेचतस्कारभय दुर्भिक्ष कीलकेऽ
 र्कस्ये ॥ राजोपकरणरूपै स्त्वचध्वज
 चामरादिभिर्विदुः । राजान्यत्त्वकृद
 र्कः स्फुलिङ्गधूमादिभिर्जनहा ॥ य
 कोदुर्भिक्षकरोद्यायाः स्युर्नरपतेर्वि

तामिस्र.

नाशाय । सितरक्तपीतकृष्णैस्सैर्विदुः
 ॥ कौनुवर्णम् ॥ * ॥ विशेषफलान्याह
 । दृश्यन्तेच यत स्तेरविविग्नस्योत्थि
 तामहोत्पाताः । आगच्छतिलोका
 नां तेनैवभयं प्रदेशेनेति वाराहीसं
 हिता ॥

तामसयज्ञः । पु । यज्ञविशेषे ॥ यथा ।
 विधिहीन मसृष्टान्न मन्त्रहीन मद
 क्षिणम् । अद्वाविरहितं यज्ञं ताम
 स परिचक्षते ॥ तामसानां यज्ञः ॥
 तामसाहारः । पु । तामसप्रकृतीना-
 माहारे ॥ यातयाम गतरस पूतिप
 र्युधितश्चयत् । उच्छिष्ट मपिचामे-
 ध्य भोजनं तामसप्रियम् ॥

तामसिकः । त्रि । तामसे । तमेगुण-
 कार्ये ॥

तामसी । स्त्री । निशाथार् ॥ दुर्गाया
 म् ॥ तमोन्वितायाम् ॥ जटामा-
 स्याम् ॥

तामिस्र । पु । विपर्ययविशेषे ॥ सचा
 टादशधा । यथा । शब्दादयोदशवि
 षया रञ्जनीयाः स्वरूपतः । ऐश्वर्य
 आशिमादिक नस्वरूपतोरञ्जनीयम्
 । किन्तुरञ्जनीयशब्दाद्युपायः । ते
 चशब्दादय उपस्थिताः परेणोपह
 न्यमाना स्तदुपायाश्चाशिमादयः
 स्वरूपेणैव कोपनीया भवन्तीति श

ताम्बूल

ब्दादिभिर्दशभि सहाणिमाद्यष्टक-
मष्टादशेति । तद्विषयोद्देशस्तामि
स्तो ऽष्टादशविषयत्वादष्टादशधेति
साङ्ख्या ॥ भोगेच्छाप्रतिघाते स
ति क्रोधे ॥ राक्षसे । तमिस्त्राचारि
णि ॥ न । अन्धकारमये नरके ॥ प
रवितापत्यकलत्रापहर्ता यमदूतै
र्यन्निपात्यते ॥ तमिस्त्र मस्त्रिन
अस्या ऽस्तिवा । ज्योत्स्ना तमिस्त्र-
त्यम् ॥

ताम्बूलम् । न । क्रमुके । गुवाके ॥ ना
गवल्लीदले । पानइति प्रसिद्ध ॥ ता
म्यति । तमु । पिञ्जादिच्चात् कलत्र
धातोर्बुक् दीर्घत्वञ्च ॥ ताम्बूल कटु
तिक्त मुष्णमधुर चार कषायान्वि
त वातघ्न कृमिनाशन कफहरं दुर्ग
न्धनिर्नाशनम् । वक्त्रस्याभरण विशु
द्धिकरण कामामिसन्दीपनं ताम्बूल
स्य सखे त्रयोदशगुणा स्वर्गेपिते दु
र्लभा ॥ अपिचाहुः । ताम्बूल विश
द रुच्य तीक्ष्णोष्ण तुवर सरम् ।
वश्यतिक्त कटु चार रक्तपित्तकरं
लघु ॥ वल्यश्लेष्मास्यदैर्गन्धमलवा
तश्रमापहम् ॥ * ॥ अनिधाय मु-
खेपर्णं पूग स्वादयते नर । मतिभ
गो दर्शित् । स्यादन्ते न स्मरते हरि
म् ॥ * ॥ पर्णमूले वसेद्याधि पर्णा

ताम्बूल

ग्रे पापसञ्चय । चूर्णपर्णं हरेदायु
शिराबुद्धिविनाशिनी ॥ नायुरग्र वि
षमूले मध्य ऽलक्ष्मी र्व्यवस्थिता ।
तस्मादग्रम्बूलञ्च मध्य पर्णस्य वर्ज
येत् ॥ चूर्णाधिक हरतिगन्ध मथा-
धिपूग राग तथाधिकदलञ्च सुगन्धि
कारि । ताम्बूलमुत्तममिद रसना-
ग्रभिन्नपर्णनिशास्वधिकखण्डित पर्ण
मन्त्रि ॥ ताम्बूल न हित प्रोक्त शरी
रे रुचदुर्वले । ज्वरास्यशोषपित्ता
स्त्रमदमूर्च्छाक्षिरोगिषु ॥ ताम्बूला
त्युपयोगात् स्याच्छोष पित्तानिला
स्तता । देहदृक्केशदन्ताग्निश्रोत्रव
र्णवल्ग्वयः ॥ * ॥ विना पर्णं मुखे
दत्त्वा गुवाक भक्षये यदि । ताव ज्ञ
वति चण्डालो यावज्ज्ञा नगच्छति
॥ * ॥ ताम्बूल विधवास्त्रीणा यती
नां ब्रह्मचारिणाम् । तपस्विनाञ्च वि
प्रेन्द्रगोमाससदृश ध्रुवम् ॥ इति ब्र
ह्मवैवर्तपुराणम् ॥

ताम्बूलकरङ्ग । पु । पानवट्टा इति प्रसि
द्धे ताम्बूलपात्रे । स्थग्याम् ॥

ताम्बूलदः । वि । वाग्गुलिके । ताम्बूल
दातरि ॥ इति चिकाण्डशेषः ॥ ताम्बूल
ददाति । हृदाज् । आतइतिकः ॥

ताम्बूलपत्र । पु । पिण्डालौ ॥

ताम्बूलरागः । पु । मसूरे ॥ ताम्बूल

ॐ

ताम्रम्

रत्ने ॥

ताम्रवल्ली । स्त्री । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । स्त्री । ताम्रवल्ली ॥ ता-
म्रवल्ली । तमु० । किप् । अनुनासिक
स्वेतिदीर्घः । वेति । वृद्धमज्जने
। पुरादीनांणि ज्ञा । इगुपधेतिक
। ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।

ताम्रवल्ली । पुं । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । वि । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।

ताम्रवल्ली । स्त्री । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥

ॐ

तम्रः

सारकम् । पितापहं सोमहरं च श्री
त तत्रोपहं सोमहरं च श्री
एवदरार्थोऽप्यरकुष्ठकासश्चासद्यान्
पीनस मन्त्रपित्तम् । शोध कृमिं शु-
ख मपाकरोति प्राहुः । परे हं ह्य
मन्त्रमेतत् ॥ एकोदोषो विष ता-
मेवसम्यक्कारिते ऽष्टते । दाहः स्वदे-
वचिर्मूर्च्छा कृदारेकोऽधिमिर्भ्रमः ॥
तस्यशोधनविधिर्यथा । पित्तसीकृत
पत्राणि ताम्रवल्ली प्रतापयेत् । नि-
पिप्पेत् तप्ततप्तानि तैले तप्ते च
काष्ठिके ॥ ताम्रवल्ली चकुष्ठ्यानां
कषायैश्च विधाविधा । एवं ताम्रवल्ली
पत्राणां विमुक्तिं सम्प्रापयते ॥ तस्य
मारणविधि र्यथा । स्वच्छाणि ताम्र-
पत्राणि कृत्वा संस्वेदयेद्बुधः । चास-
रत्रयमन्त्रेण ततः खल्ले विभिः चिपे-
त् ॥ पादांश्च कृतकं दत्त्वा याजम-
न्त्रेणमर्दयेत् । तत उद्धृत्य पत्राणि
लेपयेद् द्विगुणेन च ॥ गन्धकेनाम्न
ष्टष्टेन तस्य कुर्याच्च गोमूत्रकम् । तत-
पिष्टाचमीनासीं चाङ्गेरीं सपुनर्न-
वाम् ॥ तत्कलेन वशिर्गोत्रं लेपयेद्
द्व्यङ्गलोन्मिषम् । धृत्वा तत्रोत्तमं भा-
एवशरावेणचरोधयेत् ॥ वायुकाभि-
प्रपूर्णांश्च विभूतिवर्णान्मुभि । द-
त्त्वाभाण्डमुखे मुनीततश्चुष्ट्यां विपा-

ॐ

तान्नकू

चयेत् ॥ क्रमवृद्ध्याग्निना सम्यक् याव
 यामचतुष्टयम् । स्वाङ्गशीतं समुद्धृ
 त्त्य मर्दयेच्छूरणश्वे ॥ यामैक गो
 लक तच्च निःक्षिपेच्छूरणोदरे ।
 मृदालोपस्तु कर्तव्य सर्वतोऽङ्गुष्ठमात्र
 कः ॥ पार्श्वं गजपुटे क्षिप्तं मृतं भव
 त्तिनिश्चितम् । वसनञ्च विरेकञ्च भ्र
 म क्रममथावधिम् ॥ विदाह स्वेद
 मुत्क्रोदं न करोति कदाचनेति ॥
 अरण्ये । मुख्यनिभे ॥ पु । कुष्ठरोग
 प्रभेदे ॥ चि । अरण्यवर्णवति ॥ ता-
 म्यति तम्यतेवा । तमु० अमितम्यो
 र्दीर्घश्चेति रक्दीर्घी ॥

ताम्रकम् । न । ताम्रे ॥ स्वार्थेकं ॥
 ताम्रकर्णी । स्त्री । अञ्जननामपश्चिमदि
 ण्वस्ति करिण्याम् ॥ ताम्रो कर्णायस्थाः
 । पाककर्णेति नासिकेति बाढीष् ॥
 ताम्रकारः । पु । ताम्रकुट्टके । शैल्लि
 के । कसेरा इति भाषा प्रसिद्धे व
 र्णसङ्करजातौ ॥ उत्पत्ति कसकारे
 इष्ट्या । ताम्रं करोति । उक्ताञ्० ।
 कर्मण्यण् ॥

ताम्रकुट्टक । पु । कांस्यकारे ॥ ताम्रक
 ट्टयति । पु । कुट्टच्छेदे । कर्मण्यण् ।
 स्वार्थेकं ॥

ताम्रकूट । तमाखु इति प्रसिद्धे क्षुमे
 ॥ यथा । सविदाकाखकूटञ्च ताम्रकू

तान्नपु

टञ्च धुस्तुरम् । अहिफेनं खर्जुरस
 स्तारिकातरिता तथा ॥ इत्यष्टौसि
 सिद्ध्याणि यथा खर्याष्टकं प्रिये इति
 कुलार्णवतन्त्रम् ॥

ताम्रकृमि । पु । इन्द्रगोपकीटे ॥

ताम्रगर्भम् । न । तुल्ये ॥

ताम्रचूड । पु । कुक्कुटे ॥ ताम्रा चूडा ऽ
 स्य ॥ कुक्कुरद्रुमे ॥

ताम्रपुञ्जम् । न । कांस्ये ॥

ताम्रदुग्धा । स्त्री । गोरक्षदुग्धायाम् ॥

ताम्रपट्टम् । न । ताम्रनिर्मितेलेखन
 पत्रे ॥ यथा । दत्ता भूमिनिवद्धवाक
 खाखिलेखनकारयेत् । आगामिभद्रन्
 पते परचानाय पार्थिव ॥ पटेवा
 ताम्रपट्टेवा समुद्रोपरिचिह्नितमिति
 मिताक्षरा ॥

ताम्रपत्र । पु । जीवशाके ॥ न । ताम्रनि
 र्मितपत्रे ॥

ताम्रपर्ण । पु । भारतवर्षीयोपद्मीये ॥

ताम्रपर्णी । स्त्री । चोलदेशवर्त्मिण्या
 सरिदारायाम् ॥

ताम्रपल्लव । पुं । अशोकतरौ ॥

ताम्रपाकी । पु । गर्हभाण्डवृक्षे ॥

ताम्रपादी । स्त्री । हंसपद्याम् ॥

ताम्रपुष्प । पु । भूमिचम्पके । भूर्चापा
 इति भाषा ॥ के । विदारे । रक्तका
 चने ॥

ताम्राक्षः

ताम्रपुष्पिका । स्त्री । जपाकुसुमे ॥ रक्त
चिह्नि ॥

ताम्रपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ पाटला
वृक्षे ॥ जपायाम् ॥

ताम्रफलः । पुं । अङ्गोष्ठवृक्षे ॥

ताम्रमूला । स्त्री । दुरालभायाम् ॥ ख
ज्जालौ ॥ कच्छुरायाम् । खिराह
इतिगौडभाषा ॥

ताम्रवर्णः । पुं । पल्लवाष्टवृक्षे ॥

ताम्रवर्णः । स्त्री । जवायाम् ॥

ताम्रवल्ली । स्त्री । चित्रकूटादिदेशप्र
सिद्धायां ताम्रायां खतायाम् । ताल्या
म । तमास्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥

ताम्रवीजः । पुं । कुष्ठवृक्षे ॥

ताम्रवृक्षः । पुं । कुष्ठवृक्षे ॥ रक्तचन्दने ॥

ताम्रवृन्तः । पुं । कुष्ठवृक्षे ॥

ताम्रवृन्ता । स्त्री । कुष्ठवृक्षायाम् ॥

ताम्रशिखी । पुं । कुष्ठवृक्षे ॥

ताम्रसारम् । न । रक्तचन्दने ॥ इतिरक्त
भाषा ॥

ताम्रसारकम् । न । रक्तचन्दने ॥ पुं ।

रक्तखदिरे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

ताम्रा । स्त्री । ताम्रवृक्षायाम् ॥ सैन्धव्याम्
॥ ताम्रवर्णायाम् ॥

ताम्राक्षः । पुं । उपधीपभेदे ॥

ताम्राक्षः । पुं । कोकिले ॥ ताम्रैषधि
वीषस्य ॥ त्रि । ताम्रनयने ॥

तारः

तामाभम् । न । रक्तचन्दने ॥

तामाक्षणा । स्त्री । तीर्थविशेषे ॥

तामार्द्धम् । न । कांस्ये ॥

तामाश्या । पुं । पद्मरागमयौ ॥

ताम्रिकः । पुं । कांस्यकारे ॥ त्रि । ताम्रि
सम्भवे ॥ ताम्रस्थायम् । अथात्मादि
त्वाट् ठञ् ॥ ताम्रघट्टनं शिल्पमस्य
वा शिल्पमिति ठक् ॥

ताम्रिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ मानर
न्धाषाद्ये ॥

ताम्री । स्त्री । वाद्यविशेषे । मानरन्धा
याम् ॥ विकारिकायाम् ॥

तायनम् । न । स्फीततायाम् । समुद्र
क्षेत्रे ॥ तायुसन्तानपावनयोः । ल्युट् ॥

तायिकः । पुं । तर्जिकाभिधदेशे ॥

सारः । पुं । वानरविशेषे ॥ मुक्ताविशु
द्धौ ॥ शुद्धमौक्तिके ॥ देवीप्रणवे ॥

यथा । काश्यां विश्वेश्वरोह गिरिष
तितनया संयुतो वामभागे शुण्डा

दण्डेन दक्षे त्रिपथगतटिनीतीरशु
द्धामुभागे । मायावीजश्च कर्त्तुं सुर

मुनिसहितो ध्यानयुक्त वदामि प्री
त्या लोकस्य तस्मात् सुरमुनिगण

कैरुच्यते तारनामेति ॥ प्रणवे ॥ गर्भ
जन्मजरास्यस्युच्छयणाद्भयात्सार य

तीतितारः ॥ तरणे ॥ शिरोभव
धनैः ॥ स्त्री । न । नक्षत्रे ॥ नेत्र

तारका

मध्ये । कनीनिकायाम् ॥ न । रुधे
 ॥ अध्ययनरूपायांसिद्धौ ॥ पि । स्फु
 रितदीधितौ ॥ अत्युच्चनादे ॥ नि
 र्मले ॥ अत्युच्चैः ॥ तारयति अति
 क्रामति अन्याम् शब्दान् । तृ० । बहु
 लमेतन्निर्दर्शन मितिचुरादिगणक
 चात् स्वार्थेणिच् । पचाद्यच् ॥ यदा
 । तार्यते ऽनेनवा । घञ् घोडा ॥
 तारक । पु । दैत्यविशेषे ॥ कर्णधा
 रे ॥ भेलके ॥ न । दृशि ॥ स्त्री । क
 नीनिकायाम् ॥ कृच् ॥ वि । वात
 रि ॥ ससारसमुद्रस्य तरणकारणे
 तारयितरि ॥ अतिजगतीप्रभेदे वृ
 त्तविशेषे । यथा । यदि तोटकदत्त
 पदे गुरुरन्यम् भवतीह तदा कि-
 लतारकदत्तम् । फणिनायकपिङ्गल
 वर्णित मेत इर पण्डितमण्डलिका
 हतचित्तम् ॥ यथा । अतिभारतरं
 हृदि चन्दनपङ्क्तं मनुते सरसीपव
 न विषशङ्कम् । तवदुस्तरतारवियो
 गपद्ये नहि पारमसौ भविता प
 रमाद्ये ॥ तारयति । तृ० । खुल् ॥
 तारकजित् । पु । कार्तिकेये । घडान
 ने ॥ तारक जयति । जि० । किप् ।
 तुक् ॥

तारकराज । पु । चन्द्रे ॥

तारका । स्त्री । न । नेत्रकनीनिकाया

तारपु

म् ॥ कृच् । नक्षत्रे ॥ तारकाज्योति
 र्णीत्यतद्वत्त्वन ॥ स्त्री । इन्द्रवाह-
 ययाम् ॥

तारकारि । पु । कार्तिकेये । महासे
 ने ॥ तारकस्य दैत्यविशेषस्य अरि ॥

तारकिणी । स्त्री । निशायाम् ॥

तारकितम् । न । नभसि ॥ तारका
 सञ्जाता अस्य । तदस्यसञ्जाततार-
 कादिभ्यश्च ॥

तारण' । पु । भेलके ॥ अष्टादशेवत्
 सरे ॥ अतिदृष्टिश्च जायेत धान्यस्या
 यप्रपीडनम् । शस्य भवति सामान्य
 तारणे सुरवन्दिते ॥ चि । तरणका
 रयितरि ॥ तारयति । तृ० । ल्यु ॥
 सन्तारणे ॥

तारणि । स्त्री । नावि ॥

तारतयडुख । पु । धञ्खजावनाले ॥

तारतम्यम् । न । तरतमयोर्भावे । न्यु
 नाधिक्ये ॥ यथा । निर्धन निधन मे
 तयोर्द्वयोस्तारतम्यविधिमुग्धचेतसा
 म् ॥ बोधनाय विधिना विनिमित्तो
 रेफएवजयवैजयन्तिका ॥

तारतारम् । न । आगमाविरोधिना
 न्यायेन आगमार्थपरीक्षणरूपे ऊ
 हे । तृतीयायांसिद्धौ ॥

तारदी । स्त्री । तरदीदृचे ॥

तारपुष्प । पु । कुन्ददृचे ॥

तारशु

तारमाचिकम् । न । रूप्यमाचिके ।

रजतो पधातौ ॥ तारमाचिकमन्य
 तु तद्भवेद्रजतोपमम् । किञ्चिद्रज
 तसाहित्यात् तारमाचिकमीरित
 म् ॥ अनुकल्पतया तस्य ततोहीन-
 गुणा स्मृता । न केवलं रूप्यगुणा
 वर्त्तन्ते तारमाचिके ॥ द्रव्यान्तरस्य
 संसर्गात् सन्त्यन्येपि गुणा यतः ॥
 स्यात् तारमाचिक स्वादु तिक्तं वृ
 ष्य रसायनम् । चक्षुष्य वस्त्रिकक्कु
 ष्ठपाण्डुमेहविषोदरम् ॥ अर्शः शो
 थ चर्यकण्डु विदोष मर्पिनाशयेत्
 ॥ मन्दानखक्ष वल्लहानि मुग्धां विष्ट
 भितां नेत्रगदान् सकुष्ठान् । तथैव
 माखां व्रणपूर्विकाञ्च करोत्यमुद्वर
 जताख्यमाचिकम् ॥ शोधनन्तु । क
 र्कोटीमेषशृङ्गयुत्यै द्वैर्जम्बीरजै
 र्दिनम् । भावये दातपे तीव्रे विम
 ला शुद्धतिध्रुवम् ॥ विमला तारमा
 चिकम् । कर्कोटी खखसा । मारण
 न्तु कुलत्पल्यकषायेण घृष्टतैलेन
 बापुटेत् । तैलेन बाजमूषेण म्रियते
 तारमाचिकम् ॥

तारक' । पु । विटे ॥ इतिभूरिप्रयोगः ॥

तारवायु । पु । अष्ट्युच्चशब्दवतिपवने ॥

तारविमला । स्त्री । तारमाचिके ॥

तारशुद्धिकम् । न । सीसके ॥

ताराप

तारा । स्त्री । वृद्धदेवताभेदे ॥ पञ्चक

न्यान्तर्गतकन्यायाम् । वाक्सुग्रीव
 यो यौषायाम् ॥ सुरगुरोर्भार्यायाम्
 ॥ कनीनिकायाम् ॥ नक्षत्रे ॥ यथा
 । एकतार नभोदृष्टा स्पर्शस्थो ना
 रदो मुनिः । तावद्भवति चण्डालो
 यावदन्य न पश्यति ॥ तत्रलिङ्गानु
 शासनं यथा । हस्ता स्वाती श्रवणा
 अक्षावे मृगशिरा नपुंसि स्यात् । पु
 सि पुनर्वसुपुष्यौ मूलम्वक्षी खियां
 शेषा ॥ शेषा । ताराइतिसम्बन्धः ॥
 चीडायाम् ॥ मुक्तायाम् ॥ शिवग्राह
 याम् ॥ द्वितीयायां महाविद्यायाम्
 ॥ यथा । लीलया वाक्प्रदा यस्यात्
 तेनलीलसरस्वती । तारकत्वात् स
 दा तारा मुखमेक्षप्रदायिनी ॥ उ
 ग्रापत्तारिणी यस्या दुष्टतारा प्रकी
 र्त्तितेति ॥ तरन्त्यनया । तृ० । भि०
 अङ् । अष्टशोकीतिगुणः । निपा
 तनाद्दीर्घः । अदन्तखण्डपा ॥
 ताराकूटम् । न । तृतीयेयोटके । ता
 रामैत्र्याम् ॥ यथा । वरर्चादपिक
 न्यर्थं कन्यर्चाद्वरभावधि । धृष्टमङ्गैर्ह
 तेश्च निपञ्चसप्तमन्त्वसदिति ॥
 तारापति । पु । शिवे ॥ चन्द्रे ॥ वृद्ध
 स्यतौ ॥ वासिनि ॥ सुग्रीवे ॥
 तारापथः । पु । आकाशे ॥

तार्किक.

तारापीडं । पु । निशाकरे । चन्द्रे ॥
 ताराभूषा । स्त्री । रात्र्याम् ॥
 ताराभ्र । पु । कर्पूरे ॥
 तारामण्डलं । पु । ईश्वरगृहविशेषे ॥
 तारामार्गः । पुं । आकाशे ॥
 तारारात्रिः । स्त्री । आगमोक्ते पर्ववि-
 शेषे ॥ यथा । भाद्रे मासिकृष्णपक्षे
 भौमवारे कुलार्चने । अर्द्धरात्रौ स-
 क्रमश्च सातारा रात्रिरीरितेति ॥
 तारारि । पु । विटमाचिके ॥
 तारावती । स्त्री । काशिकापुराण-
 प्रसिद्धायां चन्द्रशेखरभूपयत्न्याम् ॥
 तारिकम् । न । तरमूल्ये ॥
 तारिका । स्त्री । ताडीतिख्याते ताण्ड-
 रसे ॥
 तारिणी । स्त्री । बुद्धदेव्यन्तरे । लोके
 श्वरात्मजायाम् ॥ * ॥ शिवपत्न्या-
 म् । द्वितीयाया महाविद्यायाम् ॥
 तारुण्यम् । न । यौवने ॥ तरुणस्य भा-
 वः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥
 तारेय । पु । वालिवानरपुत्रे । अङ्गदे-
 ॥ तारायाअपत्यम् । ढक् ॥
 तार्कवम् । न । तर्कैर्विकारे ॥ तद्-
 वयवे ॥ कोपधाच्चेत्यञ् ॥
 तार्किक । पि । तर्कतत्परे । तर्कशा-
 स्त्रविदि ॥ तर्कमधीते । ढक् ॥ सच-
 षड्विधो यथा । स्याद्वादवाद्यार्हतः

तार्क्ष्यै

स्याच्छून्यवादीतु सौगतः १ । नैया-
 यिकस्वच्छपादो २ । योगसाङ्ख्यस्तु-
 कापिण ३ । वैशेषिक स्यादौलूको
 ४ । वार्हस्पत्यस्तुनास्तिकः ५ । चार्वा-
 कोलौकायतिकश्चै ६ । ते षडपिता-
 र्किका ॥ आत्मनोऽचिद्रूपवादिनोऽ-
 नात्मज्ञाद्येते स्वबुद्धिपरिकल्पित य-
 दिच्छन्ति तददन्ति ॥
 तार्क्ष्य । पु । कश्यपे ॥
 तार्क्षी । स्त्री । पातालगडडीलता-
 याम् ॥
 तार्क्ष्य । पु । अश्वे ॥ सर्पे ॥ गरुडाग्र-
 जे ॥ गरुडे ॥ तार्क्ष्यस्य कश्यपस्यापत्य-
 म् । गर्गादित्वात् यञ् । बहुल्ये ता-
 र्क्षी ॥ एकस्मिन्कल्पे तृचस्यमुनेरप-
 त्यत्वात्तार्क्ष्यीगरुडः । गर्गादित्वात्
 यञ् । बहुल्येयमजोश्चेतिबुकि तृ-
 चाइत्यन्ये ॥ सुवर्णे ॥ स्यन्दने ॥
 अश्वकर्णाह्वयतरौ ॥ न । रसाञ्जने ॥
 तार्क्ष्यजम् । न । रसाञ्जने ॥
 तार्क्ष्यध्वजः । पु । हरौ । विष्णौ ॥ इति
 हेमचन्द्रः ॥
 तार्क्ष्यनायक । पु । गरुडे ॥ इतिराज-
 निर्घण्ट ॥
 तार्क्ष्यप्रसव । पु । अश्वकर्णवृक्षे ॥
 तार्क्ष्यशैलम् । न । सतुल्यया दार्ढ्या कृता-
 ञ्जने । रसगर्भे । रसाञ्जने ॥ तर्क्ष्य

तालः

शैले भवम् । अण् ॥

तार्किकम् । त्रि । तृणनिर्मिते ॥

तार्क्षीयिक । त्रि । तृतीये ॥ तीया
दीकक् स्वार्थे वा वाच्यः ॥

ताल । पु । करतले ॥ अङ्गुष्ठमध्यमा
म्यांसमिते । विस्तृताभ्यामङ्गुष्ठम-
ध्यमाभ्यां सम्मिमे दीर्घपरिमाणवि-
शेषे ॥ तल्लक्ष्यम् । तल्ल० । हल्लक्ष्ये
तिघञ् ॥ करास्फाले । करास्फोटे
॥ कांस्यस्यवाद्यभाण्डे ॥ त्तरौ ॥ ता-
लद्रुमे । दीर्घपादपे । लेख्यपत्रे ॥
पक्व तालफल पितरक्तश्लेषविबर्द्ध-
नम् । दुर्जरं बहुमूषणं तन्द्राऽभि-
व्यन्द्युकदम् ॥ तालमज्जातुतरुणः
किञ्चिन्मदकरो खद्युः । श्लेषलो वा
तपित्तघ्नः सखेहोमधुर सरः ॥ ता-
लमज्जा तालफलबीजमज्जा । ता-
लज तरुणं तोय मतीवमदकृन्मत-
म् । अस्त्रीभूतं तदा तत् स्नात् पि-
तकृदातदोषहृत् ॥ * ॥ मानविशेषे
॥ यथा । तालो द्वादशभिर्जानुपरिणा-
हपरिभ्रमैरिति । हस्तेन जानुमण्ड-
लपरिभ्रमण यावत्त्या कालमाचया-
क्रियते तावतीभिर्द्वादशभिस्ताला-
ख्यः कालांशोच्चेय ॥ * ॥ गीतकाल-
क्रियमाने । अयंस्वर इयत् कालंगेयः
इयत्कालं विखम्बितम् इयत्कालद्रुत

तालची

म् इयत्काल मध्यमिति बोधयितुम्

ईदृशैर्हस्तैरङ्गुल्याङ्गुलप्रसारणा-

दिक्रियाभिर्नर्तितव्यं गातव्यञ्चेत्ये

वरूपेकालक्रिययोर्माने ॥ कालस्य

एकद्विषिमात्राद्युच्चारण नियमितस्य

क्रियायाः परिस्पन्दात्मिकायाः परि-

च्छेदहेतुस्तालः ॥ * ॥ तस्योत्पत्तिर्य

था । गौरीहरयोर्द्व्येन तालो बभू-

व । तस्य कारणम् । क्रिया कालश्च । ह-

रन्वत्यस्य तालवम् गौर्यान्वत्यस्य

लास्यमितिसंज्ञा । अर्थात् पुरुषन्व-

त्यस्य तालवम् नार्यान्वत्यस्य ला-

स्य मितिनाम । तालवलास्ययो रा-

दहरयोर्भेदनेन तालइतिसंज्ञा ॥ *

॥ आदिगुरुत्रिकले (५१) ॥ तालयति-

तस्यते वा । चु० । पचाद्यच् । घञ् वा ॥

न । हरिताले ॥ तालीशपत्रे ॥ दु-

र्गासिंहासनै ॥ तालफले ॥ धनुषि

॥ तालस्यविकारः । तालादिभ्योऽण् ।

तालाद्गुणुषि । अन्यतालमयम् ॥

तालकम् । न । द्वारपिधानसाधनयन्त्रे

। ताला इतिभाषा ॥ हरिताले ॥ तु-

वरिकायाम्

तालकाभः । पु । हरितवर्णे ॥ त्रि । त-

इति ॥

तालचीरकम् । न । तालसम्भूततव-

चीरे ॥

तालमू

तालकी । स्त्री । १ । तालजसुरायाम् ।
 तालती । स्त्री । १ । ताडी इतिभाषा ॥
 तालध्वज । पु । बलदेवे ॥ तालो ले-
 खपत्रो ध्वजो ऽस्य ॥
 तालनवमी । स्त्री । भाद्रशुक्लनवम्याम् ॥
 तालध्वजा । स्त्री । पुरीविशेषे ॥
 तालपत्रम् । न । ताडके । कर्णभरण-
 विशेषे । कर्णिकायाम् ॥ तालस्य प-
 त्रम् । स्वर्णरचितस्या पीदमेवनाम
 ॥ तालतरो पर्यो ॥
 तालपत्रिका । स्त्री । तालमूल्याम् ॥
 तालपत्री । स्त्री । मूषिकपण्ड्याम् । र-
 ण्डायाम् ॥ मधुरौषधौ ॥
 तालपर्यम् । न । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥
 तालपर्णी । स्त्री । मुरानामनिगन्धव-
 स्तुनि । गन्धिन्याम् ॥ तालपर्यमस्या
 । तालशब्द तालपर्यसदृशे लाञ्छ-
 न्णिक । पाककर्णेतिडीष ॥ मधुरि-
 कायाम् ॥
 तालपुष्पम् । न । प्रपौण्डरीके ॥ ता-
 लद्रुकुसुमे ॥
 तालभृत् । पु । बलदेवे ॥
 तालप्रलम्बम् । न । तालजटायाम् ॥
 तालमूलिका । स्त्री । तालमूल्याम् ।
 मुसल्याम् ॥ तालोमूलमस्या । ताल-
 शब्दस्तालमूलसदृशे लाञ्छनिक ।
 पाककर्णेतिडीष । स्वार्थे कन् ॥

तालिकः

तालमूली । स्त्री । तालमूलिकायाम् ।
 दीर्घकन्दायाम् । मुसल्याम् ॥ ताल-
 मूलीतु विद्वद्भिर्मुसलीति निगद्य-
 ते । मुसली मधुरा वृष्या वीर्योष्णा
 दृढायी गुरु । तिक्ता रसायनी ह-
 न्ति गुदजान्धनिल तथा ॥ ॥
 ताललच्छा । पु । बलदेवे ॥
 तालवृन्तम् । न । तालपत्रनिर्मिते व्य-
 जने ॥ यथा । परे ब्रह्मणिविज्ञाते
 समस्तैर्नियमैरलम् । तालवृन्तन-
 किङ्कार्ये लब्धे मलयमारुते ॥ अस्य
 वायोर्गुणा यथा । त्रिदोषशमनोवा-
 युर्लघुरस्य प्रकीर्तितइति ॥
 तालवृन्तकम् । न । व्यजने ॥ तालस्ये-
 ववृन्तमस्य । तालेकरतले वृन्तमि-
 ववन्धनमस्यवा ॥
 तालथम् । चि । तालुजाते ॥ शरी-
 रावयवत्त्वात् यत् ॥
 तालाख्या । स्त्री । मुरायाम् ॥
 तालाङ्ग । पु । बलभद्रे । प्रलम्बमे ॥ ता-
 लोदृच्छविशेषो ऽङ्गो ध्वजो ऽस्य ॥
 करपत्रे ॥ शाकभेदे ॥ महालक्ष्मण-
 सम्पूर्णपुरुषे ॥ पुस्तके ॥ हरे ॥
 तालावचर । पु । नटे ॥ इ० त्रि० ॥
 तालि । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥
 तालिक । पु । प्रसारिताङ्गुलिपाणौ ।
 चपेटे । प्रतले ॥ लिखितस्यनिबन्ध-

तालीश

ने । काचनक्याम् ॥

तालिका । स्त्री । चपेटे ॥ तालमूल्या
म् ॥ ताम्रवज्याम् ॥तालितम् । न । वाद्यभाण्डे ॥ तुलित
पटे ॥ गुणे ॥

तालिश । पु । शैले । पर्वते ॥

ताली । स्त्री । जटायाम् । वितुनकौष
धौ । भुज आवला इति भाषा ॥ तालह
मे ॥ आढक्याम् । तुवरिकायाम् । अर
हर इति भाषा ॥ हारोद्घाटनयन्त्रे
॥ तालमूल्याम् । ताम्रवज्याम् ॥
तालजातसुरायाम् । ताडी इति
भाषा ॥ * ॥ मध्याख्यच्छन्दोभेदे ॥ य
था । ताली सा निर्दिष्टा । उद्दिष्टो मे
यम् ॥ यथा । ज्ञानी ते जानीते । सा
सारूप्यं वैरूप्यम् ॥ अस्सनारीत्य
पिसत्रोक्ताच्छन्दोमञ्जर्याम् । मोना
री ॥ तालयति । तच्छ० । गयनादच्
। गौरादिच्चाज्जातिच्चाडाडीष् ॥

तालीपत्रम् । न । तालीशे ॥

तालीशम् । न । तालीशपत्रे ॥ ताली
शश्च तित्तोष्णं श्वासकासकफाऽ
निहान् । निहन्त्यश्चिगुल्मामव
ह्निमान्द्यक्षयामयान् ॥ भूम्यामल
क्याम् ॥तालीशपत्रम् । न । तालीशख्याते
वृक्षविशेषे । धात्रीपत्रे । शुकोदरे

तावान्

॥ भूम्यामलक्याम् ॥

तालु । न । काकुदे । जिह्वेन्द्रियाधि
ष्ठाने स्वनाम्नैव प्रसिद्धे ॥ तरन्त्य नेन
वर्णा । तृ० । चौरश्चल इति जुष्
॥ तालयति । तच्छ० । चु० । मृगव्या
दिच्चात् कुर्वा ॥तालुकम् । न । तालुनि ॥ स्वार्थे वावा
दिच्चात् कन् ॥

तालुजिह्वः । पु । कुम्भीरे ॥

तालूरः । पु । आवर्त्ते ॥

तावकः । पि । त्वदीये ॥ तवायम् । त
स्येदमिच्छय ॥ तवकममकावेकवच
ने इति तवकादेशः । स्त्रियां ता-
वकी ॥तावकीनः । पि । त्वदीये ॥ तवायम् ।
युष्मदस्य दे रन्तरस्यां खञ्जेति ख-
ञ् । पश्चात्तवकादेशः ॥तावत् । अ । माने ॥ अनुक्रमे ॥ अव
धारणे ॥ सम्भ्रमे ॥ परिच्छेदे ॥ का
त्कर्त्तुः ॥ अधिकारे ॥ अवधौ ॥ तत् परि
माणमस्य । तद्विता इति बहुवचने
नान्येऽनुक्ता अपि तद्विता आपिता ।
तेन डावतुप्रत्ययः ॥ तदा इत्यर्थे
॥ यथा । भर्तापितावत् क्रयकैशिका
नामिति रघु ॥तावान् । पि । तत्परिमाणविशिष्टे ॥
॥ तत् परिमाणमस्य । यत्तदेतेभ्य

तिक्तक

परिभाषे इति वतुप् । आसर्वनाम्न
व्याख्यम् ॥

तावतिथ । चि । तावताम् पूरणे ॥ ड
ट् । वतोरियुक् ॥

तावरम् । न । चापगुणे ॥ इतिभूरि० ॥

ताविष । पुं । स्वर्गे ॥ महेदधौ ॥
काष्णे ॥ तवेति सौचोधात् । तवे
रिद्वेतिटिषच् ॥

ताविषी । स्त्री । चन्द्रकन्यायाम् ॥ भू
मौ ॥ नद्याम् ॥ देवकन्यायाम् ॥ टि
त्तान्डीप् ॥

तावुरि । पु । दृषराशौ ॥ इतिदृ० ॥
तावून । पु । शणे ॥

तिक्त' । पु । तीता इतिप्रसिद्धे रसे ॥
तिक्त शीत सृषामूर्च्छाज्वरपित्त
कफान् जयेत् । कच्य स्वयमरोचि
ष्णु' कण्ठस्तन्यास्यशोधन ॥ सुगन्धे
॥ वरुणद्रुमे ॥ कुटजे ॥ न । पर्पटौ
षधौ ॥ चि । तिक्तसरान्विते ॥ तेज
यति । तिज० सामान्यापेक्षप्रापका
चुरादीनाणिजभावे गत्यर्थकर्मके
तिक्त' ॥

तिक्तक । पु । पटोले ॥ भूमिनिम्बे ।
चिरतिक्ते । चिरायता इतिभाषा
॥ कृष्णखदिरे ॥ निम्बे ॥ इन्द्रदीप्ये
॥ तिक्तार्थे ॥ तिक्तएव । स्वार्थे कन् ॥

तिक्तकन्दिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

तिक्तफ

तिक्तकर्कोटकी । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटि
कायाम् । नागहन्त्रायाम् । वाँजकक
रोल इतिभाषा ॥

तिक्तका । स्त्री । तिक्तालावाम् । कटु
तुम्भ्याम् ॥

तिक्तगन्धिका । स्त्री । वराहक्रान्ता-
याम् ॥

तिक्तगुञ्जा । स्त्री । करञ्जे । चुद्रसा
याम् ॥

तिक्ततण्डुला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

तिक्ततुण्डी । स्त्री । कटुतुण्डीलता
याम् ॥

तिक्ततुम्बी । स्त्री । कटुतुम्भ्याम् ॥
तिक्ताचासौतुम्बीच ॥

तिक्तदुग्धा । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥
चीरिगल्याम् ॥

तिक्तद्रुम । पु । पञ्चतिक्ते ॥

तिक्तधातु । पु । पित्ते ॥

तिक्तपत्र । पु । कर्कोटके ॥ तिक्तानि
पत्राणि यस्य ॥

तिक्तपर्वा । स्त्री । हिलमोच्याम् ॥
गुडूच्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ दूर्वा
याम् ॥

तिक्तपुष्पा । स्त्री । पाठायाम् ॥

तिक्तफल । पु । कतकवृक्षे ॥

तिक्तफला । स्त्री । यवतिक्तायालताया
म् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ घड्भुजायाम् ॥

तिग्मांशु

इति राजनिर्घण्ट ॥

तिक्तभद्र । पु । पटोले ॥

तिक्तमरिच । पु । कतकवृक्षे ॥

तिक्तरोहिणिका । स्त्री । } कटुका

तिक्तरोहिणी । स्त्री । } याम् । क

टुक्याम् ॥ तिक्ताचासौरोहिणीष ॥

तिक्तवल्ली । स्त्री । मूर्वास्ततायाम् ॥

तिक्तवीजा । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तिक्तशाक । पु । खदिरवृक्षे ॥ वरुण

द्रुमे ॥ तिक्तःशाकोऽस्यपत्रायाम् ।

वरुणस्य शाकमध्ये पाठात् ॥ पञ्चसु

न्दरवृक्षे ॥

तिक्तसार । पुं । खद्विरे ॥ तिक्तसारो

स्य ॥ न । दीर्घरोहिणिकटुके ॥

तिक्ता । स्त्री । कटुक्याम् ॥ पाठायाम्

॥ यवतिक्तायां स्ततायाम् ॥ षड्भु

जायाम् ॥ छिक्क्याम् ॥ टाप् ॥

तिक्ताख्या । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तिक्ताङ्गा । स्त्री । पातालगरुडीस्तता

याम् ॥

तिग्मम् । न । तीक्ष्णे । पैना इतिभाषा

॥ चि । तक्षति ॥ तेजयति । तिज० ।

युजिश्चितिजां कुश्चेतिमक् कवर्ग

श्चान्तादेश ॥

तिग्मरश्मि । पु । सूर्ये ॥ तिग्मारश्म

बोयस्य ॥

तिग्मांशु । पु । सूर्ये ॥ तिग्मा खराः

तितिभ.

अंशवोऽस्य ॥

तिजिल । पु । चन्द्रे ॥ तेजते । तिज० ।

गुपादिभ्य किदितीलच् ॥

तिगुटी । स्त्री । त्रिवृति ॥ सतीलायाम् ॥

तितउ । पु । चालन्याम् ॥ तनेति

तन्यते वा । तनु० । तनेतिर्दउ स

न्वच्च । सन्वद्भावाद्द्वित्वमभ्यासस्ये

ष्वच्च । क्षुद्रच्छिद्रसमोपेत चालन

तितउस्मृतमिष्युक्ते स्त्रीवत्त्वमपि ॥

तितिचा । स्त्री । चान्तौ । चमायाम्

। परा पराधसहने ॥ सर्वदु. खसह

ने । श्रीतोष्णमानापमानलाभाला

भशोकहर्षादिद्वन्द्वसहिष्णुतायाम् ॥

अहोतितित्यामाहात्म्यमहोदानफ

ल महत् । यदागतोहरिश्चन्द्रोम

हेन्द्रस्यसलोकताम् ॥ तिजेः चमा

यां सञ्जन्तादप्रत्ययेटाप् ॥

तितिचितः । चि । चान्ते । सेठे ॥ ति

तिचासञ्जाताऽस्य । सारकादिस्था

त इतच् ॥

तितिचु । चि । चमान्विते । चान्ते ।

सहिष्णौ । जीवनविच्छेदव्यतिरि

क्तशीतादिद्वन्द्वसहिष्णवितिस्थाख्या

सार ॥ तितिचने । तिजे चमाया

म् । गुप्तिज्जिह्वा. सन् । तितिचय

शील । सनाशसेष्यु. ॥

तितिभ. । पु । इन्द्रगोपकीटे ॥ इ० ङे० ॥

तिथि

तितीर्षु । त्रि । तरितुमिच्छौ ॥ तर

ते सन्नन्तादुप्रच्यय ॥

तित्तिडीक । पु । वृक्षविशेषे ॥ औष

धिविशेषे ॥ तिन्यति । तिमन्मार्हीभा

वे । पर्फरीकादयश्चेति तिमैर्मकार

स्यडकारो ऽभ्यासस्तुक ईकन्प्रत्य

यश्च । तित्तिडीचिच्चान्तिकेत्यम

रेतुशब्दान्तरम् । तथाच । तित्ति

डी च्चान्तिकाचिच्चा तित्तिडीका क

पिमियेति वाचस्पति ॥

तित्तिर । पु । तित्तिरिपक्षिणि । ती

तर इतिभाषा ॥ तित्ति इतिशब्द

राति । रा० । आतेनुपेतिक ॥

तित्तिरि । पु । तित्तिरे ॥ तित्तिरि

कृष्णवर्णं स्यात् सतुगौर कपिञ्च

लः ॥ तित्तिरिर्वर्णदेो ग्राही चिक्रा

दोषत्रयापह । श्वासकासज्वरहर

स्तस्माद्गौरो ऽधिको गुणैः ॥ तित्ति

इति शब्दरैति । इ० । बाहुलकात्

कि ॥ मुनिविशेषे ॥ यजुःशाखावि

शेषे ॥

तिथ । पु । कामे ॥ काले ॥ अनले ॥

तेजयति । तिज० । तिथपृष्ठगूययूथ

प्रोथाइतिथक् तिजेर्जलोपश्चिपा

तनात् ॥

तिथि । स्त्री । पु । प्रतिपदादिपञ्चद

शमु । चन्द्रकलाक्रियारूपायाम् । च

तिथि

न्द्रकलाक्रियेपलक्षिते वा काले ॥

अतति । अत० । अतन्यञ्जीत्यतेरि

थिन् । पृषोदरादिच्चात् अलोप ॥

यद्वा । तनेतिविस्तारयति चन्द्रकला

य कालविशेष सातिथि ॥ चन्द्रक

लया तन्यते इति वा ॥ उक्तञ्च । त-

न्यन्ते कलया यस्मात् तस्मात् ता-

स्तिथय स्मृताइति ॥ अमादिपौर्ण

मास्यन्ता याएव शशिन कला । ति

थयस्ता समाख्याता षोडशैववरा

नने ॥ तत्रप्रथमकलाक्रियारूपा प्र

तिपत् । एवद्वितीयादिकलाक्रिया-

रूपाद्वितीयादि । साचवद्विरूपाचे

त् शुक्ला हासरूपाचेत् कृष्णा । य-

था । तत्रपक्षावुभौ मासे शुक्लकृष्ण

क्रमेणहि । चन्द्रवर्द्धकर शुक्ल कृ

ष्णश्चन्द्रक्षयात्मक ॥ पक्षत्यादास्तु

तिथय क्रमात् पञ्चदश स्मृता ।

दर्शाना कृष्णपक्षे ता पूर्णमासा

श्च शुक्लके ॥ * ॥ गोभिलोक्तामा

वास्याघटकउपर्यधोभावापन्नसमस्त

त्रपातन्यायेन राश्येकाच्छेदेन स

हावस्थानयुक्ताकर्मण्डला चन्द्रमण्ड

लस्य राशिद्वदशाशद्वादशाशभौ ॥

गात्मकनिर्गमरूपवियोगेन शुक्ला

या प्रतिपदादितत्तित्तिथेरुत्पत्ति ।

एवगोभिलोक्तपौर्णमासीघटकस-

तिनिशः

समराश्यवस्थानरूपपरमनियोगा-
नन्तरमर्कमण्डलप्रवेशाय चन्द्रम-
ण्डलस्य राशिद्वादशांशद्वादशा शभो
गात्मकप्रवेशरूपसन्निकर्षेण कृष्णा
या सप्तसित्येश्वोत्पत्तिरिति । यथा
। अर्काद्विनि' स्रुत प्राचीयद्याच्य
हरह शशी । भागैर्द्वादशभि स्रुत
स्यात् तिथिश्चान्द्रमसदिनम् ॥ चि
शंशक स्रुताराशेर्भाग इत्यभिधी
यते । आदित्यादिप्रवृष्टसु भागद्वा
दशक यदा ॥ चन्द्रमा स्यात् तदा-
रामतिथिरित्यभिधीयते ॥ * ॥ सा
देवकृत्ये पूर्वाह्णयुताग्राह्या । एका
दश्युपवासातिरिक्तस्थले सर्वत्रविस
न्यव्यापिनीग्राह्या ॥ * ॥ पञ्चदश-
सङ्ख्यायाम् ॥ पञ्चदशाङ्के ॥

तिथिचय । पु । अमावास्यायाम् ॥ इ

तिशब्दार्थकल्पतरु ॥ तिथे चये ॥

तिथिप्रणी । पु । निशाकरे । चन्द्रे ॥

तिथी । स्त्री । प्रतिपदादितिथिषु ॥

तिनाशक । पु । तिनिशदृष्टे ॥

तिनिश । पु । सन्दनश्रुमे । अतिमुक्त

के । वज्रुले । तिनास इतिसादन

इतिच प्रसिद्धे दृष्टे ॥ तिनिश श्लेष

पित्तस्त्रमेद कुष्ठप्रमेहजित् । तुव

र. श्विषदाहघ्नो ब्रह्मपाण्डुकृमिप्रणु

त् ॥ अतिशयेन नेशति । गिशसमा

तिनिश्री

धौ । इगुपधेतिक' ॥ यदा । अति-
क्रान्तोनिशा । अत्यादय इतिसमास
। पृषोदरादि ॥

तिनिड । पु । दैत्यविशेषे ॥ चिञ्चा
याम् ॥ वृक्षान्ते ॥

तिनिडिका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥ दृ
क्षान्ते ॥

तिनिडी । स्त्री । चिञ्चायाम् । अग्निका
याम् । अग्नी इति इग्लो इतिचभाषा ॥

अग्निकाया'फल पक्वं मर्दितं वारिणा
दृढम् । शर्करामरिचोन्मिश्रं खवज्जे

न्दुसुवासितम् ॥ अग्निकाफलसम्भूतं
पानक वातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरं

किञ्चित् मुरुच्य वज्जिवोधकम् ॥ डि
ञ्जे ॥ चुक्रे ॥ तिम्यति । तिमआर्शीभा

वे । अग्नीकादयश्चेतिनिपातित' ॥
तिनिडीकम् । न । वृक्षान्ते । चुक्रे ॥

तिम्यति । तिम० । अग्नीकादयश्चेति
साधु ॥ वज्ज्यकरे ॥ तिनिड्याम् ॥

तिनिडीका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥

तिनिडीयूतम् । न । चुचुर्याम् । ति
निडी वीजैर्विहितेयूते । आकरी

वाकरी इतिभाषा ॥
तिनिश्री । स्त्री ।

तिनिश्रीका । स्त्री । } चिञ्चायाम् ।
तिनिश्री । स्त्री । } तिनिड्याम् ॥

तिनिश्रीका । स्त्री ।

तिमिः

तिन्दिश. । पु. । डिण्डिगे ॥

तिन्दु । पु. । तिन्दुके । तेदू इतिभाषा
॥ तिम्यति । तिम० । मृगयादिच्छा
त् कु ॥

तिन्दुक । पु. । स्फूर्जके । कालस्कन्धे ।
शितिसारके । तिन्दौ । तेदू इति
भाषा ॥ स्यादामं तिन्दुकं ग्राहि वा
तल शीतल लघु । पक्व पित्तप्रमेहा
स्त्रक्षेपमम मधुरं गुरु ॥ ततसार
चिररोगजित् ॥ विम्वतिन्दुकमप्ये
व विशेषात् ग्राहिशीतलम् ॥ न ।
कर्षपरिमाणे । इति वैद्यकपरिभा
षा ॥ तिन्दो सन्नायां कन् ॥

तिन्दुकि । स्त्री । तिन्दुके ॥

तिन्दुकिनी । स्त्री । आवर्त्तक्याम् ॥
तिन्दुकी । स्त्री । तिन्दुके ॥ तिम्यति ।
तिम० । बाहुलकाद् दुकष् गुणाभा
वश्च । डीष् ॥

तिन्दुल । पु. । तिन्दुकवृक्षे ॥

तिमि । पु. । समुद्रे ॥ महाकाये सामु
द्रे मत्स्यविशेषे ॥ अस्तिमत्स्य स्तिमि
र्नाम शतयोजनविस्तरइतिदर्शनात्
। अत्ररामायणे रामवाक्यम् । अ
स्तिमत्स्यस्तिमिर्नाम तथाचास्ति ति
मिङ्गल । तिमिङ्गलगिलोप्यस्ति-
तङ्गिलोप्यस्तिबल्लण्येति ॥ ताम्यति
। समुकाङ्गायाम् । क्रमितमिशति

तिमिषः

स्तम्भामतइति इन् ॥

तिमिकोष । पु. । अथौ ॥

तिमिङ्गल । पु. । मत्स्यविशेषे ॥ तिमि
गिरति । गृनिगरणे । मू० क. । अ
चिविभाषेतिलक्षम् । गिले ऽ गिल
स्येतिमुम् ॥

तिमिङ्गलगिल । पु. । महामत्स्यविशे
षे ॥ गिरति । गृ० । मूलविभुजादि
च्छात् क । लक्षम् । गिलङ्गिलती
तिगिलगिल । तिमिना गिलगिल ।
गिलेगिलेचेतिमुम् ॥

तिमित । चि. । निश्चले ॥ क्लिन्ने ॥ ति
म्यतिस्स । तिम० । अकर्मकज्ञात
कर्त्तरिक्त ॥

तिमिरम् । न । अन्यकारे । ध्वान्ते ॥
नेषामयान्तरे ॥ तल्लक्ष्य । यथा । ति
मिराख्य. सर्वदोषश्चतुर्थ पटलङ्ग-
त । कण्वि सर्वतोदृष्टि लिङ्गनाश
मत परम् ॥ * ॥ भुक्ता पाणित-
लघृष्टा चक्षुषोर्यदिदीयते । अचि
रेणैवतद्धारि तिमिराणि व्यपोहति
॥ तिम्यति । तिम० । इषिमदीति-
किरच् ॥

तिमिरच्छित् । पु. ।

तिमिररिपु. । पु. । } सूर्ये ॥

तिमिरशाचव. । पु. ।

तिमिष । पु. । ग्राम्यकर्कश्याम् ॥ इति

तिरिथ

चिकाण्डशेष ॥ नाटाश्रे ॥

तिमी । स्त्री । तिमिमत्ये ॥ इ० द्वि० ॥

तिरश्मी । स्त्री । पशो पक्षिणश्चस्त्रियाम् ॥

तिरश्मीन । चि । तिर्यग्भते ॥ विभाषा
श्चेरदिक्स्त्रियामिति स्वार्थेख ॥तिरः । अ । अन्तर्द्धा ॥ तिर्यगर्थे ॥ अ
वज्ञायाम् । तिरस्कारे ॥ तरति ।
तृ० । अस्तुन् । कचिदपवादविषये
प्युत्सर्गेभिनिविशते इति गणविष
ये इर् ॥तिरस्करिणी । स्त्री । जवनिकायाम् ।
व्यवध नपद्याम् । कनात चिकसिर्
की इत्यादिभाषा ॥ तिरस्करोति
तिरस्क्रियते ऽनया वा । ग्रह्यादित्वा
स्मिनि । निपातनाद वृह्यभाव । स
ज्ञापूर्वकत्वाद्वा ॥ देवीविशेषे ॥

तिरस्कार । पु । अधिक्षेपे । अनादरे ॥

तिरस्कृत । चि । अनादृते ॥

तिरस्कृति । स्त्री । दोषस्मृत्याधिक्या
रे । उपेक्षायाम् । अनादरे ॥तिरस्कृया । स्त्री । अनादर ॥ तिरस्क
रणम् । कृञ् शचेति भावे श । ति
रसे । ऽन्यतरस्यामिति सत्त्वम् ॥

तिरिटि । पु । इच्छुग्रयौ ॥

तिरिम । पु । शालिविशेषे ॥

तिरिय । पु । शालिभेदे ॥

तिर्यक्

तिरीट । पु । लोभे ॥ न । स्वर्त्ते ॥ कि

रीटे ॥ तीर्थते मलमनेन । तृ० ।

कृतकृपिभ्य कीटन् । इत्वरपरत्वे ॥

तिरीटक । पु । रक्तलोभे ॥ स्वार्थेक ॥

तिरोधानम् । न । अन्तर्दाने । व्यवधा
याम् । अपिधाने ॥ तिर पूर्वाङ्गुधा
जो ल्युट् । तिरोन्तर्द्धाविति गतिच्चेव
गतीतिसमास ॥

तिरोभाव । पु । पिधाने ॥ प्रजये ॥

तिरोभत । चि । अन्तर्हिते ॥

तिरोहित । चि । अन्तर्हिते ॥ कृन्ने ॥

नष्टे ॥ तिरोधीयतेस्म हिनेतिस्म-
वा । ङुधाज धारणपेक्षणयो हिग
तौ वा । गत्यर्थेति कर्त्तरिक्त । धा
अस्तु कर्मणिक्त । भावक्तान्ताभ्यामर्श
आद्यञ्वा ॥तिर्यक्पाती । चि । माचिविप्रसारिणि
। कुटिलवृत्तौ ॥तिर्यक्स्रोता । पु । पशुपद्यादौ ॥ सच
ब्रह्मणो ऽष्टम सर्ग । यथा । तिरश्चा
मष्टम सर्ग सोष्टाविशविधोमत ॥ ते
पालक्ष्य यथा । अविदे भूरितम
सो घ्राणज्ञा हृद्यवेदिनइति । अवि
द श्वस्त नादिज्ञानशून्या । भूरित
मस आहारादिमात्रनिष्ठा । घ्राण
ज्ञा घ्राणेनैवेष्टमर्थ जानन्ति । हृदि
अवेदिन दीर्घानुसन्धानशून्या -

तिर्यङ्गु

॥ अष्टाविंशतिभेदा यथा । गौ
रजोमहिषः कृष्णः शूकरो गवयो-
रुहः । द्विशफा पञ्चवर्चमे अवि
रुष्टश्चसत्तम ॥ खरो श्रीः श्वतरो
गौर शरभश्चमरीतथा । एते
चैकशफा चत्त शृणुपञ्चनखान् पशू
न् ॥ श्वशृगालो वृकोत्थाघोमाजोर
शशश्चल्यकौ । सिंहः कपिर्गजः कूर्मो
गोधाचमकरादयः ॥ कङ्कगृध्रवकश्ये
नभासभङ्गकवर्हिणः । हससारसच
क्राहकाकोलूकादयः खगाः ॥ इति
श्री भागवतम् ॥ गवाद्यउष्टान्तादि
शफाद्विखुरान्तरा खरादयश्चमर्यन्ता
एकशफा षट् । श्वद्योगोधान्ता
पञ्चनखादयः । एते भूचरा सप्तविंश
ति । मकरादयोजलचरा कङ्काद
यः खगा अभूचरस्त्वेनैकीकृत्यगृही
ता । एवमष्टाविंशतिभेदान् वदन्ति
। अन्येषामपितिर्यक्प्राणिनायथाय
थमेतेष्वन्तर्भावः । इतिश्रीधरस्वा
मिनः ॥

तिर्यङ्गुडीनम् । न । पक्षिणास्तिर्यङ्ग-
मने ॥

तिर्यङ्ग्यान । पु । कर्कटे । कुलीरे ॥

तिर्यङ्गुख । पु । नक्षत्रविशेषेषु ॥ अश्वि-

नीरेवती हस्ताचिषे स्वातिपुनर्वसू

। ज्येष्ठाश्लगा नुराधाश्च नव तिर्यङ्गु

तिलकः

खा स्मृता ॥

तिर्यक् । अ । वक्रे । साचि ॥ निरुद्धा
र्थे ॥ तिरोर्थे ॥

तिर्यङ् । वि । विहङ्गादौ ॥ पशौ ॥
वक्रगामिनि ॥ तिर्यगञ्चति । तिरस
स्तिर्यलोप इति तिरि ॥ स्त्रियां ति
रश्चौ ॥

तिर्यक् । पु । पशौ ॥ खगादौ ॥

तिल । पु । स्वनाम्नाप्रसिद्धे होमधान्ये
। पापघ्ने । पितृतर्पणे ॥ तिलः कृष्ण
सितो रक्तः सवर्णान्यस्तिलः स्मृतः
॥ तिलो रसेकटुः स्निग्धो मधुरः स्तु
बरो गुरुः । विपाके कटुकः स्वादु
स्निग्धोष्णः कफपित्तकृत् ॥ बल्यः के
श्यो हिमस्पर्शस्त्वच्यः सन्ध्याद्रोहि-
तः । दन्त्योऽल्पमूत्रकृद् ग्राही वात
घ्नोऽग्निमतिप्रदः ॥ कृष्णः श्रेष्ठतमः
लोषु शुक्लो मध्यमः सितः । क्रन्ध
हीनतराः प्रोक्तास्तज्जै रक्तादयः
स्तिलाः ॥ तिलस्यफलम् तिलः । अ
वयवेचप्राणीत्यण् । तस्यफलपाके
तिलुपि युक्तवद्भावः ॥ तिलकालके ॥

तिलक । पु । पुष्पवृक्षविशेषे । क्षुरके
। स्थिरपुष्प्याम् । छिन्नरुहे । मृत
जीवे । वासन्तसुन्दरे ॥ तिलकः क
टुकपाके रसेचोष्णो रसायनः । क
फकुष्ठकूर्मान् वस्तिमुखदन्तगदान्

तिलक

हरेत् ॥ तिलति । तिलसेहने । कु
 न् शिल्पिसत्तयो । तिलइवेति वा ।
 कन् ॥ तेलति । तिलगतौ वा । इ
 गुपधेति क । स्वार्थे कन् वा ॥ अश्व
 विशेषे ॥ रोगविशेषे ॥ तिलकालके
 ॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । पञ्चविंशति
 वर्णाङ्घ्रिस्तिलको ध्रुवको भवेत् । इ
 दृश्यत्पुटे तालेरसेवीरेऽहभुते
 पिबेति ॥ मरुवके ॥ न । सौवर्चले ॥
 क्लोन्नि ॥ रुचके । मातुलुङ्गे ॥ पु ।
 न । स्वनाम्नाप्रसिद्धे विशेषके । चन्द
 नादिना ललाटादिद्वादशाङ्गेषु कृते
 चिह्नविशेषे । तमालपत्रके ॥ शिवा
 गमेदीक्षितैस्तु धार्यतिर्यक्त्रिपुण्ड्रक
 म् । विष्णवागमेदीक्षितस्तु ऊर्ध्वपु
 ण्ड्रविधारयेत् ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रद्विज. कु
 र्यात् क्षत्रियाणां तथैव च । वैश्यानां
 तु तथाविप्र शूद्रादेर्मण्डलाकृतम्
 ॥ अर्द्धमूर्ध्वपुण्ड्रस्तु ये कुर्वन्ति-
 जनाधमा । तेषाललाटे सतत-
 शुन पादे न सशय ॥ दृष्टाभाले-
 द्विजातीनामर्द्धमूर्ध्वपुण्ड्रकम् ।
 कार्ष्ण्यं कृष्णस्मृतिकृत्वा वस्त्रेणाच्छाद
 येन्मुखम् ॥ ललाटे दक्षिणे ब्रह्मा व
 सैह्वामे महेश्वर । मध्ये विष्णुर्वसे
 न्निष्ठ तस्मान् मध्यं न लेपयेत् ॥ *
 ॥ काम्य नैमित्तिक निष्ठयत्किञ्चि

तिलक

त्कर्मनारद । वर्णाश्रमाणां तन्ना-
 स्ति स्नानान्ते तिलक विना ॥ त्रि ।
 प्रधाने ॥
 तिलकटम् । न । तिलानां रजसि ॥ अ
 लाबूतिलो माभङ्गाभ्योरजस्युपसङ्-
 ख्यानमितिकटच् ॥
 तिलकल्क । पु । पिण्याके । खल इति
 भाषा ॥
 तिलका । स्त्री । हारप्रभेदे ॥ गायत्री
 छन्दोभेदे । सगणद्वितयं भवतीत्य
 दा । रसवर्णपदातिलकेतितदा ॥ य
 था । वनमालिकया सकलालिदृया
 । पुनरेतिकथ ममदृष्टिपथम् ॥
 तिलकालक । पु । गात्रस्थतिले ॥ ति
 लइवकालकः ॥ रोगविशेषे । कृष्णा
 न्तिलमात्राणि नीरुजानिसमानि
 च । वातपित्तकफोद्रेकात् तान् विद्या
 त् तिलकालकान् ॥
 तिलकाश्रय । पु । ललाटे ॥
 तिलकिट्टम् । न । पिण्याके । खल इ
 ति खली इति च भाषा ॥
 तिलकी । स्त्री । सतिलके । तिलकयु
 क्ते ॥ शिखीतिलकी कर्मकुर्यादिति
 स्मृतिः ॥
 तिलचित्रपत्रक । पु । तैलकन्दे ॥
 तिलचूर्णम् । न । चूर्णीकृततिलेषु ।
 तिलकल्के । पलले । तिलकट इति

तिखित्

भाषा ॥

तिखित्तण्डुलकम् । न । आखिङ्गने ॥ ति
खमिश्रिततण्डुलेषु ॥

तिखितैलम् । न । तिलानां खेहे ॥ खेहे
तैलच् ॥ पश्यास्यमुणां स्तैले ॥

तिखधेनु । स्त्री । दानाय तिलनिर्मि
तायां धेनौ ॥

तिखपर्णी । पु । श्रीवेष्टे ॥ न । चन्दने
॥ तिलतरुपर्णे ॥

तिखपर्णिका । स्त्री । रक्तचन्दने ॥

तिखपर्णी । स्त्री । रक्तचन्दने ॥ श्री
वासे ॥ सिद्धके ॥ मलयजे ॥ इति हे
मचन्द्र ॥ तिलखेवपर्णान्यस्या । पाक
कर्णेति डीष् ॥ यद्वा । तिलपर्णीनदी
आकरोऽस्या ॥

तिखपिञ्ज । पु । निष्फलतिखवृक्षे ।
तिखपेजे ॥ निष्फलस्तिख । तिला
निष्फलात्पिञ्जपेजौ ॥

तिखपेज । पु । तिलपिञ्जे ॥ निष्फल
स्तिखः । पेज ॥

तिखमयूर । पु । मयूरविशेषे । गुरु
गुणके ॥

तिखरस । पु । }
तिखसेह । पु । } तिलतैले ॥

तिलाङ्कितदल । पु । तैलकन्दे ॥

तिलापत्त्या । स्त्री । कृष्णजीरके ॥

तिखित्स । पु । सर्पविशेषे । गोमसे ॥

तिष्ठद्

तिष्ठगतौभ्वादिः । तिलसेहने तुदा
दि । तेखनम् तिल् । स० क्किप् ।
तिष्ठमेति । इण्० । क्किप् तुक् । ति
ष्ठित् तिलित सति । घोन्नकर्मणि ।
क ॥ यद्वा । तेखनम् तिलिः । कृष्या
दिह्वादिक् । तिलि क्त्सरति । क्त्स
रच्छद्गतौ । अन्येभ्योपीतिङ् ॥

तिलोत्तमा । स्त्री । स्वर्धश्यायाम् ॥ अ
स्या नामकारणं महाभारते । ति
खतिलं समानीय रत्नानां यद्विनि
र्मिता । तिलोत्तमेति तत् तस्याना
मचक्रेपितामह ॥

तिलौदनम् । न । कुशरे ॥

तिल्यम् । न । तैलीने । तिलखेचे ॥

तिलानाम्भवनङ्खेचम् । विभाषा
तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इतिपच्येय
त् ॥ तिलेभ्योहित वा । खल्यवमा
षतिल वृषब्रह्मणश्चेति यत् ॥

तिल्व । पु । लोभ्रे ॥ तिलच्यनेनाङ्ग
म् । तिलसेहने । उल्वादयश्चेतिसा
धु ॥ श्वेतरक्तलोभ्रयो ॥

तिल्वक । पु । लोभ्रे ॥ स्वार्थे क ॥

तिष्ठद् । अ । दोहनकाले ॥ तिष्ठन्निगा
वो यस्मिन् काले । तिष्ठद्गुप्रभृती-
निचेत्यथयीभावोनिपातनाच्छ्वा
देशः । प्रथमासमानाधिकरणे श्वा
देशस्या सम्भवात् ॥

तीक्ष्ण

तिथ्य । पु । पुष्यनक्षत्रे ॥ तुष्यन्त्यऽ
स्मिन् । तुषः । सूर्यतिथ्येतिनिपा
तनात्क्यप् उपधायाश्च ॥ त्वेष
ति वा । त्विषदीप्तौ । अघ्न्यादि-
त्वात् यक् ॥ कलियुगे ॥ यथा । स
त्सम्प्रदायप्रथनाय तिथ्ये शिष्यैश्च
तुर्भिः सहयोवतीर्णः । उक्तो बृहत्
सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरु
तमीडेइति ॥ त्रि । तिथ्ये जाते ॥
अणोलुक् ॥

तिथ्यकः । पु । पौषमासे ॥

तिथ्यपुष्पा । स्त्री । आमलक्याम् ॥

तिथ्यफला । स्त्री । धात्र्याम् । आमल
क्याम् ॥ नित्यमामलकेलक्ष्मीरि
तिश्रवणात् तिथ्य मङ्गल्यं फलमस्या
। अजादिच्चात् टाप् ॥ तिथ्ये कलि
युगे फलमस्या सेवयेतिवा ॥

तिथ्या । स्त्री । आमलक्याम् ॥

तीक्ष्ण । पु । यवाग्रजे । यवचारे ॥
श्वेतकुशे ॥ कुन्दुर्बके ॥ न । सामुद्र
खवणे ॥ विषे ॥ लौहे ॥ आजौ ।
युडे ॥ मरणे ॥ खरे । तिग्मे ॥ च
यके ॥ शस्त्रे ॥ शीघ्रे ॥ मुष्कके ॥ न
क्षत्रविशेषाणां गणे ॥ शक्राहिनिव
मूलाश्च मन्दाश्च स्तीक्ष्ण दाहणे ॥ त्रि
। तिग्मे गुणिनि ॥ आत्मत्यागिनि
॥ निरासरे ॥ सुबुद्धौ ॥ योगिनि

तीक्ष्णतै

॥ तेजयति । तेज्यते अनेनवा । ति
जः । तिजेर्दीर्घश्चेति क्सप्रत्ययो
दीर्घश्च ॥ क्रूरहृदये ॥

तीक्ष्णक । पु । गौरसर्पपे ॥ मुष्कके ॥

तीक्ष्णकण्टक । पु । कितवद्गुमे । धत्तू

रे ॥ इङ्गुयाम् ॥ करीरे ॥ वर्बुरे ॥

तीक्ष्णकण्टका । स्त्री । कन्यारीवृक्षे ॥

तीक्ष्णकन्दः । पुं । पलाण्डौ ॥

तीक्ष्णकर्मा । चि । तीक्ष्णचेष्टे । आ
यःशूलिके ॥

तीक्ष्णकल्कः । पुं । तुम्बुरुद्वेष्टे ॥

तीक्ष्णकान्ता । स्त्री । मङ्गलचण्डिका
प्रभेदे ॥

तीक्ष्णगन्धः । पुं । शोभाञ्जने ॥ कुन्दु
रौ ॥ रक्ततुलसाम् ॥ तीक्ष्णोगन्धो
ऽस्य ॥ गन्धके ॥

तीक्ष्णगन्धकः । पुं । शोभाञ्जने ॥ ती
क्ष्णोगन्धो ऽस्य । शेषाद्विभाषेति-
कप ॥

तीक्ष्णगन्धा । स्त्री । वचायाम् ॥ रा-
जिकायाम् ॥ श्वेतवचायाम् ॥ कन्या
र्याम् ॥ सूक्ष्मलायाम् ॥ जीवन्त्या-
म् ॥ तीक्ष्णोगन्धोयस्या ॥

तीक्ष्णतण्डुला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

तीक्ष्णास्तण्डुला यस्याः ॥

तीक्ष्णतैलम् । न । सुरायाम् ॥ सुही
चीरे ॥ सर्जरसे ॥

तीरः

तीक्ष्णस्त्वम् । न । आशुकारिस्ते । ती
क्ष्णतायाम् ॥ भावेक्ष् ॥

तीक्ष्णदंष्ट्र । व्याघ्रे ॥ भैरवे ॥ वि । ति
ग्मदंष्ट्रावति ॥

तीक्ष्णपत्र । पु । तुम्बुरुदन्ते ॥

तीक्ष्णपुष्पम् । न । खड्गे ॥

तीक्ष्णपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥

तीक्ष्णफल । पु । तुम्बुरुदन्ते ॥

तीक्ष्णमूल । पु । कुलञ्जने ॥ शिग्रौ ॥

तीक्ष्णरस । पुं । यवक्षारे ॥ तीक्ष्णो
रसोऽस्य ॥

तीक्ष्णशूक । पु । यवे ॥ तीक्ष्ण शू
कोऽस्य ॥

तीक्ष्णसारा । स्त्री । शिशपायाम् ॥

तीक्ष्णा । स्त्री । वचायाम् ॥ सर्पकङ्का
लिकौषधौ ॥ कपिकङ्काम् ॥ महा
ज्योतिष्मत्याम् । अत्यन्तपण्याम् ॥

तीक्ष्णायसम् । न । तीखादतिगौड
प्रसिद्धे लोहविशेषे । शस्त्रायसे ॥

तीरः । पु । चपुणि । सीसके ॥ न । कू

ले । रोधसि ॥ गङ्गातीरे ॥ यथा । सा

हंसशत यावद्गर्भतस्तीरमुच्यते-

॥ भाद्रकृष्ण चतुर्दश्यायावदाक्रमते

जलम् । तावद्गर्भं विजानीयात् तद

न्यत् तीरमुच्यते ॥ अश्वविशेषे ।

सायके ॥ तीरयति । पारतीरकर्म

समाप्तौ । पचाद्यच् ॥

तीर्थम्

तीरभुक्ति । पु । तिरहुत इति प्रसि
द्धे विदेहदेशे ॥ तीरे भुक्तिरस्य ॥

तीरितः । वि । शास्त्रव्यवस्थानिर्णीते
॥ न । कर्मण समाप्तौ ॥ तीर° ।

भावेक्ष् ॥

तीर्था । वि । अभिभूते ॥ पुते ॥ उत्ती

र्थे ॥ यथा । तीर्था पूर्णा कति न

सरितोऽलङ्घिता केनशैला नाका-

न्तावाकतिवनभुव क्रूरसञ्चारघोरा

। पापैरेतै किमिवदुरितकारितो

नासिकष्टयद्दृष्टा स्ते धनमदमसी

ज्ञानवक्त्रादुरीशा ॥ एतै परिग्रहै

॥ तरते कर्त्तरिक्त ॥

तीर्थपदी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥

तीर्था । स्त्री । प्रतिष्ठास्थवृत्तविशेषे

॥ यथा । यस्मिन्दृष्टे कर्णं कर्णं । वे

दैर्बर्णं सास्त्रात्तीर्था ॥ यथा । व

शीवादैर्दत्तोन्मादै । हत्वाचेत

कासौयात ॥ अस्या कन्येत्यपिसञ्जा

। मगौचेत्कन्येतिलक्षणात् ॥

तीर्थम् । न । शास्त्रे ॥ शास्त्रानुज्ञावि

षये ॥ अध्वरे । यज्ञे ॥ जेजे । पुण्य

जेजे ॥ उपाये ॥ नारीरजसि ॥ अ

वतारे । जलावतारे ॥ ऋषिजुष्टा

म्बुनि ॥ पात्रे ॥ विद्याया पात्रे ॥ यथा ।

ब्रह्मचारी घनदायी मेधावी ओत्रि

य प्रिय । विद्यायाविद्याय प्राज्ञता

तीर्थम्

नितीर्थानि षण्णमेति विद्यावचनम्
 ॥ उपाध्याये ॥ गुरौ ॥ मन्त्रिणि ॥
 इतिमेदिनिकर ॥ सचिणि ॥ इति
 हेमचन्द्र ॥ योनौ ॥ दर्शने ॥ नि
 पाने । नद्यवतारप्रदेशे । घट्टे ॥ उ
 पकूपजलाशये ॥ मध्ये ॥ विप्रे ॥ ती
 र्थेऽनेन वा तरन्त्यनेन वा । तृण
 पातु तुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥
 हस्तगततीर्थानि यथा । अङ्गुल्यग्रे दै
 व तीर्थं स्वल्पाङ्गुल्यो मूलेकायम् ।
 मध्येऽङ्गुल्यग्रे पौच मूलेऽङ्गुल्यस्य
 ब्राह्मम् ॥ तीर्थं विविधम् । जङ्गम
 मानसस्थावरभेदात् । तथाहि । ब्रा
 ह्मणा जङ्गमतीर्थं निर्माल सार्वका
 मिकम् । येषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्य
 न्तिमस्तिनोजना ॥ * ॥ अगस्तिरुवा
 च । शृणु तीर्थानि गदतो मानसा
 निममानघे । येषु सम्यङ् नर स्नात्वा
 प्रयाति परमाङ्गतिम् ॥ सत्य तीर्थ
 चमातीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रह ।
 सर्वभूतदयातीर्थं सर्ववार्जवमेव च
 ॥ दानं तीर्थं दमस्तीर्थं सन्तोषस्ती
 र्थमुच्यते । ब्रह्मचर्यं पर तीर्थं ती
 र्थप्रियवादिता ॥ ज्ञान तीर्थं धृति
 स्तीर्थं पुण्यतीर्थं मुदाहृतम् । ती
 र्थानामपितत् तीर्थं विशुद्धिर्न न स
 परा ॥ एतत्ते कथितं देविमानसती

तीर्थम्

र्थं खच्छणम् ॥ * ॥ भौमानामपि-
 तीर्थानां पुण्यत्वेकारणं शृणु ॥ यथा
 शरीरस्योद्देशा' केचिन्मोक्षतमाः स्मृ
 ताः । तथा पृथिव्या मुद्देशा' केचित्
 पुण्यतमाः स्मृता ॥ प्रभावाद्भूता
 ज्ञूमे । सखिलस्य च तेजसा । परिग्रहा
 न्मुनीनाञ्च तीर्थानां पुण्यता स्मृता
 ॥ तस्माद्भौमेषु तीर्थेषु मानसेषु च
 निश्चयः । उभयोरपि य' स्नाति स
 याति परमाङ्गतिम् ॥ * ॥ तीर्थाङ्ग
 मनेदोषो यथा । अनुषोष्य निराशा
 णि तीर्थान्य नभिगम्य च । अदस्ता
 काञ्चन गाञ्च दरिद्रो नाम जायते
 ॥ * ॥ गमने फलं यथा । अग्निष्टो
 मादिभिर्यज्ञैरिष्टा विपुलदक्षिणैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति तीर्थाभिगमने
 न यत् ॥ तीर्थान्यनुस्मरन्धीरः अ-
 दधानः समाहितः । कृतपापो विशु-
 द्ध्योत किंपुन' शुद्धकर्मकृत् ॥ तीर्थ-
 ग्योनि नवै गच्छेत् कुदेशेन च आ
 यते । न दुःखी स्यात् स्वर्गभाक् च-
 मोक्षोपायश्च विन्दति ॥ * ॥ तीर्थं फ
 लभागिने यथा । यस्य हस्तौ च पादौ
 च मनश्चैव सुसंयतम् । विद्यातप-
 श्च कीर्त्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ प्र
 तिग्रहादुपावृत्त सन्तुष्टो ये न केन
 चित् । अहङ्कारविमुक्तश्च सती ॥

तीवर

अदाम्भिको निरारम्भो लब्धाहारे ।
जितेन्द्रिय । विमुक्त सर्वसङ्गैर्य स
ती० ॥ अकेपनोऽमलमति सत्य
वादी दृढव्रत । आत्मोपमश्चभूते
षु सती० ॥ अश्रद्धान पापात्मा ना
स्तिकोऽच्छिन्न संशय । हेतुनिष्ठश्च
पञ्चैते नतीर्थ फलभागिन ॥ इति
काशीखण्डम् ॥ कृतेतु पुष्करं तीर्थं
चेतायानैमिष तथा । द्वापरेतुकुरु
क्षेत्रे कलौ मङ्गासमाश्रयेत् ॥

तीर्थकर । पु । जिने ॥ करोति इति
कर । तीर्थस्य कर ॥ कपिलकणभु
गादिशास्त्राकारेषु ॥

तीर्थकृत । पु ।

तीर्थकर । पु ।

जिने ॥

तीर्थराजि । स्त्री ।

तीर्थराजी । स्त्री ।

अविमुक्ते । का

श्याम् ॥

तीर्थवाक । पु । केशे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

तीर्थसेवी । पु । वक्त्रपक्षिणि ॥ इति रा

जनिर्घण्ट ॥ चि । तीर्थवासिनि ॥

तीवर । पु । अञ्जुघै ॥ थाचे ॥ ते

प्यार इति गौडप्रसिद्धे वर्णसङ्करजा

तिविशेषे ॥ सतुराजपुत्रस्त्रिया च्चि

याज्जात इति ब्रह्मवैवर्तपुराणम् ॥ चू

र्णकभार्यायां पुण्ड्रकाज् जात इति

पराशरपद्धति ॥ तरति तीर्थतेवा

। तृ० । छिन्नरच्छरेत्यादिनाष्व

तु

रजन्तो निपातितः ॥

तीवरी । स्त्री । तीवरस्त्रियाम् ॥ पिच्छा
नू डीष् ॥

तीव्र । पु । शिवे ॥ न । लोहे ॥ तीरे

॥ चपुणि । सीसके ॥ तीक्ष्णे ॥ चि ।

दु सहे ॥ अत्युष्णे ॥ नितान्ते । अ

तिशये ॥ अद्रव्यवर्त्तमान क्लीवे । द्र

व्यगमितु वाच्यलिङ्ग । यथा । तीव्र

भुङ्क्ते । तीव्रो नर । कटौ । कटुर

सादौ ॥ तीक्ष्णे ॥ तीवति । तीव

स्त्रौ ल्ये । बाहुलकात् रक् । यदा ।

तेजति । तिजनिशाने । बाहुलका

द् रन् दीर्घा जस्य च व. ॥

तीव्रकण्ठ । पु । शूरणे ॥

तीव्रगन्धा । स्त्री । यथान्याम् ॥

तीव्रज्वाला । स्त्री । धातक्याम् ॥

तीव्रबन्ध । पु । तामसदत्तौ ॥

तीव्रवेदना । स्त्री । यातनायाम् ॥ ती

व्राचासौ वेदना च ॥

तीव्रा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् ॥ राजि

कायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ नदीवि

शेषे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ तर

दीवृक्षे ॥ तुलस्याम् ॥

तु । अ । पादपूरणे ॥ भेदे ॥ समुच्च

ये ॥ अवधारणे ॥ पक्षान्तरे ॥ नियो

गे ॥ मशसायाम् ॥ विनिग्रहे ॥ उ

क्ताशङ्कानिदृश्यर्थे ॥ तुदति । तुद

तुङ्गा

व्यथने । मितद्वादिच्छाट् डुः ॥

तुकाचीरी । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

तुगा । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

तुगाचीरी । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

तङ्गेदेपीतिकश्चित् ॥

तुङ्ग । पु । पुत्रागृहे ॥ पर्वते ॥ बुध

ग्रहे ॥ नारिकेले ॥ गण्डके ॥ योग

विशेषे ॥ यथा । अजटपभस्रगात्र

नाकुलीरा जघवणिजौच दिवाकरा

दितुङ्गा । दशशिखिमनुयुक्ति

थीन्द्रियांश्चैस्त्रिनवकविंशतिभिस्तु

स्तनीचा ॥ अपिच । सूर्याद्युद्धान्

क्रियटपस्रगात्रीकुलीरान्ययूके दि

ग्वक्त्रीन्द्रियतिथिशरान् सप्तविंश

श्च विंशान् । अशनेतान् वदति य

धनश्चान्यतुङ्गान् सुतुङ्गास्तानेवां-

शान् मदनभवनेष्वाह नीचान् सु

नीचानिति ॥ न । किञ्चत्को ॥ वि

। उन्नते ॥ उग्रे ॥ प्रधाने ॥ तुङ्ग्यते ।

तुजिहिसायाम् । घञ् । न्यङ्कादिः ॥

तुङ्गक' । पु । पुत्रागृहे ॥

तुङ्गकारणम् । न । तीर्थविशेषे ॥

तुङ्गभद्र । पु । मदोत्कटे ॥

तुङ्गभद्रा । स्त्री । दक्षिणदेशप्रसिद्धे स

रिद्विशेषे ॥ अस्याञ्जलगुणा यथा । त

ञ्जलनिर्मलस्निग्धस्वादुप्रोक्ततथा

गुरु । कण्डुपित्तास्त्रदप्रायः सात्व

तुङ्गेट्

मेधाकरं मतमिति ॥

तुङ्गशेखर' । पुं । पर्वते ॥

तुङ्गा । स्त्री । वशलोचनायाम् ॥ शम्या

म् ॥ अनुष्टुप्छन्दोभेदे ॥ द्विगुणन

गणकर्णे सुललितवसुवर्णे । रसि

कविदितरङ्गा भवतिहकिलतुङ्गा ॥

यथा । विहरसि ममचित्ते मदनवि

शिखकृत्ते । न नयनविषयत्वं ब्रजसि

तदपिमेत्वम् ॥

तुङ्गी । पु । उच्चस्थानस्थिते ग्रहे ॥

तुङ्गिनी । स्त्री । महाशतावर्याम् ॥

तुङ्गी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ शाकभेदे

॥ वर्बरायाम् ॥ तुङ्गति । तुजि० ।

अच् । न्यङ्कादि । गौरादि ङीष्

॥ निशायाम् ॥

तुङ्गीपति । पुं । चन्द्रे ॥ इ० त्रि० ॥

तुङ्गीश । पु । शिवे ॥ धूम्रो ॥ सूर्ये ॥

तुच्छ । चि । शून्ये ॥ अल्पे ॥ क्षीने ॥

न । पुलाकजे । मुसद्वतिभूसा इतिच

भाषा ॥ तोदन तुद् । सपदादिच्चा

द्भावे क्षिप । तुदाव्ययया व्यति ।

छोछेदने । मूलविमुखादिच्चात् कः

॥ तुद्वति वा । आतद्वतिक ॥

तुच्छहु । पु । एरण्डवृक्षे ॥

तुच्छधान्यकम् । न । पुलाके ॥

तुच्छा । स्त्री । तुल्यायाम् । नीलीवृक्षे ॥

तुञ्ज । पु । दैत्ये ॥ तुञ्जते । तुजिहि

तुण्डिके

सायाम् । पचायच् ॥

तुण्डे । पु । दैत्येभ्योपिशक्ते ॥ ईश्व०

। क्विप् । तुण्डेभ्य ईट् ॥

तुटुमः । पु । रन्ध्रवन्धौ । उन्दुरौ ॥ इ

तिचिकाण्डशेषः ॥

तुडि' । स्त्री । तोडने ॥ तोडति । तु

डू तोडने । सर्वधातुभ्य इन् ॥

तुणि । पु । नन्दिष्टचे । तूणी इतिभा

षा ॥ तूणयति । तूणसङ्कोचे । अच

इ' । पृषोदरादि' ॥ तूणीरुच कटु

पाके कषाये मधुरोऽलघु । तिक्तो

ग्राहीहिमोवृष्यो ब्रणकुष्ठास्त्रपित्त-

जित् ॥

तुण्डम् । न । आनने । वक्त्रे ॥ तुण्ड-

ति । तुडितोडने । पचायच् ॥

तुण्डकेरिका । स्त्री । कर्पास्याम् ॥

तुण्डकेरी । स्त्री । विम्बिकायाम् । कु

न्दुर इति कंदूरी इति च ख्यातौषधौ

। लेलाकुचा इति गौडभाषा ॥ प्रश

स्त तुण्डम् । प्रशसावां कन् । तुण्ड

कमीर्त्ते । कर्मण्यण् ॥

तुण्डि' । पु । मुखे ॥ चञ्चौ ॥ तुन्दकू

प्याम् ॥ स्त्री । नाभौ ॥ तुण्डेरिन् ॥

तुण्डि । स्त्री । विम्बफलायाम् ॥ वृद्धायां

नाभौ । टूडी इति सूडी इति च भाषा

॥ तुण्डते । तुडि० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

तुण्डिका । स्त्री । विम्बिकायाम् ॥ ना

तुत्यः

भौ । तुन्दकूप्याम् । टूडी इति सूडी

इति च भाषा ॥

तुण्डिकेरी । स्त्री । कर्पास्याम् । सम-

हान्तायाम् । कपास इति भाषा ॥ वि

म्बिकायाम् ॥ तुण्डचञ्चुरस्त्रियस्या

। अत इति ठन् । तुण्डिकान् शरीरा

णि ईरयति । ईर० । कर्मण्यण् ॥

तुण्डिकेशी । स्त्री । विम्बिकायाम् ॥

तुण्डिभ । त्रि । वृद्धनाभौ ॥ अतिशयि

ता तुण्डि वृद्धनाभि रस्य । तुन्दिव

खिवटेर्भ इति सूत्रे मूर्धन्योपधाय तु

ण्डिरिति माधव ॥

तुण्डिञ्च । चि । वृद्धनाभौ ॥ तुण्डाते

। तुडि० । सर्वधातुभ्य इन् । तत सि

धादिच्चाञ्च ॥ मुखरे ॥ तुण्डा

ते । तुडि० । सलिकलीति इत्यच् ॥

तुत्य । पु । अयौ ॥ न । अञ्जनभेदे ।

मयूरके । शिखिग्रीवे ॥ तुत्य ताम्रोप

धातुर्हि किञ्चित्ताम्रेण तद्भवेत् । कि

ञ्चित्ताम्रगुण तस्माद्वच्यमाश्रयगुणश्च

तत् ॥ तुत्यक कटुक चार कषाय

वामक लघु । लेखन भेदन शीत

चक्षुष्य कफपित्तहृत् ॥ विषाश्लकु

ष्ठकण्डूघ्न खर्परश्चापि तद्गुणम् । अ

स्य शोधनम् । विषया मर्दये तुत्य

मार्जारककपोतयो । दशांश टङ्क-

णं दत्त्वा पचे क्षुद्रपुटे तत ॥ पुटद

तुन्दि

भ्रा पुट चौदै र्द्वयं तुल्यविशुद्धये ॥
 तुद्यति । तुदय्यथने । पाटुतुदीति
 थक ॥ तुल्ययतिवा । तुल्य आवरणे ।
 अच् ॥ कर्परीतुल्ये ॥
 तुल्यकम् । न । तुल्ये ॥
 तुल्या । स्त्री । नील्याम् ॥ सूक्ष्मैवा
 याम् ॥ महानील्याम् ॥
 तुल्याञ्जनम् । न । अञ्जनप्रभेदे । शि-
 खिप्रीवे । वितुन्नके ॥ तुल्ययति तु
 ल्यतेवा । तुल्य० । अच् एरन्वा ।
 तुल्यश्च तदञ्जनश्च ॥
 तुन्तुभ । पु । सर्षपे ॥ तुदति । तुद०
 । बाहुलकादुभच् । पृषोदरादि ॥
 तुन्दम् । न । उदरे । कुचौ ॥ तुदति
 । तुद० । इगुपधेतिक । आच्छीन
 योरित्यत्र नुमिति योगविभागात्तु
 म् ॥ यदा । तर्णीत्यन्नम् । तृणु अदने
 । अब्दादयश्चेतिसाधु ॥ त्रि । तुन्दि
 ले ॥ तुन्दमस्त्यस्य । अर्शआदिभ्योच् ॥
 तुन्दकूपिका । स्त्री । } नामै ॥
 तुन्दकूपी । स्त्री । }
 तुन्दपरिमृज । त्रि । अलसे । मन्दे ॥
 तुन्दमुदरं परिमार्ष्टि । मृजुशुद्धौ ।
 तुन्दशोकयो परिमृजापनुदेरि-
 तिक ॥

तुन्दवान् । त्रि । तुन्दिले ॥ अतिशयित
 तुन्दमुदरमस्य । तुन्दादिभ्यइलच्चेति

तुमुल

चान्तुप् ॥

तुन्दि । पु । गन्धर्वविशेषे ॥ न । उदरे
 ॥ स्त्री । नामै ॥
 तुन्दिक । त्रि । वृषत्कुचौ । तुन्दिले ॥ अ
 तिशयिततुन्दमुदरमस्य । तुन्दादिभ्य
 इलच्चेतिचकाराट्टन् ॥
 तुन्दिका । स्त्री । नामै ॥
 तुन्दी । त्रि । पीनकुचौ । पिचण्डिले
 । तुन्दिले ॥ अतिशयित तुन्दमस्त्य-
 स्य । तुन्दादिभ्यइलच्चेति चकारा-
 दिनि ॥
 तुन्दिभः । त्रि । तुण्डिभे ॥ तुन्दिर्वृद्धा
 नाभिरस्त्यस्य । तुन्दिबलिवटेर्भ ॥
 तुन्दिल । त्रि । वृहत्कुचौ । पिचण्डि
 ले ॥ अतिशयित तुन्दमस्त्यस्य । तु
 न्दादिभ्यइलच्चेति इलच् ॥
 तुन्दिरुफला । स्त्री । अपुष्याम् ॥
 तुन्न । पु । नन्दीवृक्षे ॥ तुद्यते । तुद०
 । क्त० ॥ त्रि । छिन्ने । द्विधाकृते ॥ व्य
 थिते ॥
 तुन्नक । पु । तुन्ने ॥
 तुन्नवत् । त्रि । बहुच्छिन्ने ॥
 तुन्नवाय । पु । सौचिके । सूजी इति
 भाषाप्रसिद्धे ॥ तुन्नच्छिन्नवयति । वे
 ज्तन्नुसन्ताने । ज्वावामश्चेत्यण् ॥
 तुम् । पु । छागे ॥ तोभर्ते । तुम्हिं
 सायाम् । इगुपधेतिक ॥

तुम्बुरु

तुम्बुरु । पु । कलिष्टचे ॥ व्याकुलेरणे
॥ न । रणसङ्कुले ॥ तवनम् तैति
वा । तु सौष । बाहुलकान्मुखक ॥
सङ्कीर्णै । सङ्कुले ॥

तुम्ब । पु । तुम्ब्याम् । अलाव्याम् ॥
तुम्बतिरुचिम् । तुविअर्दने । अच् ॥
तुम्बक । पु । तुम्बे ॥ स्वार्थेक । ॥ रा-
जावावौ ॥

तुम्बा । स्त्री । वृक्षफलायां तुम्ब्याम् ॥
वर्तुलावाह्याम् ॥ गवि ॥

तुम्बि । स्त्री । अलावाह्याम् ॥ तुम्बतिरु-
चिम् । तुवि० । सर्वधातुभ्यश्च ॥

तुम्बिका । स्त्री । अलावाह्याम् ॥ कटुतु-
म्ब्याम् ॥

तुम्बिनी । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तुम्बी । स्त्री । अलावाह्याम् । तूवी इति
भाषा ॥ तुम्बतिरुचिम् । तुविअर्दने ।
अच् । गौ० ङीष् ॥ इत्यन्तात् कृ-
दिकारादिति ङीष्वा ॥ कुलिकवृष्टे-
इतिरत्नमाला ॥

तुम्बीपुष्पम् । न । अलावूष्पे । अता-
म्बुजे ॥

तुम्बुकम् । न । अलावूफले । तूवा इ-
तिभाषा ॥ पु । अलावाह्याम् ॥

तुम्बुरी । स्त्री । तुम्ब्याम् । कुक्कुर्याम् ॥
धन्याके ॥ इतिमेदिनी ॥

तुम्बुरु । पु । अर्धदुपासकविशेषे ॥ ग

तुरगी

अर्धप्रभेदे । स्वर्गगायके ॥ वृक्षवि

शेषे । गूलघ्ने । तीक्ष्णफले ॥ लम्बा

दि (१५) चिकले ॥ न । कुस्तुम्बुरणि

॥ तिन्दुकीफले ॥ तुम्बुरु प्रथित ति

क्त कटु पाकेपित्तकटु । रुचोष्ण दी

पन तीक्ष्ण रुच्य लघु विदाह्यिच ॥

घातक्षेप । चिकर्षोष्ठशिरोरुग्गुदज-

कुमीन् । कुष्ठशूलारुचिश्चासप्लीषकू-

च्छ्राणि नाशयेत् ॥

तुरम् । न । तूर्णे । शीघ्रे ॥ वेगे ॥ त्रि

। तद्वति ॥ तुतोर्त्ति । तुरत्तर-

ये । क ॥

तुरग । पु । चित्से ॥ वाजिनि ॥ तौर

णम् । तुरत्तरणे । घञर्थेक । बाहु

लकाद्घञ्वा । सत्तापूर्वकत्वाच्चगुण

। तुरेण तुरयावा गच्छति । अन्येभ्यो

पीतिङ् ॥

तुरगगन्धा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

तुरगवृक्षार्थकम् । न । अभावात् स्त्री

परित्यागे ॥

तुरगलीलक । पु । तालप्रभेदे ॥ द्रुत

इन्द्र विरामान्त लघुस्फुरगलीलके ॥

तुरगस्कन्ध । पु । तुरगाणां समूहे ॥ न

रकरितुरगाणांस्कन्धश्च ॥

तुरगी । त्रि । सदिनि । अश्वारोहे ॥

तुरगी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥ वडवा

याम् ॥

तुराय

तुरङ्ग । पु । अश्वे । घोटके ॥ चित्ते ॥

तुरेण गच्छति । गमे सुपिवाच्य इति
खच् । खच्चवाडित् । अरुर्द्विषदिति
मुम् ॥ चतुष्कले (।५।) मध्यगुरो स
ज्ञायाम् ॥

तुरङ्गक । पु । हस्तिघोषायाम् । घो
षकाकृतौ ॥

तुरङ्गदेषिणी । स्त्री । अहिष्याम् ॥

तुरङ्गप्रिय । पु । यवे ॥

तुरङ्गमः । पु । अश्वे ॥ तुरेण गच्छति
। गल्ठु० । गमेरिति खच् । अरुर्द्विष
दजन्तस्य मुम् ॥

तुरङ्गवक्त्र । पु । किन्नरे ॥ तुरङ्गस्येव
वक्त्रमस्य ॥

तुरङ्गवदन । पु । किन्नरे । किम्पुषे
॥ तुरङ्गस्येव वदन मस्य ॥

तुरङ्गारि । पु । करवीरे ॥

तुरङ्गारोह । चि । अश्वारोहे । सादि
नि ॥ तुरङ्गमारोहति । रुहे कर्म
ण्यण् ॥

तुरङ्गिका । स्त्री । देवदासीखतायाम् ॥

तुरङ्गी । चि । अश्वारोहे ॥ मत्त्वर्थे इनि ॥

तुरङ्गी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥ घोटि
कावृत्ते ॥ वडवायाम् ॥

तुरायणम् । न । यज्ञविशेषे ॥ असङ्गव

चने ॥ तुतोर्त्ति । तुत्वरथे । क ।

तुरस्यार्थनम् । पूर्वपदादिति खल्मम्

तुरीय

। त्वरितस्य द्विगमन मसङ्गं भवति ॥

तुराषाट् । पु । आखण्डले । इन्द्रे ॥

तुतोर्त्ति । तुर० । इगुपधञ्चाप्रीकि

र क । तुरवेगवन्त साहयति अभि

भवति अथे प्रसहने प्रसहनमभि

भवति दत्ते । गत्यन्तात् सहे किप्

। सहे, साड, सइति पञ्चम् । अन्येषा

मपीति पूर्वपदस्य दीर्घः । आङ्प्रस्ये-

षोदा ॥

तुरि । स्त्री । तुर्याम् ॥ तुतोर्त्ति । तु

र० । इन् ॥

तुरी । स्त्री । तन्त्रवायस्य काष्ठनिर्मते

उपकरणविशेषे । तुल्याम् ॥ कृदि

कारादिति ङीष् ॥

तुरीयम् । न । ब्रह्मणि । सर्वाधार-

भूतेऽनुपहितचैतन्ये ॥ वनदृक्षत

दधच्छिन्नाकाशयोर्जकाशय जलतज्ञ

तप्रतिविम्बाकाशयोर्वा आधातानुप

हिताकाशवदनयो रश्मानतदुपहित

चैतन्ययोराधारभूत यदनुपहितचैत

न्य तत् तुरीयमित्युच्यते । आधार-

श्चासौ अनुपहितश्चासौ आकाशश्च

सतथा तद्वदितयावत् । यदृक्षाका

शस्य वनाश्रयत्वं जलाश्रयत्ववा ना

स्ति तदनारम्भकत्वात् तत्राप्यवका

शमन्तरेण त्रयोऽस्ति न्यनुपपत्ते स्त

दाधात्त्ववचनमिति दृष्टव्यम् । अस्य

तुलसी

चैतन्यस्य तुरीयस्य विश्वाद्यपेक्षया दृश्यम् ॥ त्रि । चतुर्थे ॥ यथा तुरीयवाचो मनुष्या वदन्तीति । वाचस्तुरीयस्य पराद्यपेक्षया कुलगुरोरूपदेशात् ज्ञातव्यम् ॥ चतुर्थे पूरणचतुरस्रयतावाद्यक्षरलोपश्चेति च ॥ तुरीयवत् ॥ पु । गूढे ॥ तुरीयश्चासौ वर्णश्च ॥

तुलक । पु । गन्धद्रव्यविशेषे । धूमे । सिद्धके । पीतसारे । शिलारस इति भाषा ॥ स्नेच्छजातिविशेषे । तुरक इति भाषा ॥ देशविशेषे । तुरकस्थान इति भाषा ॥ श्रीवासे ॥ तु तोर्त्ति । तुर० । बाहुल्यकादुस् गुणाभावश्च । स्वार्थे कन् ॥ सरस्वतुमे इति कश्चित् ॥

तुर्थ । त्रि । तुरीये । चतुर्थे ॥ चतुर्था पूरण । चतुरस्रयतावित्थित् आक्षरलोपश्च ॥

तुर्वसु । पु । स्नेच्छानारात्रि । स्नेच्छाचारवदे । यथातिराजस्यपुत्रविशेषे ॥ तुलजापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धे दुर्गास्थाने ॥

तुलसी । स्त्री । स्वनाम्ना प्रसिद्धायां वैष्णव्यधम् । हन्दायाम् । पर्यासे ॥

तुलसी कटुका शिक्ता हृद्योष्णा दाहपिक्कृत । दीपनी कुष्ठवृक्ष

तुला

स्वपार्श्वरुक् कफघातजित् ॥ शुक्ला कृष्णा च तुलसी गुणैस्तुल्या प्रकीर्तिता ॥ तुलां स्वसादृश्यम् अस्मति । असुखे वयो । कर्मण्यम् । छीप् । शकन्ध्वादि ॥ यस्यादेव्या स्तुलानास्ति विश्वेषु चाखिलेषु च । तुलसी तेन विख्यातेति देवी भागवतम् ॥ * ॥

यद्धर्मकर्म कुरुते मनुज पृथिव्यां नारायणप्रियतमं तुलसीं विनात्र । तत् सर्वमेव विफलं भवति द्विजेन्द्र पद्मेक्षणो पिनहितुष्यति देवदेव ॥ * ॥ तुलसीकाष्ठनिर्माणमात्रा गृह्णन्ति येनरा । पदेपदेऽश्वमेधानां लभन्ते निश्चितं फलम् ॥ प्रभाते तुलसीं दृष्ट्वा स्वर्गदानफलं लभेत् । मालतीं यूथिका कुन्दमाधवीं केतकीं तथेत्यादि ब्रह्मवैवर्तपुराणे श्रीकृष्णजन्मखण्डे १०२ अध्याये ॥

तुलसीदेवा । स्त्री । वर्वर्धाम् । सुरसायाम् ॥

तुला । स्त्री । सादृश्ये ॥ माने ॥ गृह्याणां दाहवन्धाय पीठिकायाम् । उपरिस्थाप्य दारवाधारभूते कम्प्यपीठे ॥ पलशते ॥ भाण्डे ॥ सप्तमराशौ । यूके । घटे ॥ जन्मकालोत्पन्नाश्चितैतद्राशिफलम् । दृष्टतुरङ्गगजकथं विक्रयो द्विजसुरार्जनदानमना । पु

तुलापु	तुल्ययो
मान् । शशनि तौलिगते बहुदार भाग् विभवसञ्चितचित्तविक्रम ॥ तुलाख्यजातलफलम् । तुलाख्ये पुमान्जात, सुधी सत्कर्मतत्पर ।	शमहादानान्तर्गतदानविशेषे ॥ तुलामानम् । न । स्वर्णादीनापरिच्छे दार्थक्रियमाणे । कांटा इतिभाषा- प्रसिद्धे ॥
विद्वान् सर्वकलाविज्ञो धनाढ्यो जन पूजित ॥ तोल्यतेऽनयावा तोल न वा । तुल्यन्माने । भिदाखड् ।	तुलावीजम् । न । गुञ्जायाम् ॥ तुलि । स्त्री । तुल्यार्थम् ॥ तुलिका । स्त्री । खञ्जिकायाम् ॥
अतुलोपमाभ्यामिति निर्देशाङ्गुणा भावः ॥ * ॥ पगीत्याविशेषे ॥ यथा हमारद' । ब्राह्मणस्यधटेदेय चवि	तुलिकायन्त्रम् । न । ज्योतिर्विदांयन्त्र विशेषे ॥ तुलित । चि । तुलया परिच्छिन्ने । तु
यस्यहुताशन । वैश्यस्यसखिस्ते दे- य शूद्रस्यविषमेवतु ॥ साधारण, स मस्तनाकोष प्रोक्तो मनीषिभि ।	लाइति तुल्यगया इतिचभाषा ॥ उ पमिते ॥ समीकृते ॥ तुल्यतेस्तत्क रोतेर्गुणान्तात् कर्मणिक्त ॥
विषवर्जं ब्राह्मणस्य सर्वेषाम्तुला- क्षता ॥	तुलिनी । स्त्री । तुलिफला । स्त्री । } शास्त्रमलिहमे ॥ तुली । स्त्री । तुल्यार्थम् । तन्त्रवायकाष्ठ विशेषे ॥
तुलाकोटि । स्त्री । मानभेदे ॥ अर्बु दे ॥ नूपुरे ॥ तुला तुलयावा कोट यति । कुटपरितापे । बु० । अचद ॥ तुलाकारकोटिरग्रमस्यवा ॥	तुल्यः । चि । सदृशे । समे । समाने ॥ तुलया सम्मित । नौवयोधर्मोऽस्या दिना यत् ॥
तुलाकोटो । स्त्री । तलाकोटौ ॥ तुलाकोष । पु । तुलापरीक्षायाम् ॥ तुलाधर । पु । तुलाराशौ ॥ तुलागुणे ॥ चि । वाणिजके ॥ तुलाया धरो धारक ॥	तुल्यपानम् । न । बहुभिरात्मीयैर्जनैः सहमित्वा एककालेकृते पाने । सपीतौ ॥ इत्यमरः ॥ तुल्यञ्चतत् पानञ्च ॥
तुलापुरुषदानम् । न । तुलादान इतिलो कप्रसिद्धे दाने । यथा । आद्यन्तु सर्वदा नाना तुलापुरुषसञ्चितमिति ॥ षोड	तुल्ययोगिता । स्त्री । अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । नियतानां सङ्कटम सा पु नस्तुल्ययोगिता ॥ नियताना प्राक-

तुवरी

रगिकानामेवाप्राकरगिकानामेष-
वा । क्रमेणोदाहरणम् । पाण्डुचा
मवदन हृदय सरस तथा लसच्चव
पु । आवेद्यति नितान्त चेचियरो
ग सखिहृदन्त ॥ कुमुदकमलनील
नीरजालि ललितविलासजुषोर्द
शो पुर का । अमृतममृतस्त्रिरन्वज
न्मप्रतिहतमेकपदे तवाननस्य ॥ अ
न्यदपि । प्रस्तुताना तथान्येषां केव
ल तुल्यधर्मत । औपम्य गम्यतेयत्र
सा मता तुल्ययोगितेति ॥

तुवर । पु । न । कषायरसे ॥ तवति
हिनस्तिरोगान् । तुरिति सौषोधातु
। क्षित्वरच्छत्तरेत्यादिना प्वरच् ॥
धान्यविशेषे । तुवरयावनाले ॥ चि ।
कषायरसवति ॥

तुवरयावनाल । पु । धान्यविशेषे । तु
वरे । रक्तयावनाले ॥ तुवरोयावना
लस्तु कषायेष्णो विरेचक । सङ्गा
ही वातशमनो विदाही शोषका-
रक ॥

तुवरिका । स्त्री । तुवर्याम् । आढक्या
म् । तुवर इति अरहर इति च भाषा
॥ तुवरोऽस्यस्या । अतइनिठनावि
तिठन् । टाप् ॥ सुराष्ट्रजसत्तिका-
याम् । फिट्करी इति भाषा ॥

तुवरी । स्त्री । आढक्याम् । अरहर इ

तुषार

तितूर इति च भाषा ॥ काव्याम् । सौ
राष्ट्रसिद्धि । फिट्करी इति भाषा ॥
तौरी इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ यथा । तु
वरी ग्राहिणी ग्रीता लघ्वी कफवि
षास्त्रजित् । तीक्ष्णोष्णा वज्रिदा क
ण्डूकुष्ठकोष्ठकृमि प्रणुत् ॥

तुवरीतैलम् । न । तुवर्यां सेहे ॥ से
हेतैलच् । तीक्ष्णोष्णा तुवरीतैल ल
घु ग्राहि कफास्त्रजित् । वज्रिकृ द्वि
षहत् कण्डूकुष्ठकोष्ठकृमिप्रणुत् ॥
मेदोदोषापहन्वापि ब्रणशोथहर
पम् ॥

तुवरीशिम्व । पु । रक्तचक्रमर्दके ॥

तुवि । स्त्री । तुम्ब्याम् ॥ इ० श० ला ॥

तुष । पु । धान्यत्वचि ॥ विभीतकरुमे
॥ तुष्यति । तुषतुष्टौ । इगुपधेति क ॥

तुषग्रह' । पु । वज्रो ॥

तुषधान्यम् । न । मुद्गादिषु ॥ मुद्गो-
माषो राजमाषो निष्यावश्च मकु-
ष्ठक । चणकाढकिमङ्गल्या खितुठ'
सकलायक ॥ तुषधान्यानिप्रोक्तानि
वैद्यशास्त्रेभिषग्वरै ॥

तुषसार । पु । अमौ ॥ इतिशब्द-
माला ॥

तुषानल । पु । तुषजामौ । कुकूले ॥

तुषान्बु । न । तुषोदके ॥

तुषार । पु । शीकरे ॥ हिमे ॥ देश

तुषोद

विशेषे ॥ हिमभेदे ॥ कर्पूरभेदे ॥
त्रि । शीतले ॥ तोषयति । तुषेरन्त
भाषितयुग्यार्थात् कमे किदिच्यनु
दत्तौ तुषारादयश्चेत्त्यारन् ॥

तुषारकाल । पु । हेमन्ते ॥

तुषारकिरण । पु । चन्द्रे ॥

तुषाराम्बु । न । तौषारे ॥

तुषित । पु । गणदेवताप्रभेदे ॥ रुचे

स्तनयस्य यक्षाख्यस्य विष्णोर्द्वादश-
सुपुत्रेषु ॥ तेयथा । तोष. प्रतोष
सन्तोषो भद्र शान्तिरिहस्यति । इ
ध्वा' कवि विंभु स्वर्ग. सुदेवो रोच
नो द्विषट् ॥ तुषितानामतेदेवा
आसन् स्वायम्भुवान्तरे ॥ तुष्यति ।
तुष० । रुचिर्वचिकुचिकुटिभ्य. कि
तजिति वाहुलकात् कितच् ॥ यद्वा
। तोषणं तुट् । सपदादित्वात् क्ति
प् । ततस्तारकादित्वादितच् ॥ प्राणा
याना बुदानस्य समानो व्यानएवच
। चक्षु ओषरसो घ्राण स्पर्शोबुद्धि
र्भनस्तथा । द्वादशैतेहितुषितादेवा
स्वारोचिषेन्तरे ॥ केषाञ्चिन्मते षट्
विंशत् तुषितामता ॥

तुषीत्यम् । न । तुषोदके ॥ इतिरानि० ॥

तुषोदकम् । न । काञ्जिके ॥ काञ्जि-

कप्रभेदे ॥ अस्यलक्षणं यथा । तुषो
दकयवैरामै सतुषै शकली कृतै

तुष्टि.

। यवैरुदकसहितै सन्धानवर्गोक्त
त्वात् । तुषाम्बुदीपन इत्य पाण्डु
कृमिगदापहम् । तीक्ष्णोष्णं पाचन
पित्तरक्तकृदस्तिशूलनुत ॥

तुष्ट । चि । परितृप्ते । सन्तोषविशिष्टे
। प्राप्तपरितोषे ॥ स्त्रियोजारेणतु
ष्यन्ति गाव स्वच्छन्दचारत. । कुञ्ज
रा पांशुवर्षेण ब्राह्मणा. परनिन्दया
॥ तुष्यतेऽस्य । तुष० । क्त ॥

तुष्टि । स्त्री । तोषे । अधिगतार्था द
न्यत्र तुच्छत्वबुद्धौ ॥ भोगेष्वेतावता
लभितिवुद्धौ ॥ साचानन्तपत्नी । य
था । अनन्तपत्नीतुष्टिश्चपूजितावन्दि
ताभवत् । यथाविना नसन्तुष्टा सर्व-
लोकाश्चसर्वतइति श्रीदेवीभागव
तम् ॥ नवधातुष्टि । ता परिगणय
ति । आध्यात्मिकाश्चतस्र प्रकृत्युपा
दानकालभागाख्या । बाह्याविषयो
परमात् पञ्चचनवतुष्टयोऽभिमत
॥ प्रकृतिव्यतिरिक्त आत्मास्तीति य
द्यततोऽस्यश्रवणमननेस्त । ततोवि
वेकसाक्षात्कारायतु असदुपदेशतु
ष्टो न प्रयतते तस्यचतस्र आध्या
त्मिकास्तुष्टयो भवन्ति । प्रकृतिव्यति
रिक्तमात्मानमधिकृत्य यस्मात् ता
स्तुटयस्मादाध्यात्मिका । कास्ता
इत्यतआह । प्रकृत्युपादानकालभा

तुष्टिदा

गाख्या । प्रकृत्यादिराख्यायासा ता
स्तथोक्ता । प्रकृत्याद्यर्थविभागश्च त
त्तच्छब्दार्थ निरूपणे यथास्थान द्रष्ट
व्य ॥ वाह्यादर्शयति । वाह्याविषयो
परमादिच्यादिना । वाह्यास्तुष्टयो
विषयोपरमात् पञ्च । या खल्व
नात्मन प्रकृतिमहदहङ्कारादीना
त्मेत्यभिमन्यमानस्य वैराग्ये सति
तुष्टयस्ता वाह्या आत्मज्ञानाभावेऽ
नात्मानमधिकृत्य प्रवृत्ता ताश्च वै
राग्ये सति भवन्ति तुष्टय इति वैराग्यहे
तुपञ्चकत्वाद् वैराग्याणि पञ्च तत् पञ्च
त्वात् तुष्टय पञ्चेति । उपरम्यतेऽ
नेनेत्युपरमो वैराग्यम् विषयादुप
रमो विषयोपरमस्तस्मात् । विषया
भोग्या शब्दाद्य पञ्च उपरमा अपि
पञ्च । तथाहि अर्जनश्चण्डयभोग
हिसादोषदर्शन हेतुजन्मान एका
पारपारापारपारत पारानुत्तमाभ्यो
त्तमाम्भसंज्ञका पञ्चोपरमा भवन्ति
। एकापाराद्यर्थविभागश्च यथास्थानं
द्रष्टव्य । तदेवमाध्यात्मिकाभिश्च त
सृभिर्वाह्याभिश्च पञ्चभिर्नैव तुष्टयो
ऽभिहिता साङ्ख्याचार्यैः ॥ तोषण
म् । तुष० । क्तिन् ॥ तुष्टिर्नुरकृता
र्थस्य कृतार्थोऽस्मीति यामति ॥

तुष्टिदानम् । न । पारितोषिके ॥ तुष्टि

तूणी

दानमेव चाराणां हिवेतनम् तेहि
तस्माभात् स्वामिकार्येष्वतीव त्वरय
न्ते इति नीतिवाक्यामृतम् ॥

तुष्टु । पु । कर्णमणौ ॥ इति शब्दच
न्द्रिका ॥

तुष्टुषित । वि । स्तोतुमभिप्रेते ॥

तुष्टिनम् । न । हिमे ॥ चन्द्रतेजसि ॥

तोहति तुष्ट्यतेऽनेन वा । तुष्टिरु
र्दने । वेपितुष्टोर्हस्वश्चेतीनन्प्र
त्यय लघूपधगुणे कृते ह्रस्वश्च ॥

तुष्टिनाशु । पु । चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

तुष्टिनाशुतैलम् । न । कर्पूरतैले ॥

तूण । पु । उपासङ्गे । तूणीरे । निष
ङ्गे ॥ तूण्यतेऽनेन । तूणसङ्कोचने ।
चु० घञ् ॥ तूणयति वा । अच् ॥

तूणकम् । न । अतिशर्करीसन्नकच्छन्दो
विशेषे ॥ यथा । तूणक समानिका
पदद्वय विनान्तिमम् ॥ यथा । सा
सुवर्णकेतक विकाशि भृङ्गपूरि त प
ञ्चवाणवाणजालपूर्णहेमतूणकम् ।
राधिकावितर्क्य साधवाद्यमासिमाध
वे मे । हिमेति निर्भर त्वया विना क
लानिधे ॥

तूणा । स्त्री । इषुधौ । तूणे ॥ टाप् ॥

तूणी । पु । नन्दोदये । पीतके ॥ वि ।

तूणयुक्ते ॥

तूणी । स्त्री । तूणे ॥ नील्याम् ॥ तूण्य

तूष्णीं

तेऽनरा । तूष्णपूरणे । ह्रस्वश्चेति घ
ञ् । गौरादिस्त्वान् ङीष् ॥

तूष्णीक । पु । नन्दीदृष्टे ॥

तूष्णी । पु । तूष्णे । निषङ्ग ॥ तूष्णीं

शरैः सङ्कोच रति । रादाने आदा

नेच । आतोनुपेतिक ॥ यद्वा । तू

य्यते । तूष्ण० बाहुलकादीरन् ॥

तूतकम् । न । तूत्ये । तूतिया इति
भाषा ॥

तूद । पु । नूदे । अन्वत्याकारे पार्श्व

पिप्पल इति ख्याते तूत इतिच प्र

सिद्धे वृत्ते ॥ अस्यफलगुणा । तूद पक्व

गुरु स्वादु हिम पित्तानिलापहम् ।

तदेवाम गुरु सर मल्लोष्ण रक्तपि

तकृत् ॥ तूदति । तूदय्यने । इगु

पधेतिक । पृषोदरादि ॥

तूरम् । न । वाद्यसामान्ये ॥ ताव्यमा
ने पटहादौ ॥

तूरी । स्त्री । धतूरे ॥ इतिभावप्रकाश ॥

तूर्यम् । न । शीघ्रे । सत्त्वरे ॥ त्रि । त

इति ॥ त्वरतेऽस्म । जित्वरासम्भ्रमे

। गत्यर्थकर्मकेतिकर्त्तरिक्त रुध्य

मत्वरसङ्घुषास्वनामितीडभावप

चे ज्वरत्वरैः खूट् । रदाभ्यामितिण

त्वम् ॥

तूष्णि । पु । मले ॥ त्वरायाम् ॥ त्वर

ते त्वरण वा । जित्वरा० वद्विन्नि

तूखसे

श्रुयुद्गुलाहात्वरिभ्यो निदितिनिः ॥

तूर्यम् । न । वाद्ये ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ आ

दिगुरु (५१) चिकले ॥

तूर्यखण्ड । पु । द्रगडवाद्ये ॥

तूलम् । न । ब्रह्मदारुणि । ब्राह्मणेष्टे ।

तूदे ॥ आकाशे ॥ पु । न । पिचौ ।

निर्वीजकार्पासे । रुयी इति भाषा

॥ तूलयति तूल्यते वा । तूलनिष्क

र्षे इगुपधेतिक घोवा ॥

तूलकम् । न । तूले ॥

तूलकार्मुकम् । न । तूलस्फोटनार्थे

धनुषि । पिञ्जले । तूलधनुषि ॥

तूलचाप । पु । } तूलकार्मुके । धुन

तूलधनु । न । } क इति भाषा ॥

तूलनालिका । स्त्री । पिञ्जिकायाम् ।

पांरज इति गौडभाषा ॥

तूलनाली । स्त्री । तूलनालिकायाम् ॥

तूलपिचु । पु । तूले ॥

तूलत्रय । पु । शास्त्रमलीदृष्टे ॥

तूलशय्या । स्त्री । तूलिकायाम् ॥ तूल

शय्या । तूलेननिमिताशय्यावा ।

शाकपार्थिवादि ॥

तूलशर्करा । स्त्री । कार्पासबीजे । वि

नौरा इति विनौला इति कपासि

आ इतिचभाषा ॥

तूलसेचनम् । न । कर्त्तने । सूचकर्त्त

ने । कातना इतिभाषा ॥ इ० श० ला ॥

तूवर'

तूला । स्त्री । कार्पास्याम् ॥ वत्थ्याम् ॥

तूलि । स्त्री । तूल्याम् ॥ स्वनाम्नाख्या
ते चिचकरोपकरणे । ईषिकायाम्
॥ तूलति । तूल० । इगुपधात्किदि-
तीन् ॥तूलिका । स्त्री । शय्योपकरणे । तोस
क इति भाषा ॥ आलेख्यस्त्रलेखन्या
म् । कूर्चिकायाम् ॥ यथा । जगन्नि
च समालिख्य स्वेच्छातूलिकयात्मनि
। स्वयमेव समालिख्य प्रीणातिभ
गवान् शिव ॥ आत्ममये महति
पटे विविधजगन्निचमात्मनालिखित
म् । स्वयमेव केवल मसौ पश्यन्
प्रमुद प्रयाति परमात्मेति ॥ ईषिका
याम् । वीरणादिशलाकायाम् ॥ सु
वर्णादेरावर्तनपरीक्षणार्थं निक्षिप्य
माणायां शलाकायाम् ॥ तूलति तू
ल्यते वा । तूल० । कुन् ॥तूलिनी । स्त्री । शास्त्रलिङ्गमे ॥ खट्वा
णाकन्दे ॥

तूलिफला । स्त्री । शास्त्रमलौ ॥

तूली । स्त्री । नील्याम् ॥ वत्थ्याम् ॥
तूलिकायाम् ॥ चित्रलेखन्याम् । चि
त्रसाधनद्रव्ये । कूर्चिकायाम् ॥ ङीष् ॥

तूवर । पु । काले ऽश्वश्रुपुरुषे ॥ प्रौ

ढाशृङ्गानडुहि । काले ऽजातशृङ्गे

गवि ॥ पुरुषव्यञ्जनत्यक्ते ॥ कषाय

तृणम्

रसे ॥ तैति । तु सौत्रोगत्यादैः
। बाहुलकादरोदीर्घश्च ॥ यदा । त
नेति । बाहुलकाट् ङ् । तूश्चासौ
वरश्च आच्छादक ॥तूवरी । स्त्री । आढक्याम् ॥ सौराष्ट्रम
तिकायाम् ॥तूष्णींशील' । त्रि । तूष्णीके । मौनयु
क्ते ॥ तूष्णीं शील यस्य ॥तूष्णीक । त्रि । मौनयुक्ते । मौनशी
ले ॥ तूष्णींशील । शीलेकोमलो
पश्च । केण इति ह्रस्वोनमलं पसा
मर्थ्यात् अन्यथाठपमेवविदध्यत् ।
ठपि अव्ययानामितिटिलोपेन सिद्ध
त्वात् ॥तूष्णीकाम् । अ । मौने ॥ अकचप्रक
रणे तूष्णीम.काम्बक्तव्य' । मित्रा
दन्त्यादश्च पर. ॥तूष्णीम् । अ । मौने ॥ तोषणम् । तु
षतुष्टौ । बाहुलान् नीम् उपधाया
ऊत् ॥ घटाकाश महाकाशइवात्मा
न परात्मनि । विज्ञाप्याखण्डभावेन
तूष्णीं भव महामुने इत्युपदेश' ॥तूस्तम् । न । रेणौ ॥ अटायाम् ॥ तो
सति । तुसशब्दे । बाहुलकात् तन्
घातोर्दीर्घश्च ॥

तृणम् । न । जातीफले ॥

तृणम् । न । अर्जुने । तृणमात्रे ॥ तृ

तृणज्यो

शविशेषे नडादौ ॥ तृण्यते । तृण्य
अदने । घञ् । सत्रापूर्वकत्वाद्गुणो
न ॥ यद्वा । तृहति । तृहृङिंसाया
म् । तृहे । क्लोहलोपस्य ॥ अग्निचौर
भय रोगो राजपीडा धनक्षति । स
जृहे तृणकाष्ठानां कृते । वस्वादिप
ञ्चके ॥

तृणकन्द । पुं । कशेरुणि ॥

तृणकाण्डम् । न । तृणानां समूहे ॥
दूर्वादिभ्यः काण्ड ॥

तृणकुड्कुमम् । न । सुगन्धद्रव्यप्रभेदे ।

तृणपुष्पे । गन्धाधिके ॥ कटुत्वमुष्ण
त्वं कफमारुतशोफकण्डूतिपामाकु
ष्ठामदोषनाशित्व परमभास्वरत्वं च
त्यस्य गुणा ॥

तृणकुटी । स्त्री । कायमाने । तृणौ
कसि ॥

तृणकूर्मः । पुं । तुम्भ्याम् ॥

तृणकेतुः । पुं । } वशे ॥

तृणकेतुकः । पुं । }

तृणगेधा । स्त्री । चित्रकोले ॥ कृक
लासे ॥

तृणग्रन्थि । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

तृणग्राही । पुं । नीलमणौ ॥ कपूर
इति प्रसिद्धे मणिविशेषे । तृणमणौ ॥

तृणजातिः । स्त्री । उलपादौ ॥

तृणज्योतिः । न । रात्रौ प्रकाशशालिनि

तृणरा

सताविशेषे ॥

तृणता । स्त्री । कार्मुके । धनुषि ॥ तृ
णत्वे ॥ भावेतल् ॥

तृणद्रुमः । पुं । नारिकेलादिद्रुमेषु ॥
ताले ॥ गुवाके ॥ ताल्याम् ॥ केत
क्याम् ॥ खर्जूरे ॥ खर्जूर्याम् ॥ हि-
न्ताले ॥

तृणधान्यम् । न । नीवारे । श्यामा-
कादौ । उडिधान इति गौडभाषा
॥ तृणमिव धान्यम् अकृष्योत्पन्न
त्वात् ॥

तृणध्वजः । पुं । वशे ॥

तृणनिम्बः । पुं । नेपाथनिम्बे ॥

तृणपत्रिका । स्त्री । रज्जुदर्भायाम् ॥

तृणपत्नी । स्त्री । गुण्डाग्रिन्याम् ॥

तृणपुष्पम् । न । तृणकुड्कुमे ॥

तृणपुष्पी । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीरुचे ॥

तृणपूखी । स्त्री । चाँच इति गौडेषु प्र
सिद्धे । चन्दायाम् ॥

तृणमणिः । पुं । तृणग्राहिणि ॥

तृणमल्लुगः । वि । लयके । जामिन्
इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

तृणराजः । पुं । नारिकेले ॥ तालद्रुमे
॥ तृणानां राजा । ट ॥

तृणराजाह्वः । पुं । तालद्रुमे ॥ तृणरा
जइत्याह्वायस्य ॥

तृणराजह्वयः । पुं । तालद्रुमे ॥ तृण

तृतीय

राजस्थानायाम् ॥

तृणवल्ज्वा । स्त्री । वल्ज्वायाम् ॥

तृणबीज । पु ।

तृणबीजाक्षतम् । पु । } श्यामाके ॥

तृणशीतम् । न । गन्धतृणे । कसृणे ॥

तृणशीता । स्त्री । जलपिप्पल्याम् ॥

तृणशून्यम् । न । मल्लिकायाम् ॥ के

तकीशाखिन फले ॥ तृणशून्येऽस्या

नेसाधु । तत्रसाधुरितियत् ॥ त्रि ।

तृणरहिते ॥

तृणषट्पद । पु । वरोले । वरटाया

म् । वरडे इति ततैया इति च भाषा ॥

तृणसारा । स्त्री । कदल्याम् ॥ तृणानि

सारमस्याम् ॥

तृणसिंह । पु । कुठारे ॥

तृणहर्म्य । पु । मयटे । तृणनिर्मिता

झाङ्गिकायाम् । मैडा इति भाषा ॥

तृणमि । पु । वत्सले । तृणोत्पन्नौ ॥

तृणाङ्घ्रिप । पु । मन्यानकतृणे ॥

तृणाञ्जन । पु । कुकलासे ॥

तृणाश्वम् । न । पर्वततृणे । मृगप्रिये ॥

तृणाश्वम् । न । लवणतृणे । लूणियाशा

क इति भाषा ॥

तृणासृक् । पु । तृणकुङ्कुमे ॥

तृणेषु । पु । वल्ज्वायाम् ॥

तृणोत्तम । पु । उखर्वलतृणे ॥

तृणोद्भव । पु । नीवारे ॥

तृतीया

तृथोकः । न । कायमाने । तृणनिर्मि

तगृहे ॥

तृणौषधम् । न । एखवालुकाख्यगन्ध-

द्रव्ये ॥

तृण्या । स्त्री । तृणसमूहे । तृणानां सह

तौ ॥ तृणानांसमूह । पाशादि

भ्योयः ॥

तृतीय । वि । त्रयाणां पूरणे । तीसरा

इति भाषा ॥ चे सम्प्रसारणश्चेति ती

यप्रत्यय सम्प्रसारणश्च ॥

तृतीयक । पु । तृतीयकस्मृतीयेऽङ्गी

तिलचणलक्षितेज्वरविशेषे ॥ तृती

येङ्गीत्यागमदिनगृहीत्वा । यत उ

क्तम् । दिनमेकमतिक्रम्य यो भवेत्

स तृतीयक इति ॥ तृतीयेऽङ्गनिभ

व । कालप्रयोजनाद्भोगइतिकम् ॥

चिके ॥ तृतीयेन रूपेण ग्रहणम् । ता

वतिग्रहणमिति लुग्वारइतिकम् ॥

तृतीयप्रकृति । स्त्री । क्लीवे ॥ स्त्रीपु

सावपेक्ष्य तृतीयाच्चासौ प्रकृतिश्चेति

विग्रह ॥

तृतीया । स्त्री । तिथिविशेषे । चन्द्रम-

ण्डलस्य तृतीयकक्षान्त्रिरूपायाम्

। तत्क्रियोपलक्षिते काले वा ॥ स

कलमुक्तगर्भीरो भूमिपालानुरागी

परनगरविगाही सर्वलोकोपकारी

। परविषयनिवासी कौतुकी सत्य

तृप्ता

वादी भवति निखिलविद्यो यस्तृती
याप्रकृत ॥ टा ध्याम् भिस् इति त्रि
के ॥ टाप् ॥

तृतीयाकृतम् । त्रि । त्रिगुणाकृते । त्रि
वारकृष्टे च ॥ तृतीयकृतम् । कुञ्जो
द्वितीयतृतीयेति ङाच् ॥

तृतीयाप्रकृति । स्त्री । नपुसके ॥ स्त्री
पुसावपेक्ष्य तृतीया प्रकृति तृती
य प्रकारः । असमस्तमेतत् । समा
सेतु तृतीयप्रकृतिरेव ॥

तृपत् । पु । चन्द्रे ॥ छन्द्रे ॥ तृप्यति तृ
पप्रीणने । ससृत् तृपद् इति अति
प्रत्ययान्तो निपातित ॥

तृपला । स्त्री । लतायाम् ॥ तृप्यति ।
तृप० । कलस्तृपश्चेति तृपते । कल
प्रत्ययः ॥

तृप्त । त्रि । छष्टे । प्रमुदिते । प्रीते ।
तृप्तियुक्ते ॥ तृप्यति स्म । तृप० । क्तः ॥
तृप्ति । स्त्री । तर्पणे । सौहित्ये । भ
क्षणादिना काङ्क्षानिष्टौ ॥ सर्व-
कामावाप्तौ । अलम्पत्येनेच्छावि
च्छित्तौ ॥ तर्पणम् । तृप० । स्त्रिया
क्तिन् ॥

तृप् । पु । दृते ॥ पुरोडाशे ॥ तृप्यते
ऽनेन । तृप० । स्फाथितस्त्रीतिरक् ॥

न । काष्ठे ॥ दु खे ॥

तृप्तालु । त्रि । तृप् न सहते । आलु ॥

तृष्णा

तृफला । स्त्री । त्रिफलायाम् ॥ तृफति
। तृफतसौ । कलस्तृपश्चेति चका-
रात् तृफतेरपि कलः ॥

तृफु । पु । सर्पजातौ ॥

तृट् । स्त्री । लिप्सायाम् । वाञ्छायाम् ॥

उदन्यायाम् ॥ स्मरपुत्र्याम् । काम
कन्यायाम् ॥ तर्पणम् । जिहृषपिपा
सायाम् । सपदादि क्तिप् ॥

तृषा । स्त्री । तृषि ॥ भागुरिमते टाप्
। तृषापि न कृशाममेति प्रयोगः ॥
लाङ्गलिकीष्ट्ये ॥

तृषाभू । स्त्री । क्लोमनि । फौपडा इ
तिभाषा ॥

तृषाहम् । न । जले ॥

तृषाहकम् । न । मधुरिकायाम् ॥

तृषाहा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥

तृषित । त्रि । सतृषि । तृषयायुक्ते ॥
तृट्सञ्जाताऽस्य । तारकादिच्छादि
तच् ॥

तृषितोत्तरा । स्त्री । असनपण्याम् ॥

तृष्णाक् । त्रि । लुब्धे ॥ तृप्यति । जिहृ
ष० । तच्छील । स्वपितृषोर्नजिङ् ॥

तृष्णा । स्त्री । तर्पे । पिपासायाम् । प्या
स इतिभाषा ॥ लिप्सायाम् । अप्रा
प्ताभिलाषे । अनात्मीयस्वीकारेच्छा
याम् ॥ इदं मे न चीयतामिती
च्छायाम् ॥ उचितव्यवाकरणेनापि

तेजन

धनरक्षणेच्छारूप कार्पण्यमपि तृ
ष्णाभेद ॥ लोभे ॥ यादुख्यजा दुर्म
तिभिर्जीर्यतो या न जीर्यति । तां
तृष्णा दुःखनिवर्त्ता शर्मकामो हृतं
त्यजेत् ॥ तर्षणम् । जितृषः । तृषि
शुषिरसिभ्य किदिति न ॥ विशेषो
भावप्रकाशेक्षतजतृष्णायाम् ॥

तृष्णाक्षय । पु । शान्तौ ॥ परमानन्द
प्राप्तिहेतौ ॥ तथाचवेदव्यास । य
च्च कामसुख लोके यच्च दिव्य मह
त्सुखम् । तृष्णाक्षयसुखस्यैते ना
र्हन्त षोडशीकलामिति ॥ पिपासा
नाशे ॥ तृष्णाया, क्षय ॥

तृष्णारि । पु । पर्पटे ॥ इतिराजनि
र्घण्ट ॥

ते । अ । त्वयेत्यर्थे ॥

तेज कार्यम् । न । घृतादिकार्येष्वस्थि
मज्जवाचु ॥ तेजस कार्यम् ॥

तेज फल । पु । तेजफल इति तेजवल
इतिच प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । गन्धफ
ले । बहुफले ॥ अस्यगुणास्तु । तेज
फल, कटुस्तीक्ष्ण सुगन्धिर्दीपनेम
त । वातश्लेष्माश्चिघ्नश्चवातरक्षा
कर स्मृतइति ॥

तेजन । पु । वशे ॥ मुञ्जे ॥ भद्रमुञ्जे
॥ तेजयति शब्द मन्निवा । तिजनि
शाने । चु० । नन्द्यादिल्यु र्युञ्जा ॥

तेजः

तेजनक । पु । गुन्ने । शराभिधतृषो ॥
तेजयति । तिज० चु० । यवुल् कुन्वा ॥
तेजनी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ ज्योतिष्म
त्त्वाम् ॥ तेजति । तिजपालने । ल्यु
ट् । गौरादिङीष् ॥

तेजपत्रम् । न । गन्धजाते । पत्रके । त्व
क्पञ्चे । तेजपात इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥

तेजल । पुं । कपिञ्जलपक्षिणि ॥

तेजवती । स्त्री । गजपिप्पलिकायाम् ॥

तेजः । न । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ पराक्र
मे ॥ रेतसि ॥ नवनीते ॥ अग्नौ ॥
तापकेज्योतिषि ॥ शरीरगतायां-
कान्तौ ॥ सुवर्णे ॥ मज्जनि ॥ पित्ते
॥ असहने ॥ यथा । अधिच्छेषापमा

नादे प्रयुक्तस्य परेण यत् । प्राणाक्ष्य
येष्यसहन तत्तेज समुदाहृतम् ॥

प्रागल्भ्ये ॥ पराभिभवसामर्थ्ये ॥ प

रैरनभिभाष्यत्वे ॥ अप्रतिहतशक्त्ये

॥ चैतन्यात्मकेज्योतिषि ॥ स्त्रीवाच

कादिभिर्मूढैरनभिभाष्यत्वे ॥ लिङ्ग

देहे ॥ हयवेगे ॥ तेजोनाम दर्पा-

परनामा सत्त्वगुणविकार प्रकाश

कोऽन्त सारविशेष । यथाहभोज-

राज । तेजो निसर्गज सत्त्व वाजि

नां स्फुरण रज । क्रोधस्तम इतिचे

या ह्युयोपिसहजा गुणाः ॥ तच्चद्विवि

धम् । सततोत्थित भयोत्थितश्चेति

तेजः

। यथाहसएव। धारासुयोजितानाम् । निसर्गात् प्रेरण विना । अविच्छिन्न मिवाभाति तत् तेजः सततोद्यतम् ॥ कशापादादिघातैर्यत् साध्वसात् स्फुरितन्तुतदिति ॥ * ॥ शब्दस्य शतन्मात्रसहिताद्रूपतन्मात्रादुत्पन्ने शब्दस्यैरूपगुणे तृतीये महामूले ॥ यथा । तृतीय ज्योतिरित्याहुश्च चुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूत ततोरूप सूर्यस्तत्राधिदैवम् ॥ उष्णस्यैव तेजः । तद्विविधम् । निश्चयमनिश्चयम् । निश्चयं परमाणुरूपम् । अनिश्चयकार्यरूपम् । पुनस्त्रिविधम् । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमादित्यलोके । इन्द्रियं रूपग्राहकचक्षुः कृष्णताराप्रवर्ति । विषयश्चतुर्विधः । भौमदिद्यौर्दर्याकरजभेदात् । भौमवह्न्यादिकम् । अविन्धन दिव्यविद्युदादि । भुक्तान्नस्य परिणामहेतुरौर्दर्यम् । आकरजसुवर्णादीतितर्कसङ्ग्रहः ॥ स्यैरुष्णं स्नेजसस्तु स्याद्रूपं शुक्लभास्वरम् । नैमित्तिकं द्रवत्वन्तु निश्चयतादिचपूर्वत् ॥ इन्द्रियनयनवह्निस्वर्णादिविषयोमत इति भाषापरिच्छेदः ॥ तेजयति तेज्यते ऽनेन वा । तिज० । असुन् ॥ तेजो जलमिति च्छन्दो निघण्टुः ॥

तेजोऽव

तेजस्करः । चि । तेजो वृद्धिकारके द्रव्ये ॥ तेजस्वी । चि । तेजोयुक्ते ॥ त्वक्कान्तिमति ॥ तेजोऽस्य स्यात्स्मिन्वा । त्रिनि ॥ तेजस्विनी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ तेजवती तेजवत्कल तेजवत्तद्रव्यादिनाम्ना ख्याते तेजःफले ॥ तेजस्विनी कफश्चासकासा ऽऽस्यामयवातहृत् । पाचन्युष्णाकटुस्तिक्ता रुचिवजिप्रदीपनी ॥ नान्तलक्षणे ङीप् ॥ तेजित । चि । शान्ते । शाखादिना तीक्ष्णीकृते । शाणिते । निशिते ॥ तेज्यतेऽस्य । तिज० । चु० । क्तः ॥ तेजीयान् । चि । तेजोयुक्ते ॥ तेजीयसानदोषायवह्ने सर्वभुजोयथा ॥ तेजोमन्य । पु । गणिकारिकायाम् ॥ तेजोमप्राति । मन्य० । कर्मण्यम् ॥ तेजोमय । पु । तेजःप्रचुरे चैतन्यप्रधाने ज्योतिर्मये । अन्नकरणोपहितत्वात् वासनामये स्वप्ने ॥ तेजोमात्रा । स्त्री । इन्द्रिये ॥ तेजोमात्रा । स्त्री । इन्द्रिये ॥ तेजोमात्रा । स्त्री । इन्द्रिये ॥ तेजोमात्रा । स्त्री । इन्द्रिये ॥ तेजोमात्रा । स्त्री । इन्द्रिये ॥ तेजोमात्रा । स्त्री । इन्द्रिये ॥

तैजस'

पुर्याम् ॥ यथा । रक्तापीतमणिप्रायहे
मग्राकारगोपुरा । वज्रे स्तेजोवती व
क्रितुल्यभूतनिषेविता ॥ तेजवत्ता
खकाष्ठे ॥

तेजोवत् । पु । चुद्रादिमन्ये ॥

तेज । पु । गानाङ्गविशेषे ॥ यथा ।
तेनेतिशब्दस्तेन स्यान्मङ्गलानाप्रद
शक' । तेशब्देनोच्यते गौरी मशब्दे
नोच्यते हर । तेनमाङ्गलिकश्चाय
शब्दस्तेन इति स्मृत इति सङ्गी ॥

तेज' । पु । समुन्दने । आर्द्राभावे ॥

तेजमम् । तिम आर्द्राभावे । घञ् ॥

तेजमम् । न । आर्द्राकरणे ॥ निष्ठाने
। व्यञ्जने । तीव्रश इति तेवश इति
चभाषा ॥ तिम ० ल्युट् । तिम्यते ऽ
तेज वा करणे वा ल्युट् ॥

तेजनी । स्त्री । चुक्षिप्रभेदे ॥

तेजनम् । न । केलिकानने ॥ क्रीडाया
म् ॥ तेवनेन वन गत्वा नदीस्तीर्त्वा
बहुदका इति रामायणम् ॥

तैज्यम् । न । तीक्ष्णतायाम् ॥

तैजस । पु । इन्द्रियाणा करणे । राज
साहङ्गरे ॥ तेजोमयान्त करणोपहि
तत्वात् स्थूलप्रपञ्चलयस्थाने स्वप्नव्य
ष्ट्युपहितचैतन्ये ॥ तेजसि परमा
त्मनि स्थिते ॥ न । घातुइत्ये । सर्व
धातु ॥ घृते ॥ तेजोविकार' । त

तैमिरि

स्वविकारइत्यण् ॥ यद्वा । तेजो ऽ
स्यस्य । ज्योत्स्नाद्यण् ॥ तीर्थविशेषे
॥ यत्रब्रह्मादिभि सैनापत्ये कार्त्तिके
केयो ऽभिषिक्त ॥

तैजसावर्त्तिनी । स्त्री । मूषायाम् ॥ ते
जसोविकार सुवर्णादि रावर्त्त्यते ऽ
स्याम् । द्युवर्त्तने । श्यन्त । अधि
करणेल्युट् । डीप् ॥

तैतिष । पुं । गण्डकपशौ ॥ न । चतु
र्थकरणे ॥ कलासुदक्षे । खलनाभि-
लाघी सुमूर्त्तिसन्तर्जितकामदेव ।
वक्ता गुणश्च कुशल सुशीलश्चेत्तै-
तिषाख्यकरण मसूतौ ॥

तैत्तिडीकम् । न । तित्तिडीकस्यावय
वे ॥ तद्विकारे ॥ कोपधाच्चेत्यण् ॥
तित्तिडीकै सस्क्रुते ॥ कुलत्यकोप-
धादण् ॥

तैत्ति । पु । तित्तिरिखगे ॥ न । ति
त्तिरीणां गणे ॥ तित्तिरीणा समूह-
। अनुदात्तादेरञ् ॥

तैत्तिरिक । पु । शाकुनिकविशेषे ॥
तित्तिरान्छन्ति । ठक् ॥

तैत्तिरीयक । पु । यजुर्वेदीयशाखा-
विशेषस्य वेत्तरि ॥

तैत्तिरीया । स्त्री । यजुर्वेदस्य शाखावि
शेषे ॥

तैमिरिक । नि । तिमिरग्रस्तचक्षुषि ॥

तैलम्

तैरणी । स्त्री । कुनील्याम् । रागदे च
पविशेषे ॥

तैर्धिक । पु । तीर्थकरे । कपिलकण
भुगादिषु ॥

तैर्यग्योन । पु । विविधभूतादिसर्गेष्वे
कस्मिन् सर्गे ॥ सचपशुमृगपक्षि-
सरीसृपस्थावरभेदात् पञ्चविधो भ-
वति ॥

तैलम् । न । तिलसर्षपादिजनितस्नेहे
। म्रक्षणे । स्नेहे । तैल इति भाषा ॥
तिलस्य विकारः । तस्य विकार इत्यऽ
ण् ॥ तिलादिकेहवस्तूनां स्नेहः स्तैल
मुदाहृतम् । तत्तुवातहरसर्वविशेष-
पातिलसम्भवम् ॥ नास्ति तैलात्परं
किञ्चिद्वैषज्यमाहतापहम् ॥ तिल
तैल गुरुस्थैर्यवलवर्णकरं सरम् । ह-
ृद्य विकासि विशदं मधुरं रसपाक-
यो ॥ सूक्ष्मं कषायानुरसं तिक्तं
वातकफपहम् । वीर्येणोष्णहिमस्य
र्धं वृहण रक्तपित्तवृत् ॥ लेखनं व-
हुविण्मूत्रं त्वग्गर्भाशयशोधनम् । दी-
पनं बुद्धिदं मेध्यं व्यवायिं व्रणमेहन-
त् ॥ ओषधेयानि शिरःशूलनाशनं ल-
घुताकरम् । त्वच्यकेश्यञ्च चक्षुष्यं
मभ्यङ्गे भोजनेऽन्यथा ॥ छिन्नभि-
न्नच्युतोत्पिष्टमथितचतपिचिन्ते । भ-
ग्नस्फुटितविट्वादिदग्धविस्लिष्टादि

तैलम्

ते ॥ तथाभिहितनिर्भृगमृगव्या-
घादिविच्यते । वस्त्रौ पानेन सस्कारे
न स्नेकर्णाच्चिपूरणे ॥ सेकाभ्यङ्गावगा-
हेषु तिलतैलप्रशस्यते । * । ननु लेख-
नवृहणयोः कथं सामानाधिकरण्यं
मित्याह । सूक्षादिदुष्टं पवनं स्त्री
तत्सङ्कोचयेद्यदा । रसोऽसम्भग-
वन् कार्यं कुर्याद्रक्ताद्यवर्द्धयन् ॥ ते-
षु प्रविष्टसरतासौक्ष्म्यस्निग्धत्वमाह-
वै । तैलस्य रसः नेतुं कुशानां ते-
न वृहणम् ॥ व्यवायिः सूक्ष्मतीक्ष्णो
ष्णसरत्नैर्मन्दसंशयम् । शनैः प्रकु-
रते तैलं तेन लेखनं मीरितम् ॥
द्रुतं पुरीषं वध्नाति स्खलितं तत् प्र-
वर्त्तयेत् । ग्राहकसारकं चापि तेन
तैलमुदीरितम् ॥ घृतं मद्धात्परं
पक्वं हीनवीर्यं प्रजायते । तैलं पक्व-
मपक्वं वा चिरस्थायिगुणाधिकम् ॥
तैलं स्वयोनौगुणकृद्वाग्भटेनाखिलं
मतम् । अतः शेषस्य तैलस्य गुणाच्चे-
याः स्वयोनो निवन् ॥ तैलानां सार्षपादी-
नां यथास्थानं गुणोरणम् ॥ * ॥ प्रातः
स्नाने इते आह्वे द्वादश्यां ग्रहणे तथा
। मद्यलेपसमं तैलं तस्मात्तैलं विव-
र्जयेत् ॥ घृतञ्च सार्षपतैलं यत्तैलं पु-
ष्पवासितम् । अदुष्टं पक्वतैलञ्च तैला-
भ्यङ्गे च निरूप्यते ॥ * ॥ अर्कं नूनं दह-

तैलद्रो

तिहृदय कीर्त्तिलाभश्चसोमे भौमे
सृष्ट्युर्भवति नियत चन्द्रजेपुषलाभ
। अर्थग्लानिर्भवतिचगुरौ भार्गवेशो
कथुक्त स्तैलाभ्यङ्गात् तनयमरणाद्
र्यजेदीर्घमायु ॥ सिद्धके ॥

तैलकन्द । पु । तिलाङ्कितदले । द्राव
ककन्दे ॥ लोहद्राविस्त्र कटुत्वमुष्ण
त्व वातापस्मारविषशोफनाशित्वर
सस्यवन्धकारित्व देहसिद्धिकारित्व
चेत्यस्यगुणा इतिराजनिर्घण्ट ॥

तैलकार । पु । तेली इति प्रसिद्धे व
र्यसङ्करजातिप्रभेदे । धूसरे । चा
क्रिके । तैलिनि ॥ कोटकस्त्रीगर्भे
कुम्भकाराज्जातोयमिति । ब्र० ब्र० ख ॥

तैलकिट्टम् । न । खल इति भाषाप्र
सिद्धे तैलमले । पिण्याके ॥

तैलङ्ग । पु । अन्धदेशे ॥ श्रीशैलान्तुस
मारभ्य चोलेशान्मध्यभागत । तैल
ङ्गदेशोदेवेशि ध्यानाध्ययनतत्पर ॥

तैलचौरिका । स्त्री । तैलपायिकायाम् ॥

तैलद्रोणी । स्त्री । कण्ठपर्यन्तमज्जनार्थं
तैलपूर्णकाष्ठादिनिर्मितेषाचविशेषे

॥ तत्रावस्थितिगुणा । वातरोग-
व्याकुलरोगपङ्गुबाधिवर्धिमिन्निनगद्गद
धन्वङ्गस्तब्धपृष्ठप्रचलितपवनगात्रक-
म्पकपाटीग्रीवाभङ्गापतन्त्रचयवधि
रभवमूत्रकुच्छ्रवस्तिरोगेषु शस्तत्त्व

तैलमा

मितिराजवल्लभ ॥

तैलधान्यम् । न । तिलादिषु ॥ तिला
तसीचतोरीचविविधस्यापिसर्षप ।
द्विधाराजीलाखसञ्चबीज कौसुम्भ
सम्भवम् । एतानितैलधान्यानिप्रोक्ता
निपूर्वसूरिभि ॥

तैलपर्णम् । पु । पर्वतविशेषे ॥ न । ग्र
न्यपर्णे ॥

तैलपर्णकम् । न । ग्रन्यपर्णदृष्टे ॥

तैलपर्णिकम् । न । हरिचन्दने ॥ ति
लपर्णीवृक्षविशेषे जातम् । तत्रजा
तद्रव्यम् । डीप् । स्वार्थेकन् । केण
इतिह्रस्व ॥ तैलपर्णीगिरिस्तस्याकरं
इतिस्वामी ॥ पु । चन्दनविशेषे ॥

तैलपर्णी । स्त्री । मलयजे चन्दने ॥
श्रीवासे ॥ सिद्धके ॥ तिलपर्णीवृ

क्षेजाता । तत्रजातद्रव्यम् । डीप् ॥

तैलपा । स्त्री । तैलपायिकायाम् ॥

तैलपायिका । स्त्री । सपक्षकीटविशे
षे । धरोणयाम् । तिलचटा इति
भाषा ॥ तैल पिवति । पापाने ।
खुल ॥

तैलापपीलिका । स्त्री । पिपीलिकाप्र
भेदे । कपिजाडिकायाम् ॥

तैलफल । पु । इद्रुद्याम् ॥ विभीतके ॥

तैलभाविनी । स्त्री । जातीपुष्पदृष्टे ॥

तैलमाखी । स्त्री । वर्त्त्याम् ॥ दीपकू

तैष

प्याम् ॥

तैषमाता । स्त्री । स्वधायाम् ॥ घतन
 म् घात । तिलस्वघात । तिलपातो
 ऽस्त्राम् । घन'सास्यांक्रियेतिज ।
 वचन्तात् क्रियावाचिनः प्रप्रमान्ता
 दस्यामित्यर्थेज स्वात् तदन्तस्त्रिया
 म् । श्येत्तिलस्येतिमुम् ॥
 तैषसाधनम् । न । गन्धद्रव्यविशेषे ।
 काकिले । ककोले । काकला इति
 गौडेषु प्रसिद्धे कोषफले ॥
 तैषस्तदिक । पु । तृणमयौ ॥ इ० हे ॥
 तैषाक्त । पि । तैलेनसिते ॥
 तैषानुष । न । दाङ्गागुहकि ॥
 तैषाढी । स्त्री । वरटायाम् ॥
 तैषानुका । स्त्री । तैषप्रयिकायाम् ॥
 तैषिक । पु । तैषकारे । तैषार्थतिला
 द्वीजानां पेडरि ॥
 तैषी । पु । तैषकारे । चाक्रिके ॥ वि ।
 तैषसम्बन्धिनि ॥
 तैषिनी । स्त्री । दशावर्ण्याम् । तैष
 कीटे । षड्विधायाम् ॥
 तैषिभाला । स्त्री । तैषिकगेहे । य
 न्त्रगृहे ॥
 तैषीनम् । न । तिल्ये । तिलखेचे ।
 तिलासां भवन खेचम् । विभाषाति
 स्त्रेतिपक्षेणम् ॥

तैषः । पु । पौषमासे ॥ तिष्येत्युक्ता

तोटक

पौषमासी अस्मिन् । सास्मिन्
 पौषमासीत्यर्थे सन्धिवेष्टाद्यृतुनक्ष
 त्रेभ्योयित्यण् । तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्रा
 शियलोप । ङीप् ॥ तत सास्मिन्
 पौषमासीत्यण् ॥

तैषी । स्त्री । पौष्याम् ॥ तिष्येण यु
 क्ता पौषमास्यस्मिन् । नक्षत्रेणत्ये
 ण् । तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राशियलोप
 । ङीप् ॥

तोकम् । न । अपत्ये । पुषदुहित्रो ॥
 तौति । तु सौत्रो हिसाधृतिपूर्तिषु
 । बाहुलकात् ॥

तोकम् । पु । हरिते ॥ हरिखवे । अ
 पत्यवे ॥ पल्लवाद्यद्वरे इति श्रीधर
 स्वामी ॥ हरिद्वये ॥ न । कर्णमले ॥
 तकति तक्षते वा । तक्षसनेहासे
 च । बाहुलकान्म ओत्त्वण् ॥
 मेघे ॥ इत्यक्षयप्राण ॥

तोटकम् । न । दादशाचरपादे जगती
 छन्दोभेदे ॥ यत्रा । विनिघेहि चतु
 सगण रुचिर रविसङ्ख्यकवर्णकृत
 सुचिरम् । फणिनायकपिङ्गलसंखपि
 त कुब तोटकहसामिद् रुचिरम् ॥
 यत्रा । सकलं मनसा क्रियया जनि
 त समवेष्टविनाशितयातुजसत् । प
 रिमिश्रतकश्चि दतोनिखिलाद्वि
 नाशिकृतेन न कथ्यमितीति ॥

तोयम्

तोड । पु । भेदे ॥ तोडनम् । तुडतो
 डने ॥ घञ् ॥
 तोडनम् । न । दारणे ॥ हिंसने । भेदे ॥
 तोडम् । न । प्रतोदे । प्राजने । गवा
 दिपशूनां ताडनदण्डे ॥ वैणुके ।
 'हस्तिन स्ताडनदण्डे ॥ तुद्यतेऽनेन
 । तुदध्ययने । दान्तीतिघ्नन् ॥
 तोद । पु । व्यथायाम् ॥ तोदनम् ।
 तुद° । घञ् ॥
 तोदनम् । न । व्यथने ॥ तोचे । दृष
 भादि प्रेरणदण्डे ॥ तुद° । ल्युट् ॥
 तोदितः । वि । प्रेरिते ॥
 तोमरः । पु । न । शर्वलायास् । गडां
 सादृति सवली इतिवा ख्यातेऽस्ते ॥
 हस्तक्षेपसशस्त्रदण्डे । रायवास्त इ
 तिभाषा ॥ स्थूलाग्रगदायाम् ॥ लघ्वा
 दि (।ऽ) चिकले ॥ दृहतीछन्दोभेदे ॥
 यथा । प्रथमकर विनिधाय जगन्म
 यन्निधाय । कुक्ष तोमर सुखका
 रि फणिराजवक्त्रविहारि ॥ यथा ।
 सखि मादके मधुमासि ब्रजसत्त्वर
 किमिहासि । सहतेनकि विहरामि
 किमुपावर्क प्रविशामीति ॥
 तोमरधर । पु । अग्रौ ॥ इतिशब्दाः ॥
 तोमरिका । स्त्री । आढक्याम् । तुवर
 इतिभाषा ॥

तोयम् । न । अम्बुनि । जले ॥ एकह

तोयद'

स्नेधृत तोय ममक्ष्य सर्वसम्पत्तम् ॥
 उद्धृत वामहस्तेन यत्तोयपिवतिद्वि
 ज । सुरापानेन तुल्य स्था न्मनुराह
 प्रजापति ॥ अगन्धमव्यक्तस शीत
 लम्ब दृषापहम् । अच्छ लघुच घ
 प्यच्च तोयगुणवदुच्यते ॥ तैत्ति । तु
 सौषमाचरणार्थः । औषादिकोय
 ॥ पूर्वाषाढायाम् ॥
 तोयकाम । पु । अम्बुवेतसे । परिध्या
 घे ॥ चि । जलाभिजाषिणि ॥
 तोयकृच्छ्रम् । न । जलमाचपानरूप
 व्रतविशेषे ॥ इतिमिताचरा ॥
 तोयजिम्भ । पु । घनोपले ॥ इ° हा° ॥
 तोयदः । पुं । मेघे ॥ मुस्तके ॥ न ।
 आज्ये ॥ वि । जलदातरि ॥ जलदा
 न माहात्म्यमहामारते दामधर्मे ।
 अग्नेदत्तेनरेखह प्राणदत्ताभवन्त्यु
 त । प्राणदानाद्वि परममहान मिह
 विद्यते ॥ अन्नवाप्तिप्रभवति पानी
 यात् कुक्षसत्तम । नीरजातेन हि
 विना न किञ्चित् सप्रवर्त्तते ॥ अन्नौ
 षथ्योमहाराजवीर्यश्चजलोद्भवा
 । यतः प्राणभृतां प्राणा सम्भवन्ति
 विशापते ॥ तस्मात्पानीयदानादौ
 न परं विद्यते क्वचित् । तच्च दद्यान्नरो
 निश्चयदीर्घेद्भूतिमात्मनः ॥ धन्य
 यशस्य मायुष्य जलदान मिहोच्यते

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

तोयफ

। श्रुत्वाप्यधि कौन्तेय सदा तिष्ठति
तोयद ॥ सर्वकामानवाप्नोति की-
र्तिश्चैवेदशान्वतीम् । प्रेक्ष्य चानन्त्य
मश्नाति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते ॥ तोय
दोमनुजव्याघ्रस्वर्गं गत्वा महाद्युते ।
अक्षयान् समवाप्नोति लोकानित्य-
ब्रवीन्मनुरिति ॥ तोयददाति । ड
दाङ् । क ॥

तोयधर । पु । मुस्तायाम् ॥ सुनिष
खाख्यभेषजे ॥ घने । मेघे ॥ तोय
स्थर ॥

तोयधि । पु । उदन्वति । समुद्रे ॥ तो
यानि धीयन्ते ऽत्र । डुधाङ् । कर्म
गुणधिकरणे चेति कि । अतो लोपः ॥

तोयधिप्रियम् । न । लवङ्गे ॥

तोयनिधि । पु । अथौ । समुद्रे ॥ तो
यानि निधीयन्ते ऽत्र । डुधाङ् किः
॥ तोयानां निधिर्वा ॥

तोयपिप्पली । स्त्री । लाङ्गल्याम् । श
कुलादन्याम् । गौडमाषया कर्च
डा इति प्रसिद्धे जलजशके ॥ तोय
स्य पिप्पलीव ॥

तोयपुष्पी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

तोयप्रसादन । पु । न । कलक ॥ षष्ठी
समासः ॥

तोयप्रसादनफलम् । न । कलकफले ॥

तोयफला । स्त्री । र्वारौ ॥

तोष

तोयवल्ली । स्त्री । कारवेक्षे ॥

तोयशाला । स्त्री । प्रपायाम् ॥

तोयशुक्तिका । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

तोयसूचक । पु । भेके ॥ इ० शब्दा० ॥

तोयात्मा । स्त्री । विष्णौ ॥ यथा । यस्य
केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसन्धिषु ।
कुक्षौ समुद्राश्चत्वारः स्तम्भे तोया
त्मनेनमइति ॥

तोयाधिवासिनी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

तोयेश । पु । वरुणे ॥ शतभिषायां ॥

तोरण । पु । न । वहिर्दारे । द्वारवा

द्यभागे ॥ स्तम्भोपरिष्ठिते सिंहडा

राख्ये ॥ तुरन्त्यव । तुरत्तरणहिंस-

यो । अधिकरणे ल्युट् युञ्वा ॥ तो

लयन्त्यचेति वा । तुलउन्माने । रल

येरेकत्वम् ॥ तुतुरन्त्यनेन वा । तु

रत्तरणे । जौहोत्यादिकः ॥ न । क

न्धरायाम् ॥ कन्धरातोरण कण्ठीति

द्वारावल्ली ॥

तोख । पु । न । गुञ्जाशीतिसन्निभः ।

तोखके ॥

तोखक । पु । न । कोले । इड्

चणे । षट्के । कर्षादौ । अशीतिगु

ञ्जामिते ॥ घोडशमाषके षष्ठ्यवति

रक्तिकापरिमाणे । तोखा इति भाषा

। कर्षे ॥ इति वैद्यकपरिभाषा ॥

तोष । पु । तुष्टौ ॥

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

तौषाग

तौचिक । पुं । धनूराशौ ॥
तौतातिकम् । न । तुतातभङ्कृतेमी
मासाशस्ते ॥

तौतिक । पुं । शुक्ती ॥ न । मुक्ता
याम् ॥

तौरङ्गिक । पुं । अश्वारोहे । सादिनि ॥
तौरायकिण । पुं । यजमाने ॥ तुरा
यणं यच्चविशेष निर्वर्त्तयति । पारा
यणं तुरायणोत्थादिनाठञ् ॥

तौर्यम् । न । तूर्यमुरजादौ भवेशब्द
रूपे ॥

तौर्यत्रिकम् । न । नृत्त्यगीतवाद्ये-
षु समुदितेषु ॥ तुरीत्तरायाम् । क
इलोर्ग्यन् । गुण बाधित्वा बाहुल्य
काहुल्येतिदीर्घ । तूर्यमुरजादि
तत्रभङ्ग तौर्यशब्द । ज्योशा यस्य
तत्त्रिकम् । सङ्ख्याया अतिशदन्ता
या कन् । तौर्योपलक्षित त्रिकमिति
विग्रह ॥

तौल । पुं । तुलाराशौ । तौलिनि ॥ चि
। तुलासम्बन्धिनि ॥

तौलिक । पुं । चिचकारे ॥

तौलिकिक । पुं । चिचकारे । रङ्गा
जीवे ॥

तौल्यम् । चि । तुलया परिच्छिन्ने ॥ तु

ल्यमेव । स्वार्थे ऽण् ॥

तौषारम् । न । दिव्योदकविशेषे । तु

त्याग

षारजले ॥ अपिनद्यम् समुद्रान्ते व
ङ्गिरापश्चतङ्गवाः । धूमावयवनिर्मु
क्तास्तौषाराख्यास्तुता स्मृता ॥ अ

पथ्या प्राणिना प्रायो भूरुहाणान्तु ता
हिना ॥ तुषारान्मुद्दिम रुचस्यादा

तल मपित्तलम् । कफोरुस्तम्भक-
ण्डामिमेदोगण्डादिरोगनुत् ॥ नदी

मारम्य समुद्रपर्यन्तवङ्गिरास्ते तङ्गवा
वङ्गिभवा धूमावयवनिर्मुक्ता धूमां

शरहिता आप तुषाराख्याश्च्यर्थ ॥
तुषारस्येदम् । तस्यदमिच्यण् ॥

त्यक्त । चि । हीने । विधूते । समुष्कि
ते । कृतत्यागे । ङोडा इतिभाषा

॥ त्यज्यतेस्स । त्यजहानौ । क्त ॥
त्यक्तव्य* । चि । त्यजनीये ॥

त्यक्तसर्वपरिग्रह । चि । समस्तभोगो
पकरणरहिते विरक्ते ॥ त्यक्ता सर्वे
परिग्रहा येन ॥

त्यजनम् । न । त्यागे । वर्जने ॥

स्य । चि । तच्छब्दार्थे ॥ सर्वादि । त्य
जति । त्यज० । त्यजितनियजिभ्यो

ङिदित्यदि ॥ स्त्रियास्या । क्लीबे त्य
त् ॥ वाय्वाकाशयो ॥

त्याग । पुं । दाने । अर्थेषु मुक्तहस्तता
याम् । धर्मेणोपार्जितार्थस्य सत्पात्रे

विनियोगे ॥ वर्जने ॥ सर्वकर्मफ
लाभिसन्धिवर्जने । कर्माधिकारिक

त्यागः

सर्वकफलाभिसन्धिपूर्वककर्मत्यागे ॥
 सच सात्त्विकादिभेदात् विविधो भव-
 ति ॥ यथा । नियतस्तु सत्यास क-
 र्मणो नोपपद्यते । मोहात्तस्य परि-
 त्याग स्तामस परिकीर्तित ॥ १ ॥
 दुःखमित्येवयत्कर्म कायक्लेशभयात्
 त्यजेत् । स कृत्स्नराजसत्याग नैव-
 त्यागफललभेत् ॥ २ ॥ कार्यमित्ये-
 वयत्कर्म नियत कुर्वते ऽर्जुन । सङ्ग-
 त्यक्त्वा फलञ्चैव स त्यागः सात्त्विको-
 मत ॥ ३ ॥ अपिच । विशेषणा-
 भावात् विशेष्याभावात् उभयाभा-
 वाच्च विविधो भवति । तथाहि । फ-
 लाभिसन्धिपूर्वककर्मत्यागः सत्य-
 पिकर्मणि फलाभिसन्धित्यागादेकः ।
 १ । सचसात्त्विकत्वादादेय ॥ सत्य-
 पिफलाभिसन्धौ कर्मत्यागात् द्विती-
 य २ । सचदुःखबुद्ध्याकृतोराजस-
 विपर्यासेनकृतस्तामस इतिभेदात्
 द्विविधोऽप्येवो भवति ॥ फलाभिसन्धे-
 कर्मणश्चत्यागात् तृतीयः ३ । सच
 कर्मनधिकारिकर्तृकोनैर्गुण्यरूपः ।
 ॥ सोऽपिसाधनफलभेदेन द्विविधः । त-
 त्रसात्त्विकेन फलाभिसन्धित्यागपूर्व-
 ककर्मानुष्ठानरूपेण त्यागेन शुद्धा-
 न्त करणस्योत्पन्नविविदिषस्य आत्म-
 ज्ञानसाधनश्रवणाख्यवेदान्तविचा-

त्यागी

राय फलाभिसन्धिरहितस्यान्त कर-
 णशुद्धौ सत्यां तत्साधनस्य कर्मणो
 वैतुष्येजातत्वा ऽवहननस्य परित्या-
 गः स एक साधनभूतो विविदिषास-
 त्यास उच्यते ॥ द्वितीयस्तु जन्मान्त-
 रकृतसाधना ऽभ्यासपरिपाकादस्मि-
 न् जन्मनि आदावेवोत्पन्नात्मबोधस्य
 कृतकृत्यस्य स्वतएवफलाभिसन्धे-
 कर्मणश्चपरित्यागः फलभूत सविद्व-
 त्सत्यास इत्युच्यते ॥ * ॥ त्याग-
 प्रपञ्चरूपस्य चिदात्मत्वावलोकनात्
 । त्यागोऽहिमहतां पूज्यः सद्योमोक्ष-
 मयोयत ॥ * ॥ त्यागेन युक्ता दि-
 वमुत्पतन्ति त्यागेनहीनानरकं व्रज-
 न्ति । न त्यागिना दुष्करमस्ति कि-
 ञ्चित् त्यागोऽहि सर्वव्यसनानिहन्ति
 ॥ त्यजनम् । त्यजहानौ । घञ् ॥ वि-
 वेकिपुरुषे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥
 उपेक्षायाम् ॥

त्यागफलम् । न । ज्ञाननिष्ठायाम् ॥
 त्यागी । चि । दातरि ॥ शूरे ॥ वर्जन-
 शीले ॥ सात्त्विक त्यागेनयुक्ते ॥ न
 द्वेष्यकुशल कर्म कुशलेनानुसज्ज-
 ते । त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधात्री
 छिन्नसंशयः ॥ नहि देहभृता शक्य-
 त्यक्तु कर्माण्यशेषतः । यस्तु कर्मफ-
 लत्यागी सत्यागीत्यभिधीयते ॥

त्रिपिष्ट.

त्यजति तच्छील । सम्पूचानुरधे
तिघिनृण् ॥

त्यागिम । त्रि । त्यागजे ॥ त्यागेन नि
वृत्त । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

त्याजित । त्रि । विसर्जिते ॥ त्यजेण्य
न्तात् द्विकर्मकात् कर्मणिक्त । ग्य
न्ते कर्त्तृश्च कर्मणामित्युक्ते ॥

त्यान्य । त्रि । त्यागयोग्ये । वर्जनीये
। वर्ज्ये ॥ तीरे प्रतिग्रहस्याज्यो न्या
ज्योधर्मस्य विक्रय ॥ अपिच । पितृ
व्रतिशयमस्य शोधित बाप्यशोधित
म् । त्याज्यो भवति कौना दण्डनी
यो ऽपिभूभृत इति ॥ त्यजेश्चेति
ग्यति कवर्गादेशाभाव ॥

चङ्ग । पु । प्रतिमार्गे ॥

चङ्गा । स्त्री । प्रतिमार्गे । उद्गङ्गे ॥

चप । पु । सलज्जे ॥ चपते । चपूषल
ज्जायाम् । पित्वादङ् ॥

चपा । स्त्री । लज्जायाम् ॥ कुलटायाम्
॥ चपते ऽनया । चपूष् । पिङ्गिदादि
भ्योङ् । टाप् ॥ कुले ॥ कीर्त्तौ ॥ इ
तिशब्दरत्नावली ॥

चपाक । पु । स्नेच्छविशेषे ॥

चपारण्डा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

चपिष्ट । चि । तृप्रतमे ॥ अयमेषाम-
तिशयेनतृप्र । अतिशयने इष्टन् ।
प्रियस्थिरेति तृप्रस्त्ववादेश ॥

चयम्

चपीयान् । चि । तृप्रतरे ॥ अतिशयेन
तृप्र । द्विवचनविभज्येति ईयसुन् ॥

प्रियस्थिरेति तृप्रस्त्ववादेश ॥

चपु । न । सीसके ॥ रङ्गे ॥ अमिदृष्टा
चपते लज्जतइव । चपूषण । शृस्वृ
त्तिहिचप्यसिचसिचनक्तिदिवन्धिम
निध्यश्चेत्यु ॥

चपुकर्कटी । स्त्री । चपुष्याम् ॥

चपुटी । स्त्री । लज्जोलायाम् ॥ इ० रत् ० ॥

चपुलम् । न । रङ्गे । रङ्ग इति भाषा ॥

चपुषम् । न । कर्कटीप्रभेदे । सुधावा
से । सुशीतले । लघुखीरा बालन
खीरा इत्यादिभाषा ॥ चपुष लघु
नीलञ्च नव तृक्कमदहजित् । स्वा
दुपित्तापह शीत रक्तपित्तहरं पर
म् ॥ तत् पक्व मल्लमुष्णस्यात् पित्त
ल कफघातनुत् । तद्बृहन्मूचल शी-
त रुच्य पित्तास्त्रकृच्छ्रजित् ॥

चपुषी । स्त्री । कर्कश्याम् । खीरा इति
भाषा ॥

चपुः । न ।

चपुसम् । न । } रङ्गे ॥

चपुसी । स्त्री । महेन्द्रवारण्याम् ॥
कर्कश्याम् ॥ लताविशेषे । पीतपु
ष्यायाम् । खीरा इति भाषा ॥

चयम् । न । चितये ॥ चयो ऽवयवा
अस्य । सङ्ख्याया अवयवेतयप् । द्वि

चयोद

त्रिभ्यांतयस्यायज्या ॥

चयी । स्त्री । त्रिवेद्याम् । ऋग्यजु सामा
 ख्यमुतिचये ॥ ब्रह्माऽथपुरुषो रुद्र
 ख्यमेतत् चयीमयम् । सर्गादावृ
 ष्मयोब्रह्मा स्थितौविष्णुर्यजुर्मय ।
 रुद्रसाममयोऽन्ताय तस्मात् तस्या
 शुचिर्ध्वनि ॥ पुरन्ध्याम् ॥ सुमतौ
 ॥ सोमराजीवुच्चे ॥ भवान्याम् । दुर्गा
 याम् ॥ यथा । ऋग्यजु.सामभागेन
 साङ्गवेदगतापिया । चयीति पथ्यते
 लोकेदृष्टादृष्टार्थसाधिनीति देवी
 पुराणम् ॥ चितये ॥ टिडुतिडीप् ॥
 चयीतनु । पु । सूर्ये ॥ चयी तनुर्य
 स्यस ॥

चयीधर्म्य । पु । चय्या विधीयमानेज्यो
 तिष्ठोमादिकर्मणि ॥ चय्या धर्म च
 यीधर्म ॥

चयीमुख. । पु । ब्राह्मणे ॥ चयी मुखे
 यस्य ॥

चयोदश । त्रि । चयोदशानाम्पूरणे ॥
 तस्यपूरणेडट् ॥

चयोदश । चि । सङ्ख्याविशेषे १३ । ते
 रश्च इति भाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ चय
 श्च दशच । व्यधिकादशेति वा । चे
 ख्य इतिचयस् । रुत्वोत्त्वगुणा ॥

चयोदशी । स्त्री । तिथिविशेषे ॥ सा
 चन्द्रस्य त्रयोदशकलाक्रियारूपा च

चसु

योदशकलाक्रियावच्छिन्नकालरूपा

वेति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ रूपान्वित
 सात्त्विकभावहीन सुखीचवाल्मे ज
 ननीप्रियश्च । सदाखस शिल्पगुणै
 कवेत्ता चयोदशी जन्मतिथिर्यदि
 स्यात् ॥

चय्यात्मा । पु । सूर्ये ॥ चयीआत्मास्व
 रूपयस्य ॥

चसम् । न । वने ॥ त्रि । जङ्गमे ॥ चस
 ति । चसीउदगे । पचाद्यच् ॥

चसन । त्रि । सन्नासयुक्ते ॥

चसर । पु । तन्त्रवायोषक्रणविशेषे
 । स्रववेष्टने । तासनी इति गौडभा
 षा ॥ चसनम् । चसी० अरन् ॥

चसरेणु । पु । परमाणुषट्के । सयु
 क्तद्यणुकत्रये ॥ जालान्तरगतेभानौ
 यत्सूक्ष्म दृश्यते रज । प्रथम तत्
 प्रमाणाना चसरेणु पञ्चक्षते ॥ वैद्य
 कपरिभाषया विशत् परमाणुप
 रिमाणे । ध्वस्याम् ॥ यथा । जाला
 न्तरगतेसूर्यकरे ध्वसीविलोक्यते ।
 चसरेणुस्तु विज्ञेय क्षिप्रता परमाणु
 भिरिति ॥ स्त्री । सूर्यपत्न्याम् ॥

चस्त । चि । भीते ॥ चक्रिते ॥ न ।
 शीघ्रे ॥

चसु । त्रि । चासशोले । भीरौ ॥ चस्य
 ति । चसी० । चसिगृधिधृषिचिपे

चायमा

क्रु । नेडुशीतिनेट् ॥

चायम् । न । चायमाणाया मोषघौ ॥ र
ख्ये ॥ चि । रक्षिते ॥ चायतेस्म । चैङ्
पालने । क्त । नुदविदेति पक्षेनत्वम्
॥ रक्षके ॥ चायते । कर्त्तरि ल्युट्वा ॥

चाया । स्त्री । चायमाणाय म् ॥

चात । । रक्षिते ॥ चायतेस्म । चै

। नुदविदोद्वाघ्राहीभ्यो

न्यतर । 'मिति पक्षेनत्वाभाव ॥

चाता । चि । पालयितरि ॥ चायते ।
चैङ् । टच् ॥

चान्त । पु । चावसाने शब्दे ॥ चोन्तेय
स्य । यथा । यावान् कश्चित् चान्त
शब्दोऽय नपुसकेतु बोद्धव्य ॥ यथा
। पत्रच्छचक्षुचमित्रकलवादयो न-
पुसका पच्यन्ते ॥

चापुषम् । चि । अपुषोविकारे ॥ अपुज
तुनो षुगित्यण् ॥

चायन्ती । स्त्री । वार्षिके । चायमाणा
याम् । वल्गुभद्रिकायाम् ॥ चाणचा
। सपदादित्वात् क्तिप् । चाम् अयति
। इगतौ । शठप्रत्यय । उगितश्चे
तिङीप् ॥ चायन्ती तुवरा तिक्ता
सरा पित्तकफापहा । ज्वरहृद्दोग्गु
ह्मास्त्रभ्रमशूलविषप्रणुत् ॥

चायमाणा । चि । रक्ष्यमाणे ॥

चायमाणा । स्त्री । वला इति बहुला

चिशकः

इतिच गौडभाषाप्रसिद्धायां देवव
लायाम् । वार्षिकौषघौ । चायन्त्या
म् ॥ अस्यागुणा यथा । शीतत्व म
धुरत्त्व गुल्मज्वरकफास्त्रभ्रमहृणा
क्षयग्लानिविषच्छर्दिदिनाशित्वमि
तिराजनिर्घण्ट ॥ चायते । चैङ् ।
शानच् चानश् वा ॥

चास । पु । भये ॥ चसीउदगे । घञ् ॥
मयेर्दे । षे ॥

चासजिह्वा । चि । भयक्लिष्टे ॥ चासेन
जिह्वा ॥

चासदायी । चि । भयदातरि । शङ्क रे
॥ इति हेमचन्द्र ॥

चासन । चि । भयावहे ॥

चय । पु । विसङ्ख्यायाम् । तीनइति
भाषा ॥ चि । सङ्ख्येये । विसङ्ख्या
विशिष्टे ॥ यथा चयोदेवा नतुदेवा
नाचय ॥ तरति । तृ० । तरतेर्दिः ।
चय चीन् विभ्यइत्यादिरूपाणि ॥
तिस्रोभार्या द्विशालाश्च चयोभृत्त्या
श्च वान्धवा । भुववेदविरुदाश्च नद्यो
ते मङ्गलप्रदा । इतिब्रह्मवैवर्तपुरा
णम् ॥

चिश । चि । चिशस्तमे । तीसवाँ इति
भाषा ॥ चिशत पूरण । तस्यपूरणे
डट् ॥

चिशकः । चि । चिशङ्गि'क्रीते ॥ विश

चिंशाश

तिचिशदभ्याङ्बुन्नसञ्जायामित्यसं
ज्ञायामार्हियेष्वर्थेषु ङ्बुन् । टि
लोप ॥

चिशत् । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे । तीस
इतिभाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ चयोदश
त परिमाणमस्य । पङ्क्ति चिशति
चिशच्चत्वारिंशदितिनिपातनात् प्र
कृतेखिन् भाव शच्चप्रत्यय ॥

चिशत्पत्रम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥ चिश
त्सङ्ख्यकानिपचाणि यस्मिन्तत् ॥

चिशांश । पु । खल्यग्रचिशदशे ॥ यथा ।

पञ्चपञ्चाष्टत्रिंशत्ता विषमेचिशदश
का । माहेयशनिजीवश्चशुक्राणां व्यु
त्क्रमात्समे ॥ विषमराशौ कुज-
शनिगुरुबुधशुक्राणां पञ्चपञ्चाष्टसप्त
पञ्चमितास्त्रिंशदशका क्रमात्त्रेया ।

। समराशौ व्युत्क्रमात् तेषां विपर्यये
यचिशांशत्रेया ॥ यथा मेघोविष

मराशि तत्र प्रथमावधिपञ्चाशा भौ
मस्य । षष्ठांशमारभ्य दशमाशपर्यं

न्त पञ्चाशा शने । एकादशांशमा
रभ्याष्टादशाशपर्यन्तमष्टावशागुरो

। ऊनविशांशमारभ्य पञ्च विशांश-
पर्यन्त सप्ताशाबुधस्य । तत षड्विंश

शमारभ्य चिशाशपर्यन्त पञ्चाशा
शुक्रस्य चिशांश क्रमात्त्रेया । मि

थुनसिंहतुलाधनु कुम्भेष्वप्येवम् ॥

चिककु

समराशौ व्युत्क्रमाद्यथा । दधेप्रथ
माशमारभ्य पञ्चाशाभृगो । ततो
दादशांशपर्यन्तं सप्ताशाबुधस्य । त
तोविशांशपर्यन्तमष्टावशागुरो । त
त. पञ्चविंशांशपर्यन्तपञ्चाशा शने
। ततस्त्रिंशदशपर्यन्तपञ्चाशा कुज
स्य चिशांश ॥ एषकर्कव गवृश्चि-
कमकरमीनेष्वपि बोध्या

चिकम् । न । पृष्ठाधरे । पृष्ठव । धोभागे
। कटिभागे ॥ त्रये ॥ विषयसंस्थाने

॥ त्रिफलायाम् ॥ चिकटान् ॥ त्रिम
दे ॥ यथा । गुडुचीसारसयुक्तात् चि

कवयसमन्वयात् । वातरक्तं निह-
न्त्याशु सर्वरोगहरन्वय ॥ चयाणां

सङ्ग । सङ्ख्याया सप्तासङ्गश्च वा
ध्ययनेष्वितिकन् ॥ तृतीयके ॥ तृ

तीयेनहूपेण ग्रहणग्रन्थस्य । तावति
यं ग्रहणमितिलुग्वेति कन् पूरणप्र

त्ययस्यच वास्तुक ॥ पु । गोक्षुरे ॥
चिककुत् । पु । चिकूटाचले ॥ चीणि

ककुत् सदृशानि शृङ्गाण्यस्य ॥
चिककव्यामा । पु । विष्णौ ॥ ऊर्द्धाधो

मथामेदेन तिसृणां ककुभां धाम
स्माश्रयेय । ॥ तिसृणां ककुभादिशा

समाहार इतिविग्रहे तद्वितार्थोत्तर
पदसमाहारेचेति समाहारे त्रिगु

रेकवचनमित्येकवद्भावे सप्तपुत्र-

त्रिकशू

कमितिनुसकस्त्वेव त्रिककुप् तस्य
धाम अधिष्ठानं प्रकाशोवेति । इदं च
समासात्मकमेकनाम । त्रिखणां क
कुभाभितिभाष्य न विग्रहप्रदर्शक कि
न्तु फलितार्थकयनम् ॥

त्रिकट । पु । गोक्षुरके ॥

त्रिकटु । न । कटुचिके । व्यूषणे । व्यो
षे ॥ विन्धोपकुल्यामरिच त्रय चिक
टुकथ्यते ॥ व्यूषण दीपन हनिश्वस
कासत्वगामयान् । गुल्ममेहकफ
क्षौल्यमेह क्षीपदपीनतान् ॥ च
याणां कटूनां मरिचशुण्डिपिण्णखी
ना समाहार ॥

त्रिकण्ट । पु । गोक्षुरके ॥ पत्रगुप्ते ।
खुडीप्रभेदे । तिकांटाथूहर इति भा
षा ॥ टेङ्गरा इति गौडप्रसिद्धे मत्स्ये
॥ न । कटुकषये । मित्रित १४४४
मिदमनीदुस्पर्शाय रूपे ॥ बीणि
कण्टकानि यस्य यस्मिन्वा ॥

त्रिकण्टक । पु । गोक्षुरकश्चे ॥ खड्ग
गर्गमत्स्ये ॥

त्रिकर्माकृत । पु । इज्याध्ययनदानानां
कर्त्तरि ॥

त्रिकशूलम् । न । वातजन्यथथाविशेषे
॥ स्फिगस्थो पृष्ठवशास्त्रो य सन्धि
स्तब्धचिक स्मृतम् । तत्र वातेन या
पीडा त्रिकशूल तदुच्यते ॥

त्रिकूट

त्रिका । स्त्री । कूपस्थनेमौ । कूपस्थानो
रज्वादिधारणयन्त्रे ॥ तिस्रो ऽस्त
यो ऽस्या । सङ्ख्याया सत्तासङ्घ
सूत्राध्ययने धितिकन् ॥

त्रिकाय । पु । सुगते ॥ अय काया-
अस्य ॥

त्रिकार्षिकम् । न । मिलितनागरा ऽ
तिविषामुस्ताचयरूपे ॥

त्रिकालम् । न । कार्यकालतत्पूर्वा पर
कालेषु ॥

त्रिकालज्ञ । चि सर्वज्ञे ॥ पु । बुद्धे ॥
त्रिकाल जानाति । ज्ञा० । आत इ
तिक ॥

त्रिकालदर्शी । पु । मुनौ ॥ चि । सर्व
ज्ञे । भूतभविष्यद्वर्त्तमानवेत्तरि ॥
त्रिकाल पश्यति । दृशिर्० । गृह्या
दित्वास्मिनि ॥

त्रिकालवित् । पु । बुद्धे ॥ चि । त्रिकाल
ज्ञे ॥ त्रिकाल वेत्ति । विद० । क्षिप् ॥

त्रिकूट । पु । त्रिककुत्पर्वते । खड्गा
पुराधारे । सुवेले ॥ क्षीरोदार्याव
तोरवर्त्तिनिशैलविशेषे । यत्र गजे
न्द्रो गरुडगामिना श्रीनारायणे नेदु
त । अस्य वर्णनं वामनपुराणे द्रष्टव्य
म् ॥ न । सामुद्रखण्डे ॥

त्रिकूटपर्वतः । पु । तीर्थविशेषे ॥

त्रिकूटखण्डम् । न । शैलीखण्डे ॥

चिगुण

चिकोणम । न । खयात् नवमपञ्चम
स्थानयो ॥ योनौ ॥ कामरूपपीठे
॥ कर्तोयां समारम्भ यावद्विक्रवा
सिनी । शतयोजनविस्तारं चिको
णं सर्वसिद्धिदम् ॥ चि । व्यस्त्रे ॥

चिकोणफलम् । न । शृङ्गाटके ॥

चिचारम् । न । चारपये ॥

चिचुर । पु । कोकिलाचट्टचे ॥

चिखम् । न । चपुषे ॥

चिखद्रम् । न । खट्वाचये ॥ तिख्ण्णां ख
द्रानां समाहारः ॥

चिखट्टी । स्त्री । चिखट्टे ॥ चिगोरिति
ङीप् ॥

चिगङ्गम् । न । तीर्थविशेषे ॥

चिगण । पु । चिर्वर्गे ॥ चयाणां धर्मार्थ
कामानां गणः ॥

चिगर्त । पु । सुशर्माखण्डपतेर्देशे ।
जालन्धरे ॥ तद्देशजे चिगर्ता ॥ ग
णितान्तरे ॥

चिगर्तक । पु । चिगर्ते ॥ चिगर्तएव ।
स्वार्थे क ॥

चिगर्ता । स्त्री । कामुकाङ्गनायाम् ॥
घुर्घुरिकायाम् ॥

चिगुणम् । न । प्रधाने । प्रकृतौ ॥ चयो
गुणा मुखदुःखमोहा अस्येति व्युत्प
त्ते । तदनेन सुखादीनामात्मगुण
श्च पराभिमतं पराकृतं भवति ॥

चिजात

व्यक्ते ॥ सत्त्वरजस्तमस्यु ॥ चयाणां
गुणानां समाहारः ॥ चि । गुणचय
युक्ते ॥

चिगुणा । स्त्री । तुल्यगुणचयात्मिकायां
प्रकृतौ ॥

चिगुणाकृतम् । न । चिह्नस्ये । चि कृष्ट
क्षेपे ॥ चिगुणङ्कृतम् । सङ्ख्याया
श्चगुणान्ताया इति डाच् ॥

चिगुणात्मकम् । न । अज्ञाने ॥ गुणा लो
हितशुक्लकृष्णा अज्ञानकार्येषु तेजो
वन्नेष्व वान्तरप्रकृतिषु श्रुतिप्रसिद्धाः ।
तथाच कार्यगतचिरुपेण कारणम
प्यज्ञान मव्याकृतात्मकचिरुपेण चि
गुणात्मकम् । यद्वा रजस्तत्त्वतमो
लक्षणाख्योगुणास्तद्युक्तमज्ञान गु
णगुणिनो रमेदविवक्षयाचिगुणात्म
कं भवति ॥ चयोगुणा आत्मानो
यस्य ॥

चिगुणित । चि । चिरादुत्तकृते ॥

चिजटा । स्त्री । राक्षसीविशेषे ॥ सी
तापक्षपातिनीय रावणाख्ये ॥ वि
ल्वट्टचे ॥

चिजातम् । न । समानतया मिश्रिते
षुत्वगेष्वपत्रेषु ॥ यथा । एखादिचि
भिरुद्दिष्ट चिजातं त्रिसुगन्धिकम् ।
चतुर्जातं सनागन्तु द्वयवातकफापह
मिति ॥

त्रिदण्ड

त्रिजातकम् । न । त्रिमुगन्धो । तुल्येषु
त्वगेष्वापचकेषु ॥ एतच्च रोचनं रु-
चं तीक्ष्णोष्णं मुखगन्धहृत् । लघु-
पित्ताग्निक्कृ द्रव्यं कफवातविषापह-
म् ॥ त्वगेष्वापचकैस्तुल्यैस्त्रिमुगन्धि-
त्रिजातकम् । नागकेशरसयुक्तं चा-
तुर्जातकं मुच्यते ॥

त्रिणता । स्त्री । धनुषि ॥ त्रिषु स्थानेषु न-
ता । पूर्वपदादिति शब्दम् ॥ तृणत्वे ॥

त्रिणाचिकेत । पु । अध्वर्युव्रते ॥ तद्यो-
गात् पुरुषे ॥ त्रि कृत्स्नो नाचिकेतो
ऽग्निं श्वितोयेन तस्मिन् ॥ तद्विज्ञा-
नं स्तदध्ययनं स्तदनुष्ठानवान् वा-
यस्तस्मिन् ॥

त्रिणेष । पु । व्यन्त्रके । हरे ॥ त्रि ।
नेत्रत्रयविशिष्टे ॥ त्रीणि नेत्राण्यस्य
। पूर्वपदात् सन्नायामग इति गिरिन-
द्यादीनां वेति वा शब्दम् ॥

त्रितक्षम् । न । तक्षणां त्रये ॥ त्रयाणां
तक्षणां समाहारः ॥

त्रितयम् । न । त्रये ॥ त्रयोऽवयवा-
अस्य । सङ्ख्यायां अवयवतयम् ॥

त्रिदण्डम् । न । चतुरङ्गुलगोवाल्लवेष्ट-
नादन्योन्यसम्बन्धे यत्तर्दण्डविशेषे ॥

पु । सन्ध्यासाश्रमे ॥ यथा । यस्त्वस-
यतषड्वर्गं प्रचण्डेन्द्रियसारथिः । सा-

नवैराग्यरहितस्त्रिदण्डमुपजीवती

त्रिदश

तिविष्णुभागवतम् ॥ त्रयणां दण्डानां
समाहारः ॥ त्रिदण्डमस्यस्य । अच् ॥

त्रिदण्डी । पु । त्रिदण्डधारिणि सन्ध्या-
सि विशेष्टे ॥ वाङ्मनः कायानां निधि-
द्वाभिधानासतङ्कल्पप्रतिषिद्धव्यापार-
त्यागवति ॥ यथा ह्मनु । वाग्दण्डो
य मनेदण्डः कायदण्डः स्तथैव च ।
यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डी तिस्र-
च्यते इति ॥ त्रिदण्डमस्यास्ति । इति ॥

त्रिदला । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ॥

त्रिदलिका । स्त्री । चर्मकषायाम् ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥

त्रिदश । पु । देवे । निर्जरे ॥ तृती-

या यौवनाख्या दश यस्य स । त्रि-
दशस्य तृतीयार्थता त्रिविभागवत् ।

त्रिदशयोः सङ्ख्याव्ययेति बहुव्रीहि-
। बहुव्रीहौ सङ्ख्येयेऽजबहुगणात्

इति ङश्च ॥ चीन् तापान् दशति । दं-
शदशने । मूलविभुजादित्वात् क ।

पृ० नलोप इति वा ॥ जन्मसत्तावि-
नाशाख्यास्तिस्त्रोदश यस्य । नतु म-

र्त्यानां भिन्नवात्ययौवनवार्द्धक्याख्या
॥ त्रयस्त्रिंशद्देवमुख्यगणे ॥ व्यधिका-

स्त्रिराष्टत्तादश त्रिदश । अधिकाष्ट-
त्तरूपार्थान्तर्भावेनैकार्थीभावः । ते-

च अर्काद्वादश वराएकादश वसवो
ष्टौ विश्वेदेवौ द्वाविति ॥ एकएवचि-

त्रिदिन

शब्दस्तन्त्रेणोभयार्थ इतिहृताधिका
रास्त्रिदशाश्चयथाख्यातः ॥

त्रिदशगोप । पु । इन्द्रगोपकीटे ॥

त्रिदशदीर्घिका । स्त्री । स्वर्गङ्गायाम् ॥

त्रिदशमञ्जरी । स्त्री । तुलस्याम् ॥

त्रिदशवर्त्म । न । नभसि ॥ त्रिदशानां
वर्त्म ॥

त्रिदशाचार्य । पु । जीवे । सुरगुरौ ॥

त्रिदशानाम् आचार्यः ॥

त्रिदशाधिप । पु । शक्रे ॥

त्रिदशाध्यक्ष । पु । विष्णौ ॥ गुणावेशेन
सम्प्राप्तानां तिसृणां दशानां जाग्रदा
दीना मध्यक्ष स्वामी ॥ त्रिदशानां
देवानां वा मध्यक्ष ॥

त्रिदशायुधम् । न । वज्रे ॥

त्रिदशारि । पु । दैत्ये ॥ त्रिदशानाम्
अरिः ॥

त्रिदशाक्षय । पु । स्वर्लोके ॥ त्रिदशानां
म आक्षय ॥ सुमेधपर्वते ॥

त्रिदशावास । पु । त्रिविष्टपे । स्वर्गे ॥
त्रिदशानाम् आवासः ॥

त्रिदशाहारः । पु । अमृतं । पीयूषे ॥

त्रिदशेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

त्रिदशलिका । स्त्री । चर्मकषायाम् ॥

त्रिदिनव्रतम् । न । नैमित्तिकेव्रतविशेषे ॥ यथा । खरकुक्कुटकोशांश्च विज्जी

यन्मोहिजातय । नीचवृत्ति चरन्तो

त्रिदोषः

पिशुह्येयुस्त्रिदिनव्रतात् ॥ दिनमेक

निराहारो द्वितीय कणभोजन ।

तृतीयन्तु नयेदङ्गि त्रिदिनव्रतम्

म्यिके इति कुलार्णवसेतु ॥

त्रिदिनस्पृक् । पु । व्यहस्पर्शे । अङ्गुलि

विषयस्पर्शने ॥ यथा । त्रिदिनस्पृक्

दिनचयस्पर्शनादङ्ग । तथा होरा-

त्रय्य वारद्वयेन तिथ्यन्तद्वययदि-

स्पृश्यते तदा त्रिदिनस्पृक् स्यादि

त्यर्थः ॥

त्रिदिवः । पुं । स्वर्गे ॥ त्रयोव्रह्मविष्णुक

दा दीव्यन्त्यचेति त्रिदिवः । इत्युच्ये

ति घञ् । सत्तापूर्वकत्वात्तद्वयम् ॥

यद्वा । सात्त्विकराजसतामसभेदेन

त्रिविधा दीव्यन्ति व्यवहरन्ति प्रकाश

न्ते वा । इगुपधत्वात्क ॥ यदा तृती

याद्यौ । घञर्थेकविधानम् । वृत्ति

विषये सङ्ख्याशब्दस्य पूरणार्थत्वं

म् ॥ न । खे । नभसि ॥ सुखे ॥

त्रिदिवा । स्त्री । नदीविशेषे ॥

त्रिदिवेशः । पु । देवे । निर्जरे ॥ त्रि

दिवस्य ईश ॥

त्रिदिवोज्जवा । स्त्री । स्थूलैश्यायाम् ॥

त्रिदिवौका । पु । देवे । सुरे ॥

त्रिद्वक् । पु । शिवे । महादेवे ॥ त्रि ।

त्रिनेत्रे ॥

त्रिदोषः । पु । सन्निपाते ॥ न । वात-

विधाधि

पित्तकफरूपे दोषत्रये ॥

विदोषज । पु । विदोषजनिते सन्नि-
पातरोगे ॥ अस्य पूर्वरूपम् । सर्व-
लिङ्गसमावाय सर्वदोषप्रकोपजे ॥
सर्वदोषप्रकोपजे पूर्वसर्वलिङ्गसमा-
वाय । अतिशयितजृम्भानेषदाहान्ना
वृचिसहिताना अमादीना समवा-
योभवति ॥ * ॥ चिरञ्ज्वरे वातकफो-
त्सृजे वा विदोषजे वा दशमूलमिश्र
। किराततिक्तादिगण प्रयोज्य शु-
द्ध्यर्थिने वा विदुताविमिश्र ॥

विधा । अ । विप्रकारे ॥ यथा । विधा-
करोति ॥

विधातु । पु । गणेशे ॥ न । धातुत्रये ॥
विधामा । पु । विष्णौ ॥ शिवे ॥ अग्नौ ॥
मृच्छौ ॥ जीविधामानि स्थानानि
भूरादीनि सत्त्वादीनि वा यस्य स ॥
न । स्त्री । धामत्रये ॥

विधारक । पु । गुण्डतुले ॥

विधारकुही । स्त्री । त्वष्ट्रे । कुहीवि-
शेषे ॥

विधाविशेष । पु । सूक्ष्मादिविशेषे ॥
यथा । सूक्ष्मा मातापितृजा सहप्र-
भूतैः विधाविशेषा स्युः । सूक्ष्मास्ते
षां नियता मातापितृजानिवर्तन् ॥
सूक्ष्मशरीरमेक मातापितृजो द्वि-
तीय सहभूतानितृतीयो विशेष

विपश्च

। तेषां मध्ये सूक्ष्मानियता माता
पितृजानिवर्तन्ते कीटान्ता वा भस्मा-
न्ता वा विडन्तावेति ॥ विप्रकारको-
विशेष ॥

विधासर्ग । पु । भूतादिसर्गे ॥ अष्टवि-
कल्पोदैव स्तैर्यग्योनश्च पञ्चधा भव-
ति । मानुष्यश्चैकविध समासतो य-
विधासर्ग ॥ ब्राह्म प्राजापत्य ऐ-
न्द्र पैत्र गान्धर्व याच राक्षस पै-
शाच इत्यष्टविकल्पोदैव सर्ग ॥ १
॥ पशुमृगपक्षिसरीसृपस्थावरा इ-
ति पञ्चविधस्तैर्यग्योन सर्ग ॥ २ ॥
मानुष्यश्चैकविध । ३ ॥ ब्राह्मणा-
द्वयान्तरजातिभेदा विवक्षया सस्या-
नस्य चतुर्ध्वपित्रर्षेण विविशेषात् ॥

विनयन । पु । विषमनयने । शिवे ॥
जीविनयनान्यस्य । चुम्भादिषु चेति
निषेधात् पूर्वपदात् सत्तायामग इ-
ति गत्वाभाव ॥ वि । नेत्रत्रयवर्ति ॥

विनयना । स्त्री । उमायाम् ॥ टाप् ॥
विनेत्र । पु । शिवे । हरे ॥ जीविने-
षाण्यस्य ॥ वि । नेत्रत्रयविशिष्टे ॥
विनेत्रचूडामणि । पुं । शशाङ्के ।
चन्द्रे ॥

विनेषा । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥ नेत्रत्र-
ययुक्तायाम् ॥

विपश्च । वि । विगुणितपञ्चसु । पञ्च

चिपथ

दशसु ॥

चिपश्चाङ्गम । न । पञ्च दशसङ्ख्याक
ज्ञेषु निदिध्यासनाङ्गिसाधकसाधन-
विशेषेषु ॥ तानि यथा । यमोहि-
नियम स्थागो मौन देशश्च काल
ता । आसन मूलबन्धश्च देहसाम्य
श्च दृक्स्थिति ॥ प्राणसयमनश्चैव
प्रत्याहारसधारणा । आत्मध्यानस
माधिस्य प्रोक्तान्यङ्गानिवैक्रमात् ॥
एषातुल्यक्षणा स्वस्वस्थानेक्षेय मनी-
षिभि ॥

चिपताकम । न । रेखाचयाङ्कितभाले ॥

चिपत्र । पु । विस्त्वे ॥ न । दलचयवति
विस्त्वपचे ॥ यथा । विष्णुरुवाच । ऊर्ध्वं
पञ्चहोत्रेय पञ्च वामविधि स्वयम्
। अहदक्षिणपत्रञ्चत्रिपत्रदलमित्यु
तेतिष्ठहर्षपुराणे ११ अध्याय ॥

चिपत्रक । पु । किंशुकदृष्टे । पलाशे ॥

चिपत्री । स्त्री । पञ्चत्रये ॥ द्विगोरिति
डीप् ॥

चिपथम् । न । चिमाग्याम् ॥ त्रयाणां
पथा समाहार । तद्वितार्थेति समा-
स । ऋक्पूरिति समासान्त । पथ
सङ्ख्याव्यादेरितिल्लीवता ॥

चिपथगा । स्त्री । भागीरथ्याम् । गङ्गा
याम् ॥ चीनपथोगच्छति । चिभि प
थिभिर्गच्छतिवा । गन्तृ० । अन्येभ्यो

चिपदी

पीतिड ॥ यद्वा । त्रिपथेन गच्छति

। ड. ॥ टाप् ॥ चितौतारयते मन्थी
न् नागांस्तारयतेप्यध । दिवितारय
तेदेवां स्तेनचिपथगास्पृता ॥

चिपदा । स्त्री । ऋग्विशेषे ॥ चय. पा
दा अस्याः । सङ्ख्यासु पूर्वस्येति पा
दस्यान्तलोप । टाट्चीति टापि भ
त्वात् पाद पत् ॥ हसपदीवृत्ते ॥

चिपदिका । स्त्री । तिपाई इति प्रसिद्धे
आधारविशेषे ॥ अर्थार्थधातुनिर्मिते
त्रिपाद्युक्ते शङ्खादिपात्राधारे ॥

चिपदी । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ।
हसपथाम् ॥ हस्तिगात्रवन्धे ॥ त्रि

पदी पादबन्धनमितियादव ॥ अ
र्थादिपात्राधारे ॥ त्रय पादा अस्यां
सङ्ख्यासु पूर्वस्येति पादशब्दस्यान्त
लोप । पादोन्यतरस्यामिति डीपि
भत्वात् पाद पदिति पङ्गाव' ॥ पा
दत्रययुक्तायाम् ॥ भाषाकविताया

शब्दोविशेषे । यथा । पञ्चकटिका
न्ता यदियमकान्ता द्वादशपरिणत-
मात्रा । किन्नरगीतिस्तदिति निवी
ति स्याद्समाच्चरगात्रा ॥ स्यपादा
न्तउदाहृत ॥ यैषा सङ्गीतकेनि
त्य निवीति किन्नराखिका ॥ सैव
स्यात् प्राकृतगाने चपदीतिपरिश्रु
ता ॥ इति काव्योदय ॥

चिपुट.

चिपुर्सा. पु। किशुके ॥

चिपुर्सा। स्त्री। वनकार्पास्याम् ॥

त्रिपुर्सा। स्त्री। कन्दविशेषे। अन्त
वल्याम्। कन्दालौ ॥चिपुर्सी। स्त्री। शालपर्ण्याम् ॥ वन
कार्पास्याम् ॥ पृश्निपर्णीभेदे ॥त्रिपात् द्। पु। विष्णौ ॥ ज्वरे ॥ त्रय
पादा अस्य। सख्यासुपूर्वस्येतिपाद
स्थान्तलोप ॥

त्रिपादिका। स्त्री। हसपदीलतायाम् ॥

त्रिपित्रन्। पु। वार्हीणसे ॥ नद्यादैप
य पिवतोयस्य त्रीणिजल स्पृशन्ति
कर्णौजिह्वाच। चिभि पिवति। पा०
। शब्द ॥त्रिपिष्टपम्। न। स्वर्गे ॥ त्रिदशानापि
ष्टपम्। पृषोदरादित्वाद्दशशब्द
लोपः ॥ तृतीय पिष्टपम् त्रिपिष्टपम्
। पूरणप्रत्ययस्तु वृत्तौ गतार्थत्वात्
प्रयुज्यते चिभागवत्। मर्त्यपाताला
पेक्षया तृतीय पिष्टप भुवनम् ॥त्रिपिष्टपसद्। पु। देवतायाम् ॥ चिपि
ष्टपेदिवि सीदतिवर्त्तते। षट् ०।
क्रिप् ॥चिपुट। पु। सतीनके। खिसारीति
प्रसिद्धे कलाये ॥ चिपुटोमधुरस्तिक्त
स्तुवरोरुच्यो भृशम्। कफपित्तह
रोरुच्योग्राहकः शीतलस्तथा ॥ कि

चिपुण्ड्र

मुखञ्चक्षुष्यपङ्क्तिकारी वातातिको-
पन ॥ तीरे ॥ तालके ॥ हस्तभेदे
॥ गोक्षुरे ॥चिपुटा। स्त्री। मल्लिकायाम् ॥ ह-
ल्लेलायाम् ॥ चिवृदोषधौ ॥ चय
पुटा यस्या ॥ कर्णस्फोटायाम् ॥ रक्त
चिहति ॥ स्थूलैलायाम् ॥ देवीवि-
शेषे ॥

चिपुटी। पु। एरण्डे ॥

चिपुटी। स्त्री। चिहतायाम् ॥ चय.णां
पुटाना समाहारे ॥ चयाणां छाह
ज्ञानत्रेयादिरूपाणा पुटानामाका
राणा समाहारः। द्विगोरिति ङीप् ॥चिपुटीफलः। पु। एरण्डे ॥ चिपुटीफ
ले यस्य ॥चिपुण्ड्रम्। न। भालस्थतिर्यग्रेखाणा-
चितये ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रं द्विज कुर्यात् च
त्रियसुचिपुण्ड्रकम्। अर्धचन्द्रश्च वै
श्यसु वर्त्तुल शूद्रयोनिज ॥ * ॥ वि
नाभस्यचिपुण्ड्रेण विनारुद्राक्षमाल
या। पूजितोपिमहादेवो न स्यात्
तस्यफलप्रद ॥ तस्मान्मृदापिकर्त्तव्य
ललाटे तुचिपुण्ड्रक मितिस्मृति ॥
मृत्क्षया भस्मना वापिचिपुण्ड्रं विन्दु
सयुतम्। ललाटेतिलक कुर्याद् गाय
त्र्या बहुकुन्तल इतिमहानिर्वाणत
न्त्रम् ॥ येषां वपुर्मनुष्याणां चिपुण्ड्रे

त्रिपुर

शविनास्थितम् । श्मशानसदृशतत्-
स्यान्नेच्छं पुण्यकृज्जनैरिति देवी-
भागवतम् ॥ अपि च तत्रैव नारदं प्रति
नारायणवाक्यम् । त्रिपुण्ड्रये विनि-
न्दन्ति निन्दन्ति शिवमेव ते । धारयन्ति
च ये भक्त्या धारयन्ति तमेव ते ॥ तिर्य-
ग्रेखाः प्रदृश्यन्ते खलाटे सर्वदेहिना-
म् । तथापि मानवा मूर्खान् कुर्वन्ति
त्रिपुण्ड्रकमिति ॥ त्रयाणां पुण्ड्राणां
समाहारः ॥ तद्वितार्थेत्यादिना स-
मासः ॥

त्रिपुण्ड्रकम् । न । त्रिपुण्ड्रे ॥ वक्राखला-
टगास्ति स्त्री भस्मरेखास्त्रिपुण्ड्रकमि-
ति हारावली ॥ त्रिपुण्ड्रमेव । स्वा-
र्थेकः ॥

त्रिपुरः । पु । असुरविशेषे ॥ न । मय-
दानवविरचिते कामचारिणि पुर-
त्रये ॥ त्रयाणां पुराणां समाहारः त्रि-
पुरम् । तद्वितार्थेति समासः । पाचा-
दित्वात् स्त्रीच्चाभावः ॥

त्रिपुरदहनः । पु । शिवे । हरे ॥

त्रिपुरभैरवी । स्त्री । देवीविशेषे ॥

त्रिपुरमल्लिका । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषे
। श्लेषघ्रायाम् । त्रिपुरमालिकेति
गौडेष्वाद्यातायाम् ॥

त्रिपुरमालिका । स्त्री । मोहिन्याम् ।
वटपत्रायाम् ॥

त्रिपुष्क

त्रिपुरा । स्त्री । चतुर्वर्गं प्रदाया परदे-
वतायाम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैस्त्रि-
दशैरर्चितापुरा । त्रिपुरेति तदना-
मकथितं दैवतैस्तव ॥ अपि च । त्रि-
कोणं मण्डलञ्चास्यास्त्रिपुरन्तु त्रिरे-
खकम् । मन्त्रन्तुत्यक्षरं त्रये तथाह-
पचय पुनः ॥ त्रिविधाकुण्डलीशक्ति-
स्त्रिदेवानाञ्चसृष्टये । सर्वं त्रयं त्रय-
यस्मात् तस्मात्तु त्रिपुरामतेति ॥

त्रिपुरान्तकः । पु । महेश्वरे । शूलिनि-
। शिवे ॥ त्रयाणां सुवर्णरौप्यलोहा-
नामयादिनामकानां दैव्यत्रयाणां
वा पुराणि तेषामन्तकोनाशकः । त्र्य-
वयवं पुरं त्रिपुरं तस्यान्तकः ॥ त्रया-
णां पुराणां समाहारः । पाचादिति
कश्चित् तन्त्रः । तथासति पञ्चपा-
त्रीतिवत् त्रिपुरीति प्रयोगाभाव-
स्यात् ॥

त्रिपुरारिः । पु । सदाशिवे ॥

त्रिपुरी । स्त्री । चेदिपुर्याम् । त्रिपुरा-
श्रुतिप्रसिद्धे देशे ॥

त्रिपुषा । स्त्री । कृष्णविरति ॥

त्रिपुष्करम् । न । ब्रह्मकृततीर्थविशेषे ।
ज्येष्ठमध्यमकनिष्ठेषु त्रिषु पुष्कराभि-
धहृदेषु ॥ पु । योगविशेषे ॥ यथा ।

वाराकूरास्ति धर्मेश नक्षत्रभक्त-
पादकम् । जाते ऽत्र नारजो योगो

विभङ्गी

मरणे ऽचिपुष्करइति ॥

चिपुष्टः । पु । राजभेदे । प्राजापत्ये ॥

चिपुष्ट । पु । चयाणां लोकानामुपरिस्थि
ते सत्यलोके ॥

चिफला । स्त्री । हरीतक्यादिफलचिके

॥ पथ्याविभीतधात्रीणाफलैः स्यात्

चिफला समै । फलचिकञ्च चिफला

सावराच प्रकीर्तिता ॥ चिफला क

फपित्तघ्नी मेहकुष्ठहरीसरा । चक्षु

ष्या दीपनी रुच्या विषमञ्जरनाशि

नी ॥ चयणा फलाना समाहार । अ

जादिच्छात् द्विगेरिति न ङीप् ॥

चिफली । स्त्री । चिफलायाम् । इति

राजनिर्घण्ट ॥

चिवलीकम् । न । पायौ ॥

चिभङ्गी । स्त्री । माघाष्टतान्तरे ॥ यथा

। प्रथम यदि दशम वदति विराम त

दनु निकाम वसुवसुकम् वसुविमल

तुरङ्गम मतिहृदयङ्गम हृषितभुज

ङ्गम नृपतिलकम् । चिशद्विकलास

विहितनिवास सततबिलास हृदय

मुदे मदमुदितभुजङ्गी मोहनरङ्गी

वदति चिभङ्गीवृत्तमद ॥ यथा

। विविधायुधमण्डितसङ्गरपण्डितर

णखण्डितपाखण्डभटे चण्डासुरख

ण्डनि हरपुरमण्डनि शशधरख

ण्डनिवदुजटे । भवसागरतारि-

विमार्गा

णि दुर्गतिहारिणि मङ्गलकारिणि

मयिसुचिरम गिरिराजनिवासिनि

शैलविलासिनि शम्भुविलासिनि दे

हिवरमिति ॥

चिभण्डी । स्त्री । चिवृतायाम् । श्वेत

चिधारेतिख्यातौषधौ ॥ चीन्द्दोषा

नृभण्डते । भडिपरिभाषणे । कर्म

ण्यण् । ङीप् ॥

चिभद्रम् । न । सुरते ॥ इतिचिकाण्ड

शेष ॥

चिभुवनम् । न । स्वर्गमर्त्यपातालान्तात्म

केलोकचये । त्रिलोक्याम् ॥ चयाणां

भुवनानां समाहार ॥ तद्वितार्थेत्या

दिना समास ॥

चिमद । पु । मुक्ताचिचकविडङ्गेषु ॥

चिमदोत्पथ । वि । चिभिर्मदैरुद्धुत्ते ॥

विद्यामदो धनमद स्तथैवाभिजनो

मद । एतेमदा मदान्धानां त एव

हिसता दमा ॥

चिमधु । पु । ऋग्वेदैकदेशे ॥ मधु

वातायुक्चयवेत्तरि ॥ यथा । चि-

णाविकेत स्त्रिमधुस्त्रिसुवर्णं षडङ्ग

विदिति ॥ न । मधुचये । मिलित

सितामाचिकसर्पिःषु ॥ यथा ।

दुध्वसिता माचिकञ्च विज्ञेय मधुर

चयम् ॥

चिमार्गगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ चिभि

त्रियुगः

मार्गैर्गच्छतीतिविग्रह ।

त्रिमागर्गी । स्त्री । त्रिपथे ॥ त्रयाणां मा
गाणां समाहार ॥ ङीप् ॥

त्रिमुकुट । पु । त्रिकूटाचले ॥

त्रिमुख । पु । बुद्धविशेषे ॥

त्रिमुखा । स्त्री । बुद्धदेवीविशेषे । मा
यादेव्याम् । वज्रवाराद्याम् ॥

त्रिमूर्ति । पु । बुद्धभेदे ॥ ब्रह्मविष्णु
शिवाख्यमूर्तित्रयवति ॥ यथा । त्रि
मूर्तिर्यं सर्गस्थितिबिलयकर्माणित
नुते । इतिगङ्गेशोपाध्यायः ॥ तिस्रो
मूर्त्तयोयस्य ॥ स्त्री । देवीविशेषे ॥
तिस्रोमूर्त्तयोयस्या । त्रयोब्रह्माद्
योवामूर्त्तयो यस्या ॥ एकमूर्त्तिरपि
भिन्नरूपिणी या जगज्जननपालन
क्षये । काच्युतेश्वरतया विवर्त्तते ब्र-
ह्मशक्ति मह मानतोऽस्मिताम् ॥

त्रियष्टि । स्त्री । त्रेषपर्वण्याम् ॥

त्रियामकम् । न । पापे ॥ इतिशब्द
मात्रा ॥

त्रियामा । स्त्री । रात्रौ ॥ त्रयोयामा
यस्याः । आद्यन्तयोरर्द्धयोश्चेष्टाकाल
त्वेन दिनप्रायस्त्वात् ॥ हरिद्रायाम् ॥
यमुनायाम् ॥ नील्याम् ॥ कृष्णचित्
तायाम् ॥

त्रियुगः । पु । यज्ञपुरुषे ॥ कृतयुगेय
ज्ञाभावात् । कलौऋतत्वाद्वा ॥

त्रिलोच

त्रियूह । पु । कपिलाश्वे ॥

त्रिरात्रम् । न । रात्रित्रये । तिसृणां रा
त्रीणां समाहारे ॥

त्रिरक्तम् । त्रि । विषादादिना त्रिवारे
च्चारिते ॥ विषादे विस्मये हर्षे खे
दे दैन्येऽवधारणे । प्रसादने सम्भ्र
मेपि द्विस्त्रिरक्तनदुष्यति ॥

त्रिरेख' । पु । शङ्खे ॥ त्रि । रेखात्रयवि
शिष्टे ॥ तिस्रोरेखायस्यस' ॥

त्रिलव' । पु । तृतीयांशे ॥

त्रिलवणम् । न । लवणत्रये ॥ यथा ।
सैन्यवच्च विडम्बैव रुचकञ्चतृतीय
कम् । मिलित्वैतत् त्रिलवणं वैद्य
शास्त्रेनिरूपितम् ॥

त्रिलोकात्मा । पु । अन्तर्यामिणि ॥ त्रि
याणां लोकानां मात्मा ॥

त्रिलोकधृक् । पु । विष्णौ ॥ त्रीन्लो
कान् धारयति इति । धृक् । क्तिप्

त्रिलोकी । स्त्री । स्वर्गमर्त्यपातालेशु
॥ त्रयाणां लोकानां समाहार । द्वि
गेरितिङीप् ॥

त्रिलोकेश । पु । सूर्ये ॥ सदाशिवे ॥

त्रयाणां लोकानामीशोऽधिष्ठाता ॥

त्रयोलोका स्तदाज्ञप्ता स्वेषुकर्मसु
वर्त्तन्त इतिवा ॥

त्रिलोचन । पु । व्यम्बके । शिवे ॥ त्री
णि लोचनानि यस्यस' । त्रिषु कालेषु

चिवर्षि

लोकेषु गुणेषु वेदेषु वा लोच
न ज्ञान यस्येति वा । अयोवेदा वर्णा
वा अकारोकारमकारा लोचना
नि यस्य वा ॥

चिलोचना । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ बृह
देवी प्रभेदे ॥

त्रिलोचनाष्टमी । स्त्री । गौणचान्द्रज्ये
ष्ठस्य कृष्णाष्टम्याम् ॥

त्रिलोहकम् । न । सुवर्णरजतताम्राभि
धे धातुचये ॥

चिलोही । स्त्री । त्रिलोहघटितमुद्रा
विशेषे ॥

त्रिवर्गम् । पु । धर्मकामार्थेषु ॥ धर्मार्थ
कामा सममेव सेव्या यो ह्येकसक्त
स जनो जघन्य ॥ * ॥ यथा ऽऽनुकूल्य
दम्पत्यो स्त्रिवर्गस्तत्र वर्द्धन्ते ॥ त्रिफला
याम् ॥ कटुचिके ॥ दृडिस्थानचये ॥
अथ स्थानचदृष्टिश्च त्रिवर्गो नीतिवे
दिनाम् ॥ सत्त्वरजस्तमस्यु ॥ अथा
र्थावर्गं समूह ॥ सुनीतौ ॥ इति श
ब्दरत्नावली ॥

त्रिवर्षिक । पु । गोक्षुरके ॥ न । त्रिफ
लायाम् ॥ त्र्यषण्ये । कटुचिके ॥ ब्रा
ह्मणश्च त्रिवर्षिविदुः ॥

चिवर्षिका । स्त्री । चिवर्षायाङ्गवि । चि
ह्वयश्याम् ॥ त्रीणि वर्षाणि वयोय
स्याः सा चिवर्षा । ततः स्वार्थेकः ॥

चिवृत्

चिविक्रम । पु । विष्णौ ॥ वक्षिष्य-
नार्थं भूयोमस्वर्गेषु चिवृत्लोकेषु गु
णेषु वा अयोवा विक्रमाः पादन्यासा
यस्य स । चिरस्थेव अयो लोका कीर्ति
ता मुनिसत्तमै । क्रमते तांस्तथा सर्वा
स्त्रिविक्रमो जनार्दन ॥ इति हरिवंश
॥ चीत्त्रोकान् विशेषेण क्रामति आ
मोतिवा । क्रमु० अच् ॥

चिविध । त्रि । त्रिप्रकारे ॥ तिष्ठो वि
धायस्य स ॥

चिविधसर्गम् । पु । चिधासर्गे ॥

चिविष्टपम् । न । स्वर्गे । सुरलोके ॥
विशन्त्यस्मिन् सुकृतिन इति विष्टप
म् । विष्टपपिष्टपविशिषोक्तपा इति
विश्वेदेवादि क कपन्प्रत्ययः । तस्य
तुट् । ब्रश्चेति षत्वम् । सूत्रेपिष्टपे
ति पाठ उज्ज्वलदत्तरीत्योक्त । अ-
न्येतु विष्टपेति दन्तोष्ठादिमेव पठन्ति
। युक्तञ्चेतत् । यच्च ग्रन्थस्य विष्टपमि
त्यादौ तथा दर्शनात् । अमरकोशे
पि विष्टप भुवन जगदिति प्रचुरपा
ठाच्च ॥ तृतीयं विष्टपम् ॥ चिभुवने ॥

चिविष्टपसद् । पु । देवे । सुरे ॥

चिवीज । पु । श्यामाके ॥ इति राजनि
र्घण्ट ॥

चिवृत् । स्त्री । चिवृतायाम् । सुवृद्धाया
म् । श्वेतविधारा इति प्रसिद्धौ षधौ

चिवृद्धे

॥ श्वेताचिट्टोचनी स्यात् स्वादु-
ष्णासमीरकत् । रुचा पित्तज्वरश्चे-
क्ष्मपित्तशोथोदरापहा ॥ श्वेतकृष्ण
प्रभेदेन द्विविधा चिट्टदुच्यते । श्या-
माचिट्टस्ततोहीनगुणा तीव्राविरेचि-
का ॥ भूर्च्छादाहमदभ्रान्तिकण्ठो-
त्कर्षणकारिणी ॥ त्रीन् अवयवान्
वृणोति । वृज० । क्षिप् तुक् ॥

चिट्टता । स्त्री । चिवृद्धोषधौ ॥ चिभि-
रवयवैर्हता ॥

चिट्टत्करणम् । न । तेजोबन्धानां मि-
श्रीकरणे ॥ तत्प्रकारो यथा । तेजोब-
न्धानां त्रयाणां मध्ये एकैकद्विधा सम-
विभज्य पुनरेकैकभागस्य द्विधाविभा-
गकृत्वा स्वस्वद्वितीय स्थूल भाग परि-
त्यज्या न्यदीयस्थूलभागयोरेकैकस्य
भागस्य संयोजनमिति ॥

चिवृत्प्रसूरी । स्त्री । हिलमोचिकायाम् ॥
चिट्टवेद । पु । चय्याम् । ऋग्यजु सा-
मात्मके वेदे ॥ प्रणवे ॥ ऋचोयजू-
षिचान्यानि सामानि विविधानि च ।
एष चोय खिवृद्धेदे । यो वेदैर्न स वेद-
वित् ॥ आद्य यत् व्यञ्जर ब्रह्म षयी
यस्मिन् प्रतिष्ठिता । सगुह्योन्य खि-
ट्टवेदो यस्य वेद स वेदवित् ॥ ऋगा-
द्यात्मना चिरावर्त्तते इति चिट्टत् स-
चासौ वेदश्चेति कर्मधारयः ॥

चिशङ्

चिवेणी । स्त्री । स्थानविशेषे ॥ साहि-
धा । युक्तवेणीमुक्तवेणीतिभेदात् ।
तत्र प्रयागे युक्तवेणी गङ्गाया यमुना
सरस्वत्यो सङ्गमात् ॥ दक्षिणप्रया-
गे मुक्तवेणी गङ्गाया यमुनासरस्व-
त्योर्वियोगात् ॥ दक्षिणप्रयागस्यसी-
मानिर्णयो यथा । प्रद्युम्नस्य ऋदाद्या-
म्ये सरस्वत्यास्तथोत्तरे । तद्दक्षिण-
प्रयागस्तु गङ्गातो यमुना गतेति ॥
* ॥ सगरसन्ततिसन्तरणेच्छया प्रच-
लितातिजवेन हिमालयात् । इहतु-
मन्दमुपैति सरस्वतीयमुनयोर्विर-
हादिव आह्वीतिनदियाधिपतिवृ-
ष्णाचन्द्रराजस्यसभास्थो वाणेन्द्रवि-
द्यालङ्कारः ॥

चिवेणु । पु । रथमुखस्थेऽवयवविशेषे ॥

चिवेद । पु । वेदचयवेत्तरि ॥

चिवेदी । पु । चिवेदक्षेत्रे ॥

चिवेदी । स्त्री । वेदक्षेत्रे ॥ चयाणां वेदा-
ना समाहारे । द्विगोरिति ङीप् ॥
ऐष्टिकपाशुकसौमिकवेदकाचये ॥

चिवेला । स्त्री । चिट्ति ॥

चिशक्तिधृक् । पु । भगवति ॥ चिशक्ति-
र्माया तां धरतीतिविग्रहः ॥

चिशङ्कु । पुं । स्वर्यवशीयन्तपविशेषे ॥
शङ्खमे ॥ घृषदंशके । मार्जारे ॥
चातके ॥ खद्योते ॥

चिसत्थ

चिशङ्कुज । पु । हरिश्चन्द्रन्दपे ॥
 चिशङ्कुयाजी । पु । विश्वामिषे ॥
 चिशरण । पु । बुद्धे । जिने ॥
 चिशर्करा । स्त्री । मिलितगुडोत्पन्ना
 हिमोत्थामधुरेति राजनिर्घण्ट ॥
 चिशला । स्त्री । वृत्तार्हन्मातृविशेषे ।
 वर्द्धमानमातरि ॥
 चिशाखपत्र । पु । विस्त्रे । माखूरे ॥
 चिशिख । पु । राक्षसान्तरे । रावणपु
 त्रे ॥ विस्त्रे ॥ न । चिशूले ॥ मण्ड-
 लान्तरे ॥ किरीटे ॥ त्रि । शिखापत्र
 वति ॥
 चिशिखिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥
 चिशिराः । पु । ज्वरे ॥ कुबेरे ॥ राव
 णपुत्रविशेषे ॥ खरसेनापतौ ॥ ची
 तिशिरांसि यस्य ॥
 चिश्रीर्षकम् । न । चिशूले ॥
 चिशूलम् । न । अस्त्रविशेषे । त्रिशिखे ॥
 त्रयाणां शूलानां समाहार ॥
 चिशूली । पु । शिवे ॥ त्रि । चिशूलधा
 रिणि ॥
 चिशृङ्ग । पु । चिकेण्डे ॥ त्रिकूटाद्रौ ॥
 चीणि शृङ्गाण्यस्य ॥
 चिशृङ्गी । पु । रोहितमत्स्ये ॥
 चिष्टम् । स्त्री । एकादशाक्षरायां वृत्तौ ॥
 चिसत्थ । त्रि । परदेवतायाम् । पर
 मेश्वरे ॥ विष्वपिकालेषु सृष्टे । पूर्वं

चिसीत्थ

प्रलयानन्तर स्थितिसमये चसत्थोऽ
 व्यभिचारेण वर्त्तमानत्वत् ॥
 चिसन्धि । स्त्री । पुष्पविशेषे । सन्ध्य
 कुसुमे । फागनिया इतिभाषा ॥ पूर्वा
 परमध्यसन्धौ ॥
 चिसन्ध्यम् । न । प्राक्कापराक्लमध्या
 ह्ने । चिकाले ॥ प्रातः सूर्योदय का
 लो मध्याह्नस्तदनन्तरम् । सायंक-
 र्यास्तसमय चिकालानामयङ्क्रमद्
 तिनिर्वाणतन्त्रम् ॥ तिष्ठणां सन्ध्या
 नांसमाहार । आवन्तोवेतिपाञ्चि
 कीक्रीवता ॥ पुष्पविशेषे ॥
 चिसन्ध्या । स्त्री । जपापुष्पे ॥ देवी वि
 शेषे ॥ अस्या स्थानं कुरण्डकती
 र्थम् ॥
 चिसमम् । न । समचये । समहरीत
 कीनागरगुडरूपे ॥
 चिसर । पु । कृश्वरे ॥ इतिहेमचन्द्र ॥
 चिसरकम् । न । चिवारमधुपाने ॥ च
 याणां सरकाणां समाहार । तद्वि
 तार्थेत्यादिना समाहारेद्दिगु । पा
 चादित्वान्नपुंसकत्वम् ॥
 चिसवनम् । न । चिकाले । चिसन्धे ॥
 चिसामा । स्त्री । नदीविशेषे । महेन्द्रा
 द्वे । चरन्त्यां स्ववन्त्याम् ॥
 चिसिता । स्त्री । त्रिशर्करायाम् ॥
 चिसीत्थम् । न । चिकूटेचेषे । चिह्न

चुटि.

ल्ले ॥ चिवार सीतया समितम् । नै
वयोधर्मेत्यादिनायत् ॥

चिसुगन्धि । न । चिजातके ॥ त्वगेला
पचकैस्तुल्यै स्तिसुगन्धि चिजात
कम् ॥

चिसुपर्ण । पु । बह्वृचानां वेदभागे ते
षावतेच ॥ तद्योगात् पुरुषे ॥

चिस्रोताः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ चीणि
स्रोतासियस्या ॥ नद्यन्तरे ॥

चिह्नम् । न । चिगुणाकृते । तृतीया
कृते । चिसीत्ये ॥ चिवार हलेन कृ
ष्टम् । मतजनहलत्करणजल्पकर्षे
ष्वितियत् ॥

चिहायणी । स्त्री । चिवर्षाया गवि । व्य
ब्दायाम् ॥ चयोहायना यस्या । दाम
हायनान्ताच्चेतिङीप् ॥ चिचतुर्भ्याहा
यनस्येतिणत्त्वम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ यथा ।
कृते पुगेवेदवती चेताया जनकात्म
जा । हापरैर्द्रौपदीक्याया तेन कृष्णा
चिहायणीति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णज
न्मखण्डम् ॥

चुटनम् । न । विच्छेदे । टूटना इति
भाषा ॥

चुटि । स्त्री । सशये ॥ लेश । स्वल्पे ॥
सूक्ष्मसायाम् ॥ कालमाने । खवह

ये ॥ इयोर्निमेषयो ॥ चुच्यते ऽने
नवा । चुटच्छेदेने । इगुपधात्किदि

चेता

तीन् ॥

चुटित । चि । छिन्ने ॥

चुटिवीज । पु । कच्याम् ॥ इति ब्र-
ह्मसाहा ॥

चुटी । स्त्री । पुन्यर्थमाषे ॥ कृदिकारा
दितिङीष् ॥

चेता । स्त्री । द्वितीययुगे । सत्ययुगान
न्तरयुगे ॥ अस्यपरिमाणं यथा । चि
चत्वारिंशत्क्षयेण विग्रत्सहस्राधिके
नच । चतुर्युग परिमितं नरमान
क्रमेणच ॥ द्विषष्ट्यक्षपरिमितं च
सुवतिसहस्रकम् । चेतायुग परिमि
तं कालविद्भिः प्रकीर्तितमिति ब्रह्म
वैवर्त्तेप्रकृतिखण्डम् ॥ * ॥ तत्रभर्मा
यथा ॥ * ॥ चेतायुगे समायातेधर्म पा
देनता गत । अल्पकेशान्वितालो
का केचित् केचिद्दयाशया ॥ वि-
ष्णुध्यानरतालोका यच्चदानपराय-
णा । वर्णाश्रमाचाररता सुखिन
सुस्थचेतसः ॥ क्षपाभूमिस्पृश शूद्रा
सर्वे ब्राह्मणसेविन । ब्राह्मणाश्चमहा
त्मानोवेदवेदाङ्गपारगा ॥ प्रतिग्रह
निवृत्ताश्च सत्यसन्ध्याजितेन्द्रिया
। तपोव्रतपराणिच्य दातारो विष्णु
सेविन ॥ कालवर्षीतडित्वाश्चवि
य सर्वा पतिप्रता । वसुन्धराचशस्या
या पुत्राश्चपितृसेविन इति पाद्मेकि

चेताय

यायोगसार ॥ * ॥ अवाहाद्या भगवतीजीवाना निष्कृति यथा ॥ कृते व्यतीते चेतायादृष्टा धर्मव्यतिक्रमम् । वेदेऽक्तकर्मभिमर्त्या न शक्ता स्वेष्टसाधने ॥ बहुक्लेशकर कर्मवैदिक भूरिसाधनम् । कर्तुं न योग्या मनुजश्चिन्ताव्याकुलमानसा ॥ त्यक्तकर्तुं न चार्हन्ति सदाकातरचेतसः । वेदार्थयुक्तशास्त्राणि स्मृतिरूपाणि भूतले ॥ तदात्त प्रकटीकृत्य तपस्वाध्यायदुर्वलान् । लोकानतारय पापात् दुःखशोकामयप्रदात् ॥ त्वा बिनाकोऽस्ति जीवानां घोरससारसागरे । भर्ता पाता समुद्धर्ता पितृवत् प्रियकृत् प्रभुरिति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे जीवो दुरणहेतवे जगन्मातु सदाशिवं प्रतिवाक्यम् ॥ चीन्मेदान् एति । पृ० ॥ चेताये ॥ एकोक्त्या दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयात्मके अग्निवये ॥ चार्णं चा' सदासन्धुक्षणम् । चामिता ॥ यद्वा । चायन्तेऽचाहुतय । चाभिरिता । चित्तमिति वा । पृषोदरादि ॥ चीणिद्विता । पृषोदरादित्वादेत्वम् ॥

चेताय । पु । सूतक्रीडासाधनीभूता च शब्दितस्य यस्मिन्भागे च योऽङ्गाभवन्ति तस्मिन् ॥ चेतासंज्ञकोऽयः ॥

चैलोक्य

चेधा । अ । विधा । विप्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थे धा । ण्धाच्चेति धाङ् न्येतस्य एधा जादेश ॥

चैककुटम् । न । सौवीराञ्जने ॥

चैकाल्यम् । न । कार्यकालतत्पूर्वाऽपराकाले ॥

चैगुणिक । पु । वाङ्मयिके ॥ चिगुणार्थद्रव्य चिगुणम् । तत्प्रयच्छति चिगुण ग्रहीतुमेकगुण ददातीत्यर्थः । प्रयच्छति गच्छति मिति ठक् ॥

चैगुण्यम् । चि । चिगुणात्मके । सकामे ॥ न । त्रिषु गुणेषु ॥ च यो गुणा एव । व्यञ् ॥ गुणचयकार्यपुण्यपापव्यामिश्रकर्मफलसमाहारलक्षणो ससारः ॥

चैगुण्यविपर्यय । पु । चिगुणान्यथास्त्वे ॥

चैगुण्यविषय । पु । कर्मकाण्डात्मके वेदे ॥ चयाणां गुणानां कर्म चैगुण्यङ् काममूल ससार स एव प्रकाश्यत्वेन विषयो यस्य स ॥

चैदशिक । पु । दैवे ॥

चैधम । अ । चैविध्यो । विधा ॥ विप्रकारम् । द्विव्योश्च धमुञ् ॥

चैधर्मम् । न । हौचाध्वर्यवौज्ञाचधर्मचयार्हेज्योनिष्टोमादिके काम्यकर्मणि ॥

चैपुर । पु । चिपुरदेशे । चैद्ये । डाहले ॥ इति हेमचन्द्र ॥

चैलोक्यम् । न । स्वर्गमर्त्यपातास्तात्म

व्यच'

के लोकत्रये ॥ चयाणां लोकानां
समाहार । विलोकनम् । तदेव ।
चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थघञ् ॥
चैलोक्यविजया । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥
चैविद्य । पु । वेदत्रयवेत्तरि ॥ ऋ
ग्वेदयजुर्ब्रह्मसामवेदलक्षणा । हौषा
ध्वर्यवैज्ञानप्रतिपत्तिहेतवस्तिष्ठोवि
द्यामस्य स चैविद्य । स्वार्थेतद्वित ॥
तिष्ठोविद्यावेद । तदधीतेतदेदेत्य
श्च वा ॥ याज्ञिके ॥ चैविद्याख्यव्रते ॥
चैविष्टप । पु । अमरे । देवे ॥ चिवि
ष्टपे वसति । अण् ॥
चैष्टुभम् । न । इन्द्रोविशेषे ॥ चिष्टुवे
व । स्वार्थे ऽण् ॥
चोटकी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥
चोटि । स्त्री । कटुफले ॥ चञ्च्वाम् ॥
खगान्तरे ॥ मीनविशेषे ॥ चोव्यते
। चुटच्छेदने ण् । अचट् ॥
चोटिहस्त । पु । पक्षिणि ॥ चोटिहस्तो
यस्यस ॥
चोटी । स्त्री । चोव्यर्थमात्रे ॥
चोचम् । न । प्राजने । तोदने । गवा
दिपशुताडनदण्डे ॥ चायते । चैड्
पाखने । अश्विचादिभ्यश्चोचाविति
उङ् ॥

व्यच । पु । शिवे ॥ चीणि अचीणि

व्यस्यत

यस्यस' ॥

व्यचर । पु । प्रणवे ॥ अकारादीनिचीण्य
चराणियस्मिन् ॥ घटके ॥ इ० पि० ॥
व्यङ्कटम् । न । शिष्यप्रभेदे ॥ घौता
न्याम् ॥
व्यङ्कट' । पु । व्यङ्कटे ॥ ईश्वरे ॥
व्यङ्कुलम् । न । प्रमाणविशेषे ॥ तिस्रो
ऽङ्गुल्य प्रमाणमस्य । तद्विता ऽर्थेति
समास । दिगोर्निश्चयमितिद्वयसचो
लुक् । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥
व्यञ्जनम् । न । कात्याञ्जनपुष्पाञ्जनर
साञ्जनात्मके ऽञ्जनत्रये ॥
व्यध्वगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥
व्यनीका । स्त्री । सेनाविशेषे ॥ चया-
णामनीकानां समाहार । अजादे
राकु'तगणत्वात् टापादिगौरिति प्रा
सोड्डीप् वाच्यते ॥
व्यब्दा । स्त्री । चिदायण्याम् ॥ चयो
ऽब्दा वय प्रमाणमस्या । आर्हीय
ष्ठक् । तस्याध्यर्हेतिलुक् ॥
व्यस्यतयोग' । पु । तिथिवारर्चात्मक
योगे ॥ नन्दाभौमार्कवारे पवनशत
भिषाद्रान्त्यचिचामिमूलासार्पे भद्रा-
समेता शशिनिभृगुसुते फल्गुयुग्मा
प्रयुग्मे' । सौम्याहेवैजयास्यान्मृगगु
बहुरिभेन्द्रान्वियाम्याभिजिह्वि जी-
वे रिक्ताचविश्वदितिवरुण विशाखा

व्यहस्पृ

नुराधामघाभि ॥ सौरेपूर्णाधिनिष्ठा
करकमलजन्मर्चयुक्ता यदिस्त्राद्योगं
चाहुस्त्रिपूर्वं सततशुभकरं चामृता
ख्य मनीन्द्रा ॥

व्यम्बक । पु । महेश्वरे । शिवे ॥ त्री
णि अम्बकानि नयनान्यस्य ॥ चया
णा लोकाणाम् अम्बक पितेति वा
॥ चीन्वेदान् अम्बते शब्दायते वा ।
अविशब्दे । ओष्व्योपध । कर्मण्य
ण् । सत्रायामितिक ॥ चिषुलोके
षु कालेषु वा अम्ब शब्दो वेदश्च
योयस्येति वा ॥ अम्बनम् अम्ब शब्द
। चयोऽकारोकारमकारा अम्बा
शब्दा प्रतिपादका वाचका वा अस्ये
ति वा ॥ त्रीणि पृथिव्यन्तरीक्षबुलोका
स्थानि अम्बकानि स्थानानि यस्येति
वा । लोकत्रयव्याप्तो हि महेश्वर ॥

व्यम्बकसख । पु । कुवेरे ॥ व्यम्बकस्य
सखा । राजाह सखिम्यष्टच् ॥

व्यम्बका । स्त्री । त्रिलोकजनन्यामाद्या
याम् ॥ सोमसूर्यानलाच्चित्तात् व्य
म्बकासासृतावुधै ॥

व्यहस्पृशं । पु । त्रिदिनस्पृश । तिथि
त्रयस्पृशयुक्ते ऽहनि ॥

व्यहस्पृक् । पु । वारत्रयेणैकस्मात्तिथौ
॥ तिथिर्वारत्रये चैकाव्यहस्पृग्समुदा
हृतम् ॥ अन्यच्च । एकादशी द्वादशी

व्यूषण

च रात्रिशेषे चयोदशी । व्यहस्पृक्
तदहोरात्रमुपोष्यासासदातिथिः ॥
व्यहस्पृशम् । न । व्यहस्पृशे ॥ यथा ।
एकस्मिन् सावनेत्वङ्गि तिथीनां चित
य यदा । तदा दिनत्रय प्रोक्त स्तत्र
साहस्रिकफलम् ॥ अपिच । एकंदि
न यत्र तिथित्रयस्य स्पृशेत्तमाहुर्मुन
यो ऽवमाख्यम् । एकातिथि स्त्रीणि
दिनानियत्र स्पृशेत्तदाहुस्त्रिदिनस्पृश
न्तु ॥ व्यहस्पृश नामयदेतदुक्त तत्र
प्रयत्न कृतिभिर्विधेव । विवाहयाज्ञा
शुभपुष्टिकर्म सर्वेन कार्यं चिदिन
स्पृशेत्तु ॥

व्यहैहिक । पु । दिनत्रयनिर्वाहे चि
तधने ब्राह्मणे ॥ ईहाचेष्टा तस्यां
भवम् ऐहिकम् । व्यहपर्याप्तम् ऐ
हिकधन यस्य ॥

व्याहिक । चि । तृतीयेऽङ्गिभवेच्च
रादैः ॥

व्यूषणम् । न । त्रिकटुनि ॥ ओषति ।
उषदाहे । ल्युट् । चयाणाम उषणा
ना समाहार । पाचादित्वात् स्त्री
त्वन ॥

व्यूषणम् । न । व्यूषणे । व्योषे ॥ उष
ति । उषदाहे । ल्युट् । चयाणामू-
षणाना समाहार । पाचादित्वात्
स्त्रीत्व न ॥

त्वक्प

॥ श्री शलल्याम् । श्वाविहोमनि

॥ चीग्येनान्यस्यामिति बहुव्रीहौ व
र्णादनुदात्तादिति ङीप् तकारस्य
नकारादेशे पर्वपदादितिणत्वम् ॥त्व । चि । भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ तने
ति । तनु० । तनेतेरनश्चव । चा
त्किप् । आगमानित्यत्वात् तुग्वै
कल्पिक । केचित्तु चाद्विचमनुव
र्त्तयन्ति ॥

त्वक्कण्डुर । पु । व्रणे ॥ इ० हा० ॥

त्वक्चीरम् । न । वशरोचनायाम् ॥

त्वचेवशात् चीरमस्य ॥

त्वक्चीरी । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

गैरादित्वान् ङीष् ॥

त्वक्कुद । पु । चीरीश्वरुचे । चीर
कश्चुको इतिगौडभाषा ॥

त्वक्पञ्चकम् । न । पञ्चवत्कले ॥ न्य

ग्रोधोदुम्बरश्चत्यपारिशप्तचपादपा

। पञ्चेतेचीरिणोवृक्षा स्तेषा त्वक्

पञ्चधत्कलम् ॥ केचित्तु पारिशस्या

ने शिगीए नेतसपरे । वदन्तीतिशे

ष ॥ त्वक्पञ्चक हिमं ग्राहि व्रणशो

थविसर्पजित् । तेषां पञ्च हिमं ग्राहि

व्रणशोथविसर्पजित् ॥ विष्टम्भाध्मा

नजित् तिर्क्ता कषाय कघु लेखनम्

॥ पश्य चीरिवृक्षपञ्चकम् ॥

॥ त्वक्पचम् । न । वराङ्गके । गुडत्वचि

त्वक्

॥ त्वगिव पत्र मस्य ॥

त्वक्पत्री । स्त्री । कारथ्याम् । हिङ्गुप
थ्याम् ॥त्वक्पुष्पम् । न । सेहुवाँ इति प्रसिद्धे
किन्नासरोगे ॥ रोमाञ्चे ॥

त्वक्पुष्पिका । स्त्री । किलासे ॥

त्वक्पुष्पी । स्त्री । किलासे ॥ चि । कि
न्नासयुक्ते ॥त्वक्सार । पु । व्रणे ॥ गुडत्वचि ॥ र
न्ध्रव्रणे ॥ शोणवृक्षे ॥ त्वक् त्वचिवा
सारोऽस्य ॥

त्वक्सारभेदिनी । स्त्री । चुद्रचम्बुवृक्षे

त्वक्सागा । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

त्वक्सुगन्ध । पु । नारङ्गे । नारङ्गी इ
तिभाषा ॥त्वक्सुगन्धा । स्त्री । एलवालुकास्थग
न्धश्चे ॥

त्वक्स्वादी । स्त्री । दारुसितायाम् ॥

त्वगङ्कुर । पु । रोमाञ्चे ॥

त्वगाचीरी । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

त्वगन्ध । पु । नारङ्गे ॥

त्वगजम् । न । रुधिरं ॥ रोमणि ॥

त्वग्दोष । पु । कोठरोगे ॥

त्वग्दोषापहा । स्त्री । वाकुच्याम् ॥

त्वग्दोषारि । पु । हस्तिकन्दे ॥ इति-
राजनिर्घण्ट ॥

त्वक् । स्त्री । वत्कले ॥ गुडत्वचि । दा

त्वदीय.

लक्ष्मीनी इतिभाषा ॥ चर्मणि । स्प
र्शग्रहणलिङ्गेदेहव्यापिनीन्द्रिये ॥ त्व
चति । त्वचसवरणे । क्तिप् ॥ यदा
। तनोति तन्यतेवा । तनु० । तनो
तेरनस्रव चाच्चिक् प्रत्यय ॥

त्वचम् । न । त्वचि । चर्मणि ॥ वल्क
ले ॥ त्वक्पत्रे ॥ यथा । त्वच लघूणा
कटुक स्वादु तिक्तश्च रुचकम् । पि
त्तल कफवात प्र कण्डुमाहचिना
शनम् ॥ हृदस्तिरोगवातार्श कृमि
पीनसशुकहृदिति ॥ प्रशस्तात्वगल्यअ
स्ति । अर्शआद्यश्च ॥ त्वचति । त्वचस
वरणे । पुसीतिघ' ॥

त्वचनम् । न । सवरणे ॥ त्वचो ग्रहणे ॥

त्वचा । स्त्री । त्वचि ॥

त्वचापत्रम् । न । त्वक्पत्रे ॥

त्वचिष्ठ चि । त्वचीयसि । अतिशयत्व
ग्विशिष्टे ॥

त्वचिसार । पु । वशे ॥ हलदन्तादि
तिसप्तम्या अलुक् ॥

त्वचिसुगन्धा । स्त्री । सुद्रेलायाम् ॥

त्वत् । वि । भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ तनो
ति । तनु० । तनोतेरनस्रव । चात्
क्तिप्तुक् ॥

त्वदीय । चि । भवदीये ॥ तवायम् ।

क' । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्य
न्तस्यत्वदादेशः ॥

त्वरित

त्वद्विधः । चि । त्वत्सदृशे ॥ तत्रेव विभा
प्रकारोयस्य ॥

त्वम्पदलक्ष्यार्थ । पु । अज्ञानादिव्यष्ट
व्युपाध्युपहिताधारभूते अनुपहित
प्रत्यगानन्दतुरीयचैतन्ये ॥

त्वम्पदवाच्य । चि । त्वम्पदाभिधे ॥ दे
हादिभि परिच्छिन्नोजीवस्तुत्वम्प-
दाभिध ॥

त्वम्पदवाच्यार्थ । वि । अज्ञानादिव्य-
ष्टि । एतदुपहिताल्पज्ञत्वादिविशि
ष्ट चैतन्यम् । एतदनुपहितचैतन्य-
श्च । एतत्त्रय तप्ताय पिण्डवदेकत्वे
नावभासमान त्वम्पदवाच्यार्थो भ-
वति ॥

त्वम्पदाभिध । पु । त्वम्पदवाच्ये । जीवे ॥
आलम्बनतया भातियोऽस्मत् प्रत्य
यशब्दयो । अन्त करणसम्भिन्नबो
ध स त्वम्पदाभिध ॥ त्वम्पद मभि
धायस्य ॥

त्वरणम् । न । त्वरायाम् ॥

त्वरा । स्त्री । वेगे । सम्भ्रमे । आवेगे
॥ त्वरणम् । जित्वरा० । घटादय
षितइतिषित्वातिदेशात् अङ् ।-
टाप् ॥

त्वरि । स्त्री । त्वरायाम् । सवेगे ॥

त्वरितम् । न । शीघ्रे ॥ त्वरतेस्य जि
त्वरासम्भ्रमे । गत्यर्थकर्मकेति क

त्वष्टा

त्सरिक्त । द्रव्यम् त्वरसङ्घुषास्व
नामिति वेष्ट् ॥ चि । तद्विशिष्टे । त
रस्विनि ॥ त्वरते । जीत क्त ॥ त्व
रासञ्जातास्येतिवा । तारकादित्वा
दितच् ॥ शीघ्रार्थेयं क्रियाविशेषण
त्वादद्रव्येवर्तमान क्लीबे । यथा । त्व
रितगच्छति । द्रव्यवाचीतुचिबिङ्ग ।
यथा । त्वरितोऽश्व । उतावलाधो
डा इतिभाषा ॥

त्वरितगति । स्त्री । पङ्क्तिवृत्तप्रभेदे
॥ त्वरितगतिश्चनजननी । यथा ।
त्वरितगतिर्ब्रजयुवति स्तरयिमुतावि
पिनगता । मुररिपुणा रतिगुह्या
परिमिताप्रमदमितेति ॥

त्वरितोदित । त्रि । निरस्ते । शीघ्रो
च्चारितेवचसि ॥ त्वरितम् उदित ॥
त्वष्ट् । चि । तष्टे । तनूकृते । क्लीबा
इतिभाषा ॥ त्वक्ष्यतेस्य । त्वक्षृतनू
करणे । क्त ॥

त्वष्टा । पुं । देवशिल्पिनि । विश्वकर्म
णि ॥ आदित्यविशेषे ॥ तच्छिण ।
शिल्पिनि । तस्मादितिखाती इतिच
भाषा ॥ वर्षसङ्करविशेषोद्यम् । शू
द्रागर्भे विश्वकर्मण्यौरसेन जान ।
इति ब्र० वै० ब्र० ख० ॥ चिबानक्ष
त्रदेवतायाम् ॥ त्वक्षति । त्वक्ष्यते वा
। त्वक्षू० । त्वेषतिवा । त्वेष० । नसृ

त्विषाम्य

नेष्टृत्वष्टृहोष्टपोष्टभाष्टजामाष्टमा-
ष्टपिष्टदुष्टिष्ट इतिसाधु० । त्विषेर्देव
तायामकारश्चोपधाया अनिट्त्वच्चे
तिष्टन् वा ॥

त्वा । अ । वितर्के ॥ विशेषे ॥

त्वाचप्रत्यक्षम् । न । स्पर्शज्ञाने । द्रव्या
दे स्पर्शद्वारानेधे ॥ यथा । अथज्ञा
नमाचे त्वङ्मान सयोगस्य यदि का
रणत्वं तदा रासनचाक्षुषादिकाले
त्वाचप्रत्यक्षं स्यात् । इतिसिद्धान्तमु
क्तावली ॥

त्वाष्टक् । चि । त्वत्तल्ये ॥

त्वाष्ट् । पु । दृष्टासुरे । त्वष्टुरपत्ये ॥ अ
पत्ये ऽण् ॥

त्वाष्टम् । न । चिबानक्षत्रे ॥ त्वष्टादेव
ता अस्य । सास्यदेवतेत्यम् ॥

त्वाष्ट्री । स्त्री । सञ्ज्ञानामसूर्यपत्न्याम्
॥ क्षुद्ररथे । रथिकायाम् ॥ चिबान
क्षत्रे ॥

त्विट् । स्त्री । शोभायाम् । कान्तौ ॥
वाचि ॥ रुचौ । प्रभायाम् ॥ जिगी
षायाम् ॥ व्यवसाये ॥ त्वेषति । त्वे
षणमनयावा । त्विषदीप्तौ । सप
दादिच्चात् क्तिप् ॥

त्विषा । स्त्री । त्विडर्थे ॥ भागुरिमते
न टाप् ॥

त्विषाम्यति । पु । सूर्ये ॥ अलुक् ॥

थाडन

त्विति । पु । किरणे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

त्वे । अ । } वितर्के ॥ विशेषे ॥
 त्वे । अ । }

त्तर । पु । खड्गादिमुष्टौ । आदिना क
 टितखच्छुरिकादिग्रह । मूठ इति
 भाषा ॥ त्तरति । त्सरच्छन्नगतौ ।
 भृशशीतृचरित्सरितनिधनिमिम
 सृजिभ्यः ॥

त्तरक । चि । त्सरौकुशले ॥ आक
 र्षादिभ्यः कन् ॥

य

—•••••—

य । पु । शिलोच्चये । पर्वते ॥ भयर
 चके ॥ व्याधिभेदे ॥ भयचिह्ने ॥ भ
 चणे ॥ न । रचये ॥ मङ्गले ॥ सा-
 ध्वसे ॥ इति मेदिनीकर ॥ युडेर्द्ध ॥

युत्कारः । पु । निष्ठीवनत्यागानुकर
 यशब्दे ॥

यूयू । अ । निष्ठीवनत्यागानुकरयश
 ब्दे ॥ यथा । यूयूकृत्यवमङ्गिरध्व
 मजनैरिति सूक्तिकर्णामृतम् ॥

यैयै । अ । वाद्यानुकरयशब्दविशेषे ॥

योडनम् । न । सवरणे ॥ युडसंहतौ ।

ल्युट् ॥

दशी

धौणेयः । पुं । स्थौणेये ॥

द

—•••••—

द । पु । अचले । शैले ॥ दत्ते ॥ खण्ड
 ने ॥ न । भार्यायाम् ॥ इत्येकाच
 रकोष ॥ चि । दातरि ॥

दश । पु । वनमक्षिकायाम् । डाँस
 इति भाषा ॥ दशति । दशदशने ।
 अच् ॥ वर्मणि ॥ मर्मणि ॥ दोषे ॥
 खण्डने ॥ भुजगक्षते ॥ दशने ॥ द
 न इति हेमचन्द्रः ॥

दशक । पु । दशे ॥ चि । दशनक
 र्त्तरि ॥

दशनम् । न । दशे । दन्तेन खण्डने ।
 काटखाना इति काटना इति च भाषा
 ॥ कवचे । वर्मणि ॥ दश्यते ऽनेन । द
 शिदशनस्पर्शनयोः । करणेति ल्युट् ॥

दंशभीरु । पु । स्त्री । कासरे । म
 चिषे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

दंशमूल । पु । शिग्रौ ॥

दशितः । चि । कवचाचिते । धृतसजा
 हे । वर्मिणे ॥ दष्टे ॥ दश सजातो
 ऽस्य । ता० इतच् ॥ यद्वा । दश्यते
 स्य । दशि० क्त ॥

दंशी । मशडू इति ख्याते शुद्रदंशे ॥ दश

दक्ष

ति । दंश० अच् । गौ० डीष् ॥

दष्टा । स्त्री । दन्तविशेषे । दाढायाम् । दाढ इति भाषा ॥ दन्तपङ्क्तिद्वयप्रा-
न्ते च तस्मिन् दन्तविशेषा दष्टा ।
द्विगुणीकृता दन्तावलि रिति भावप्र-
काश ॥ दृश्यते ऽनयेत्यर्थं दाढी
शसयुज्येत्यादिनाकरणेष्टुन् । टाप् ।
गौरादिषु मातामहीशब्दस्य पाठा-
दनित्यं धिता डीष् ॥

दष्टास्त्र । पु । शूकरे ॥

दष्टिका । स्त्री । दाढिकायाम् ॥

दष्टी । पु । घृष्टी । शूकरे ॥ सर्पे ॥ चि ।
दष्टाविशिष्टे ॥ यथा दष्टिभि शृङ्गि-
भिर्वापि हता स्ते च्छेद्यस्तस्करै । ये
स्वाम्यर्थे हता यान्ति राजन् स्वर्गेन
सशय । इत्यमि पुराणम् । प्रशस्ता
दंष्ट्रा अस्ति ब्रह्म । ब्री० इति ॥

दक्षम् । न । वारिणि । जले ॥

दक्ष । पु । ब्रह्मणो दक्षिणाङ्गुष्ठाज्जाते
प्रजापतिविशेषे । ततएव मैथुनेन
प्रजा जाता ॥ ताम्रचूडे । कुक्कुटे ॥
मुनिविशेषे ॥ हरवृषे ॥ वृक्षविशे-
षे ॥ चि । चतुरे । ज्ञातव्येषु कर्त्त-
व्येषु वोपस्थितेषु सद्यएव ज्ञातुङ्क-
र्त्तुं च समर्थे । शिचिते । अनलसे
॥ दक्षते । दक्षवृद्धौ शीघ्रार्थे च ।
यथादक्ष ॥

दक्षिण

दक्षकन्या । स्त्री । भवान्याम् । दुर्गायाम् ॥

॥ दक्षस्य प्रजापते कन्या ॥ ता. पञ्चा-
शत्सङ्ख्यका वज्रपुराणे गणभेद-
नामाध्याये प्रसिद्धा ॥

दक्षजा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ दक्षाज्जा-
ता । पञ्चम्यामिति ड ॥

दक्षजापति । पु । शिवे ॥ चन्द्रे ॥

दक्षता । स्त्री । क्षिप्रकारिस्त्रे ॥

दक्षसावर्णि । पु । नवमे मनौ । भावि-
षु सप्तमनुषु द्वितीये ॥

दक्षसुत । पु । देवे ॥

दक्षा । स्त्री । भूमौ ॥

दक्षाध्वरध्वंसक । पु । शिवे ॥ वीर-
भद्रे ॥ दक्षाध्वरस्य ध्वंसक ॥

दक्षाध्वरध्वं सकृत् । पु । हरे ॥ वीर-
भद्रे ॥ दक्षाध्वरध्वं सकरोति । कृ-
ञ्० । क्षिप् । तुक् ॥

दक्षाथ । पु । गरुडे ॥ गृध्रे ॥ दक्ष-
ते । दक्ष० । अदक्षिस्पृष्टिगृहिस्थ
आथ ॥

दक्षिण । चि । दक्षिणोद्भूते ॥ सरले
॥ परच्छन्दानुवर्त्तिनि । पराभिप्रा-
यवर्त्तिनि ॥ अपसव्ये । अवामे ॥ द-
क्षे ॥ औदार्यवति ॥ पु । चतुर्धाप-
त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ सकलनाथि-
काविषयसमसहजानुरागे दक्षिण
इति लक्षणात् ॥ दक्षते । दक्ष० ।

दक्षिणा

हुदक्षिभ्यामिनन् ॥

दक्षिणकालिका । स्त्री । आद्यायांशक्तौ ॥
दक्षिणतः । अ । दिशि ॥ देशे ॥ वस
त्यागतो वा । कालेदृष्टिर्नास्ति । द
क्षिणोत्तराभ्यामतसुजिति स्वार्थे ऽ
तसुच् ॥

दक्षिणतारम् । न । दक्षिणतीरे ॥
दक्षिणमार्गं । पुं । पितृयागे । गताग
तक्षणे कर्मणामार्गं ॥ यथोक्तमी
शोपनिषद्भाष्ये । निर्विस्मोह दक्षिणे
नमार्गेण गतागतक्षणेनेति ॥

दक्षिणसिन्धु । पु । भौमतीर्थविशेषे ॥
दक्षिणस्थ । पु । सारथौ ॥ चि । दक्ष
भागस्थिते ॥ दक्षिणे तिष्ठति । षा०
सुपीतिक ॥

दक्षिणा । अ । दिशि ॥ देशे ॥ वसति
रमणीय वा । दक्षिणस्यादिशि दक्षि
णादिगवा । दक्षिणादाजिति स्वार्थे
आच् ॥ दक्षिणाहि इत्यर्थे ॥

दक्षिणा । स्त्री । अवाच्यादिशि । याम्य
दिशि ॥ यज्ञादिविधिदाने ॥ यज्ञप
तन्याम् ॥ यथा । दक्षिणा यज्ञपत्नी
च दीक्षा सर्वत्रपूजिता । यथावि
नाहिविशेषे सर्वकर्महिनिष्फलमि
ति भागवते ८ स्कन्धे १५ अध्याय ॥

प्रतिष्ठायाम् ॥ देव्यन्तरे ॥ दक्षिप्रजा

पतेस्तनयायाम् ॥ परिक्रयद्रव्ये ॥

दक्षिणा

नायिकाविशेषे ॥ यथा । या गौर
व भय प्रेम सद्भाव पूर्वनायके । नमु
च्यत्यन्यसक्तापि सा ज्ञेया दक्षिणा
बुधैरिति श्रीधरस्वामी ॥

दक्षिणाम्नि । पु । अन्वाहार्यपञ्चनाख्ये
यज्ञाम्निविशेषे ॥ दक्षिणामेहिं यो
निविकल्प । यतो वैश्यकुलाद्विस्तव
तो भ्राष्ट्राद्या गार्हपत्यादानीयते ॥
दक्षिणो ऽग्नि । दिक्सङ्ख्ये संज्ञा
यामितिसमास ॥

दक्षिणाचल । पु । मलयपर्वते ॥
दक्षिणाचार । पु । वामेतराचारे ॥
यथा । स्वधर्मनिरतो भूत्वा पञ्चतन्त्रे
न पूजयेत् । स एव दक्षिणाचारः शि
वो भूत्वा शिवाय जेदित्याचारभेद
तन्त्रम् ॥ यत्र । चतुर्मकारा सन्त्येव प
ञ्चमो विजयारस इति कश्चित् ॥

दक्षिणात् । अ । दिशि ॥ देशे ॥ का
ले ॥ वसत्यागतो रमणीय वा ॥
दक्षिणस्यादिशि दक्षिणस्या दक्षि
णा वा । उत्तराधरदक्षिणादाति ॥

दक्षिणापथ । पु । देशविशेषे ॥ यथा ।
एते गच्छन्ति वज्रव पन्थाने दक्षिणा
पथम् । अवन्ती मृचवन्तश्च समतिक्र
म्यपर्वतमिति महाभारते नलोपाख्या
नम् ॥

दक्षिणापवजन्मा । पुं । जातिविशेषे ॥

दक्षिणा

यथा ॥ दक्षिणापथजन्मान सर्वे नर
वरान्धका । गुहा पुलिन्दा श्वराश्व
चुकामद्रपै सह ॥ उत्तरापथजन्मा
न कीर्त्तयिष्यामितानपि । यौनका
म्बोजगान्धारा किरातावर्वरैः सह ॥
एते पापकृतस्तातचरन्ति पृथिवीमि
मामिति महाभारते मोक्षधर्म ॥
दक्षिणापथदेशः । पु । देशविशेषे ॥
यथा । तद्यापरेजनपदा दक्षिणाप
थवासिनः । पाण्ड्याश्च केरळाश्चैव
चोखाः कुल्यास्तथैवच ॥ सेतुकाम
ख्यकाश्चैव कुपयाचारवासिकाः । न
वराष्ट्रमाहिषकाः कलिङ्गाश्चैव सर्व
शः ॥ कावेराश्च सहैषीकैराटश्च
श्वरास्तथा । पुलिन्दा विन्ध्यमूषीका
वैदर्भादण्डकैः सह ॥ कुलीयाश्च
शिराळाश्च रूपसा स्तापसैः सह । त
थातैत्तिरकाश्चैव सर्वकारस्करा
स्तथा ॥ नासिकाद्याश्च ये चान्ये ये चै
वान्तरनर्मदा । भानुकच्छा समाहे
या सहस्रारस्वतैस्तथा ॥ कच्छीया
श्च सुराष्ट्राश्च आनर्त्तार्त्तार्त्तुदै सह
। इत्येते अपरान्ताश्च शृणुये विन्ध्यवा
सिनः ॥ इति मत्स्यपुराणम् ॥
दक्षिणामुखः । पु । दक्षिणादिगभिमुखे
॥ यथा । अमाज्ञान गयाश्चादु दक्षि
णामुखभोजनम् । न जीवत् पितृ

दक्षिणा

क कुर्यात् कृतेच पितृहा भवेत् ॥ २९
दक्षिणामूर्तिः । पु । परशिवे ॥ प्रोद्य-
च्छाखमहावटद्रुमतटे योगासनस्थ
प्रभु प्रत्यक्तत्त्वबुभुत्सुभिः प्रतिदि
श प्रोदीक्ष्यमाणाननम् । मुद्रा तर्क
मयी दधान ममल कर्पूरगौर शि
वद्वयन्त कलये स्फुरन्त मनिश श्री
दक्षिणामूर्तिकम् ॥ चिषष्टतरोर्भू
ले वृद्धा शिष्या गुरुयुवा । गुरोस्तु
भौनं व्याख्यान शिष्यास्तूच्छिन्नस
शया ॥
दक्षिणायनम् । न । देवानां राक्षसौ । क
र्कटेऽर्कसङ्क्रमे । आवणादिषट्सु
मासेषु ॥ माघादिमासयुग्मैस्तु कृ
तव षट् क्रमादित । उत्तरायण-
मास्यैस्तैः स्त्रिभिः स्यादक्षिणायनम् ॥
याम्या यनेयस्य भवेत् प्रवृत्ति शठ
कठोरः पिशुनत्वभाव । चतुष्पदा-
श्च । कृषिमानहंयुर्वाचामशान्तो म
नुज प्रतापी ॥
दक्षिणाह । पु । आधकर्त्तृकदक्षिणा
ज्जकृतव्रणे मृगे । दक्षिणेर्मणि ॥ द
क्षिणे अरुणम् ॥
दक्षिणार्हः । नि । दक्षिणोये ॥ दक्षिणा
मर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्ह इत्यच् ॥
दक्षिणावर्त्तः । नि । दक्षिणे आदर्शवि
शिष्टे ॥

दगार्ग

दक्षिणावर्त्तकी। स्त्री। दृष्टिकाल्याम् ॥

दक्षिणाशापति । पु। यमे । वैवस्वते ।

धर्मराजे ॥ दक्षिणाशाया पति ॥

दक्षिणाहि। अ। दक्षिणादिशि ॥ दक्षि

णदेशे ॥ दक्षिणात् । आहिचदूरे इ

तिस्वार्थे आहिदूरे चेदवधिमान् । व

सति रमणीयवा ॥

दक्षिणीय । नि । दक्षिणार्हे ॥ दक्षि

णामर्हति । कडङ्करदक्षिणाच्छे

ति छ । तस्य ईयादेश ॥

दक्षिणेन । अ । दक्षिणादिशि ॥ दक्षिण

देशे ॥ एनबन्धतरस्या मदूरेपञ्चम्या

। दक्षिणेन वसति रमणीयवा ॥

दक्षिणेर्मा । पु । दक्षिणारौ । सञ्चत

सुगे ॥ दक्षिणे ईर्मं व्रणमस्य । दक्षि

णेर्माखुब्धयोगइति अनिजन्त साधुः ॥

दक्षिण्य । नि । दक्षिणार्हं ॥ दक्षिणा

मर्हति । कडङ्करदक्षिणाच्छेति

यत् ॥

दगार्गलम् । न । निस्तोयदेशे जलो

पलब्धिज्ञाने ॥ त निरूपयति वराह

मिहिर । तथा दौ प्रयोजनप्रदर्शना

र्थं माह । धर्मं यशस्यञ्चवदाम्यतोऽ

हं दगार्गल येन जलोपलब्धि । पु

सां यथाङ्गेषु सिरा स्तथैवचितावपि

प्रोज्जतनिवसस्याः ॥ एकेन वर्षेन

रसेन चास्य क्षुत नमस्तो वसुधा

दगार्ग

विशेषात् । नानारसस्य बहुवर्णता

अ गत परीक्ष्यं चितितुल्यमेवम् ॥

२ ॥ सिरानामानि ॥ पुरुहुतानलय

मनिक्रतिवरुण पवनेन्दुशङ्करा देवा

। विज्ञातव्या क्रमशः प्राच्याद्याना

दिशापतय ॥ दिक्पति सञ्चाचशि

रा नवमीमध्ये महासिरानाम्नी ।

एताभ्योन्या शतशो विनिस्तृताना

मग्नि प्रथिता ॥ पातालादूर्ध्वसिरा

शुभा चतुर्दिक्षुसंस्थितायाश्च । को

णादिगुत्थानशुभा सिरा निमिस्ता

न्यथोवक्ष्ये ॥ ५ ॥ * ॥ यदिवेतसे

ऽम्बुरहितेदेशे हस्तैस्त्रिभि स्तत प

श्चात् । सार्द्धं पुरुषे तोय वक्षति सिरा

पश्चिमातच ॥ चिह्नमप्यर्द्धपुरुषे म

खड्ग पाण्डुरोऽयमसत्पीता । पुठमे

दकश्चतस्त्रिन् पाषाणो भवति तोय

मत ॥ ७ ॥ जम्बुद्वीपे दग्धसैस्त्रिभि

सिराऽधो नरद्वये पूर्वा । मृत्तोऽगन्धि

कापाण्डुराश्च पुरुषे ततोऽयमण्डूक

॥ ८ ॥ जम्बूद्वीपस्य प्राग् बल्मीकोय

दिभवेत् समीपस्य । तस्माद्दक्षि

णापार्श्वे सखिले पुरुषद्वये स्वादु ॥ अर्द्ध

पुरुषे च मत्स्य पारावतसन्निभश्च पा

षाण । मृद्भवति चात्र नीला दीर्घका

लवणहुतोयम् ॥ १० ॥ पश्चादुदुम्ब

रस्यत्रिभिरेव करैर्नरद्वये सार्द्धं । पुरु

दगर्ग

वेसितोऽहिरण्याञ्जनोपमोऽथ सि
 रासुजला ॥ ११ ॥ उदगर्जुनस्यदृश्यो
 वल्मीको यदि ततोऽर्जुनादसौ ।
 चिभिन्मु भवति पुरुषे स्त्रिभिर्दुर्दुस
 मन्वितैः पश्चात् ॥ श्वेतागोधादुर्दुन
 रे पुरुषे मधुसूरातत कृष्णा । पी
 ता सिता ससिकता ततोऽजल नि
 र्दिग्देमितम् ॥ १३ ॥ वल्मीकोप
 चितायां निर्गुण्यां दक्षिणेन कथित
 करैः । पुरुषत्रये सपादे स्वादुजल
 भवति चाशोष्यम् ॥ रोहितमत्स्यो
 दुर्नरे मत्स्यपिशापाण्डुरा तत पर
 त । सिकता सशर्करेता क्रमेणप
 रतो भवत्यम्भः ॥ १५ ॥ पूर्वण्यदि
 वदया वल्मीकोदृश्यते जलपश्चात्
 । पुरुषेस्त्रिभिरा देश्य श्वेतागृहगे
 धिकाऽर्जुनरे ॥ १६ ॥ सपलाशावद
 रीवेद्दिश्यपरस्यां ततोऽजलं भवति
 । पुरुषत्रये सपादे पुरुषेऽपचण्डु
 भस्त्रिम् ॥ १७ ॥ विलोदुम्बरयोगे
 विहायहस्तत्र धनुयाम्येन । पुरुषेस्त्रि
 भिरन्मुभवेत् कृष्णोर्दुनरेचमण्डूक
 ॥ १८ ॥ काकोदुम्बरिकायां वल्मी
 कोदृश्यते सिरातस्मिन् । पुरुषत्रये
 सपादे पश्चिमदिक्स्थावहति सा
 च ॥ आपाण्डुपीतिकादुर्दुगौरसव
 र्णी भवतिपाषाण । पुरुषेर्दुर्दुमु

दगर्ग

दनिभो दृष्टिपथ मूषिको याति ॥
 २० ॥ जलपरिहीनेदेशे दृक्ष का
 म्पित्यको यदादृश्य । प्राच्याहस्त
 चितयेवहतिसिरादक्षिणा प्रथमम्
 ॥ मन्त्रीलोत्पलवर्णा कापोतादृ
 श्यते ततस्तस्मिन् । हस्तेजगन्ध
 को मत्स्योजलमत्स्य सचारम् ॥
 २२ ॥ श्योनाकतरो रपरोत्तरेसिरा
 दौकरावतिक्रम्य । कुमुदानामसिरा
 सा पुरुषत्रयवाहिनी भवति ॥ २३ ॥
 आसन्नोवल्मीको दक्षिणपार्श्वे विभी
 तकस्य यदि । अहर्भभवतिसिरा पु
 रुषे ज्ञेयादिशि प्राच्याम् ॥ २४ ॥ त
 स्यैवपश्चिमायांदिशि वल्मीको यदा
 भवेदुक्ते । तत्रोदग्भवतिसिरा चतु
 र्भिरर्धाधिके पुरुषे ॥ श्वेतोविश्व
 म्भरक प्रथमेपुरुषेतु कुङ्कुमाभो
 श्या । अपरस्यां दिशिचसिरानश्य
 तिवर्षयेतीते ॥ २६ ॥ सकुश सितपे
 श्यायां वल्मीको यत्रकोविदारस्य ।
 मध्येतयोर्नरैरर्धं पञ्चमैस्तोयमचो
 भ्यम् ॥ प्रथमेभुजग कमलोदरस
 त्रिभो महीरक्ता । कुरुविन्द पाषा
 ण शिचक्रान्येतानि वाच्यानि ॥ २८ ॥
 यदिभवति सप्तपथी वल्मीकहत
 स्तदुत्तरेतोयम् । वाच्यं पुरुषे पञ्च
 भिरपि भवन्ति चिह्नानि ॥ पुरु

दगार्ग

षाड्निहतुहरितो दर्दुरोहरिताक्षस
 त्रिभाभूषः। पाषाणोभ्रनिकाश सौ
 म्याचसिरा शुभास्त्रवहा ॥ ३० ॥ सर्वे-
 षाट्छाया मध स्थितो दर्दुरोयदाह
 श्य । तस्माद्भुस्तेतोय चतुर्भिर्दुधि
 कैः पुरुषैः ॥ पुरुषेतु भवति नकुलो
 नीलामृत पीतिकाततः खेता । दर्दु-
 रसमानरूप पाषाणोदृश्यते तत्र
 ॥ ३२ ॥ यच्चहिनिचये दृश्यो दक्षि-
 णतः सस्थित करञ्जस्य । हस्तद्वये तु
 याम्ये पुरुषवितये सिरासाड् ॥ उद-
 गन्या स्वादुजला हरितोऽग्नाधस्तत
 स्तोयम् । पुरुषाड् कच्छपकः प्रथम
 पूर्वा सिराद्विच्यते तत्र ॥ उत्तरत
 च मधूका दक्षिणितय पश्चिमेतत
 स्तोयम् । परिहृत्य पञ्चहस्तान् नव
 चाष्टौ पौरुषान् प्रथमम् ॥ अहि-
 राज पुरुषेऽधोधूम्राधात्री कुक्ष्य
 वर्णोऽग्ना । माहेन्द्रे भवति सिरा वह-
 तिसफेन सदातोयम् ॥ ३६ ॥ वल्मी-
 क क्षिण्यो दक्षिणे सकुशदूर्वसेत् ति-
 लकस्य । पुरुषैः पञ्चभिरम्भोदिशि
 वारुण्यासिरापूर्वा ॥ ३७ ॥ सर्पावा-
 सः पञ्चावल्मीका दक्षिणे कदम्बस्य ।
 परतो हस्तपितयात् षड्भिः पुरुषैः सु-
 रीयेनैः ॥ कौवेरीचावसिरा वह-
 तिजलं लोहगन्धिचाणोभ्यम् । कन

दगार्ग

कनिभोमण्डू कोनरमाचेसृत्तिकापी-
 ता ॥ ३८ ॥ वल्मीकसदृशतोयदि-
 तालोवाभवति नारिकेलोवा । पश्चा-
 त् षड्भिर्हस्तैर्नरैश्च तुर्भिः सिराया-
 म्या ॥ ४० ॥ याम्येन कपित्थस्याद्विस-
 त्रयश्चे दुदग्जल वाच्यम् । सप्तपरि-
 त्यज्यकरान् खान्त्वा पुरुषान् कर्षुरा-
 पुटभिद् ॥ अश्रमन्तकस्य वामे वदरीवा
 दृश्यते हिनिचयोवा । षड्भिर्दग्ग-
 ल्यकरैः सार्धे पुरुषत्रये तोयम् ॥
 कूर्म प्रथमे पुरुषे पाषाणोधूसर-
 ससिकतामृत । आदौ च सिरायाम्या
 पूर्वोत्तरतो द्वितीयाच ॥ ४३ ॥ वा-
 मेनहारिस्तरो वल्मीकश्चेज्जलं
 भवतिपूर्वे । हस्तपितये सत्र्यंशैः पु-
 ष्भिः पञ्चभिर्भवति ॥ नीलोभुजगो-
 दृश्योऽमृतपीतामरकतोपमश्चाग्ना
 । कृष्णाम्बु प्रथम वारुणीसिरादक्षि-
 णोनान्या ॥ ४४ ॥ जलपरिरहिते दे-
 शेऽनूपजानिदृश्यन्ते निमित्तानि ।
 वीर्यादूर्वामृदवो यवस्य स्तवजलं
 पुरुषे ॥ भार्गीविद्यतादन्ती सूकर-
 पादीच लक्ष्मणाचैव । नवमाक्षिका-
 च हस्तद्वयेऽन्वयाम्येतिभिः पुरुषैः
 ॥ ४६ ॥ क्षिण्वा प्रलम्बशाखावाम-
 नविकटहुमाः समीपजला । सुशि-
 राजर्जरपद्माश्चाश्चजलेन सन्वताः

द्वितीयः

॥ ४७ ॥ तिष्ठकाशतकधरणकमङ्गात
कवित्वतिन्दु काङ्क्षोला । पिण्डारशि
रीषकाञ्जनपङ्कषकावज्जुलातिवला
॥ एतेयदिसुस्निग्धैर्वल्मीकैःपरिवृता
स्ततस्तोयम् । हस्तैश्चिभिर्दुस्तरतश्च
तुर्भिरर्धेनचरणेन ॥ ४८ ॥ अट्टयेस
ट्टणायस्मिन्सट्टयेट्टणवर्जिता मही
यच । तस्मिन्सिरा प्रदिष्टा वक्तव्य
वाधनं चास्मिन् ॥ ४९ ॥ कण्टक्यक
ण्टकानां व्यन्यासेम्भस्त्रिभिःकरैःप
श्चात् । स्वात्वापुरुषचितयं विभागयु
क्तधनं वास्यात् ॥ ५० ॥ नदतिमहीग
भीरं यस्मिन्सिरा जताजलं तस्मिन्
। सार्धं चिभिर्मनुष्यैः कैवेरीतत्र
च सिरास्यात् ॥ ५१ ॥ दक्षस्यैवाशा
खा यदि विनता भवति पाण्डुरावास्या
त् । विज्ञातव्यं शाखातले जलं त्रिपु
रुषं वास्यात् ॥ ५२ ॥ फलकुसुमविका
रोयस्य तस्य पूर्वे सिरा त्रिभिर्हस्तैः । भ
वति पुरुषैश्चतुर्भिः पाषाणोऽधः-
क्षिति पीता ॥ ५३ ॥ यदिकण्टका
रिका कण्टकैर्विना दृश्यते सितैः कुसु-
मैः । तस्यास्तले ग्नुवाच्यं त्रिभिर्नरैर
र्धपुरुषैश्च ॥ ५४ ॥ खर्जूरौ द्विशिरस्का
यच भवेज्जलविवर्जिते देशे । तस्याः
पश्चिमभागे निर्देश्य त्रिपुरुषैर्वारि ॥
॥ ५५ ॥ यदि भवति कर्णिकारः सित

द्वितीयः

कुसुम स्यात्पलाशश्चोवा । सव्येन
तत्र हस्तद्वयेन्नु पुरुषद्वये भवति ॥
५६ ॥ यस्यामूषाधाव्या धूमेवातच
वारिनरयुगले । निर्देष्टव्या च सिराम
हतातोयप्रवाहेण ॥ ५७ ॥ यस्मिन्
चेन्नोद्देशे जातस्य विनाशमुपयाति
। स्निग्धमतिपाण्डुरं वा महासिरान
रयुगेतत्र ॥ ५८ ॥ * ॥ इति जाङ्गला
नूपयोजनपरिज्ञानम् ॥ * ॥ अथ म
रुभूमौ सिराविज्ञानम् ॥ मरुदेशे
भवति शिरायथा तथाऽतः परं प्रवक्ष्या
मि । ग्रीवाकरभाणामिव भूतलसं
स्थाः सिरायान्ति ॥ ६० ॥ पूर्वोत्तरेण
पीलोर्ध्वं दिवल्मीको जलं भवति-
पश्चात् । उत्तरगमना च सिरा वि-
क्षेयापञ्चभिः पुरुषैः ॥ चिह्नदुर्दुर्मा
दैः सत्कपिला तत्परं भवेत्तरिता ।
भवति च पुरुषेऽधोऽस्मात्स्यतलेम्भो
विनिर्देश्यम् ॥ ६२ ॥ पीलोरेव प्रा
च्यां वल्मीकोऽतोर्ध्वपञ्चमैर्हस्तैः ।
दिशियाम्यायां तोयं वक्तव्यं सप्तभि
पुरुषैः ॥ प्रथमे पुरुषे भुजगः सित
सितो हस्तमात्रमूर्तिश्च । दक्षिण
तोवर्तत सिरा सचार भूमिपानीय
म् ॥ ६४ ॥ उत्तरतश्च करीरस्याहि
गृहं दक्षिणे जलं स्वादु । दशभि
पुरुषैर्धैर्यपुरुषे पीतोऽथ मण्डूकः

दशार्ग

॥ ६५ ॥ रोहीतकस्य पश्चादहिवास
स्य त्रिभिः करैर्याम्ये । द्वादशपुरुषा
न् खात्वा सत्तारापश्चिमेन सिरा ॥
६६ ॥ इन्द्रतरोर्वल्मीक प्राग्दृश्य.
पश्चिमेसिराहस्ते । खात्वाचतुर्दशन
रान् कपिलागोधानरे प्रथमे ॥ ६७
॥ यदिवासुवर्णानाम्बस्तरोर्भवेदाम
तो भुजङ्गगृहम् । हस्तद्वयेतुयाम्ये
पञ्चदशनरावसाने ऽम्बु ॥ चार प
यो ऽप नकुलोर्ध्वमानवे ताम्रसन्नि-
भश्चाश्ला । रक्ताच्च भवतिवसुधा व
हत्तिसिरा दक्षिणातत्र ॥ ६८ ॥ वद
रीरोहितदृष्टौ सम्पृक्तौ चेदिनापि व
ल्मीकम् । हस्तद्वये ऽम्बु पश्चात् षो
डशभिर्मानवैर्भवति ॥ सुरस जल
मादौ दक्षिणासिरा वहति चेत्तरे
यान्या । पिष्टनिभ. पाषाणो मृच्छे
ता वृश्चिकोर्ध्वनरे ॥ ६९ ॥ सक्करीरा
चे वदरी त्रिभिः करैः पश्चिमेन त
त्राम्बु । अष्टादशभिः पुरुषै रैशा
नीवहुजलाचसिरा ॥ ७० ॥ पीलु
समेतावदरी हस्तत्रयसन्निभेदिशि
प्राच्याम् । विंशत्या पुरुषाणामशो
ध्यमम्बो ऽत्रसत्तारम् ॥ ७१ ॥ ककु
भकरीरावेकत्र संयुतौ यत्रककुभ
विष्णौ वा । बाहुद्वयेऽम्बु पश्चान् न
रैर्भवेत् पञ्चविंशत्या ॥ ७२ ॥ व

दशार्ग

ल्मीकमूर्धनि यदा दूर्वास कुशास्य
पाण्डुराः सन्ति । कूपोमध्येदेयो ज
लमन्ननरैक विंशत्या ॥ ७३ ॥ भूमि
कदम्बकयुता वल्मीकोयत्रदृश्यते दू
र्वा । हस्तद्वयेनयाम्ये नरैर्जलं पञ्च
विंशत्या ॥ ७४ ॥ वल्मीकत्रयमध्ये
रोहीतकपादयो यदाभवति । नाना
वृक्षै सहित त्रिभिर्जलतत्रवत्तथम्
॥ हस्तचतुष्के मध्याच्छोडशभिश्चा
ङ्गुलैरुदग्वारि । चत्वारिंशत् पुरुषा
न् खात्वाश्लाघ. सिराभवति ॥ ७६
॥ ग्रन्थिप्रचुरायस्त्रिन् शमीभवेदुत्त
रेण वल्मीक. । पश्चात् पञ्चकरान्ते
शतार्द्धसङ्ख्यैर्नरैः सलिलम् ॥ ७७
॥ एकस्या. पञ्चयदा वल्मीको म
ध्यमे भवेच्छेत् । तस्मिन् सिराप्र
दिष्टा नरषष्ट्या पञ्चवर्जितया ॥
७८ ॥ सपलाशायत्रशमी पश्चिमभा
गेऽम्बुमानवै. षष्ट्या । ऊर्ध्वनरेहि
प्रथम सशालुकापीतमृत् परतः ॥
७९ ॥ वल्मीकेन परिहृत श्वेतोरो
हीतको भवेद्यस्त्रिन्. पूर्वणहस्तमा
त्रे सप्तत्यामानवैरम्बु ॥ ८० ॥ श्वे
ताकण्टकवहुला यत्रशमी दक्षिणे
नतत्रपथ. । नरपञ्चकसंयुतया सप्त
त्याहिर्नराह्वेत् ॥ ८१ ॥ * ॥ अत्र
विशेषः ॥ मरुदेशेयस्त्रिंशं न जाङ्ग

दगार्ग

लेतैर्जलं विनिर्देश्यम् । जम्बूवेतस
पूर्वं वेपुषा स्ते मरौद्विगुणा ॥
८२ ॥ जम्बूचिवृतमौर्वीशिशुमारी
शारिवाशिवाश्यामा । वीरुधयो वा
राहीज्योतिष्मतीगरुडवेगाच्च ॥ सू
करिकामाघपर्णीव्याघ्रपदाचेतियद्य
हेर्निखये । वल्मीकादुत्तरतस्त्रि-
भिः करैस्त्रिपुष्वेतोयम् ॥ एतदनू
मेवाज्जम्बूभूमौ तु पञ्चभिः पुष-
वै । एतैरेव निमित्तैर् मरुदेशे सप्त
भिः कथयेत् ॥ ८५ ॥ एकनिभायच
मही तृणतरुवल्मीकपरिहीना ।
तस्यां यत्र विकारो भवति धरित्या ज-
लं तत्र ॥ ८६ ॥ यत्र स्निग्धा निम्बा स
वालुका सानुनादिनी वास्यात् । त-
त्रार्द्रपञ्चकैर् वारि मानवैः पञ्चभि-
र्वेदिवा ॥ ८७ ॥ स्निग्धातरुणां याम्ये
नरैश्चतुर्भिर् जलं प्रभूतम् । तरुग-
हने अपि विकृतो यस्तस्मात् तद्वदे-
व वदेत् ॥ ८८ ॥ नमते यत्र धरिणी
सार्द्धं पुरुषेभ्यु ज्जम्बू नूपे । कीटा-
वायचविनालयेन वज्रवेम्बु तत्रापि ॥
८९ ॥ उष्णाशीताश्च महीशीतोष्णा
स्त्रिभिर्नरैः सार्द्धैः । इन्द्रधनुर्ग-
त्योवावल्मीको वाचतुर्हस्तात् ॥ ९०
॥ वल्मीकानां पङ्क्त्या यद्येकोभ्यु-
च्छिस्तसिरा तदधः । शुष्यति नरो

दगार्ग

हते वा सस्यं यस्याश्चतवाम्भ ॥ ९१
॥ एतज्जाङ्गलानूपे ॥ * ॥ न्यग्रोध
पलाशोदुम्बरैः समेतैस्त्रिभिर्जलं त-
दधः । वटपिप्पलसमवाये तद्वत्वा-
च्यं सिराचोदक् ॥ ९२ ॥ * ॥ अथ
कूपलक्षणम् ॥ आमेयेयदिकोणे प्रा-
मस्य पुरस्य वा भवेत् कूपः । निश्च-
सकरोति भयदाहश्च समानुषं प्रायः
॥ नैर्ऋतकोणे वास्तव्यश्च वनिताभ-
यश्च वायव्ये । दिक्चयमेतत् त्यक्त्वा
शेषास्तु शुभावहाः कूपाः ॥ ९४ ॥ *
॥ सारस्वतेन मुनिना दगार्गं यत्
कृतं तदवलोक्य । आर्याभिः कृतमे-
तद् घृत्तैरपि मानवं वक्ष्ये ॥ ९५ ॥
स्निग्धा यतः पादपगुहमवश्यो नि-
श्चिद्रपचाश्च ततः सिरास्ति । पद्म-
क्षुरोशीरकुलाः सगुन्द्रा काशा कु-
शावा नलिका नलोवा ॥ खज्जूरज-
म्बुर्जुनवेतसास्तु चीरान्वितावा-
द्रुमगुहमवश्यम् । छत्रेभनागाः शतप-
चनीपाः स्युर्नक्तमालाश्च ससिन्धुवा-
राः ॥ विभीतकोवा मदयन्मिकावा-
यवास्ति तस्मिन् पुष्वधयेऽम्भः ।
स्यात् पर्वतस्योपरि पर्वतोन्म स्रज-
स्ति मूले पुरुषत्रयेभ्यः ॥ ९८ ॥ या
मौष्मीयैः काशकुशैश्च युक्ता नीला-
चमृद्वयत्रसश्चर्कराच । तस्या प्रभूत

द्विगार्ग

सुरसम्भृतोय कृष्णाचरत्ताच तथैव
 म्बै ॥ ८९ ॥ * ॥ अथभूगुणाः ॥ स
 शर्करा ताम्रमहीकषाय चार धरि
 वीकपिला करोति। आपाण्डुरायां
 खवणं प्रदिष्ट मिष्टपयोनीखवसुम्भ
 रायाम् ॥ १०० ॥ शाकान्धकर्णाकुन
 विल्वसर्जा श्रीपण्डरिटाधवशिशपा
 श्व। छिद्रेष्वपचैर्द्रुमगुल्मवज्ज्योहृत्वा
 स्वदूरेभ्युनिवेदयन्ति ॥ १ ॥ सूर्याग्नि
 भस्मोष्ठखराऽनुवर्णाया निर्जला-
 सा वसुधा प्रदिष्टा। रक्ताङ्कुरा ची
 रयुता करीरा रक्ताधराचेज्जलम
 श्मनेधः ॥ २ ॥ वैदूर्यमुद्राम्बुदमेध
 काभा पातोन्मुखोदुम्बरसन्निभावा
 । भङ्गेज्जनाभा कपिलाववा या ज्ञेया
 शिलाभूरिसमीपतोवा ॥ ३ ॥ पारा
 वतचौद्रहतोपमाया चोमखवखस्य
 च तुल्यवर्णा । यासोमवज्ज्याश्च समा
 नरूपा साप्याशुतोय कुवतेऽचय-
 ष्व ॥ ४ ॥ ताम्रैःसमेता पृषतैर्विचि
 ने रापाण्डुभस्मोष्ठखरानुरूपा । मृज्जो
 पमाङ्गुष्टिकपुष्पिकाच सूर्याग्निवर्णा
 च शिलावितोया ॥ ५ ॥ चन्द्रातप
 स्फटिकमैत्तिकहेमरूपा याश्चेन्द्र
 नीलमणिचिह्नकुलकाजनाभाः । सूर्यो
 द्यांशुहरितालनिभाश्याः सु-
 क्ताः शोभनामुनिवचोपचवृत्तमेत

द्विगार्ग

त् ॥ ६ ॥ एता द्यमेद्याश्च शिलाः
 शिवाश्च यथैश्वर्यागैश्च सदाभिजु
 हा । येषाञ्चराष्ट्रेषु भवन्तिराज्ञां
 तेषा मष्टिर्नभवेत्कदाचित् ॥ ७
 ॥ * ॥ शिलानां विदारणार्थमाह ॥
 भेद यदानैति शिला तदानीं पक्षा
 यकाष्ठै सह तिलुकानाम् । प्रज्वा
 लयित्वानलमग्निवर्णां सुधान्मुसि-
 क्ताप्रविदारमेति ॥ ८ ॥ तोय त्रि-
 त मोक्षकभस्मनावा यत्सप्तकृत्त्व
 परिषेचनंतत् ॥ कार्यंशरचारयुतं
 शिलायाः प्रस्फोटन वक्रिवितापिता
 याः ॥ ९ ॥ तत्तत्काम्यिकसुराः सकु
 लया योजितानि वदराणिचतस्र ।
 सप्तरात्रमुषितान्यभितप्तां दारयन्ति
 हि शिलां परिषेकै ॥ १० ॥ नैर्मप
 च त्यक्तनाल तिलानां सापामार्गे
 तिलुक स्थाङ्गुली । गोमूत्रेण स्था
 वित चारणं षट्कृत्वोऽत स्ता
 पितोभित्तेश्च ॥ ११ ॥ * ॥ शस्त्र
 पानम् ॥ आर्कम्पयोहुडुविषाण म
 सीसमेतं पारावताखुशकृताचयुत
 प्रलेप । टङ्कस्यतैलमथितस्य ततो
 स्य पानं पश्चाच्छिनस्य न शिलासु भ
 वेदिघातः ॥ १२ ॥ चारं कदल्या
 मक्षितेनयुक्तं दिनेधिते पाथितपा
 यसंयत् । सम्यक्क्षितं चाश्वनिनैति

दगार्ग

भङ्गं न चान्यलो हेष्वापितस्य कौशल्य
म् ॥ १३ ॥ * ॥ वापीलक्ष्यम् ॥ पा
ली प्रागपरायता ऽन्वसुचिरं धत्तेन
याम्योत्तरा कल्लोलै रवदार मेति
महता साप्रायश प्रेरितैः । तां चे
दिच्छति सारदारुभि रपां सम्पात
मावारयेत् पाद्याद्यादिभिरेववा प्र
तिचयं क्षुब्धदिपात्रादिभिः ॥ १४ ॥
ककुभवटासप्रक्षकदम्यै सनिषुलजा
न्ववेतसनीपैः । कुरुषकताया ऽग्नौ
कमधूकै र्वैकुलविमिश्रैश्चावृततीरा
म् ॥ १५ ॥ * ॥ नैर्वाहिकद्वारलक्ष
्यम् ॥ द्वारश्च नैर्वाहिक मेकदेशे
कार्ये शिलासन्धितवारिमार्गम् । को
रस्थित निर्विकरं कवाटं कृत्वाततः
पांसुभिरावपेत्तुतम् ॥ १६ ॥ * ॥
द्रव्ययोगमाह ॥ अन्नानमुस्तोशीरैः
सराजकोशातकामलकचूर्णैः । कत
कफलसमायुक्तैर्वोगः कूपेप्रदातव्य
॥ १७ ॥ * ॥ अस्त्रगुणानाह ॥ ककुष
कटुक लवणं विरसं सलिलं यदिवा
ऽशुभगन्धिभवेत् । तदनेनभवत्य
मलं सुरसं सुरगन्धिगुणैरपरैश्चयुतम्
॥ १८ ॥ * ॥ मक्षपाणि ॥ हस्तेम
घानुराधपुष्पधनिष्ठोत्तरागिरेदि-
यम् । शतभिषगिन्धारणे कूपानां
अस्थानेभगणः ॥ १९ ॥ * ॥ प्रतिष्ठा

दग्धा

विधामम् ॥ कृत्वावरुणस्य वलिं वट
वेतसकीलक सिरास्थाने । कुसुमै
र्गन्धैर्धूपैः सम्पूज्य विधापयेत् प्रथम
म् ॥ १२० ॥ इतिवाराद्याद्विपश्चाश
त्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

दग्धः । पि । भस्मीकृते । मुष्टे । मुष्टे ॥
अग्निसृष्टे ॥ शन्तसे ॥ दद्यतेऽस्य ।
दग्धभस्मीकरणे । क्तः ॥ न । कस्तृणे ॥

दग्धकाक । पुं । श्लोककाके ॥

दग्धभम् । न । रथादिद्वारेषु भरण्या
दिसप्तनक्षत्रेषु ॥ यथा । याम्यं त्वा
ष्ट्वैश्वदेवं धनिष्ठार्बकज्योष्ठान्धरवे
र्दग्धभस्यात् ॥ दग्धव्यतत्तम् ॥

दग्धरजः । पु । चित्ररजगन्धर्वे ॥

दग्धरुहः । पु । तिलकवृक्षे ॥

दग्धरुहा । स्त्री । दग्धादृषे । भस्मरो
हायाम् ॥

दग्धलम् । न । शून्यलमे ॥ यथा ।
स्रगसिंहौ तृतीयायां प्रथमायां तु
लाम्बनौ । पञ्चम्यावुधराशीदौ सप्त
म्या चापचन्द्रमे ॥ नवम्यां सिंहक्री
टाख्या नेकादश्या गुरोर्गृह्ये । दृष
मीनैः षयोदश्या दग्धसन्नास्वमीगृ
हा ॥ दग्धसन्नियत्कर्मकृतं सर्वं
विनश्यति ॥

दग्धा । स्त्री । स्थितार्कद्विष्टि ॥ तिथि
विज्ञेये ॥ यथा । द्वादश्याकादशीचैव

दण्डः

दशमीचत्रिषष्टिका । द्वितीयासप्त
मीचैवदग्धा । सूर्यादिवारतः ॥ प्र
कारान्तरमपि । एकादशीचेन्नुवारे
द्वादशीचार्कवासरे । षष्ठीवृषस्यते
वारे । तृतीयावधवासरे । अष्टमी
शुक्रवारेच नवमीशनिवासरे ॥ पञ्च
मीभौमवारेच दग्धयोगा । प्रकीर्त्ति
ताः ॥ मासदग्धा यथा । द्वितीयामी
नभनृषोः सप्तुर्थी वृषकुम्भयोः । मे
षकर्कटयोः । षष्ठी कन्यामिथुनकेट
मी ॥ दशमी दक्षिकेसिंहे द्वादशी
मकरेतुले । एभिर्जातोममीवेत य
द्वित्रकसमेभवेदितिदीपिका ॥ कु
रुद्वरतिगौडप्रसिद्धे वृषे । खलेरु
ज्जामान् । कर्कशदद्यायाम् । दग्धरु
ज्जामान् ॥ दहेः क्षामात् टाप ॥

दग्धिका । खी । दग्धभक्ते । भिक्षाटाया
म् । जन्माभात इति भाषा ॥ कुत्ति
तादग्धा दग्धिका । कुत्तिते इति
कम् ॥ दग्धाट्ये ॥

दग्धेष्टका । खी । जामके । जांसा इति
भाषा ॥

दण्डः । पु । न । लगुडे । लडु लठिया इ
तिभाषा ॥ पु । व्युत्प्रभेदे ॥ प्रकाण्डे
॥ अन्त्रे ॥ कोये ॥ मन्याने ॥ सैन्ये ॥

दाम्यते उद्यतोऽनेन । दम् । जम
नात् । ॥ काळे । घडी इति भाषा

दण्डकः

॥ यथा । दशगुर्वचरोच्चारकाश्च प्रा
यः षड्भात्मकौ । तै पञ्च स्यात्सुतत्
षष्ट्यादण्डदण्डभिधीयते ॥ मानभे
दे । काठा इति गौडभाषा ॥ चतुर्हस्त
परिमिते मानकाष्ठादौ ॥ चण्डाशोः
पारिपाश्विके । अर्कानुचरे ॥ दमे ॥
यमे ॥ अभिमाने ॥ ग्रहभेदे ॥ अर्थाप
कारादिहूपेराक्षांचतुर्थोपाये ॥ यथा
। दण्ड शक्तिप्रजा सर्वा दण्डयवा
भिरक्षति । दण्ड सुसेषुजागर्त्तं द
दण्डं धर्मं विदुर्बुधा ॥ यथश्यामो
लोहितश्चो दण्डश्चरति पापहा ।
प्रजा सङ्गममुद्यन्ति नेता चेत्साधु
पश्यति ॥ सर्वोदण्डजितो लोको दु
र्लभो हि मुचिर्नरः । दण्डश्च हि भया
त् सर्वे जगद्भोगायकल्पते ॥ * ॥
वपेणदोषकन्यग्राह्यधने ॥ उत्पद्य
प्रवृत्तौ निग्रहहेतुर्दण्डो भगवद्विभू
तिः ॥ मायामात्रे ॥ धनुर्द्वयपरिमिते
मानकाष्ठादौ ॥ इत्था कुराजपुत्रे ॥ द
ण्डोऽस्यास्ति । अर्थापारब्ध ॥ दण्डयति
दण्डयतेऽनेन वा । दण्डदण्डनिपात
ने । पञ्चाक्ष ॥ पु सीतिघोवा ॥ दम्
नम् वा । दमुत्पद्यमे । जमन्तात् ।
॥ रात्रां हस्तान्तरपदातिषु ॥

दण्डकः । पु । न । चण्डदण्डप्रतापादि
कण्डः प्रभेदे ॥ लघुलगुडे । सोठा

दण्डनी

खोठी छठी इत्यादि भाषा ॥ ह्रस्वो
दण्डः । ह्रस्वे इतिकन् ॥

दण्डकन्दकः । पु । धरणीकन्दे ॥

दण्डका । स्त्री । दण्डकारण्ये । जन
स्थाने ॥

दण्डकाक । पु । श्लोककाके ॥

दण्डकारण्यम् । न । रावणस्य वल्गुनि
वेशस्थाने । जनस्थाने ॥ दण्डकानाम्ना

राज्ञापरिपालितो देशः । सचमुक्त
शापादरण्यमभूत् ॥ तीर्थविशेषे ॥

दण्डढक्का । स्त्री । वाद्यविशेषे । याम
घोषे । यामनाल्याम् । दमामा न
गारा नैवत इत्यादिभाषा ॥

दण्डताम्री । स्त्री । ताम्रीवाद्ये ॥

दण्डधर । पु । काले । यमे । अन्तके ॥
दण्डस्य धरः ॥ नृपे ॥ कुम्भकारे ॥

त्रि । दण्डहस्ते ॥ दुष्टनिग्रहकर्त्तरि ॥

दण्डधार । पु । पृथ्वीपतेः । रात्रिः ॥ यमे
। समवर्त्तिनि ॥ त्रि । दण्डहस्ते ॥

दण्ड धरति । धृञ्० । कर्मण्ययम् ॥

दण्डनायकः । पुं । सेनान्याम् । चतुरङ्ग
बलाध्यक्षे ॥

दण्डनीतिः । स्त्री । अर्थशास्त्रे । शुक्र
जीवाद्युक्तनीतिशास्त्रे ॥ दम्यते ऽने
न । दम० । जमस्तादुः । दण्डोनीय

ते बोध्यते ऽनया इति दण्डनीतिः ।

क्लिन् ॥ दण्डेन नीयते चेद् दण्डनय

दण्डम

तिवापुन । दण्डनीतिरिति स्थातापी
ल्लोकानतिवर्त्तते ॥ विश्वे घोमहाभा
रते राजधर्मे दृष्टव्यः ॥ दुर्गायाम् ॥

यथा । नयानयगता लोके विकल्प
निखया ऽमला । दण्डनाद्गमनाद्
वापि दण्डनीतिरिति स्मृतेति देवी
पुराणम् ॥

दण्डनीय । त्रि । दण्ड्ये ॥

दण्डपतिः । पु । दण्डधरे ॥ दण्डना
यके ॥

दण्डपांशुलः । पु । गर्वाटे । द्वारपाले ॥

दण्डपाणिः । पुं । भैरवविशेषे । काशी
स्थे शिवगणविशेषे ॥ यमे ॥ दण्डः
पाणौ वस्यसः ॥

दण्डपारुष्यम् । न । ताडनादौ । अष्टा
दशविवादान्तर्गतविषादविशेषे ॥ रा
त्रांसप्तसप्तनान्तर्गतव्यसनविशेषे ॥

दण्डपालः । पु । अर्द्धशफरमस्ये । हां
डिका इति मौडभाषा ॥

दण्डपालकः । पु । शकुलमस्ये ॥

दण्डभृत् । पु । यमे ॥ कुम्भकारे ॥ त्रि ।

दण्डधारके ॥ दण्डविभर्त्ति । धृभृञ्०
। क्तिप् ॥

दण्डमस्य । पुं । दण्डारी इति प्रसिद्धे
मस्ये ॥ दण्डमस्योरसेति क्तः पित्त

रक्तं कफं हरेत् । वातसाधारणं प्रो

क्तः शुक्रलो वलवर्द्धनः ॥

दण्डयू

दण्डमाथ । पु । दण्डाकारेपधि ॥

दण्डयाचा । स्त्री । दिग्विजये ॥ युद्धाय
गमने ॥ सयाने ॥ वरयाचायाम् ॥ इति
मेदिनी हेमचन्द्रौ ॥ दण्डाययाचा ॥

दण्डधाम । पु । कीनाशे ॥ दिवसे ॥
कुम्भसम्भवे । अगस्त्यमुनौ ॥ इति
मेदिनी ॥

दण्डरी । स्त्री । उन्नरीफले इति राज
निर्घण्ट ॥

दण्डवान् । पि । दण्डिनि ॥ मतुप् ॥

दण्डवादी । पु । दर्वटे । द्वारपाले ॥ त्रि ।
दण्डवक्त्ररि ॥

दण्डवाक्त्रधि । पु । इस्तिनि । इमे ॥

दण्डवक्त्रधिर्यस्य ॥

दण्डवासी । पु । द्वारपाले ॥ इतित्रिका
ण्डशेषः ॥ एकग्रामाधिकृतेजने ।
चौधरीइतिभाषा ॥ इतिजटाधर ॥

दण्डविष्कम्भ । पु । कुठरे । मन्यवन्ध
नकाष्ठे । गर्गरीमुखस्यमन्यदण्डधा
रककाष्ठे ॥ दण्ड विष्कम्भाति । स्त्र
भुरोधने सौत्र । कर्मण्यण् । वे स्त्र
भातेर्निश्चयमितिषत्वम् ॥

दण्डवृक्षक । पु । कुष्ठाम् ॥

दण्डव्यूहः । पु । दण्डाकृतिव्यूहरचना
विशेषे ॥ यवाग्रेवलाथस्यो मथ्योरा
जा पश्चात् सेनापतिः पार्श्वयोर्ह
स्तिनस्तत्समीपेघोटका स्ततःपदा

दण्डिकः

तय इत्येवंकृतरचनोदीर्घः सर्वत
समविन्यासोदण्डव्यूहउच्यते । तेन
यातव्यमार्गसर्वतोभयेसतियायात् ॥

दण्डस्थानम् । न । दशसुस्थानविशे
षेषु ॥ यथा । दशस्थानानि दण्डस्थ
मनु स्वायम्भुवोऽब्रवीत् । विषु
वर्गेषु यानिस्तु रक्षतो ब्राह्मणो-
ब्रजेत ॥ उपस्थ मुदर जिह्वा ह-
स्तौ पादौचपञ्चमम् । चक्षुर्ना
साच कर्णौच धन देह स्तयैवच ॥
अनुबन्ध परित्राय देशकालौ च त
त्त्वत । सारापराधौचालोक्य दण्ड
दण्डेषुपातयेदितिमनुः ॥

दण्डहस्तम् । न । तगरपुष्पे ॥

दण्डाजिनम् । न । दम्मे ॥ शब्धे ॥

दण्डाजिनिक त्रि । मायाविनि ॥

दण्डादण्डि । अ । दण्डैश्च दण्डैश्च
प्रहस्येद युद्धं प्रहस्यमिच्छये ॥ अ
न्ये० दीर्घ । इच्छकर्मव्यतिहारे ॥

दण्डार । पु । वाहने ॥ मत्तवारणे ॥
शरयन्त्रे ॥ कुम्भकारस्यचक्रे ॥

दण्डाहतम् । न । घोले । गोरसे ॥ द
ण्डेन मथा आहतम् विलोडितम्
। कर्तृकरणेकृतावहुत्वमिति समा
सः ॥ पि । दण्डेन ताडिते ॥

दण्डिक । पुं । दण्डिनि ॥ दण्डोऽस्ति
। अतश्चनिठनावितिठन् ॥ दण्डधारके

दण्डोत्प

। कड़िया इतिभाषा ॥ डानिकबा-
भाष इतिगौडभाषाप्रसिद्धे सत्ये ॥

दण्डिना । स्त्री । द्वारविशेषे ॥

दण्डितः । चि । राजादापिते । कुलद-
क्षे ॥ दण्ड. सञ्जाते ऽस्य । तारका
दित्तादितच् ॥

दण्डी । पु । यमे ॥ द्वाः स्थे । द्वारपाले
॥ मञ्जुघोषे ॥ रवे पार्श्वगविशेषे ॥
जिनविशेषे ॥ दमनकवृक्षे ॥ चतु-
र्थांश्चिञ्चि ॥ कविविशेषे ॥ यथा । जा
ते जगतिवाल्मीके कविरिच्यभिधी
यते । कवी इति तलोन्मासे कवयस्त्व
यिदण्डिनीतिकाश्विदासः ॥ चि । द
ण्डयुक्ते ॥ दण्डो ऽस्या ऽस्ति । अत
इतिठनावितीनिः ॥

दण्डिनी । स्त्री । दण्डवस्थाम् ॥ क्लृप्ते
म्बोऽङीप् ॥

दण्डिमा । पु । दण्ड स्त्रे ॥ दण्डस्य भावः
। इमनिच् ॥

दण्डोत्पन्नम् । न । डानिकोत्पत्ता इति
डानकुनि इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे
दृक्विशेषे ॥ तत्तु पीतः क्लृप्ते
पुष्पभेदात् चिञ्चिणम् । पीतस्य पर्या
याः । गोक्वन्नी । गन्धवल्ली । सहदे
वी । सक्ता । इति ॥ रक्तस्य पर्यायः
। विश्वदेवा । इति ॥ श्वेतस्य । दण्डो
त्यजेतिरत्नभाषा ॥

दत्तात्वे

दण्डोत्पत्ता । स्त्री । श्वेतपुष्पे दण्डो
त्यजे ॥

दण्डा' । चि । दण्डनीये । दण्डार्हे ॥ द
ण्डमर्हति । दण्डादिभ्योयत् ॥

दत् । पु । दन्ते ॥ दत्तौ । दत्तः ॥ इ० अ० चं ॥

दत्तः । पुं । दत्तात्वे ॥ अद्रिसिंहन द

नेन्दपविशेषे ॥ वैश्योपपदे ॥ यथा

। शर्मादेवश्चविप्रस्य वर्मापाताश्वभू

भुज । भूतिर्दत्तश्च वैश्यस्य दासः शू

द्रस्य कारयेदिति स्मृतिः ॥ दक्षिणेपुत्रे

॥ द्वि । कृतदात्रे । विश्वदे । विश्वा

खिते ॥ अर्चिते ॥ न । श्रद्धागत र

क्षणादौ ॥ यथा । श्रद्धागततन्मन्त्र

यं भूतानां चाप्यर्चिसमम् । बहिर्वे

द्विच बहान दत्तमिच्छामिधीयते ॥

दुक्ताम् । क्तः । दोदद्वो ॥

दत्तक' । पुं । दादशपुत्राणां तत्पुत्रविशेषे

ये । दक्षिणे ॥ यथा । दत्तान्माता-

पितामायं सद्युचो दत्तको भवेदिति

याज्ञवल्क्यः ॥

दत्तात्मा । पु । पुत्रविशेषे ॥ यथा । द

त्तात्मा तु स्वयदत्त इति कात्यायनः ।

अस्यार्थः । दत्तत्मात्पुत्रो बोक्ता

विद्विधीनः कृत्वात्यक्तो वा समाह

पुत्रो भ्रातृजीति स्वयंदत्त उच्यते

इति ॥

दत्तात्मेः । पु । विश्वोदने ऽपिपुत्रे यो

दद्

गीश्वरे परमावधूते ॥ विष्णुना आ-
त्मसदृशमपश्यता ऽऽत्मैवावयेदसः
। दत्तश्चासावाधेयश्च ॥

दत्तानवकर्मा । न । दत्ताप्रदानिके ॥
दत्ताप्रदानिकम् । न । अष्टादशविवाद-
पदान्तर्गतविवादपदविशेषे ॥ यथा
हजारद । दत्तादृश्य ससम्यग्य पु-
नरादात्मिच्छति । दत्ताप्रदानिकं
नामव्यवहारपदहितदिति ॥ असम्य-
क्त्वविहितमार्गेण । दत्तस्य पुनराह-
रस्य नक्षितं विवादपदे सत् ॥

दत्तिः । स्त्री । प्रतिपादने । दाने ॥
दत्तेयः । पुं । दत्ते ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥
दत्तिस । पुं । दुष्टविशेषे । दत्तके ॥ मा-
ता पितावा दत्तातां यमङ्गि पुत्रमा-
यदि । सद्दृशं प्रीतिसंयुक्तं च श्रेयो-
दन्विष्य'सुतः ॥

ददत् । चि । प्रयच्छति ॥ ददाति । डु-
दाङ् । छट. शत्रादेश. । शप सु-
। स्वावितिद्वित्वम् । अभ्यासस्य इत्य-
। आभ्यस्तयोरित्यालोपः । स्वाद्यु-
त्पत्तिः । उगित्वात् प्राप्तोनुम् अभ्य-
सस्यावभवति ॥

ददनम् । न । प्रतिपादने । दाने ।

दद् । पुं । न । दाद इतिप्रसिद्धे रो-
ने । ददाम् ॥ तल्लचय वया ।
सकपूरारागपिङ्गलं दद्मप्रबलमुग्रत-

दद्

मिति ॥ तच्चिकित्सायथा । कुष्ठकुमि-
मद्दुग्गनिशासैन्धवसर्षपा । अल्पपि-
ष्टा. प्रलेपोय दद्दुकुष्ठनिसूदन इति
॥ अपिच । दूर्वाभयासैन्धवचक्रमर्दं
कुठेरका काञ्जिकतक्रपिष्टा । वि-
भि प्रलेपैरपिबहुमूलं दद्दुचकुष्ठ-
अविनाशनेतीति ॥ कच्छपे ॥

दद्दुक' । पुं । दद्दुरोगे ॥

दद्दुम. । पुं । चक्रमर्दके । चक्रवर्द्ध इति
कसौदी इति चभाषा । दद्दुचक्ति ।
चम० । इमे दऽमनुष्यकर्तृकेचे-
ति टक् । अत्पूर्वस्येतिनियमान्नय-
त्वम् ॥

दद्दुमपचम् । न । यथाटशाके । पर्वण्ड-
काशाकइति चक्रवर्द्धकीभाजी इति
चभाषा ॥ दद्दुमपच द्वापत्रमन्त्रवात-
कफापचम् । कफकासकुमिन्नासद-
द्दुकुष्ठप्रयुक्तसु ॥

दद्दुय । चि । दद्दुरोगिणि ॥ दद्दुरस्या ऽ-
स्ति । पा० न । शाकीपलाशीदद्दुयाह-
स्वत्वम् ॥

दद्दुनाशिनी । स्त्री । तैजिनीकीटे ॥

दद्दुरोगी । चि । दद्दुणे ॥

दद्दुः । पुं । त्वग्रोगविशेषे । कुष्ठप्रमेदे ॥
हरिद्रयते ऽनेनाङ्गम् । हरिद्रादुर्ग-
ता । हरिद्रातेर्वालोपश्चेत्यु । रिश-
आचेतिसमस्तोवर्णोर्वा ॥

दधि

दधान । त्रि । विभ्राणे । धारयति ॥ द
धाते कर्त्तरि शानच् ॥

दधि । न । क्षीरोत्तरावस्थापन्ने दधि
इति प्रपिद्वे गोरसे । क्षीरजे । मज्ज
त्ये । विरले । पयस्ये ॥ अक्षगुणा
। दह्यन् दीपन क्षिग्ध कषायानुर
स गुह । पाके ऽन्नं ग्राहि पित्तास्त्र
ग्रोधमेद कफप्रदम् ॥ मूषकृच्छ्रे प्र
तिश्याये शीतगे विषमज्वरे । अती
सारे ऽस्रवौ कार्श्यं गच्छते घनगुण
कृत् ॥ तद्भेदा पञ्च सम्प्रोक्ता लक्ष्ये
स्त न् वद म्यहम् । आदौ मन्द तत
स्व दु स्वाद्वन्न तत परम् ॥ अन्न
चतुर्थ मत्थन्न पञ्चमदधि पञ्चधा ।
मन्द दुग्धवदव्यक्तस किञ्चिद्वधन
भवेत् ॥ मन्दस्य त् सृष्टविशमूष दो
षप्रविदाहकृत् । यत् सम्यग्घनतां
यात व्यक्त स्वादुरस भवेत् ॥ अथ
क्तान्नसतप्तु स्वादुविघ्नं रुदाहृतम्
। स्वादुस्वादव्यभिच्यन्दि वृष्य मेद
कफावहम् ॥ वातघ्नं मधुरं पाके
रक्तपित्तप्रताहनम् । स्वाद्वन्न सान्द्र
मधुरं कषायानुरस भवेत् ॥ स्वाद
न्नगुणो ज्ञेया सामान्यदधिवर्जनै
॥ यत्तिरोहितमाधुर्यं व्यक्तान्नत्वं त
दन्नकम् । अन्नन्तु दीपन पित्तरक्त
श्लेष्मविषर्जनम् ॥ तदव्यन्नं दन्तरो

दधि

महर्षकगुहादिदाहकृत् । अत्यन्नं
दीपन रक्तपित्तदुष्टिकर परम् ॥ * ॥
गव्य दधि विशेषेण स्वादु वल्य रुचि
प्रदम् । पविष दीपन क्षिग्धं पुष्टि
कृत् पवनापहम् ॥ उक्तं दध्नामशेषा
णां मध्ये गव्यं गुणाधिकम् ॥ * ॥ मा
हिष दधि सुक्षिग्धं श्लेष्मलं वातपि
त्तनुत् । स्वादुपाकमभिच्यन्दि वृष्य
गुर्वस्त्रदूषकम् ॥ * ॥ आजं दधुत्त
म ग्राहि लघु दोषत्रयापहम् । शस्य
ते त्रासकासारं चयकार्थेषु दीप-
नम् ॥ * ॥ पक्वदुग्धमव दध्नां दधि
क्षिग्ध गुणोत्तरम् । पित्तानिनायकं
सर्वधात्वग्निवर्धनम् ॥ * ॥ अथ
निस्सारदुग्धस्य दध्नां ज्येते गुणाः
स्यूता । असारं दधि सङ्ग्राहि शीत
ल वातल लघु । विष्टम्भि दीपनं रु-
च्य ग्रहणीरोग नाशनम् ॥ * ॥ गा
लित दधि सुक्षिग्ध वातघ्नं कफकृद्
गुह । वलपुष्टिकरं रुच्य मधुरं नाति
पित्तकृत् ॥ * ॥ सशर्कर दधि श्रेष्ठ
तृष्णापित्तास्रदाहजित् । सगुड-
वातनुद्दृष्य दृढतर्पणगुह ॥ * ॥
न नक्त दधि भुञ्जीत न चाप्यघृतश
र्करम् । नामुद्ररूप नाचौर्द्र नोष्णं
नामलकैर्विना ॥ * ॥ शस्यते दधि
नो राणी शस्तन्नाम्बुष्टान्वितम् ।

दधिघे

रक्तपित्तकफोत्थेषु विकारेषु तु तच्च
न ॥ * ॥ हेमन्ते शिशिरेष्वपि वर्षा
सु दधिशस्यते । सरद्ग्रीष्मवसन्ते-
षु प्रायशस्तद्विगर्हितम् ॥ * ॥
ज्वराह्णं पित्तवीसर्पकुष्ठपाण्डूामय
भ्रमाह । प्रामुयात् कामलाश्चोर्षा
विधिं हित्वा दधिप्रिय ॥ श्रीवासे ॥
सर्जे ॥ वासे ॥ त्रि । धारके ॥ इति
मुग्धबोधम् ॥

दधिकूर्चिका । स्त्री । दध्रासहपकदुग्धे
॥ दध्रासह पय पक यत् तत्स्याद्
दधिकूर्चिके च्युक्ते ॥ अर्धोदकोष्ठा
दुग्धे दध्यन्तसंयोगात् जातेतिके
चित् ॥ उष्णदुग्धे दध्यन्तसंयोगा
त् जाते च्युक्ते । छात्रा छेना इति
राजाराधाकान्त ॥

दधिचारः । पु । मन्यानदण्डे । वैशा
खे । तक्राटे । करधर्षणे । रथी इति
भाषा ॥

दधिजम् । न । नवनीते ॥

दधित्यः । पु । कपित्ये ॥ दधिवर्णोद्भव
स्तिष्ठत्यस्मिन् । छा० । सुपित्य इति
क । पृषोदरादिः ॥

दधित्याख्यः । पु । सरलद्वे । लोवान्
इति भाषा ॥ इति रत्नमाषा ॥

दधिघेनुः । स्त्री । दानार्थं दध्यादिनि
र्मितायां घेनौ ॥

दधीचा

दधिपुष्पिका । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

दधिपुष्पी । स्त्री । कोलशिव्याम् ॥

दधिपूषः । पु । अपूपप्रभेदे ॥ शालिपि
ष्टयुत दध्रा मर्दयित्वा घृते पचेत् ।
वेष्टयेत् पक्कखण्डेन सुष्टुत दधिपू
षकम् ॥ दधिपूषो गुरु वृष्यो दृढयो
निष्ठपित्तहा । हृद्योऽभिजननश्चैव
विशेषादुरुचिकारकः ॥

दधिफलः । पु । कपित्यवृक्षे ॥ दधिफ
लेऽस्य ॥

दधिमण्डः । पु । मस्तुनि ॥

दधिमण्डोदः । पु । दधिसमुद्रे ॥

दधिमुखः । पु । रामायणप्रसिद्धे धानर
विशेषे । सुग्रीवस्य श्वशुरे ॥

दधिशोणः । पु । धानरे ॥

दधिसक्तवः । पु । करम्भे ॥ दधिसक्तुश्च
ब्धो निरर्थं बहुवचनान्तः ॥ दध्नुप
सिक्ताः सक्तवः । अन्नेन व्यञ्जनमिति
समासः ॥

दधिसारम् । न । नवनीते ॥

दधिक्षेहः । पु । दधिसरे । दध्युत्स-
रगे ॥

दधिस्वेदः । पु । घोले ॥

दधीचः । पु । दधीचिमुनौ ॥ इति श
ब्दभेदप्रकाशः ॥

दधीचतीर्षम् । न । तीर्थविशेषे ॥

दधीचास्थिः । न । वज्रे ॥ हीरके ॥

दनुजः

दधीचिः । पु । मुनिविशेषे । अथर्वमुने
रौरसात् कर्दमकन्यायां शान्तिनाम्
न्यां जाते ॥ दन्नासुरवधाय देवैरः
स्वास्या वज्र निर्मितम् ॥

दधीच्यस्थि । न । हीरके ॥ वज्रे ॥

दधृक् । वि । धृष्टे ॥ धृष्टोति । जिघृ
षाप्रागल्भ्ये । अस्मात् कत्विगादि
ना किन् द्वित्वमन्तोदात्तस्य नि
पात्यते । कुत्वात् पूर्वजश्चोत्तेजः
न, क ॥

दध्नः । पु । यमे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

दधृक् । पु । आथर्वणे मुनिविशेषे ॥

दध्याकरः । पु । दधिसमुद्रे ॥

दध्यासी । स्त्री । आवसायाम् ॥ सुद
र्शनायाम् । सुदर्शनगुणश्च इति गौड
भाषा ॥

दधुत्तरम् । न । कद्वरे । दधिक्षेहे ॥

दधुत्तरगम् । न । दधिक्षेहे ॥

दधुद । पु । दधिसमुद्रे ॥ दधिउदकं
यस्य । उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदा
देश ॥

दनु । पु । दनुवञ्जत्वात् कवन्धास्ये
असुरे ॥

दनुः । स्त्री । दानवमातरि । दक्षकन्या
याम् । कश्यपपत्न्याम् ॥

दनुजः । पुं । असुरे । दैत्ये ॥ दनौ
दनोर्वा जातः । संसर्गजनेर्दः । प

दन्तका

अम्यामजातौ ॥

दनुजदखिनी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

दनुजद्विट् । पु । देवे ॥

दनुस्त्रुनु । पु । असुरे ॥ दनो स्त्रुनु ॥

दन्त । पु । अद्रिकटके ॥ कुम्भे ॥ सा-

नुनि ॥ चर्वणसाधनास्थनि । दशने

। रदने । रदे । द्विजे ॥ द्वाविशत्स

ङ्ख्यायाम् ॥ पञ्चमात्रप्रभेदे (ISS)

॥ दाम्यति । दमु० । अन्तर्भावितय

र्थात् बाहुल्यकात्तन् । दसिमृगि-

णिति वा तन् ॥

दन्तक । पु । नागदन्ते । खूटी इति

भाषा ॥ गिरे प्रदेशात् तिर्यग्वह्नि

निर्गते पाषाणे ॥ दन्तेषु प्रसिते ॥

स्वाङ्गेभ्य प्रसिते इतिकम् ॥ दन्ते ॥

स्वार्थेकम् ॥

दन्तकर्षण । पु । जम्बीरे ॥

दन्तकाष्ठम् । न । विककृतदन्ते ॥ दन्तधा

वनार्थकाष्ठे ॥ यथा । दन्तकाष्ठस्य वक्ष्या

मि समासेन प्रशस्तताम् । सर्वकाष्ठ

किन पुण्या, क्षीरिणश्च यशस्विनः ॥

॥ तिक्तं कषायं कटुकं सुगन्धिं कण्ट

कान्वितम् । क्षीरिणो वृक्षमुक्ताया

भक्ष्ये दन्तधावनम् ॥ इति महाभा

रतम् । परिमाणं माद्विष्णु । क-

निष्ठाग्रसमं स्थूलं सुकूर्चं द्वादशाङ्गु

लम् । प्रातर्भुञ्जानं यतवाक् भक्ष्ये

दन्तका

दन्तधावनम् ॥ विशेषमाहमरी-
चि । दादशाङ्गुलान्तु विप्राणां च चिया
शानवाङ्गुलम् । अष्टाङ्गुलञ्च वैश्याना
शूराणान्तु षडङ्गुलम् ॥ चतुरङ्गुल-
मानेन नारीणां विधिरुच्यते । अन्त
रक्षभवानाञ्च षडङ्गुलमुदाहृतमि-
ति ॥ अथास्त्रखण्डम् । तत्रप्रयोज
नप्रदर्शनम् । वल्लीखतागुल्मतश्च
भेदैः सुदन्तकाष्ठानि सहस्रशोयै
। फलानिवाच्यान्यथ तत् प्रसङ्गो मा
भूदतो वक्ष्य्यमकामिकानि ॥ १ ॥
परिभाषार्थमाह । अज्ञातपूर्वाणि
न दन्तकाष्ठान्यद्यान्पक्षेऽसमन्वि
तानि । नद्युग्मपूर्वाणि न पाटितानि
न चोर्ध्वगुल्माणि विना त्वचा च ॥ २ ॥
प्रविभागेन फलानि ॥ वैकङ्कत
श्रीफलकाश्वरीषु ब्राह्मीक्षुति, चे
मतरौ सुदारा । रुद्रिर्वटेर्के प्रचु
रञ्चतेज पुत्रामधूके सगुणा प्रिय
ञ्चम् ॥ खल्ली शिरीषे च तथाकर
ज्जेप्रचेऽर्थसिद्धिः समभीषिता स्था
त् । मान्यत्व मामोति जनस्य या-
भ्या प्राधान्य मश्चत्यतरौ वदन्ति ॥
आरोग्य मायु वैदरीरुच्यो रैश्च
र्यैरुद्दि, खदिरे सधिल्ले । द्रव्याणि चे
ष्टान्यतिमुक्तकेषु मामोति तान्येव
पुनःकदम्बे ॥ नीपेऽर्थासि, करवी

दन्तधा

रेखलवि भाण्डीरे स्थादन्मेव प्र-
भूतम् । शन्याशचून् सोपहन्त्यर्जुने
च श्यामायाञ्च द्विषता मेव नाश
॥ सालेऽश्वकर्णे च वदन्ति गौरव स
भद्रदारावपि चाटहृषके । बालभ्यमा
याति जनस्य सर्वत प्रियङ्गुवपामा
र्गसजम्बुदाडिमै ॥ * ॥ अथविधान
म् ॥ उदङ्मुख प्राङ्मुखश्च वाऽर्द्ध
काम यथेष्ट हृदये निवेश्य । अथा
दनिन्दंश्च मुखोपविष्ट प्रचाल्यजह्या
च युचौ प्रदेशे ॥ ८ ॥ * ॥ त्यक्तस्य
खण्डम् । अभिमुखपतित प्रशान्त
दिक्स्थ शुभमतिशोभनमूर्धु संस्थि
त यत् ॥ अशुभकर मतेन्यथा प्रदि
ष्ट स्थितपतितञ्च करोतिमिष्टमन्त्र
म् ॥ इति ॥

दन्तकाष्ठकम् । न । आहुत्यवच्छे ॥

दन्तच्छद । पुं । रदनच्छदे । उत्तरा
धरोष्ठमात्रे ॥ दन्ताम्बायन्तेऽनेन ।
छदसवरणे । चु० । पुसीतिघ । छा
देर्घइति ह्रस्व ॥

दन्तच्छदोपमा । स्त्री । विख्याम् ॥

दन्तधावन । पु । खदिरद्रुमे ॥ दन्तान्
धावति । धावुगतिशुद्धो । ल्युट् ॥ गु
च्छकरञ्चे ॥ वकुले ॥ न । दन्तशुद्धौ
॥ तस्यविधिः । प्रातर्भुक्ताश्च मृद्वश्च क
षायकटुतिक्तकम् । भक्षयेद् दन्तप

दन्तधा

वनं दन्तमांसान्यवाधयन् ॥ * ॥ द
नानूर्ध्वमधोदृष्ट्वा प्रातः सिञ्चेच्छलो
चने । तोयपूर्णमुख स्नेनदृष्टि राशु
प्रसीदति ॥ * ॥ अर्द्धिती कर्णशूलीच
दन्तरोगी नवज्वरी । शोषी कासी
च मूर्च्छार्त्ता दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ॥
* ॥ उपवासदिने विप्रः पितृश्राद्धदि
ने तथा । नचतत् फलमाप्नोति
दन्तधावनकृत्तर ॥ प्रभातेमार्ज्ज
येद् दन्तान् वाससा रसनां तथा ।
कुर्यात् द्वादशविप्रेन्द्रकलशानि ज
लैर्बुध ॥ उपवासे पितृश्राद्धे विधि
मानेन जैमिने । दन्तधावनकृत्तरार्थं ।
सम्पूर्णं भतेफलमिति ॥ * ॥ सृष्ट्य
ष्टाद् दक्षिणास्येन पश्चिमास्येनचा
मयः । पूर्वास्ये नोत्तरास्येन सम्पदे
दन्तधावनादिति विशेष ॥ अपिच
। मध्यमानामिकाभ्याञ्च दृष्ट्वाङ्गुष्ठेन
चद्विजः । दन्तानां धावनं कुर्यात् तर्ज
न्यानकदाचन ॥ निश्चक्रियाफलं प्रे
म्बुस्वरया दन्तधावनम् । प्रभाते कु
र्यते प्रातः सूर्योदयविवर्जिते । सूर्यो
दयेद्विजश्रेष्ठयः कुर्याद् दन्तधाव
नम् । निश्चक्रियाफलं तस्य सर्वमेव
विनश्यति ॥ यः स्नानसमये कुर्यात्
जैमिने दन्तधावनम् । निराशाः पित
रोयान्ति तस्य देवाः सूर्ययः ॥ दन्तस्य

दन्तम

धावनं कुर्याद् योमध्याह्नापराह्णयो
। तस्य पुष्पं न गृह्णन्ति देवता पि
तरो जलम् ॥ स्नानकाले पुष्करिण्यां
यः कुर्याद् दन्तधावनम् । तावज्ज्ञेय
सचण्डालो यावद्गङ्गा न पश्यति ॥
भगवत्युदिते सूर्येयः कुर्याद् दन्तधा
वनम् । तद्दन्तकाष्ठं पितराभुक्ता
गच्छन्ति दुःखिनः ॥ इति पाद्मे क्रि
यायोगसारः ॥

दन्तपत्रम् । न । कुण्डले ॥

दन्तपत्रकम् । न । कुन्दपुष्पे ॥

दन्तपर्यायः । पु । पञ्चमाश्रमभेदे (155) ॥

दन्तपुष्पटकः । पु । दन्तरोगविशेषे ॥

अस्थनिदानं यथा । दन्तयोः स्त्रिषु वा
यस्य श्रयश्च कुर्याते महान् । दन्तपु
ष्पटको नाम स व्याधिः कफरक्तज
इति ॥

दन्तपुष्पम् । न । कतकफले ॥ कुन्दे ॥

दन्तफलम् । न । कतके ॥ पु । कपि
त्ये ॥

दन्तफला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

दन्तभागः । पु । इमाग्रभागे । गजस्य
मुखतः स्नाम्नपर्यन्तेऽग्रभागे ॥ दन्त
स्य भागः । दन्तसम्बन्धी भागो वा । शा
कप्रार्थिवादिः ॥

दन्तमलम् । न । पुष्पिनामात् । दन्त
मलमेवेति ॥

दन्तश

दन्तमूलम् । न । दन्तार्धदाभिघेरोगे ॥

दन्तमूलिका । स्त्री । दन्तीधृच्छे ॥

दन्तरोग । पु । रदनामये ॥

दन्तरोगी । वि । रदनामयविशिष्टे ॥

फलान्यन्तानि शीतान्बु रुन्धान्दन्त
धावनम् । तथा तिकठिन भक्ष्यं दन्त
रोगीविवर्जयेत् ॥

दन्तवक्र । पु । भारतादिप्रसिद्धे नृप
विशेषे ॥

दन्तवस्त्रम् । न । ओष्ठे ॥

दन्तवास । न । ओष्ठे । अधरौष्ठयो ॥

दन्तवीजक । पु । दाडिमे ॥

दन्तवेष्ट । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा

। स्ववन्ति पूयदधिर चक्षादन्ता भव
न्ति च । दन्तवेष्ट स विज्ञेयो दुष्टशो
णितसम्भव ॥

दन्तशठ । पु । जम्बीरे ॥ कपित्थे ॥

कर्म्मरङ्गके ॥ नागरङ्गे ॥ शठति । शठ
कैतवे च । चात्तृप्तितासङ्क्लेशनयो
। पचाद्यच् ॥ अक्षरसे ॥ दन्तानां शठ
इवापकारित्वात् ॥

दन्तशठा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चुद्राञ्चि
कायाम् ॥ दन्तानां शठेवापकारि-
त्वात् ॥

दन्तशर्करा । स्त्री । कफवायुशोषितद
न्तगतमले ॥ यथा । मलो दन्तगतो
यस्तु कफमातृशोषितः । शर्करेव

दन्तालि

खरस्पृशी सा ज्ञेया दन्तशर्करा ॥

दन्तशायम् । न । निशुक्लणे । निस्सी
इति भाषाप्रसिद्धे दन्तघर्षणधूर्ये ॥
इति त्रिकाण्डशेषः ॥

दन्तशिरा । स्त्री । माथ्याम् ॥

दन्तशूल । पु । रदनवेदनायाम् ॥ अ
सौषध यथा । विफलानिम्बधृष्ट्या
क्ष कटुकारग्वधै, शृतम् । पाययेन्म
धुनामिश्र दन्तशूलोपशान्तये ॥

दन्तशोफ । पु । दन्तार्धुदे ॥

दन्तहर्ष । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा ।
शीतरुक्षप्रवातान्तस्पृशाना मसहा
विजा । पित्तमातृकोपेन दन्तहर्ष
सनामत ॥

दन्तहर्षक । पुं । जम्बीरे ॥ इति जटाधरः ॥

दन्तहर्षण । पु । जम्बीरे ॥ इ. वि. ० ॥

दन्ताघात । पु । निम्बूके ॥ रतिक्री
डायां दशनाघाते ॥ तस्य स्थानानि
यथा । स्तनयो गर्ण्डयो श्वैव ओष्ठे
चैव तथाधरे । दन्ताघात प्रकर्त्तव्य
कामिनीनां सुखावहः ॥ इतिकाम
शास्त्रम् ॥

दन्तायुध । पु । शूकरे ॥ दन्तावायुधौ
अस्य ॥

दन्तार्धुद । पु । न । दन्तरोगप्रभेदे ।
दन्तशोफे । द्विजत्रये ॥

दन्तालिका । स्त्री । वल्गायाम् । लगाम

दन्तुरः

इतिभाषा ॥

दन्तावल । पु । हस्तिनि । गजे ॥ अति
शयितौ दन्तावस्य । दन्तशिखात स
चायामिति वलच् । वले इति दीर्घः ॥

दन्तिका । स्त्री । दन्त्योषधौ । मुकूल
के ॥ दाम्यति दाम्यते वा । दमु उप
शमे । हस्तिमृगिण्यु वा ऽ मिदमीत्या
दिना तन् । स्वार्थे कन् ॥

दन्तिजा । स्त्री । दन्तिकायाम् ॥

दन्ती । पु । दन्तावले ॥ अतिशयितौ द
न्तावस्य । इति । ॥

दन्तिनी । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

दन्तिमद । पु । हस्तिमदे ॥

दन्तिमूलिका । स्त्री । दन्त्योषधौ ॥

दन्ती । स्त्री । उद्वमरपर्यामोषधौ ।

प्रत्यक् पर्यामम् ॥ दाम्यति दाम्यते
वा । दमु० । तन् । गौ० डीष् ॥ ल
घुदीर्घ प्रभेदेन प्रोक्त दन्तीद्वय वु
धे । दन्तीद्वय सरं पाके रसेच क
टु दीपनम् ॥ गुदाङ्कुराश्च शूला
स्त्रकण्डुकुष्ठविदाहनुत् । तीक्ष्णो
ष्णहन्ति पित्तास्रकफशोथोदरकु
मीन् ॥

दन्तीवीजम् । न । जयपाले ॥

दन्तुरः । वि । उन्नतरदे ॥ उन्नताद

न्ता' सन्त्यस्य । दन्तउन्नत उरच् ॥ उ
न्नतनते । विषमे ॥ कदाचिदन्तुरो

दमः

मूर्खः कदाचित्तोमश'मुखी । क
दाचित् तुन्दिलोदुःखी कदाचिच्च-
ञ्चलासतीति सामुद्रिकम् ॥ स्त्री ।
दन्तुरा ॥

दन्तुरच्छद । पु । बीजपूरे ॥

दन्तोल्बुखलिकः । पु । तापसे । वान

दन्तोल्बुखली । पु । प्रस्यविशेषे ॥

योषीद्यादीन् दन्तै खण्डयित्वा भ
क्षयति सः ॥

दन्त्य । वि । दन्तोद्भवेवर्णविशेषे ॥ द

न्तेषु भव । शरीरावयवाच्चेति यत् ॥

दन्तहिते ॥ दन्तेभ्योहित । शरीरा

वयवाद्यत् ॥

दन्दशूकः । पु । राक्षसे ॥ सरीसृपे ।

फणिनि ॥ गर्हितं दशति । लुपसदे

ति यङ् । यजजपेक्ष्यूकः । जपजभ

दहेत्यभ्यासस्थानुक् ॥ नरकविशेषे ॥

दन्त्यमाणा । वि । अन्त्यर्थं कुटिला-

मनेकरूपांगतिमिच्छति ॥

दधम् । न । अलो ॥ दम्यते । दम्भुद-

मने । स्फायितश्चीति रक् ॥ पु ।

समुद्रे ॥

दम् । अ । कलचे । पत्न्याम् ॥

दम । पु । दमये ॥ बाह्येन्द्रियनैश्वल्ये

। बाह्येन्द्रियाणां श्रवणादिभ्यतिरिक्त

विषयेभ्यो निवर्त्तने । बहिरिन्द्रियाणां

मुष्कृद्बुल्लयापारनिरोधे । बाह्येन्द्रि

दमन

यसंयमे ॥ निग्रहेवाद्यवृत्तीनां द
मन्यभिधीयते ॥ चतुर्काशाद्यति
रिक्तकालेनैयुनाद्यभावे ॥ उपशमे
। विकारहेतुविषयसन्निधानेपि म
नसोऽविक्रियत्वे ॥ कुत्सितात्कर्म
णो विप्रयच्चचित्तनिवारणम् । स
कीर्त्तितो दमप्राप्तै समस्ततत्त्वद
र्शिभिः ॥ दण्डे ॥ दण्डकार्ये ॥ क
र्त्तमे ॥ दमने ॥ दमनम् । दमु उप
शमे । भावे घञ् । नोदात्तोपदेशे
तिट्छाभावः ॥

दमक' । चि । शासके । दमनकर्त्तरि
॥ दाम्यति । दमु० । खुल् । नोदा-
त्तोपदेशस्येति न दृडि ॥

दमघोषः । पु । चन्द्रवशीयेच्चवियवि
शेषे । शिशुपालपितरि ॥

दमघोषसुत । पु । शिशुपाले ॥

दमय । पु । दण्डे ॥ दमे । तप क्लेश
सहे ॥ दमनम् । दमु० । शमादि
भ्योऽयच् ॥ दाम्यति वा । बाहुल्य
कादयप्रत्ययः ॥

दमयुः । पु । दण्डे ॥ दमे ॥

दमनम् । न । दण्डे ॥ यथा । अन्धु-
च्छ्रितस्य दमनमुचितञ्च श्रुतौ श्रुत
म् ॥ पु । दोना इतिप्रसिद्धे पुष्पे । पु
ष्पचामरे ॥ दमनस्तुवरस्तित्तो ह
यो दण्डः सुगन्धिक । ब्रह्मणीविष

दमितः

कुशास्तकेदकण्डूविदोषजित् ॥ धी
रे ॥ कुन्दवृक्षे ॥ दाम्यति । दमु०
। न० ल्यु ॥

दमनक । पु । दमने । गन्धोत्कटे ।

दोना इतिप्रसिद्धे पुष्पवृक्षे ॥ दमन

एव । स्वा०क. ॥ न । वर्षवृत्तान्तरे

॥ यथा । द्विगुणनगण मिह वितनु

हि । दमनकमिति गदतिशुचिहि ॥

यथा । सरभसमिहदृशमुपनय । सु

मुखिमदनरुजमयनयेति ॥ विष्टुप्

छन्दोभेदेपि ॥ यथा । द्विजवरगणयु

ग ममस्य तदनुच कलयकरतलम्

। फणिपतिवरपरिगदित दमनक

मिदमतिखलितम् ॥ यथा । प्रणम

त मधुरिपुचरणं भवजलनिधिपरि

तरणम् । अभिनवकिशलयरुचिर

सुरपतिसकलभयहरम् ॥

दमनी । स्त्री । अमिदमनीवृक्षे ॥

दमयन्ती । स्त्री । नखन्वपतेर्भार्याया

म् । विदर्भदेशीयभीमराजकन्याया

म् । भैरव्याम् ॥ दमयन्तीनलाभ्याञ्च

नमस्कार करोम्यहम् । अविवादे

भवत्त्वच कलिदोषप्राशान्तिद ॥ भ

द्रमल्लिकायाम् ॥

दमित । चि । दान्ते ॥ कृतदमने वृषा

दौ । भारादिसहे ॥ दम्यतेऽस्य । द

मु० । क्त । वादात्तेत्यादिना पञ्चे

दम्भित्व

साधुः ॥

दमी । चि । दमविशिष्टे ॥

दमुना४ । पु । चित्रभानैः । अग्रौ ॥

दाम्यति । दमु० । अन्तर्भावितय
थादमेरुनसि । दमुनसौ दमुनस
इत्यादि ॥ शुक्राचार्ये ॥दमुना३ । पु । विभावसौ । वक्रौ । पा
वके ॥ दाम्यति । दमु० । दमेरुनसि
। अन्येषामपि दृश्यत इति पक्षे दीर्घ
। जुष्टोदमुनाः । दमुनसगृहपति
वरेण्यम् । दशपाद्यान्तु सूचयवदी
र्घः पठ्यते । तन्मते ह्रस्वोवाहुलका
दौध्य ॥दम्पती । पु । सहोक्त्या जायापत्यो ।
जम्पत्यो ॥ जायाचपतिश्च । राजद
न्तादिगणेषां ठाज्जायाया दम्भावे
वा निपात्यते । यत्रानुकूल्य दम्प
त्यो स्त्रिवर्गं सत्र वर्द्धते ॥दम्भ । पु । कैतवे ॥ धर्मध्वजित्वे ।
धार्मिकतयात्मन ख्यापने । अधार्मि
कत्वेपि धार्मिकत्वख्यापने । कपटे
न धार्मिकत्वादिना स्वोत्कर्षख्याप
नेच्छायाम् ॥ लोकवञ्चनाय विहित
कर्मानुष्ठाने ॥ दम्भ्यतेऽनेन । दम्भु
दम्भने । घञ् ॥

दम्भनम् । न । दम्भे ॥

दम्भित्वम् । न । लाभपूजाख्यात्यर्थस्व

दया

धर्मप्रकटीकरणे ॥

दम्भोलि । पु । वज्रे ॥ दम्भुरोधने ।

असुन् । दम्भसि रोधने अलि.समर्थ.

। अलभूषणपर्याप्तिवारणेषु । इन्

दम्भोति खेदयति । दम्भु० । औषा

दिकञ्जोलिर्वा ॥

दम्भ । पु । प्राप्तदमावस्थेवत्से । वत्

सतरे ॥ अनडुहि ॥ चि । दमनीये

। शास्ये ॥ दमनार्ह । दमुश्मने ।

। अर्हेकृत्यतृचश्चेत्यर्थे पोरदुपधा

दिति यत् ॥

दय । पुं । करुणायाम् । दयायाम् ॥

इति शब्दरत्नावली ॥

दयमान । त्रि । दयाकर्त्तरि ॥ दयते

। दय० । लट् शानच् मुक् ॥

दया । स्त्री । कृपायाम् । दुःखितेषु भू

तेष्वनुकम्पायाम् । परदुःखासहने ॥

लक्षणयथा । यत्नादपि परक्लेश हर्त्तुं

या हृदि जायते । इच्छाभूमिसुरश्चे

ष्ट सा दया परिकीर्त्तितेति ॥ आत्म

वत् सर्वभूतेषु यो हिताय शुभाय च

। वर्त्तते सततं हृष्ट क्रियाद्येष्टाद

यास्मृता ॥ प्राणा यथात्मनोभीष्टा

भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन

सर्वत्र दया कुर्वन्ति साधवः ॥ इयंमो

हपत्नी । यथा । मोहपत्नी दया सा

ध्वी पूजिता च जगत्प्रिया । सर्वलो

दयालुः

काश्चसर्वं निष्कलाश्चययाविना ॥
यत्र मोहोऽस्ति तत्र दयायाः सत्त्वाद् दया
मोहपत्नीति देवीभागवते ८ स्कन्धे
१५ अध्याय ॥ अहिंसापरमोधर्मो वि
प्राणां नाशसंशयः । दया सर्वं कर्त्त
व्या ब्राह्मणेन विजानता ॥ यच्चाद
न्यत्र विप्रेन्द्र न हिंसायाऽस्ति कीमते
ति देवीभागवतम् ॥ यच्चादन्यत्र द
याकर्त्तव्या यच्चेत्तु हिंसैव कर्त्तव्या न
सा यास्ति की हिंसा हिंसाभवति ।
अहिंसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्य
इति श्रुते ॥ या वेदविहिता हिंसानि
यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसा मेव तां
विद्याद्वेदाद् धर्मेहि निर्वभाविता
मनुस्मृतेश्च ॥ तृणं वाप्यविधानेन च्छे
दयेन्न कदाचने तिकुलार्णवोक्तेश्च ॥
रसान्तरे ॥ दयते रक्षत्यनया । दय
दानगतिहिसारक्षणेषु । भिदाद्य
ङ् ॥ टाप् ॥

दयाकूर्च्छः । पु । बुद्धे ॥ इति हेमचन्द्र ॥
दयालुः । त्रि । स्वरते । कारुणिके ।
दयायुक्ते । परदुःखप्रहाणपरे ॥ अ
हो वकीय स्तनकालकूट जिघांसया
ऽग्रायि यदप्यसाध्वी । लेभे गतिधातु
चित्तां ततोऽन्यकं वा दयालुः शरणं ब्र
जेम ॥ दयते । दय० । स्पृष्टिगृही
त्यालुः ॥ दयालोरसमर्थस्य दुःखा

दरदः

यैव दयालुता ॥

दयालुकः । त्रि । सदये ॥
दयावान् । वि । परदुःखहरणेच्छौ ॥
दयितः । पु । पश्यौ ॥ वि । प्रिये ॥
दय्यतेऽस्म । दय० । क्तः ॥
दयिता । स्त्री । भार्यायाम् ॥ प्रियायाम्
॥ रामस्य दयिता भार्या निच्य प्राण
समाहिंसा ॥ टाप् ॥
दर । अ । मनागर्थे । ईषदर्थे ॥ यथा ।
दरदलितनीलोत्पलरुचेति ॥
दर । पु । न । साध्वसे । भये । डर
इति भाषा ॥ गर्त्ते । गढा इति भाषा
॥ शङ्खे ॥ यथा । स उच्चकाशे धव
लोदरो दरो पुरुक्कमस्याधरशोण
शोणमेति ॥ दीर्यन्यस्मात् । दृभ
ये । ऋदोरप् ॥ दरणम् दीर्यते वा
। दृभये । दृविदारणे वा । अप् । अ
हृद्विद्विष्यप् वा ॥

दरकः । त्रि । भीरौ । दरपोक इति
भाषा ॥ दृ० । कृजादिभ्यो षुन् ॥
दरकण्टिका । स्त्री । शतावर्थ्याम् ॥
दरणि । पु । कूलभङ्गे । कूलहण्डे ॥
दरत्-द । स्त्री । प्रपाते ॥ भये ॥ पर्वते
॥ स्नेच्छजातौ ॥ हृदये ॥ कूले ।
तीरे ॥ दरणम् दीर्यते वा । दृ० ।
शृद्भसोऽदि ॥
दरदः । पु । देशविशेषे ॥ भये ॥ स्ने

हरिद्रि

च्छातिविशेषे । दरददेशोद्भवे
आदौचित्रिये पुनर्विहितक्रियालोपा
दिना श्रुतामापन्ने दस्युपदवाच्ये
॥ चि । भयप्रदे ॥ पु । न । हिङ्गुले
॥ दरद छि विध' प्रोक्त श्वर्मारः शुक्
तुण्डक' । हंसपादस्तृतीय' स्याद्गु
णवानुत्तरोत्तर' ॥ चर्मार शुक्लवर्ण
स्यात् सपीत शुक्लतुण्डक' । जपाकु
मुमसङ्गाग्रो हंसपादो महोत्तमः ॥
तिक्त कषायं कटु हिङ्गुलं स्यान्नेत्रा
मयघ्नं कफपित्तहारि । हृत्तासकुष्ठ
श्वरकामलांश्च ग्रीवामवातौ च गर
निहन्ति ॥ ऊर्ध्वपातनयुक्त्यातु उम
रूयन्त्रपाशितम् । हिङ्गुलं तस्य सूत
न्तु शुद्धमेव न शोधयेत् ॥

हरवर । पुं । भगवतः श्रीकृष्णस्य
उखे ॥ दरेषुवर' ॥

हरि । स्त्री । दर्याम् ॥

हरितः । चि । भीते । डरा इति भाषा
॥ दरः सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

हरिद्रिः । दीने । निस्वे । निर्धने ॥ अ
नुपेय्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिग
म्यच । अदत्ताहेम धेनूश्च हरिद्रो
जायते नरः ॥ हरिद्राति । हरिद्रादु
र्गतौ । पचाद्यच् ॥ हरिद्रोयस्त्वसन्तु
ष्ट' कृपणोयोऽजितेन्द्रिय ॥

हरिद्रितः । चि । दुर्गते । हरिद्रियुक्ते

दुर्दु.

॥ हरिद्राते कर्त्तरिक्तः ॥

दरी । स्त्री । कन्दरायाम् । कृषिमृ
हाकारे गिरिविवरे ॥ दृणाति । दृ
विदारणे । पचादौ दरडिति पाठा
त् टिङ्गेतिङीप् ॥

दुर्दुर । पु । पर्वते ॥ चि । ईषद्भयभा
जने ॥

दुर्दुरास्र । पु । मीनाग्रीणे । साम्रमी
नव्यजने ॥ इति शब्दमाशा ॥

दुर्दुरीकम् । न । वाद्यप्रभेदे ॥ दीर्यते
। दृ० । पर्करीकादयश्चेतीकन् धातो
र्वित्त्वमभ्यासस्य रुक्च ॥

दुर्दुर । पु । तोयदे ॥ भेके ॥ वाद्यभा
ण्डविशेषे ॥ अद्रिविशेषे ॥ सत्पा
त्रविशेषे ॥ न । ग्रामजाले ॥ इ० मे० ॥
दृणातिशब्दे कर्णौ । दृ० । मकुर दुर्दु
राविति निपातित ॥

दुर्दुरा । स्त्री । अण्डिकायाम् । उमा
याम् ॥ दृणात्यसुरान् । दृ० । म-
कुरदुर्दुरावित्युरच् धातोर्वित्त्वमभ्या
सस्य रुक् टिलोपश्च । टाप् ॥

दुर्दु । स्त्री । कुष्ठप्रभेदे । दहुरोगे ॥
हरिद्रते ऽनयाङ्गम् । हरिद्रा० । द
रिद्रातेर्यालोपश्चेत्थू । रश्चदृश्च आ
श्च र्या । तेषांलोपः । अन्यवाचे ऽ
न्यसदेशस्येति द्वितीयरेफलोपः ॥

दुर्दु । पु । दहुरोगे ॥ हरिद्रते । हरि

दर्पकः

द्रा० । स्रगव्यादयश्चेति कु ॥

दर्द्रुम् । पु । चक्रमर्दे ॥ दर्द्रुहन्ति । ह

न० । हन्ते रमनुष्येतिटक् ॥

दर्द्रुण । वि । दर्द्रुरोगिणि ॥ दर्द्रुरस्या

स्ति । शाकीपलाखीदर्द्रुणाह्रस्वत्वञ्चे

ति पामादिषु पाठान्न ॥

दर्द्रुरोगी । वि । दर्द्रुणे ॥ दर्द्रुश्चासौ

रोगश्च । इकोह्रस्वोऽय इतिह्रस्व

। दर्द्रुरोगोऽस्यास्ति । इन्द्रोपतापे

तीनि ॥

दर्द्रुः । पु । दर्द्रौ ॥ दरिद्राति । दरिद्रा०

। दरिद्रातेर्यलोपश्चेति इकाराका

रलोप ऊप्रत्ययश्च ॥

दर्द्रुण । वि । दर्द्रुणे ॥

दर्द्रुरोगी । वि । दर्द्रुरोगिणि ॥

दर्प्य । पु । कसूर्याम् । स्रगमदे ॥ अ

हङ्कुतौ । गर्वे ॥ परावधीरयारु

पो गुरुन्वपाद्यतिक्रमकारणश्चित्त

दोषविशेषो दर्प्य ॥ अहङ्कारश्च स

र्वेषां पापत्रीजममङ्गलम् । ब्रह्माण्डे

षुचसर्वेषां दर्पपर्यन्तमुन्नति ॥ धर्मा

द्यतिक्रमकारणे । हर्षजन्यमदे ॥ इ

ष्टोदृष्यति दृप्तो धर्ममतिक्रामति ॥

धर्माध्वजित्त्वेन दम्भ एवदर्प्य । दर्प्य

ति । दृष्यतुक्तेः । पचाद्यच् ॥

दर्प्यक । पु । कामदेवे । पञ्चशरे ॥

दर्पयति । दृष्यहर्षमोहनयो । खु

दर्भः

ख् ॥ वि । अहङ्कारकारके ॥

दर्प्यण । पु । मुकुरे । आदर्भे । रूपद

र्शनाधारे ॥ दर्पयति । दृष्यण्यन्त ।

दृपसन्दीपने । चु० वा । न० ल्यु ॥ न

। अस्मिन् ॥ पर्वतविशेषे ॥ नदीविशेषे

॥ यथा । तत पूर्वं महाराजदर्प्यणो

नामपर्वत । कुबेरो यत्रवसति धन

पालै समसदेति ॥ यस्मिन्नास्ते मध्य

भागेरोहिणो रोहिता कृति । य

स्मि ल्लोहादिक स्पृष्ट स्वर्गता याति

तत्क्षणात् ॥ तन्नातदूरं जवतिद

र्प्योनामवैनद । हिमाद्रिप्रभवे

नित्य लौहित्यसदृश फले ॥ समु

त्पन्नहिलौहित्य सर्वदेवगणैर्हरि ।

सर्वतीर्थोदकै सम्यक्तापयामासत

सुतम् ॥ तस्यज्ञानसमुद्भूत पापदर्प

स्यपाटन । तेनाय दर्प्योनामपुरा

देवगणै कृत ॥ तस्मिन् सात्त्वा न

दवरेयोऽर्चयेद्दर्पणाचले । कुबेर

प्रतिपत्तिप्याकार्तिके शुक्लपक्षत

॥ सयाति ब्रह्मसदनमिहभृतिशतैर्यु

तइतिका खिकापुराणे ८१ अध्याय ॥

दर्प्यारम्भ । पु । अहङ्कारारम्भे । मठ

स्फटौ ॥ इतिजटाधर ॥

दर्भ । पु । कुशे ॥ काशादिषट्सु ॥ य

था । काशा कुशा वल्ज्याश्च तथाऽ

न्ये तीक्ष्णरोमशाः । मौञ्जाश्च शाद

दर्शक

लास्यैव षड्दर्भा परिकीर्त्तिताः ॥
 दृश्यते । दृभीग्रन्थे । घञ् ॥ यद्वा ।
 दृणाति । दृ० । दृदलिम्यांभ ॥
 दर्शट् । पु । न । निभृतगृहे ॥ इति
 त्रिकाण्डशेष ॥
 दर्शपत्र । पु । काशे ॥ इतिरानि० ॥
 दर्शमूली । स्त्री । ओषधीभेदे ॥ पाक
 कर्णेतिङीष् ॥
 दर्भाह्वय । पु । मुञ्जे ॥ इति राज० ॥
 दर्श । पु । राक्षसे ॥ दृणाति सर्वान्
 । दृ० । दृगृशुदभ्योव ॥ ॥
 दर्शट् । पु । दण्डवादिनि ॥
 दर्शि । स्त्री । खजाकायाम् । दर्श्याम्
 ॥ दृणाति । दृ० । दृदृभ्यांविनू ॥ उ
 ष्मकदर्शिहोमिन इतिविर्वा ॥
 दर्शिक । पु । दर्श्याम् । व्यञ्जनादिदा
 रके । कौंशा इतिभाषा ॥
 दर्शिका । स्त्री । दर्श्याम् । खजाकाया
 म् ॥ गोजिह्वायाम् । दार्शिकायाम् ॥
 दर्शिहोम । पुं । अप्रकृतिविकृतिहोमे
 ॥ योनकस्यचित् प्रकृतिस्त्वेन विकृति
 स्त्वेन वा वर्त्तते स दर्शिहोम इतिव्या
 ख्यातार ॥
 दर्शी । स्त्री । कथ्याम् । खजाकायाम्
 । कर्शी इतिभाषा ॥ दृणाति । दृ० । वृ
 दभ्यांविन् । कृदिकारादक्तिनइति
 ङीष् ॥

दर्शन

दर्शिकर । पु । उरगे । दीर्घपृष्ठे । स
 र्पे ॥ रथाङ्गलाङ्गलच्छन्नस्वस्तिकाङ्
 कुशधारिणः । श्रेयादर्शिकरा सर्पा
 फणिनः शीघ्रगामिनः ॥ दर्श्याकार
 फण्यवकरो यस्य महारसाधनत्वा
 त् । दर्शी फणां करोति । कृष्णोहे
 त्वितिट् ॥
 दर्शीसङ्कमणम् । न । तीर्थविशेषे ॥
 दर्श । पु । अमावस्यायाम् । सूर्येन्दुस
 ज्जमे ॥ अवलोकने । दर्शने ॥ अमा
 वास्यायामे ॥ दर्शे अमावास्यायां कि
 यमाणत्वात् उपचारादर्शशब्देना
 च्यते । सयागण्यात्मक । यथा । आ
 मेयाष्टाकपालैन्द्रदधेन्द्रपयोयागा
 खयोऽमावास्यायां सचयावज्जीव
 कर्त्तव्यः । कौण्डपायिकर्त्तव्यो माससा
 ध्यश्चेति ॥ दृश्यते शास्त्रेण । पुसिस
 त्रायांघ ॥
 दर्शक । चि । द्वारपाले । प्रतीक्षारे
 ॥ दर्शयितरि ॥ प्रवीणे । निपुणे ॥
 पश्यति । दृशिर० । श्वुल् ॥
 दर्शत । पु । सोमे ॥ सूर्ये ॥ पश्य
 ति । दृशिर० । भृशदृशियजीक्या
 दिनाऽतच् ॥
 दर्शनम् । न । नयने ॥ स्वप्ने ॥ बुद्धौ ॥
 ॥ धर्मे ॥ उपलब्धौ ॥ शास्त्रे ॥ दर्पणे
 ईक्षणे ॥ षट्दर्शनेषु । वैशेषिकन्या

दक्षम्

यमीमांसासाङ्ख्यपातञ्जलवेदान्त
रूपेषु ॥ एतानि तत्त्वज्ञानार्थं वेदा
न्विचार्य कथादगे । तमजैमिनिक
पिणपतञ्जलिवेदव्यासाख्यैर्मुनिषट्
कै कृतानि ॥ अथाहकुलार्थवेम्नी
सदाशिव । षड्दर्शनानि मेङ्गानि पा
दौ कुलि कटौशिर । तेषु भेदन्तु
य कुर्यान्मदङ्गच्छेदकोहिस ॥ एता
न्येव कुलस्यापि षडङ्गानि भवन्ति हि ।
तस्मान्मदात्मक कौल महकौलात्म
क प्रिये इति ॥ देव्या पूजायामुक्ता
नि षड्दर्शनानि यथा । शैवशाक्तसौ
रगाथेश्वरैश्चावनास्तिकमतप्रतिपाद
कानि षड्दर्शनानीति ॥ इज्यायाम् ॥
वर्णे ॥ अनुसन्धाने ॥ ज्ञानैकस्वरूपे
॥ रूपे ॥ दृश्यते ऽनेन अस्मिन् वा ।
दृशिर् ० । करणे अधिकरणे वा ल्युट् ॥
दर्शनीय । चि । मनोच्चे ॥ दर्शन
योग्ये ॥
दर्शयामिनी । स्त्री । तमिस्त्रायाम् ॥
दर्शयिता । पु । द्वारपाले । प्रतीक्षारे
॥ चि । दर्शके ॥
दर्शविपत् । पु । चन्द्रे ॥ इतिहारावली ॥
दर्शित । चि । आविष्कृते । प्रकाशिते ।
दर्शनङ्कारिते ॥

दक्षम् । न । उत्सेधे ॥ खण्डे ॥ शस्त्री
खदे ॥ अपद्रव्ये ॥ पचे । पर्णे ॥ तमा

दक्षाम

क्षपचे ॥ पचे ॥ अर्द्धे ॥ पु । खण्डने ॥
उत्सेधवदस्तुनि ॥ दक्षति । दक्षवि
दारणे । पचायच् ॥
दक्षकोष । पु । माथ्ये । कुन्दपुष्पदक्षे ॥
दक्षत् । चि । विकसिते ॥
दक्षनिर्मोक । पु । भूर्जपचदक्षे ॥
दक्षनी । स्त्री । लोष्टे । ठीम इति ठेल्
इतिच भाषाप्रसिद्धे ॥ चि । भेदक
र्त्तरि ॥
दक्षप । पु । स्वर्णे ॥ शास्त्रे ॥ प्रहरणे
॥ दक्षति दक्ष्यते ऽनेन वा । दक्ष ० ।
उषिकुटिदक्षिकचिखजिभ्य कपन् ॥
दक्षपति । पु । दक्षाथ्यचे ॥
दक्षपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥
दक्षसारिणी । स्त्री । केमुके ॥
दक्षसूचि । पु । कण्टके ॥
दक्षक्षसा । स्त्री । पत्रशिरायाम् । मा-
थ्याम् ॥
दक्षाढक । पु । अर गद्यतिले । स्वयजा
ततिले ॥ पृश्ननाम् ॥ गैरिके ॥ फे
ने ॥ खातके ॥ नागकेशरे ॥ मङ्गत्त
रे ॥ कुन्दे ॥ करिकर्णे ॥ शिरीषे ॥
वाच्यायाम् ॥
दक्षाद्य । पु । पङ्ककर्वटे । रुं वण इति
दल् दल् इतिच भाषा ॥ इति त्रिका
ण्डशेष ॥

दक्षामक्षम् । न । मरुवकदक्षे ॥ दम्

दविष्ठ.

नवृत्ते ॥ मदनवृत्ते ॥

दखान्नाम् । न । चक्रे ॥

दखि । पु । स्त्री । लोष्टे । ढीमृति ढे
ख इतिच भाषा ॥ स्त्री । दखितेश
मीधान्ये । दखिइति दारिइतिच
भाषा ॥दखिकम् । न । काष्ठे । दखी इति पर्व
तीयभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥दखितः । चि । प्रफुल्ले ॥ खण्डिते ॥ य
था । दखितकुचभराङ्गमङ्गपाणिं र
चयममाङ्गमुपेत्य पीवरोरु इति ॥

दखेगन्धि । पु । सप्तपर्शवृत्ते ॥

दख् । पु । ऋषिविशेषे ॥ चक्रे ॥ प्र
तारणायाम् ॥ पापे ॥ दखति । दख०
। ददखिभ्याम् ॥दखिम । पु । इन्द्रे ॥ वज्रे ॥ दखति ।
दख० । बाहुलकान्मि ॥दखिममान् । पु । इन्द्रे ॥ दखिमरस्यस्य
। मतुप् । यवादिच्छान्नवत्त्वम् ॥दव । पु । वनानले ॥ वने ॥ उपतापे
॥ दवति । दुर्गतौ । पचाद्यच ॥दवधु । पु । परितापे ॥ नेत्रादिदाहे
॥ दवन दूयते ऽनेनवा । टुदुउपता
पे । द्वितो ऽधुच् ॥

दवाधि । पु । दावानले ॥

दुविष्ठ । चि । अतिदूरे । सुदूरे ॥ इद
मेधा अतिशयेन दूरम् । इष्टम् । स्थू

दशधा

सदूरेतिसाधुः ॥

दवीयान् । चि । दविष्टे ॥ इदमनयोर
तिशयेन दूरम् । ईयसुन् । स्थूलदूर
युवहस्वेत्यादिना साधु ॥दशा । पुभून्ति । वृत्तान्ते । वसनाञ्चले
॥ दशानामौ प्रयोजयेदिति स्मृति
॥ अर्धोऽंशुकस्येत्यर्थः ॥ दश्यते ।
दश० । भि० अङ् ॥दशक । पु । दशति ॥ दशपरिमाण
मस्य । सङ्ख्याया इतिकन् ॥दशकण्ठः । पु । रावणे ॥ दश कण्ठा य
स्य स ॥दशकण्ठजित् । पु । श्रीरामचन्द्रे ॥ द
शकण्ठ जयति । जि० । क्तिप् तुक् ॥दशकन्धर । पुं । रावणे ॥ दश कन्धरा
ग्रीवा अस्य ॥दशग्रीव । पु । रावणे ॥ दश ग्रीवा य
स्यस ॥ गरुडपुराणे सप्ताशीत्यध्या
योक्ते एकादशमन्वन्तरीयवृषणाम
केन्द्रशुविशेषे ॥दशत् । पु । दशके । वर्गे ॥ दशपरिमा
ण मस्य । पञ्चदशतौ वर्गेवेति नि
पातनादति प्रत्यय ॥दशति । स्त्री । शते ॥ इतिमहाभारते
दानधर्म ॥दशधा । अ । दशप्रकारे ॥ सङ्ख्याया
विधार्थेधा ॥

दशम

दश । वि । सङ्ख्याविशेषे । द्विगुणित
पञ्चसु ॥ तत्सङ्ख्या विशिष्टे ॥ द
शन्ति दश्यन्ते वा । दश दशने । बाहु
लकात् कनिन् ॥

दशन । पु । शिखरे ॥ दन्ते ॥ न । क
ञ्चे ॥ दंष्ट्राव्यापारे ॥ दश्यते ऽनेन
। दश० । करणेति ल्युट् । दहदशे
तिनिर्देशात् कचिदकिञ्चपिनलो
पः ॥ यद्वा । कर्त्तरि ल्युट् ॥

दशनवासः । न । ओष्ठे । उत्तराधरो
ष्ठमात्रे ॥ दशनानां वाससीद्वयं भाव
रकत्वात् ॥

दशनाङ्ग । पु । दन्तचते ॥

दशनाय्या । स्त्री । चुक्रिकायाम् । चा
ज्जेयाम् ॥

दशनेच्छिष्ट । पु । नि श्वासे ॥ अधरे
॥ अग्वने ॥ चि । दन्तच्यक्ते ॥

दशपारमिताध्वरः । पु । बुद्धे ॥

दशपुरम् । न । कुटबटे । कैवर्त्तीमु
स्तके ॥ मालवदेशैकखण्डे ॥ पुर
विशेषे ॥ दशपिपत्ति । पृथालनपूरण
यो । मू० क । उत्त्वम् ॥ दशपुरेऽ
स्यवा । ऋक्पूरित्य समासान्त ॥

दशपूरम् । न । वानेये । कैवर्त्तीमुस्त
के ॥ दशपूरयति । पूरपूर्त्ता । कर्म
ण्यङ् ॥

दशवलः । पुं । बुद्धमुनौ ॥ दशवलान्य

दशमी

स्य । यदाहुः । दानशीलचमावीर्यं
ध्यानप्रज्ञावलानिच । उपाय प्रणि
धिर्ज्ञान दश बुद्धवलानि वै ॥

दशभुजा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा ।
इतिवृत्तं पुराकल्पे मनोः स्वायम्भुवे
न्तरे । प्रादुर्भूता दशभुजादेवी देव
हितायवै ॥ इतिकालिकापुराणम् ॥

दशभूमिग । पु । बुद्धे ॥

दशभूमिग । पु । बुद्धे ॥

दशम । वि । दशानाम् पूरणे । दस
वां इतिभाषा ॥ तत्पूरणेऽट् । ना
न्नादसङ्ख्यादेर्मट् ॥

दशमी । वि । वर्षीयसि । अतिवृद्धे ॥
नवतेरुद्धं दशमी ऽवस्थाविशेषो ऽ
स्यास्ति । वयसि पूरणादितीनि ॥

दशमी । स्त्री । नवत्यधिकावस्थाया
म ॥ शताब्दानां दशधाविभागे कृ
ते दशम्यवस्था नवत्यधिका भवति
॥ तिथिविशेषे ॥ साचन्द्रस्य दशम
कलाक्रियारूपा तदुपलक्षितकाल
परावा ॥ तच्चजातस्य फलम् । यथा ।
विद्याविनोदी धनपुत्रयुक्त प्रसन्न
कण्ठो मदनाधिकारी । उदारचित्त
सुमना दयालु प्रसूतिकाले दश
मी यदि स्यादिति ॥ ङीप् ॥

दशमीस्थ । वि । नष्टवीर्ये । क्षीणरा
गे ॥ स्रुताशने ॥ नवत्यधिकवयसि

दशम्

। स्थविरे ॥ स्मृतिहीने ॥ कामव
शान्तरणावस्थां प्राप्तेकामिनि ॥ न
यनप्रीति प्रथम चित्तासङ्गस्ततोऽ
यसङ्कल्प । निन्द्राद्येदस्तनुता विष
यनिवृत्ति स्वपानाश । उन्मादो
मूर्च्छास्मृतिरिच्छेता स्मरदशादशैव
स्यु ॥ दशम्यां कामावस्थार्या तिष्ठति
। षा० । सुपिस्थ इति क ॥

दशमुख । पु । रावणे ॥ दशमुखान्यस्य ॥
लिङ्गात्मनि ॥ दश इन्द्रियाणि मुखा
नि भोगद्वाराणि यस्य स ॥

दशमुखान्तक । पु । रामे ॥ दशमुख
स्यान्तक ॥

दशमूत्रकम् । न । हस्तिमहिषोष्ट्रगवाऽ
जमेघान्मर्गर्हभमानुषमानुषीणामू-
त्रे ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥ दशानाम्
त्राणां समाहार ॥

दशमूलम् । न । पाचनविशेषे । पञ्चमू-
लद्वये ॥ यथा । वित्त्वश्योनाकगम्भा
रीपाटलागणिकारिका । शालप-
र्णी पृश्निपर्णी वृद्धतीक्ष्णोक्षुरम् ॥
उभाभ्यां पञ्चमूलाभ्यां दशमूलमुदा-
हृतम् ॥ दशमूल चिदोषघ्न आस-
कासशिरोरुज । तद्भाशोयज्वराना-
हपार्श्वपीडाश्चीर्हरेत् ॥ वातपित्त-
हर वृष्यं कनीय पञ्चमूलकम् ॥ उ-
भय दशमूलान्तु सन्निपातज्वरापहम् ।

दशम्

कासेत्यासे चतन्द्रायां पार्श्वशूले च श-
स्यते ॥ पिप्पलीशूर्णसयुक्त कण्टक-
दृग्रहनाशनमिति ॥

दशयोगभङ्ग । पु । सत्कारकर्मणि न
चत्रवेधविशेषे । खर्जूरवेधे ॥

दशरथ । पु । रामताते ॥

दशरथप्रभव । पु । रामे ॥ रामादि-
षु ॥ दशरथप्रभवो यस्य येषां वा ॥

दशरूपभृत् । पु । विष्णौ ॥

दशवदन । पु । रावणे ॥ दशवदनानि
यस्य स ॥

दशवाजी । पु । चन्द्रे ॥ दश वाजिनो
रथे यस्य स ॥

दशशतलोचन । पु । इन्द्रे ॥ दशशता-
नि सङ्ख्यायेषु तानिलोचनानि
यस्य ॥

दशहरा । स्त्री । गङ्गाजन्मदिने ॥ यथा
। ज्येष्ठे मासि चित्तिमुतदिने शुक्लप-
क्षे दशम्यां हस्ते शैलाक्षिरगमद्विंश-
जाह्नवी मर्त्यलोकम् । पापान्यस्यां
हरति च तिथौ सा दशैत्याहुरार्याः ।
पुण्यदद्यादपिशतगुणं वाजिमेघायुत-
स्येति शङ्ख ॥ अपि च । अदस्ता-
नामुपादानं हिसाचैवाविधानतः ।
परदारोपसेवा च कायिक चिविध-
स्मृतम् ॥ पारुष्यमन्वत चैव पैगुन्य-
न्वापिसर्वशः । अस्तन्मदु प्रलापश्च वा

दशह

इमय स्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्यञ्च
विधान मनसानिष्टचिन्तनम् । वित
याभिनिवेशश्चमानस चिविध स्मृत
म् ॥ ऐतानि दशपापानिहरण म
मजाह्वि । दशपापहरायस्मात्त
स्माद्दशहरास्मृता ॥ ज्येष्ठेमासिसि
तेपक्षेदशम्याबुधहस्तयो । गरानन्दे
व्यतीपातेकन्याचन्द्रेवृषेरवौ । दश
योगेनर स्यात्त्वात्सर्वपापै प्रमुच्यते
इति स्कन्दपुराणे काशीखण्ड ॥
अत्रकुजबुधयो कल्पभेदेन व्यवस्था
येया ॥ सेतुबन्धरामेश्वरयो' प्रति
ष्ठादिने ॥ यथोक्त स्कान्दे सेतुमा
हात्म्ये ॥ ज्येष्ठेमासि सितेपक्षेदश
म्याबुधहस्तयो । गरानन्देव्यतीपा
ते कन्याचन्द्रेवृषेरवौ ॥ दशयोगे
सेतुमध्ये खिन्नरूपधरहरम् । रामो
वैस्थापयामास शिवखिन्न मनुत्तम
मिति । अतोऽस्यांतुविशेषेण पूजा
कार्याहितार्थिभिः ॥ * ॥ अत्रसङ्कल्पउ
क्त ज्ञानायगावुडे २१५ अध्याये ।
यथा । अद्यहस्तेतु नक्षत्रे दशम्याज्यै
ष्ठकेसिते । दशपापहरायान्मदत्ता
दानकवमघम् ॥ विरुद्धाचरणं हिसा
परदारोपसेवनम् । पादध्यान्वतपैशु
न्यमसम्बद्धञ्च भाषणम् ॥ परद्रव्या
भिधानञ्च मनसानिष्टचिन्तनम् ।

दशाङ्ग

एतदशाघघाताय गङ्गास्नान करोम्य
हमिति ॥

दशा । स्त्री । अवस्थायाम् ॥ दीपवर्त्या
म् ॥ चेतसि ॥ दशति । दशदशने ।
मू०क । पचाद्यचितु जपजमदहद
शेतिनिर्देशादकिन्त्यपिनलोप ॥ य
द्वा । दश्यते गुरोश्चेत्यङ् ॥ कलौ
न्याययोक्तायुष स्वर्याद्यष्टदशभो
ग्याष्टभागविशेषे ॥ इति दैवज्ञा
॥ शरीरस्यदशदशा यथा । गर्भवास.
१ । जन्म २ । बाल्यम् ३ । कौमारम्
४ । पौगण्डम् ५ । यौवनम् ६ । स्या
विर्यम् ७ । जरा ८ । प्राणरोध ९ ।
नाश १० इति ॥ * ॥ कामजदश
दशा यथा । चक्षुरागस्तदनुमनस स
ङ्गतिर्भावनाच व्यावृत्ति स्यात् तद
नुविषयग्रामतश्चेतसोपि । निद्राहे
दस्तदनुतनुता निस्तपच्च ततो नून्मा
दोमूर्च्छातदनुमरण स्युर्दशा प्रक-
मेत्येति ॥

दशाकर्ष । पु । प्रदीपे ॥

दशाकर्षी । पु । प्रदीपे ॥

दशाङ्गधूप । पु । विदोषघ्ने अवग्रहपि
शाचकादिनाशके धूपविशेषे ॥ यथा
। वासयेद्वादशाङ्गेन विदोषघ्नेन चा
र्ककम् । नश्यन्ति यस्य धूपेन अवग्रह
पिशाचका ॥ पञ्चांशागन्धपाषाणा

दशार्ध.

तु तावन्महिषगुग्गुलुः । चतुरश्रच-
न्दनञ्च जटामांसी च तावती ॥ त्रि
भाग सर्जक.सार स्तावदेवहिराक्ष
कम् । उशीरन्तु द्विमार्गस्थात् दृढमृ
ष्ट नखं ससम् ॥ कर्पूरो मृगनाभि
श्च एकभागौ प्रकीर्त्तितौ । एको दशाङ्ग
धूपस्तु ब्रह्मस्यापि मनोहरेदिति ॥ पु
ष्पदानोत्तरदेवाय दीयमाने धूमवि
शेषे ॥ यथा । मधुमुस्त धृत गन्धोगु
ग्गुल्वगुग्गुल्वजम् । सरखं सिद्ध
सिद्धार्थं दशाङ्गोधूपलघ्यतरति ॥
अन्यश्च । कर्पूरं कुष्ठमगुरु गुग्गुलु
मैश्वर्योद्भवम् । केशरं बालक पञ्चत्व
कं शालीकोषमुत्तमम् ॥ सर्वमेतद्
दृढयुत दशाङ्गोधूपरिति इति ॥
दशाङ्गुलम् । न । खर्वूजे ॥ त्रि । दशा
ङ्गुलमिते ॥
दशानन । पु । रावणे ॥
दशानिकः । पु । दन्तीवृक्षे ॥
दशानीकिनी । स्त्री । सेनाविशेषे ॥
दशापविषम् । न । वास खण्डे ॥
दशारुहा । स्त्री । कैवर्त्तिकायाम् ॥
दशार्थः । पु । देशविशेषे ॥ सविन्ध्य
स्वपूर्वदक्षिणस्या दिशि वर्त्तते ॥ इ
तिराधाकान्त. ॥

दशार्थः । स्त्री । नदीविशेषे ॥

दशार्धः । पु । खसमे । वृद्धे ॥ यदुदेशे ॥

दशेर.

दशार्हा । पुभूक्षि । दशार्धदेशस्थे ॥
दशावतारः । पु । विष्णौ ॥ दशभवता
रायस्थस । तेयथा । श्रेते स चित्तश
यने मम मीनकूर्मकोलोऽभनकृष्ट
रिवामनजामदग्न्य । योऽभूद्धभूव
भरताग्रजकृष्णवुद्ध कल्की सताम्भ
विता प्रहरिष्यतेऽरीनिति वीपदेव ॥
दशान्व । पु । चन्द्रे ॥ दशान्वारये य
स्थसः । रथस्त्रिचक्र सोमस्य कुन्दाभा
स्तचवाजिन । वामदक्षिणतोयुक्ता-
दश तेन चरत्यसौ ॥
दशान्वमेधिकः । पु । तीर्थविशेषे ॥
दशास्थिति । स्त्री । अवस्थायाम् ॥
दशास्यः । पु । दशानने ॥ दश आस्य
नि यस्य स ॥
दशास्यजित् । पु । श्रीरामचन्द्रे ॥ द
शास्य जयति । जि० क्तिप् तुक् ॥
दशाष्ट । पु । दशदिनसमुदाये ॥ द
शानामङ्गा समाहार । तद्वितार्थेति
समास । समाहारस्यैकत्वादेकवच
नम् । राजाष्ट सखिभ्यष्टश्च । राजा
ङ्गाहा पुसि ॥
दशेन्धन । पु । प्रदीपे ॥ दशादन्धन
यस्य ॥
दशेरः । पु । हिस्ते ॥ दशति । दश०
यति कठिकुठिगठिगुहिकं शिभ्यस्वरक्
। अनिदितामिति कलोत्प. ॥

दस्यु'

दशेरक । पु । मरुदेशे ॥ पु भूवि
 । तद्देशस्थे ॥ इति हेमचन्द्र ॥
 दशेरक । पु । मरुदेशे ॥ पु भूवि ।
 तद्देशस्थे ॥ इतिभूरिप्रयोग ॥
 दशैकादशिक । पु । बार्हुषिके ॥ एका
 दशार्थत्वादेकादश वस्तुतोदश ये द
 शदत्ता एकादश भविष्यन्ति ते दशै
 कादशा । निपातनात् समासान्तोऽ
 कारः । दशैकादशान् प्रयच्छति ।
 कुसीददशैकादशात् छन्ष्टचा वि-
 ति छच् ॥ स्त्री । ङीषि दशैकाद
 शिकी ॥
 दष्ट । त्रि । दशिते । दंशयुक्ते ॥ द
 शे क्त ॥
 दस्य । पु । यजमाने ॥ चैरे ॥ हुता
 शने ॥ खले ॥ दस्यति । दस्युपचये ।
 इषियुधोधि दसिष्याधूस्त्वोमक ॥
 दर्शनीये ॥
 दस्यु' । पु । मल्लिकुचे । चैरे ॥ रिपौ
 ॥ महासाहसिके ॥ दस्यति । दस्युः ।
 यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् ।
 वा० अनादेशाभाव । अनुनासिकय
 योरिच्छुक्तत्वाद्वा नानादेशः ॥ पौ
 ण्ड्रकाश्चौड्रद्विडा कान्मोजाजवना
 शकाः । पारदाः पल्लवा स्त्रीनाः कि
 राता हरदाः खशा ॥ मुखवाहूवपज्जा
 नां यालोके जातयोवहः । स्नेच्छ

दहनी

वाचसार्यवाच सर्वेते दस्यव स्मृताः
 ॥ ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राणां क्रिया
 लोपादिना या पौण्ड्रकाश्चौड्रद्वि
 डाश्चत्यादिनोक्ता जातयो वाद्या जा
 ता' स्नेच्छभाषायुक्ता आर्यभाषोमे
 ता या ते दस्यवः सर्वे स्मृता इत्यर्थः ॥
 दस्य । पु । खरे ॥ अश्विनीसुते ॥
 दस्यौ । पु । द्विवचनान्त । नासत्थयो
 । अश्विनीसुतयो । स्वर्वेद्ययो ॥ द
 स्यत क्षिपतोरोगान् । दस्युः । स्फा
 यितश्चीतिरक् ॥
 दस्यदेवता । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे ॥ द
 स्यौदेवते यस्या ॥
 दस्यहः । स्त्री । सूर्ययोषिति । संज्ञा
 याम् ॥
 दहन । पु । धिचके ॥ भस्मातके ॥ अ
 म्नी ॥ कपोते ॥ चतुष्कक्षप्रभेदे (५।)
 ॥ न । दाहे । भस्मीकरणे ॥ त्रि ।
 दुष्टचेष्टिते ॥ दहति दह्यते वा ।
 दहभस्मीकरणे । ल्यु, ल्युट् वा ॥
 दहनकेतनः । पु । धूमे ॥ दहन केत
 न यस्य ॥
 दहनप्रिया । स्त्री । स्वाहायाम् ॥ दहन
 स्थाम्ने प्रिया ॥
 दहनागुरु । न । दाहागुरुणि ॥
 दहनारातिः । पु । जले ॥
 दहनीयः । त्रि । दहनार्हे । दाह्ये ॥

दाक्षाय

दक्षनोपमः । पु । } सूर्यकान्तमणौ ॥
 दक्षनोपलः । पु । }
 दक्षनोत्का । स्त्री । अग्निकुक्कुटे ॥
 दक्षरः । पु । मूषिकायाम् ॥ स्वलो ।
 सूक्ष्मे ॥ भ्रातरि ॥ बालके ॥ हृद
 याकाशे ॥ ब्रह्मणि ॥
 दक्षराकाशः । पु । चिदाकाशे ॥ ईश्वरे
 ॥ दक्षरश्वासावाकाशश्च ॥
 दक्षः । पु । दावानले ॥ बज्रौ ॥ दक्षति
 । दक्ष० । स्फायितश्चीति रक् ॥ ह
 दयाकाशे ॥ जठरे ॥
 दा । स्त्री । शोधने ॥ दाने ॥ छदे ॥
 उपतापे ॥ रक्षायाम् ॥ दानम् । पु
 दाक्ष० । सम्पदादित्वात् क्तिप् ॥
 दाकः । पुं । यजमाने ॥ दातरि ॥ द
 दाति । पुदाक्ष० । कृदाधारेतिक ॥
 दाक्षः । त्रि । दक्षसम्बन्धिनि ॥ दक्षस्या
 यम् । अण् ॥
 दाक्षायणयश्च । पुं । आदृष्ट्यायुक्ते द
 र्शपूर्णमासात्मके यज्ञे ॥ दक्षस्येमे
 दाक्षा । तेषा मयन भावृत्तिरिति
 तन्निर्वचनम् ॥
 दाक्षायणी । स्त्री । अपर्णायाम् । उमा
 याम् । सत्त्वाम् ॥ अश्विन्यादिसप्त-
 विंशतिभेषु ॥ रोहिण्याम् ॥ दक्षी
 वृक्षे ॥ मानवे दक्षहस्तपीठाधिष्ठा-
 त्रिदेवाम् ॥ दक्षस्यापत्यम् । वाना

दाक्षीपु

मधेयस्येति दृढसञ्ज्ञायाम् उदीचां
 वृद्धादगोत्रादिति फिञ् । गौरा
 दित्वान् ङीष् ॥
 दाक्षायणीपतिः । पु । एग्यतिङ्के । च
 न्द्रे ॥ शिवे ॥ दाक्षायण्या पतिः ॥
 दाक्षायणीरमणः । पु । चन्द्रे ॥
 दाक्षाय्यः । पुं । गृध्रे ॥ दक्षते । दक्षदृ
 द्वौशीघार्थे च । अदक्षस्पृहगृह्णभ्य
 आव्यः । दक्षाय्यस्यायम् । तस्येदमि
 त्यण् ॥
 दाक्षिः । पुं । दक्षस्यापत्ये ॥ अतश्च ॥
 दाक्षिणम् । न । दक्षिणानां समूहे ॥
 भिक्षादिभ्यो ऽण् ॥
 दाक्षिणापत्यः । पु । नारिकेले ॥ त्रि ।
 दक्षिणादिगभवे ॥ दक्षिणाभवः । द
 क्षिणापश्चात्पुरुषस्यक् ॥
 दाक्षिणिकः । पु । बन्धविशेषे ॥ सन्धे
 द्वापूर्त्तेन भवति । पुरुषतत्त्वानभि
 शोचि द्वापूर्त्तकारी कामोपहतम
 ना बध्यते ॥
 दाक्षिण्यम् । न । आनुकूल्ये ॥ चि । द
 क्षिणार्हे ॥
 दाक्षी । स्त्री । पाणिनिमुनेर्मातरि ॥
 दक्षस्यगोत्रापत्य स्त्री । अतश्च ॥
 इतोमनुष्यजातेरिति ङीष् ॥
 दाक्षीपुत्रः । पु । पाणिनिमुनौ ॥ दा
 क्ष्यापुत्रः ॥

दाडिम

दाचेयः । पु । पाणिनिमुनौ ॥ दाच्या
अपच्यम् । स्त्रीभ्योऽङ्क् ॥

दाच्यम् । न । कौशले । दक्षतायाम् ॥
सहसा प्रच्युत्पन्नेषु कार्येषु अव्यामो
हेन प्रवृत्तौ ॥ दक्षस्य कर्म भावो
वा । घञ् ॥

दाघ । पु । दाहे ॥ दह्यतेऽनेन । द
हभस्मीकरणे । हलश्चेति घञ् । न्य
कादित्वात् कुत्वम् ॥

दाडक । पु । दन्ते ॥ इति शब्दार्थक
ल्पतरु ॥

दाडिम । जि । एलायाम् ॥ पु । करके
। वृत्तफले । युक्वत्तमे ॥ समौकर
कदाडिमाविच्यमर ॥ तत्फलं जि
विध स्वादु स्वाद्वन्न केवलान्नकम् ।
तत्र स्वादुविदोषघ्नतृट्दाहज्वरनाश
नम् ॥ इत्कण्ठमुखरोगघ्न तर्पण शु
क्रलघु । कषायानुरसग्राहि स्निग्ध
मेधावन्नावहम् ॥ स्वाद्वन्नं दीपन
रुच्यकिञ्चित् पित्तकरलघु । अम्लान्तु
पित्तजनकमुष्ण वातकफापहमिति
भावप्रकाश ॥ * ॥ तापहारिमधुर
लघुपथ्यमिति राजनिर्घण्ट ॥ दक्ष
न दाक्ष । दक्षविशरणे । घञ् । दा
लेन निर्हन्तः । भावप्रत्ययान्तादिम
प् । डल्लयो रेकत्वम् ॥

दाडिमपुष्प । पु । रोहितकद्रुमे ॥ दा

दाण्डपा

डिमस्य पुष्पमिव पुष्पमस्य ॥ न । कर
कपुष्पे ॥

दाडिमपुष्पक । पु । रोहितकवृक्षे ॥

दाडिमद्रव पुष्पाणि यस्य ॥

दाडिमप्रियः । पु । शुकखगे ॥

दाडिमभक्ष्य । पु । कीरे ॥

दाडिमादिचूर्णम् । न । चूर्णविशेषे ।

द्वेपलेदाडिमा दष्टौ खण्डाद् व्योष प

पलत्रयम् । त्रिसुगन्धिपलत्रैक चू

र्णमेकत्रकारयेत् ॥ तच्चूर्णमाचयाभु

क्तमरोचकहरं परम् । दीपन पाच

नञ्चक्षत् पीनसञ्चरकासजित् ॥

दाडिमी । स्त्री । दाडिमे ॥

दाडिमीरस । पु । व्यञ्जनोपस्करान्त

रे ॥ दाडिम घृतसन्तप्ते तत्रपात्रे

विनि क्षिपेत् । ततः पक्व पटेपूत

इति स्नाद्दाडिमीरसः ॥

दाडिमीसार । पु । दाडिमे ॥ इति

राजनिर्घण्ट ॥

दाडिम्य । पु । दाडिमे ॥ इतिचिकाण्ड

शेषः ॥

दाढा । स्त्री । दृष्टायाम् ॥ अभिलाषा-

याम् ॥ समूहे ॥ इतिशब्दार्थकल्प-

तरु ॥

दाढिका । स्त्री । दंष्ट्रिकायाम् ॥

दाण्डपाता । स्त्री । तिथिविशेषे ॥ द

ण्डपातोऽस्या वर्तते । घञ् । साक्षां कि

दाय्यौह

येतिज' ॥

दाण्डमायिक । वि । दण्डमाय धाव
ति । मायोसरपदेतिठक् ॥

दाण्डा । स्त्री । क्रीडाविशेषे । पटा द
तिभाषा ॥ दण्ड प्रहरणमस्यां क्री
डायाम् । तदस्या प्रहरणमितिण ॥

दाण्डाजिनिक । पु । मागजीविनि ।
सदम्भे ॥ दण्डाजिनेन दम्भेनार्थान
न्विच्छति । अय, मूलदण्डाजिनाभ्या
मितिठक् ॥

दाण्डनायन । पुं । दण्डनेगोत्रापऽ
न्ये ॥ नडा० फक् । दाण्डनायनहा
स्तिनायनेत्यादिना टिलोपाभाव ॥

दात । वि । कुने । छिजे ॥ दायते स्म
। दाप्लवने । क्त ॥ शुद्धे ॥ दायति
। दैपशोधने । कर्त्तर क्त ॥

दाता । वि । दानशीले । मुचिरे । दा
नकर्त्तरि ॥ ददाति । डुदाक्० ।
टच् ॥

दाय्यूह । पुं । कालकण्ठके खगे ॥
चातके ॥ जलकाके ॥ मेघे ॥ दाति
। दाप्० क्तिन् । दाति सारण मूढते
। ऊह० । अण् ॥ यदा । दित्यौहो
यम् । अण् । दैविकाग्निशपेत्यात्ते
वाहकठि शकध्वादि ॥

दाय्यौह । पुं । दाय्यूहे ॥ दित्यौहो
यम् । अण् । दैविकाग्निशपेत्यादि

दानम्

नात्ते सम्प्रसारणम् । वृद्धिः ॥

दात्रम् । न । छेदनशस्त्रे । खविचे ॥ दा
न्यनेन । दाप्० । दान्नीत्यादिना घृ
न् ॥ दादिभ्यश्च न्दसीतिचन्वा ॥

दात्री । स्त्री । दानशीलायाम् ॥ तृज
नान् डीप् ॥

दात्तः । पु । दातरि ॥ ददाति । डुदा
क्० । अनिदेत्यादिना ददातेस्वन् ॥
दाद । पु । दाने ॥ दद्यते । दददाने ।
कर्मणि घञ् ॥

दाधिकम् । चि । दधिसंस्कृतद्वये ॥ द
धिसंस्कृतम् । दध्प्रक् ॥ दध्ना संस्कृ
त वा । प्राग्वहतीयष्टक् । दध्ना चर
ति । चरतीतिठक् । दध्ना संस्कृष्ट वा
। संस्कृष्टेठक् । दध्नेपसित्त वा । व्यञ्ज
नैरपसित्त इतिठक् ॥

दानम् । न । गजमदे ॥ घालने । रञ्ज
ये ॥ छेदे ॥ शुद्धौ ॥ विश्राणने । त्या
गे । परस्वत्वापत्तिपर्यन्तं स्वत्यागे ।
देहेकालेऽदुष्या यथाशक्त्या न्यायार्जि
तार्थानां सत्पाने समर्पणे । स्वस्वत्वा
स्पदानामन्नादीनां यथाशक्ति शास्त्रो
क्तसविभागे । असङ्कोचेन वित्तेषु स्व
स्वत्त्वपरित्यागेन परस्वत्त्वापादने । स
म्प्रदानस्वत्त्वापादकद्रव्यत्यागे ॥ * ॥

अर्थानामुहिते पात्रेऽदुष्या प्रतिषाद
नम् । दानमित्यभिनिर्दिष्टव्याख्या

दानम्

नतस्यवच्यते ॥ दाता प्रतिगृहीता च
 अद्या देयञ्च धर्मयुक् । देशकालौ च
 दानानां मङ्गान्येतानि षड्विदुः ॥ म-
 नसा पात्रमुद्दिश्य भूमौ तोयं विनि-
 क्षिपेत् । विद्यते सागरस्यान्तो दान-
 स्यान्तो न विद्यते ॥ परोक्षे कल्पितं
 दानं पात्राभावे कथं भवेत् । गोत्र-
 जेभ्यस्तथा दद्यात् तदभावे ऽस्य-
 न्धुषु ॥ यदा तु न सकुल्य स्यान्न च
 सन्बन्धिवान्धवा । दद्यात् स्वजाति-
 शिष्येभ्यस्तदभावेऽप्युनि क्षिपेत् ॥
 काल्पाशुके समे देशे गोमयेनोपले-
 पिते । वसित्वा वसनशुद्धं दानं दद्या-
 त् सदक्षिणम् ॥ दानं चतुर्विधं प्रोक्तं
 ऋषिभिर्धर्मकोविदैः । निश्चयं नैमि-
 त्तिकं काम्यं विमलं दानमीरितम् ॥
 अहन्यहनि यत्किञ्चिद् दीयते ऽ-
 नुपकारिणे । अनुद्दिश्य फलं तत्सा-
 त् ब्राह्मणाय तु निश्चयकम् ॥ यत्तु पा-
 त्रोपशान्त्यै च दीयते विदुषां करे ।
 नैमित्तिकं तदुद्दिष्टं दानं सङ्गिरनुष्ठि-
 तम् ॥ अपत्यविजयैश्चर्यस्वर्गार्थं य-
 त् प्रदीयते । दानं तत् काम्यमाख्या-
 तं ऋषिभिर्धर्मचिन्तकैः ॥ ईश्वरप्रीण-
 नार्थाय ब्रह्मवित्तं तु प्रदीयते । चेत-
 सा सत्त्वयुक्तेन दानं तद्विमलं स्मृत-
 म् ॥ * ॥ गच्छाथद् दीयते दानं भ-

दानम्

क्त्या पात्रे विधानतः । तदनन्तफलं वि-
 द्भिर्भद्रस्याचितयेन्द्रप ॥ * ॥ तच्च सा-
 त्तिकादिभेदात् विविधम् । यथा ।
 दातव्यमिति यद्दानं दीयते ऽनुप-
 कारिणे । देशकालौ च पात्रे च तद्दा-
 नं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ यत्तु प्रच्छुप-
 कारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः । दीयत-
 च परिक्षिप्तं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥
 अदेशकाले यद्दानं मपात्रेभ्यश्च दी-
 यते । असत्कृतं भवन्नात तत् ता-
 मसं मुद्राहृतम् ॥ * ॥ यदेव हि म-
 मेदमिति विशेषजानानं परस्वत्त्वाप-
 त्तये स्वामी त्यजति परस्वविशेषेणे-
 दममेति स्वत्वं प्रत्येतीति व्यवहारे ॥
 * ॥ अस्य विधिर्यथा । क्वानसन्ध्या च
 मनानि कृत्वा नारायणनमश्च गुरुन्
 सम्पूज्य देयद्रव्यं वामहस्तेन धृत्वा
 दक्षिणहस्तेन त्रिरभ्यर्च्य तद्द्रव्याधि-
 पतिदेवतासंमदानञ्चार्चयित्वा स-
 क्लृप्त्य कुर्यात्तिलजलत्यागपूर्वकं दद्या-
 दिति ॥ विवेकज्ञानशुद्धौ ॥ दैर्घ्यो-
 धनइत्यस्माद्वातोर्हानपदव्युत्पद्यते
 । यदा हपतञ्जलिः । विवेकस्यातिरवि-
 प्रवादुःखत्रयस्य हानोपाय इति । अवि-
 प्रवादुःखं त्रि । साचसवासनसंशयविपर्य-
 सानापरिहारेण विवेकसाक्षात्कारस्य
 स्वच्छप्रवाहे ऽवस्थानम् । साच न वि-

दानव

नादरनैरन्तर्यदीर्घकाखसेविताभ्या
सपरिपाकाद्भवतीति । दानेनविने
कल्याण्युपकार्येणाङ्गेन सोपिसङ्गृही
तः । सेय पञ्चमीसिद्धि सदा
मुदितमित्युच्यते । दानञ्च सि-
द्धिहेतु । धनादिदानेनाराधितोच्चा
नी ज्ञान प्रयच्छति ॥ श्रुति अनेन
। दोमवखण्डने । ल्युट् ॥ उदाजो
भावे दीयते इति कर्मणि वा ल्युट्
॥ स्वधनस्यपरेभ्यः प्रतिपादने राज्ञा
मुपायविशेषे । उपप्रदाने ॥

दानकम् । न । कुत्तितदाने ॥ दानकु
त्तिते इति यावादिषु पाठात्कन् ॥
दानकर्म । न । दानक्रियायाम् ॥
दानतोयम् । न । मदोदके ॥
दानधर्मः । पु । दानस्यफले ॥
दानपतिः । पुं । सदाप्रदे । सततदात
रि ॥ अकूरे ॥

दानपात्रम् । न । विशादियुक्ते ॥ विशा
युक्तो धर्मशीलः प्रशान्तः क्षान्तो दा-
न्तः सत्यवादी कृतज्ञः । वृत्तिग्लानो
नो मोहितो मोशरस्यो दाता यज्वा
ब्राह्मण पात्रमाहुः ॥ दानस्यपात्रम् ॥
दानव । पु । असुरे । दनुजे । दक्षक
न्याया दनो गर्भे कश्यपाज्जाते ॥ दनो

रप्रत्यम् । तस्यापत्यमित्यर्थः ॥

दानवज्ज । पुं । वैश्ये ॥ इति पुराणम् ॥

दान्तिः

दानवारिः । पुं । सुरे । देवतायाम् ॥
दानवाना मरि । दानवो ऽरिर्य
स्य वा ॥

दानशीलः । वि । वदान्ये । दातरि ॥
दानशौण्ड । वि । वदान्ये । बहुप्रदे ॥
दानेशौण्डः । सप्तमीशौण्डै रिति स
मासः ॥

दानायोग्य । वि । अपाचे ॥ अव्रताना
ममन्त्राणां जातिमाधोपजीविनाम्
। नैषां प्रतिग्रहो देयो न शिखाता
रयेच्छिखाम् ॥

दानीयः । वि । सम्प्रदाने । दानपात्रे ॥
दीयते ऽस्मै । उदाज् ० । कृत्यल्यु
टो बहुलमिति सम्प्रदाने ऽनीयर् ॥
दानु । वि । दातरि ॥ विक्रान्ते ॥ द
दाति । उदाज् ० । दाभाभ्यांनु ॥
दान्तः । वि । तपःक्लेशसहे । जिते
न्द्रिये । वहिरिन्द्रियनिग्रहकर्तारि
॥ दाम्यतिस्स । दमेर्गत्यर्थेतिक्तः ।
यस्यविभाषेतिनेट् । अनुनासिकस्ये
तिदीर्घः ॥ दमिते । शिचि तट्षे
॥ दान्तोय वलीवर्द युवाशकटवा
हनयोग्य कृतइतिगम्यते इतिभाम-
ती ॥ दम्यतेस्स । दमुडप्रशमे । शि
जन्त । क्त । वादान्तशान्तेतिसाधुः
॥ पुं । दमनकरुचे ॥

दान्ति । स्त्री । तपःक्लेशसहिष्णुतायाम्

दामः

। दमये । दमे ॥ दमनम् । दमु० ।
स्त्रियां क्तिन् । अनुनासिकस्येति दीर्घः ॥
दापितः । पि । साधिते ॥ दापयते स्म
ययन्तादाय क्त ॥ दपिषते ॥

दायः । पि । दापनीये ॥

दामः । न । स्त्री । दोहनकाले पशुपा
दवन्धनरज्जौ । सन्धाने ॥ दति । दो
अवखण्डने । दीयते वा । दीङ्क्ष
ये । मनिन् ॥ मात्तायाम् ॥ रज्जौ ॥
दामनपर्वः । न । दमनभञ्जनतिथौ ।
चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

दामनी । स्त्री । तन्त्याम् । पशुवन्धनर
ज्ज्वाम् ॥ दामैव । प्र० अण् । अत्रि
तिप्रकृतिभावः । टिड्ढेति डीप् ॥

दामक्षिप्तम् । न । तमोलुक इति प्रसि
द्धे तमोलिप्तदेशे ॥

दामाः । स्त्री । दामनि ॥ दोअवखण्ड
ने । दीङ्क्षये वा । मनिन् । मन
इति नङीप् । दामानैः । दामान इ
त्यादि । शत्रुभाष्यामन्यतरस्याम्
इति डापितुः । दामा दामे दामाः
इत्यादि बोध्यम् ॥

दामाञ्चनम् । न । अश्वादेः पादवन्धन
रज्जौ । पिछाडी इति भाषा ॥ इति
हेमचन्द्रः ॥

दामाञ्चलम् । न । एकशफाङ्घ्रिदन्त्रे
। दामाञ्चने ॥ दामाञ्चल पादपात्रे

दायः

इति वैजयन्ती ॥

दामिनी । स्त्री । विद्युति ॥ दामविद्यु
ते ऽस्याः । सत्तार्या मन्माभ्यामि-
नीनि ॥

दामोदरः । पु । श्रीकृष्णे ॥ बाल्ये चा
पत्यनिषेधाय यशोदयादामोदरे बहु
त्वात् दाम उदरे यस्येति सप्तम्यक्त
स्य वैयधिकरण्येऽपि समासः । सप्तमी
विशेषणे बहुव्रीह्याविति लिङ्गात् ॥
तर्बोर्मध्यगतं बद्धं दाम्ना गच्छ तथोद
रे । ततश्च दामोदरतां स ययौ दा
मवन्धनात् ॥ दामानि लोकनामा
नि तानि यस्योदरान्तरे । तेन दामो
दरो देवः श्रीधरस्त्व रमाश्रित
इति त्यासः ॥ दमादिसाधनेन उदा-
रा उत्कृष्टा या गतिर्धूमादिगन्त्यपे
क्षया ऽर्चिरादिक्रयान्मन्यते इति वा
॥ दमादामोदरं विदुरिति भागते
क्ते ॥ भूतार्हद्विशेषे ॥ नद्विशेषे ॥

दाम्भिकः । चिच्छब्दनाधर्मकारिणि । वैडा
लव्रतिकादौ ॥ दम्भयुक्ते धर्मध्वजिनि
॥ पु । वक्त्रपक्षिणि ॥ दम्भेन चरति ठक् ॥

दायः । पु । सोल्लुगभाषणे ॥ विभक्त
व्यपितृद्रव्ये ॥ दाने ॥ हरणे । वीतु
कादिधने । कन्यादानकाले जामाचा
दिभ्यो व्रतभिन्नादौ ब्राह्मणादिभ्यश्च
यद्द्रव्यं दीयते तदिति भरतः ॥ याव

दायवि

तत्सम्बन्धिधने ॥ लये ॥ स्थाने ॥ ख
खडने ॥ ददाति । डुदाञ् ० । श्याह्य
धेति ण । आतोयुक् ॥ यदा । दीय
ते ऽसौ । दोङ् चये । । अकर्सि-
चेति चकारस्य सत्ताय्यभिचारार्थत्वा
त् घञ् ॥

दायक । वि । दातरि ॥ ददाति । डु
दाञ् ० । खुल् । आतोयुक् ॥

दायवन्धु । पु । आतरि ॥

दायभाग । पु । दायविभागे । सम्ब
न्धिसाम्येण सम्बन्धिधनस्यविभागे । पू
र्वद्रव्यस्वामिसम्बन्धाधीन तत्स्वाम्यु
परमे यवद्रव्येस्त्वत्त्व तद्वनिरुद्धोदाय
शब्दस्तस्यविभागे ॥ एकदेशगतस्यैव
भूधिरण्णादादुत्पन्नस्य स्वत्वस्य विनि
गमनाप्रमाणाभावेन वैशेषिकव्यवहा
रानर्हतया ऽव्यवस्थितस्यगुटिकापा
तादिना व्यञ्जने ॥ अथवा विशेषेण
भजन स्वत्वत्तापन वा । यत्रचैकंदा
सीगवादिक बहुसाधारणं तत्रापित
त्काणविशेषवहनदोहनफलेन स्व
त्वव्यज्यते ॥ विभागोऽर्थस्यपित्यस्य पु
त्रैर्यत्रप्रकल्प्यते । दायभागइतिप्रो
क्तं तद्विवादपदं बुधैः ॥ दायस्य भाग ॥

दायविभाग । पु । दायभागे ॥ श्री

सदाशिवलवाच ॥ भूयस्तेकथयाम्या

मे व्यवहारान्सनातनान् । यान्त्रच

दायवि

न् प्रविदन् राजास्वच्छन्दपात्रयेत् प्र
जा ॥ नियमेन विनागच्छोमानवाधन
लोक्षुपा । मिथस्तेविवदिष्यन्तिगुरुस्व
जनवन्धुभिः ॥ व्यतिघ्नतितदादेवि
स्वार्थिनोवित्तहेतवे । पापाश्रयाभवि
ष्यतिहिसयाचजिह्वीर्षया ॥ अतस्ते
षाहितायायानियमोऽधर्मसम्मत ।
नियोज्यतेयमाश्रित्यनभ्रस्येयु शुभा
करा ॥ दण्डयेत् पापिनो राजायथा
पापापनुत्तये । तथैषविभजेदायान्
तृणांसम्बन्धभेदतः ॥ सम्बन्धोद्भि-
विधोच्चेयोविवाहाज्जन्मनस्तथा । त
थौदाहिकसम्बन्धादपरोषणवत्तर ॥
दायेतूर्द्धतनाख्यायान् सम्बन्धोऽध
स्तन शिवे । अधर्कदृक्क्रमादवपुमान्
मुख्यतर स्मृत ॥ तत्रापिसन्निकुर्वे
यसम्बन्धीदायमर्हति । अनेनविधि
नाधीराविभजेयु क्रमादुनम् ॥ सूत
स्यपुत्रेपौषेचकन्यासुपतिरिस्थिते । भा
र्यायामपिदायार्हः पुत्रएवचपर
॥ बहवस्तनयायचसर्वतत्रसमाश्रितः
। ज्येष्ठेराज्याधिकारित्वतत्पुत्रानुसा
रतः ॥ ऋणयत्पैतृकतत्रशोधयेत्पैतृ
कैर्धनैः ॥ तस्मिन् स्थितेविभामार्हं
नभवेत्पैतृकवसु ॥ विभज्ययदिगृह्णी
यु विभवेत्पैतृकनरा । तेभ्यस्तदुनभा
वत्यपितृणदापयेत्पुत्र ॥ यथास्वकृत

दायवि

पापेननिरययान्तिमानवा । कष्टेन
पितृयावद् स्वयमेव न चापरा ॥ साधा
रणधनयश्च स्यावर स्यावरैतरत् । अशि
न. प्राप्तुमर्हन्ति स्वस्वम श्रविभागत ॥
अशिनां सम्पत्तावेव विभाग परिसिद्धा
ति । तेषामसम्पत्तौ राजा समदृष्ट्या
शमाचरेत् ॥ स्यावरस्य चरस्यपिवि
भागानर्हवस्तुन । मूल्य वा तदुपस्व
त्व मशिनां विभजेत् ॥ विभक्तेऽपि
धनेयस्तु स्वीयांश्च प्राप्तपादयेत् । पु
नर्विभज्यत इत्यम प्राप्तपादयेत् ॥
कृते विभागेऽप्यपि मशिना
सम्पत्तौ शिवे । पुनर्विवादयस्तत्र
स्थो भवति भूत ॥ स्थितेऽप्रेतस्य पौत्रे
च भार्यायां च पितर्यपि । पौत्रवध
नार्ह. स्यादधस्ताज्जन्मगौरवात् ॥
अपुत्रस्य स्थिते तत्तेऽसेदरे च पिताम
हे । जन्मन सन्निकर्षेण पितैवास्वध
नहरेत् ॥ विद्यमानासु कन्यासु स
न्निकृष्टास्वपि प्रिये । सतस्य पौत्रो ध
नभाक् यतो मुख्यतरः पुमान् ॥ धन
सूतेन पुत्रेण पौत्रं याति पितामहात्
। अतोऽपि गीयते लोकैः पुत्ररूप स्वय
पिता ॥ औदादिकेऽपि सन्त्ये ब्राह्मी
भार्यावरीयसी । अपुत्रस्य हरेद्दक-
र्षं पत्न्युर्देहार्द्धहारिणी ॥ पतिपुत्र
विहीना तु सप्राप्य स्वामिने धन । नै

दायवि

वदातु न विभजेतु समर्थः । स्वधन विना
॥ पितृभिः श्वशुरैर्वापि दत्त यदुर्मसम्प
त । स्वकृत्योपाजित यच्च स्वीधन तत्
प्रकोर्त्तित ॥ तस्यां सताया रिक्य त
त्पुन. स्वामिपदं व्रजेत् । तदा सन्नत
रो रिक्यमधज्जु क्रमादरेत् ॥ सूते
पत्न्याः स्वधर्मेण पतिवन्धुवशे स्थिता ।
तदेभावेऽपि तद्वन्धोऽस्ति तीर्थाय मर्ह
ति ॥ शक्तितथ्यभिचारापि न पत्न्युर्दा
यभागिनो । खभते जीवन्मात्रमर्ह
विभवहारिण ॥ वद्व्यश्चेदनिता-
स्तस्य स्वर्थातुर्धर्मतत्परा । भजेरन्स्वा
मिने विस्त समाशेन शुचिस्मिते ॥ प
त्न्युर्धनहरायाश्च सूतौ भर्तृसुतास्थि-
तौ । पुन स्वामिपदं गत्वा धन दुहि
तर व्रजेत् ॥ एव स्थिताया कन्याया
सकथ पुत्रवधूगत । तन्मृते स्वामिन
प्राप्य श्वशुरातत्सुतामियात् ॥ तथा
पितामहे सत्वे विस्त मातृगत शिवे ।
तस्यां सताया पुत्रेण भर्ता श्वशुरगम्भ-
वेत् ॥ सतस्योर्द्धगत विस्त यथा प्रा
प्नोति तत् पिता । जनन्यपितयामो
ति पतिहीना भवेद्यदि ॥ अत स-
त्यां जनन्यां तु विमातान धन हरेत् ।
सूते जनन्यास्त प्राप्य पित्रागच्छेद्विमा
तर ॥ अधस्तनानां विरहाद्यदरिक
धनयात्यध । येनैवाधस्तन प्राप्तते

दायवि

नैवोर्द्धं तदाव्रजेत् ॥ अत स्थितौपि
 तृव्यस्यधन स्वस्वगतं चसत् । पत्न्यौ
 स्थितेऽनपत्यायामृतौपितृव्यमाश्र-
 येत् ॥ ऊर्द्धावृत्तमध प्राप्यपुमांस
 मवब्रज्यते । अत सत्यासोदरायां वै-
 माचेयोधन हरेत् ॥ स्थितायां सोद-
 रायांच विमातु पुत्रसततौ । वैमाचे
 यगत विस्त वैमाचेयान्वयोभजेत् ॥
 मृतस्यसोदरोभ्राता वैमाचेयस्तथा ।
 शिवे । धन पितृगतत्वेन विभजेतां
 समाशिनौ ॥ कन्यायां जीवितायांच
 तदपत्य नदायभाक् । यययहाधित
 विस्ततन्मृतावपर व्रजेत् ॥ विभजेयु-
 र्दहितर पुत्राभावेपितुर्वसु । उद्वाह-
 य त्योऽनूदानुपितु साधारण्येधनैः ।
 असत स्यामृतायाश्च स्त्रीधन स्वामिन-
 भजेत् । अन्यस्तुद्रविणं यस्यादात्त
 तत्पदमाश्रयेत् ॥ प्रेतस्यअयनैर्का-
 रीविदध्या दात्मपोषण । पुण्यन्तु
 तदुप स्वत्वेनैशक्ता दानविक्रये ॥ पि-
 तामहकुषायाञ्च सत्यांतातविभातरि
 । पितामहगतंरिक्थतत्पुत्रेणकुषा
 व्रजेत् ॥ पितामहपितृव्येचतयाभ्रा-
 तरिजीवति । अधोभवानांमुख्यत्वा-
 त्भ्रातैवधनभाज्यवेत् ॥ पितृव्यात्
 सन्निकर्षेऽतुल्यौ भ्रातृपितामहौ ।
 धर्मपितृपदंगत्वा प्रयातुभ्रातर व्रजे-

दायवि

त् ॥ स्थितेप्यपत्येदुहितुः प्रेतस्यपि
 तरिस्थिते । उद्वाहपत्यधनभाक् धनं
 यस्यादधोमुख ॥ स्व प्रयातु स्थिते-
 तातेतथामातरिकाक्षिके । पुत्रोमु-
 ख्यतत्वेनधनहारी भवेत् पिता ॥
 स्थितः स्वपितृसापिण्डोवर्त्तमानेपि
 मातुले । प्रेतस्यधनहारीस्यात् पितु-
 सम्बन्धगौरवात् ॥ अधस्ताद्गमना-
 भावेधनमूर्द्धमव्रगतं । तत्रापिपुसांमु-
 ख्यत्वादित पितृकुलशिवे ॥ अतोच
 सन्निकृष्टोपिमातुलोनामुयाद्गनं । अ-
 जीवत् पितृकपौत्र पितृव्यैः सहपा-
 र्वति ॥ पितामहस्यद्रविणात् स्वपितु-
 र्दायमर्हति । भ्रातृहीनातथापौत्री
 पितृव्यैः सममागिनी ॥ पितामह-
 धनसौम्याहरेच्चेन्मृतमातृका । सत्यां
 पौत्र्या, पितामहापौत्र्या, पितृस्व-
 सर्थपि ॥ विस्तेपितृगतेदेविपौत्री-
 तत्राधिकारिणी । अधोगामिषु विस्ते-
 षु पुमान् ज्यायानधस्तन ॥ ऊर्द्धगा-
 मिधनेश्रेष्ठः पुमानूर्द्धाङ्गोभवेत् ॥
 अतः कुषायां पौत्र्याञ्च सत्यांदुहित-
 रिप्रिये । प्रेतस्यविभवहर्त्तुं नैवशक्नो-
 तिततपिता ॥ यदापितृकुलेनस्या-
 न्मृतस्यधनभाजनं । पूर्वोक्तविधिना रि-
 क्थमातामहकुलभजेत् ॥ मातामह-
 गतंविस्तमातुलैस्तत्सुतादिभिः । अ-

दायवि

धर्तृक्रमेणैवपुमांसखियमाश्रयेत्
 ॥ ब्राह्मणान्वयेविद्यमानेपित्रो सापि
 ण्डनेस्थिते । मृतस्यैवीतनयोनपि
 तुर्दायभागभवेत् ॥ शैवीपत्नीचतत्
 पुत्रालभेरन्धनभागिनः । आसमा
 च्छादनंभस्त्रेस्व प्रयातुर्यथाधन ॥ शैवो
 द्वाहं प्रकुर्वन्ती शैवभर्तृवपाखयेत् ।
 सौम्याश्चेन्नाधिकारोऽस्या पित्रादीनां
 धनेप्रिये ॥ अतः सत्कुलजांकन्यांशै
 वैरुदाहयन् पिता । क्रोधादालोभतो
 वापिसभवेल्लोकगर्हितः ॥ शैवीतद
 न्वयाभावेसोदकोब्रह्मदोन्दप । हरे
 यु क्रमतोवित्तमृतस्यशिवशासनात्
 ॥ पिण्डदात्सप्तपुरुषाः सपिण्डा क
 थिताः प्रिये । सोदकादशमांता स्यु
 क्ततः केवल्लगोचरा ॥ विभक्तद्रविय
 यच्चसंसृष्टस्वेच्छयातुचेत् । अविभ
 क्तविधानेनभजेरस्तद्धन पुनः ॥ अविभ
 क्तविभक्तेवायस्ययादृग्विभागिता । मृ
 तेपितृदायादास्तादृग्विभवभागि
 नः ॥ येयस्यधनहर्तारोभवेयुर्जीविना
 वधि । दद्युः पिण्डतयवास्तुशैवभार्या
 सुतविना ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे
 द्वादशोक्तांशे सनातनव्यवहारकथ
 नम् ॥

दायादः । पु । सपिण्डे ॥ तनये । सुते
 ॥ दायमत्ति । अदभक्ष्ये । कर्मण्य

दारिद्र्य

ण ॥ यद्वा । आदत्ते । उदाह् ० । आ
 तोनुपसर्गे इतिक । दायस्यआद ।
 स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रति-
 भूप्रसूतैश्चेतिस्त्वयवनिपातनात्सो
 पसर्गादप्यादन्तात् क ॥

दायितः । पि । दण्डिते । साधिते ॥
 दयतेऽर्थ्यन्तात् कर्त्तरिक्त ॥

दाराः । पुभून्वि । भार्यायाम् ॥ दारय
 न्ति भ्रातृन् । दृ० शिजन्त । दारजा
 रौकर्त्तरिणिषुक् चेतिघञ् ॥

दारकः । पु । वाकके । पुत्रे ॥ ग्राम्यशू
 करे ॥ चि । भेदके ॥ दारयति । दृ०
 श्वुक् ॥

दारकर्म । न । विवाहे ॥

दारणम् । न । विदारणे ॥ कतके ॥
 दार्यतेऽनेन । दृ० । ग्यन्ताङ्युट् ॥

दारदः । पु । विषभेदे ॥ पारदे ॥
 हिङ्गुले ॥ समुद्रे ॥ दरदि देशविशे
 षेभवः । अण् ॥

दारवलिभुक् । पु । वकपक्षिणि ॥

दाराः स्त्री । भार्यायाम् ॥ इतिभरत ॥

दारिः । स्त्री । विदारके ॥

दारिकाः । स्त्री । वालिकायाम् ॥

दारितः । चि । भिन्ने । भेदिते । कृत
 दारणे ॥ दार्यतेऽस्य । दृ० । ग्यन्ता

तृक् ॥

दारिद्र्यम् । न । दरिद्रे ॥ निर्धनत्वे

दाहणः

॥ भावे ष्यञ् ॥

दारी । स्त्री । क्षुरोगविशेषे । विपा
दिकायाम् । विवाई इति भाषा ॥
परिक्रमणशीलस्य वायुरत्यर्थरूच
ये । पादयो कुरुतेदारीसरजांतल
सञ्चितम् ॥ अस्याश्विकित्साभाव-
प्रकाशेदृष्ट्या ॥

दाह । न । पित्तले ॥ काष्ठे ॥ देवदारौ
॥ त्रि । शिल्पिनि ॥ दातरि ॥ दार
के ॥ दीर्यते । दृ० । दुसनिजनीति
ञुण् ॥ यदा । ददाति । दुदाञ् ०
यति । दो० । दयते वा । देड्रच्छणे
। तच्छीलादि । दाघेट्सिग्रदसदो
वरितिरुत्रा ॥

दाहक । पुं । श्रीकृष्णसारथौ ॥ न ।
देवदाहणि ॥

दाहकदली । स्त्री । वनकदल्याम् ॥
दाहका । स्त्री । पुत्रिकायाम् । कुरुव्या
म् । शालभज्याम् । कठपूतली इ
ति भाषा ॥

दाहगन्धा । स्त्री । चीडानामगन्धद्रव्ये ॥

दाहगर्भा । स्त्री । दाहकायाम् ॥

दाहचीनी । स्त्री । स्वनाना प्रसिद्धेद्रव्ये ॥

दाहचीर्णकम् । न । गुडत्वचि ॥

दाहज । पु । मईले ॥ पि । दाहजाते ॥

दाहण । पु । चिके ॥ रौद्रसे । भयान
करसे ॥ न । तीक्ष्णसंज्ञकनक्षत्रेषु

दाहसि

॥ पि । भयावहे । दुःसहे । भीष

॥ भयहेतौ ॥ दारयति चित्तम् ।

। दुभये । कृष्टदारिद्र्यजनम् ॥

दाहणकम् । न । रुधीतिख्याते मस्त

कस्थे रोगे ॥ तल्लक्षण यथा । दाह-

णा कण्डुरा रुक्षा केशभूमौ प्रजाय

ते । मासतश्चेष्टकोपेण विद्याद्दाह

णकन्तु तत् ॥ दाहणाकर्कशा ॥

दाहणा । स्त्री । रात्रिविशेषे ॥ ॥ यथा ।

तृतीयाऽक्षयसप्ताया दाहणा सा प्र

कीर्तितेति ॥ नर्मदच्छेदतीर्था धष्टा

व्यादेव्याम् ॥

दाहनिशा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् ॥

दाहपत्री । स्त्री । हिङ्गुपत्र्याम् ॥

दाहपीता । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् ॥

दाहपुत्रिका । स्त्री । दाहकायाम् ॥

दाहमुख्याक्षया । स्त्री । } गोधायाम्-

दाहमुख्याक्षा । स्त्री । } निहाका

याम् ॥

दाहमूषा । स्त्री । दाहमूषीतिप्रसिद्धौ

षधौ ॥

दाहसारम् । न । चन्दने ॥ दाहणां दा

हणुवासारश्रेष्ठम् ॥

दाहसिता । स्त्री । त्वक्स्वाद्याम् । दह

चीनीतिख्यातायाम् ॥ उक्तादाहसि

ता स्वाद्वी तिक्ताचानिचपित्तहृत् ।

सुरभि शुक्रला वत्या मुखशोषट्टपा

दार्वाघा

पडा ॥

दारुखी । खी । दारुपुत्रिकायाम् ॥

दारुहरिद्रा । खी । पचम्पचायाम् । प
ज्जन्याम् । कस्मश्च इतिपर्वतीयभा-
षाप्रसिद्धायाम् ॥ दारुचासौहरि
द्राच ॥

दारुहस्तक । पु । तर्दाम् । डोर् इति
भाषा ॥ हस्तद्वयप्रतिकृति । इवेप्र
तिकृतावितिकन् । दारुणो हस्तक ॥
दारुणम् । न । दृढतायाम् ॥ भावे ष्यञ् ॥
दारुण्य । चि । इतिस्थे ॥ दृढौ भवम्
। इतिकुचीतिठञ् ॥

दारुणम् । न । दक्षिणावर्त्तशब्दे ॥ दर्द
रधर्मे ॥

दारुणिक । पु । कुक्षाले ॥ दर्दरो म
त्पात्रविशेष । तकरोति । शब्द
दर्दुरं करोतीति ठक् ॥

दारुणम् । न । मन्त्रवेष्टनि । चिन्ता
गृहे ॥

दारुणम् । पुं । मयूरे ॥

दारुवाघाट । पु । काष्ठकुट्टखगे । शतप
त्रके । खुटकवद्व्या इतिभाषा ॥ दा
रुवाघन्तीति विशिष्टे दारावाघने
ऽन्यस्य चट संज्ञायामिति दारु
शब्दे उपपदे आङ् पूर्वाङ्गोरण् प्र-
त्ययः । टश्चान्तादेशः ॥

दारुवाघातः । पु । दारुवाघाटे ॥ इ० शब्द० ॥

दाखन

दार्ष्टिका । खी । दारुहरिद्राकायतुये ।

कायोद्भवतुये ॥ गोजिह्वौषधौ ॥

दारयति । दृ० । उल्खादित्वात्साधु ।

। दार्ष्टी दारुहरिद्रा तद्विकारोपिदा

र्ष्टी अभेदो पचारात् । स्वार्थेकन् ॥

दार्ष्टिपत्रिका । खी । गोजिह्वायाम् ॥

दार्ष्टी । खी । देवदारुणि ॥ हरिद्राया

म् ॥ गोजिह्वौषधौ ॥ दारुहरिद्रा

याम् ॥ दार्ष्टी निशागुणा किन्तु नेच

कर्णोच्छेदोऽगनुत् ॥ दीर्यते । दृ० ।

दसनिजनीतिजुषु । वातइति गौ

रादिज्जाद् वाङ्गीषु ॥

दार्ष्टिकायोद्भवम् । न । रसाज्जने ॥

दार्ष्टद । चि । दृषदिपिष्टे चूर्णादेौ ॥

दृषदो भवाद्यर्थेपि शेषदृष्ट्यम् ॥

दाख । पु । कोद्वे ॥ न । मधुविशेषे

॥ ससृज्य पतितं पुष्पात् यस्तु पत्रो

परिस्थितम् । मधुराक्षकषायश्च त

दाखं मधुकीर्तितम् ॥ दाख मधु

कषु प्रोक्त दीपनीयं कफापहम् ।

कषायानुरसं रुच्य रुच्य छर्दिप्रमेह

जित् ॥ अधिक मधुर स्निग्ध वृद्धय

गुरुभारिकम् ॥ लघुपाके । गुरुभा

रिक तुलितम् ॥ इन्द्रनीलदलाका

रसश्चामचिकेत्यत्र दृष्टकोटरा-

न्तरभव मध्वितिराजनिर्घण्ट ॥

दाखन । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ दन्तम्

दाविक

लगतानाथ. पञ्चमेया यथेरिता ।
दीर्यमाणेष्विवरुजा यस्य दन्तेषु जाय
ते । दाखनो नाम सव्याधि सदागति
निमित्तज. ॥ १२ ॥

दाखवः । पु । स्यावरविषभेदे ॥

दाखा । स्त्री । महाकाले । किम्पाके ॥

दाखिः । स्त्री । दलितेशमीधान्ये । दाख
इति भाषा ॥

दाखिका । स्त्री । महाकालखतायाम् ।
किम्पाके ॥

दाखिम । पु । दाडिमे ॥ इति भरतः ॥

दाखी । स्त्री । दलिते शमीधान्ये । दा
खइति भाषा ॥ देवदाखीखतायाम् ॥

दाख्यः । पु । मुनिविशेषे ॥ वैकिता
यने ॥ वकाख्यर्षी ॥ दख्यस्य गोत्रो
पत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥

दाख्मी । पुं । इन्द्रे ॥ इति पिकाण्डशेषः ॥

दावः । पु । वनानले ॥ वने ॥ उपतामे
॥ दुनोति । दुदु उपतामे । दुन्योर
नुपसर्गे इति शब्दः ॥

दावाम्नि । पुं । वनवक्त्रे । दावे ॥ दाव
स्य वनस्याग्निः ॥

दावानक्षः । पु । दवाग्नौ ॥

दाविकः । त्रि । देविकानसुङ्गवे ॥ देवि
क्राया भव । तत्र भव इत्यर्थः । देवि
कारिण्येत्यचामादे राखम् । खि
यां टिङ्गेतिङ्गीपि दाविकी ॥

दशरः

दाशः । पु । धीवरे ॥ दशति मत्स्यान्

। दंशदशने । दसेष्टनैन आच ।

दशेश्च ॥ यद्वा । दाशयते मूल्यमस्यै

। दाशृदाने । घञ् ॥

दाशतयी । स्त्री । वह्नुषां संहिताया-

म् ॥ दशमण्डलानि अवयवा यस्याः ।

सङ्ख्याया अवयवेतयम् । डीप् ॥

दाशपुरम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके । दश

पुरे । मोक्षा इति भाषा ॥ दाशान्

कैवर्त्तीन् पिपर्त्ति । पुपाकनपूरण

यो । मूकः । उदोष्यपूर्वस्येभ्यु

चम् ॥

दाशपूरम् । न । दाशपुरे ॥

दाशफली । स्त्री । शीघ्रविशेषे ॥ पा

ककर्षेतिङ्गीप् ॥

दाशरथः । पु । श्रीरामचन्द्रे ॥ दशर

थस्यायम् । तस्येदमितिसम्बन्धा ऽर्थे

ऽयम् । सम्बन्धश्च पितापुत्रत्वरूपः ॥

पुरा शरत्सूर्यमरीचिसन्निभान् न

वाशपुखान्सुदृढानृपात्मज । खञ्ज

मेघान् विशिखान् वधायते प्रदीय

तांदाशरथायमैश्वरी ॥

दाशरथिः । पु । श्रीरामे ॥ दशरथस्य

अपत्यम् । अतश्च ॥

दाशार्हः । पु । विश्वौ ॥ यादने ॥ दा-

शयते इति दाशो दानम् । तदर्हति

। अर्हपूजायाम् । अच् ॥ दशार्हः ॥